

Marosvásárhely és vártemploma

**MAROSVÁSÁRHELY
ÉS VÁRTEPLOMA**

A RÁDAY GYŰJTEMÉNY TANULMÁNYAI

3.

Sorozatszerkesztő:

BENDA KÁLMÁN

Képszerkesztő:

K. FOGARASI ZSUZSA

**MAROSVÁSÁRHELY
ÉS
VÁRTEPLOMA**

szerkesztette:

MEDVIGY ENDRE

Budapest 1990.

A SZÉKELY FŐVÁROS

(előszó)

A decemberi forradalom véres napjai után jártam Marosváráshelyen. Már csak a házfalak golyóütötte sebei emlékeztettek arra, hogy a székely fővárosban is a tüntető tömeg közé lőttek a zsarnokság rohamosztágojai: az összecsapás után több halott és igen sok sebesült maradt a híres főtéren. Aztán elcsitulak a harcok, megalakultak az új hatalmi szervezetek, a Nemzeti Megmentés Frontja Maros megyei Tanácsának elnöke Király Károly lett, az az erdélyi magyar politikus, aki több mint egy évtizede hívja fel a nemzetközi közvélemény figyelmét az erdélyi magyarságot sújtó erőszakos elnyomásra s ennek következményeire. Megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség marosvásárhelyi bizottsága is, új napilap indult, s a korábbi, már régen hitelét veszített Igaz Szó helyett létrejött a Látó című irodalmi folyóirat.

Néhány órát töltöttem csupán a városban, akkor minden a békés élet képét mutatta: az árkádiai szépségű történelmi főtéren emberek siettek a dolguk után, s próbáltak valamit vásárolni a bizony szűkösen ellátott boltokban. A vásárhelyi magyar értelmiségnek azok a képviselői, akikkel találkozhattam - Sütő András, Markó Béla, az új irodalmi folyóirat főszerkesztője, Marosi Barna, a kiváló újságíró és felesége, Ildikó, a nálunk is jólismert irodalomkutató - mintha valami súlyos nyomás alól szabadultak volna, úgy beszéltek a forradalmi napok eseményeiről s az utóbbi hónapok, esztendőik súlyos megpróbáltatásairól. Bizakodtak, de nem voltak meggyőződve arról, hogy a forradalom elsodorta a hagyományos nagyromán nacionalizmusnak azt az erőszakos és gyűlölködő szellemét, amely a román történelem mélyéről származik, és a Ceausescu nevéhez fűződő diktatúra hatására valósággal irracionális erőként kezdett tomlolni. Bizakodásukat igazolni látszott a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek egy héttel később éppen Marosvásárhelyen megrendezett első országos összejövele, majd az a küzdelem, amely az egykori nagyhírd református

kollégium, a mai Bolyai-liceum visszaszerzéséért indult meg. Aggodalmukra és gyanakvásukra ugyancsak súlyos események - magyar-ellenes tüntetések és petíciók, a magyar iskolák felállítását támadó nagyromán sovinizmus újolagos színrelépése - adtak magyarázatot.

Marosvásárhely azóta is az erdélyi magyarság védekező harcának a terepe, egyszersmind jelképe: ebben a harcban fog eldőlni, hogy ez a magyarság ki tudja-e vívni a teljes jogegyenlőséget és a fejlődéséhez, sőt fennmaradásához nélkülözhetetlen önkormányzatot, s ebben a további küzdelemben kell a nehezen születő román demokráciának is vizsgát tennie arról, hogy hajlandó-e, képes-e szavatolni és kiépíteni a nemzeti kisebbségek jogait és intézményeit.

Ami ma Marosvásárhelyen végbemegy, az nemzeti történelmünk egy valóságos tragédiáját jelzi. Azt a tragédiát, amelyről, igaz, némiképp más vonatkozásban, Németh László nevezetes *Második szárszói beszéde* szólt. „Aki a magyarság újkori történetét megírja - kezdődik Németh gondolatmenete - arra kell felelnie, hogy süllyedt bennszülötté ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában.” Talán csak az „országában” szót kellene kicserélnünk erre: „hazájában”: ez hitelesebben fejezi ki a székely-magyar nép mai helyzetét. Az viszont fájdalmasan igaz, hogy a Keleti-Kárpátok karéjában élő magyarság 'bennszülötté' süllyedt, és mint ilyen egy tudatos, megtervezett és eszközeiben egyáltalán nem válogató kolonizáció áldozatává vált. Legalábbis a Ceausescu-korszakban arra ítéltetett, hogy felolvadjon a betelepített és továbbra is betelepítendő román lakosság tömegeiben.

Marosvásárhely ugyanis - hasonlóan Kolozsvárhoz, Nagyváradhoz és Szatmárnémetihez - jellegzetesen magyar város volt, nemcsak történelmi múltjában és kultúrájában, hanem népességében is, talán még egyneműbben magyar, mint az imént említett többiek. Jakabffy Elemér 1923-ban Lugoson kiadott *Erdély statisztikája* című munkájának tanúsága szerint az 1910-es utolsó magyar népszámlálás alkalmával 25 527 főt számláló lakosságból 22 790 magyar (ez 89,2%-os arányt jelent), 1717 román (6,72%) és 606 német (2,37%) találtatott. A magyarság megőrizte döntő többségét a román impérium idején is, és csak a hetvenes években, miután Kolozsvár és más városok népességének arculatát sikerült már átalakítani, indult meg az erőteljesebb román betelepítés. Amikor a hatvanas évek végén először jártam a városban, az utcákon, a vendéglőkben és az üzletekben a katonatisztek és a rendőrök kivételével mindenki magyarul beszélt, magyar nyelven adtak elő az ottani orvosi és gyógyszerészeti egyetemen, a pedagógiai főiskolán és magyarul folytak az előadások a színházban. A nyolcvanas években érkező újabb telepeshullámoknak azonban mára, legalábbis a várost övező nagy lakótelepeken, sikerült megváltoztatni Marosvásárhely arculatát. A lakosság fele ma már román, a városban román újság és

irodalmi lap - a magyarelles usztással hirhedt nevet szerzett Vatra című folyóirat - jelenik meg, a magyar színházi társulat csupán a román színház tagozataként tart előadásokat, szinte teljesen román nyelvűvé tették az orvosi egyetemet, s a marosvásárhelyi román értelmiség egyrésze, éppen mert telepese-ként úgy érzi: védekeznie kell, a kisebbségellenes nagyromán nacionalizmus egyik leghangosab és legerőszakosab rohamcsapatát alkotja. Legalábbis ezt bizonyítják a romániai forradalmat követő hónapok eseményei.

•

Marosvásárhely magyar városként élt az erdélyi történelem hosszú évszázadai alatt, sőt mint a székelység „fővárosa” Gyulafehérvár és Kolozsvár mellett egyike volt az erdélyi magyarság politikai és szellemi központjainak. Eredetileg nem tartozik a legrégebbi erdélyi városok közé, noha van Agropolis és románul: Osorhej elnevezése is. Középkori latin neve: Novum forum Siculorum egyszerre utal arra, hogy a székelység központja- és egy viszonylag későbbi városalakulás szülötteként keletkezett. A 13. században, a pápai dézsmajegyzékek tanúsága szerint, már Erdély nagyobb települései közé tartozott, Nagy Lajos uralkodása alatt - ekkor Forum Siculorum néven szerepelt az oklevelekben - jelentősége növekedett: a király négy alkalommal is megfordult falai között. Egy 1370-ben kiadott oklevélben olvasható először a Székelyvásárhely elnevezés, ekkor már iparos céhek működnek benne, s a ferencesek és a domonkosok egyaránt építenek templomot és klostrot. 1439-ben tartanak először országgyűlést a városban, 1451-ben pedig a székely nemzeti gyűlés színhelye: ettől kezdve tekinthetjük a Székelyföld központjának és fővárosának. 1482-ben Mátyás király adja ki Marosvásárhely első szabadalomlevelét, a város ekkor kapja az „oppidum” rangját, ez tulajdonképpen mezővárosi státust és országos vásárok tartására szolgáló jogokat jelent. Ugyancsak Mátyás királytól kapta első zászlaját, erre a „Jesus Nazarenus Rex Judeorum” szavak voltak himezve; a zászló azt bizonyítja, hogy vásárhelyi csapatok is részt vettek a király hadjárataiban.

Ezt követve a város gyors fejlődésnek indult. 1484-ben Báthory István erdélyi vajda elrendeli, hogy Székelyvásárhely ügyeit városi tanács intézze, 1541-1542-ben a „három erdélyi nemzet” (a magyar, a székely és a szász) rendez országgyűlést falai között, s a város ezt követve is többször az erdélyi országgyűlés színhelye. A Basta generális nevéhez fűződő zavaros korszakban gyujtogatás áldozata, 1605-ben hirmeves polgármestere: Borsos Tamás kezdi el az újjáépítés munkáját, majd csakhamar erődített falak veszik körül. 1616-ban Bethlen Gábor szabad királyi városi rangra emeli, s adományozza oklevelében a Marosvásárhely nevet is (ebből származik a román Tirgu-Mures elnevezés). 1662-ben újra leég a város, majd Rabutin tábornok kegyetlenkedéseit kell a polgároknak elszenvedniök. 1707-ben a Marosvásárhelyen tartott erdélyi or-

szágyúlás iktatja be a fejedelmi székbe II. Rákóczi Ferencet. Később a pestis pusztít a falak között, és csak a 18. század nyugalmasabb évtizedeiben köszönt ismét a székely fővárosra az alkotó munka lehetősége.

1800-ban alapította meg gróf Teleki Sámuel a hírneves Tékát, 1833-ban kaszinó létesült, s a református kollégium, illetve a Vásárhelyre telepített Királyi Tábla körül mozgalmas kulturális élet szerveződött. A város az erdélyi magyarság egyik kulturális központja lett, ott tevékenykedett Aranka György, Bolyai Farkas, Bolyai János, Kőteles Sámuel, Mentovich Ferenc, később Tolnai Lajos, Petelei István, majd a két világháború között Molter Károly, Berde Mária, a háború után báró Kemény János, Süttő András, Székely János és számos kiváló magyar festő és színművész. A város utolsó fénykora az első világháború előtt köszöntött be, ekkor, Bernády György polgármestersége idején készült el a hírneves kultúrpalota, a középeurópai szecessziós művészet egyik ékessége.

Marosvásárhelyen minden történelmi kő az erdélyi magyar múltról beszél, s a két világháború közötti időben a főtér két végén felépített bizánci székelyegyházak bizony idegenként figyelik a barokk és rokokó palotákat, a jezsuita barokk templomot. És ahogy a régi házak és utcák, a magyar múltat tanusítják az írásos emlékek: az oklevelek, a régi feljegyzések, emlékiratok, a szépirodalom. Ezekből az írásos tanúságokból válogatott össze ennek a munkának a szerkesztője: Medvigy Endre egy kötetrevalót. Történelmünk és kultúránk egy fejezete elevenedik meg a most következő lapokon. Sohasem szabad elfejtelnünk, hogy Marosvásárhely - a hajdani Székelyvásárhely és Forum Sicularum - a mi történelmünkhöz tartozik, s része kultúránknak, szellemi hagyományainknak.

POMOGÁTS BÉLA

MAROSVÁSÁRHELY MÚLTJÁBÓL

ORBÁN BALÁZS:

MAROSVÁSÁRHELY FEKVÉSE ÉS KELETKEZÉSE

(részlet)

A délkeleti irányból lefolyó Poklos patakának Marosba szakadásánál egy lomberdők által koszorúzott hegyfok szögellik ki. - Ez Nagyerdő nevét a tetejét koronázó s oldalait borító több száz hold kiterjedésű azon csereerdőről veszi, mely itt ezen erdőszegény vidéken a Nagyerdő elnevezést jogosan kiérdemli. Ezen hegységnek vég előfokát Somostetőnek nevezik: ott vannak Vásárhelynek szép nyaralókkal, borházakkal és csinos gloriettekkel tarkázott szőlői. Maga a város e hegyfoknak térbe enyésző legelső lépcsőzetén és annak a Maros által körülkanyargott észak-nyugati alján igen regényesen és festőileg fekszik, s főként az alulról jövő előtt egy tekintélyes nagy városnak tűnik fel. Ha a távolból költött várakozásnak nem is felel meg, azért mégis a Székelyföld legnagyobb és legszebb városa, melynek közel 12.000 lelkes és szorgalmas magyar lakosa van, mi az 1873-ki népszámláláskor talált 7348 lélekhez viszonyítva igen kedvező népszaporodást mutat. Ezen lakosság kivétel nélkül székely, mert úgy a kevés számú keleti vallásúak, mint a lutheránusok, zsidók és letelepült idegenek teljesen el vannak magyarosodva. E népség igen nagy értelmiségi járulékot ad, mit a kir. tábla, a reform. főiskolája és a kath. gymnasium itt léte hovatovább örvendetesen gyarapít, e mellett polgárságának igen nagy része ipart, kereskedést űz, de azzal kapcsolatosan - mint minden székely város lakossága - a föld és szőlőművelést is nagy előszeretettel gyakorolja, s arra alkalma van is, mert Marosvásárhelynek minden városaink közt határa legnagyobb, mely 5732 hold 593 négyszög öl, szőlő 163 h. 833 négyszög öl, a többi szántó és kaszáló. Ha Vásárhelynél, központi és kedvező tájrajzi fekvéséből kimagyarázható, gyors emelkedést észlelhetünk a múltban, annál gyorsabb fejlődését remélhetjük a jövőben, mert a mindinkább közeledő vasút és a soká el nem odázható Maros-szabályozás által egész idáig felhatandó marosi hajókázás által eddigi elszigeteltségéből nemcsak ki fog emelkedni, hanem mint a

nyers terméneikben s egyéb természeti adományokban gazdag Székelyföldnek főempíruma, a világkereskedelem és forgalom egyik tekintélyesebb pontjává való fejlődésre van hivatva, mely állását hogy mihamarább elfoglalja, lelkemből óhajtom.

Azonban míg a jövőnek e kecsegtető szebb reményei teljesülnek, illő, hogy ezen oly nevezetes városnak múltját — a mennyire lehetséges felderítsük már csak azért is, hogy ismeretes legyen azon talapzat, melyre a jövő — szilárdságánál fogva — bizton nehezkedhetik.

Marosvásárhely, melyet latinul *Novum forum Siculorum*nak, a görögizálók *Agropolis*nak, oláhul *Osiohejunak* neveznek, valószínűleg — miként latin neve is mutatja — újabb keletkezésű városa a Székelyföldnek. Okmányok által is támogatott hagyomány szerint e helyen szokták volt a székelyek a magyar királyok alatt az ököradót beszolgáltatni, mivel pedig ezen ökrök megbélyegzésével egyszermind vásár volt egybekötve, hogy kinek ökre nem volt, vehessen, vagy cserélhessen, egyúttal oly hely is volt, hol gyakrabban sok nép gyűlt össze, miért kezdetben néhány kereskedő, később azonban többen is települtek oda. Így keletkezett ott kis vásár(os) hely, mely lassankint várossá nőtte ki magát, s mely később több falunak odacsatolása által növekedett, mint alább látni fogjuk. Hogy mikor alakult és fejlődött ki, arra nincsenek biztos adataink, de hogy már a XIV. század elején tekintélyes helység volt, azt a pápai dézsmák *registruma* mutatja, hol *Novum Forum*, *Novum forum Syculum* és *Novum Forum Siculorum* néven van bejegyezve, oly tekintélyes dézsma-részlet fizetésével, minővel az idő szerint Erdély kevés egyházközsége járult. Hogy pedig ezen egyházközséget nem a szomszédos faluk csoportosítása, hanem maga Új Székelyvásárhely alkotta, bizonyítja; azt, miszerint a *registrum*ban a szomszéd helységek minden irányban (mint Sz. György, Sz.-Anna, Udvarfalva, Sz.-Király, Keresztúr, Koronka, Sz.-Iván) külön önálló egyházközségeknek vannak bejegyezve, és így fel kell tennünk, hogy ezen első történelmi tudatunkkor már jelentékeny helységnek, hogy ily kifejlődést nyert legyen, legalább is egy százados életre volt szüksége.

Hogy Nagy Lajos korában is még mindig a *Forum Siculorum* név szerepel, s hogy dicső királyunk négyszer fordult itten meg, arról négy régi okmány kezeskedik. Egyik 1360-ról, midőn innen kelt okmányban rendeli, hogy *Zezárm* nevű vásáros helyet helyreállítsák, másodszer 1366. jún. 24-én, ismét 1367-ről Sz.-János napján okmányt ad ki, *Forum Siculorum*ról keltezve, melyben Haranglábi Mihálynak *Deesfalvára* adományt ad. Végre negyedszer 1370-ben a kereszt feltalálása ünnepe utáni nyolcad napon, midőn István székelyek grófjának Brassó iránt Vásárhelyről rendelkezik. Ez okmányban fordul elő legelőbb *Zekel Wasarhel* (magyar) neve. Hogy pedig már Nagy Lajos korában város számban volt, abból lehet következtetni, miszerint már ekkor céhbe állott iparosok vannak ott, s Nagy Lajos király a vásárhelyi szücsök céhének azon kiváltságot adja, hogy az állatok nyers bőreit ők vehessék meg.

Hunyadi János 1448-ban jan. 20-án szintén megfordult Vásárhelyt.

Zekel-Vasarhely neve másodszer 1451-ben fordul elő, midőn Hunyadi János kormányzósága idejében Vizaknai Miklós alkormányzó és Wingárthi Geréb János görgényvári parancsnok elnöklete alatt a székelyek nemzeti gyűlése itten jön egybe, mikor a székely örökösödés rendje megálltattik. Az 1567. évi regestrumban „Oppidum Wasarhely”-nek írva 125 kapuval fordul elő, tehát már ekkor is legnagyobb minden székelyföldi városok között, Bölön kivételével.

Legelső szabadalomlevele Mátyás királytól van, melyet 1482-ben hainburgi táborából ad ki. Ebben „Zekel Wasarhel” néven Oppidumnak címezi, lakóit országszerte vámfizetés s mint nemeseket a fejadó alól kiveszi, s három orsz. sokadalommal ruházza fel.

Ugyan Mátyás királytól nyeri Vásárhely zászlaját is, melyre veres és arany fonallal ez volt himezve: „Jesus Nazarenus Rex Judecorum,” mi arra mutat, hogy Mátyás hadjárataiban az általa kitüntetett vásárhelyiek is résztvettek s vitézül harcoltak, mert zászlót azon korban csak hősiesség jutalmául szoktak adni.

Ekként alaptalan Benkő József s mások azon állítása, hogy Vásárhely helyén már a rómaiak alatt város volt, mert azt bizonyító semminemű rommaradvány nem tűnik fel, mivel az itten feküdni követelt Napoca nem itt, hanem alább M.-Keresztúr közelében volt, hol az ezt bizonyító colonia és castrumnak nyomai - mint látni fogjuk - ma is észlelhetők Ugy alaptalan Engel azon feltevése is, hogy itt Utidava vagy Dorica Colonia feküdt volna, s még alaptanabb azon másik nevetséges állítás, hogy Vásárhelyt a Maricanus Schythulusok között a németek építették 1004-ben, mert ez semmi okmánynyal támogatva nincsen, mert e földön német soha sem lakott, s ekként nem is építhetett itt várost, hanem építette azt a székelynek azon vásáros, kereskedői hajlama, mely minden székelyföldi városainknak lételet előidézte, valamint azok emelkedését és fejlődését eszközölte; s így minden régiség-tiszteletünk s klasszicitás-kedvelésünk mellett is Vásárhely alapulását történelmileg legfelebb a 14-ik század elejére tudjuk felvinni.

Hogy már Mátyás király korában Vásárhely önálló tanácscsal és önkormányzati joggal bír, azt abból következtethetjük, miszerint 1484-ben Báthori István vajda rendeli, hogy e város lakóinak ügyeit a helybeli tanács lássa el, s ugyan ő 1485-ben Székelyvásárhely lakóit az ország határán kívül való katonáskodástól mentesíti.

1521-ben Báthori Szaniszló fia, István alvajda rendeli, hogy a hadsereg Székelyvásárhelyen ne állomásozzon.

1536-ban Majláth István vajda ugyan e város lakóinak szabadalmat ad, hogy áruikkal az országban szerte járhassanak.

1554-ben Dobó István és Kendi vajdák a Maroson való malomépítésre adnak szabadalmat Vásárhely lakóinak.

Még nagyobb kedvezményekben részesül Vásárhely a nemzeti fejedelmek alatt, mert a városok emelkedését, a polgári elem fejlődését mindenütt elősegítő Izabella 1557-ben rendeli, hogy Vásárhely polgárai csak saját bírájuk előtt tartozzanak törvényt állani, más bírák törvénybe ne hivhassák. Egy másik ugyanez évben kelt okmányban lakóit úgy Erdély, mint magyarhoni birtokaiban minden vám alól kiveszi.

1559-ben János Zsigmond rendeli, hogy a szék tisztjei a székelyvásárhelyi mesterembereket ne terheljék és ugyan ő 1562-ben hogy a hadvezérek lovaikat e város határán ne legeltessék.

1572-ben Báthori István úgy Vásárhelyt, mint Szeredát a porta adóján kívül minden más adó alól kiveszi és ugyanez évben rendeli, hogy azon jobbágyok közül - kik a felkelés előtt vonták e városokba magokat - a nemesek közül senki egyet is törvény útján kívül vissza ne vehessen.

1578-ban Báthori Kristóf a szék tisztségének hatalmaskodását tiltja.

1593-ban Báthori Zsigmond rendeli, hogy az utódok nélkül elhalt polgárok javai a városra szálljanak, s a fiscusnak ott semmi keresete ne legyen. Hogy Mihály vajda e várost kegyelte és kímélte, arról több okmány kezeskedik, így 1599-ben rendeli, hogy a városban lakó nemesek - ha szükség kívánja - a városnak segélyére legyenek, egy másik ugyanez évben kelt rendeletében e város bírájának katonai jelvényt rendel, és végre egy harmadik 1600-ban kiadott rendeletében komolyan meghagyja, hogy senki felhatalmazása nélkül e városban ne erőszakoskodják.

Azonban mindeniknél nagyobb kegyelet és előszeretettel viseltetett e város iránt a nagy Bethlen Gábor, ki 1616. ápril 29-én adja ki azon nevezetes okmányt, melyben Székelyvásárhelyt lakóinak gyakran tanúsított hűsége és hősiessége jutalmául a mezővárosi minőségből — melyben régi idők óta fogva volt — kiemelve, Marosvásárhely név alatt szabad királyi várossá teszi, régi címerét meghagyja és megengedi, hogy más királyi városok kiváltságával összehangzólag falakkal, bástyákkal s más védművekkel ellátott erősséget emeljen, azt ágyúkkal, szakállasokkal s más hadiszerszámokkal felszerelhesse, puskaporos malmokat csinálhasson. Továbbá a vásárhelyiek régi törvényeit megerősíti, s végre rendeli, hogy a város területén lakó, vagy ezután oda települő nemesek személyökre nézve nemcsak maradnak, de házaik és a város határán levő földjeikre nézve a város törvényhatósága alá tartozzanak, s annak közterheit más polgárokkal egyformán hordozzák.

Ez időtől fogva vesz el a Székelyvásárhely elnevezés, s lép helyébe a Marosvásárhely név.

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, IV. kötet, Pest. Ráth Mór kiadása, 1870., 106-108. oldal

HUNFALVY JÁNOS:

MAROSVÁSÁRHELY ÉS A SZÉKELYEK

Küküllővárt elhagyván északra a Maros völgyébe fordulunk, hogy a székelyek fővárosát fölkeressük. Utunkba Radnót falu esik, mely a Maros bal partján fekszik. A folyó jobb partján kopár dombsor nyúlik el, a bal parton hullámos térség van, nyugat felé alacsony hegyek kékellenek. A falu ugyan egy járásnak főhelye, de alig találunk benne valami nevezetességet. A falutól egészen elkülönözve egy szép kastély áll, mely Erdély legnagyobb kastélyai közé tartozik. Oldalainak hossza 50 lépés, négy szögletén négy bástyatorony

áll gúlaalakú tetővel. Kapuja fölött a Bethlen-cimer látható, egy vasból öntött koronás kigyó, mely a háztető csúcsán felkanyarodik és szájában arany almát tart. Azon kastélyt I. Rákóczi György építteté 1630 táján, és pedig Serena Ágoston velencei építőmester által. Azonban Radnótban már azelőtt is erős várkastély volt.

Radnóttól a Maros termékeny völgyén fölfelé nyugatra folytatjuk utunkat. Nyárádtónél a Nyárad folyón kelünk át, mely igen kies völgyön átfutván a Marossal egyesül, azután csakhamar Marosvásárhelyt érjük el.

A székelyek ama fővárosa a Maros bal oldalán részint a térségen, részint dombozaton terül el. A dombozat délkeletre emelkedik s előfokán van a vár, mely tehát a városnál magasabban fekszik. Délről és keletről, hol a város a hegyvel összefügg, 4 lépésnyi sánc nyúlik el, s ebből emelkedik ki a várat kerítő, téglából rakott, 5-6 öl magas kőfal, melynek négy szögletén négy bástyatorony van. A városra néző éjszaknyugati oldalon más bástyák is vannak.

A várba a város felől visz az út. Kapuján bemenvén az igen tágas várudvarra jutunk. Ennek délnyugati részét a reformáltak főtemploma, a délkeletit a várparancsnok lakja foglalja el, más épületek a várfalhoz vannak ragasztva. A templomnak csinos tornya van, négy szögletén meg annyi toronyka nyúlakodik fel. A várparancsnok laka emeletes, de egyszerű építmény. A főúton kívül ugyancsak a város felől gyalogút is vezet föl a templomba, melyben most a

város reformált lakosai rendszeresen tartják istenitiszteletoiket. Mária Terézia alatt nem volt szabad a protestáns szentegyházakat újíttatni, akkor a szóban levő templom, mely eredetileg gót modorban volt építve, szinte összedőlt. Csak II. József alatt lehetett azt helyreállítani.

A várat a város építette a 17. század elején. Azon időben Básta sanyargatta Erdélyt. Mondják, hogy Marosvásárhely egyik polgára, Borsos Tamás, azon zavarokban Brassóba kényszerült menekülni. Hazajövet indítványozá, hogy Marosvásárhelyt is egy vár építtessék, mely a lakosoknak menedékhelyül szolgálhatna. A nép elfogadá Borsos indítványát s 1602-ben egy leégett kolostor helyén el kezdé a várat építeni, jóllehet a székely földön nem lett volna szabad várat rakni. Azonban más adatok szerint Marosvásárhelyen már János Zsigmond fejedelem építtetett egy erősséget.

A város legszebb része a nagy piac, melyet csinos lakóházak környeznek, egy kút s új sétány ékesítene. A kút a katolikusok kéttornyos templomával átellenben van, hat jónai oszlopon nyugvó kupola tetézi s vas rácszat környezi. Az építményben zenélőgép is volt felállítva, melyet Bodor készített vala, de mely már elromlott.

Ami Vásárhelyt különösen nevezetessé teszi, az a Teleki-könyvtár s a reformáltak kollégiuma. Az említett könyvtárt gróf Teleki Sámuel néhai kancellár szerezte, s azután közhasználatul az országnak engedé át. Szt. Miklós utcában egy nagy épületben találjuk azt. A terem, melyben fel van állítva, 25 öl hosszú és 8 öl széles, igen csinosan van elrendezve, a falakon köröskörül arcképek függenek, melyek Mátyás királyt, Báthori Gábort s Erdélynek más fejedelmait, a könyvtár alapítóját, ennek nejét és gyermekeit, Mária Teréziát és férjét stb. ábrázolják, továbbá néhány bronz és gipsz mellszobor is van. A terem felső felét karzat futja körül, melynek egyik oldalát szép ásványgyűjtemény foglalja el, ezt a kancellár idősbik fia, gróf Teleki Domokos gyűjtötte. Az olvasóterem mindenkinek nyitva áll.

A könyvtár különösen a hazai történelemre vonatkozó könyvekben és a klasszikus irodalomban gazdag, köteteinek száma a 60.000-et haladja meg. Régi ritkaságai közül említendők: egy ó földkép, egy képekkel ékesített bibliai kodex s egy frott Tacitus, mely Mátyás budai könyvtárából való.

A könyvtári épülettel átellenben azon tekintetes épület áll, melyben 1848-ig a királyi táblának nevezett feljebbviteli törvényszék, a múlt évtized alatt pedig a cs. k. pénzügy- igazgatóság volt. Nem messze tőle a reformáltak kollegiumának magas, kétemeletes, de kissé idomtalan épülete áll, melyben számos szoba a tanulók számára is van. A kollégiumnak is becses könyvtára van.

A sárospataki főtanodát, mint annak helyén említettük, több ízben háborgatták, tanárait 1671-ben is elűzték. Apaffi az elűzött sárospataki tanárokat Gyulafehérvárba fogadta be, onnan 1716-ban Marosvásárhelyre tevék át a reformáltak tanodáját. A katolikusoknak is van gimnáziumuk ottan.

Marosvásárhelynek kies és kedvező fekvése van, a Maros a város felett több

ágra szakad s épen a külváros szélén folyik el. Völgyében jó bor, híres dohány s mindenféle gabna bőven terem. A város egészben véve kellemes benyomást tesz az idegenre, a külvárosokban ugyan csak kis házikókat és szűk utcákat találunk, de a belvárost sok szép épület díszesíti, melyek az ország keleti határait lepték vala el s eredeti központjaik Gyergyóban és Csíksban Ditró és Csikszereda voltak. De azon hegyes vidékekről lassankint az ország belsejébe terjeszkedtek s a termékeny völgyek mentén előnyomulva Kézdivásárhelyen, Udvarhelyen és Marosvásárhelyen telepedtek meg. Ez utóbbi csakhamar megelőzte a székelyek többi városait. Eredetileg hat faluból állott, melyek azután egy mezővárossá egyesültek. Bethlen Gábor 1616-ban városi jogokat adományozta az egyesült községnek, mely azután gyors virágzásnak indult. Jelenleg Vásárhelynek több mint 10.000 lakosa van, kik legislegnagyobbrészt székelyek és magyarok, de vannak köztük oláhok és szászok is, s a külvárosban cigányok is laknak, mint rendesen minden erdélyi városban.

Hajdan a Székelyföld minden szabad polgára nemesi kiváltsággal bírt s különösen mentve volt a pénzdától. Mikor király trónra jutott, vagy feleséget vett, vagy első fia született, akkor a székelyek ökörral adóztak. Ez adószedés ökörsütésnek nevezetett. A székelyek tehát ilyenkor Vásárhelyre hajták ökreiket. A királyi adószedők minden négy vagy hat ökör közül egyet választottak ki a király számára s a kiválasztott ökörré bélyeget sűtöttek, miért is ez adószedést ökörsütésnek nevezték. Néha az adó fejében szedett ökrök száma 30-40.000-re rúgott. Az ökörsütés a város keleti részén, az úgynevezett régi baromvásár utcában történt.

Zsigmond, V. László és Mátyás királyoknak nem voltak fiaik, azon királyok alatt a székelyek tehát nem szolgáltatták be az ököradót, melyre a király első fiának születésekor kötelezve voltak. Mikor Ulászló király alatt fia, utóbb II. Lajos király születésére az ököradót kívánták, a székelység 1506-ban megtagadta azt. Ekkor a királyi adószedők keményebb eszközökhöz nyúltak, de a nép fegyverre kelt s a Budáról ellene küldött Tomori Pált Vásárhely előtt megveré. Végre nagyobb haderő érkezék, mely a székelyeket legyőzé. Mikor János Zsigmond születék, a székelység ismét megtagadá az adót, de akkor is kénytelen volt meghunyászkodni. S ekkor az utolsó ökörsütés volt.

Marosvásárhely nem egy nevezetes eseménynek színhelye volt. 1556-ban országgyűlés vala ott, mellyen a három nemzet közös akarattal elhatározá, hogy I. Ferdinándtól eláll, mivel igen messze van s Erdélyt a törökök ellen nem védelmezheti. Izabella halála után 1562-ben a székelység föltámadá az ifjú János Zsigmond fejedelem ellen. Valami 40.000 ember kelt vala fegyverre s táborn járván minden hajdani kiváltságait követelte. Majláth Gábor sereggel indult a fölkelt nép ellen, de megveretvén kénytelen vala Marosvásárhelyre menekülni. Azonban Radák László segítséget vive Majláthnak s így szétverék a székelyeket. Azután a segesvári országgyűlés tartaték, mely a székelység

kiváltságait tetemesen megnyirbálta, s melyen az elfojtott lázadás feje, Nagy György és társai kegyetlenül kivégeztettek.

1659-ben Marosvásárhelyen volt országgyűlés, mely a radnóti kastélyban táborozó II. Rákóczi Györgyöt, miután vetélytársát, Barcsait, Temesvárra küldte vala, visszatette fejedelmi székébe s Radnótról nagy pompával a városba behozta. 1661-ben Ali pasa táborozott Vásárhely előtt Koronka felé s onnan küldte Apaffi Mihályért Ebesfalvára, kit azután a rendek el is választottak. 1707-ben Rákóczi Ferenc iktattaték Vásárhelyen az erdélyi fejedelemségbe, de Rabutin császári hadvezér még azon évben jöve Erdélybe s véget vete Rákóczi uralkodásának.

De a Marosvásárhelyen tartott országgyűlések közül az a legnevezetesebb, mely 1571-ben volt, s melyen a négyféle hitvallás és egyház, t. i. a róm. kat., evang., prot., reformált és unitarius hitfelekezetek teljes kölcsönösségét és jogegyenlőségét tették törvénnyé. Míg a nagy míveltségével kérkedő Németországban a vallási üldözések véres és hosszas háborúkat szültek, míg a civilizáció logobóját lobogtatni akaró Franciaországot a legkegyetlenebb polgárháborúk dúlták s Párizs utcáin a Bertalanéj véres áldozatai párologtak, míg csaknem minden más európai országban a vakdüh és türelmetlenség hallatlan vészt és nyomort hoztak az emberiségre: addig a félre eső, félig barbárnak kikiáltott Erdélyben a három nemzet képviselői az 1554-ben Medgyesen tartott országgyűlésen azon elvet hirdették: „hogy a keresztyének hite csak egy, jóllehet különböző egyházi szertartások divatoznak”, s ez elvet ismételve megerősítették, Tordán 1557-ben, Segesváron 1563-ban és 1564-ben, s végre 1571-ben Vásárhelyen határozott és világos törvény alakjába öntötték azt. A román nemzet mint olyan, történelmi okoknál fogva nem volt az országos rendek közzé fölvéve, de vallását senkisémbántotta, a románok megmaradtak a görög egyház kebelében, sőt a magyar fejedelmek gondoskodtak arról, hogy saját nyelvökön bírjanak vallásos és egyházi könyvekkel. Hogy vallásuk miatt I. Lipót uralkodása óta néha üldöztettek s gyakran némi erőhatalommal hajtottak a görög-katolikus vallás bevételeire, annak bizony nem az erdélyi rendek az okai.

Marosvásárhely lakosai nemcsak földműveléssel, de kereskedéssel és iparral is foglalkoznak. A város előtt Szászrégen felé egy nevezetes téglavető műhely van, mely Erdélyben a legnagyobb és legjelesebb.

A város környékén kellemes kirándulásokat tehetünk, s különösen a Maros által alkotott Elba-szigeten valóban kies sétahelyet találunk.

A székelyek a húnoktól származtatják le magukat, s nemzeti hagyományuk szerint őseik Erdélyben maradtak, midőn Attila birodalma felbomlása után a többi húnok visszavonultak a mai Oroszországba. Erdély keleti erdős részeiben telepedtek meg, s földterületek Csík, Gyergyó, Kászon egyesült székre, sepsi, kézdi, orbai Háromszékre, Udvarhelyszékre Miklósvár és Bardóc fiú székekkel együtt, Marosszékre és Aranyosszékre oszlik. Számuk valami 360.000 lélekre rúg. A székely nemzet alkotmányánál fogva egyenlő és nemesi joggal bírt, de idő jártában különböző néposztályokra szakadt. A legfelső osztályt a primorok

vagyis főnépek, főnemesek, nemesi rendek tették, kik nagyobb földbirtokosok voltak, béke idején a közhivatalokat, háborúban pedig a tisztségeket viselték. Külön kiváltságleveleket és adományokat kaptak, a közterhek és adók alól mentesek voltak. A második osztályba a lófők vagy primipilusok tartoztak, kiknek háború idején fejenként kellett, és pedig mint lovasoknak, mejelentniök. A harmadik osztályt a köznépek, közrendek vagy pixidariusok tették, kik mint gyalog katonák a várakban, fejedelmi udvarban is tettek szolgálatokat, s nemzeti közmunkákra is használtattak. A legalsó osztályt a parasztok vagy jobbágyok tették, s ide azon székelyek tartoztak, kik az említett lázadások következtén kiváltságvesztéssel bűnhődtek. Némelyek közülük 1599-ben a fehérvári országgyűlésen elébb elvesztett kiváltságaikat visszanyerék, s ezek libertinusoknak neveztettek.

A határóri katonaság felállítása előtt szükség esetében minden fegyverfogható székely tartozott táborba szállani. Némelykor meghatároztatott, hogy a nemzetnek hányad része álljon ki. A főrendek 3, 4 és több lóval, a lófő egy lóval, a köznépek gyalog jelentek meg.

A későbbi változások eredménye az volt, hogy csak a primorok vagyis főrendek élvezték a nemesi kiváltságokat, a lófők és köznépek pedig tulajdonkép szabad, de rendes adófizető polgárok voltak, ezekhez tartoztak a székely földön volt kiváltságos (taxalis) helységek polgárai is. A jövevények, mint pl. a külön községeket képező örmények s a jobbágyok államjogi tekintetben nem számítottak a székely nemzethez s állami jogokat sem bírtak. Hajdan a székely nemzetnek, úgy mint a szászoknak, külön grófja volt, a honi fejedelmek nem neveztek ki külön grófot s csak ennek címét vették fel, s ez az osztrák fejedelmek alatt is úgy maradt.

A székely székek szerkezete némileg különbözött a magyar megyék szerkezetétől. Főtisztviselőjük a főkirálybíró, kit a fejedelem nevez ki, a többi tisztviselőket magok választották ki két évre a szék közgyűlésén (derék széken), melyen a főnépek és lófők személyesen, a köznépek pedig a helységenként választott képviselők által jelentek meg. A választott főbb tisztviselők voltak: az alkirálybírák és dúlók vagy biztosok, kik a megyei szolgabíráknak feleltek meg.

Mária Terézia alatt 1766-ig az erdélyi határőrvidék szerveztetett, mellynek nagy része a székely földön volt. A székely határőrök t. i. két gyalog s egy huszár ezredet képeztek s részint külön katonai községekben laktak, részint más lakosokkal vegyesen. A székely határőrök mentve voltak az adózástól s külön előljárók alatt éltek. Néhány év előtt az erdélyi határőrvidék eltörölteték.

A székely nemzetnek mind a közigazgatásra mind a törvénykezésre nézve saját szokásai és alapszabályai voltak. Különösen az öröklési rend sajátos volt. A jószág t. i. a fiúkra szállott, s a lányok csak fiú nemlétében örököltek. Ha törvényes gyermek nem volt, akkor a legközelebbi atyafiak, ezek nemlétében pedig a szomszédok örökölték a hátrahagyott jószágot, mely tehát

sohasem szállott a kincstárra. Azonban a főrendek jószágaira nézve a magyar törvény divatozott.

A székely nép kitűnő jellemvonásai: a harcias vitézség, az őszinte szívesség és vendégszeretet, vallásosság, munkásság és szorgalom. Öltözete és egész életmódja egyszerű. A férfiak rendszeren viselnek: fehér posztóból készített szűk nadrágot, mellényt, szűk újjú kendervászon vagy gyolcs űnget, fekete vagy szürke posztóból való felsőöltönyt, melyet cedelének vagy zekének neveznek, télben juhbőrből való, csipőig érő s begombolható kis bundát, hosszúszerű csizmát vagy bocskort, középszerű karimás kalapot. A nők öltözete: csipőre kötött bőszabású rokolya vagy szoknya, csipőig érő mellény, különféle színezetű nyakkendő, csizma. Az egyházi szertartásokat a székelyek lelkesen végzik, búcsújárásaik igen népeseek, a böjtöt pontosan megtartják. De gyakran babonások és a régi szokásokhoz túlságosan ragaszkodók. Különböző értelemes, komoly, magoktatartó és büszke emberek. Szép, izmos termetűek, szabályos, erősen kifejezett arconásúak. Arculatukban is ki van fejezve a nyugodt bátorság, lelki szilárdság, vitézség és jószívűség. Az ősi szokásokat, nemzeti jelleget, a múlt idők emlékezeit és hagyományait, az ősi nyelvet a székelyek leghívebben őrizték meg. Regéik, népdalaik a népies költészet legszebb kincsét foglalják magokban.

Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben, III. kötet. Lange Gusztáv György kiadása, Darmstadt, 1864. 124-131. oldal.

KELEMEN LAJOS:

MAROSVÁSÁRHELY MÚLTJÁBÓL

Marosvásárhelynek hiányzik a múltjához méltó története.

A régi kísérletek közül Benkő Károlyé csak szűkkörű forrásanyagra támaszkodhatott, vázlata ma ismeretlen helyen lapang. Orbán Balásnak *A Székelyföld leírása* negyedik kötetében, de külön is megjelent várostörténete már érdemes kísérlet. Traian Popa *Monografia oraşului Tîrgu-Mureş* című munkája nem tudott elég hű képet adni a város múltjáról. Kiss Pál *Marosvásárhely történetének* pedig igazában csak a kiadója adta az igényes

várostörténet címet, mert valójában városképnek és az intézmények ismertetésének készült, történeti keretben.

Volt idő, mikor a város fejlődésében egykor oly nagy érdemeket szerzett polgármestere, Bernády György ezt a kérdést is meg kívánta oldani, s néhai dr. Dékány Kálmánnal, Biás Istvánnal és velem szerződést kötött a város történetének megírására. Az adatgyűjtés meg is indult, de sajnos elég sovány új eredménnyel. Az első világháború kitörése aztán eltemette az ügyet.

Nehézség volt a feladat megoldásakor az előmunkálatok hiánya, hiszen az 1896-ra vagy a tájban készült különböző iskolatörténeteken kívül akkor alig volt számba vehető feldolgozás. A városnak és területének őskori és kora középkori története pedig egészen feldolgozatlanul állott, noha az 1900-as évek elején Kovács István kolozsvári egyetemi magántanár a város őstörténete nézőpontjából rendkívüli becsű ásatásokat végzett itt. Ezekre úgy került sor, hogy a Mikszáth Kálmán utca megnyitása alkalmából az utca tetején lévő teraszon különböző régészeti leletekre bukkantak. Szász Ferenc akkori református főgimnáziumi segédtanár mindezt jelentette Kolozsvárra, s Erdélyi Múzeum Régiségőrtésének igazgatósága Kovács István küldte ki ásatni. Ennek az ásatásnak az eredményeként több mint háromezer évre vissza lehetett pillantani a város területének múltjába.

A feltárások folyamán előkerült két mélyített üreglakás ugyanis a korai rézkorból mutatott ízfűtőt, és utána egy másik lelet ugyanott a korai vaskorszakból azaz a hallstatti korból származott, az i. e. VIII. századból, körülbelül

Róma alapítása idejéből (753). Az itt megtalált sírleletek után aztán nagy hézag következett, mert folytatásként csak az i. sz. III. századból kerültek elő gót jellegű leletek, félkorongos fejű, aláhajtott lábú fibulákkal (dajkatű). De az egyik sírban római téglákat s fedélcserépeket is találtak, ez azt mutatja, hogy itt a népvándorlás megindulása előtt valamilyen római településnek is kellett lennie.

Magam 1942-ben értesültem egy kolozsvári fiatal kollégámtól, Jékely Zoltántól, hogy a vár területén, a nagy református templom befalazott déli ajtaja előtt, az ajtó fvémezében lévő falfestmény helyreállítása alkalmával is került ki ott római téglák a földből. Látszólag kicsiségek az ily leletek, melyeket a nem szakember sokszor észre sem vesz, sőt ha alkalmatlanul útjába kerülnek, akkor esetleg félrerúgja őket, s ezzel elrúg egy bizonyítékot arra, hogy melyik nép vagy kor hagyta ebben ott emlékét.

Nekünk azonban nyilván kell tartanunk az ilyen szórványosan és véletlenül előkerülő emlékeket is, s amikor a templom körül munkálatok lesznek, vagy éppen restaurálásra kerül sor, különös figyelemmel kell lenni ezekre, mert a terület múltjára nézve fontos bizonyításként szolgálnak.

Az már a hely fekvésénél fogva sem hihető, hogy a templom területén és környékén annak kedvező hadászati fekvése miatt már századokkal ennek fölépítése előtt is - amint azt Paulovics feltételezi —valami erődtámasz vagy őrtorony féle ne lett volna. Hiszen ide épült utóbb a vár is.

A Mikszáth Kálmán utcai ásásoknál aztán az időrendben következő leletek azt mutatják, hogy midőn a rómaiak i. sz. 271-ben elhagyták a későbbi Erdély területét s visszavonultak a Balkán felé a Duna vonalára, távozásuk után ismét előtört az előző kor edényművessége, kerámiaja, mely a rómaiak távozásával mintegy az elnyomatásból föltámadva, abban a formában élt tovább, amelyben a második vaskorban több százéven át virágzott. Ehhez a művelődéshez tartoznak a közeli maroszentannai sírmező leletei is. Ez egyszersmind azt is bizonyítja, hogy ezt a környéket abban az időben elég sűrűn lakták.

E kor után ismét századokig nincsenek régészeti leleteink a város területéről vagy határáról. Nincs támaszpontot nyújtó leletemléke a magyarság, illetve a székelység itt és a környéken való megtelepülése korának sem. Ellenben van egy még kellően föl nem derített Árpád-kori gyepek kérdése, mely már 1908 nyarán fölmerült, de máig is kivizsgálatlan. Pedig ez beléval a maroszéki székely település történetébe.

A Mezőség keleti felében, Marosvásárhelytől nyugatra ősidők óta egy tósról húzódtott, ennek nagyobb része csak az 1884-ben végzett lecsapolásokkal szűnt meg, de egy részüknek helye tavaszi olvadások idején vagy esős években máig is rövidebb időre és kisebb területre elfoglalja a régi tóhelyek egy részét. Ez az egykori tólancolat a Teke közelébe eső Komlódtól és Nyulastól délnyugati irányba húzódtottva helyenként 2-300 méter széles víztükrökkel, nádasokkal és ingoványokkal mintegy húsz kilométer hosszúságban természetes határukat képezett.

kozott, s a helynevekből következtetve huzamosabban ilyenül is szolgált. Éppen úgy tó- és ingoványgyepű volt, mint Nyugat-Magyarországon Ausztria felé a hasonló természetű, de síkföldi Hanság.

A tó- és nádasgyepű északi vége közelében Körtekapu, déli végénél Mezőkapus község neve tartotta fenn a tógyepük átjáróhelyeinek emlékét. Az utóbbinál ott találjuk mellette régebben mint pusztát, ma mint faluvá erősödő új telepet, Zámot, ez vámhelyet jelent. Hasonló vámhely jelentése van a Kapus melletti Iklandnak is. A tóisor északi völgyvonalának vízválasztóján túl északra pedig Erked az Örke helynévnek mezőségi tájszólasos (Örke = Erke) -d helynévképzős alakja. Ot tehát valamikor határörtelepnek kellett lennie. Mezőkapusnál az egykori határvonal a rendkívül meredek oldalú agyag- és palahegyek tetején folytatódott három Kerelő névösszetételű község határán át a Maros völgyéig, s ott találjuk a rendszerint az egykori országhatár kijárója mellé elhelyezett ősi besenyő örtelepet, a mai Búzásbesenyőben. Innen a gyepük Küküllővár felé húzódtak, s ott Sövényfalvától az egykori nagy gyepűerdők a Nagy-Küküllő vonalán Nagykapusnál áthaladva Szeben közelében, Preszákánál végződtek, ez utóbbi községnek a neve szintén gyepűt jelent.

Mikor és meddig voltak ezek a gyepük országhatárok, ma még ismeretlen, s azt csak leletek fogják eldönteni. Eppen így ismeretlen a határgyepük megszűnésének vagy további keletre tolásának ideje, s Marosszék keletkezésének, valamint Marosvásárhely és vidéke első magyar, illetve székely megtelepülésének kora is.

Marosvásárhely környékén ebből a korból nem került napfényre lelet, s egyetlen esetet kivéve Árpád-kori lelet sem. Ez az egyetlen lelet pedig az 1890-es évek első felében a marosszentkirályi egykori régi román ízlésű középkori református templom közeléből jutott napvilágra. Az akkori harangozó sírásás közben néhány S végű hajkarikát talált, s egyet megsúrolva, sárga színe alapján aranynek vélve, Marosvásárhelyen, egy Wildder nevű aranyművesnél próbálta értékesíteni. Ez a falusi embert csalónak gondolta, s a karikákat kidobta az utcára. A harangozó azonban fölszedte őket, két darab megmaradt nála, s midőn id. Nemes Ödön marosvásárhelyi polgári iskolai igazgató 1894-ben a marosszentkirályi templomnak a mészrétegek alól kibontott ősi freskóit lemásolta, a hajkarikákat megvette, és azok évekig nála voltak.. Halála után azonban elkallódtak. Az ilyen hajkarikák azonban a XI. századtól a XIII. század közepéig fordulnak elő az Árpád-kori leletekben, s így a marosszentkirályi darabok is csak azt igazolják, hogy ott az Árpád-ház uralma idején magyarok temetkeztek, de közelebbi időtámaszpontot nem adnak.

Érdekes véletlenből aztán az eddigi első Árpád-kori sírlelet közvetlen szomszédságából, Názánfalváról ismeretes a marosszéki székelyek első okleveles említése is, az Árpád-kor végéről, 1293-ból. Siculi servientes, azaz székely serviensek elnevezéssel fordulnak elő. Az egész ismert székely történelmi

anyagban egyedülálló s kétségtelenül nagy jelentőségű elnevezés magyarázatával azonban történetirodalmunk még nem foglalkozott.

Két évtizeddel azután, 1316-ban találkozunk legelőbb az akkor még csak gyermekkorát élő mai város első írásos nyomával és nevével. *Forum Siculorum*, a székelyek vásáros vagy röviden vásárhelye ez a név, mely a már akkor itt működő Ferenc-renddel kapcsolatban tűnik föl. Maga a rend is elég új volt még akkor, s ide kétségtelenül a nagy mongol-tatárjárás következtében meglazult vallásos, társadalmi és erkölcsi állapotok megerősítésére és javítására települt. Működésére bő tér nyílt a vásárookra összesereglődő nép között, mely akkori nevelése mellett a templomot és a zárdát is sokszor fölkereste, de a rendtagok is bejárták koronként a falvakat, bizonyára annak a hagyomány szerint hat vagy hét kis falunak voltak leggyakoribb látogatói, melyekből a XVI. század közepéig a későbbi város kialakult. A hagyomány e falvai közül a Koronka felé fekvő Sásvárinak még az 1560-as évek elején is külön papjáról tartott fenn egy oklevélemléket a marosvásárhelyi református egyházközség levéltára. Ez tehát a legkésőbb beolvadt faluk közé tartozott. Ezeknek a kis falucskáknak a lakói látogathatták bizonyára legsűrűbben a legelőbb valószínűleg csak fából épített zárdát, melynek 1316-ban, a város első említésekor már mai épülete, sőt akkori temploma: ma várbeli nagy református templom vörös téglából épült vakolatlan szentélyrésze is készen állhatott. Ezek ma is a város legrégebbi épületei.

Mikor a mai tekintélyes, szép nagy város első ismert említésével találkozunk, Kolozsvár éppen abban az évben Károly Róbert királytól város-kiváltságlevelet nyert. Marosvásárhely ugyanezt a rangot és kiváltságot pontosan 300 év múlva, 1616-ban kapta meg. Hosszú és körülményes volna azokkal az okokkal és tényezőkkel foglalkozni, melyek ezt a különbséget előidézték. A lényes és fontos az, hogy Marosvásárhely a XVI. és XVII. század fordulóján történt szinte megsemmisítő pusztulása után a mondai fönixmadárként föltámadt a lángokból és romokból. Éltető eleme elejétől fogva kedvező fekvése és a forgalom volt. Úgy látszik, hogy mikor Maros-szék székelysége az idők folyamán elérte, sőt néhol túl is lépte a Mezőség keleti részén húzódott egykori tógyepűhatárt, akkor a szék régi vásáros helye is természetesebb és alkalmasabb helyre került át.

A régi vásárhely ugyanis Szeredában volt. Ennek szláv Szrda neve különben szintén vásárhelyet jelent, e település házakkal rendre körülépült hatalmas, széles piaca s régi településformája a máig is őrzi egykori vásárhely jellegét. A hétszáz holdnál kevéssel nagyobb határu hely, melyet a székely keserű humor Szegény-Szereda névvel jellemzett, nem felelt meg többé a nagy tatárjárás után megnőtt és megnépesedett Maros-szék vásáros központjának, s létrejött az 1316-ban először említett *Novum forum Siculorum*, a székelyek új vásárhelye. Szereda azonban megmaradt kisebb vásáros helynek, és a régi gyakorlat alapján sokáig itt tartották a szerdai vásáros napokon a szék törvényszékét is, de ezek is százados küzdelmek és huzavonák után végre a nagyobb életképességű, újabb központba kerültek át.

A mai város első neve - fölbukkanása után nem sokkal - az 1332-től 1336-ig összefrott pápai tizedjegyzékben Novum forum Siculorum alakban háromszor szerepel, egyszer pedig csak Novum forumnak, azaz Új vásárhelynek jegyezték be.

Akkor már az új vásárhelynek szervezett egyháza volt, s *Romanus* nevű papja az egész környéken a legnagyobb összeget fizette tizedül. Temploma a református kollégium helyén állott. A Szent Miklós tiszteletére szentelt egyház romos épületéről - Nagy Szabó Ferenc krónikája szerint szükségből - az 1602-ben leégett mai várbeli református nagytemplom befedésére vitték el a cserepet, s ezután lepusztult. Nagyobb záporok idején egykori alapfalaiából most is kimosul egy-egy roncs. Csak sajnálhatjuk, hogy sem ebből a templomból, sem a körülötte volt temetőből semmi emlék vagy lelet nem maradt, s környéke talaját is annyira felforgatták a későbbi építkezések, hogy ilyeneket már aligha remélhetünk. Pedig ez a terület, mint egyik legalkalmasabb telephely, az őskori emlékektől a középkori századaiig kétségtelenül gazdag lelőhely kellett hogy legyen.

Temető terület el valaha a várbeli nagytemplom környékén, sőt a templom földjébe is temetkeztek. Ezeket a sírokat azonban legnagyobb részben a templom XVIII. század végi javításakor barbárul felforgatva tönkretették. Akkor került ki onnan a XV. század második felében odatemetett Apafi Mihálynak, Mátyás király kora egyik erdélyi főúrának szép síremléke s az a két, XVI. század első feléből származó szántóvas-jelvényes síremlék, melyeket előbb az egykori Szent György utcai papi telek mellett a vár felé vezető sikátor falába használtak föl anyagnak, s innen jutottak be több mint egy század múlva Kolozsvárra, a Múzeumba. De bizonyára volt síremléke a mozácsi vész ideje táján meghalt Barlabási Lénárt erdélyi alvajdának, ki ide temettette magát, s az 1678-ban meghalt kiváló, erdélyi kancellárnak és főúrának, Bethlen Jánosnak is; ezeknek azonban ma itt a templomban vagy az egyházközségi följegyzésekben semmi nyoma sem ismeretes.

Sajnos alig annak régi írásos adatok avárbeli nagytemplomról is. Azt azonban tudjuk, hogy a marosvásárhelyi Ferenc-rendi szerzetesek IX. Bonifácus pápától 1400-ban engedélyt nyertek arra, hogy itt Gyümölcsoltó Boldogasszony napján minden évben búcsút tarthassanak. A búcsúkra rengeteg nép járt, s a zárda veresegyháza rendre szűknek bizonyulhatott a nagyobb tömegek befogadására. Ehhez járult később az is, hogy Hunyadi János nagyobb mértékben támogatta őket. Ezeknek akkor két ágazata működött: a mariánusok és a szalvatoriánusok. Az utóbbiak buzgóbbak és dolgozabbak voltak, s Hunyadi ezeket szemelte ki hitterjesztő munkásainak. Érdekükben a diplomata Caesarini Julián bíborosnál elérte azt, hogy a vásárhelyi rendházat átadták a szalvatoriánusoknak. Ezek új lendületű munkája érdekében most már a régi templomot meghagyták szentélynek, s eléje nagy új templomhajót építettek, északi oldalához pedig a ma is álló hatalmas tornyot emelték. E torony északi falába egykor

valaki a friss mészvakolatba kezdetleges arab számjegyekkel az 1442-es évszámot vájta be. A vakolat az idők folyamán szénsavas mésszé kövesedve ma is őrzi ezt az évszámot, amely, ha talán nem is ebben az évben került a falra, számjegyeiben mindenesetre még XV. századnak látszik s megfelel a toronyéptés korának. Az sem zárható ki azonban, hogy a bemetszett évszám valamelyik, a tornyon dolgozott kőművesmunkástól származik, s ebben az esetben a legkorábbi arab számjegyes erdélyi évszámfeliratos emlékünknél volna.

Itt említjük meg, hogy a templomhajó díszes nyugati főkapuja erős hasonlóságot mutat a Dicsőszentmárton és Medgyes között a Kis-Küküllő egyik déli mellékvölgyében meghúzódott Szászbogács XV. századi evangélikus templomának nyugati főkapujával. Ezzel egy ízléskola és kor műve a templomhajó befalazott déli mellékkapuja, ennek ívmezejében (timpanon) 1940-ben előkeült freskó széles körben keltett érdeklődést, s hosszú ideig hozzászólások és találgatások tárgya volt. Ezen a képen két poroszló egy várkapuhoz láncolt és a földre levert férfiút korbácsol. A kép restaurátora, semmit se tudva annak vonatkozásáról és festetőjéről, egy ismeretlen Krisztus-legenda önkényes föltevésében a földre tiport szenvedőt Jézus-arccal restaurálta. Pedig igen valószínű, hogy a falkép Szent Lénárdot ábrázolja. Az ő életéből maradt fenn a megkínóztatásáról olyan legenda, amilyent a marosvásárhelyi freskó ábrázol. Németországban vannak az ő tiszteletére szentelt templomok, hol a szentegyház körül láncot alkalmaznak, s azt - vagy másutt a Szent Lénárd oltára elé állított láncot - minden évben megtoldják egy új szemmel, a szent megláncoltatása és szenvedései emlékére.

A marosvásárhelyi ívmezőképnek is megtalálhatjuk a valószínű festetőjét, a donátort, ha a templom és kegyurai történetében keressük. A kép sajnos megfejthetetlennek látszó reneszánsz nagybetűs rövidítéses felirata korát mindenesetre elárulja betűformáival. Ez kétségtelenül a XVI. század első harmada. Erre a korra vall a poroszlók ruházata is. Azt kell tehát kutatnunk, hogy ebben az időben ki lehetett a templom és a marosvásárhelyi ferencesek olyan módosabb patrónusa, aki védőszentje tiszteletére ily művészi emlék készíttetésével áldozhatott. Ilyen kettőt is találunk. Egyik *Barlabási Lénárd* erdélyi alvajda volt, ki Marosvásárhelyhez aránylag közel, mintegy 20 kilométerre a Kis-Küküllő melletti Héderfáján lakott. Ő 1525-ben kelt végrendeletében a marosvásárhelyi ferenceseknek szépen hagykozott, s ugyanakkor azt is meghagyta, hogy ezek a marosvásárhelyi templomukba temessék. Már ezev a tények mutatják, hogy a templommal és a ferencesekkel kapcsolatai voltak. A másik patrónus Apafi Lénárd volt, kinek már nagyatyját, Mihályt is ebbe a templomba temették. *Apafi Lénárd* maroszléki előkelő Madarasi leányt vett feleségül, s házasságával szerzett birtoka révén 1492-től 1513-ig négyszer viselt Maroszlékben főhadnagyságot, kétszer pedig főbírótságot. Így lehetséges, hogy a freskó festése - melynek országcímere kétféle címerpajzs formájú, s szép reneszánsz nagybetűi mind a XVI. század első harmadára vallanak - az ő megrendelése lehetett.

Mindenesetre ez a Szent Lénárd életéből vett freskókép is egyik emléke annak az egész Székelyföldön a XV. század végén és a XVI. század elején fölvirágzott egyházi festőművészetnek, melynek a marosvásárhelyinél nem sokkal korábbi és egykorú emlékei ismereteseek, még a közeli nyárádszentlászlói 1496-ban és 1497-ben készült évszámos freskókban vagy a szintén közeli székelyvajai falfestménytöredékekben. Ilyen töredékek voltak még az egykor szintén a zárdához tartozott, és ezzel össze is épített kis kápolnában is, melyre bizonyára csak utólag, a templom megerősítése korában húztak emeletet, s alakították az egészet bástyává.

Ennek a kápolnának a falfestményeiről már az 1790-es években följegyzéseket tett Székely Márton, az egyik akkori marosvásárhelyi református pap. Ezt a freskóról merőben tájékozatlan laikus leírást megemlíti Orbán Balázs is Marosvásárhelyről írott munkájában, és cáfolja Székelynek azt a teljesen alaptalan föltevését, mintha ezek a középkori festmények Mihály vajdával bármi vonatkozásban állottak volna. Magam is láttam még a freskókat V. gimnazista koromban, 1893-ban, a pünkösdi szünidőn, ifj. Nemes Ödön osztálytársammal és barátommal. Kőművesek dolgoztak a bástya földszintjén, a kápolnában, s ezek kérésünkre beengedtek a nagyon megviselt falfestmények megtekintésére. Akkor már a kápolna alsó részén nem falfestmény, de nagyobb részben vakolat sem volt, s legalább jó méternyi magasságig a legtöbb helyen a pusztá téglák látszottak. A falakon nem jelenetek, csak egyes alakok voltak festve, csaknem mind megrongálva. A rongálások valószínűleg nem rombolási szándékból, hanem onnan származhattak, hogy ezt a a kis bástyát, és vele az egykori földszinti kápolnát, a katonaság már rég különféle raktárnak használta, s a falakat és a képeket ezzel tette tönkre. Ifj. Nemes Ödön kivágott a kápolna egyik csúcsíves ablakbéléséből egy szép gótikus ízlésű díszítménydarabot, s azt otthon természetes nagyságban le is festette. A faldarab később összetörve elkallódott, de a róla készült másolat id. Nemes Ödön halála után az ő több freskómásolatával az Erdélyi Múzeum Régiségtárába került.

Mindezek Marosvásárhely legrégebb, XV. századi festőművészeti emlékműradványai voltak. Mélyen sajnálható, hogy a tudatlanság és közöny áldozatául estek, anélkül, hogy a már említett kis díszítményrészleten kívül róluk bármilyen másolat készült volna. Így történhetett meg, hogy Székely Márton tudatlansága 1932 körül újraszületett. Az ő alaptalan föltevését egy művészettörténeti ismeretekkel nem rendelkező szenzációvadász egy hírlapi cikkben föltámasztotta, s a kápolnát újra Mihály vajda oratóriumának nevezte ki. A szenzáció komolytalanságára elég annyi, hogy a kápolna építéskora körülbelül három, falfestményei legalább másfél századdal megelőzik Mihály vajda korát. Mihály vajda nemcsak nem építtette, se ki nem festette, de soha nem is látta ezt a kápolnát. Éppen a saját maga által kiadott oklevelek keltezéséből állapítható meg, hogy erdélyi tartózkodása idején, az 1600-as tavaszi moldvai győzelmes

hadjárata rövid két hetén s prágai útján kívül ki sem mozdult Gyulafehérvárról és legközelebbi környékéről.

A város régebbi középkori múltjához visszatérve, megállapítható, hogy nevével a pápai tizedjegyzékek adatai után csak negyedszázaddal találkozunk újra, mikor 1360. január 25-én Nagy Lajos király itt tartózkodott. Ekkor *locus fori Siculorum*, tehát a székelyek vásárhelye néven szerepel, s midőn tíz év múlva magyar neve ugyancsak e király egyik oklevelében 1370. május 10-én először tűnik fel, ott már *Zekelvasarhelynek* írják. Az akkor élt nemzedéknek tehát Vásárhely már nem volt újabbé. Így maradt meg tovább Székelyvásárhely neve több mint két századig. Bethlen Gábor szabad királyi városi kiváltságlevele azonban mint Marosszék főhelyét már *Marosvásárhelynek* írja, s ez a neve aztán állandósult is. 1540-ben ez volt a Székelyföld legnagyobb városa, s elsőségét azóta e téren is folytonosan megtartotta. De elsőége a székely városok között már azelőtt is megvolt.

1451-ben székely bírói közgyűlést tartottak itt, ennek eredményeként megszületett a székely jog első írott emléke: a székely örökösödés szabályozása. Az oklevelekben a város 1460-tól oppidum-, azaz mezővárosként szerepel. Ki és mikor adta ezt a mezővárosi kiváltságot: nem tudjuk. De van erre egy némi világosságot vető adat. Mikor Borsos Tamás 1606-ban a város küldetésében Bocskai Istvánnál Kassán járt és kiváltságot kért a város számára a templom környékének megerősítésére - igazában a megkezdett vár építhetésére -, ebben a rövid beszédében azt mondja, hogy a városnak Zsigmond királytól már privilégiuma volt. Ennek a kiváltságlevélnek azonban ma vagy régebbi forrásokban nincs nyoma. De tény, hogy Zsigmond király 1405-ben a városok ügyét országos törvénnyel rendezte, s ebbe a rendezésbe valószínűleg a székely székek vásáros helyei is beléjutottak. Ezek közül Kézdivásárhely 1427-ből származó egyik oklevelében világosan az áll, hogy minden székely székek volt akkor kiváltságos városa, s ez Maroszáéken csak Vásárhely lehetett, met Szereda akkorra már elvesztette régi székközponti jellegét és jelentőségét. Föltehető tehát, hogy Székelyvásárhely is a Zsigmond király-féle törvény alapján tekintették kiváltságos mezővárosnak, s Borsos, de vele a kiváltságokkal tényleg élt város is ezt érthette és tartotta privilégiumnak. Oklevelekben azonban csak 1460 óta látjuk Vásárhelyt oppidumnak emlegetni. A város akkor, Mátyás király korában rohamosan előre tört. Néhány példa igazolja ezt.

Igy 1470-ben Mátyás király elrendelte az erdélyi vajdáknek, hogy a vásárhelyieket ne zálogolják, és őket csak saját városi bíráik előtt pereljék. A város lakói tehát, úgy látszik, Marosszék joghatósága alól rég ki voltak véve. Ez a királyi rendelet csak a régi jogrendet s ezzel a város kiváltságos helyzetét állította helyre, 1487-ben viszont Báthori István, az akkori erdélyi vajda a város régi kiváltságait erősítette meg. Ez ismét azt mutatja, hogy ha a városnak esetleg oklevélbe foglalt külön privilégiuma nem is volt, a gyakorlatban rég élt a városi jogokkal, s Báthori István vajda ezeket foglalta össze. Egy másik kiváltságle-

vélben 1486-ban Mátyás király a vámfizetéstől mentesítette a város polgárait. Ez a kiváltság viszont nagyobb számú iparos és kereskedő lakosságra enged következtetni. Két év múlva (1488) ugyancsak Mátyás király egy rendeletével a beszerceieknek megtiltja, hogy áruikkal a vásárhelyi vásárookra menjenek. Ez megint csak azt mutatja, hogy a város vezetősége a király támogatásával védte az itt fejlődő, zsebébb ipart az erősebb versenye ellenében, s ez a védekezés kétségtelenül az érdekelt városi iparosság óhajára és érdekében történt. Mivel pedig Báthori István vajda többször megfordult, sőt a hagyományok szerint lakott is itt a nagytemplom mellé épült kisebb erődtésben, a vásárhelyieket pártfogásába vette, s 1484-ben fölmentette a külső hadjáratok terhei alól. Három év múlva, 1487. február 4-én pedig az összes székely székek kapitányaival és vezetőivel a városban tartott gyűlésen és törvénykezés alkalmával szabályozta és visszaállította a polgárok régi jogait, kiváltságait s néhány kötelezettségét.

Ebben az oklevélben már szó van a vargák céhmesteréről, 1493-ban pedig Losonczy Bánffy László vajda a mészárosoknak ad céhkiváltságot. Ebből megállapítható, hogy itt már a XV. század végén iparosszervezetek voltak. Téves azonban Orbán Baláznak az az állítása, hogy Vásárhelyen már Nagy Lajos király korában szüccséh lett volna, mert az említett céh nem Nagy Lajostól, hanem II. Lajos királytól kapta kiváltságlevelét. Különben a reformációt megelőző időből a városból csak a varga-, mészáros-, szabó-, szücs- és szíjjártó (1537) céhekről kapunk mint szervezetekről okleveles bizonyítékokat, nagyon jellemző és szinte szokatlan, hogy a vásárhelyi céhek az első említésükkor már nem mint oltáfenntartó egyházi testületek, hanem mint iparostársulatok szerepelnek. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy a templomokban ezek a céhek is oltárokat tartottak volna fenn, sőt valószínű, hogy ilyeneket egyenként vagy közösen patronáltak. A felsorolt céhek a szíjgyártókon kívül a mindennapi élet fenntartásához szükséges iparágakra, az élelmezésre, ruházkodásra szervezkedtek, s 1516-tól már pör maradt fenn egy Bárdosi nevű kontár szabóról.

1537-től fogva nagy hézag van a céhek történetében, s a Báthoriak koráig (1571-1613) nincsenek jelentősebb céhadatok. Akkor azonban éppen úgy neki-lendülnek a fejlődésnek, mint egy századdal előbb, Mátyás király korában. Sorra megalakulnak s részben újraszerveződnek 1579-től a kötélverők, lakatosok, szabók, vargák és tímárok céhei.

A XVI. század végét a város tíz szervezet céhhez érte meg. Akkor aztán Báthori Zsigmond korától nehéz megpróbáltatások jöttek a városra. Az 1596-i farsangon a fölkeltek és levert székelyek egy részét itt végeztették ki és csonkították meg. 1600-tól 1605-ig pedig majdnem szakadatlan sorban egymást érik a dúlások, pusztítások. Nagy Szabó Ferenc, az első magyar polgár-krónikás közvetlen, megkapó és sokszor szinte szörnyű képet rajzol a város történetének e nehéz éveiről. Ekkor szorul rá a polgárság a veszély kényszere alatt arra, hogy erősebben szervezkedjék, és Borsos Tamás személyében ekkor kapja meg kimagasló vezetőjét. Borsos úgyszólván kényszeríti polgártársait, hogy a temp-

lom körül erősséget emeljenek és maguknak ezzel védőhelyet teremtsenek. Ez az az időpont, amikor a vár építésével a polgárság végleg az igazi városiasodás útjára lép. Borsos Tamás szervezőképessége el tudta érni, hogy olyankor is, mikor egyik kezükben fegyver és a másikban a munkaszerszám volt, a polgárság tudott áldozatot hozni, és úgy föl tudta emelni a várost, hogy 1616-ban kérhette és megkaphatta a szabad királyi városi kiváltságot.

Az utána következő korszakban, amikor megvolt a szabad királyi városi kiváltság, az arra való vezetőknek jobban megvolt az útja és lehetősége előrevinni a várost. Bethlen Gábor korától fogva az iparos- és kereskedelem fellendült, s a város a fejlődés útján szépen haladt előre I. Rákóczi György haláláig. E két fejedelem idején negyedszázad alatt kilenc új céh alakul vagy szervezkedik újra, köztük az aranyműveseké, mely egy ideig később is oly jeles mestereket foglalkoztatott, hogy Apafi Mihály fejedelem a török portára szánt ajándékok egy részét itt készítteti. De II. Rákóczi György lengyelországi kalandja ide is elhozta az országra zúdult súlyos szenvedéseket, s a város 1658-tól 1662-ig az országos veszélyek és a támadások áradatában majdnem újra oda jutott, ahol a XVI. század végén és a XVII. század elejének pusztulása özönében fuldokolt. Mikor pedig ezekből nehezen kifelé vergődött, akkor az 1670-es években újra tartós belső viszályok emésztették a meghasonlott polgárságot, majd 1678-tól az Erdélyt megszálló német csapatok sáskahada élte ki vidékével együtt, s a nyomorúságot rossz termésű esztendők tetőzték. Nem sokkal ezután a kuruc háborúk alatt is ki volt téve a támadásoknak. A város a hadak országútja lett. A kuruc harcok után kiütött pestis pedig megtizedelte a lakosságot. Az általános anyagi romlás és elnéptelenedés következménye az ipar és a kereskedelem teljes leromlása lett.

Vásárhely XVIII. század eleji állapotáról egy 1734-től való városkép tájékoztat. E szerint a vár környéke beépítetlen. Csak az egykori Klastrom utca vonalán látható a Nagyhegy-szőlő felé két külön, jó móddal épített deszkakerítéses házastelek. A várfalakkal és bástyákkal szembeeső négy mai utcavonalon még sehol sem voltak házak.

Ugyanez állapítható meg a bécsi Hadilevéltár 1750-60 körül készült két térképéről is, ezek közül az egyikben a várbeli nagytemplomnak és környékének pontos fölvétele fenntartotta azt az eddig ismeretlen érdekes rajzadatot, hogy a templom akkor még az Erdélyben nagyon ritka kéthajós templom volt. Ugyanezen a térképen pompásan láthatók a várudvar egy részén az egykori Szent Kozma és Damján utcák vonalai és régóta teljesen eltűnt házhelyei.

A két évtized időkülönbséggel készült térképek arról tesznek bizonyosságot, hogy a város ez alatt az idő alatt területileg majdnem semmit sem változott.

De keveset változott egyébként is.

Szellemi élete az előbb Sárospatakról Gyulafehérvárra menekült s 1716-ban onnan is elüldözött református kollégium idetelepülése után ebben az intézetben őrizte és adta tovább újabb nemzedékeknek a művelődés és tudás lángját.

Ugyanezt a feladatot végezte a XVIII. század elejétől fogva több mint félszáz évig, jezsuita vezetés alatt, a római katolikus csonka középiskola.

A szellemi és társadalmi életre nagy hatással volt az erdélyi Királyi Táblának Medgyesről 1754-ben történt idehelyezése. Enél az intézménynél Erdély sok kiváló jogásza működött, s kancellista ifjúsága megpezsdítette a kisvárosi társadalmi életet is. Több, a Táblával idekerült vagyonosab család és rokonsága fogott építkezéshez, s megindult az emeletes házak építése is, addig ugyanis a vár bástyáin s a plébánián kívül alig volt néhány emeletes ház. Az utóbbi különben némi átalakításokkal a város legrégebb lakóháza. Kegyeleti értékét fokozza, hogy a XVII. század első felében Nagy Szabó Ferencnek, Marosvásárhely krónikásának is tulajdona és lakása volt.

A XVIII. század második és a XIX. század első felében épült főúri paloták közül a legművészibb lett a Toldalagi László gróf által építtetett, piactéri kispalota, mely ma is Erdély egyik legszebb városi épülete. 1789-ben fejeződött be annak a nagyobb szabású szép barokk háznak a felépítése, mely Kendeffy Elekné Bethlen Krisztina tulajdona volt, s amelybe később (1827-től) a Királyi tábla költözött. A Teleki grófok a város különböző pontjain négy helyen építkeztek. Ezekből a vár felé vezető úton Teleki Domokos főispán 1803-ra bevezetett, akkor még egészen magában álló palotájának szép emeleti oszlopos folyosója finom oszlopfőivel ma is élményszerű látvány. Ezzel egyidejű a Teleki-téka terjedelmes, egyszerűbb épülete. Közel e tájban épültek és szomszédosan a Haller és a Bornemisza család egyszerűbb, egyemeletes késő barokk épületei. A házak nagy többsége azonban a főutcákban s mintegy harmada még a nagy Piac téren is földszintes maradt. Mikolai Tóth Istvánnak a XIX. század elejéről, a város főteréről s főutcáiról készült tucatnyi tusfestménye még alig ébredő igazi kisvárosi utcaképeket nyújt. Ugyanő aüta ki 1828-ban rézmetszetben az egész városnak a Somostető felől készített teljes látképét is; ennek rézmetszetlapja Kolozsvárt, az Erdélyi Múzeum Régisegtárában van, levonatai pedig ma már ritkaságok.

A város szellemi életének megnyilvánulásai hosszú ideig a hamu alatt senyvedő tűzéhez hasonlíthatók.

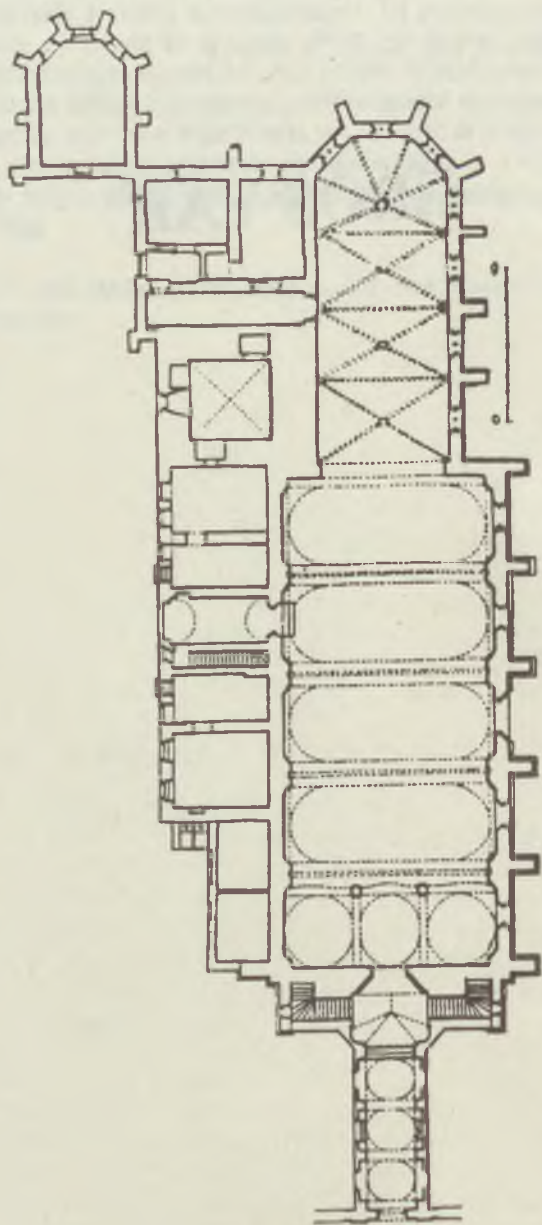
Nyomdája csak 1780-tól kezdve van. Első rövid életű hetilapja csak az 1850-es években indult. De már a XVIII. század végső évtizedétől haláláig itt küzd Aranka György táblabíró a hatalomtól folyton gátolt Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megteremtéséért. Itt jelenik meg Bolyai Farkas *Tentamenje* s vele Bolyai János kicsiny, de világhírű *Appendixe*. A református kollégium tanári karának egy része egészen 1848-49-ig egyetemi tanszékre méltó tudósokból áll. Közülük külön is meg kell említenünk a kitűnő szaktudóst és előadót, Dósa Eleket, az Erdélyhoni Jogtudomány íróját.

Az 1848-49-i átalakulásokat a város súlyos áldozatokkal vészelte át, s 1850-től 1867-ig béklyóban tengődött; igazában az 1870-es évektől, a vasút kiépülésével és fejlődésével kapcsolódott be a várost megillető életfolyamatba.

Ekkor már Bernády György volt a polgármester. Az ő idején rázta le magáról Marosvásárhely a vidéki kisvárosiasságot. Új intézmények, iskolák, gyárak keletkeztek, villasorok és új utcák nőttek ki a földből. Másfél évtized után előttünk állottak egy megvalósult álom további fejlődésre serkentő eredményei. Az erőfeszítés anyagi áldozatokkal, nehézségekkel és terhekkel járt, s a város polgárságának egy része sokat bírálta is a vezetést és polgármesterét. A város felemelkedése azonban elsősorban az ő érdemük, s ha a világháború és a sok szenvedés meg is zökkenettette a haladást, az a nehézségek mellett és ellenére sem állt meg.

Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok* II. kötet. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984., 34-44. oldal.

ERŐS VÁR

ENTZ GÉZA:

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS TEMPLOM

A templom története

A ferences rend a XIII. században már három erdélyi városban feltűnik. 1270 körül épült fel a ma is álló és jelenleg az ortodox egyház használatában lévő besztercei templom, a kerci építő műhely legkésőbbi alkotása. 1300-ban Herbord comes özvegye Erzsébet asszony végrendelete emlékezik meg a nagyszebeni kolostorról. 1309 előtt létesül Szászváros ferences rendháza. Alig valamivel később, 1316-ban szerepel a rend lajstromában Marosváráshely. A Szászföld után tehát a Székelyföld legfontosabb korai központ-

jában is megjelentek Szent Ferenc fiai, ahol a XIV. század utolsó harmadában megépült Beszterce mellett Erdély második ma is élő ferences temploma¹

A barátok eleinte nyilván egy ideiglenes, valószínűleg fából emelt templomban működtek és a hasonlóan épített kolostorban találtak hajlékot. Időre volt szükség ahhoz, hogy a század végén megépülhessen Erdély mai ismereteink szerint legnagyobb eredetileg ferences, gótikus stílusú temploma. Építésére közvetlen adat nem maradt. Első említése 1400-ból származik, amikor a pápa megemlítve a marosvásárhelyi ferences kolostortemplom Szűz Mária tiszteletére alapított főoltárát, Székely Antal ferences professzornak és pápai káplánnak, majd annak halála után a kolostor mindenkori fejének és hat alkalmas ferences áldozópapnak különleges gyóntatási jogot adományoz.² Biztosra vehető, hogy a Máriának szentelt egyháznak legalább a szentélye akkor már használható volt. A hajó stílus sajátosságai viszont arról győznek meg, hogy a templom a XIV. század utolsó harmadában elkészülhetett. A gyóntatási kiváltságból pedig kikövetkeztethető, hogy abban az időben a barátok már jelentős szerepet játszhattak a település vallási életében, a környezetből nyilván már sokan látogathatták az újonnan elkészült templomot s e körülmény hozzájárult Vásárhely mezőváros-

újonnan elkészült templomot s e körülmény hozzájárult Vásárhely mezőváros-
sá, valamint székelyföldi központtá történő fejlődéséhez. Ekkorra már kialakul-
hatott a piacutca településszerkezet is. A hosszú piacutca keleti oldala fölött
alacsony, de meredek terasz húzódtott. Ennek peremén a főutcával párhuzamo-
san vezetett a plébániatemplom védőszentjéről, Szent Miklósról elnevezett utca
északi végén az egyház épületével. Helyét ma a református kollégium (Bolyai
liceum) foglalja el, mivel az épület a Basta korszak viszontagságai következté-
ben, az 1600-as évek elején pusztult el. Róla a pápai tizedjegyzék 1332-ben szól,
amikor Romanus nevű papja 40 dénárt fizet. Bár az összeg nem nagy, a környék
falusi plébánosainak tizedét tetemesen meghaladja, ami a település viszonyla-
gos jelentőségére utal. Plébánosairól a XV-XVI. század folyamán több adat
ismeretes. 1497-ben Lőrinc nevű papjának meggyilkolása fejében és a templom
valamint temetője megsértéséért Szentbenedeki Márton, Péter és János birtoka-
iknak Geréb László erdélyi püspök részére történt átengedésével bünhődnek.³
1508-ban Vásárhelyi Pál deák fia Bálint diák az ellen tiltakozik, hogy Apafi
Lénárd és felesége Anna Dorottya az általuk alapított Mindszentelek oltára
igazgatóságát Barnabás plébános halála után a maguk részére foglalták le.⁴ A
ferencesek a plébániatemplom közvetlen közelében a terasz északi folytatásá-
ban telepedtek le s így kolostoregyüttesük a Szent Miklós templommal együtt
a piacutca északi végénél a mezőváros lehangsúlyosabb pontját emelték ki.

1444-ben több magyarországi városhoz hasonlóan Marosvásárhely ferences
kolostorát a rend szalvatoriánusnak illetve obszervánsnak nevezett reform szár-
nya vette át. A XV. század második felétől az egykorú források több előkelő
temetkezésről tudnak. Farnosi Veres Dénes 1453-ban végrendeletileg 16 és fél
márka ezüstöt hagyományoz egy kehely készítésére a vásárhelyi Szűz Mária
templomnak hozzátéve azt a kívánságát, hogy a cseri barátok kámzsájában
temessék el.⁵ Az 1468-ban elhunyt Apafi Mihály szintén a vásárhelyi templom-
ban temetkezik (1470). Szépen faragott címeres sírlapját Kelemen Lajos szállít-
tatta el a kolozsvári Történeti Múzeum kőtárába.⁶ Barlabási Lénárd erdélyi
alvajda 1525-ben úgy rendelkezett, hogy a vásárhelyi ferenceseknél helyezték
örök nyugalomra. 1573-ban a rend jászberényi közgyűlése úgy határozott,
hogy az Apafi Miklós (Ferenc fia, Mihály unokája) által felajánlott feszület a
marosvásárhelyi ferencesek egyházában kapjon helyet.

A reformáció előrehaladtával a ferencesek 1556-ban kénytelenek voltak
Marosvásárhelyt elhagyni. Kolostoruk először a lutheránusok, majd a kálvini-
sták birtokába került. A XVII. század elején a Basta féle harcok idején a templom
és az 1492-ben Báthori István erdélyi vajda által köréje emelt vár súlyosan
megsérült. Ez utóbbi feltehetően ötszögű lehetett. Helyébe és valószínűleg
maradványainak valaminő felhasználásával épült Borsos Tamás diplomata és
tekintélyes vásárhelyi polgár szorgalmazásával és támogatásával a templom új
erődítése. A munkát már 1602-ben megkezdték. Nagy Szabó Ferenc XVII.
századi krónikája szerint a kaputornyot 1613-ban az északi szögletbástyát és a

Varga bástyát 1620-ban a Kádár bástyát 1623 és 1633 között, a Szabó bástyát 1638 és 1640 között emelték. A várfalakra a negyvenes években került sor, befejezésük 1653-ra esett. A súlyosan megsérült templomot egyidejűen Borsos védhetővé tette. Épületét a kolostor tégláinak felhasználásával kijavították, lefedése az ugyancsak elpusztult Szent Miklós egyház cserepeivel történt. A nagy gótikus ablakok megszüktetésével lőréseket alakítottak ki. Ugyanerre került sor a kolostor maradványain, amelynek ma is meglévő keleti emeletes épületét iskola céljára alakították át, az 1658-i török támadás a templomot újból felégette. Apafi Mihály fejedelem és főként Teleki Mihály kancellár jóvoltából 1693-ban az épületet helyreállították. Ekkor készült a hajó kazettás famennyezete. Latin felirata elmondja, hogy Teleki gernyeszegi birtokának gabonatedét rendelte a restaurálásra s az így nyert összeget fordították a szükséges munkákra.⁹ A templom és a vár legkorábbi, hiteles alaprajzi ábrázolása 1750-ből való Theuern századostól. Az egyház északi oldalán lévő kolostorrész és a torony lényegében a mai helyzettel azonos képet mutat. Hibás csak a keleti kápolna sokszögzáródásának elhagyása. Mivel 1750-ben a templomhajó északkeleti oldalán a nemrég lebontott későbbi épületek helyén a festett rajz épületet jelez, feltehető, hogy a szóban forgó későbbi épület a középkori kolostor déli kerengőszárnya helyén, talán annak bizonyos mértékű felhasználásával volt kialakítva. Az 1750-ben elkészített alaprajzon az A betű a váregyüttest, a B a templomot, a D a kaputornyot, a többi betűk a XVIII. században emelt katonai épületeket jelzi. Theuern festett alaprajzát hitelesíti az 1827-ben Mikolai Tóth István kancellista rajza után Nagy Sámuel által Marosvásárhelyről Kolozsvárt készített rézmetszet, amely kitűnően érzékelteti a vár és a templom elhelyezkedését a településben és a részletekről is híven tájékoztat. Ugyancsak forrásértékű

az Orbán Balázs által közölt és Greguss Jánostól való, az 1860-as évekre tehető fametszet is. Greguss a váregyüttest délről jeleníti meg, ahol a templom leggazdagabb nézete uralkodik.¹⁰ A rajz a nyugati bejáráshoz vezető akkor még falépcsőt is ábrázolja, amely az 1750-i alaprajzon is fel van tüntetve.

A Mária Terézia idején ismét rossz állapotba került templomot 1790-1791-ben újra helyrehozták. Ekkor készült a hajó mostani klasszicizáló belső kiképzése és mennyezete. E munka szerződését Türk Antal (1750-1798) építőmesterrel 1790. január 21-én kötötték meg. Benne a hajó új kiképzésén belül főként a boltozat megoldására térnek ki részletesen: „Az már megírt oszlopokra (falpillérek) az ácsfallér által készíttendő bolthajtásforma stukatur alá való munkát drótra és ahhoz való szegekkel, nádalással, jó móddal és állandóul a Templomnak egész most mennyezetes felében megkészfíti, bévakolliya, kipallérozza, és mind ezen stukaturát az Templomhoz való illendőségig szép rajzolásokkal, mind pedig az oszlopokat a már írt Delineatio szerint lévő párkányzásokkal és formákkal felékesíti.” A stukkódísz a diadalívre is terjedjen ki. A XVII. században beszűkített ablaknyílások egyforma nagyságú kibontására is sort kell keríteni. A szerződés ugyancsak intézkedik a nyugati, pillérpárra támaszkodó karzat építésére. Türk feladatát pontosan a szerződés szerint oldja meg és 1791-ben be is fejezi.¹¹ Ez időben készülhettek a stallumok, a padok és a szószék is. Feltűnő, hogy a szerződésben a keleti, a nyugatinál jobb színvonalú, ahhoz hasonló, de vele nem azonos karzatról nincsen említés. Orbán Balázs még utal 1830 és 1850 körüli tatarozási munkákra, de ezek változást nem hoztak. Mivel Greguss rajzának elkészítése idején még falépcsővel közelfítették meg a templom nyugati homlokzatát, a XIX. század utolsó harmadára tehető a neogót jellegű nyugati előcsarnok emelése, amely egyrészt eltakarta a főkaput, s ugyanakkor a két nagy nyugati gótikus ablak alsó részét is. Jelentősebb volt a Műemlékek Országos Bizottsága segítségével végrehajtott munka 1906-ban, amelyet Sztéhló Ottó irányított. Ennek során lebontották a veszélyesnek minősült szentélyboltozatot, amelyet rabc megoldással eredeti formájában állítottak helyre. Megerősítették a diadalívet a fölötte lévő falnak teherhárító ívvel való ellátásával. A szentélykarzat lebontásáról azonban a MOB iratok nem szólnak. Erre 1941 előtt kerülhetett sor, mert akkor már nem állt. Ugyanakkor vihették át az 1787-1789 közt készült orgonát is a nyugati karzatra. A Bizottság 1909-ben elrendelte, hogy az egyházközség a fel nem használt bordákat és egyéb műrészleteket megfelelően tárolja. Ezek között lehetettek azok az 1500 körüli időkből való kétszer hornyolt bordák, amelyek származási helye ismeretlen.¹²

1941 után a legutóbbi évtizedekben 1977-ig a romániai Műemléki Igazgatóság irányításával nagyszabású munkák folytak. Helyreállították a bástyás erődíjést, eltávolították a főkaput eltakaró nyugati előcsarnokot, kiegészítették a nyugati és részben az ujonnan előkerült déli kaput. 1977 után a református egyház folytatta a templom rendbetételét. Eltávolították a toronyhoz simuló későbbi épületet a hajó északi oldalán s ezáltal kiszabadult a hajó északi

körtetagos csúcsíves bejárata. A lebontott épületből a feltételezett középkori kolostornak nyomát nem találták, de nem is keresték. A torony keleti oldala melletti bejárásban elhelyezték a bizonytalan származású lényegében ép reneszánsz ajtókeretet, felfedezték a szentélyből vezető másik sekrestyeajtó nyílását és feltehető kőkeretének maradványait. Folyamatban van az iskolaépület használhatóvá tétele és a keleti kápolna helyreállítása. A munkákat Keresztes Gyula építész vezeti.

A templom és vár leírása

A templom lényegében megőrizte 1400 körüli kialakítását, amelyhez a XV. század első felében elkészült hatalmas torony, valamint a vele egykorú, ugyancsak a szentély északi oldalához simuló emeletes, de rövid kolostorrész és a sokszögzáródású kápolna csatlakozik. A kereken 55 méter hosszú téglapépület nemcsak tekintélyes méreteivel, hanem szép tömegarányaival is kiténik. A nyílások tagozatai, a támpillérek vízvetői, a kapuk bélétei és az épületen körülfutó külső lábazatai kőből készültek.

A nyolcszög öt oldalával végződő, kétosztású támpillérekkel megerősített, mintegy 22 méter hosszú és 9 méter széles, vakolatlan szentély hatüveges keleti szakaszát három keresztboltozatos, téglalap alakú szakasz követi. A támpillérek között a déli egyenes falat négy, a záradékot három kétosztású ablak töri át bőséges világtást adva a belső térnek. A szentélyhez nyugat elé mintegy 33 méter hosszú és 14.5 méter széles, kívül fehérre vakolt hajó kapcsolódik. Nyugati, a többinél kétszeres vastagságú fal közepén mély bélletes kapuzat nyílik. A fal két sarkán egy-egy merőlegesen álló kétosztású támpillér, a hajó déli oldalán hat azonos formájú karcsú támpillér jelenik meg közeikben öt, eredetileg kétosztású és kőrácsos csúcsíves ablakkal. Az épület szentélyét kívül egyszerű rézsűs lábazat futja körül, amely a hajón kétlépcsőssé válik. A szentély északi oldalának két nyugati boltszakaszához a két illetve három métert is meghaladó vastagságú falakkal rendelkező négyzet alakú torony simul.

A templom épülete teljesen egyszerű. Művészi hatása elsősorban három főtömegének (szentély, torony, hajó) kedvező tömegarányaiban rejlik. Dísztétele csak a fontosabb részletek rendeltetésének kiemelésére irányul. E tekintetben a vezető szerep a nagy nyugati és a kisebb déli, csúcsíves, bélletes kapuknak jut. Ez utóbbit nyilván a reformáció következményeként falazták be valamikor 1556 után. Hármastagolású bélletének frize három sokszögű párkánnyal lezárt, tölgylevelekkel borított oszlopfőből alakul, amelyek kívülről befelé falsarokra és két körtetagra támaszkodnak. A béllet friz alatti alsó részét sérült állapot miatt újrafaragták. A csúcsos ívbéllet három horony által elválasztott két körtetagból áll. A nyílás béléte belső körtetagja által alátámasztott csúcsíves orommezőt feltehetően Szent Lénárd vértanúságát ábrázoló, a XVI. század elejéről száрма-

zó rongált festmény tölti ki. Az ívbéllet és a festmény javítására még nem került sor s jelenleg el van takarva.

Sokkal hangsúlyosabb a nyugati kapuzat. A keskeny peremes hornyokkal elválasztott, egymást váltó hét körte- és hengertagokból álló, mély béllet frizetű szőlőlevelek, fürtök és indák szövedéke borítja. Belőlük mint sűrű oázisfőrsorból nőnek ki az ívbéllet azonos tagozatai. Az orommezőben csak egy téglány alakú mélyedés helyezkedik el. Orbán Balázs idejében a kapu lábazata fel volt falazva, ahogyan az általa közölt kép mutatva. (VI. 123.) A felfalazást nemrég eltávolították s az alatta lévő tönkrement tagozatokat megújították. Az attikai lábazat függőleges vájatú oszlopszékei rézsúre metsződnek. A nyugati bejáratot egy-egy horonypár közti körtetaggal gazdagított bélletű, kétoasztású ablak fogja közre még inkább kiemelve annak kváderekből álló, kissé előreugró, magas háromszögű oromzattal lezárt építményét. Rajta keresztül vezet az út a templom belsejébe.

A belépőt a hajó hatalmas, egységes tere fogadja. Eredetileg bizonyára nem volt boltozva, hanem a koldulórendek szokása szerint lapos famennyezet fedte. 1790-1791-ben kapta mai öt nyújtott álcsehstüvegboltozatát, amely a lapos hevederek ellenére egybeolvad és tükröboltozat benyomását kelti. A boltzakaszok vállai négy pár négy kompozit fejezetű lizénából álló falpillérré támaszkodnak, a keleti és nyugati szakaszokon pedig lényegében egy-egy azonos lizénából álló, lapos falpillérré. A falpillérek fejezete fölött magasan golyvázott párkány fut fel a boltvállakig, amelynek utolsó tagozata fogsordíszből emelkedik ki. A falpilléreket kosárféves homlokívek kötik össze, amelyek a sarkokon rövidebb, enyhén csúcsos ívekké keskenyednek. A boltzakaszok tükreinek középtengelyét és széleit stukkóból készült, lapos kartusokba foglalt, szerény növénydísz jelzi. Hozzájuk hasonló stukkó oromvirág és indafonat kereteli a csúcsos diadalívét s ad halkszavú kitöltést a diadalívét közrefogó széles falsíkoknak. A nyugati boltzakaszban emelkedik a három kosárféves nyílású, hullámosan kiképzett, csehstüvegboltozatos orgonakarzat, amely két fogsordíszes vékony pillérré támaszkodik. Elemei és díszítése a hajóéval azonos jellegű s ez egykorúságukat bizonyítja. Az ötosztású, gazdag későbarokk díszítésű orgona legnagyobb sípokat magában foglaló középrésze oromzatán sugárzó napkorong látható. A hajó mindkét oldalfalánál a falpillérek között egyszerű baldachinos későbarokk ülépadok foglalnak helyet. A szentély északi oldalán a papiszék fölött helyezték el a falon a Teleki Mihály által támogatott helyreállítást megőrkítő, 1693-ból való felirattal ellátott mennyezeti kazettát. A diadalív északi sarkához simul az egyszerű szószék háromlépcsős sokszögű fakoronájával, csúcsán madár szőlőfürttel a keresztény hitet jelképezi. A hajlított oldalú pad-sorok a szószék előtti térség kivételével betöltik a hajót és a szentélyt. Az említett szabad téren áll az úrasztala, Zalányi György mezőbándi asztalos 1841-ben készített munkája.

A szentély diadalívének nyílása lényegében eredeti lehet, felületének tago-

lását a XVIII. század végi átalakítás idején faraghatták le. Egyébként a boltozott, széparányú belső tér megőrizte eredeti kialakítását. A három nyugati boltszakasz pálcátag- és horonypárral közrefogott körtetagos bordái vállmagasságban gyámszerűen végződnek. A hatsüveges boltszakaszban viszont vékony, a padlószintig lefutó faloszlopra metsződnek. Az észak- és délnyugati sarkot kettős faloszlopok emelik ki. A négy zárókő nyugatról keletre ábrázolja a nyolcszirmú rózsát, Mária jelképét, egy hárompólyás cimert, egy növénydísű korongot, végül egy egyszer vágott címet, felső mezejében sugárzó nappal, az alsóban három hatágú csillaggal. A szentély legfőbb díszje a záradék négy és a déli fal három kétoszlopú, csúcsíves ablaka, rendkívül változatos négykaréjokból és halhólyagokból összeállított kiegészített kőrácsokkal. Az ablakok külső keretét hornyokkal váltakozó pálcátagok körítik. Ezek kárpótolnak az eredetileg szintén kőrácsos hajóablakok eltűnt osztósudarai- és mérműveikért. Az ablakok elfalazott alsó sávjait sajnos sehol nem távolították el. Így zömökebbnek hatnak mint amilyenek eredetileg voltak.

A hatalmas négyszögű torony a koldulórendi gyakorlatot követve a szentély és hajó északi, kolostor felőli izesülésénél, a két nyugati szentély-boltszakaszhoz tapadva épült ugyancsak téglából. Későbbi bejárata északi oldala földszintjén nyílik. Fölötte egy kisméretű eredeti csúcsíves ablak megmaradt. Földszintje borda nélküli keresztboltozattal fedett. Ezt koronázza a fadödémekkel elválasztott további három szint. A nyugat felé néző emeleti ajtóhoz új falazott lépcsőzet vezet. A második szinten nyugat, a harmadikon észak felé egy-egy szűk rézsűs csúcsíves ablak töri meg a torony hasábjának tömör felületét. A nyugati ablak jelenleg ajtó, amelyhez új falazott lépcső vezet fel. Az utolsó szintet alul övpárkány, felül főpárkány hangsúlyozza. Közöttük a falat mind a négy égtáj felé ötlépcsős keretű, nagyméretű, csúcsíves ablak lazítja fel. Mellettük balra a főpárkány alatt minden oldalon kerek óralap látható. A negyedik szintet négyfiatornyos sisak koronázza. A fiatornyok is falazottak külső sarkuk felé egy-egy kis ablakkal. A magas közép- és a kisebb fiatorny sisakok fémborításúak, gömbös csúcsdíszük jellegzetes fedési szerkezet hatását még inkább fokozzák. Kelemen Lajos megfigyeléséből ismert, hogy a torony külső falán az egykori friss vakolatba metszve Hunyadi János neve és az arab jegyekkel írt 1442 évszám volt található.¹³ A felirat a torony építéstörténetének igen jelentős forrása.

Orbán Balázs részletesen leírja a templom harangjait és klenódiumait. A négy harang közül legrégebb az ún. Zángó harang a XV. századból Máriáról szóló majuszkulás felirattal (IV. 128.). Ezt 1856-ban újraöntötték. Szintén XV. századi volt egy pax-harang, amely az előzővel azonos sorsra jutott. Ugyanez történt az 1657-i és az 1673-i harangokkal is 1834-ben és 1727-ben. A templom kincstárában őrzik a Rákóczi graduált (1634) I. Rákóczi György sajátkezű bejegyzésével. 1649-ből maradt egy tulipános festésű úrvacsora asztal, amelyet Petrus Sartor felesége Vidombáki Erzsébet készíttetett. A hímezett úrasztali

terítők közül kiemelkedő darab Homonnai Zsófia helybéli papné 1620-ból és Teleki Mihályné Vér Judit 1695-ből való ajándéka. Az ötvösművek közül szokatlan megoldású egy XV. századi nyolcszögű magas pohár hatkaréjos peremű szájréssel, egy 1500 körüli gótikus kehely, egy 1635-ből származó ezüst kancsó domborművekkel díszített kupa és egy kókuszdió serleg, mindkettő 1721-ből, végül egy szép ónkanna 1635-ből.¹⁴

A kolostor leírása

A torony nyugati oldalához feltehetően a XIX. században épített földszintes épület nemrég történt lebontása következtében az 1750-ből való festett alaprajzon sejthető déli kolostorszárnyról ma már nincsen nyom, régészeti kutatás volna szükséges ahhoz, hogy legalább alapfalainak létéről meg lehessen győződni. A torony keleti oldalával összefüggő, talán teljes magasságában álló, négyoszögű, emeletes épület azonban kétségtelenül a kolostorhoz tartozott. Nagy Szabó Ferenc meg is írja krónikájában, hogy a reformáció óta iskolának használt épületben hajdan a barátok cellái voltak.¹⁵ Földszintjén lehetet a sekrestye. Ajtaja a szentély diadalívtől számított második hevederének tengelyében a templom északi falát töri át és vezet a kolostor szoban forgó keleti szárnyába. A sekrestyeajtótól keletre a mostani munkák során egy másik ajtónyílást is találtak. Elfalazásából egy hengerrel és horonnyal tagolt, valószínűleg csúcsíves ajtókeret elég sok töredéke került elő, amely talán az ajtó rekonstrukciójához elég lesz. Ezt és más kőtöredéket is kőtárszerden fogják elhelyezni. A meglévő tagozás nélküli csúcsíves sekrestyeajtóval szemben a szabadba nyíló ajtó helyén egy az építkezések alatt előkerült, lényegében ép reneszánsz ajtókeretet helyeztek el másodlagosan. Az épülethez ugyanis valószínűleg nem tartozott. Az épület keleti fala a támpillérrel együtt nagyrészt eredeti. Meglévő ablakai újak. A keleti falon 1977 előtt kialakított hosszú, csúcsíves ablakpár nem látszik hitelesnek. Megmaradt a kolostorrész nyugati, csúcsíves földszinti kőkeretes ajtaja is. A kolostor földszintjét a boltozat rekonstrukciójával gyűlésteremnek, az emeletet egyházi lakásnak akarják kialakítani.

A kolostorhoz észak felé egy hat alacsony kőosztású, támpillérrel megerősített, sokszögzáródású kápolna szentélye csatlakozik. A záródás három és a déli fal egy csúcsíves ablaknyílása eredeti, csakúgy mint a záradék északkeleti falának téglány alakú kőkeretes ablaka is. Boltozata elpusztult. Északkeleti ablakán középkori indadéksz, a déli nyílás mellett pedig két püspök alakja tanuskodik egykori kifestéséről. A festésen 1597 évszám van bekarcolva. Nyugati falán látszik a befalazott diadalív. Debreczeni László 1941-ben készített alaprajza határozottan azt sugallja, hogy hajójának déli fala egybeesett a keleti kolostorrész északi falával. Ennek alapján a hajó alaprajza is rekonstruálható.

A második emelet kulcslyuk alakú lőrési a kápolna erődítéséről árulkodnak. E körülmény a második emeletnek a kápolnával való egykorúságát tanúsítja.

A vár leírása

A templomot és tartozékait tekintélyes méretű, téglából épült, ötszögű várfal veszi körül. Az alapjában véve szabálytalan négyszög ötszögűvé való torzulását a nyugati fal kétszeres törése okozza. Az egyenesen futó, jelentős magasságú várfalakat egy vagy két sorban szűk lőrések törik át. A felső sort belül faszerkezetű, gyilkjáróval lehet megközelíteni. A nyugati fal két töréspontjánál álló négyszögű torony közül az észak felé eső, nagyobb méretű torony kapuként szolgál. Hozzá lépcsőtorony tapad. A sarokbástyák és a déli középső bástya ötszögű. Valamennyi több sorban széles ágyulőrészekkel van ellátva. A védelmet vállaló céhekről nevezték el a délkeleti Kádár és az északnyugati Szabó sarokbástyát is. A déli oldal középső bástyájához belül kisebb négyszögű torony simul. Hozzá izesül a tőle nyugat felé tartó romos fal, amely a Varga bástyától a Kapubástyáig helyreállított állapotban a külsővel párhuzamos belső falként jelenik meg. A déli és nyugati oldalon tehát kettős falgyűrű nyújt védelmet. Nem lehetetlen, hogy a szóban forgó belső fal a déli oldal közepén belül álló négyszögű toronnyal Báthori István 1492-ben emelt első várával függ össze. E kérdés tisztázása csakis régészeti kutatással történhetik. Az 1750-i alaprajz tanúsága szerint a vár védelméhez hozzájárult meredek dombon való elhelyezkedése a hozzá tartozó árok- és földműrendszerrel, amelynek nyomait az alaprajz világosan mutatja, s némileg még ma is érzékelhető. A bástyák helyéből következik, hogy a vár erődítésében a főszerepet a déli és nyugati oldal játszotta. A várdomb délnyugati sarka közelében egy kis négyszögű torony mellett vezet fel egy kőlépcső a templom főbejáratához. Ehhez közel emelkedik a legnagyobb, a vargákról elnevezett bástya. Nyugat felé néző felső sarkait egy-egy másodlagosan beépített gótikus árkados gyám emeli ki, amelyek a közeli elpusztult marosszentkirályi pálos kolostorból származnak.

Építéstörténeti összefoglalás

A történeti adatok és a kolostortemplom szerkezeti és formai leírása egyrészt az építés idejére, másrészt az épületegyüttes közelebbi és távolabbi kapcsolataira vet fényt. Az eddigiekből kitűnik, hogy a kolostor 1316-ban történt első említésénél a meglévő épület jóval későbbben készült. Alaprajza és felépítése 1400 körüli időre utal és emelését a XIV. század utolsó harmadára valószínűsíti.

Ezt az időmeghatározást támogatja a vásárhelyi templom déli és főként nyugati béli kapuinak részben az ótordai református egyház, részben a Küküllő vidék szász templomai hasonló bejárataival való szerkezeti és díszítés-

beli kapcsolata (Szászbogács, Ecel). A vásárhelyi kapuk frizének szárazabb, élesebb metszésű megfogalmazása helyi sajátosság, de egyebekben erős rokonságot mutat a gyulafehérvári székesegyház és a kerci ciszterci kolostortemplom 1270-1300 közötti évtizedekből származó nyugati kapuival, amelyek befolyásolták a Szászföld Küküllő vidéki XIV-XV. századi kapuinak kialakítási gyakorlatát.¹⁶

A XV. század első felében épült ki a vásárhelyi egyház északi tornya. Elhelyezkedése párhuzamaként kínálkozik az ugyancsak a XIV. század végén Lackfi István nádor által emelt keszthelyi ferences kolostor tornya. A bekarcolt 1442 évszám nagyjából a befejezés időpontjaként értékelhető s ugyanerre az időre vallanak az Orbán Balázs által említett XV. századi harangok. A bekarcolás Hunyadi János nevét is tartalmazza, akinek ezek szerint a torony építésében lehetett valaminő szerepe. Az 1444-ben épülőfélben lévő csíksomlyói obszerváns kolostor emelését is összefüggésbe szokták hozni a kormányzóval. Bár erre közvetlen adat nincs, Hunyadi erdélyi kolostor-alapításai a ferencesek részére (Tövis, Bojtor) a szóban forgó feltevést némileg valószínűsítik. Mivel az alul zárt, védelmi szempontból szűk nyílásokkal alig áttört, hatalmas vásárhelyi torony legfelső emelete a négy égtáj felé nyíló óriási csúcsíves ablakokkal a felderítés számára nagyon alkalmas, e jellegzetes megoldás Gyergyóban, Csíksóban, de a Székelyföld más területein is elterjedt. Így a vásárhelyi torony mintaként szolgálhatott a székely falvak hasonlóan épített, hatalmas nyugati tornyai számára. Talán a csíksomlyói kolostor részére is ilyen torony épülhetett s ez esetben hozzájárulhatott elsősorban Csíkszéken e toronytípus feltűnően sűrű elterjedéséhez (Rákos, Szentmiklós, Kozmás, Szentgyörgy stb.).¹⁷

Ugyancsak a XV. század első felére tehető a kolostor maradványai (a reformáció utáni iskola, a kápolna és a feltételezhető déli szárny). A templom és kolostor között nem lehetett nagy időkülönbség. Ezt igazolja az aránylag alacsony kőosztású támpilléreknek az egész épületegyüttesen való egységes megjelenése. A templomhoz csatlakozó kolostor keleti szárnyán emelt kápolna főként a cisztercieknél az apát számára készült. A hazai koldulórendeknél általában hiányzik. Párhuzamaként e tekintetben a nagyvázsonyi pálos és némi módosítással a gyulafehérvári domonkos kolostor kínálkozik. A vásárhelyi kápolna számára külön hangsúlyt jelent alakos falfestése.¹⁸ A kápolna szerkezete és részletei szervesen kapcsolódnak a templomhoz. Így állaga beletartozik az épületegyüttes eredeti kialakításába.

A vásárhelyi ferencesek középkorvégi támogatói közt Hunyadi János mellett az Apafi családot kell kiemelni. A templomba temetkező Mihály fiai közül Lénárdra, Marosszék főhadnagyára utalhat a déli kapu orommezéjében védőszentje vértanuságának ábrázolása. Apafi Miklós, Ferenc fia és Mihály unokája pedig a barátok számára felajánlott egy feszületet, amelynek a vásárhelyi templomban való elhelyezkedéséhez 1537-ben a rend jászberényi közgyűlése hozzájárult. Ezt a feszületet Kelemen Lajos azonosította a nyáradremetei római

katolikus egyház főoltárán elhelyezett mintegy életnagyságú festett feszülettel. Erre ugyan közvetlen adat nem maradt, de az azonosítás biztosnak tartható. Maga a faszobor zökkenőmentesen beilleszthető egy 1500 körül Nagyszebenben működő szobrász-műhely körébe, amelynek két festett fafeszülete közül az egyik a ferencesek kolozsvári templomának délkeleti oldalkápolnáját díszíti. E feszületet Kornis Zsigmond erdélyi gubernátor szentbenedeki birtokáról juttatta el Kolozsvárra. A másik egy teljesen hasonló, de magasabb művészi színvonalú feszületet 1696-ban Erdély főparancsnokának kinevezett Rabutin császári tábornok felesége szerezte meg 1699-ben Nagyszeben városi tanácsától. Miután 1708-ban a házaspár visszaköltözött Bécsbe, a tábornokné a feszületet az ottani trinitáriusoknak ajándékozta. Jelenleg az Alser-Strasse-i minorita templom díszje. A nyárádremetei feszület e szebeni eredetű, két feszület provinciális, de jó színvonalú változata, amely bizonyos stilisztikai különbségek ellenére kétségen kívül közeli rokonságban áll a nagyszebeni szobrász-műhely szóban forgó kolozsvári és bécsi alkotásával. Már a bécsi kereszt feldolgozója Karl Ginhart megállapította, hogy a feszület stílusa Veit Stoss híres nürnbergi szobrász köréhez tartozik és a mesternek a krakkói Mária templom 1500 körül készült kőfeszületével áll szoros kapcsolatban. Ginhart a kolozsvári és a remetei példányokat ugyan nem ismerte, de álláspontját Radocsay Dénes is magáévá tette, mikor a két erdélyi feszületet ebben az összefüggésben feldolgozta. Ő a szebeni műhely működését 1485–1500 közé teszi. Feltételezhető azonban, hogy a vidékiesebb megjelenésű remetei a két másiknál valamivel később, a XVI. század elején készültek mégpedig Apafi Miklós megrendelésére. - Már Kelemen Lajos arra a véleményre jutott, hogy a feszület a reformáció következtében 1537 után nem lehetett biztonságban. Legkésőbb a barátoknak a vásárhelyi kolostorból való eltávolítása után vihették el onnan. A nyárádremetei plébános adatai ezt a vélekedést mindenben megerősítik. A feszületet ugyanis először a mikházi ferences kolostorba vitték, majd onnan a rend vármezei birtokának templomába, végül 1750-ben a remetei temető kápolnába, 1808-ban pedig az újonnan emelt helybeli plébániatemplomba került. Marosszék szóban forgó vidékének lakossága megőrizte katolikus vallását, ezért is nevezik e területet Szentföldnek. Érthető tehát, hogy a feszület Vásárhelyről a megjelölt utat tette meg a legtávolabbi Remete községig.¹⁹ A kereszt azonosítása tehát az Apafi Miklós által ajándékozott feszülettel mind történeti, mind művészettörténeti szempontból egyaránt elfogadható és indokolt. E kitűnő alkotás a vásárhelyi ferences egyháznak egyetlen olyan középkori felszerelési tárgya, amely megmaradt és amely helyi és középeurópai szempontból is kivételes jelentőségű.

A reformáció után a templom mérete és művészi értéke természetessé tették, hogy vallási vitáknak, oszággyűlésnek adjon helyet. E mellett szépsége is vonzóerőt gyakorolt. Nagy Szabó Ferenc találóan írta: „Oly ékes egyház vala, hogy annak Erdély egyik városában sincsen párja, sem leszen, sem volt.”²⁰ Az 1601-i és 1658-i pusztítás után Teleki Mihály hozatja rendbe és készítteti el az

említett mennyezet 1693-i feliratát. A templom lelkész történetírója Nemes Gábor 1809-ben elmondja, hogy mennyezetét oszlopok tartották. Ebből Orbán Balázs csarnoktemplomra következtet. A hajó 15 méter megközelítő szélessége e véleményt meggondolandóvá tenné, mégis valószínűtlennek tartom. Nem szólnak e mellett az épület arányai, de a koldulórendek 1400 körüli építészetebe is nehéz volna beilleszteni e megoldást. Az viszont lehetséges, hogy a Nemes által említett oszlopok fatámaszok voltak, amelyek a nehéz mennyezetet néhány szükséges ponton aláfogták. Lehet, hogy az épület a kuruc korban is megrongálódott. Kétségtelen azonban, hogy a XVIII. század végén a hajó újrafedése szükségessé vált. A munka szerződéséből kitűnik, hogy az új mennyezetet Türk Antal helybéli, majd kolozsvári építőmester készítette. B. Nagy Margit az alkalmazott szerkezeti és formai megoldások alapján Türk egykorú templomépitkezésének széles körét meggyőzően mutatta ki. A székelyudvarhelyi, beszercei katolikus, az erzsébetvárosi mechitarista és az erdőcsinádi református egyházak mellett kiderítette, hogy Türk volt a kolozsvári unitárius templom építész is s így elesett Ugrai László eddig vallott szerzősége. Türk a híres Schmidt Pál marosvásárhelyi építőmester által megkezdett építkezéseket (Beszerce, Székelyudvarhely, Erdőcsinád) vette át és fejezte be, tehát Schmidt köréhez tartozott. Ez összefüggések felismerése lehetővé tette a XVIII. század vége erdélyi építészete egy jeles képviselője tevékenységének meghatározását.⁴¹

A marosvásárhelyi református templom XX. századi történetét a műemlékvédelmi helyreállítás munkái jellemzik. Ez a templom nem nagyobb értéket képviselő, későbbi hozzáépítéseinek eltávolítását (nyugati előcsarnok, északi földszintes épület), a gótikus nyílások eredeti állapotának lehetséges visszaállítását és főként a XVII. századi erődítés falainak és bástyáinak karbahelyezését jelentette. Remélhető, hogy a még hátralévő helyreállítási feladatok megoldására is sor kerül s ezáltal a város évszázados történeti szerkezetében megfelelő hangsúllyal érvényesülhet Erdély legnagyobb megmaradt koldulórendi eredetű gótikus egyháza abban a monumentális várendszerben, amelyet Borsos Tamás irányítása nyomán a város lakói fél évszázad alatt szakértelemmel és kitűnő művészi érzéssel valósítottak meg s minden súlyos megpróbáltatás ellenére meg is őriztek.

A marosvásárhelyi református templom építéstörténete az elmondottak szerint Erdély építészetének hat évszázados fejlődését sokoldalúan világítja meg s ezen túl e hat évszázadnak ma is élő és szolgáló tanúja.

Jegyzetek

1.) Marosvásárhely városi és építészeti fejlődésére, ezen belül a várra és a templomra alapvető Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. IV. Pest, 1870. 118—134. A ferencesekre: Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I—II. Budapest, 1923—1924. Entz

Géza: Die Baukunst der Bettelordenkirchen im mittelaltrelichen Ungarn Actes du XXIIe congrès international d'histoire de l'art Budapest, 1969. Budapest, 1972. Tome I. 487—492. A templom legkorábbi említését I. Karácsonyi i. m. I. 203. A templomról aránylag részletes leírást ad a Dümmerling Ödön: A Ferencrend középkori csúcsíves atíli építészetének emlékei Magyarországon. Technika 1941. 386—387.

2.) Az 1400-ben kiadott pápai oklevél írja: „cupientes, ut altare maius fundatum in honore Beatae Mariae virginis situm in ecclesia domus fratrum Minorum in foro opidi Cicculi Transilvanas diocesis... Antoni Cicculi ordinis fratrum Minorum professori, Capellano nostro... et post eius decessum Priori dictae domus... et sex presbyteris ydoneis” a gyóntatásban külön jogot ad. Mon. Vat. I. 4.274.

3.) 1332: Uo. I.1.97.1497: Székely Oklevéltár, VIII. 172—173.

4.) 1508: Országos Levéltár, D1. 32559. 16.

5.) Veres Dénes végrendeletét gyóntatója Pál fráter vásárhelyi ferences jelenlétében írja meg: „corpus meum in habitu fratrum Cheremiensium scilicet in cappa tradent sepulture”. O. L. D1. 29277.

6.) Kelemen Lajos: A nyárádremetei feszület. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 170—172 és 527—259. 1485-ben már Apafi Mihály özvegyét említik. Székely Oklevéltár. III. 106. O. L. D1. 37029.

7.) Teleki Oklevéltár. II. 450—455.

8.) Kelemen Lajos i. m. 171.

9.) Orbán i. m. IV. 120. ugyanő közli az 1693-i felirat teljes szövegét a 123—124 lapon.

10.) Theumern kapitány 1750-i alaprajza minden bizonnyal a bécsi Kriegsarchiv vártervei közt található, amelyek lefényképezését és elküldését a Műemlékek Országos Bizottsága 1910-ben kérte. Országos Műemléki Felügyelőség irattára 288/1910 irat. Fényképe Lux Kálmán hagyatékában van. — Greguss fametszetét közli Orbán i. m. 127.

11.) B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Bukarest, 1977. 39—40.

12.) Magyarország műemlékei III. Budapest, 1913. 244/1906, és 277/1909. Sztéhló Ottónak a szükséges munkákra tett javaslatát l. OMF. irattár 105/1906, munkajelentését 589/1906, a műrészletek megőrzésére tett intézkedését 856/1909.

13.) Kelemen i. m. 257.8. jegyzet.

14.) Orbán i. m. 128—130.

15.) Uo. 127.

16.) Entz Géza Antal: Egy 13. századi kaputípus továbbélése Erdély építészetében a 14—15. században. Művészettörténeti Értesítő. 1982. 182—190.

17.) Entz Géza: Székely templomerődök. Szépművészet. 1944. 120—126.

18.) A hagyomány szerint a nagy templomban is voltak falfestmények. Ezek a reformáció idején tűntek el. Orbán i. m. 126.

19.) Radocsay Dénes: Das Hermannstädter Kruzifix in Wien. Acta historiae Artium. 1959. 283—298. Az Apafi Mihálytól való leszármazást egy 1566/1585-ben készült feljegyzés mutatja. O. L. D1. 36966. Eszerint

	Mihály	
Miklós	Lénárd	Ferenc
Gergely	György	Miklós
Farkas	László	

20.) Idézi Orbán i. m. 123.

21.) B. Nagy Margit i. m. 32—49.

A marosvásárhelyi vártemplom

Marosvásárhely a Székelyföld legnagyobb városa s az volt már a középkor folyamán is. Gazdasági fejlődési lehetőségeit és történelmi jelentőségét elsősorban földrajzi helyzetének köszönhette. A Marosmentén vonuló kereskedelmi útvonal egyik legfontosabb állomása. A székelyek által alapított várost a középkorban Székelyvásárhelynek (Novum forum Siculorum, Zekelvásárhely) nevezték.¹ Neve és alaprajza elárulja, hogy a székelység legfőbb vásárhelye volt. Fontos kereskedelmi felvevő és kiindulópontja a Székelyföldnek az ország belsejével, a délerdélyi városokkal, valamint a szomszédos országokkal, így elsősorban Moldvával.

Előnyös földrajzi helyzete és vásárváros volta magyarázza, hogy a szomszédos pogány népeket térítő s általában a nagy népi tömegek hitéletét szolgáló kolduló szerzetesek, a domonkosok és a ferencesek igen korán, már a XIV. század elején megtelepedtek falai között.

A domonkosok marosvásárhelyi letelepedéséről, munkásságáról, zárdájáról és templomáról vajmi keveset tudunk. A Nemes Gábor ref. lelkész által a múlt század elején feljegyzett helyi hagyomány szerint zárdájuk és templomuk 1240 körül keletkezett², ami - ismerve a domonkosoknak IV. Béla által is erőteljesen támogatott tatárországi misszióját - nem látszik valószínűtlennek. Tény azonban, hogy a rendi kolostorjegyzékekben csak a XIV. század elején történik róla említés: először 1303-ban, utoljára 1324-ben. Hogy az 1356. évi verduni nagykáptalan egyik határozatával kapcsolatban említett „uiculis” (siculis) zárda³ alatt a marosvásárhelyi értendő-e, bizonytalan. Valószínű, hogy ez a zárda csak kisebb méretű és kisebb jelentőségű volt, különben nem lett volna olyan rövid életű.

A ferencesek marosvásárhelyi kolostoráról 1316-ból származik első adatunk. Az ezévi ferences zárdajegyzék, mint a Tatárország szélén álló kolostorról (in metis Tatariae) emlékezik meg róla.⁴

Hogy a domonkosok temploma és kolostora a mai vártemplom helyén állott, miként azt Nemes Gábor feljegyzései alapján Orbán Balázs, Kiss Pál és mások is gondolják, nem valószínű. Bizonyos ugyanis, hogy a domonkosoknak 1324-ben még volt zárdájuk Marosvásárhelyen s bizonyos az is, hogy 1316-ban a ferencesek kolostora már itt állt. Valószínű azonban, hogy már jóval korábban is.

A ferences kolostor és a Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére szentelt templom 1400-ban értékes búcsúkat kapott a pápától, ami nemcsak a kolostor fontosságát bizonyítja, hanem a templom építéstörténete szempontjából is jelentős esemény. Aki március 25-én meglátogatta a templomot és alamizsnát adott, oly búcsút nyert, mintha az Assisi melletti Porziuncula kápolnát látogatta volna meg. Ennél többet azonban nem tudunk róla, csak azt, hogy Hunyadi János erdélyi vajda 1444-ben Cesarini Julián pápai követtel a mariánusoktól elvettette és az obszervánsoknak adatta át. VI. Sándor pápa 1492-ben újra megerősítette őket a kolostor és templom birtokában. A szigorú ferencrendiek 1556-ig gondozták a vásárhelyiek és a környező vidék székely népének lelki ügyeit. Ez évben a János Zsigmond pártjára állt nemesek kiűzték a ferenceseket s a templomot Káti Balázs lutheránus igehirdetőnek adták át.⁵ Később a reformátusoké lett, akik az idők folyamán sok gondnal és szeretettel igyekeztek megőrizni eredeti állapotában s megújítani a különböző rombolások, háborús pusztítások után.

A fejedelemség, különösen a vallási újítások idején számos hitvitát tartottak benne. A legnevezetesebb hitvita 1571-ben zajlott le falai között, midőn a templomban tartott országgyűlésen János Zsigmond jelenlétében kimondották a szabad vallásgyakorlást és becikkelyezték az unitárius vallást.⁶

A templom alapjait valószínűleg még a XIII. század derekán, de legkésőbb a XIV. század elején rakták le. Ez az első templom és kolostor azonban később oly nagymérvű átépítéseken és bővítéseken ment keresztül, hogy ma már sem méreteire, sem milyenvoltára nem tudunk következtetni. Első nagymérvű újjáépítése és bővítése valószínűleg a XIV-XV. század fordulóján történt. Az 1400-ban nyert búcsú-engedélyből ugyanis arra lehet következtetni, hogy ekkor nagyobb bővítési munkálatokat végeztek rajta. Felfogásunk szerint ekkor alakult ki a mai templom. Ezután már csak kisebb bővítésekkel, valamint egyes ráészletek, mint ajtók, ablakok megújításával, kápolnák emelésével, valamint a későbbi rombolások utáni helyreállításokkal számolhatunk. A templom főkapuja nehézkes arányaival, fejezeteinek növényi ornamentikájával a XV. század eleje érett gótikus stílusának a jegyeit viseli magán. A templom hajójának és szentélyének a tömegei is ezt a kort idézik emlékezetünkbe, sőt hatalmas, erődtéményszerű tornya is sokkal inkább a XV. század első felére vall, mintsem a későbbi évtizedekre. A templom arányaiban, a torony tömegeiben mintha a kis székelyföldi románkori templomok növekedtek volna óriássá. A torony a csfk-rákosi torony jellegzetes típusának fejlett, nagyszerű példánya, de nagyszerűen beleillik ugyanakkor a ferencesek által az ország egyéb részein is emelt hatalmas tömegű, masszív, erős oldaltornyok gazdag sorozatába. Legközelebbi rokonai közül megemlíthetjük a ferencesek gyöngyösi templomának ugyancsak a XIV-XV. század fordulójára körül az északi oldalon épült tornyát.

Amidőn a kolostor és a templom az obszervánsok kezére került, vagyis 1444 után, megújították. Ez azonban nem lehetett nagyobb méretű, inkább csak a

szentély és a hajó ablakainak a nagyobbítására, új ablakkőrácsokkal és színes üvegablakokkal való ellátására, valamint kisebb belső átalakításokra korlátozódott. Az ablakkőrácsok - kettő kivételével - ennek a kornak, a teljesen érett, de még nem kései gótikának a gyermekei. Keletkezési idejük az 1450-60-as évek. Hogy a templomnak pompás színes ablakai voltak, arra Nagy Szabó Ferenc 1610 körül keletkezett leírásából következtetünk, aki így ír: „Az pedig oly szép szentegyház volt, vagy valóban ékes templom vala: igen szép ablakai, hogy annak mása egyik más városban és Erdélyben nincsen, sem léssen, sem volt. Orgona nagy és jó vala benne, annak oly szép és ékesen csinált háza és helye vala a templomban, hogy annak is nincsen mása Erdélyben egyik kolostoros városban is, sem pedig Fejérvárott, sem pedig másutt. Igen szép csinálmány vala. Harangok választott jók. Óra nagy és jó vala.”⁷

A XV. század végén újabb építkezések történtek a templomon, de különösen a kolostoron. Báthori István erdélyi vajda 1492-ben erőddé alakította át a kolostort s az egész templomot erős falakkal és bástyákkal vette körül, s így templomkastéllyá alakíttatta át. Ez az erődtípus a székelyek ostroma alatt „összement”, de a későbbiek folyamán - nagyobb mértékben - újra felépítették.⁸ Ami pedig templomunk XV. századvégi építkezéseit illeti, azok ugyancsak kisebb méretűek voltak. Kétségtelenül e kor alkotása a szentély északi oldala melletti, két mezőből álló s három oldallal záródó, egykor falfestményekkel díszített kápolna. Ugyanebből az időből való a szentély két ablakának, mégpedig a szentélyzáródáson s a szentély déli oldalának a hajóhoz csatlakozó végén lévő utolsó előttinek a mérműve is. Ennek a tipikusan későgótikus, halhólyagos, illetőleg lóherefövből és félkörökből és hegyesen végződő levélből alakított két ablaknak a többitől elütő stílusjellegét és későbbi eredetét már Orbán Balázs is megfigyelte.⁹ Más helyen rámutattunk arra, hogy a XV. századvégi munkálatokat, beleértve az erődtípusokat is, minden valószínűség szerint, Kőfaragó György, a szigorú ferencrendi János barát kőfaragó és építőiskolájának e kiváló vezető mestere irányította.¹⁰ Ezek a munkálatok 1499-re minden bizonnyal elkészültek. Ez évben ugyanis a rendtartományi közgyűlés már elrendelte, hogy a ferences atyák itt mindennap énekes misét mondjanak.

Az említett XV. századvégi kápolna falfestményei elpusztultak. Azok stílusáról azonban fogalmat nyújt nekünk a templom déli oldalán lévő csúcsföves kapu timpanonjában lévő XVI. század eleji falfestmény.

Valószínű, hogy a lutheránusok, majd a kálvinisták eltávolították a templom több berendezési tárgyát és azokat új, a saját istentiszteleti rendjüknek megfelelőekkel pótolták. Nincs tudomásunk azonban arról, hogy itt is, mint több más helyen, rombolásokat idézett volna elő a hitújítók hevülete. Ellenkezőleg, bármily heves viták színhelye volt is a templom, a rendelkezésünkre álló hiteles adatokból azt látjuk, hogy híven a templomban tartott 1571. évi országgyűlés szabad vallásgyakorlatot biztosító határozatához, a reformátusok a későbbiek folyamán igyekeztek a templomot régi szépségében megőrizni s a szükségességé

vált renoválásokat a hagyományoknak megfelelően, de az új igények szabta módon, reneszánsz stílusban végrehajtani.

A várat, a templomot és a kolostort 1601-ben érte az első nagyobb rombolás. Ez évben ugyanis Basta hadai feldúlták a várost s felgyújtották a templomot is, melynek Nagy Szabó Ferenc által annyira megcsodált színes üvegablakai és orgonája teljesen elpusztultak.¹¹ Alighogy újjáépítették a templomot, 1658-ban az Erdélybe betört török-tatár hadak újból erősen megrongálták. Ekkor a hajó boltozata is beomlott. Először csak deszkával fedték be, majd 1693-ban Teleki Mihály kancellár jóvoltából kazettás mennyezettel látták el. A mennyezet két feliratos kazettája még megvan a templom belső falára helyezve. Rákóczi szabadságharca idején újabb pusztítások érhettek, mert az egyházközség irattárában őrzött leletek tanúsága szerint Mária Terézia korában a templom fedetlen volt. Újabb, bár kisebbmértvű átalakításokat végeztek rajta 1830-ban és 1850-ben.¹² A Műemlékek Országos Bizottsága kisebb helyreállítási munkálatokat végeztetett rajta. Ekkor bontották ki a régebbi déli oldali kisebb kaput, amely a főkapunál valamivel később készülhetett, talán az 1450-60-as évek építkezései idején.

A templom egyike Erdély legnagyobbmértvű, s legmonumentálisabb hatású középkori műemlékeinek. Évszázadok számos helyi és országos jelentőségű eseménye zajlott le megszentelt és viharvert falai között. A középkori magyar ferences építészet s a reneszánsz és újabbkori magyar protestáns kegyelet és művészi alkotó szellem közös, mondhatni történelmi műve ez a templom, mely büszkén emelkedik Marosvásárhely fölé, messzire kiemelkedve hatalmas tornyával s őrködve a város lakossága és a székely nép fölött.

A templom meglehetősen elhanyagolt állapotban van. Teljes helyreállítása, az oda nem való későbbi toldalékok eltávolítása, valamint a várudvar régészeti feltárása a magyar műemlékvédelem egyik fontos feladata.

Magyar Építőművészet Budapest, 1944. július, 169—174. oldal

Jegyzetek

- 1.) Orbán Balázs: Maros-Vásárhely szabad királyi város leírása. Pest, 1870. 2. l.; Kiss Pál: Marosvásárhely története. Marosvásárhely, 1942. 11. l.
- 2.) Kiss Pál: i.m. 37. l.
- 3.) Pfeiffer Miklós: A Domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa, 1917. 65. l.
- 4.) Analechta Franciscana, IV. 554. Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I—II. Budapest, 1923—24. I., 203. l.
- 5.) Karácsonyi i.m. I., 203. t. és II., 114. l.
- 6.) Orbán Balázs i.m. 19. l..
- 7.) Erdélyi történeti adatok, I. 71. l. Karácsonyi i.m. II. 116. l.
- 8.) Orbán Balázs i.m. 16—18. l.
- 9.) Orbán Balázs i.m. 20. l.
- 10.) V. Nagy Zoltán: János barát és Kőfaragó György. Szépművészet. 1944. június.
- 11.) Kiss Pál i.m., 28. l.
- 12.) V. ö. Kiss Pál és Orbán Balázs i. műveit.

LUTHER MÁRTON:

ERŐS VÁR

Szabédi László fordítása

Erős vár a mi Istenünk
és oltalom és fegyver,
a bajban ő segít nekünk,
mely ránk szakadt sereggel,
A régi gonosz
újra ostoroz,
fegyvere merő
csalárdság s nyers erő:
a földön nincs, ki bírja.

Erőnk erőtlen ellene,
ha hadával eláraszt,
de megküzd értünk az vele,
kit Isten maga választ.
Ha kérded: ki az?
Jézus Krisztus az,
hadak hadnagya,
igaz Isten maga,
ő győzni fog a harcban.

S ha ördögök rontnak nekünk
s ha elnyelni akarnak,
mi semmitől se rettegünk,
tudjuk a diadalmat.
Ha földi király
ijesztve kiáll,
nevetünk dühén:
ítélet van fején:
egy ige őt elejti.

Az ige rontatlan megáll
a rontók közepette,

mert oldalunkon Isten áll
s szent lelkének kegyelme.
Elveszhet a rest
vagyon, hírnév, test,
fiúnk, aszonyunk, -
diadalmaskodunk:
miénk marad az Ország.

Szabédi László: Telehold. Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1944., 1223-224. oldal.

A marosvásárhelyi református egyház vázlatos története

A marosvásárhelyi református egyházközség egyike Erdély legnagyobb és legrégebb református gyülekezeteinek. Keletkezésének idejét az erdélyi protestáns hősök korának legelső évtizedeire tehetjük. Azok az általánosan ismert körülmények, amelyek a mohácsi vész után beálló zavaros időkben Erdélyben is a protestáns gyors elterjedését munkálták és elősegítették, hamar éreztették hatásukat a székely főváros vallási életében is. Hogy pontosan melyik évben fogadta be a marosvásárhelyi, illetőleg akkor még székelyvásárhelyi magyarság az ősi evangéliumi alapra visszaállított református keresztyénséget, amely akkor már egész Erdélyben gyorsan terjedt, azt teljes bizonyossággal nem tudjuk. Mindenesetre 1540 és 1550 között, mert a Vártemplomban még ott tartózkodó Ferenc-rendi barátok 1550 táján már távozni kényszerültek, „János király idejében 1550 tájott űzték ki onnan szegényeket (. t. i. a barátokat) a második arianus János király parancsolatjából és engedelméből." Ezeket a sorokat találjuk városunk egykorú szorgalmas monografusának, a XVII. században élt Nagy Szabó Ferencnek krónikájában. (Erdélyi történelmi adatok 71. l.) Igaz ugyan, hogy Mikó Imre gróf, a krónika kiadója ezt az adatot 1559-re helyesbíti, de viszont ezt az időt túl későnek kell tartanunk, mert hiszen az 1556 áprilisában tartott kolozsvári országgyűlésen Izabella királyné eleget tett a rendek ama kívánságának, hogy a kolozsvári és marosvásárhelyi zárdák, amelyek a kincstárra szállottak volt, iskolai célokra rendeltessenek. (Erdélyi országgyűlési emlékek II. 79. l.) Ugyancsak az 1556-i esztendő említi, mint amikor a szerzetesek eltávoztak Marosvásárhelyről, Benkő Károly, városunk másik krónika írója, akinek 1862-ben szerkesztett kéziratos monográfiája a város levéltárában található.

Az evangélium szerint reformált keresztyénség, éspedig 1556-ig annak lutheri, attól kezdve pedig kálvini formája gyors léptekkel igyekszik tért nyerni és birtokába venni azt a két intézményt, amely létezésének alappillére: a templomot és az iskolát. 1556-ban a templom s a mellette épült zárdá is az övék s a római katolikus hívek száma egyre csökken, hogy nemsokára csaknem egészen elapadjon. A gyülekezet ugyanakkor, tehát már 1556-ban a kálvini reformáció mellé állt. Hogy Nagy Szabó Ferenc egyszerű szavait használjuk: „Az a község megértvén, az olcsó prédikátort két kézzel kapták minden tudományával együtt,

melyet éppen csak a magyarság acceptála, akkor elhagyván ha ki valahán a Luther-vallást űzte volt is, és ehhez ragaszkodott.”

A vásárhelyi református egyház tehát ekkor már megalakulnak tekinthető. Tizenhat hónappal a „sakramentáriusok” felekezetét tilalmazó tordai országgyűlés után, 1559. november 1-én már Marosvásárhelyen tartanak erdélyi zsinatot, amely már az úrvacsorának kálvini dogmája mellett (e. z. hitvallást. Ez az első magyar nyelvű református hitvallás. Ezzel egyházközségünk hitelesen kimutatható módon megkezdi azt a ki-magasló szerepet, amelyet erdélyi református egyházaink között mindig játszott számánál, valamint hit- és a tudományos életben egyaránt kifejtett tevékenységénél fogva. Résztvett ezen a zsinaton Melius Juhász Péter is, a magyarországi hittestvérekkel s „a székelységnek e kiváló városában, mely a többi magyar és székely városokat a lutheri reformáció befogadásában is megelőzte volt és amely a kálvini irányú református egyháznak is elsőszülött leánya, egy népes zsinaton együtt tanácskoztak és határoztak az erdélyiekkel az úrvacsora kérdése felől.” (Pokoly: Az erdélyi református egyház története, I. 131. 1.) Ettől fogva a város mind máig megtartotta református jellegét és többségét.

Igaz ugyan, hogy e nyugtalan kornak tájékozatlan embere könnyen hajlott új meg új szellemi áramlatok felé érdeklődésével s a még a kálvinizmusnál is radikálisabb unitárius vallás sok hívőt szerzett városunkban is. Mint Nagy Szabó Ferenc írja érdekes krónikájában: „Itt Vásárhelyt is voltanak nagy hánykódásban a religio váltogatásban, mert majd fele a városnak, ugyan a naggya, az új haeresist, a Blandratáét bevette vala.” (i. m. 28. 1.) De a marosvásárhelyi református religió ez időben való súlyát és erejét mutatja, hogy ekkor, amikor az unitárius vallás János Zsigmond fejedelem pártfogása mellett hatalma tetőpontján volt: 1566-ban a reformátusok Marosvásárhelyen tartják újabb zsinatukat, melyen az öt évvel előbb megalkotott hitvallásukat kiegészítik, s a fejedelem által a református vallástól az unitárius felé hajló Dávid Ferenc református püspök felfogásának érvényesítése érdekében rendezett hitvitákon 1568-ban Gyulafehérváron és 1569-ben Nagyváradon a szakramentális, azaz kálvini irány egyik főképviseelője a marosvásárhelyiek papja, Göcsi Máté volt.

1571-ben a marosvásárhelyi reformátusok nagytemplomában tartották János Zsigmond fejedelem jelenlétében azt az országgyűlést, amely törvénybe iktatta azt a nevezetes elvet, hogy „a confessioért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók.”. Csak közhelyeket ismételnék, ha e magasztos határozat jelentőségénél akarnánk időzni: a vallásszabadságot iktatták törvénybe Marosvásárhelyen, holott egy év múlva a Szent-Bertalan-éj borzalmait emlegették a vallásháborúktól hangos Európában. A vásárhelyi református egyházközség ekkor már véglegesen megalakult és megszilárdult. Ismerjük ebből a korból lelkipásztorának a nevét is, Göcsi Mátét, a későbbi püspököt, aki harmadik a református püspökök sorában, s aki 1571-ben részt vett abban a hitvitában is, amelyet Dávid Ferenc rendezett a fejedelem jelenlétében. Az ő nevével találkozunk abban az

oklevélben is, amely tanúsítja, hogy Nyujtódi Borbála és Járai Borbála apácák elerőtlenedvén s kezük munkájával magukat fenn nem tarthatván, kőházukat az apácák celláival 75 forintért eladták Göcsi Máté, az ottani kolostorban lévő református lelkésznek 1576-ban. (Székely oklevéltár IV. 46. 1.).

János Zsigmond halála után a vásárhelyi református egyház helyzete évről-évre erősödött, a jövő fejlődés biztosítva látszott, amikor bekövetkezett az Erdélyre annyi bajt és pusztulást jelentő századforduló. Báthori Zsigmond, Basta, Székely Mózes korának szerencsétlen évtizedei következnek és - sajnos - a felkavart viharok nem zúgnak el nyomtalanul egyházközségünk felett sem. 1601-ben Basta hajdúi megrohanva a várost, azt feldúlják s felégetik a gyönyörű székesegyházat és a mellette lévő paplakást és iskolát is. A következő évben a rombolás megismétlődik s a megrémült lakosok elszéledvén, a város elnéptelenedik. Batizi János lelkész érdeme, hogy ebben az időben nagy buzgalommal igyekszik fölépíteni a romokat s megerősíteni és megalapozni anyagilag is az egyházat. Ő vásárolja az első egyházi földeket és erdőket, amint erről az egyházközség levéltárában lévő kontraktusok tanúskodnak. (Egyh. levéltár 5—26. sz.)

Éppen jókor köszönt be a nemzeti fejedelmek virágkora, hogy megállítva a pusztulást s felépítve a rombadólt országot, új fejlődést és addig nem tapasztalt virágzást biztosítson a székely fővárosnak is. Egyházközségünk is élvezhette az „orthodoxus-fejedelmek” jóindulatát, akiknek az iskolák számára juttatott adományai bizonyítják egyházközségünk iránt tanúsított gondoskodó jóindulatukat. A XVII. század folyamán Marosvásárhelyt tartott generális zsinatok tanúsítják azt a fontos szerepet, amelyeket egyházközségünk játszott Erdély református hitéletében: 1634-ben itt tartatott az a zsinat, amely először szabályozta részletesen az egyházmegyéék rendeltetését; ugyancsak városunk volt a színhelye az 1649-iki nevezetes generális zsinatnak, amely a Geleji-kánonok ügyében döntött. 1661-ben ugyancsak itt ült össze a szent generális zsinat, amely az egyház régi alkotmányát állította helyre és kimondotta, hogy „a püspöki igazgatás az Erdélyi Reformata ekklesiákban továbbra is megtartassék” E fejedelmi korból érdekes okirat található az egyházközség levéltárában, amely tanúsítja, hogy református fejedelmeink figyelme nemcsak az egyház egyetemes ügyére terjedt ki, hanem sokszor egyes egyházközségek belső állapotára is. Úgy látszik, hogy Apafi Mihály uralkodásának második évtizedében a vásárhelyi egyház papjai, illetőleg papjai és a híve között a viszony nem volt éppen atyafiságos, mert a fejedelem 1673. május 8-án érdekes dorgatóriumot intéz a hívekhez, akiket nyugalomra int s megfenyegeti őket, hogy „valakik mind egy s mind más egyenlenségek okai lesznek, bizony rövid nap a sóaknában hányatjuk őket, mert eluntuk a miattuk való búsulást.” (Egyházi levéltár 93. sz.)

A XVII. század folyamán a protestáns fejedelmek uralma a biztonságot jelentette az egyház és a világi hatalom viszonyában. A Leopold-féle diploma után s még inkább a XVIII. század elnemzetietlenítő és rekatolizáló törekvései

azonban a gond és sokszor a létért való aggodás éveit jelentették az erdélyi református egyházközségekre. A marosvásárhelyi egyháznak egy századon át élvezett csaknem privilégizált helyzete megszűnik s csakhamar számolnia kell az újraéledő s az államhatalomtól hathatósan támogatott római katolikus egyház egyre növekvő térhódításával. 1702-ben beköltöznek a városba a jezsuiták, utánuk 1740-ben a minoriták, 1745-ben a Ferencrendi-barátok s térítő munkásságuk eredményei nemsokára mutatkoznak is. A XVIII. század második feléből rendelkezésünkre álló adatok szerint, a marosvásárhelyi református hívek száma még mindig elég tekintélyes ugyan, 1765-ben a népszámlálás 2418 református lelket számlál a városban „a klérussal együtt” (Egyh. levéltár 375. sz.) ami a városnak a Rákóczi-szabadságharc utáni pestistől többfázisban megtizedelt népességét tekintve, még mindig többséget biztosít a reformátusoknak, de ez a körülmény nem sokat változtat azon az általános helyzeten, amelybe az erdélyi protestáns egyházak a vallásilag elfogult Habsburg királyokkal szemben különösen III. Károly és Mária Terézia alatt jutottak. Meglehetősen hézagosságot mutatnak ugyan, de kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a protestáns egyházakkal szemben tanúsított türelmetlenség egyházközségünket is hányszor sújtotta. A XVII. század fejedelmi bőkezűsége és gondoskodása már a múlté, helyette a királyi szigor, szűkkeblűség és meg nem értés mutatkozik. Az egyházközségnek volt, a mai un. Kistemplom helyén egy aggmenháza, ispotály, mint akkor nevezték, amelyet - Benkő Károly feljegyzése említi - még a XVI. században egy Sásvári nevű hajadon adományából létesített az egyház, hogy ott, az alapító kívánsága szerint református vallású szegények és elnyomorodott öregek tartassanak. A jezsuiták bejövetele nemsokára véget vetett a birtoklás e békés állapotának. 1726-ban Pater Apostolus jezsuita azt adta fel a kormányzónak, hogy a városnak van egy közös szegényeket ápolgató háza, s ahhoz való birtoka, melynek hasznából csak a reformátusok élnek. Azt kéri, hogy katolikus szegények is vétessenek bé annyi számmal, mint reformátusok. (Egy. lev. 1337. sz.) Ettől fogva a katolikusok háborgatása meg nem szűnik s végül is 1782-ben többszöri sürgető kérésükre a császár elrendeli a katolikusok felvételét, hogy 1788 után a város vegye át az ispotály és vagyona kezelését. A város a javak egy részét eladta, úgy, hogy az egész vagyomból az egyház részére csak az a belsőség maradt, amelyre a Gecse-utcai templom felépült. A katolikus plebános, abbás Horváth Pál még ehhez a belsőséghez is jogot formált. Egy írásban, melyet a helybeli tanácshoz intézett, azt kéri, hogy adassék hely e belsőségből egy katolikus kápolna építésére. Kérte továbbá, hogy mind a telket, mind az ispotályhoz tartozó okmányokat, leveleket, stb. vegyék el a református eklézsiától. Megjárta ez a kérés a főkormányzónak is, mely a református eklézsia ellen döntött s így került fel az egyház felségfolyamodványa 1787-ben a császárhoz, amire azonban 1829-ben sem jött válasz. Az egyház azonban a Sásvári-adomány e csekély részét megtarthatta.

De sokkal súlyosabb helyzetbe hozták az egyházközséget azok az intézkedések, amelyek különösen Mária Terézia alatt sújtották a protestáns egyházakat. Ismeretes, hogy az elnyomatás korának a templomépítést vagy javítást tiltó, vagy megszakító rendeletei mennyire gúzsba kötötték az erdélyi református egyházak fejlődését. Ennek a nyomait mindegyre megtalálhatjuk egyházunk levéltárában: hosszú instanciák az erdélyi Guberniumhoz, hogy a romladozó templom javítását engedélyezni kegyeskedjenek. Közben a templom körül levő várba osztrák katonaságot telepítettek s ettől kezdve az egyház nem győz panaszkodni a várparancsnokság követelőző magatartása és erőszakos térhódítása miatt. A templom körül elterülő „ecclesiasticus fundus”-t egyre szűkebbre szorítják, az iskola épületeket elfoglalják, a templom közvetlen környékét oda nem illő épületekkel profanizálják s a XIX. század első évtizedében az egyházi levéltárban hatalmas aktacsomókat teremt olyan jelentéktelen kérdés, hogy vajon az egyházközségnek joga van-e használni a templomba vezető feljáróknak déli ajtaját is, vagy meg kell elégednie csupán az északi oldalon levő kijárással. „Nem egyszerre s egy időben, hanem részenként, különböző időkben igyekezett tőlünk elszakasztani” a katonai kincstár a Várban lévő egyházi épületeket és földterületeket - írja Nemes Gábor lelkész 1809-ben. (Egyh. lev. 924. sz.) S hogy ez az igyekezet mennyire sikerült, azt Koncz Józsefnek a Kollégium története c. művéből tudjuk meg, aki a 94. lapon így ír: „Azóta a körülmények jobbra nem, de rosszabbra változtak, amennyiben nemcsak az iskolaházakat foglalta el és használja ma is a katonaság, hanem a templomhoz tartozott kastély földjét is, épen a templom faláig. Ma már nem zavarja ugyan ott a múzsák növendékei figyelmét a fegyverzörej, dob és trombita hangja, de botránkoztatják gyakran a szent hajlékban buzgón imádkozó hívőket az ujonc hadfiak tanításával megbízott tizedesek és őrmesterek stb. vezényszavai. Intéző körök! „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré. Istennek, ami Istené” Adjátok vissza az egyháznak, ami az egyházé.” Ma, 55 évvel később sem írhatunk egyebet: *Intéző körök! Adjátok vissza az egyháznak, ami az egyházé!*

De a létfenntartás gondjai, felekezeti torzalkodások, az államhatalommal vívott küzdelem, semmiben sem csökkentette egyházközségünk vitálitását ezekben a századokban sem. 1704-ben, tehát két évvel a jezsuiták bejövetele után kezdi építeni az egyház azt az egyházi malmot, amely attól kezdve mind máig legnagyobb egyházfenntartó alapja az egyháznak. Mintha megérezte volna a gyülekezet, hogy milyen terhes idők és évszázadok következnek, serény és áldozatos munkával igyekszik jövődjét biztosítani és dolgozni, „míg nappal vagyom” Felismeri, hogy külső támogatásra immár nem számíthat, hogy magának kell léte fenntartásáról gondoskodnia s a már megindult és később egyre erősödő s létét veszélyeztető hatalmas erővel és támadásokkal szemben megtartó bástyákat építenie. Egyik ilyen hatalmas bástya volt a malom.

A malom építéséről az egyház legrégebbi anyakönyvének egyik lapján a következő feljegyzést találjuk. „A Maros-Vásárhelyi Reform. Szent Ekklesia

Malmának (mely meg különböztetésnek okáért Ekklesia Malmának és Új-Malomnak is hivattatik) építtetésének ideje, vége, ki-gondolójának és inspectornak neveik. 1. Építtetésének ideje megtetszik abbul, a mi a legelső garat előtt való deszkának külső felére fel vagyon mettzve ilyen szókkal:

„Ez a malom építtetett a Marus-Vásárhelyi Reformata Ekklesiától Isten Ditsősségét szerető bizonyos számú emberek költségével, a végre, hogy jövedelmébül azon Ekklesia két Prédikátorának, Bor, Búza, Pénzbeli fizetések, és a Kántoré is kitellyék, és azonkül, ha bőven lenne jövedelme, Templom, Skóla (még akkor nem volt Kollégyiom) Parochiákra építtessék. Légyen átkozott a ki egyéb ususra forditya annak a málomnak jövedelmét. Építtése kezdődött 1704, végződött a sok nyomorúság miá 1708. esztendőben.”

„Kigondolója e Malomnak volt Néhai Szügyéni Nagy András. Avagy mint közönségesen nevezetett. Mészáros András.”

Egy 1829-ben kelt emlékiratból (Egyh. lev. 1337. sz.) megtudjuk azt is, hogy „ez az Ekklesia maga által szerzett helyén és a Tagok költségén szerzett malom azután kettőre neveltetett és már most tíz lisztelő kövekből áll s jövedelme a közelebbi múlt esztendőben tiszta, elegy, Törökbúzában és Malomiparban hatezer háromszáz, Erdélyi kisebb, vagy 16 kupás véka.” Megtudjuk ez emlékiratból azt is, hogy a hívek milyen áldozatokat hoztak a malom fenntartására. A vízjogért az egyház a gróf Petki maradékainak évenként 120 rénus forintot fizetett ezüstben és 300 rénus forintot váltó cédulában, - „mely pénzt a különféle Czéhok Református Tagjai fizetnek bé esztendőnként az Ekklesiának. A Czéhok még ezen kívül dolgoznak a malom szükségére, valahányszor előszólttatnak.” „Ezen malom körül - írja tovább az emlékirat - Sok Réteket, berkeket, szántó földeket bir az Ekklesia, mellyeket az ajándékozottatottan kívül maga szerzett, és a mellyeknek egy részéből tart két Selléretet, kik edgyütt 110 napot tartoznak dolgozni a malom számára, négy ökrül szekérel.”

Az idők folyamán a malmot az egyház hol házi kezelésben, hol haszonbérbe adva jövedelmezettette s malomfelügyelők irányították és ellenőrizték, számolták el a jövedelmet. 1914-ben, amikor a városi vízműveket felállították, az egyház a vízjogát a városnak adta át azzal, hogy a város naponként 143 lóerőnek megfelelő villamos energiát ad ingyenesen az egyháznak, a malmok hajtására. Ezt a kötelezettségét a város 1923. nov. 15-ig teljesítette s akkor az áramszolgáltatást megvonta, s csak akkor adta újból, két év multán, amikor erre bírósági végzés kötelezte. Ebből - tekintettel arra, hogy a malmok bérlői e két év alatt sok kárt szenvedtek - egy sereg per szakadt az egyházra, amit az egyház természetesen a kár okozójára, a városra igyekezett hárfítani. A 12 évig tartott pereskedést és az abból származott sok kárt és bajt számolta fel az egyház, amikor 1935-ben a két malmot, a hozzátartozó épületekkel és területekkel együtt, valamint a malmok berendezését, és a villanyenergiát a városnak, 10 millió 670 ezer lejért eladta. A malom eladási árát az egyház, mint Malom-alapot, külön alapként kezeli s bérházak vásárlása és építése által igyekezett

átmenteni ennek a nagy alapnak a roncsait a jövendő számára. Sajnálatos tény, hogy bár az eladási árat azért kellett ilyen alacsony összegben megállapítani, hogy az egyház azonnal pénzhez jutván, a mostani idők valutáris ingadozásai-ban lévő veszélyt elkerülve azonnal ingatlanokba fektethesse az összeget, a teljes vételárat máig sem fizette ki a város, úgy, hogy ezen a címen még mindig több, mint félmillió követelése, elmaradt haszonbér fejében pedig több mint egymillió követelése van egyházunknak, amit újra csak per által kell érvényesítenie.

A XIX. század első felének mostoha viszonai között is gyarapodott az egyház lelkiekben és anyagiakban egyaránt. 1830-ban felszentelték a második templomot a Gecse Dániel utcában s az egyházközség tovább folytatja az iskolai nevelésről való gondoskodását. Erős lélekkel átvészelte az 1848-49-iki szabadságharc megpróbáltatásait s bár a nemzeti küzdelmet követő elnyomatás korában templomait meggyalázták, s hiveinek száma is megfogyatkozott, e nehéz időkben is az maradt, ami keletkezésétől fogva volt: erős vára a református hitnek, a magyar nemzeti műveltségnek s a megközelíthetetlen polgári tisztességnek.

Ezt a feladatot egyházközségünk a jelen század folyamán is igyekezett hiánytalanul betölteni, különösen az elmúlt két évtized alatt, mikor a megváltozott helyzet változott kötelességeket rótt rá. Újra védekezésre szorítva, igyekezett sorait sűríteni, az ősök által reá hagyott vagyont, ha már gyarapítani nem igen lehetett, de a változott körülményekhez alkalmazkodva, lehetőleg épségben megőrizni. S ha anyagiakban és külső erőben és fényben veszített is e nehéz idők alatt, de a belmissziós alakulatokban folyó munka, a gyülekezetben felébredt öntudat és áldozatkészség azt mutatja, hogy amíg a külső romlott, a belső mindazonáltal napról-napra újult.

Az egyházközség jelenlegi állapota

Az egyházközségnek jelenleg több mint 16,000 a lélekszáma. A gyülekezet számbavétele folyamatban van. Az egységes egyházközséget a 60 tagú presbiterium és a 80 tagú képviseleti közgyűlés kormányozza. Az ügyeket, az elnöki hivatal élén az elnöklelkész és a főgondnok intézi.

A lelkigondozás hatékonyabb ellátása céljából az Egyházi Törvények és egyházkerületi rendszabályok alapján az egyházközségnek két parókhialis köre van. A vártemplomi és a Gecse utcai parókhialis kör. A parókhialis kör élén a parókhikus rendes lelkész áll, aki mellett egy állandó vallástanító lelkészi állás van betöltve, s ez a vallástanító lelkész vezeti a vártemplomi parókhialis kör külvárosi körzetének a lelkigondozói munkáját, a Szabadi úti templom körzetében. A másik vallástanító lelkészi állást az egyházközség akkor akarja betölteni, amikor a válluskúti imaház helyett a város nyugati külvárosi körzete

számára templomot építhet. A parókhús lelkészeket lelkigondozói munkájukban a 120 tagú parókhialis tanács támogatja. Az egyháztagok szomszédsági beszerzése e tanácsok útján folyamatban van.

Az egyház lelki munkáit a parókhialis tanácsok mellett a különböző egyesületek és szövetségek végzik, amelyek - jelenleg még - nem tagozódnak parókhialis körönként, hanem egységesek. E belmissziós alakulatok közül legrégebb a Keresztyén Szövetség, mely 1914-ben alakult. 89 rendes taggal és 25 munkás taggal működik. Az 1927-ben alakult Nőszövetség 240 rendes és 30 dolgozó taggal, az 1929-ben alakult Leányszövetség 47 rendes és 19 dolgozó taggal, az 1933-ban alakult Ifjúsági Keresztyén Egyesület 58 rendes és 23 munkás taggal végzi áldásos munkáját. A református gyermekek vallásos nevelését a Vasárnapi iskolák végzik, 18 csoportban 30 vezetővel. Az ifjak és felnőttek részére hetenként 14 Biblia-óra tartatik.

Az egyházközség a lelkigondozó munkák és belmissziós alakulatok szolgálatának biztosítására és fejlesztésére a legújabb időkben megfelelő helyiségekről igyekszik gondoskodni. A Szabadi úti templom mellé 1937-ben a papi lakással együtt gyülekezeti termet is épített. 1938-ban a Gecse úti gyülekezeti házat építi meg s 1939-ben a város keleti külvárosában megszerzi gyülekezeti ház és Zsoltáros kert céljaira az ún. Fürst-telepet. A vártemplomi papi lakás és ezzel kapcsolatos központi gyülekezeti ház céljára megszerezte a Kálvin tér 3. számú házat. E ház átépítésének terve és költségvetése már elkészült. Az építést az egyház a malomperből még fennálló követeléséből akarja elvégezni. Ebben az épületben méltó helyet talál majd az egyházközség értékes levéltára is.

A templomok

A marosvásárhelyi református egyháznak jelenleg három temploma és egy imaháza van a Bodoni úton.

A vártemplom

Korát, arányait és műértékét tekintve várbeli templomunk egyike nemcsak Erdély legnagyobb és legrégebb református templomainak, hanem a régi Magyarországon is egyik figyelemreméltó műemlék volt úgy, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága is mint ilyet tartotta számon. A templom a romladozó falakkal és bástyákkal körülvevett régi vár délnyugati szögletében épült, homlokzatával nyugat felé és apszisával kelet felé nézve. A kolozsmonostori konvent egyik 1503-iki oklevelében a templom mint a Szent Ferenc kisebb rendéhez tartozó barátoknak (Fratres beati Francisci minores) Mária tiszteletére szentelt egyháza említetik. Valószínű, hogy a XV. század közepén épült.

Ma teraszos lépcsős feljárt vezet a templom nyugati főbejárathoz. A legfelső terasz azt a felvonó hidat pótolja, mely a templom előtt elhúzódo egykori mély árkot hidalta át s amelyen keresztül jártak a templomba. A főbejárat elé 1805-ben épített stílustalan folyosószerű építmény alacsonyvolta miatt - sajnos - a templomba belépő számára nem érvényesül eléggé a gót stílusban épült, impozáns főkapu, melynek két oldalát nyalábszerűen egymás mellé rakott fél-oszlopok alkotják, amelyek felül csúcsívben futnak össze. Ahol a csúcsív kezdődik, a felfelé futó nyalábok oszlopfőben végződnek, melyeket szőlő levél és gerezd motívumok díszítenek. Valószínű, hogy az oszlopok hasonló művészettel kiképzett talapzata be van falazva, a szakértő restaurátor munkájára vár, hogy régi szépségei napvilágra kerüljenek.

Maga a templomtest egy tőhajóból s ehhez csatlakozó félkörben záródó szentélyből áll. A főhajó hossza 34, szélessége 14 és fél méter, a szentély hossza 23, szélessége 9 méter. Így a templom egész hossza igen jelentékeny: 57 méter.

A főhajó és a szentély merőben elűtő stílusúak. Míg a főhajóban a XVIII. század megszokott templomépítészetiének barokk-reneszánsz motívumait találjuk, a szentély egyszerű, de nemes, tiszta gót stílusban épült, illetve azt máig megőrizte. Kétségtelen, hogy ez annak a többrendbeli pusztulásnak és nyomában járó helyreállításnak következménye, melyeknek a templom 1601 óta ki volt téve. A főhajónak a homlokzatán 2, a déli oldalfalon 5 ablaka van. Az 1601-iki romlás előtt épen ezek az ablakok alkották a templom megcsodálni való szépségét. Nagy Szabó Ferenc is említi krónikájában: „Oly szép szentegyház volt, hogy valóban ékes templom vala, igen szép ablakai, hogy annak mása egyik városban is Erdélyben nincsen, sem léssen, sem volt.” (I. m. 71. l.) A szentélynek 7 ablaka van, 3 a szentély záródásán, tehát kelet felől, négy a déli oldalon. A szentély ablakainak a záródása valószínűleg az eredeti állapotban maradt meg, mert mindenik a gót-építészeti megszokott művészi motívumait tünteti fel: lóhere, négyszög, levél-idom, stb., egyik sem hasonlít a másikkhoz.

A szentély boltozata is a gót építészeti stílus törvényei szerint készült: a fal mellett a padozattól kezdődő gerincek és hevederek törnek a magasba, a mennyezeten összefutnak és egy-egy szépen faragott záróközben végződnek, úgy tartván a közéjük rakott donga boltozatot, melynek gerendái most is kifogástalan állapotban vannak. Csaknem bizonyosra vehető, hogy így volt építve a főhajó is az 1601, 1602-iki dúlások előtt.

A főhajónak egy csúcsívben záródó kisebb ajtaja van az északi oldalon is, mely arra az udvarra vezető folyósóra nyílik, melyből feljárt van a toronyba, s ugyancsak északi oldalon egy keskeny ajtó vezet a szentélyből a templomhoz kapcsolódó épületekbe. A templomnak eredetileg a déli oldalon is van kijárata, a főhajó harmadik ablaka alatt, ahol az ajtó faragott kőbetétének és csúcsíves záródásának nyomai kívülről most is láthatók.

A főhajó mindkét oldalát hatalmas, csaknem a mennyezetig érő fél-oszlopok tagolják, amelyek felül barokk-stílusú oszlopfőkben végződnek. Korukat a

XVIII. század második felére tehetjük. Ezt látszik igazolni Benkő Károlynak az a tudósítása, hogy a falak jelenlegi barokk stílusú belszerkezetét, a támasztó pillérekkel egy Tirch nevű bécsi pallér állította fel, akinek azonban itteni működésére vonatkozólag sem a városi, sem az egyházi levéltárban mostanig nem sikerült adatot találni. - A főhajó lapos mennyezetét finom vonalú stukkókkal díszített és tagolt falsíkok alkotják.

A főhajót a szentélytől elválasztó hatalmas boltív északi lábánál áll a szószék, valószínűleg 1674 óta, mert az egyházi levéltár egy ebből az évből származó, generális vizitáció alkalmával tett feljegyzésében így áll. „Kivántatik a cathedrának más helyben való állatása avégre, hogy ide hátra jobban meghallassék a tanítás.”

A főhajónak nyugati oldalán, a főbejárón belépőnek feje felett emelkedik a jelenlegi egyetlen kórus, és ezen van elhelyezve a templom művészi kivitelű orgonája is. Ennek a kórusnak a mása állott 1907-ig a szentély keleti oldalán, keresztbe osztva a templom egész belső terét s ott volt az orgonának is eredeti helye. Eltávolítása nagyban fokozta a templom mélységét és sokat használt akusztikájának és művészi hatásának is.

A padok a templomhajó és szentély hosszanti tengelyére merőlegesen helyezkednek el s a főhajóban a falak mentén az említett pillérek között ún. sátoros székek vannak. E székek elődjei a megelőző századokban szigorúan megszabott rendben biztosították a hívek helyét, s ezek felosztásáról külön bizottság gondoskodott. (Egyh. lev. 203, 300, 442. sz.)

A szentély északi oldalához szorosan hozzátapadva áll a kb. 45 méter magas, hatalmas négyszögletes torony hegyes ívben feltűró rendkívül magas és mégis arányosan ható bádoggal fedett tetejével s a négy sarkában négy, hasonló formációt mutató fióktornyával. A torony ablakai szintén csúcsívben záródnak.

A torony mellett ugyancsak északi oldalon néhány épület tapad szorosan a templomhoz: a főhajó mellett a harangozók lakása, a szentély mellett pedig a hajdani iskola-házak és papi lakások maradványai, melyekkel most a katonaság rendelkezik.

Ez a marosvásárhelyi vártemplom jelenlegi állapota, ez a kép fogadja a hívőt, amikor az ősi székesegyházat kívülről szemléli, vagy küszöbét átlépi. De ezt a köntösét csak nemrégén viseli, csak az elmúlt század folyamán öltötte magára és számtalan adatunk van arra, hogy a megelőző századok folyamán hányszor változtatta azt, milyen viszontagságokon ment keresztül. Érdemes ezzel, hacsak vázlatosan is, törődnünk.

1601-ben érte az első csapás, amikor Basta hadai feldúlták a várost, a templom körül lévő Báthori István-féle várkastélyt s magát a székesegyházat is felgyújtották. Úgy látszik, hogy a főhajó akkor tökéletesen elpusztult, boltozatos mennyezete beomlott, szép ablakai és orgonája, amelyet különösen sirat Nagy Szabó Ferenc, megsemmisültek.

Az egyházi levéltárban 1803/829. szám alatt Székely Márton akkori lelkész írásával egy feljegyzés található, amely a templomban akkor még létező, vagy korábban létezett feliratokból másolt le egynehányat. Ezekből tudjuk meg, hogy a Basta-korabeli pusztulás után csak a lehetőséghez képest, de korántsem régi fényében állították helyre a templomot. Ezt különben nem is volt okuk megbánni, mert II. Rákóczi György korában, 1658-ban a törökök végigpusztítván Erdélyt, városunkat sem kímélték meg s az időközben Borsos Tamás által megkezdett s éppen akkor befejezett várfalak és bástyák sem menthették meg a templomot az újabb pusztulástól. Ezt a második nyomorúságát már nehezebben heverte ki a szent hajlék, s anyagi örök híján csak ideiglenes fedéllel állott a

század végéig. Ekkor aztán Apafi Mihály fejedelem, de még inkább hatalmas kancellárja, Teleki Mihály gondoskodott az újraépítéshez szükséges anyagi eszközökről. Teleki 1685-ben geryeszegi dézsmájának felét örök időkre a templom javára rendelte. Ekkor a főhajó ideiglenes deszka teteje helyett ún. skatulyás mennyezetet emeltek s e négyszögű deszkamezőket feliratokkal látták el. Ezek közül négy kockának a feliratát közli Székely Márton említett memóriáléja, s ezekből értesülhetünk az épület eddigi sorsáról. (E feliratos mezők közül kettő ma is látható a papok széke fölött bekeretezve és felfüggesztve a szentély északi falán.) 1693-ban fejezték be a második restaurációt.

1718-ban a szentély keleti végében a katedra mögött Kolozsvári Dániel városbíró egy fából épült karzatot emeltetett. Úgy látszik, hogy a főhajó másik oldalán, a főbejárat felett már volt egy ilyen karzat, amelynek építéséről nincs tudomásunk, s létezéséről csak akkor értesülünk, mikor 1791-ben kőből épült karzattal cserélték ki, a szemben levő karzattal együtt. Ez utóbbin állították fel a templom díszes, barokkstílusú, dúsan aranyozott orgonáját, amelyet Szucsákiné Kabos Klára asszony adományából csináltatott az egyházközség Brause János brassói orgonakészítővel 1787-ben 1400 rénes forintért.

A XIX. század folyamán is több ízben szorult újtásra az öreg templom. Így 1830-ban, amikor főleg tetőszerkezetét és a fedést javították, 1834-ben, mikor a falakat renoválták kívül, belül új padozatot csináltak és a régi székeket kicserélték, 1849-ben, amikor a Gedeon osztrák tábornok felkelő csapatai által a templom belsejében vandál pusztítások nyomait kellett eltüntetni s végül 1907-ben, amikor a szentélyben levő karzatot lebontották s az orgonát a bejárat felett levő karzatra szállították el. Ez alkalommal a templom padlóját is felbontották s ott csekély mélységben temetkezések nyomaira akadtak. Így igazolódtak azok az adatok, amelyek már ezelőtt is ismeretesek voltak: hogy t. i. a templom több ízben is szolgált temetkező helyül egyes kimagasló személyeknek. Tudjuk, hogy itt temették el Barlabássy Lénárt erdélyi alvajdát a XVI. században. Vizaknai Péter deák országos prefektust 1667-ben, nem sokkal előbb Balog László lelkészt (a helyi papok névsorában ugyan nem szerepel) és Bethlen János erdélyi kancellárt, az 1678-ban elhunyt páratlanul bőkezű főurat. (L. bővebben D. Biás István: Ásatások a marosvásárhelyi vártemplomban, Mv. 1907.)

A jelenlegi szószéket 1841-ben készítette Erdélyi József asztalosmester s ugyanabban az évben készült a művészi kivitelű úrasztala is.

Végül említsük meg a templom jelenleg egyedüli harangját, amely a világ-háború végéig három más testvérével (I. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, IV. 128. l.) szolgálta egyházunkat; ez utóbbiak azonban az akkori ércínség áldozatai lettek. A megmaradt nagy harangot 1834-ben öntette az egyházközség a kolozsvári Andrásovsky fivéreknél, beleöntvén az addig használt 742 fontos megrepedt régi harangot. A harang 31 mázsa és 10 fontot nyom, akkori értékben egy vagyonba került: 4927 rénes forintot fiztett érte az egyház. (Egyh. Lár, 1552. sz.)

A marosvásárhelyi Vártemplom a századok folyamán több ízben is volt országgyűléseknek a helye: így 1554-ben Dobó István erdélyi alvajda tartott a templomban országgyűlést, majd a következő évben ugyanott gyűléseztek az erdélyi rendek; 1571-ben János Zsigmond, 1574-ben Báthori István fejedelem jelenlétében tartottak országgyűlést a templomban, azután 1605-ben Gyulafi László, Bocskai fejedelem erdélyi helytartója, 1607-ben pedig Rákóczi Zsigmond hirdetett országgyűlést templomunkban.

A Gecse utcai templom.

A Gecse Dániel utca déli végében van egyházunk korra és nagyságra nézve második temploma. Empire stílusú építmény a templom-építkezések megszokott formájában: egyetlen 40 m. hosszú és 13 m. széles hajó, amely a nyugati végében félkörívvé gölmbölyödik. A keletre néző főajtón át egy folyósó szerű benyúlóba jutunk, ahonnan feljártat vezet a főbejárat felett emelkedő keleti karzatra és a karcsú, szépvonalú tetővel fedett toronyba. Hasonló karzat emelkedik a templom apszisában is, s azon van elhelyezve az orgona, amelynek háza különösen ízléses és elegáns formájú. Nyolc ablakon át kap a templomhajó világosságot. Az északi oldalon középen áll a szószék, előtte az úrasztal, míg a hívők padjai a hossz tengely jobb- és baloldalán vannak, továbbá a falak mentén ún. sátoros székek, az akkori céhek adományai. A templom esti világítását három hatalmas csillár szolgáltatja, amelyet a templom legutóbbi restaurálása alkalmával készítettek és adományoztak buzgó hitsorsosok. A templomnak jelenleg két harangja van: egy 10 mázsás nagyobb harang, özv. Páll Domokosné adománya elhunyt férje és fiai emlékére (1929) és egy másik kisebb harang.

A templom keletkezésének és építésének körülményeiről egy emlékiratból értesülünk, amely a torony gombjában elhelyezett eredetinek másolataként található az egyház levéltárában. (1337. 829. sz.)

Eszerint a templom a Szent Miklós utca végében azon a telken épült, amelyhez az egyház egy Sásvári nevű hajadon adományából jutott a XVII. század elején, s ahol az adományozó akaratának megfelelően az egyházközség egy szegénygondozó házat tartott fenn, amint azt a vázlatos történelmet tárgyaló részben már említettük. Itt az egyháznak papi, kántori és harangozói háza, sőt egy régi fatemploma és haranglába is állott. (Consistoriális jelentés, 1833, V. 5. Egyh. Lt.) Ezen a telken kezdték építeni 1815 július 31-én az új templomot, amely 1818-ban került fedél alá. Akkor azonban az építés anyagiak hiányában megakadt s 1827-ig az épülő templom bevégezetlenül állott. Ebben az évben Dimény József lelkész buzgalma s egy Nemes János nevű jómódú polgár 400 ezüst forintos adománya lehetővé tette a munka folytatását s ugyanazon év december 2-án Kibédi Péterfi József, az egyház papja megtarthatta az első istentiszteletet a templomban. Az 1829. évben felépült a torony is, amelynek egyik négy mázsás harangjáról ugyancsak Nemes János gondoskodott. 1830. szeptember 12-én szentelte fel a teljesen kész templomot Z. Bodolla János püspök, Antal János főjegyző és Dimény József lelkész közreműködésével. A felszentelt templomot csak 23 évig használhatta a gyülekezet, mert a szabadságharcot követő elnyomatás korában, 1854-ben a katonaság előbb kórház, aztán ga- bonaraktár céljára foglalta le és használta. A felszabadult templomot 1856. október 5-én szentelték fel újra, Bodolla Sámuel püspökhelyettes közreműködésével. Ettől fogva a gyülekezet mind máig zavartalanul használja.

A jelen század harmadik évtizedében már annyira romlott állapotban volt a templom, hogy megújításáról sürgősen gondoskodni kellett. Ekkor néhai Biró András, a Gecse utcai lelkész kezdeményezésére s a református hívők csaknem erejükkel felülmúló áldozatos adakozásával lehetővé vált a templom alapos restaurálása. Két évi munka után, az első felszentelés századik évfordulóján, 1930. szeptember, 12-én avatta fel az újjászülött templomot Makcai Sándor akkori püspök a lelkük mélyéig meghatott hívők jelenlétében, hogy az elkövetkező nemzedékeknek továbbra is hirdethesse református hitünk örök erejét.

A Szabadi úti templom

Ez egyházközségünk legkiseb és legfiatalab temploma amely 1936–37-ben épült az egyház költségén s csekélyebb részben közadakozásból, azért, hogy a Maros jobbpartján fekvő távoli külvárosok híveinek lelki gondozását szolgálja. A magyaros stílusban épült kis templom, Kelemen Zsombor építész-mérnök sikerült alkotása, mintegy 15 m. hosszú, 8 m. széles, egyhajós templom, 19 m. magas toronnyal. A templom mellett épült paplakot kis folyósó köti össze a szentegyházzal. 1937. december 11-én szenteltetett fel.

A templom berendezése: padok, szószék, úrasztala, a hivek áldozatkészességéből készült.

Iskolaügy

Az iskola egyházunk megalakulásától kezdve kiváló gondoskodás tárgya volt. A protestántizmus megvilágosító ereje nem nélkülözhetette egy pillanatra sem a betű hatalmas fegyverét és természetesnek látszik, hogy az erdélyi fejedelemség legelső éveiben a rendek intézkedéseket sürgetnek a főhatalomnál a protestáns iskolák érdekében. Az 1556-iki kolozsvári országgyűlés XXIII. cikke névszerint megjelöli a vásárhelyi kolostort, ahol a katolikus egyházvagyyon szekularizációjáig új iskola állítandó. A következő évben ugyancsak a rendek sürgetésére Izabella királyné beleegyezett, hogy a Ferenc-rendi barátoknak a várkastélyban lévő kolostorában nyerjenek elhelyezést az iskola, a pap és a mester lakásával együtt. Tehát a vásárhelyi református egyház iskoláinak története ebben az évben kezdődik. Az iskola helyiségéül a vártemplom északi oldalán, szorosan a templomhoz ragasztott épületek szolgáltak. Ettől kezdve a vásárhelyi református iskola, elsősorban a református nemzeti fejedelmek idejében állandóan élvezte a fejedelmi kegy segítő jóindulatát, amint erről az egyházi levéltár aktái is tanuskodnak. A Báthoriak uralma alatt meginduló rekatolizáció után ugyan visszavetette némileg a fejlődést, de Bethlen Gábertól kezdve ismét megtaláljuk a gondoskodást mindegyik protestáns fejedelem részéről. A főurak sem maradtak el a segítőik sorában: Bethlen János, az

udvarhelyi kollégium alapítója, Teleki Mihály, a vártemplom újjáépítő patrónusa különösen nagy adományokkal szerepelnek ebben a sorban, sőt ott van közöttük Nagy Szabó Ferenc, a krónikafró vásárhelyi polgár is több társával.

Az 1601. és 1602. évi dűlások a vásárhelyi skóla történetében is változást jelentenek. Mikor a bújdosásból hazatért polgárok Borsos Tamás biztatására és vezetésével az elpusztult Báthori-féle templomkastély helyreállításához és kibővítéséhez fogtak, az iskolaépület ablakait is téglával rakták be s a tanuló ifjúság egy időre hajlék nélkül maradt. Ebből aztán pereskedés támadt a városi hatóság és az egyház között, amely utóbbi tiltakozott a várépfítés ellen. Végre is a város gondoskodott megfelelő iskola helyiségről a vár területén, arra az esetre, ha a nyugtalan idők ismét odaszorítanák a lakosságot, ugyanakkor pedig kint a városban, az egykori Szent Miklós székesegyház mellett álló házat - szóval a mai kollégium helyén - megvásárolva tulajdonosától, iskolának rendezte be. („Ahunn is egy oly oskolát építnek a békességes időre, kiben taníthatnak és megnyughatnak véllé.” Nagy Sz. Ferenc) A várbeli iskola helyiségét ezután „conservatoriummá” (raktárház) alakították át s később az osztrák szoldáteska önkényeskedése következtében hivatását nem is tölthette be többé.

Ez volt az úgynevezett praktikula skóla, amelynek szervezetéről hiányos feljegyzésekből annyit tudunk, hogy 5-6 osztálya volt, az írás-olvasáson kívül a tudományok különböző ágait is tanították benne s a tanítványok száma 30-40 között ingadozott. A XVI. századból 2, a XVII. századból 24, és a XVIII. századból 5 igazgatójának a neve ismeretes. (Mindezekről bővebben I. Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. Mv. 1896. és Pallós Albert: Maros-Torda megye közoktatásának története. (Mv. 1896.)

Mikor a Sárospatakról elüldözött református kollégium hosszas vándorlás után 1716 végén városunkba jött s a városi tanács és az egyházközség kezdetben megnyilvánult ellenkezését leküzdvén, 1718-ban a vásárhelyi partikulával egyesül, ez utóbbi 161 évi független működését befejezte, hogy mint református kollégium, sokkal szélesebb körben folytassa új pályafutását.

Jelenleg nincs adatunk annak a bizonyítására, hogy a partikulának a kollégiumba való beolvadása, 1718 után az egyházközség gondoskodott-e más iskola felállításáról. Csak az 1773-i végrendelet sejteti, hogy a fiúiskola megszűnésével az egyház a leánynevelésre fordította a figyelmét, amely azóta sem szűnt meg gondoskodásának tárgya lenni. Hogy mikor alapította az egyház a leányok iskoláját, pillanatnyilag nem lehet megállapítani, de minden valószínűség szerint ugyanott lehetett, ahol most is van: a Szent-György utcában. Egy 1775-ből származó szerződés tanúsága szerint Virág Szabó János eladja az egyháznak a Szent-György utcában levő telkét a leányiskola és tanítói lakás céljára. (Egyh. Ltár. 554/1775. sz.)

A leányiskola alapítása és fenntartása mellett azonban az egyházközség nem vette le végleg gondját a fiúoktatásról sem, annak ellenére, hogy az az egyre fejlődő s az egyházközségtől immár teljesen független kollégiumban megsza-

kítés nélkül folyt. Mivel a kollégiumi tanítás még alsófokon és túlságosan klasszikus szellemben folyt, a polgárok egy elemi „normál iskola” felállítását szorgalmazták a fiúk részére is. A terv még 1802-ben felmerült, de jóllehet Elek János jó módú polgár még 1824-ben végrendeletileg 1236 forintot hagyott a református fiúiskola céljaira, azt az egyház csak 1832-ben szervezte meg és helyezte el a kistemplom melletti kántori lakásban. (Consistoriumi jelentés, 1833. V. 5.) 1840-ben ezt a fiúiskolát az egyház vegyes iskolává változtatta át s ugyanezen évben a vártemplom alatt lévő leányiskolát is egy osztállyal bővítve, „felsőbb leányiskola” névvel ruházta fel. 1843-ban a vegyes iskolának már 150 tanulója volt. Ez a szám a következő évben egyre emelkedett, úgy, hogy 1848-ban, mikor 6200 volt a református hívők száma városunkban, 175 tanköteles fiú és leány látogatta a két iskolát. Az elkövetkező forradalmi évek azonban nagyon lefékeztek ezt a szép lendületet s a szabadságharc utáni elnyomatás korában az egyházi oktatás ügye is csak tengődik. Csak az ötvenes évek vége felé, amikor a hatalom nyomása csökken, éled újra a református felekezeti oktatás városunkban. A kistemplom melletti vegyes iskola számára új épületet és tanítói lakást emelnek, s a forradalom után szünetelt felsőbb leányiskolát 1862-ben újra megújítják. Négy év múlva már 463 tanköteles református tanuló írtak össze. 1867-ben a mostani leányiskola helyén új fiúiskolát nyitot az egyházközség s a következő tanévben egy „reálirányú fiúiskola” felállításáról intézkedett, úgy, hogy az alkotmányos korszak beköszöntével az új népoktatási törvény 1868-ban már négy református iskolát talált: egy négyosztályú leányiskolát, vegyes iskolát, egy elemi és egy „reálirányú” fiúiskolát. A város lakosságának növekedése s ennek megfelelőleg a tankötelesek számának szaporodása azonban egyre zsúfoltabbá tette az egyházi iskolákat, egyre növelte az egyházközség vállára nehezedő terhet s érthető, ha az egyház annak legalább egy részét igyekezett a városi közösségre áthárítani. Ezért 1872-ben a reál fiúiskolát beszüntette s az mint városi polgári fiúiskola folytatta működését. Nemsokára lépéseket tett a fiúiskolák államosítása iránt is, s amíg ez megvalósulhatott, vegyes iskoláját tisztán fiúiskolává alakította át.

A fiúoktatás terheitől részben megszabadulva az egyházközség minden figyelmét és gondoskodását a leánynevelés további fejlesztésére fordította. Az osztályok létszámát hatra emelte, majd, mikor a leányiskolákkal szemben támasztott igények úgyszólván napról napra fokozódtak, 1890-ben megalapította a ma is létező és virágzó négyosztályos polgári leányiskoláját, visszafejlesztvén egyidejűleg az elemi iskolát négy osztályosra. Ilyenformán ez az iskola, amely kiváló s a kötelességteljesítés mintaképét szolgáltató tantestületének vezetésével különösen az elmúlt két évtized alatt a magyar református leánynevelés egyik legerősebb oszlopává vált, ebben az évben tölti be működésének félszázados korszakát.

Meg kell még emlékeznünk az iskola mellett működő Bethlen Kata leányintemátusról, amely egyházközségünk egyik értékes vagyontárgyát képező hatal-

mas ingatlanban, a Szent György utcában lévő ún. Makariás-házban nyert elhelyezést. Ez a történelmi emléktől épület a XVIII. században előbb Makariás Valles György nevű serfőző tulajdona volt, később gr. Teleki József koronaóré lett, majd dr. Engel József orvos vette meg, míg végül egyházközségünk tulajdonába ment át. Mikor a későbbi II. József császár, mint Mária Terézia társuralkodója 1773-ban erdélyi körútján városunkban járt, ebben a házban szállásolták el, mint hozzá legméltóbb helyen.

Az épület azonban már elavult. De különben sem leányinternátus céljára épült. Ezért s azért is, mert a tanulók száma nagyon megsaporodott, az egyházközség 1939-ben új konviktus épületet emelt. Az új internátusi épület is tető alá került s az építkezés befejezés előtt áll.

Az egyházközségnek súlyos gondot ad a leányiskola, mert a jelenlegi iskoláépületek a pár évvel ezelőtti történet kibővítés ellenére sem elégségesek és nem megfelelőek. Az elemi iskola mind a négy osztálya legnagyobb létszámmal működik és ennek ellenére minden osztályból minden évben sok jelentkező tanulót kell elutasítani, mivel a termek kicsiny mérete miatt az osztályok aránylag kevés számú tanuló elhelyezésére kaptak engedélyt. Leánygimnáziumunkban pedig olyan nagy a jelentkezők száma, hogy az osztályok párhuzamosítását sokáig halasztani nem lehet.

A református temető

Mielőtt e szűkre szabott beszámolót befejeznék, tegyünk egy rövid sétát, mindnyájunk utolsó és örök szállásán, ahol a mögöttünk lévő három évszázad református nemzedékeinek hosszú sora tért meg és pihen Isten békéjében: a reformátusok árnyas temetőjében. A vártemplomtól délre emelkedő magaslaton van a temető, ahova a XVII. század első felétől kezdve temetkeznek városunk reformátusai. E temető nagyját az a kertrész képezi, amelyet Nagy Szabó Ferenc abban az időben vásárolt és kerített be saját céljára. Nemsokára a város ezt a helyet saját vásárlásával is bővítette s ebbe olvadt bele a Nagy Szabó Ferenc kertje is. (L. bővebben: Kelemen Lajos. A marosvásárhelyi református temető legrégebbi sírkövei. Erd. Múzeum Új folyam, IV. 1. 1909.)

Az így keletkezett temetőkert a következő évtizedekben részint adományból, részint vásárlásokkal egyre bővült, így 1643-ban Batizi János lelkész özvegye, Homonnay Zsófia adományoz egy telekrészt (Egyh. lt. 637.), 1753-ban a jezsuitáktól vásárol az egyház földet (u. o. 329.), 1769-ben Fodor János polgártól (u. o. 482.), 1808-ban Nemes György főbíró adománya növeli a temető területét (u. o. 906.).

A temető északkeleti szögletében emelkedik egy hatalmas temetőszőnyeg, a legrégebbi cinterem Erdélyben (Kelemen Lajos u. o.), melyet Teleki Mihály özvegye, Veér Judit aszony adományából emeltek 1698-ban, hogy az akkori

szokás szerint ott tartásák a halott felett a gyászbeszédet. A nevezetesebb halottakat a cinterem körül temették el. A cinterem egyik sarkában szószék áll, ahol a temetést végző pap prédikált, előtte tölgyfa gerendából ácsolt padokon ült a gyászoló közönség.

Sajnálatos, hogy a temető első századának lakóiról olyan kevés emlék maradt az utókorra. A hagyomány szerint a kistemplom építéskor a temető régi, gazdátlan sírköveit kiselejtezték és a templom aljának építésénél használták fel. Így aztán a legrégebbi ránk maradt sírkő az 1627-ben elhalt Nagy Szabó Mihály, egykori kiváló városbíró síremléke, s ezenkívül a XVII. századból csak hét sírkő őrizte meg e század halottainak emlékét, közöttük a Borsos Tamásé, az 1634-ben elhunyt kiváló városbíró, diplomata, Marosvásárhely első újrabeépítőjének síremléke, amely azonban a XIX. század végén avatatlan restaurátorok kezében elvesztette eredeti értékét. A XVIII. századból is csak 1761-től kezdve vannak olvasható feliratú síremlékek.

E temetőben nyugosznak többek között Bonyhai Simon György református püspök, a két Borosnyai Lukáts testvér: János református püspök és Simon, helyi pap, egyházkerületi főjegyző, akit kortársai nagy érdemeiért Nagy Borosnyainak neveztek, Zágoni Bodolla Sámuel és Antal János püspökök, Fogarasi Pap József a budai egyetem tanára, Zágoni Aranka György, a kiváló tudós, az első erdélyi nyelvemvelő társaság titkára, Gecse Dániel, Mátyus István, Hints Elek híres orvosok, Mentovich Ferenc, Koncz József, a kollégium nagyfrű professzorai, a két Bolyai: Farkas és fia, János, a magyar matematikai tudomány örök büszkeségei, dr. Dósa Elek, az országos hírfű jogtudós, Szász Károly, az első felelős magyar kormány államtitkára, Molnár Albert teológiai tanár, Bernády György, a város nagy újjá alkotója és mint legújabb vendég e nagynevű halottak sorában, Tóthfalusi József, a vártemplom 41 éven át volt kiváló papja.

Sírjaik felett soha el nem múló kegyeletünk virraszt!

A marosvásárhelyi református egyházközség papjainak névsora 1568-tól

A marosvásárhelyi református egyház papjainak névsorát kezdettől fogva napjainkig - részben az egyház legrégebbi anyakönyve, részben a levéltárban levő számadásokból - állítottuk össze. Az anyakönyv 1727-től kezdve tartalmazza a születési, halálozási és házasságkötési adatokat s legelső oldalára vannak bejegyezve a lelkészek nevei és a legtöbbjénél fontosabb életrajzi adatai is. Az 1745-ig szolgáló lelkészek nevét Berkes István akkori lelképásztor pontosságának köszönhetjük, utána többen is gyarapították a névsort. A XIX. századra vonatkozó adatokat a számadási könyvekből lehet pontosabban összeállítani, amelyek különben a megelőző századokra vonatkozó adatokat is sokszor igazolják, sőt kibővítik. Megállapítható, hogy már csaknem kezdettől

fogva egyidőben két, később három lelkésze is volt a gyülekezetnek, sőt 1729-től kezdve segédlelkészek neveivel is találkozunk. Az anyakönyvben található megjegyzés szerint 1815-től kezdve a belső templomban (vártemplom) két, a külső templomban (kistemplom, illetve az ennek helyén állott fatemplom) egy pap szolgált felváltva. A mostani, templomok szerint való elkülönülés csak a legutóbbi három évtized óta áll fenn.

A papok sorában számos kiváló egyéniség nevével találkozunk s elég rámutatnunk arra a körülményre, hogy egyházunk lelkészeinek sorából heten emelkedtek az erdélyi református egyház püspökeinek sorába.

Alább következik az említett papi névsor:

1571-1585. Göcsi Máté, később harmadik erdélyi református püspök.

1586-1591. Szilvási János maroszeési esperes.

1591-ben Kállai János.

1597-ben Piskolti Fabricius Mátyás.

1602-1627. Batizi János †1628.

1627-től Körösi Pál, marosi esperes.

1632 körül Tordai Márton.

1633-tól Tiszabecsi István marosi esperes.

1642-1648. Veresmarti Gáspár esperes, későbbi püspök.

1643-tól Bihari Gergely is.

1648-tól Kotsárdi (keresztneve ismeretlen).

1649-től Kézdi-Vásárhelyi Péter esperes.

1651-től Szentmiklósi Turcsák Mihály † 1668.

1660-tól Naményi Mihály.

Ugyanakkor Dávai János is.

1668-tól Szentgyörgyi György

1678. és 1705. között Enyedi István és

ugyanakkor Zilahy István.

1692—1715 Felfalusi József esperes.

Ugyanakkor 1705-ig Nádudvari Péter.

1705—1722. Csabai András

1716—1721. Szokolyai István esperes.

1721—1729. Dezső Mihály † 1729.

1721—1746. Kapronczai György † 1746.

1729—1738. Bonyhai Simon György esperes, később püspök †1738.

1738-tól Solymosi Benkő Ferenc.

1745-től Berkes István †1749.

1746—1755. Zágoni Aranka György, később püspök.

1749-től fentebbivel együtt Basa István †1750.

1751—1760. Borosnyai Lukács János, volt udvarhelyi tanár, később püspök † 1760.

- 1755—1809 Nemes Gábor.
 1760-tól Kacsó István.
 1760—1802. Borosnyai Lukáts Simon, egyh. ker. főjegyző .† 1802.
 1799—1825. Székely Márton †1825.
 1804—1815. Viski Pál.
 1813—1863. Hegedüs Lajos † 1864.
 1815—1818. Kibédi Péterfi Károly (első ízben)
 1815—1820. Zágoni Bodolla Sámuel, később püspök.
 1819—1871. Kibédi Péterfi József esperes.
 1826—1843. Dimény József.
 1843—1854. Albert János.
 1854—1873. Kovács Áron (s. lelkész).
 1868—1884. Dr. Tolnai Lajos egyetemi m. tanár.
 1873—1899. Vass Tamás.
 1885—1895. Molnár Albert.
 1896—1937. Tóthfalusi József.
 1901—1936. Bíró András.
 1937— Adorján Gábor
 1939— Csiky József.

Erdélyi magyar református naptár az 1941-es évre. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása, Kolozsvár, 1940., 41-47. oldal

BESZÉLGETÉS FÜLÖP DÉNESSEL

A MAROSVÁSÁRHELYI VÁRTEMLOM LELKÉSZÉVEL

(Riporter: Pálffy Balázs)

PÁLFY: A marosvásárhelyi vártemplom sokszor volt menedéke nehéz időkben a magyarságnak. Gyönyörű templom.

FÜLÖP: Való igaz, csodálatos templom. Amióta 1559-ben beköszöntött ide a protestantizmus, s a vártemplom melletti kolostorból a barátok elmentek, a református magyar műveltségnek egyik központja volt. Iskolájában latinul tanítottak, így az itt végzett székely legényké a nyugati egyetemeken, Leidenben, Franekerben, Strassburgban tanulhattak tovább. Így erősödött ebben a térségben a protestantizmussal az az európai szellem és kultúra, amelyhez most újra szeretnénk csatlakozni az Európai Ház valamelyik zugában.

Nehéz volt itt az élet mindig, 1956 után különösen. A magyarok ellen valóságos hajsza indult. 1959-ben voltak azok a perek, amelyeknek nagyon sok erdélyi magyar értelmiségi áldozatává vált. A túlélők közül többen Magyarországra mentek, köztük Páskándi Géza, akivel cellatársak voltunk, az itthon maradtak, mint Pál Lajos, Dávid Gyula és sokan mások velem együtt szorongtak és reszkettek.

Innen vittek el, tizenegy évre ítélték, s ebből négyet töltöttem börtönben. Előtte és utána folyton malteroztam, meszeltem, annyi volt a restaurálásra szoruló templom. Ez a munka is, amit szerény képességeim szerint Isten kegyelméből végezhettem, azt igazolja, hogy az erdélyi egyházaknak és híveknek kettős élete volt: némelyek behódoltak, ágáltak, gazdagodtak és külföldet jártak, mások pedig itt a folyóvölgyekben, kis falvakban némán helytálltak. Gyülekezeti életünket a mostani történelmi forduló úgy érte, hogy a vezetés került válságos helyzetbe. A gyülekezetek élete szerencsére nem, sőt éppen ez a történelmi idő mutatta meg, hogy ebben a kettősségben a vezetőségnek nem volt döntő szerepe, amivel véglegesen meg tudta volna nyomorítani a népet. Nem viseltem semmilyen egyházi tisztséget, a gyülekezetben éltem, s a keresztyén élet közösségét, a benne való feladatokat, a diakóniai munkát, a szeretet közösségét a gyülekezetben látom, ahogy az őskeresztyénség óta a mai napig minden ott maradt meg. A többi a politikai rendszerekkel, a változó hatalommal együtt csúszott és ment.

PÁLFY: Erdély mindig példája volt a vallási türelemnek, bár néha a vallási türelmetlenségnek is. Most felértékelődött az egyházak szerepe. Bebizonyosodott, hogy amit mondtak nekünk, hogy az egyházak a szocialista társadalomban, egyáltalán a modern társadalmakban legfeljebb másodlagos, kísérő szerepeket tölthetnek be, az tévedés, kiderült, hogy éppen ellenkezőleg, kultúrateremtők, szervező erők. Kiderült ez a Német Demokratikus Köztársaságban, egyre erősödik a jelentőségük Magyarországon, a lengyel katolicizmusról pedig az elmúlt évben bebizonyosodott, hogy óriási ereje és jelentősége van. Itt pedig most a református egyházzal, a katolikussal, a görögkatolikussal, az unitáriusokkal hogyan fog alakulni az együttélés?

FÜLÖP: Erdélyben, egész Romániában az ökumenikus mozgalom veszített értékéből. Itt nálunk magát a fogalmat is újra kell értékeljük, ha tartalmat akarunk belevinni. Ugyanis az ökumenikus mozgalom nálunk mindeddig formális volt, kimerült bizonyos nyilatkozatok felolvasásában. Tulajdonképpen a közös megmozdulások a behódolások alkalmai voltak. Azt mondanám, hogy most nekünk abba a vonalba kell beállni, amelynek az élén először Márton Áron római katolikus püspök járt, aki a kisebbségi helyzetben a kersztyén minőséget a hitnek a jelenvalóságával együtt hirdette, megmutatva, hogy együtt, közösen is jelen vagyunk ebben a világban keresztyénekül. Én magam ugyan református vagyok, mégis kapcsolódnék Ev Kongar egyháztörténeti szemléletéhez, amelyik az egységes keresztyénségen belüli reformról beszél. Bár a reformáció szellemtörténeti fogalommá is lett, a hazai művelődésben különösen, s tagadhatatlan, hogy az irodalomban, művészetben, a történelemszemléletben és a teológiában óriási szerepe van, mégis ami túlzásainkat illeti, én szívesen enyhítenék minden protestáns elfogultságon azzal, hogy reformnak nevezem, ami ugyanazon az egyetlen egyházon belül nyilvánult meg. Ahogy az Apostoli Hitvallásban is mondjuk, „Hiszek egy egyetemes keresztyén Egyházat”, tehát ezen az egy egyetemes keresztyén egyházon belül végbement reformról beszélünk. Volt az egyház történetének - talán mondhatjuk így - egy rossz kitérője a középkor végén. Isten adott embereket, akik ezt felismerték, és figyelmeztették a világot. Ma szívesebb a kép, különböző felekezetekben vagyunk de azt gondolom, és ezt a gondolatot szolgáltnám, hogy a lényeg mégis az, hogy Isten dicsőségére, az ember üdvösségére és embertársaink javára adta Isten a megváltás Evangéliumát, és ezt egyképpen kell szolgálni.

PÁLFY: Templomokat lehet-e menteni még? A görögkatolikusok visszazerezhetik-e templomaikat az ortodox egyháztól?

FÜLÖP: Igen, a forradalom napjaiban egy alakuló gyűlésen fölvetődött a kérdés, hogy az eddig elnyomott görögkatolikus egyháznak is legyen szava az 51 tagból álló magyar tanácsban. Tódea püspököt választottuk be ebbe a tanácsba, aki tudtom szerint több mint tíz esztendő volt börtönben, és Márton Áronnal is volt egy cellában. Mérhetetlen sok szenvedés érte a görögkatolikus papságot. Úgy tudom, hogy több mint 400 papjuk viselt börtönt. Nagy jelentő-

sége van ennek a görögkatolikus egyháznak az egész ország életében az európai értelmű szabadság meghonosításában. Hiszen az úgynevezett erdélyi iskola hatása igen nagy a román irodalmon és szellemtörténeten belül éppen a román nemzeti eszme fejlődésében. Az által, hogy a görögkatolikusok papjai mind Nyugaton tanultak, és nagyon sokan - például Petru Maior, az erdélyi iskola egyik kiemelkedő szellemisége, aki a dákó-román elméletet is megfogalmazta - Pest-Budán. Ha korábban azt mondhatták, hogy a brassói fekete templom keleti oldalánál zárul bizonyos értelemben az európai világ, a görögkatolikus egyház vitte végbe a román nép kultúrájában és hitében a nyugati közösségbe való betagozódást, azzal, hogy Európa felé megnyitotta a kaput. Sok nagyon művelt, hitében megpróbált papjuk és hívük van. Azt remélem, hogy egy szabad országban az egyházaknak is szabad szervezkedési lehetősége lesz. A vártemplom csodálatosan szimbolizálja azt a gondolatot, hogy a hitében mindenki szabad, és hogy az Isten üdvöztető kegyelme minden embernek megjelent. 1571. január 6-án, itt ebben a templomban nyilvánították ki a tordai országgyűlés 1568. évi határozatát János Zsigmond fejedelem jelenlétében, hogy hitére nézve minden ember szabad, és nem lehet senkit elmarasztalni, bántalmazni, vagy börtönbe zárni hitéért. Úgy tudjuk, hogy ezt a világon először itt, Erdélyben mondták ki.

PÁLFY: Vége van a romániai forradalomnak? Az élet most már a hétköznapiok kerékvágásában folyik tovább?

FÜLÖP: A forradalom nem 1989. december 22-én kezdődött. Nem lehetett előbb fegyveresen fölkelni, de a lázadás és némelyek ellenállása már korábbi. Ezek sorában a leglátványosabb és legelszántabb történelmi mozzanat a Tőkés Lászlóé volt, akit mindannyian igyekeztünk morálisan és anyagilag is segíteni nehéz megpróbáltatásaiban. A forradalom azonban nem ért véget. Most jön a java! Nehéz megértetni az emberekkel, hogy mit jelent az egészség. Ma még úgy vagyunk, mint a nagy betegségből hirtelen felgyógyult: legyengültünk, beleszédültünk, s most bátortalanul lépünk, és mozgunk, bár a lehetőségek talán már adottak. Remélem, hogy románok és magyarok egymásra találunk, és közös munkával megérkezünk abba a világba, amelyikben szabadon élhetünk mindnyájan. Mert ma még gondjaink vannak. Ehhez kérem Isten áldását és segítségét.

Elhangzott a Román Rádió magyar műsorában 1990. február 8-án.

GÖCSI MÁTÉ

**a marosvásárhelyi ev. ref. egyházközség legelső papja
(1552-1585.)**

Erdély harmadik református püspöke (1579-1585)

Göcsi Máté nevét illetőleg - írja Bod Péter - eredetét vette hihető Göcs nevű faluról. De, hogy éppen ő és nem atyja, nagyatyja vagy valamely őse eredett Göcsről s azon kor szokása szerint nevezte magát szülőföldje nevéből, elhallgatván családi nevét, nem tudjuk.

1507-ben volt már Vásárhelyt *Göcsi Gergely* nevű tekintélyes polgár. Nem állítjuk ugyan, hogy ez a Göcsi Gergely Göcsi Máténak atyja volt, bár a kort véve tekintetbe, lehetett volna, azonban hihetőbbnek tartjuk, hogy Göcsi Máté helyi polgárnak volt a fia s tanulását itt a helyi kolostorban a Szent Ferenc-rendi szerzetesek vezették s később a vagyonos atya küldötte külföldi egyetemre: Wittembergbe a már mindenütt elterjedt új hitvallás elsajátítása végett. Falusi földműves ember ezt kevésbé tehetné volna.

A vásárhelyi ev. ref. egyházközség keletkezése és fejlődése szorosan összefüggvén első papjának működésével ezért figyelembe veendő, hogy milyen volt az akkori vallási viszonyok állása itt a keletkező új vallás és a régi pápista vallás között.

A város nagy része és a tanács a régi vallás hívei nem örömet engedtek tért az új vallás követőinek, sőt a már ott lévőköt is kiszorítani törekedtek annyira, hogy ezek kénytelenek voltak sérelmeik orvoslása végett az országgyűléshez folyamodni, a mint ezt az országgyűlési okmányok, határozatok bizonyítják és mutatják a következőkben: „A városi bíró az evangélikus lelkészt kiüldözte, igehírdetésre helyet nem adott, az evangélikusoknak a templomba való temetkezést nem engedte meg. Őket a városi tanácsból kilökték, a zárdákhöz való adakozásra kényszerítették, az evangélikus isteni tiszteleten való részvétel miatt a céh ülésekről elmaradt tagokat a céhbírák megbüntették.” Az országgyűlés határozata kedvező volt. A városi tanács utasított, hogy a Szent Erzsébet kápolnát az evangélikusoknak adják át, az oltár igazgatójának hajlékát, mely most idegen kézen van, adják vissza a kápolnához, csakhogy a jogos birtokosok igényét az evangélikusok elégítsék ki és azután lelkészüket oda szállásolhatják. Ezen rendelet végrehajtásának eligazítására András Márton és Daczó Pál

országos biztosokul kiküldettek. A továbbiakban kimondották, hogy az evangélikus vallás a polgári és politikai jogok gyakorlásában akadályul nem szolgál, hogy a temetkezési helyek használata a városi polgároknak valláskülönbség nélkül meg van engedve, hogy vallásával ellenkező szertartásokra senki nem kényszeríthető és hogy a vallásos cselekvények végzése miatt elmulasztott tanács- és céh-ülések után bírság ki nem róható.

A következő pár esztendő a két felekezet folyton tartó villongása és küzdelme között telt el 1556-ig. E harcban az új vallás hívei voltak a győztesek, amint az ellenfél feljegyzője, vagy naplóírója keserűen panaszolja, hogy a vásárhelyi klostrot a Ferenc-rendi barátok bírták 1444-től fogva a XVI. század közepéig. Ekkor az új felekezetek üldözései miatt, 1556. augusztus 6-án a lutheránusok türelmetlensége következtében sokáig nemesen tűrvén azok üldözését, kénytelenek voltak távozni a városból. E vallási tusákban bizonytalansággal az új felekezet új papjának, mint vezető vezérnek jutott a főszerep kötelességszerű teljesítése.

De térjünk vissza Göcsihez.

Mikor ment fel Wittembergbe, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy 1550-ben már ott volt. Onnan azonban rövid idő múlva eljött, 1551—52. körül s nősült is csakhamar, mert 1554. július 19-én már második fia született: Izsák. Neje nem sok idő múlva meghalt s 1555. június 20-án másodszer nősült. Második nejének neve: *Heléna*, amint Eberianum Kalendáriumába bejegyezte. Álljanak itt családjáról többi följegyzései is. Első nejét s elsőszülött fiát nem említi, második nejének is csak keresztnevét, ha ez nem világi nő volt, úgy a kolostorba lépésekor fölvevő apácai neve: Heléna. Nem volt már akkor a szerzetes rendek között oly nagyon szigorú rendtartás a fogadalmat illetőleg. A reformáció tárgtott a szoros kötelezettségen. Luther is Bora Katalin apácát vette nőül. Dudith András pécsi püspök a tridenti egyházközgyűlésen hatalmas beszédeket tartott az úrvacsora két színtől vételéről és a papok házasságáról, s áttért a protestáns vallásra, kétszer nősült az univerzális tudós, nagy nyelvész és szónok.

Ezeknek példái lebegtek a vásárhelyi kolostorban levő városi lelkésznek, Göcsi Máténak is szemei előtt s alighanem követte ő is azok példáit.

Helenától, második nejétől született gyermekei: 1557. május hó 5-én született *Ádám*, 1558. szeptember hó 4-én *Dániel* nevű fia. Itt 10 évig tartó szünet állott be a szaporodásban. Vajon e nagy hézagot nem idézte-e elő második nejének: Helénának halála? S a családi termés, szaporodás nem harmadik nejével kezdődött s folytatódott? Erről ugyan nem ír följegyzésében, de már 1568-ban augusztus 2-án születik *Márk* nevű fia és 1574-ben február 14-én *Magdaléna* leánya, kinek keresztelőjén ott volt Alesius Dénes református püspök is és Ilosvay Benedek esperes, mint keresztszülők. Mily becaesek Vásárhely első papjának és az erdélyrészi reformátusok harmadik püspökének e följegyzései negyedik század után!

A hosszú idő Göcsinek a nevét is megromtotta, megváltoztatta, mint a következő adatok mutatják. - Kaposi Sámuel 1689-1713-ig a sárospatak-gyula-

fehérvári hírneves kollegium nagytudományú tanára azt írja kiadatlan kézirati kurzusában: „Mathias Gönczi ex Hungaria in Transilvaniam venit et fuit minister Agropolitanus.” És ezen tévedés, minthogy nyomtatott kézikönyvek helyett kéziratból tanulták az ifjak a tanároktól előadott tudományokat, a másolások által is igen könnyen és nagymértékben keletkezettek és terjedhettek botlások. De nemcsak a kéziratokban, a nyomtatott történeti munkákban is történtek tévedések Göcsi nevét illetőleg. Lampe latinul írt egyháztörténelmében az 1569. októberben Váradon tartott hitvitán a jelen volt szentháromságot védő papok között említi: „Matheus Desius P(astor) E(cclesiae) Ezettel-Vásácheliensis.” Székelyvásárhely helyett.

E tévedések kiigazítását itt helyénvalónak találjuk és erre következő hiteles adataink vannak:

Marosvásárhely város tanácsának bizonyítványa arról, hogy a városokban élő Nyujtódi Borbála és Járai Margit apácák öregség és gyengélkedés miatt magokat kezök munkájával fenn nem tarthatván s szükség által kényszerítettvén, kőházukat az apácák celláival ott az ő városukban 75 forintért eladták Göcsi Máténak az ottani (vásárhelyi) kolostorban lévő városi lelkésznek, aki őket életük végéig ottan békében meghagyni fogadta. Kelt 1576. október 4. Szabó Illyés főbíró, Koncz György, Kovács Pál, Pál Balázs, Szabó György és Máté Székelyvásárhely esküdt polgárai.

Báthori Kristóf erdélyi vajda Göcsi marosvásárhelyi kolostorbeli lelkészt Marosvásárhelyt az apácáktól vett kőház birtokába beiktatni rendeli. Kelt Kolozsvárt, 1576. október 21.

Bejegyezte említett kalendáriumába azt is, hogy 1576. évi szeptember 26-án vette az apácák házáat 75 forintért s hogy a confirmatoriáért és statutoriáért 7 forintot fizetett.

A beiktatással megbízottak jelentése, hogy Göcsi Máté marosvásárhelyi kolostori lelkészt Marosvásárhelyt az apácáktól vett kőháza birtokába beiktatták s ezen beiktatásnak Zok Péter ellentmondott. Kelt Marosvásárhelyt, 1577. márczius 12. Köpeczi János és Sámsondi András a fejedelmi nagyobb kancelláriának és Köpeczi Tamás a kisebb kancelláriának hites irnokai.

Báthori Kristóf átírja saját (1576. október 21.) oklevelét, mellyel Göcsi Máté marosvásárhelyi papot az apácák kőháza birtokába beiktatni rendeli és a beiktatásról szóló jelentést (1577. márczius 12.) Kelt Székelyvásárhelyt, 1577. június 8.

Egy második okmány Göcsi Máté nevének tisztázására a Szalay család nemesi és címeres levele, mellyel Báthori Kristóf erdélyi fejedelem, keresztszegi Csáki Dénes udvarmester és tanácsúr közbenjárására ennek szakácsát Szalay Pált feleségével Iszlai Annával együtt a paraszt állapotból nemességre emeli és címerrel látja el. Azonkívül Székelyvásárhelyt a Szent Miklós utcában a Göcsi Mátétól Székelyvásárhely papjától pénzen vett házáat mindennemű adótól és köztelhetőtől örökre mentesíti, következő sorok tanusztása szerint: „Domum

eiusdem (=Magistri Zalai coci) acialem - in oppido Zekelwasarhely in vico Zent-miklós wtczaja vocato in sede Siculicali Maros existentem, habitam ab honorabili *Matheo Geöczij* pastore eiusdem oppidi Zekelwasarhel certa summa pecuniae per eum emtam etc." Kelt Gyulafehérvárt, 1580. május 5.

Göcsi ezen eladott háza a Szent Miklós utcában a ref. skólával átellenben a megyeház helyén szögletház volt, amint a megye levéltárában talált okmányból kitűnik. Ugyanis Remeteszegen, - mely kis falucska csak most (1904.) csatoltatott Vásárhelyhez, - 1711. november 13-án gyalakúti Lázár György főkirálybíró és makfalvi Dósa Páter alkirálybíró előtt Kerelőszentpálon lakó Szalai János 30 rh. forinton eladja azon ház és telekrészét, melynek egyik részét Szalai György hűtlenségi pere miatt elvesztette volt és a melyet az akkori erdélyi fejedelem Marosszéknek adományozott. - Miután Szalai János nagyatyja: Szalai Tanás a nótázott Szalai Györggyel egy testvér, de osztozatlan atyafi volt, ennél fogva Szalai János jogait mindeddig főnntartotta, s perelt is a székkal, de a békeség kedvéért az említett összeg fejében a megnevezett telekrészről lemond.

Harmincon felül még pár évig folytatta hivatalát s hirdette az Úr igéjét a ma is fennálló templomban, „melynek - a mint azon kor helyi krónikása Nagy Szabó Ferenc följegyezte - mássa egyik városban és Erdélyben nincsen, sem léssen, sem volt, orgona nagy és jó vala benne, annak oly szép és ékesen csinált háza és helye vala a templomban, hogy annak is nincsen mássa Erdélyben egyik kolcsos városban is, sem pedig Fejérvárott, sem másutt - igen szép csinálmány vala, harangok választott jók, óra nagy és jó vala."

Fájdalom, ezen szép templomot 1601-ben Basta hadai feldúlták, s később 1658. január 29-én a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratáért boszús török szultán katonái rombolták le a kiigazított szentegyházat. Mostani alakjában 1693-ban állította helyre az egyházközség a Teleki Mihály gerneszegi dézsmájából bejött és megtakarított összeggel.

Mellőzzük itt e városban 1439-től 1707-ig: 268 év alatt tartott 33 országgyűlést, a melyekben hozott törvénycikkek között igen gyakran fordulnak elő vallásra vonatkozók is. Egy párat említünk meg itt. 1558-ban e templomban folyt a vita Stankarius tévtanai ellen és 1571-ben hasonlóan vitatkozott Göcsi Máté Dávid Ferencsel, a kitűnő vitázó és hatalmas ékesszólóval. E vitában maga a fejedelem is részt vett. Midőn egyebek között említettet az *Istennek jobb keze*, azt kérdezte a fejedelem, János Zsigmond Göcsitől: *Mit tészen az Istennek jobbján ülni?* Göcsi felelte: *Az atyával egyenlő hatalomban és dicsőségben országolni.* Kik magyarázzák ezt így? kérdezi a fejedelem. *A régi Istenfélő atyák és igaz keresztyének*, felelte Göcsi. Így midőn sem Dávid, sem a fejedelem nem bírták a szilárd Göcsit megingatni hitében, s annál kevésbé az unitárius vallásra téríteni: adományokkal, aranyhegyek ígéretével próbálták eltéríteni. Ez sem sikerült.

Az unitárius vallás szabad gyakorlása itt ismertetett el s lett a negyedik bevett vallássá Erdélyben.

E vallási vitatkozásokban hatalmasan támogatták Göcsit, a város papját, e város kebelében már fennállott ref. iskola igazgatói: *Tordai Ádám*, ki 1596. okt. 10-én a váradi hitvitatkozáson nemcsak jelen volt, de a vitatkozásban tényleg is részt vett. *Laskai Csókás Péter* 1580-ban következő években igazgató szóval, tollal védte a protestáns vallást a Báthori fejedelmek segítségével Erdélybe először - éppen akkor - behozott jezsuiták ellen. Laskai 1581-1595-ig kiadott 5 jeles munkája között a „*Theorematum a novis Societatis Judae monachis propositorum examen et refutatio*” című munkájában annyira megróttálta a jezsuiták állításait, hogy az a Béza Tivadar svájci nagy protestáns teológus figyelmét is méltán magára, a jezsuitáknak pedig 1588-ban Erdélyből való távozásukat maga után vont.

Amint János Zsigmond áttért az unitárius vallásra, a nép is követte fejedelme példáját. A magyar városok: Kolozsvár, Torda, Enyed, a székely székek közül különösen: Udvarhelyszék, Háromszék és Marosszéknek is nagy része. Mert a nép rendesen ingadozó, változó, állhatatlan: „*Mobile mutatur semper cum principe vulgus, Regis ad exemplum totus componitur orbis.*”

Amilyen a fejedelem, olyanok az alattvalók is: „*Oualis rex, talis grex.*” E vallási változások, forrongások nem kevés zavart idéztek elő a köznép között is. „Akkori napokban - írja Borsos Sebestyén krónikájában - hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputációt és pantolódást: falun, városban, étel-ital között, estve-reggel, éjjel és nappal, prédikátoroktól a prédikáló székéből. Sok káromkodásokat és módnélkül való kárpálódásokat a két religio, u. m. a kálvinista és ariána (unitária) religion valóktól disputálást hallottál volna”

E két vallás ádáz küzdelmeiben az unitáriusok emelkedtek túlsúlyra s hatalmukat éreztették is. Mint előbb a pápisták, ép oly türelmetlenek lettek most az unitáriusok is a más vallásfelekezetek iránt. Országgyűlésnek kellett intézkedni, hogy Kolozsvárra katolikus pap bemelessen „betegeket vizsgálni és gyónatni, gyermekeket keresztelni” azon feltétel alatt, „hogy elvégezvén ez féle ceremóniákat, ismét tartozék recedálni” visszavonulni, a városból távozni. S majdnem e viszony állott a protestáns felekezetek között is, mert az unitárius atyafiak még a belváros utcáin sem engedték meg a szertartásos temetési menetet. 1608-ban a Borbély Márton házánál meghalt Bornemisza Boldizsárról így ír Segesvári Bálint: „1608. február 26. vivéek el Kolozsvárról temetni Nádasra a Monostor-kapun és az kapu előtt predikállának az halottnak, azután a városbeli emberek kísérték ki az városból egy falykáig.”

A szabad vallásgyakorlás és türelmesség klasszikus földjén, Erdélyben az országgyűlésnek e tekintetben hozott határozataival és törvénycikkeivel szemben különösen tűnik fel a türelmetlenség, bármelyik hitfelekezet részéről történt és gyakoroltatott is az. Nem ftéljük el e megróvást érdemlő eljárás, de nem is

mentjük. Ilyen volt a korszellem akkor mindenütt, mint a megelőzött régi időkben is. Vajha a hitkülönbség ne zavarja többé a hon polgárai nyugalmát!

Mint Kolozsvárt az unitárius vallásnak Dávid Ferenc, úgy Vásárhelyt a kálvinista egyháznak Göcsi Máté a megteremtője. Ő volt alapítója. Az ő atyai ápolása alatt fejlődött a zsenge egyház és az ő 30 évnél tovább tartott eszélyes és erélyes vezetése által erősödött, izmosodott meg annyira, hogy a Báthori Zsigmond, Basta és Mihály vajda-féle rémítő korszakokban általánosan az egész Erdélyt sujtott csapások, gyilkolások, égetések és üldözéseken kívül egyéb csapások nem érték. És míg Kolozsvárt a ref. vallás 1571. után kezdett hosszas és többszöri változások és alakulások után föllendülni és gyökeret verni, s történetében 1610-ben találjuk *Traszki*, vagy Maróti *Lukács* esperessel papjai névsora följegyzésének kezdetét. Vásárhelynek a hitehagyott Szilvási János kivételével folyton voltak még a nehéz időkben is őrtálló lelkes papjai Göcsi után is.

Megemlíjtjük még utóljára, hogy Göcsi Máté 1579-ben mint vásárhelyi pap és a maroskőri ev. ref. egyház esperese a bekecsalji következő egyházakat megvizsgálta: Bere, Berekeresztúr, Magyarós, Mája, Márkod, Selye. Fogarasi Mihály esperes mezőmadarasi pap 1687-ben írta össze a Marosszéki egyházközségek ingó és ingatlan javait, nagyobbára régibb összeírások alapján, 1579-től kezdve.

Alapos tudománya, hitszilárdsága s egyházközségének egyharmadszázadon át tanúsított mintaszerű vezetése és kormányzása által érdemelte ki, hogy az erdélyrészi reformátusok 1579-ben a püspöki székebe ültették, melyből hat év múlva 1585-ben szólitotta ki a halál. Emlékkő nem jelöli nyugvóhelyét. De mint kartársi elődjének Sándor Istvánnak hallgatói a dévai templomban, és később kecskeméti Buzás Balázs püspöknek a szászvárosi templomban állítottak emléket hívei: kétségkívül Vásárhely polgárai is az akkor fényes templomban adtak nyugvóhelyet nagy papjuk hamvainak s állítottak emlékkövet is, azt azonban a templommal együtt elpusztították a Basta zsoldosai.

Koncz József írásának eredeti címe: Göcsi Máté a marosvásárhelyi ev. ref. egyházközség legelső papja (1552-1558) és az erdélyi ev. református állam (!) harmadik püspöke (1579-1558). Nyomtatott Benkó László kollégiumi nyomdájában, Marosvásárhelyt, 1905-ben, 14 oldal terjedelemben.

BORSOS TAMÁSRÓL ÉS A MAROSVÁSÁRHELYI VÁR ÉPÍTÉSÉRŐL

Városunkra és magunkra néző dolgok eltelnek Erdélyben, ez alatt a búza drágodni kezdte az országban, főképpen erre ki Kolozsvár felé, mert a vármegyét pusztította és égette vala el az hajdú, és a rácok inkább. A székelysége és a Barcaság felé nem bocsátotta őket Basta.

Az én apám Nagy Szabó János az elmúlt karácson tájatt, hogy Konkolyt Régennél megverék, legottan felkészült minden házanépével s gyermekével, és többen is a városi főemberek, és látván, hogy e télen a had, úgymint [Báthori] Zsigmond pártja itt Vásárhelyt telet, és azokkal együtt lakni nem jó - mert a szerencse is kettő - itt hagyák azért a várost, s fogának fárságra a székelysége, és ki imitt s ki amott kerese magának lakó-helyet az hol teletjen. Ekkor víjják vala Besztercét német számára. Mi azért vagy három szekérral el fogánk szinte Háromszékre, és ott telettünk Illyefalván a Kónya Elekné házában, bérben. A tél elmúlván, hallók, hogy valami csendes állapot vagyon ide haza, és csak az idő tájatt, hogy a fejevári harc volt, kijövének és házunkba beszállánk, és látók, hogy sokan a város népe haza jött, nem sok vagyon széjjel benne.

Kastély pedig nem vala még akkor. Mert az elmúlt 1601-k esztendőben legelőször hogy a klastromot felverék vala és azoknak egyetmás javait, kik ahoz bíztanak, hogy nem bántják a templomot, mert keresztyének: tehát azok igen megcsalátának, mert hogy a templomba költöztek vala, nem csak felverék, de ugyan meg is égették mind - tornyot, templomot, iskolát. Erről sokat kellett volna írnom ahol helye volt, de elfelejtettem. Talán valahol leírom, ha lehet.

Mondám, hogy a város népe igen haza takaradott vala, noha bizony nem volt eszesség töllök, mert nem volt semmi módja, mikor két fejedelem volt az országban. Mert Básta Kolozsvárban lakott, és onnat az országnak felét bírta, Zsigmond esmét Dévából a másik felét bírta, úgymint a székelységet és szászokat, de csak ingóbingó módon bírta.

No azért egytájban csak úrnáp előtt hallotta hát tanács és a bíró, hogy valami őszszegyült had volna a Mezőségen. El is küldöttek volt tudakozni, s megjövén úrnáp estin szeredán, meghozzá, hogy Tusonnál, Szent-Péternél hallották őket hogy voltanak. E követ Czikor György vala. Éjjel jött vala meg, s a tanács is

éjjel gyűlt vala össze. De semminek látszott nállok az a dolog, úgy elveszett volt az eszek. Nem is mondták a város népének a dolgot, hogy akár csak értse és ébren légyen, hanem csak hajnalban reánk jövének - nagy sereg vala - voltak négy százan, válogatott emberek. Előttök járó Némethi Gergelyt mondják hogy volt. Az a had nem a Bástá akaratóból gyűlt és jött reánk, mert egy része a Fejérvárnál megvert katonák féle volt - azt mondják némelyek- s egy része a Bástá magyarai féle volt volna. De akár ki volt, ha meglőn ami meglőn.

Hajnalban a piacon „Jézust” kiáltának és úgy rohanának osztán a prédálásra. A város népe álmoson ki ide, ki amoda, mindenét itt hagyván, elfuta. Én is midőn puskaropogást és Jézus-kiáltást hallottam volna, nagy nehezen álmomból felve-rekedvén, felugram, de a nadrágomat nem vonhatám fel, hanem a dolmánt és a mentémet felvém s futék a házba fegyverért, de ott is nem akada szablya a kezembe, hanem puskák és lóding, azt nyakamba vetém, s ki az istállóra futék. Azonban az anyám szólta, és a mijek volt, az mind egy ládában volt, s azt fogók és az udvaron egy kevés ganéj vala, abba takarók, és az anyám gyermekivel elfuta, de én az apámmal a lovakon kapánk - mert hát a szolgák ijedtekben mind elfutottak - s magunk nyergelénk amint lehete, s megindulánk a lovakkal. Őt paripa vala. Két ifiu legény a szomszédságbeli üle kettejére, s a kettejére én és az apám, egyik, egy szép kék almás kurtán ló, ott marada az istállóban. A Kozma utcára fogánk az erdő felé, de az apám leszállta a lóról, hogy vissza alá menjek, és a kurtán lovat is elhozam, s el is menék, de nem lehete, mert már az hajdúk az udvaron valának. Hanem én is a gazra szaladék, és ott találom Csíki Mihály szomszédot, hogy a bürökben lappang három lovával, melynek egyikét elvém tőlle, és felülék reája, és azon szaladék a Gérára.

Az apámat a hajdúk váltig forgatták, de csak négy hajdú volt és nem bírtak vele, s ő is az erdőbe elszaladt, mert igen jó lovon űlt. Én is az erdő felé futék, de nem találtam az apámra, nem tudom hun volt.

A hajdúság minden prédát öszszegyűjtván, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett, félt a székelységtől; a város népiben sokat levágának akkor is, mint az első felverésen is.

Voltanak Nyárádtőnél ugyan valami nyomorult székelyek, kiket a kapitányok hogy már vigyázni rendelték oda - úgy hiszem hogy volt két száz szokmányos székely - de a semmit sem ért. Utánok menének ugyan, de kevesen - el is érték őket. Ernyei Mósa Gergely beléjek is kapott ugyan, de amazok hátra válogatták a javát a legényeknek, és a prédát elől vitték, és úgy mentenek.

Mósa Gergely jó vitéz ember vala Ernyében, de ottan elesék többel együtt, s megtére a székely onnat, és a hajdú is elméne. Szilágyban hánytak igen gazdag kótyavegyét, amint azután meghallottuk. Azokban sok volt olyan, aki 1601-ik esztendőben és 1601-ik esztendőre kelve a mi városunkban telet a Tarkányi István házában.

N. b. Igy ronták abban az időben két úttal szegény hazánkat a keresztyének, s még pedig a magyar atyafiaik. Elsőben 1601-k esztendőben szent Lőrinc nap

tájatt a klastromot, szentegyházat verék fel egy délután-tájban, és el is égeték ugyan mind a szentegyházat, tornyat, eskolát. A pedig oly szép szentegyház volt, hogy valóban ékes templom vala: igen szép ablakai, hogy annak mása egyik városban is Erdélyben nincsen, sem lészen, sem volt, orgona nagy és jó vala benne: annak oly szép és ékesen csinált háza és helye vala a templomban, hogy annak is nincsen mása Erdélyben egyik kolcsos városban is, sem pedig Fejérváratt, sem másutt - igen szép csinálmány vala, harangok választott jók, óra nagy és jó vala. Mert hogy megérted: klastrom volt az nem igen régen, a szent Ferencz szerzetin való barátoké volt, de János király idejében 1550 tájatt úzték ki onnat szegényeket a második, Ariánus János király parancsolatjából és engedeméből. Ide által Szentkirály felett is vala egy igen szép kalastrom, ott Remete Szent Pál szerzetén való barátok laktanak abban. Azt János király adta volt Baki Pálnak. És mikor udvara népe a barátoktól maradt jókkal lakoznának és részegeskednének, tehát valamint a gyertyával-é vagy mint? de felgyúlt a szép klastrom és úgy égett vala el. Sokáig csak úgy állott pusztán - a kóporát hordották a kinek kellett, s a tégláját és követ is.

N. b. Azután esék Angyalosi János - ki itélőmester vala - birtokába, és 1620-k esztendőben a Nagy Szabó Mihály bíróságában a városnak adá osztán a mi el nem tékozlódott vala benne, és ide hordák és azt a bástyát rakák belölle, mely a város felől való szegeleten vagyon a patak felől.

Udvarhelyt is, ahol most a vár vagyon, klastrom volt, és azt is ő bontotta el a jámbor János király. Több helyeken is volt, ugy mint Nyújtódon és Fejéregyháza mellett s több helyen is, de valahol a község és a patrónusok elhagyák a régi hitet, ott bizony mind elhányták és elpusztították. A tövisi - én nem tudom, hogy mint maradt volt meg, az 1601-k esztendő tájatt marada pusztán, sokáig bírá Toldi barát Báthori Zsigmond idejében. Az is már amint látom szinte oda lészen.

Itt pedig ezt a várat 1602-k esztendőben kezdék csinálni. Erről többet szölok ide alább.

Kezdettem szólni feljebb a város felveréséről, hogy kétszer verték ugyan derekasan fel. Ide fel megmondám az első, hogy szent Lőrinc nap tájatt volt a felverés. Másodsor 1602-k esztendőben úrnapijára virradólag hajnal előtt, a kiről mostan emlékeztem. Többször is kóborlottak ugyan csoportonként való hajdúk, mikor pusztán állott, s magunk ki az erdőn s ki várakban, városokban futásban voltunk: tehát akkor a hajdú csoportonként csak jött s ment, úgy kóborlott, amit kaphatott avval elment egyik csata, és két három óra múlva más jött helyébe, és az is csak úgy tett. A város népében volt ugyan aki szerencsét próbált, itthon lézengett, valami rossz szokmánt vött reája, és az hajdúkkal együtt is volt némelyik néha. De az is némely igen rajta veszette a dolgot. Mert vermet s eltett egyetmást kellett, hogy mondjon, s ha nem mondott, megölték vagy megverték. Igen rútt istentelen nép vala az a hajdú, de keresztyén vala, a féle balog keresztyén. Molnár László-keresztyénnek hívják vala őket. Mikor

kértük azon, hogy ne bántson s ne istentelenkedjék, hisz mi is magyarok és keresztyének vagyunk, bizony megveri az Isten: arra azt felelém, hogy: „Ez s ez lélek fia, ti hajás törökök vagytok, s törökkel békéltetek. Ebek vagytok ti, nem szánunk - Isten minket úgy segéljen - levágni szinte úgy mint a törököt; az Istentől pedig mi semmit is nem félünk - Deus ignoscat - mert a Tiszán túl hagytuk - - - - Ilyen szókkal káromlották az Istent. Meggondolhatod azért, ha ennek kezitől illet- é félni vagy hogy nem? Ezeket csak a mi szegény városunk felverésének alkalmatosságával akarám megírni.

Ismét akarok szollani és írni az apámról és magamról, az úrnapi felverés után mit műveltünk? hogy a mi maradékink is tudhassák, min mentünk által. Midőn azért a hajdúk a prédával nagy békével elmentenek volna, tehát elé jöve a szegény anyám gyermekivel együtt, és az apám is elé jöve tehát, mert elszaladt volt előttök. Én későbbem jöttem elé, mert Jedd felé fogtam volt ijedtemben., mert sákkal ijesztettek vala. És hogy haza juték, hát azon törekednek: hogy ha levágtak a hajdúk vagy hogy elvittek? Azonközben látának és igen örülnének rajtam, és én is hasonlóképpen ő rajtok szegényeken, mint ilyen nagy és szokatlan eseten.

Mindjárt újabban felbódula a város népe, és a kitől lehetett készült hogy elmennyen. Esmét azért megfutamodék a város népe, ki hova láta menni, de a népnek az aljasa nem ment el, és ha elment is, nem ment meszsze, hanem csak itten közel a falukon lézengett. Az atyám is azért azon lőn, hogy hovahamarább elmehessünk. Felrakodánk azért a mi kicsidünk volt, és menénk Brassóba egynehény szekérrel - azok mind az elei valának az embereknek - és ott béres házat fogada az apám és letelepedénk ott.

Ezeket a városunkra és magunkra néző dolgokat nem akarván hátra hagyni, imé írtam ugyan meg benne nagy részt, de számtalan sok volna, ha mind ide akarnám írni, mennyi dolgon által mentünk és az Isten által vitt bennünket sokakat, de bizony sok közülünk oda is lett. Én magam, a ki ezt mostan írom, száma nélkül voltam halálos veszedelemben, de az Isten megoltalmazott ő szentfelsege az ő jóvoltából akkor, ezután immár nem tudom holtom napig, mi talál emgem elől

*

Immár itt látom esmét a módját, mert oda fel emlékeztem vala a klastromnak elégetéséről, azért illik tehát hogy megmondjam azt is: micsoda alkalmatosság adatott ennek a várnak építésében? avagy az építésnek mi módon lett az elkezdése 1602-k esztendőben őszfélt?

Emlékeztem vala valamit arról, hogy Brassóba mentünk volt a második felverés után, és ott laktunkban szemlélvén a bástyákat az három fő ember - ki mindenik bfróságot viselt vala hazánkban - Borsos Tamás, Nagy Szabó János az apám, és Nagy Szabó Mihály, egykor tanácskozának azon: hogy bárcsak

olyan bástyát építhetnének Vásárhelyt egyet, mint ott a kerek bástyáknak egyike - mégis nem búdosnék az ember másúá idegen nép közé. Ezt a gondolatot jóvá és helyén hagyván, felkészülének és haza szállának szent Birtalan nap után ottan hamar. És mikor már haza jöttek volna azon három öreg emberek, a város népe is mindenfelől haza kezde származni. Mert immár Bástia megfeneklett vala az országban, és éppen kezében vala, sohol sem vár, sem város nem vala több Görgény váránál, ki meg nem adta volna magát. És látszik vala, hogy valami kicsiny csendesség volna, mert - Bástia a hadait igen fenyen tartja vala, és valami sokadalmak is esnek vala immár a városokban.

Borsos Tamás azért - a ki bíró vala abban az 1602-k esztendőben - a város népét egybe gyűjté, és igen szépen a dolgot eleibe adja a népnek, és ékesen perorál előttük - mert eloquens ember vala - és szépen inti, hogy légyenek egy szívvvel s akarattal ehez a jó dologhoz. Ezt megértvén, a nép nagyobb része reá hajól, de némelyek így szólanak: „Mi soha abban nem ráadunk, hanem előttünk az erdő és a havas, de oda menyünk --- tok váratokba és kastélytokba, mert onnan titeket is lábbal vonsznak ki.” - Ez ellen megfelelően a más párt mellett a bírói: „Ha velünk nem tartjátok, városunkról is eltávozzatok ugyan, de mi - Isten velünk lévén - elkezdjük lassan, és meglátjuk mire segít Isten ő felsége.”

A nem akaró fél azért nagy szidalmazással elmenének, a városról imideamoda elszikráznak, búdosának.

Mikor azért a dologhoz hozzá akartanak volna kezdeni, nem találnak vala módot benne, hogy mint hirdessék elé őket a gondviselők. Oka annak nem egyéb volt, hanem hogy házánál nem lakott az ember, kiváltképpen a ki város vége felé lakott, mert a házak körül nem volt sövény és kert, mert az elmúlt télen itt Vásárhelyt telett vala a Zsigmond pártjára való had, és azok égeték vala el, hanem az ember akárhun beszállott akár ki életére és házába, sátort s kalibát-mit csinált, s abban lakott, s a miá nem találta elő a pógár. Így azért soha el nem tudák még csak kezdeni is a dolgot, hanem más módot gondolának benne. Mert a céhmesterereket keresték fel minden céhnek, és úgy vizsgálák meg a város népét, és úgy tudák meg, hogy hány ember maradt meg minden céhban. Ezt registumba írván, osztán a szerént dolgoztak és cirkáltak is, annak seriessét felírták, és táblára ragasztván, a kapuba felfüggesztették. Ez a tábla ma is in specie az kezembe vagyon, melyet a mint látom 1603-k esztendőben írtak elsőben, de azután én a másik oldalára a nótariussal írtam denuo.

No azért a summa az: hogy így hirdettek elé azután a mire kellett. Hozzája fogának azért a klastromhoz, és az égett fát s földet kitisztították, és fát hordának az erdőről annak megépítésére a nagy Istennek szent segítsége által 1602-k esztendőben kisasszony-nap tájatt, és hol meszet találtak felkeresték a városon, téglá pedig elég volt a klastrom tájatt, és avval építették, ki barátoktól maradt téglá volt.

Legelsőben is azért a templomnak az ablakait rakák bé, és arra lövő-lyukat, és az eskolának - ki az előtt barátok cellája volt - az ablakait és ajtóit, és arra két

kicsiny bástyát és emelcsős ajtót, reája a templomra is olyat csinálának dél felől. A pap háza felől a cínterem az ki vala, azt kihagyák. A Szent-Miklósról a megyés szentegyházról szedének cserepet le és avval cserepezék meg, mely máig is rajta vagyon.

Én azért mikor azt csinálták, akkor Magyarorszában voltam, hanem szent Márton napkor jöttem haza, és csak készen láttam a munkát, amit eddig építettek. Vettek vala az uraim az elmúlt 1594-dik esztendőben város számára valami fél szakállast úgy mint nyolcat, úgy a tájott egy tonna port is. Megtudnám írni, mi okon vették és mire nézve vették vala? de csak elhagyom. Mindazáltal azok a szakállások a segestyében elégték vala, a vasában került vala elő azt nem tudom hány, s azt is tehát megcsinálták, és valami hitvány bástyákat is építettek minden céhok. Mert osztán ott benn a helyeket mind céhonként osztották vala el, hogy ki hol csináljon kicsiny hajlékot magának. De a bástyáskákat is szinte úgy céhokra osztották vala. A kinek bástya nem lehetet, annak falt osztottak és lövőlyukat, s ott kellett állani, mikor riadás vagy félelmes állapot volt éjjel-nappal.

Ilyen nagy vigyázással kellett a sok félelmes nép között oltalmaznunk magunkat a kicsiny parányi erősségecskében. Bizonyos dolog azért, hogy ha lágyan viseltünk volna magunkat, és kemény gondviselés nem lett volna reánk: tehát el nem kerülhattük volna soha, hogy lábbal nem vontanak volna ki onnat, a mint az tőlünk eltávoztak mondják vala - azért menének el s nem akarának velünk itt maradni és építeni.

Úgy vagyon, hogy egykorban tehát aféle idegen nép, azokat a tőlünk elszakadott versengős város népét megkergették. Erdőn-é vagy falun voltak, nem tudom: de egyszer éjfélkorban eljövének egynéhányan a kőfal alá, békiáltának hogy béereszszük őket. De arra azt mondják: „hogy közel az erdő, mennyenek oda a hun eddig voltak.” Arra esmét mondának: „hogy ha mostan bébocsátjuk, tehát azután velünk maradnak és soha halálig el nem távoznak tőlünk, végre azon kérenek bennünket, hogy kötelen vonogassuk őket a falon fel, mert ott lepi őket az ellenség.” De azt sem mielők, hanem a váracska fala alá zsugorodának vírradatig, és ott lőnek míglen módja lőn a béeresztésnek. Mert bizony akkor, ha megviradott is, nem nyitották meg a kapukat mindjárt, hanem a közel való házakat és helyeket először megjáratták: hogy valami gonosz emberek - a kik várunk ajtaja s kapuja után lesködnének - nincsenek-é lesben valahol? Mikor azt megjárták és szorgalmasan megvizsgálták, úgy nyitották meg osztán a kaput s a rostélyocskának az ajtaját. Sőt minden ember - nem csak a rendelt cirkáló - fegyvert fogott. kezébe akkor, és ki kapun, ki a bástyácskában, s ki a falon vigyázott igen szorgalmason - minden ember egyaránt, a míg a nap jól feljött, és azután osztán úgy oszlott ki-ki a mi dolga volt arra. Béereszték azért őket a kastélyba vírradta után tanács akaratjából, de jó kondíció alatt. És azután nem futottak ez erdőre senki.

Mikor osztán ez a darab föld megízlette volna ennek a kicsiny erősségnek szét és jóvoltát, ide futa mind a föld népe, aki megmaradott vala fegyvertől, és mind itt vere fészket közöttük; lőtt oly, aki ugyan itt maradt közöttünk ez mai napig is.

Egykorban tekintők, s hát a nemesség is ide szárnyallik, alá zsugorodik és itt él-hal velünk, és minden szerencsénket magával közli.

Ez tájott osztán a fegyver után nagy éhség kezdde szorongatni bennünket, annyira, hogy a búza felment vala vékája egy forintra és feljebb is, mert számtalan futott nép volt közöttünk, az halál is elkezdődék ugyan ezen 1602-k esztendőn - karácson tájatt ugyan nagy pestis kezdé lenni, és igen holtanak ki éhvel s ki döggel.

Eltelvén valami nagy sok veszedelmes állapottal ez az esztendő, a kastélyban lakánk, zsugorgánk, annak az ő építéséről gondolkodánk.

Borsos Sebestyén krónikáját folytatta: Nagy Szabó Ferenc. Részlet a folytatásból. Erdélyi történeti adatok, I. kötet. Szerkesztette és kiadja: gróf Mikó Imre, Kolozsvár, 1855., 68-78. oldal

VÁSÁRHELYTŐL A FÉNYES PORTÁIG

(részlet)

1597. Löttem először Vásárhely notariusa, azmely esztendőben Lengyelországba is mentem vala visitandi gratia.

1598. Búcsúzik el Báthori Zsigmond Erdélyből tavasszal, és adá az országot Rodolfus császár számára az három commissarius uraknak: Szuhai Istvánnak, ki püspök vala, Istvánfi Miklósnak; ezek magyarok valának, és doktor Pecczen Birtalannak; ez német úr vala, és ő maga elméne Opoliába. Jósika Istvánt megfogatá, ki egy bolond ifjú kevéll cancellarius vala, és ezt fogságba hadván azután vivék Szakmárba,

melyet ott ölének meg az németek az Báthori Zsigmond Opoliából való ellépéséért.

Látván Báthori Zsigmond, hogy Erdélyt nem kellett volna elhadni Opoliáért, nem sokat késék, hanem odahagyá Opoliát és visszazökkék Erdélybe, kit az kolozsvári bíró, Katonai Mihály város és tanács híre nélkül befogadván, az ország mindjárt melléje állá, és ismét fejdelem lőn, az három commissarius úrnak búcsút ada, és azok kimenének az országból.

Ezenközben nagy hirtelen megszállá Váradot az török, de Isten segítségéből meg nem veheté, hanem elméne alóla. Ugyan mindjárt magában gondolkodván arról, hogy immár az német nemzetet is megréfálta s oda sem bízhatik, s az török ellen is megesküdt, hogy véle meg nem békélik, az öccséért, Báthori András cardinálért küldé Lengyelországba, hogy azt béhozatván, az fejdelemiséget is néki adja, és hogy Báthori András az törökkel megbékélték.

1599. Béjövén Báthori András, Medgyesen egy generalis gyűlést tétete Báthori Zsigmond, és először is az Várad megszállására való ótalomhadra való

költséget megkéré az országtól. Azmelyet hogy nem lőn honnat megadni, azmely arany keresztet ifjú János király az országnak hagyott volt testamentomban, az ország negyvenötezer arany forintért adá Báthori Zsigmondnak, ki felől izene az országnak, hogy meg nem érné, de elveszi. Ez az kereszt ifjú János király idejétől fogva Szebenben állott, onnat hozák ki s úgy adák Báthori Zsigmondnak. Az kereszt én kezemben is volt, nem nagy vala, mert egyik markába belefért az embernek, de tizenhárom kő vala benne, az öte gyémánt vala, az nyolca rubintok; igen csudálatos szép marhák valának ugyanis; mint azki olyan kicsin marha - negyvenötezer aranyat megért.

Ezt elvégezvén, úgy adá az fejedelemséget Báthori Andrásnak, az nagy szegény ártatlan papnak, és ő maga egy falka ideig Vécsben lakék, minthogy minden kincsét is odatakarította vala. Onnat egykor csak elrándula Lengyelországba, hogy onnat Rómába menjen és barátta légyen. Ezközben Báthori András az Portára béküldé, előljáróba Gávai Miklóst és Budai Ferencet követségen, de azmég azok ide bé szerzék az békességet, ezalatt amaz [. . .] Mihály vajda Havaselföldéből késén ősszel, Szent Gál-nap tájba kijöve Báthori Andrásra némely erdélyi urak hívására és árultatására, kiknek az isten rend szerint megfizete azután. Kik azért hívák Mihály vajdát ki, hogy ők mégsem akarnak vala az némettől elszakadni és törökkel megbékélni. Ez az Mihály vajda nagy véletlen, hogy kiindula, az székelységnek az szabadságot megadá, és az székelységnek előtte és a torkán lévén az Havaselföldében való jó szolgálatjok felett rajtok való veszedelem, nemcsak azt cselekedék az nemességen, azmit azelőtt, hanem felferék-hajtják egymást, és valahol nemes embert vagy csak az gyermekét kaphatták is, de megölték, házokot elégették. Egyfelől Mihály vajda az országban volt, másfelől az székelység kegyetlénkedett, sőt még az laksági parasztság is feltámadott vala földesurára, mind az is azt remélli vala, hogy Mihály vajda azoknak is megadja az szabadságot, ilyen nagy rettenetes rémülésromlás forog vala az országban. Báthori András fejedelem is elég szép erdélyi haddal eleibe méne Mihály vajdának, de az sok árultatás miatt megveré Mihály vajda Báthori Andrást. Mindazáltal rettenetes nagy harccal-viadallal; melyet ember sok üdőtől fogva nem hallott, mert reggel elkezdetvén az harc, egész estvéig, mind erős harc tartott, hogy egyik az másikat derekason meg nem bírhatta. Hanem estve kétfelé táborokba szállottak, és az erdélyi had látván, hogy az fejedelem is elhadta őket s elfutott s az urak is, éjjel, azki hová látott, felkölt és elment, és így Mihály vajda elfoglalá az országot. Kinek nagyubb oka csak az lőn, hogy sokan az erdélyi és székely nemes ifjú legényekbe megkévánták vala az havaselföldi prédát, és Mihály vajda szolgálái lőnek, azkik ugyan azok is hozák ki Mihály vajdát Erdélyre [. . .].

Innet a harcról elszaladván Báthori András fejedelem, minthogy az székely főembereknek feleségek, pénzek Udvarhelyre szorult volt, mindazok látni és az fejedelmet is, tanácslották arra, hogy arra menjenek, és ők Moldovára oly úton vizsik által az székelységnek, hogy bátorsággal elmehetnek, és Moldovából

Lengyelországba könnyű menetek lesznek. Ennek engedvén az fejedelem, arra indult, és az főemberek Udvarhelyt megrakodván arannyal, az Hargita havas ösvényére mennek, hogy ott csak hirtelen Csíkon által ránduljanak az Tarkőre, és azon menjenek Moldovára.

Ki meg is lehetett volt, de mikor nagy fáradva az csíki határból az moldovai határba futottak, mint fáradt emberek immár nem is tartván sem az ellenségtől, sem székelységtől, letelepedtek volt, nyugudtak, elaludtak. Ezközben a csíkiaknak hírekkel lőn, hogy az nemesség ott elment, és egymást felharangozván véletlen reák ütven, mind egyig ott ölik meg őket, sőt még Báthori András fejedelemnek is fejét vészik, melyet visznek Mihály vajdának. De az [...] annyi emberséget cselekedék véle, hogy az testét is felkerestetvén Fejérvárra meghozatá, és az Báthori Boldizsár testét is, kit Báthori Zsigmond tirannice elrejtett vala, megkeresteté és Fejérvárratt ország előtt nagy tisztességgel eltemetteté. Ilyen szörnyű veszedelemmel vevék ismét meg az székelyek az ő szabadságokat, és Mihály vajda is így vevé meg Erdélyt, [...] de az szent Istennek kegyelméből nem bírható esztendeig. Az az Istentelen Tamásfalvi János is nagy kegyetlenséggel bírá Marosszéket és az religiónak erős persecutora lőn.

Ebben az esztendőben voltam először vásárhelyi főbíró, azmely esztendőbe s az következőbe is rettenetes sokat feküdtem az kólikába, ki miatt mind kezem-lábam elesett vala, hogy három egész esztendeig is meg nem épülhettem belőle.

1600. Nagy reménsége lévén Rodolfus császárnak abba, hogy Mihály vajda Erdélybe lévén és övéle megegyezvén, az német had ebben az esztendőben egymás segítségével Gyulát, Szolnokot, Tömösvárat megvehetik, szép német és magyar haddal Bástá Györgyöt generalisságra aláindítá Mihály vajda mellé, kihez képest Mihály vajda is az erdélyi nemességet Tordához szállítá táborba. Azkik mikor odagyültek volna, titkon tanácsot tartván Csáki Istvánt generalisnak választották, és követeket küldvén Bástá Györgyhöz, elhitették véle, hogy Mihály vajda az törökhöz adta volna magát. Bástá György ezt elhívén, az német császár hadával reajöve Mihály vajdára az erdélyi nemesség mellé, és Mirszlónál megvíván Mihály vajdával, igen erősen megveré Mihály vajdát. Ekkor is mind az egész székelység is Mihály vajda mellé ment vala, csak Marosszéknek az lovasa, ki akkor 500 vala, ment vala az nemesség mellé; azoknak az nemesség - azkik jobbágyak voltak benne, - megígérte vala az szabadságot, de Isten jó szerencsét adván nekik, ugyan megcsalák, az többi is újólag elveszté az szabadságot. Rettenetes szörnyű sok nép veszett vala azon az harcon az Mihály vajda hadából, [havaselföldi] és székely.

Onnat elszaladván, Mihály vajda béméne vissza Havaselföldébe, de oda is reajöve Zamoyski János, az nagy lengyel cancellarius nagy lengyel haddal (mivelhogy Lengyelországra is reament vala), és ott is igen megveré, hogy onnat is elszalada, és általjövén Erdélyen, Szászvárosnál általáméne némely hamis urak engedelmeiből, kik közül némelyek megfizetének róla, mint Kornis Gáspár,

mert ő öleté meg. Onnat Mihály vajda felméne Rodolfus császárhoz; Básta Erdélyben marada és az hadát mind kiküldé, azkin eléggé örüle Erdély, és ada hálákat az Istennek, de csak borral. Ugyanekkor Mihály vajdának egy fő kapitányát, Baba Novákot, rácot, ki igen sok égetést tött vala az százszágon, és egy [. . .] papját, ki Lippát - mondják - hogy töröknek akarta adni, megfogák, és Kolozsváratt az perengér mellett süték meg őket az gyűlés alatt, mely gyűlés lón

1601 farsangban Kolozsváratt. Itt meg nem emlékeztvén az erdélyi bolond urak némelyek, mint Csáki István, Székely Mojses s többeken mind az Istennek vélek való kegyelméről, mint szabadítá meg őket az német császár segítsége által Mihály vajdától, mely német császár segítségéért immár újobban német császár hűvsége alá adták vala magokat, hogy addig praktikálának, hogy ismét nagy orcátlanul elszakadának német császártól, és az németes urakat, Sennyei Pongrátot, Kornis Gáspárt, Huszár Pétert megfogák és felkiálták Báthori Zsigmondot újabban az erdélyi fejedelemségre, ki akkor Lengyelországban búdosik vala. Noha Básta Györgyöt is örömet színnel marasztják vala Erdélyben, de amaz nem marada, henem kiméne Rodolfus császárhoz és Báthori Zsigmondot Moldova felől béhozák az erdélyi fejedelemségre, Erdélynek szörnyű siralmára-veszedelmére.

Ugyanezen esztendőben Básta György és Mihály vajda meggyülekezének erős haddal, és reájóvénék Báthori Zsigmondra. Báthori Zsigmond is kiméne eleikbe Szilágyba nagy kevély haddal, de Básta György és Mihály vajda igen erősen megverék az erdélyi hadat, hogy mindjárt az hátokon bėjóvénék Erdélybe Kolozsvár mellé. Ő maga Báthori Zsigmond az Radnán bészalada Moldovába, és onnat még ismég kijöve Brassóba, kit az brassaiak nagy tisztséggel fogának. Az honnét ismég meggyülekezék és melléje jöve három rossz fáradt török pasa: egyik az anadoli pasa, másik az tömösvári pasa, harmadik Bektes pasa. Ezalatt Básta György és Mihály vajda Erdélynek nekibocsátá szabad nyereségnek minden hadát, és oly igen szörnyen megdúlatá-kóboroltatá Erdélyt, hogy csak annak is szörnyű voltát, nem tudom, micsoda fő tudná megírni. De mégis, az Úristen akkor annyiban könyörülne rajtunk, hogy Básta György Tordához szálla táborba [. . .]; ott az keresztesmezei táborban Mihály vajdát megöleté, és valamennyére meglassudék akkor az kóborlás.

Meghallván Básta, hogy Báthori Zsigmond Brassóba megjött, igyenesen oda utána indula, de Isten nem segíté rea, mert Fogaras előtte lévén, azt sem adák meg neki, és ezmellét az Isten annyi szántalan esőt ada, hogy az vizek is megáradának, hogy az Olton sem mehete által. Ezközbe meghallá azt is, hogy Dévához beérkezett az török segítség, ki miatt kénszerftteték, hogy vissza-száll[n]a minden hadával Nyárádtóhoz az Maros mellé az végre, hogy az székelyeknek az szabadságot megadja, és őmelléje jőjenek. De túl Brassóból Báthori Zsigmond is addig jártatá az székelyeket, hogy hozzája hajlának, és megadá az szabadságot, azmely szabadságban most is vadnak, azki jóakarátja

szerént el nem rázta az nyakáról, de nagyobb része elszökék mellőle, és jobbjágyul adá magát ki főembernek, ki csak magához hasonló szabad székelyeknek.

Báthori Zsigmond kijöve Brassóból és megegyezék, az török haddal, melyet látván Básta György, hogy az székelység is nem állt melléje, nem meré megvárni, hanem felkelvén Nyárádtótól kiméne minden hadával Dészhez és ott sánca veré magát, Kolozsvárat megraká német haddal.

Ekkor semmi kastélya-vára nem lévén Vásárhelynek, az város népének az jova mind szélllel imide-amoda elbúdotunk vala. Ekkor is én voltam az bíró, és Báthori Zsigmondhoz bémentem vala Brassóba, hogy bizonyost meglássam, ha él-é és ott vagyon-é. Ott Báthori Zsigmonddal szemben lévén, mikor kijöttem volna, az Básta hada alatt mind az város népének színével s mind egynéhány székely atyafiak hozzánk adván magokat, az Básta hadának utoljával és széledezőjével egynéhány hétig erős csatázást úztünk-tartottunk, ki miatt azután, mikor ismét Básta kezébe kele az ország, csak az Úristen tarta meg, hogy Básta el nem ütteté a fejemet, nagy summán-fizetésen tudék megváltozni.

Ezközbe Báthori Zsigmond jobban meggyülekezek az erdélyi hadakból is, és felkelvén elmenénk Kolozsvár alá, hogy vagy Kolozsvárat megvegyük, vagy ha Básta György kijő segítségére, megvívunk véle. De oly igen rettenetes nagy tél szálla reánk, hogy sem Kolozsvárat meg nem vehettük, sem Básta ki nem jöve az sáncaól, hanem az törököt tovább nem tarthaták, hanem kiméne az országból, és az Báthori Zsigmond hadai visszazállának az Szászságra, Medgyest és Segesvárat megvevék.

Ebben az esztendőben Radnóton hala meg az én feleségem, Huszár Borbála, minthogy még ekkor Vásárhelynek vára nem vala, és ott kellett lakni karácson elődedin csak. Kivel nagy kedvesen éltem tizenhatodfél esztendeig.

1602. Látván Básta, hogy az farkas elment, ő is kijöve az lyukból nyúlászni, és minthogy Gyalu, Almás vára, Beszterce elhajlott vala tőle, Gyalut, Almást megholdoltatá, és onnat méne Beszterce alá, melyet erősen lőtete és ostromoltata, de meg nem vehete, mert igen sok nemesség is szorult vala béle, és Báthori Zsigmond is Vitéz Miklóssal, Nagy Alberttal szép presidiumot bocsátott vala belé. Látván Báthori Zsigmond, hogy semmit nem tehet, traktára fogá az dolgot Bástával, hogy tovább nem veszekedik, hanem vigye ki az hadát Erdélyből pünköst-napig, és szerezzen gratiát német császártól s adja meg néki Opoliát s kimegyen és Básta kezébe adja Erdélyt. Básta ezeket mind megcselekedé, és így Báthori Zsigmond újólag kipironkodék Opoliába s Básta Györgynek adá az országot. Mint egy túros lovat, szinte úgy kezdete vala nyavalyás cserélni-be-rélni Erdélyt.

Ebben az esztendőben holt meg az édesanyám Erdőszentgyörgyön, ki oda is az sok futásban ment vala.

Ugyanebben az esztendőben másodsor is házasultam meg, és vöttem feleségül az én kedves barátom feleségét-özvegyét, Ötves Miklósnét, Erzsébetet, kivel

való menyegzőnk lőn úrnappal előtt való kedden. De utána való harmadnappal azaz úrnapjára virradólag éjféltkor az Básta hajdúi megüték az várost, és sokat az város népében levágának; szörnyön megrablák-kóborlák az várost újólag azért, hogy azt reméljük vala, hogy immár nem kell félnünk, és minden másutt való marhánnkal is hazaköltözött-szállott vala az város népe, de akkor ismét szörnyű romlás esék rajtunk. Így kell hinni az némettel való frigynek.

Ezen újjobban megrettenvén, az város népe mind elfuta, ki hová láta; az színe és elei az város népének befutánk-búdosánk Brassóba, azhol - Isten jót adjon az brassaiaknak - nagy böcsülettel fogadtak és kedveztek. Látván ott is, hogy az idegen helyen csak nyomorúség dolgunk, Nagy Szabó Mihálllyal addig tartánk ketten tanácsot, s addig méregetők Brassónak az kőfalát, hogy ha valami erősséget tudnánk csinálni az elégett s pusztult sok heábalvaló templomokból és kőfalakból, hogy mi ketten Brassóba hagyván feleségünket, gyermekeinket, hazajövének Vásárhelyre, és az mennyi hazagyűlt vala városnépbe, azokat egybegyűjtvén ezt az tanácsunkat nekik proponálúk, azki nagyobb részének igen tetszék, hogy azt az elégett klastromot kastély formára kezdenük építeni. Kinek fundálására az sok kóborló ellenség miatt nappal csak hozza sem férhettünk, hanem egy éjjel szép holdvilágon elfundálúk, és Isten segítségéből augusztusban elkezdvén, úgy építénk, hogy Szent Mihály-napjára az kapuját is felvonúk és belérekeszkedénk. Melyet látván az Brassóban lakó némely fő atyánkfiai (kiknek azután többet használa az vár), úgy jövének haza Brassóból az kész várba'; azokkal együtt jöve haza az én feleségem is, Erzsébet, ki utána való Szent Márton-napján mirigyben meghala.

Ekkor is én voltam vásárhelyi bíró.

Ebben az esztendőben igen nagy mirigyhalál lőn Erdélyben.

Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972., 46-53. oldal.

BETHLEN GÁBOR

Mint kispap, mely kicsit örökölt,
és munkájából veszen nagyobb földet:
így kapta ő is a kis Tündérkertet,
mit nagy elméje s kis népe növelt meg.
Ő teremtett itt legelsőben rendet,
milyet csak férfibölcsesség teremthet.
Békét hozott a sok religióba,
midőn ostobán vérzett Európa.
S azóta mind azt sugározza Erdély:
hatalmasabb az ész a fegyvereknél.
- Lápokon át, hol ült az Alföld csendje
belovagolt a hős történelembe.
Mintha Tinódi Crónicáján látnám,
oly bölcsen ült egy vad oroszán hátán:
megzabolásván a török erőket,
a német ellen sarkantyúzte őket.
A termő nyár még nem hajolt az ősnek,
midőn Bethlen hős székelyei győztek.
S nóta csendült a régvárt virradatról,
mint nagy éjben, ha kakas kukorékol.
- De idővel a tenger is befagyhat...
Hidegsége a magyar uraknak,
mitől a lélek jégoszloppá dermedt,
lassan legyúrta a nagy fejedelmet.
Éppen rendezett hada közt tanyázott,
s eljártak három kapitányok:
„Nagyságos urunk, nagy itt a hidegség:
kit otthon hagyunk, asszonyok s gyereknép
kiszolgáltatók otthon a töröknek,
s nálunk a tél is hamar beköszönhet” . . .
- Mint jó gazda nagy elemi csapáskor,
búsan ült lóra a hős Bethlen Gábor.
Balról a lezárt felvidéki várak
ködös ormokon dús füstöt pipáltak.

A lassú őszi esők megeredtek.
Nekivágott az erdélyi hegyeknek,
mint bátor bika, szép leszegett fővel,
szembefordult a szakadó esővel.
Nádasok várták, majd falvatlan rétek,
úgy jött az élen, hogy vissza se nézett.
Nyomában ázott, bús hajdúi jöttek,
s nem láttak többé sohasem alföldet.
1952

Tóth István: Ha azt mondom, hogy élek . . . Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 74-75. oldal.

A MAROSVÁSÁRHELYI VÁR

Marosvásárhely, mint a Székelyföld egyetlen nagy és királyi városa, több tekintetben nevezetes; jelenleg azonban csak vára érdekel bennünket. A város a Maros balpartján, épen a folyó mellett terül. A városba délkelet felől hegy előfoka nyúlik be, erre épült vára.

A városnál magasabban áll. Délről és keletről, hol a hegyvel összefügg, 40 lépésnyi sánc mélyed. Ezen sáncozatból emelkedik ki négyszegre vont téglakőfal, mely 5-6 öl magas, négy szegletén négy bástya, míg a városra néző észak-nyugoti

oldalán, a szegletbástyákon kívül több bástyája is van.

Belé a város felől visz az út. A mint kapuján belépünk tágas várudvar nyílik fel, mekkora Fejérvárt kivéve, Erdély egy várában sincs. Tágasságra nézve tehát a marosvásárhelyi vár jó erődeink közt másod helyen, mint amelynek körmérete 900 lépésnyi, s 200 lépés az átmérője.

A vár udvarának délnyugati részét a reformátusok egyháza, a délkeletit emeletes várparancsnoki lak foglalja el, egyéb épületei a várfal mellett fekszenek. Mindazáltal annyi tér marad fenn, hogy rajta egy pár zászlóalj kényelmesen teheti mozgásait.

A várba a főúton kívül, ugyancsak a város felől, gyalog út is vezet el az egyházba, hol az isteni tisztelet jelenleg rendesen foly, azonban a múlt században Mária Terézia azon megszorítása következtében, mely szerint a protestáns egyházakat újjíttatni nem lehet, e templom a gót izlés egyik műve, csaknem összedűlt vala.

E ponton régen kolostor volt, mint Báthori István vajda a XV. század második felében várrá alakított, hogy a székelyeket, kikre adót vetett, féken tarthassa. A székelyek a vajda ellen az udvarnál felléptek, a vajdát megbuktaták, a vár összement. Bekövetkező 1556-ban a szekularizáció, e helyet János Zsigmond a városnak adományozta.

Beállván a Básta kora, azon esemény, hogy Básta katonái 1602úrnapiján Vásárhelyt kirabolák, ismét kívánatossá tette egy erőd építését. Úgy építették ezt a város vagyona megmenthetése tekintetéből: mire a várfal építése céhek szerint rovatott ki a polgárookra. Mint Nagy Szabó Ferenc írja, Borsos Tamás városbíró, a Básta-féle zavarokban többedmagával Brassóba szorulván, falait addig nézgette, hogy hazajövet várépítését terjeszté a város elé. Úgy kezdék el, hogy a leégett kolostor alapján 1602augusztusában, már Sz. Mihály napjára kapuit is felvonák, s bezárazkóznának; később aztán bástyákkal is elláták.

Más évben, 1603-ban Básta György Dévára országgyűlést hirdet, melyben e várat a székelyek lerontatni kívánják, törvényök szerint azt igényelvén, hogy Székelyföldön várnak lenni nem szabad. Két napon át mind sürgeték lerontását, de alapítója, Borsos, ékesszólásával megmentette.

Igy épült és tartatott meg e vár, mely aztán 1775 táján a város birtokából a katonaság kezébe ment át, hol ma is van.

Vásárhely és e vár körében sok sajtáságos esemény vonult el. Itt folytak a mesés ökörsütések a magyar királyok korában.

Ismeretes tény, hogy régen a Székelyföld minden szabad polgára, az elsőből az utolsóig, nemesi kiváltságban élt: pénzdótot nem fizetett, hanem minden adójuk abban állt, hogy mikor a király trónra lépett, nőszült vagy első fia született, minden székely ez alkalomra ökörrrel adózott. Ezen adószedés ökörsütés nevet horda. Ilyenkor a székelység, hogy királya iránti hódolatát bemutassa, Vásárhelyre hajtá minden ökrét, királyi adószedők elébe. A kihajtott ökröket a tulajdonsok négyenként az adószedők elé állták. Ekkor a birtokos elválasztá kettőt, a harmadikat elválaszták a király számára, negyedik ismét a székelynek maradt. Mások szerint e választás nem négy, hanem hat ökör közül történék. Amely székelynek csak egy vagy két marhája volt, az másokkal álltá össze. Az így beszédett ökrökre azonnal bélyeget sütének, s e bélyegzésről nevezték az egészet ökörsütésnek. Ezen adózás színtere a város azon része volt, melyet régi baromvásár utcának hívnak, a város keleti részén. Mivel ily alkalommal vásár és cserebere folyt, a városnak Vásárhely lön a neve.

Mily jövedelmes adó-nem vala ez, onnan gondolhatni, hogy történészeink 30-40.000 ökröt is említének, mint elbélyegzettet. Ezen ökörsütésből 1506-ban gonosz lázadás kerekedett. Minthogy ez idő előtt se Zsigmond, se V. László, se Mátyás királynak nem vala fia, s mivel ekkor II. Lajos születésére ökröt kértek, a székelység mint szokásból kiment adót, megtagadta. S midőn a királyi adószedők keményebb eszközökhöz nyúlnának, a nép fegyverre kelt. Tomori Pál jöve Budáról ellenök, de a reájok jött hadat itt a város alatt bevárták, Tomorit megverék. S csak később és nagyobb erővel leheté őket rendre hozni.

Ezen megtagadási eset Izabella királyné ellen, midőn János Zsigmondja született, még egyszer megújult. S e volt az utolsó ökörsütés.

1551-ben itt csata volt. Izabella királyné ellenségei ellen a töröktől segílyt kért. A közelgő sereg azon részét, mely Moldovából jött, Martinuzzi árulásából I. Ferdinánd javára alatta megverék.

1556-ban azonban épen az itteni országgyűlésen határozottatott el az, hogy az ország mégis csak eláll I. Ferdinándtól, még pedig vissza a török pártjára.

Izabella halála után, az ifjú János Zsigmond ellen, a székely nép 1562-ben ismét feltámadott, innen nem messze, a vajai rétre gyülekezett. A 40.000-re növekedett néptömeg a birtokosok ellen kezét emelt. A fejedelem hozzájuk küld, kérdeti, hogy mit kívánnának: Ők minden hajdani kiváltságukat követelték. Erre Majláth Gábor sereggel ellenök jött, megütköztek: a győzelem a népé lett, maga Majláth alig mentheté meg életét, Vásárhelyre futott, a mostani vár helyén állt kolostorba. Azonban segílyére jött Radák László ezer lovas-, s ezer gyaloggal, s most a székelyek vesztettek. Erre lett a híres segesvári hongyülés 1562. jun. 20-án, hol a székely nép kiváltságait elkobzák, s hol e felkelés főnöke Nagy György és társai kivégeztettek.

1659. szept. 24-én itt országgyűlés van, mely a radnóti kastélyban táborozó II. Rákóczi György volt fejedelmet székébe harmadszor is visszatette, s szept. 29-én onnan a városba nagy pompával behozta.

1661 szeptemberében erre Ali basa ide érkezett, s Kemény János helyébe fejedelmet keresett. Elkülde Apafi Mihály után Ebesfalvára, ide hozatá, s szept. 5-én megválasztatá.

A Rákóczi forradalom kezdetén Gutti István kuruc vezér ide jött, a várost felégeté, de a kastélyt bevenni nem tudá.

1707. ápr. 5-én itt igttattatott be a kuruc világ vezére, Rákóczi Ferenc, erdélyi fejedelemségbe, mely ünnepély a postaréten, a várostól északkeletre eső rétségen folya le.

1554-ben Medgyesről a kir. tábla ide tétetett át, ma is itt van.

1848-ból is maradt Vásárhelynek csataemléke. Berzenczei idehozá az Agyagfalvára összehívott székelységet. Gedeon altábornagy a császáriakkal megjött, s nov. 5-én az ágyú nélküli székelységet szétágyúzá, mire a város és vár a győztes hatalmában maradt. E nap óta a kormány tartá a várat 1849. jan. 13-áig, mikor Bem elényomult, s ezen év augusztus 2-áig kezét rajta tartá.

Kővári László: Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár, 1866. 101-105. oldal.

AZ UTOLSÓ FEJEDELM BEIKTATÁS ERDÉLYBEN

A fejedelem [1707.] április 5-én, kedden indult meg Mezőbándról. Nyulason csatlakozott hozzá Pekri ezrede, mely már harmadnapja állott ottan, továbbá Székely Miklós kopjás, lobogós ezrede és öt század karabélyos. Erre következett tizenkét karabélyos, két udvari strázsameter és párosan az étekgógók, két zöldlobogós étekgógó egy allovászmesterrel, 12 szépen föl számozott mezei vezeték, s 8 (Teleki szerint 9) drágaköves, aranyos, ezüstös török szerszámú ló, melyet 2-2 (Teleki szerint 1-1) gyalog palotás vezetett. A két föllovászmester után mentek a török síposok, rézdobosok és hat trombitás. A két föllovászmester után párosan bejáró úrfiak jöttek, majd két csuhadár (cubicularius, udvarnok) két fegyverhordozó, három főhadsegéd s párosan Vay udvari kapitány és Ottlyk főudvarmester.

A fejedelem maga szarvasszínű fakólovon ült: „zöld bársony skófiummal készült egyetmás rajta, fehér kolcsag, köves, medaillyos süveg a fejében.”

Mindjárt a fejedelem után ment Des Alleurs tábornok, francia követ, két magyar tábornokkal s a környéta (fejedelmi zászló) alatt az udvari népség. A fejedelem 3 s az udvari kapitány és főudvarmester 1-1 hintáját öt század karabélyos, 3 század vöröskopjás székely és két század francia gránátos követte.

Így érkeztek a Maros vásárhelyi hídjához, hol az erdélyi rendek lóháton várakoztak. A hídon átkelve, Pekri Lőrinc az ország nevében üdvözölte. Ekkor jobbról-balról 3-3 pompásan öltöztetett kengyelfutó csatlakozott s közrefogták őt a vörös deliások (ezüst csattos katonák). A követek párosan sorakoztak a környéta után. Egyebekben a régi rendet megtartva, a nép örömrivalgása közt mentek a mai Posta-rétre. Ott a fejedelem számára készített emelvényt, a melyet drága szőnyegek borítottak, Szentiványi János 12 század palotás gyalogja és hat század francia gránátos, három hadrendben fölálltva őrizte. A díszmenettel érkezők szintén csapatonként arccal fordultak az emelvény felé, melynek közelében a bejárók, csuhadárok, fegyverhordozók az udvari kapitánynyal és a főudvarmesterrel együtt leszálltak lovaikról, míg a fejedelem a rendekkel lóháton ment egészen odáig. A rendek nem szálltak le, mert a fejedelem maga figyelmeztette őket, hogy ez a beiktatása előtt nem illenek. Bejárók, csuhadárok a fegyverhordozókkal kísérték föl az emelvényre, hová Teleki Mihály (mint gazda), Vay és Ottlyk vezették föl. Fenn, baloldalt állott a négy bevett vallás 24

papja, püspökeikkel, kivéve a katolikus püspököt, a kit a fejedelem udvari főpapja, gróf Zichy Pál képviselt. Jobbról a regalisták helyezkedtek el. Az emelvény közepén kerekded asztal állott s rajta kereszt, előtte pirosbársony karosszék. Amaz volt az oltár, ez a trón. A fejedelem a kettő közé állott. Jobbról Vay, balról Ottlyk állt mellette, mögötte egy-egy fegyverhordozó tartotta a fejedelmi tollas buzogányt és a gyémántos kardot.

A fejedelem a rendek szónokának, gróf Pekri Lőrincnek üdvözlő beszédére „gyönyörűséges peroratióban” válaszolt. Megmagyarázta, a régi fejedelmek miért kívánták, hogy a szabad ég alatt, mindenkitől látható emelvényen iktassák be őket. Azért tették ezt, - úgymond - mert ők az égnek kiterjesztett erőssége alá, a földnek színénél feljebb hivatvatván, ne felfuvalkodásból, hanem a világot igazgató Isten hívásából merészelnének föllépni. „És ottan is gondolják meg: a népeken való birodalom ámbár szintén felemelkedett legyen is, de az isteni őrállás és kormányzás által erősítetik meg.” Elmondta aztán, gyermekségétől fogva mennyiszor tapasztalta Isten gondviselését. Ártatlanul megfogták, rágal-mazták: egyedül Isten keze szabadította meg. Majd bujdosott, de idegen országból az angyal behozta a hazába, hogy kezére vegye megromlott szabdságunkat. Ezek voltak a láncszemek, a melyek őt a fejedelmi méltóság fölvételére vezették. Végül kifejtette, miként kívánja az országot igazgatni, a szegényeket, árvákat, özvegyeket oltalmazni. Hathatós beszédét könnyezve, azzal fejezte be, hogy sok jót kívánt az ország minden rendeiének.

Ekkor megint Pekri szólt, az ország nevében eléje terjesztette a beiktatás föltételeit, kérte azok felolvastatását s hogy rájok a régi fejedelmek szokása szerint hitet tegyen. Egyúttal megkérte, fogadja el a felséges címet, a mellyel az országgyűlés felruházta. A fejedelem azt felelte (s később meg is írta), hogy sohasem vágyódott erre a címre. Ha a rendek a maguk dicsőségére mégis illendőnek tartják címe növelését, ő semmiben sem akar ellenkezni, sőt teljes ügyekezettel rajta lesz, hogy ezen nemes haza híré, nevét, szabadságát az egész világ előtt tündököltesse. Tegye őt Isten olyan szerencsésé, hogy a felséges címmel mind az országnak, mind a hazafiaknak annyit szolgálhasson és kedveskedhessék, amennyit eddigi méltóságos címével ügyekezze és kívánt szolgálni.

Engedelmeivel azután Bartha András ítélőmester felolvasta a föltételeket s kérte, tegyen hitet reájok. A fejedelem tehát az oltárhoz közeledett. Gróf Zichy Pál, az udvari főpap, eléje tartotta az evangéliumot, a törvényben megállapított esküformával együtt. Jobbkezét Rákóczi az ezüst feszületre téve, baljával pedig az ország törvénykönyveire (Az Approbatákra és a Compillatákra) támaszkodva, hangosan felolvasta az eskümintát és letette a hitet, mire Pekri megcsókoltatta vele az evangéliumot. Most az emelvény közepére tették trónját s a fejedelem föltett süveggel leült.

Bartha András az ország nevében szép, de hosszas beszédben üdvözölte őt. Azt fejtegette, hogy Isten adja a jó és a rossz fejedelmeket a szerint, a mint

megáldani vagy büntetni akarja az alájuk vetet népeket. A mennyivel nagy öröme lehet annak, - szólt - aki a fölháborodott tengernek szélvészeli utján csendes partra jut: annival nagyobb és teljesebb örvendezésüket tapasztaljuk országostul mi is, hogy mindjárt eleintén az Ausztriai Háznak kegyetlen birodalmától elszakadván, . . . reménytelen boldogulásunknak fényét kiderülni láthattuk akkor, a midőn felséged . . . az egész magyar nemzet ügyét karjára vévén, mindenkoráig úgy igyekezte e hazának is dolgait szerencsés fegyverének előmenetelével kormányozni, hogy mindazokban szíves atyai gondviselését minden privatum, kiderülni láthattuk akkor, a midőn felséged ... az egész magyar nemzet ügyét karjára vévén, mindenkoráig úgy igyekezte e hazának is dolgait szerencsés fegyverének előmenetelével kormányozni, hogy mindazokban szíves atyai gondviselését minden privatum, haszon és dicsőségkeresés nélkül bizonyítván, egész szabadságunk helyreállítását kimunkálódhassa. Őseire saját megbecsülhetetlen érdemei és a nemzeti ügy szabados folytatása iránt való tekintetből őt, ki a hatalmat más úton is megszerezhetette volna, önként és szabadon választották s most szívők nagy örvendezésével be is iktatták fejedelmöknek. Sőt nemcsak az őseit megillető felséges címet ruházták reá vissza, hanem teljes indulatuk kinyilatkoztatása végett, hogy tapasztalt nagy érdemeit, amennyire lehet, az egész magyar nemzet képében megjutalmazhassák, őt jó atyjuknak, *pro patre patriae* vallják, ösmerik, nyilvánítják s magukat országostul, három nemzetestül fejedelmi kegyelmességébe ajánlják.

A nép erre háromszoros vivátot kiáltott, a fejedelem pedig szép beszédben válaszolt. Salamon király szavaival kezdte, bölcsességet kérvén az Istentől; végül pedig atyai szeretetéről biztosította népet, amelyet Isten a rendek kívánsága szerint hatalma alá helyezett. Beszéde végén a katonaság sortüzet adott, mire a lelkesült, fényes menet az előírt rendben a jezsuiták szerény kápolnájához indult.

A kápolnában gróf Zichy Pál apát négy székely prépost segítségével tartotta meg a hálaadó istentiszteletet. Ennek végeztével a fejedelem a katonaság üdvölvései közt átment a szállásul kijelölt Szabó Ferenc-féle palotába Antalffi János főesperes (a későbbi erdélyi püspök) latin egyházi szónoklatának meghallgatására, de utóbb a kápolnában is meghallgatta Mocsonoky Pál magyar szentbeszédét. A jezsuiták később hálásan ösmerték el, hogy a fejedelem a római katolikus egyháznak dícséretes, valódi és igaz fia volt, mert megakadályozta a máshitűek kívánságát, hogy ezt a kápolnájukat elvegyék, a rendet pedig - a magyarországiak módjára - Erdélyből kiűzzék.

A fejedelem azután kihallgatást adott Szabó Ferenc házában, hová a kápolnából gyalog ment át. Először a rendek üdvözölték szép szónoklattal s ő mindenkivel kezet szorított. Szépen üdvözölték őt a katolikus, majd sorban a református, evangélikus és unitárius papok, kikkel szintén kezet fogott. Nyilvános kihallgatáson fogadta Des Alleurs marquist is, aki trónfoglalása alkalmával XIV. Lajos üdvözlő-levelét nyújtotta át; a magyarországi szövetséges rendek

szintén külön követség útján kívántak neki szerencsét. Az egész napi ünneplésben a fejedelem kifáradt s estebédjét egymagában költötte el.

Udvari hadait másnap azonnal a Szebent ostromló hadak erősítésére küldte, hogy senkise vádolhassa afféléről, mintha katonai nyomás alatt akarná megtartani az országgyűlést. A rendek még aznap magában az országgyűlésben esküdtek meg, hogy hűségesek lesznek iránta, mire a fejedelem 7-én hét különböző palotában vendégelte meg az urakat s a piacon a népet. „Álmélkodtak is rajta az erdélyi urak”, a kik vederszámra ihatták a legfinomabb tokaji borokat, s a nép is annyit méríthetett a boroskádakból, hordókból, a mennyit csak akart.

Április 8-án nyílt meg a várbeli református templomban a tulajdonképpeni országgyűlés. „Akinek - szólt előterjesztéseiben a fejedelem - csak az elmúlt saeculumban is dicsőséges szabadságaiban frissen illatozó virágzását (ámbár a kies szellő lengedezésének színe alatt) az ausztriai szélvész háborúja szomorúan elhervasztotta vala: annak mindazáltal szép törvényes igazságában és rendben fundáltatott s kiterjedett gyökerét a nagy Istennek jó gondviselő kegyelme oly móddal takargatta, ahonnan újlag azon drága szabadsági jussnak bimbója kinővén, mind kicsírázhasson, mind pedig idejében feljövő délszínnek alkalmazásával, annak elődedi virágának teljességét, a mint reméljük, végre mindnyájan szemlélhessük”. Teleki szerint az erre következő kemény javaslatok jobb s állandóbb időkre haladhattak volna. Három olyan urat is látott, aki a fejedelem háta mögé tétette volna az ország törvényét, csak javukra válják. Rákóczi beiktatásából önként következett, hogy a rendek örökre ellene mondtak II. Apafi Mihály és az Ausztriai Ház erdélyi fejedelemségének. De a többi törvényjavaslat is keménynek látszott, amit az erdélyiek arra magyaráztak, hogy a Rákóczival jött magyar, főképp katolikus urak, otthonosan akarnak berendezkedni Erdélyben.

A fejedelem mindjárt a megnyitáskor *kormánytanácsosokat* nevezett ki, hogy erdélyi ügyekben akkor is legyenek tanácsosai, mikor a rendek nincsenek együtt. Azonban Toroczky István elnöklete alatt most csak nyolc szenátort nevezett ki s négy helyet fönntartott a Szeben fölszabadítása után hűségére térni akaró urak számára. Az egyik tanácsost, Kemény Simont, személynöknek s a tizenkéttagú fejedelmi tábla elnökének nevezte ki. Itélőmesterekké Bartha Andrást és Samarjay Pétert tette. Április 13-án többnyire katolikusokkal töltötte be az erdélyi s a részekbeli főispánságokat. A fejedelemség kincstárát 11-én Barcsay Ábrahám tanácsosra, mint kincstartóra, de saját fejedelmi kamarai jószágainak és bányáinak és jövedelmeinek kezelését régi módon külön igazgatóra, Kismarjay Albertre bízta. Hogy jóakarátát megmutassa s a nép sorsán enyhítsen, odacsatolta (a XXIII. t.c.-ben) az iránta hűtelenektől lefoglalt javakat is. Különben maga mondta, hogy ezen a gyűlésen nem voltak különös céljai s nem kívánt egyebet, mint eszközöket a háború folytatásra.

Két dolgot azonban semmiképen sem ért el. Április 14-én ugyanis a vallásszabadság elve nevében az *erdélyi katolikus püspökség* helyreállítását java-

solta. Az erre támadt heves vitában a rendeket önmaga akarta meggyőzni a javaslat szükségességéről, rendre cáfolgatta okaikat s még Pekrit is elhallgattatta; de az evangélikus református és evangélikus rendek előterjesztése következtében a kérdést 17-én végre is levette napirendről. Teleki - saját vallomása szerint - megadta az árát a pápista püspök nem akceptálásának, de azzal vigasztalódott, hogy az erdélyi református egyházkerület őt választotta meg gondnokának. Másik veresége végzetesebb volt, mert egészen tönkretette erdélyi hadait. Abban ugyan téved a fejedelem, mintha *törvényben* mondták volna ki, hogy ti. a megegyezése nélkül katonáskodó jobbágyot minden földesúr visszakövetelheti, de bizonyos, hogy a vármegyék követei ilyen utasításokat hoztak magukkal. Például a belső-szolnokiak tiltakoztak az ellen, mintha a fejedelemnek édes nemzetünk és hazánk nagy javára célzó fegyverét kevesíteni vagy fogyasztani ügyekeznének, de nagy fájdalommal látják, hogy a hadakba többnyire minden tekintetben alkalmatlan parasztemberek is beállanak, kiknek nincs jó fegyverök, lovuk. Csupán a földesurak szolgálata elől menekülnek oda, de jobbadán megvesztegetvén a hadi tiszteket, rövid katonáskodás után hazatérnek, otthon laknak, a falusiakat zaklatják, ingyen élösködnek, a fejedelem s az ország parancsaival nem törődnek. Atyjuk és más hozzátartozóik, még külön kenyéren élő atyjokfiak számára is az adó felének elengedését követelik s a törvényhez gaszkodó bírakat halállal fenyegetik, verik, károsítják.

A törvénybe csak annyi jutott be (1707. XV. t.c), hogy „felséges urunk, a militia intertentiója, ruházása és fegyverkezése iránt való felséged propositióját alázatosan értvén, mindenikről egész dispositiót töttünk, a naturálékat repartíáltuk.” A fejedelem úgy vélte, hogy bármily képtelen is ez a törvény, oly természetű háborúban, amelyet ők viseltek, teljesen föllázította volna a kedélyeket, ha visszaveti, mert azt hitték volna, hogy a jobbágyok fölfegyverzésével korlátlan uruk akar lenni. A magukat politikusoknak tartók azt rebesgették ugyan, hogy róla ilyesmit nem tesznek föl, de egy rosszakarató fejedelem megtehetné. „Még a józanabbak sem látták be, hogy jelenleg olyan háborúról van szó, amely által szabadságunkat akarjuk visszavíni, szabadságunkat, amelyet ők már is élvezni óhajtanak.” Igen rosszul esett a fejedelemnek, hogy mindazok után, amiket szabadságszeretetből tett, gyanakodtak reá. „De - úgy mond - az a választott fejedelmek sorsa, hogy folyton gyanakodnak rájuk s ha tulajdon lelkiösmeretök meg nem nyugtatná őket, mindig szerencsétlenek volnának.” Már csak azért is beleegyezett abba a törvénybe, mert azt hitte, hogy Erdély birodalma Magyarország fölszabadulásától függ. Ha ez sikerül, azt is megnyeri, de ha a császár fegyverei meghódítják Magyarországot, saját erejéből Erdélyben sem sokáig tarthatja magát, mert „ha a várost bevették, a fellegvár sem dacolhat sokáig.” Idejárúlt, hogy a székelyeket saját tisztjeik vetették sem dacolhat sokáig. Mostanától fogva pedig az erdélyi urak általában úgy véve úgy bántak katonáskodó jobbágyaikkal, hogy a fejedelem szíve valóban

megesett rajtok. Erdélyben többé nem is volt nagyobb számú hada s voltaképen Erdélyben is a magyar szövetség erejére kellett támaszkodnia.

Április 16-án Pethes András püspök és Galambos Ferenc magyar szenátorok előbb a fejedelem és a tanács előtt, azután pedig magában az országgyűlésben javasolták, hogy a magyarországi szövetkezett rendekkel Huszton kötött szövetséget megerősítsék. A rendek a X. törvénycikkben nemcsak ezt tették, hanem gróf Mikes Mihályt, Kemény Simont, Lázár Ferencet és Kolozsvári Mártont követeknek választották az ónodi országgyűlésre, hogy ott a huszti országgyűlésnek *minden* cikkelyét ne csak törvénycikkben ratifikálják, hanem azt ünnepélyes okiratba foglalva, Erdélyország levéltárába is behozzák. A fejedelem hintón, két sereg karabélyossal, pompásan öltöztetett lovakkal és némely udvari szolgálkkal maga is megjelent az országgyűlésen s helybenhagyta a javaslat törvénybeiktatását.

A mennyire lehetett, sürgette az ügyeket, hogy bevégezvén ezt az országgyűlést, az ónodinak megnyitására siethessen. Így azután a rendek testületileg jelenvén meg előtte, „Isten kegyelméből” csütörtökön, április 21-én mind a huszonhat törvénycikkelyt szentesíthette. A trónon föltett süveggel ülve írta alá az articulusokat. „Hej, articulus, bár más időre maradtál volna!” - sóhajtott Teleki Mihály. - Azelőtt fennállva és süvegemeltve tettek választ az országnak, akceptálván az szerint is az articulusokat. Itt is mondhatta volna az érsek:

*A királynak olyak adnak tanácsot,
Kik nem ették az alföldi kalácsot.”*

Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc, I. kötet, A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1907., 600-614. oldal.

MAROSVÁSÁRHELYI GONDOLATOK

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY:

MAROSVÁSÁRHELYI GONDOLATOK

A ti szavatokra lelkem felhevüle,
És Vásárhely kies halmára repüle,
Mellyről végignézvén a székely földeken,
A hűs forrásokon, a fenyves bérceken:
E felséges vidék úgy magához ragadt,
Hogy szűk elmém éppen a felhőkig dagadt,
Színültig tölt édes hazámnak képével
És történetek zajgó tengerével,
Sőt kijebb csapongván a népek sorsára,
Hol örült, hol búsult, mint világ polgára.
Mi is emelhet fel egy halandót jobban,
Mint ha az emberség tüzétől fellobban,
S úgy nézvé a földet, mint azonegy tanyát,
És a természetet, mint egy közös anyát,
[Emberül tekinti a földnek népeit,
Mint egy ház fekete s fehér cselédjeit,]
Az emberiségnek sorsán gondolkodik,
S az egek tisztébe beléavatkozók?
Ó, emberi szívnek állhatatlan vólta!
(Igy szólék magamban) óh, már amiólta
E földön értelmes porképek mozganak,
Mennyi változások, hány scénák vóltanak!
Hányszor mutatta meg az emberek szíve,
Hogy ő a jótevő mennyieiek míve,
De miatta hányszor kellett e világnak
Piacává lenni minden gonoszságnak?
Ha egy ember támadt, aki áldást ontott
Embertársaira, száz vólt, aki rontott,
Ha sok század alatt egy nép addig hága,
Hogy már mennyországga lett az ő országa,
Egy nap a hódító véget vetett néki,
S ma csak bús pusztákra rognak omladéki.
Keletről fú a szél . . . az éjszín haboknak

Cseppjei lomozó szárnyáról csorognak,
Arról jó, amellyről a dákok földére
A skithák bajúszos tábora bétére.
Mondd meg nékem, komoly fúvallat látád-é
Azt a Volga síkját, melly volt az Árpádé!
Vannak-é ott, kik még mogorúl szóllanak?
Sohajtasz, - elsuhanasz, - értem, - elmúltanak!
Elmúltak, bédűltek abb' a sírhalomba,
Mellyhez közelítünk mi is minden nyomba.
Tán nem is! ki tudja? egyszer megeshetik,
Hogy a Párizs helyét gonddal keresgetik
Trója és Babylon jövő tudósai,
S főakkal pezsegnek London tört tornyai.
Hátha még ez a vár, mellyen andalgok most,
Vagy ledúl, vagy őriz messzeföldi lakost?
Vagy nagy birodalom fényétől sugároz,
Vagy benne két-három medvefi kopároz?
Csuda gondolatok, kétséges jövőndők,
Változó országok, emberek, esztendőök,
Míg elmém úgy bukdos ezeknek hátukon,
Mint ki nagy tengerbe evez kis ladikon.

Múzsák! kik e várnak alját megültétek,
Elbuggyant elmémet, kérlek, segítsétek.
Mondjátok meg nékem, mi főoka annak,
Hogy itt szabad népek, ott rabszolgák vannak?
Itt a vidék pusztá, ott terem s mosolyog,
Itt éles az elme, ott ködbe tébolyog,
Itt kastélyok állnak, s gályák a partokon,
Ott holt csendesség ül az omladékokon?
Gyártó tudatlanság! zablátlan indulat!
Két démon, melly minden szépet, jót feldűtat,
Melly a kegyetlennek botot ad kezébe
S gyáva félelmet önt a gyengék szívébe,
Melly a babonának felhozván fellegét,
Elzárja a napnak fényét és melegét,
S hideg homályában oly csudákat téssen,
Mellyek az észcsírákat elfojtják egészen
Csak a tudatlan fő, csak a zablátlan szív,
Ami téged, ember, magad kárára hív,
Ahol a szív feslett, a fő meg agyatlan,
Ott az emberi sors megsirathatatlan. -

Múzsák! most olly helyen elmélkedem, amelly
A világ abroszán legkritikusabb hely,
Melly a csfnos nyugat s a durva kelet közt,
A hatalmas éjszak s tehetetlen déli közt
Középpontban lévén, tisztán kimutatja,
Milyen még az ember s földünk ábrázatja.
Itt van a legvégső óltára Pallásnak,
Az emberiségnek, a csfnosodásnak,
Ezen túl keletre nevet a szép Moldya,
De a termés-elme nincs mással megtoldva;
Tovább, túl az éjszín tengernek habjain,
Vad tatár lovagol gazos pallagjain;
Túl a zömök kalmuk hordja sátorfáit,
Túl a mongol futja salétrom pusztáit;
Azon túl lakoznak a mandzsuk fiai,
A tarka tigrisek s a hajnal lovai.
Ezek mind okosak, emberek, de vadak,
Kiknek őseinkként, fő céljok a hadak,
Kikben a hódítás nemtelen szerelme
Elfojtja, amit hoz a jó föld s szép elme,
És ki az, ki végignézvén e népeket,
E világnak felén elnyúló földeket,
Ne borzadna, vagyis ne sírna ezekre
A még bődögtalan félig emberekre!

Fordúlj tehát, elmém, bődögabb táj felé,
Hol már a népeket az ész felnevelé,
Szemléld végig Erdélyt és Magyarországot,
Hol érzeni kezdik már a napvilágot,
Járd el Germánia hajdani Bakonyját
És csudáld most benne a múzsáknak honnyát,
Lépj a franciáknak kímélt kertébe
S a péruai kincsek negédes csűrébe,
Hol a másik tenger kékellő kárpítja
A leszálló napnak ágát ki- és bényítja:
Nem kezd-é szívedbe nemes öröm szállni,
Látván, hogy az ember emberré kezd válni?
Nézd, a munkás éjszak mint nyüzsög és zsibong,
S dolgoz méh módjára, keskeny kassában dong,
Az éjszak a köpű, a világ az a rét,
Mellyben a kincseket kurkássza szerteszét,
Sőt, számos rajt bocsát a messzi határra,

A Bengala s Boszton virágzó partjára;
De túl a szelíd dél áldott határain
Nézd a barna népet forró homokjain,
Vagy hever s éhezik a paradicsomban,
Vagy koldúl, vagy lop, öl, prédál alattomban,
Rongyos birtokossi ők a gyémántoknak,
Mord s paraszt kertészi a fűszerszámoknak.

Te vagy hát, óh Maros jámbor magyar vára,
Hol öszvefut a jó s a gonosz határa,
Te vagy a pont, mellynél a vadság eltűnik,
Te vagy, hol az ember érezni megszűnik.
Vigyázz! mert közel van a homálynak partja,
Elnyel, ha az észnek fénye meg nem tartja,
Akinek díszére építsél templomot,
És a vakság ellen hányj több-több ostromot.
Tele olly lelkekkel termékeny kebeled,
Kikben meg-megannyi Mentorid tiszteled,
Kiket a nemzetnek és a két hazának
A biztató egek gvámolúl adának.

Rajta, nemes lelkek, álljunk ki a gátra,
Mar Európában csak mi vagyunk hátra,
Hívnek magok után a többi nemzetek:
„Magyarok! derék nép! mit késtek? jöjjetek!
Mit késtek? termékeny bennetek az elme,
Forr szívetekben a dicsőség szerelme,
Vitéz lángotokat jobbra fordítsátok
S a békesség édes hasznát munkáljátok.
A durvaság ellen közös kötést fonjunk,
S Atlástól Pontusig örök sáncot vonunk.”
Mégyünk, nagy nemzetek! ímé Dáciának
Túlsó határain is már megindulának,
Törjük az akadályt, mellytől nem mehetünk,
S mind az emberiség kertébe sietünk.
Vajha Moldvának is kies parlagjai,
Ameddig terjednek a Pontus habjai,
Magyar Koronánknak árnyékába menne,
S a csángó magyar is polgártársunk lenne!

Verseken tündöklő Erdély. Egybeszedte: Szentimrei Jenő. A Lapage Lajos könyvkereskedés kiadása, Kolozsvár, 1941., 125-128. oldal.

TONK SÁNDOR:

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚLTJÁBÓL

A hagyomány és a köztudat a marosvásárhelyi régi református kollégium létrejöttét az 1557-es évhez köti. Ebben az esztendőben, június 1-10. között a tordai országgyűlésen a rendek, miután már korábban hangot adtak aggodalmuknak, hogy az ifjúság oktatásának elhanyagolása miatt a műveltség szintje süllyed, elhatározták, hogy Kolozsvárt, Váradon és Marosvásárhelyt a reformáció következtében pusztán maradt klastromokba iskolákat telepítenek. Izabella királyné (1541-1559) mint az országos jövedelmek kezelője megígérte, hogy a kolozsvári és a váradai skóla fenntartásához évi száz-száz forinttal fog hozzájárulni, a vásárhelyi iskola támogatására meg a székelyek dézsmájából juttat megfelelő összeget. Érthetetlennek tűnik, miért esett a választás a polgárosultabb Kolozsvár és Várad mellett az akkor még jelentéktelen Székelyvásárhelyre, a kerfetlen mezővárosra, hiszen a XVI. század első felében még kis vásároshely volt, és szerény kiváltságai lassan egyengették az utat a várossá fejlődés felé. Márpedig egy országos jelentőségű intézmény, amilyenné az iskola néhány évtized alatt emelkedett, csakis a kultúrát szerető és érte áldozni is kész polgári környezetben jöhetett létre. A látszat tehát félrevezető. Mert bár Marosvásárhely a XVI. században még jelentéktelen település volt Brassó, Szeben, Várad vagy Kolozsvár mellett, de már a városiasodás útját járta, és kedvező adottságai révén egy évszázad múlva Közép-Erdély tekintélyes gazdasági, szellemi centrumává emelkedett. 1616-ban pedig elnyerte a szabad királyi város címét. A városiasodás az anyagi és szellemi műveltség új igényeit teremtette meg. Az előbbiről az ötvösmesterek XVI. század végi jelentkezése és a polgári jólét számos más jele, a színesebb lakáskultúra tanúskodik. Igaz, a vásárhelyi polgárság „otthonának művészete” szerényebb volt, mint kincses Kolozsvár lakóié, de a haladást nem lehet kétségbe vonni. A szellemi élet alakulása pedig még határozottabban mutatja, hogy a helybeli polgárok elég erősek és öntudatosak voltak ahhoz, hogy művelődési igényeiknek érvényt szerezzenek: már a XIV. század végétől fogva kezdték taníttatni fiaikat, így egyengetve számukra a társadalmi felemelkedés útját. 1389-ben tűnt fel az első vásárhelyi származású diák külföldi egyetemen - Bécsben -, s példáját 1520-ig még kilencen követték. Ez a tíz diák nem sok,

ha azt tekintjük, hogy velük egyidőben 285 szebeni, 267 brassói és 122 kolozsvári származású, külföldi egyetemet járt értelmiségi nevét tartja nyilván a kutatás, de jelzi a település művelődési igényét.

Erdélyben a XIV. századtól kezdve alakultak plébániai iskolák, s egyházi felügyelet alatt ugyan, de polgári-világi igényeket szolgáltak. Hihető, hogy egy ilyen iskola legkésőbb a XV. században már működött Vásárhelyen, s annak padjaiban kezdte tanulmányait Pál szabómester Lőrinc nevű fia is, aki 1495. szeptember 28-án közjegyzőként bocsátotta ki azt az oklevelet, amely először említi a város iskolamesterét. Az oklevélben szereplő Gernyeszegi István pap neve mellett azt olvassuk, hogy: *magister scholae de Vasarhely artium liberalium baccalaureus*, azaz a vásárhelyi iskola tanítómestere és a szabad művészetek borostyánosa, tehát valamelyik külföldi egyetem végzettje.

Az egyetemet járt tanító jelenléte azt bizonyítja, hogy a város lakói az anyagi áldozatot is vállalták, ha gyermekeik megfelelő taníttatásáról volt szó. Ez idő tájt Erdély-szerte kevés az egyetemet végzett értelmiségi, és azok is szívesebben vállalták a rangosabb és jövedelmezőbb papi hivatást. Az iskolamesterséget átmeneti munkakörnek tekintették, hogy pénzt gyűjtsenek tanulmányaik folytatására, illetve arra, hogy kivárják az első kínálkozó alkalmat egyházi javadalom megszerzésére. Ez a gyakorlat évszázadokig fennmaradt, és kedvezően befolyásolta a tanítást: ideig-óráig jól felkészült értelmiségieket irányított az iskolák katedráira. Az egyetemet végzett tanító alkalmazásának az adott jelentőséget, hogy egységes tananyag hiányában az oktatás eredményessége a tanító felkészültségén, rátermettségén állt vagy bukkott.

Ez a plébániai iskola, amint azt Nagy Szabó Ferenc (1581-1659) a város XVII. századi krónikása feljegyezte, a Szent Miklós egyház melletti épületben működött, amelynek helyére később a kollégium helyiségeit építették.

Létezett tehát iskola Marosvásárhelyt a XV. és a XVI. század fordulóján, így az írni-olvasni tudás terjedőben volt, s előkészítette a talajt, amelybe a reformáció nevelési-oktatási célkitűzései gyökeret ereszthettek. Az iskola létrejötte nem a reformáció kizárólagos érdeme. Mint ahogyan a reformátorok oktatásügyi elképzelései sem születtek a semmiből: előzményként ott találjuk a középkori városi iskolákat, a reneszánsz és a humanizmus nevelési programját, a polgárság új művelődési igényeit. A korábbi középkori iskolák jelentették azt az alapot, amelyre a reformáció életerős iskolahálózatot épített. Az 1557-es alapításra emlékezve talán a marosvásárhelyi iskolázás állandó megújulását is ünneplhetnők.

Úgy hiszem, az elmondottak alapján már érthető, miért esett a rendek választása éppen Marosvásárhelyre, amikor az új eszméket, a reformációt szolgáló iskolák helyét kijelölték.

Az iskolaszervezés kevés időt igényelt, és az új intézmény az alapítást követő években már működött. Egymást követték az országgyűlési határozatok, amelyek Izabella királyné ígéretére hivatkozva kezdetben évi 250 forint subsidiumot

mot szavaztak meg, majd a petresfalvi dézsma harmadának átengedése után az évenkénti 100-150 forintot. Az erdélyi fejedelmek rendszerint megerősítették elődeik adományait, vagy növelték is a járandóságot, de gyakran rendkívül adományban is részesítették az iskolát. Bethlen Gábor (1613-1629) állampolitikai feladattá téve az oktatásügy szakadatlan fejlesztését, 1615-ben évi 150, 1618-ban 200 forintot rendelt az iskola számára, és végrendeletében is megemlékezett a marosvásárhelyi tanárok és diákok sorsáról. Az ő rendelte segélyt utódai is folyósították, amint azt II. Rákóczi György (1648-1660), Barcsai Ákos (1658-1660) és I. Apafi Mihály (1660-1690) adománylevelei igazolják. De a fejedelmi kegy juttatta segélyek csak részben fedezték az iskola növekvő szükségleteit, hiszen csak az iskolamester évi fizetése száz forintot igényelt. Különben a XVIII. század vége előtt az iskolák fenntartása nem annyira az államnak, mint inkább annak a közösségnek volt az ügye és kötelessége, amely az iskola fő haszonélvezője volt. Az iskola tudós monográfusa, Koncz József állította össze az iskola javára adományozók jegyzékét, amely pontosan mutatja, kik ismerték fel, hogy az iskola fenntartására áldozni nemcsak a kortársak szemében kegyes cselekedet, hanem a jövőt szolgáló társadalmi érdek. Soraikban egymás mellé állott a városi polgár, a környékbeli kisbirtokos nemes és szabad paraszt, az erdélyi arisztokrácia képviselői, mint például a tragikus véget ért humanista politikus, Gyulai Pál (1550-k.-1592) vagy a történetíró Bethlen János (1613-1678) kancellár. De ezek az adományok nem mindig érkeztek rendszeresen, következőképp a tanárok, diákok gyakran kerültek válságos anyagi helyzetbe. Baranyai Decsi János 1597-ben terjedelmes levélben panaszkolt fel elviselhetetlenül nehéz helyzetét, azt, hogy szokott „fizetéscskéjtől” is elesett. Ez volt az a fordulópont, amikor a város vezetői közbeléptek az intézmény érdekében: saját ügyüknek tekintve a tudós tanár megtartását, elismerték, hogy „ezön székelyvásárhelyi skólamestör immár egynehény esztendőktől fogván az őkegyelmők iskolájában forgolódott és jól szolgált”, s így elmaradt fizetése ellenértékeként neki adták az egykori plébániai iskola épületét lakóházul.

A következő, közel másfél évszázadban zavartalan volt a város együttműködése iskolájával. A polgárság sajátjának tekintette és támogatta az iskolát, aminek eredménye az iskola gyors felvirágzása lett.

Az iskola kezdetben egyetlen iskolamester irányításával működött a városi tanács és az egyház felügyelete alatt. Az első ismert tanár, a korábban Wittenbergben tanult Tordai Adám nevét az 1569 novemberében Váradon tartott hitvita irataiban olvassuk.

A következő két ismert iskolamester: Laskói Csókás Péter (1550 k. -1587) és a már említett Baranyai Decsi tudományos munkássága, oktató munkája révén szerzett hírnevet az iskolának. Különösen sokat tett az iskola megszervezéséért, a tanítás színvonalának emeléséért Baranyai Decsi János, aki 1593-tól 1601-ben bekövetkezett haláláig vezette, sokszor nagyon sanyarú, nehéz körül-

mények között is, a reá bízott iskolát. A tanítás mellett igazi tudós humanista módjára foglalkozott a jog- és történelemtudománnyal, fordított latinból magyarra, és összeállított - feltehetően éppen tanítványait segítő - egy latin-magyar-görög szólásgyűjteményt Erasmus nyomán. Nagy Szabó Ferenc, aki az ő keze alatt tanult, csak a verésekre emlékezik vissza krónikájában, de valószínű, hogy a történelem iránti érdeklődését, polgártársaiénál magasabb műveltségét, olvasottságát, akárcsak az indítást arra, hogy a világot ne csupán kalmárkodásért, hanem „a látásnak és hallásnak” okáért járja, egykori mesterétől nyerte.

Laskói és Baranyai Decsi idejében az iskola meg a város kapcsolata megszilárdult, és a polgárság szellemi élete megpezsdült. Nem véletlen, hogy a század végén itt fordított és alkotott Csáktornyai Mátyás, versszerző volt a városi nótárius Decsi Dániel, egy magát meg nem nevező polgár a török császárok életét szedte rímekbe, s végül itt születet meg az első színvonalas magyar nyelvű polgári emlékirat, Nagy Szabó Ferenc krónikája.

Baranyai Decsi halálát követően a század harmincas éveig keveset tudunk az iskola sorsáról. Attól kezdődően viszont kevesebb úr tátong a tanítók névsorában, és megszorodnak az intézmény életéről szóló frásos feljegyzések. Néhány évtől eltökéltebben pontosan ismerjük az iskola rektorait, el egészen 1718-ig, a kollégium létrejöttéig. Nem feladatunk a teljes tanítói névsor bemutatása, amely különben megtalálható Koncz iskolatörténetében. Hangsúlyozzuk azonban - a tanárok életrajzának és munkásságának ismeretében -, hogy nagyobb részük jól felkészült, korszerű ismeretekkel vértezett értelmiségi volt. Így például 1633-ban Erdőbényei Deák János az iskolameser, aki németalföldi és angliai tanulmányútja után a puritanizmus egyik vezéregyéniségeként tért haza. Utóda a katedrán Kuti János (1636-ban, 1638-ban) a Londoni Ligának és a magyar puritanizmus legradikálisabb irányzatának, Tolnai Dali János körének tagja. 1653 elején érkezett Vásárhelyre Apáczai Csere János hollandiai tanuló-társa, a karteziánus Kézdivásárhelyi Péter. 1653 és 1657 között Fogarasi V. Mihály volt az iskolamester. Ekkor került szóba Apáczai vásárhelyi meghívása is, amiről Szatmári Pap Mihály tudósít az 1655. szeptember 24-i gyulafehérvári hitvitáról szóló írásában: mikor a presbiterianizmussal vádolt Apáczainak fejlődési parancsra el kellett hagynia fehérvári katedráját, többek között a marosvásárhelyi rektorsággal is megkínálták. Ismerjük a feleletét: „Arra még diákkoromban hívtanak, s nem mentem, most már inkább nem mehetek.” Jóllehet így Apáczai soha nem tanított Vásárhelyt, szelleme jelen volt. A XVIII. század rektorai közül Uzoni Sz. Balázs (1660-1661), Abafáji P. András (1661), Fogarasi Mátyás (1662-1665), Szentgyörgyi Beke György (1670- 1671) Apáczai kolozsvári iskolájában tanultak, és ott kapták azt az indítást, amely a karteziánizmus és coccejanizmus követői közé elvezette őket. Hogy ezek az egykori Apáczai-tanítványok a gyakorlatban alkalmazták tanítómesterük pedagógiai-didaktikai elveit, Fogarasi tevékenysége igazolja. Vásárhelyi beköszöntő beszédében - állapítja meg Bán Imre - „a tanító és tanuló kötelességének felsorolása,

a sapientia és a szellemi nemesség dicsérete, a munkára való felszólítás, mind Apáczai szellemében történik”.

Az Apáczai-tanftványok távoztával az iskola hanyatlásnak indult. Ez bizonyára összefüggött az egész fejedelemség válságba jutott létével, de voltak sajátos, helyi okai is. Ugy tűnik, ekkor bomlott meg az iskola és a városi társadalom összhangja, és a tanftást helyi hatalmasságok, papok, mesterek viszályai zavarták meg. Emiatt kesergett 1715-ben az iskola rektora, és írta, hogy aggódik, „nehogy ezen város, mely a reformációkor a szász atyafiak után a magyar városok közül legelőbb reformálódott, a sok prédikátor, mester kergetéséért, a temérdek tudatlanság és hálátlanság miatt azon fogházba [sötétségbe] előbb ne essék vissza”. Hanyatlóban volt tehát a másfél százados iskola, mikor egy váratlan esemény új útra terelte a vásárhelyi iskolázás fejlődését.

1671-ben II. Rákóczi György rekatolizált özvegye, Báthori Zsófia elűzte Sárospatakról a Rákócziak alapította kollégiumot, amelyben egykor Comenius is otthonra talált. A száműzött diákok tanáraikkal Gyulafehérvárt, az onnan Enyedre költöztetett Bethlen-kollégium épületében telepedtek meg, de hamarosan onnan is távozni kényszerültek. Erről az eseményről, a „Fejérvárról Marosvásárhelyen resideáló Református Nemes Collegium fátumá”-ról az iskola volt diákja, Bányai Székely György számolt be élete alkonyán. Leírja, hogy 1716-ban Steinville császári generális a fehérvári vár erődféti munkálataira hivatkozva szólította fel az iskola tagjait a távozásra. A zsoldosok fegyvere engedelmességre kényszerítette a kollégium diákjait és tanárait: „a terminus eljövén az egész Juventus ki szálla a curiára [a kollégium udvarára] zászlókkal, dobokkal; a zászlókat megfordítván a lobogójukkal alá, a dobok pedig fekete posztóval voltak bévonva. Kiindulván [...] éneklésünk volt a 42. soltár [...] így énekelvén és dobolván mentünk egyenesen Krakkóba.” Festő ecsetjére kfnálkozó leírása az erdélyi iskolatörténet ezen tragikus eseményének. A kollégium ugyanis, amelynek kiköltöztetését a császári önkény elhatározta, Bethlen Gábor egykor virágzó akadémiájának léphetett volna örökébe. Az elűzött diákok a közeli Boroskrakkóban és Szászvárosban húzták meg magukat s folytatták tanulmányaikat. Csak 1718-ban született végleges döntés sorsukról. Így emlékezik erre Bányai Székely: „1718 esztendőben levelünk érkezvén Szász Városra, hogy jönnénk fel Maros Vásárhelyre, in Martzio onnét megindulánk s ide jövének [...] ittenis domatim quartelyba szállftattunk, jóllehet a város nem akará, hogy ide telepedjék [a kollégium], kire nézve a Mlgs Supremus Curatoratus bizonyos úri Comissariusokat rendelvén [...] bizonyos punctumok alatt admittálták ide telepedését [...] A pressiók celebráltattak a néhai Galambos Borbély Sámuel felső palotáján, az hol most a Mélt. G. Teleki Jósef úr házai vagynak, holott is akkor volt a palota felső szegeletin egy kis főlegóriátska, abból adtak jelt dobbal a professiókra, círókra és cultusra. Ezt felváltották tsakhamar egy tsengettyüvel, az alatt kamarákat építvén a városi oskola helyén, az mikoris a particulában jeles tudományú Deákok voltak circiter 21-en, ezekkel a Collegiom uniáló-

dott.” Ekkor lépett az iskola a kollégiumok sorába, s lett az erdélyi értelmiségképzés fontos központja.

Mit jelentett ez az iskola életében? Hogy ezt megvilágítsuk, utalunk az erdélyi protestáns oktatás két fontos iskolatípusának - a partikuláris iskola s a kollégium lényegére. A marosvásárhelyi iskolát 1718 *schola particulának* nevezték. A XVII. században ugyanis az erdélyi protestáns iskolák közül kiemelkedett néhány híresebb anyaintézet a *kollégiumok*, amelyekben a felsőbb tantárgyakat (filozófiát, teológiát, majd később jogot is) tanították, s ezáltal az egyetemi fokú értelmiségképzés központjaivá váltak. A kollégiumok szelleme, szervezete és tanítási módszerei szolgálták mintául az alsóbb fokú iskolák számára. Az anyaiskoláknak alárendelt és azok által irányított kisebb iskolákat nevezték a kortársak partikuláris iskolának vagy partikulának. A marosvásárhelyi iskola is kezdetben ilyen partikulaként működött, amely korábban a fehérvári, majd az enyedi és a kolozsvári kollégium felügyelete alatt állott, ahonnan a XVII. században a rektorok is érkeztek. Ezek a diákból lett rektorok honosították meg a partikulában az őket felnevelő alma mater szokásait, etikai elveit, oktatási- nevelési hagyományait.

A partikulát kormányzó rektorokat munkájukban az iskola tehetségesebb növendékei közül kiválasztott osztálytanítók - praceptorok, collaboratorok - segítették. Így ültették gyakorlatba a tanítva tanulás elvét. A tanrend különben rugalmas volt, de törekedtek arra, hogy a legjobb tanulók zökennőmentesen folytathassák majd tanulmányaikat a kollégiumok valamelyikében. 1652-ben a városi tanács és az egyházi előljárók utasították a rektort, hogy „a tanítás dolgában bizonyos leckéi legyenek, melyek subordináltassanak a kollégiumoknak, hogy midőn innen valamely Diák a kollégiumba meend, akadály nélkül tudhassák meg a kollégium moderatori, melyik classisba kellessék ott állítani”. A rangemelés, a kollégiumi státus tehát nem módosította alapvetően az iskola tanrendjét és szervezetét, hanem kiegészítette azt. A korábbi osztályok fölött létrejött a filozófia, teológia s - 1749-től - a jogi tanszék, és a rektor helyébe három professzor lépett.

Az új kollégium, jóllehet anyagi nehézségekkel küzdött, hamarosan egyike lett Erdély legnépesebb iskoláinak. Egy 1765-ös guberniumi számbavétel szerint az Erdélyben működő négy református kollégium (Enyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely) sorában lélekszámát tekintve - Enyed után - a második helyen a marosvásárhelyi állott három professzorával, kilenc tanítójával, 95 tógátusával és 678 alsó osztályos diákjával.

A kollégium történetét a nagy tanáregyeniségek nevei vésték a köztudatba. Koncz iskolatörténete lényegében a tanárok életrajzának corpora, és a megjelenése óta eltelt közel száz esztendő alatt is többnyire egy-egy kiemelkedő professzor alakja révén került előtérbe a kollégium története. Ez indokolt; az iskola tanárai között valóban a hazai tudománytörténet legnagyobb alakjainak a nevével találkozunk, másfelől a múltban, a XIX. századig egységes tanterv

híján az oktató-nevelő munka szellemét a professzorok felkészültsége, tájékozottsága, szellemi frissesége határozta meg. A felvilágosodás eszméi a külföldi egyetemeken tanult tanárok révén terjedtek el a XVIII. század negyvenes éveiben a kollégiumban. Nádudari Sámuel, aki 1740 és 1746 között tanított Vásárhelyt, az elsők között volt, aki Erdélyben Christian Wolff filozófiáját tanítani mert. Tanítványa és utóda, Técsi Sámuel (1741-1756) is Wolffot hallgatta a marburgi egyetemen. Végül Kovásznai Sándor (1764-1792) érdeme volt, hogy a wolffi filozófia és teológia véglegesen tért nyer nemcsak Marosvásárhelyt, hanem a többi kollégiumban is: az ő javaslatára fogadták el az 1769-es, Marosvásárhelyt kidolgozott és a többi református kollégium számára is érvényes tanrendben a görög osztály matematikai tankönyvéül Wolff, a logika és filozófia kézikönyvéül pedig az ugyancsak Wolffianus Baumeister munkáját. És folytathatók a neves tanárok felsorolását Fogarasi Pap József, Kőteles Sámuel, Bolyai Farkas személyén át el egészen a vértanú Török Jánosig.

Van azonban egy ritkábban emlegetett jelenség, amely a felsorolt tanárok életében közös volt: az értetlenség, a közöny, amely körülvette őket, úgyhogy előbb-utóbb feladták fiatalkori tudományos terveiket, illetve az iskola elhagyására kényszerültek. Tavasz Sándor Bolyai Farkasról szóló egyik tanulmányában arról írt, hogy „aligha van még a vásárhelyihez mérhető társadalom, amely annyi elnéző és megbocsátó szeretettel fogadta volna Bolyai Farkas különös életformájának megnyilatkozásait. Az erdélyi magyar lángelme és a [...] város valamiképpen egymásra találtak, kölcsönösen megértették egymást, a lángelme apróbb lángocskákra szaggatta szét magát, a város pedig [...] minden elkövetett, hogy önmagát legyőzze és önmaga korlátozásai fölé nőjjön.” Való igaz, hogy a kollégium történetéből hiányoznak a polgársággal való viharos összetűzések. De a polgárság toleráns magatartása az iskola iránt, ami nyugodt légkört teremthetett volna az alkotó munka számára, Marosvásárhely esetében visszájára fordult, és a lángelmét „apróbb lángocskákra szaggatta szét”. Mert ez a tolerancia közömbösséget, megtörődömséget is takart. Hiányzott tehát a vitára serkentő szellemi légkör, amely az ide vetődött, átlagon felüli képességekkel, tudással rendelkező professzorokat további tevékenységre sarkallja. Mint ahogyan hiányzott a versenyszellemet fenntató vetélytárs iskola, amely - Kolozsvár esete mutatja, ahol egymás mellett és egyidőben három főiskola működött - a tanárokat, diákokat, hatékonyabb munkára, az iskola fenntartóit pedig nagyobb áldozatokra, szellemi erőfeszítésre ösztönözte volna.

Látzólag érthetetlen jelenséggel állunk szemben, hiszen a XVI. század végétől a XVII. század derekáig a marosvásárhelyi polgárság magáénak érezte a partikuláris iskolát, tisztelte, anyagilag támogatta rektorait, és szellemi tőkét is kovácsolt jelenlétükből. Számunkra az tűnne természetesnek, ha az iskola rangemelése, kollégiummá fejlesztése növelné a polgárok önértetét, és az iskola iránti gondoskodását. Valójában éppen az ellenkezője történt: a város vezetői 1718-ban csak a gubernium és az egyházi főtanács nyomására fogadták be a

gyulafehérvári száműzötteket. Tartottak ugyanis attól, hogy a kollégium bor-
árusítási joga csökkenteni fogja a város borbevételeit, mint ahogy féltették a
város más kiváltságait is. Igaz, utóbb az iskolának adták a partikula telkét, ahová
a diákok hevenyészett lakókamrákat építettek. De ez az építmény - sokatmondó
tény - még a század utolsó harmadában is lakóhelyül szolgált az ott tanuló
diákoknak. Jelentősebb építkezésre nem kerülhetett sor. A polgárság elutasító
magatartását az iskola javára tett alapítványok csökkentése is jelezte: míg
korábban az adományozók nagyobb része városi polgár volt, 1718-tól a század
hetvenes éveitig a közel száz alapítványból csupán kettőt tett vásárhelyi polgár.
Sőt, amikor 1792-ben felépült a várbeli nagytemplom orgonája, a városatyák a
város költségén korábban tartott nyolc diák számát négyre csökkentették: úgy
vélték, hogy minekutána a diákok énekére a templom kórusában már nincs
szükség, értelmetlen kiadás lenne tovább támogatni őket. S jóllehet a XIX.
század elejétől ismét megjelentek az értelmiségi polgárok adományai, az iskola
vezetői még a század végén is panaszkodtak a polgárok közömbössége miatt:
Horváth Gáspár az 1886-1887-es tanévet záró beszédében fel is róttá a város
lakóinak, hogy jóllehet évente 70-80 városi fiú tanul az iskolában, a város nem
járul hozzá az iskola fenntartásához. Ám hiba lenne csak a városra hárfítani a
felelősséget a kollégium anyagi nehézségeiért. A vásárhelyi kollégium össze-
hasonlíthatatlanul szegényebb volt, mint az enyedi, amelynek nagy birtokai,
gazdag patrónusai több professzor alkalmazását tették lehetővé. Több volt az
alapítványi hely a diákok számára is. Ezért a tanárok és a diákok egyaránt
szívesen mentek át Vásárhelyről Enyedre, ha erre lehetőségük adódott.

Az iskola szempontjából azonban mégis a város lakosságához mint környező
és tápláló társadalmi közeghez való viszonyulás bizonyult egykor - és tűnik ma
is - sorsdöntőnek. A fiatal nemzedékek felkészítése, tudatformálása ugyanis
nemcsak attól függ, hogy ki mit és hogyan tanít, hanem legalább olyan mérték-
ben befolyásolja a körülvevő társadalom nyitottsága, rugalmassága, áldozat-
készsége.

Szólnunk kell még az erdélyi iskolázás múltjának értékes örökségeként
emlegetett diákönkormányzatról, amely „kísérletet jelentett az osztálytársadal-
mak korában a körülményekhez képest legdemokratikusabb közös életforma
kialakítására”. Ez a diákönkormányzat jelentette először is a kollégium bonyo-
lult és fáradságos gazdasági ügyintézésében való diákrészvételt, jelentette a
diákok fegyelme, tanulmányi előmenetele felett örökdő választott diák-tisztség-
viselőket, és végül a tanulás érdekében önként vállalt fegyelmet, amelynek
betartását a diákokban a századok folyamán kifejlesztett erős közösségi érzés
biztosította. Mai szemmel is hasznos, tiszteletreméltó életforma volt ez. De
akkor mi magyarázza azt a sok és gyakran keserű beszámolót, amit az iskola
egykori szegénysorsú, ún. szolgadiákjainak emlékirataiban olvashatunk? Koós
Ferenc (1840- 1845 között diákoskodott) például egyenesen úgy vélekedet
idősebb korában, hogy aligha ment volna a kollégiumba, ha előre tudja, mi vár

ott rá szolgálóakként. A szolgálóiak sorsa nehéz, a reájuk háruló teher nagy volt, és a tanulásra csak emberfeletti erőfeszítéssel tudtak időt szakítani. De ne feledjük: a kollégium nem volt, nem is lehetett valamilyen társadalmon kívüli testület: a korabeli társadalom igényeit szolgáló jött létre, s a feudalizmus korában a kollégiumi diáktársadalom sem lehetett egységes. A társadalmi ellentétek, a születési kiváltságok a diákokat is megosztották. Másfelől azonban az iskola demokratikus hagyományai lehetőséget teremtettek a társadalom szegényebb rétegeiből érkező fiatalok számára a továbbtanulásra. Erdélyben Bethlen Gábor kora óta törvény büntette azokat a földesurakat, akik akadályozták a jobbágyfiak kollégiumba menetelét. Ez a törvény a XVIII. és a XIX. század elején is erős fegyver volt az iskola kezében. Jellemző, hogy amikor 1781-ben a bécsi udvar kezdeményezésére kidolgozott iskolai reformterv, a *Norma Regia* előírta, hogy a latin (azaz középfokú iskolákba) csak azok mehetnek, akiknek megfelelő képességeik vannak és tanulmányaik költségét szüleik fedezni tudják, a református főkonzisztórium 1783-ban éppen az 1624-es Bethlen-féle törvényre hivatkozva utasította vissza a javaslatot, és hangsúlyozta: a jobbágyfiak alapítványok és patrónusok támogatásával szabadon látogathatják a kollégiumokat.

Ezek után érthető, hogy a kollégiumban viszonylag sok szerényebb sorú jobbágy, szabad székely, polgári származású fiatal tanult. A diákok társadalmi eredetére, területi megoszlására vonatkozóan a felmérések folyamatban vannak (Kozma Béla megjelenés előtt álló diáknévsora és tanulmánya tud majd részletes képet nyújtani), azt azonban a rendelkezésünkre álló részadatok birtokában is elmondhatjuk, hogy a vásárhelyi kollégium viszonylag kis területre sugározta szellemét. A kollégiumi diákok nagyobb része Marosszékről és a közvetlenül szomszédos vármegyék peremvidékéről érkezett, igaz, hatalmas tömegben. 1848 előtt évente 800-900 tanuló járt ide, s ezeknek közel harmadrésze tógátus volt, a felsőbb osztályokat látogatta. A kollégium felekezeti jellege határozta meg a diákok vallási és etnikai hovatartozását. Történetietlen lenne ezt figyelmen kívül hagyni. Mint ahogy történetietlen lenne ezt tenni a balázsfalvi, a brassói vagy a kolozsvári iskolák esetében is. Annál inkább fel kell figyelni minden olyan törekvésre, amely a múltban is az iskola össztársadalmi szerepét helyezte előtérbe. 1798-ban a vásárhelyi kollégium elöljárósága azzal a kéréssel fordult a konzisztóriumhoz, hogy engedélyezze a római és a görög katolikus gyermekek felvételét. A főhatóság támogatta a más felekezetekhez tartozók megnyerését, s egy igen fontos, a felvilágosodás szellemében fogant elvet mondott ki: „a tudományoknak műhelyei között azon marosvásárhelyi Főiskolánk is közönséges haszonra volt felállítva.”

A kollégiumnak a társadalom életében vállalt szerepét egyelőre csak a diákok nagy számán mérhetjük le. A kutatások feladata elemezni az iskola társadalomformáló erejét, művelődésterjesztő munkásságát, hatását a környező vidé-

kek életére. Valahogy olyanformán, amint azt Benkő Samu „Murokország” műveltségének, népi kultúrájának vizsgálata során tette.

Gazdag örökség birtokosa a 425. évfordulóját ünneplő marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum. Olyan örökség ez, amivel jól sáfárkodni nemcsak a mai tanárok, diákok feladata, hanem az oktató-nevelő munka minden haszonélevezőjének, a város és vidéke lakóinak is kötelességük.

Végezetül hadd idézzem múltból jövő tanúságként Bolyai Farkas egyik tanévnnyitó beszédének üzenetét: „Vajha az mi intézetünk is, mellyet eleitől fogva s a balsors csapásai közt is jó indulat ápolt, a kölcsönös szeretet egyetértése tartott fenn, közjó iránti buzgalom gyarapított, most midőn új szellemi világ ébredé előttünk, méltó joggal elmondható, hogy a művelődés nagy épületéhez kövével járult. Gazdagság nem sajátunk, mi kényelmessé és gondtalanná tenné működésünket, lángeszek magasan csattogó röptével nem dicsekedhetünk, de csak jámbor öntudattal, csak kitartó szorgalom s közjó iránti buzgalommal nyúljunk munkához, kívánt siker koronázandja igyekezetünket s nem lesz okunk megszégyenülve pirulni el.”

Korunk (Kolozsvár), 1982. november, 871-877. oldal

FOGARASI SÁMUEL:

MAROSVÁSÁRHELYI PROFESSZOR AZ EMLÉKEZÉS TÜKRÉBEN

- KOVÁSZNAI SÁNDOR -

Ez a *Kovásznai* volt a kakasdi, azután fintaházi papnak fia. Deákkorában a csak előbb említett nagy *Lázár János Imre* nevű fiának volt tanítója, mely úrfi nagy reménységű ifjú korában meghalt. Ezen gróf patrocíniuma által tétetett *Kovásznai marosvásárhelyi professzornak*, mely státiót kívánta volna elérni *Medicinae Doctor Mátyus István*, de el nem érhetvén, nem is voltak egymásnak soha jó emberei.

Kovásznai nőtelen életet élt, durva, darabos ember volt, és szatirikus, de nagy orator, nagy poéta, kivált deákul. Az asszonyokat sokat bosszantotta. Azt az anekdótát beszélnek róla, hogy udvari tanító korában a grófné vastag vászonból csináltatván neki lábravalót, azt az ingen kívül kötötte, melyért midőn megkérdeztetett volt, azt felelte: Hadd lássék az őnagysága gráciája. Midőn a grófné *Gyalakutáról* egy s más vásárlás végett *Marosvásárhelyre* beküldötte, nevezetesen csizmavásárlás végett, s pénzt adott neki, a fraj csizmájára 4 máriást, más csizmára 5 vagy 6 máriást, elment a csizmaszínbe, s kérdezvén a mérték szerint való csizmák árát, ha többet vagy kevesebbet kértek, semmi legkisebb alkuba sem ereszkedett, hanem mindaddig járt, míg olyanra talált, mely mind a mértéket, mind a kiszabott árat találta, akár jó, akár hitványabb volt, s midőn hazavitte, a grófné csak elbámult, hogy mindenért annyit adott, amennyit reája adtak volt, azután a grófné is félbehagyta vele való vásároltatást.

Tartott maga mellett mindenkor szolgának egy tanuló, és az ilyenekből sok derék emberek lettek, papok, professzorok, nevezetesen *enyedi professzor*, a még most is élő *őreg Nemegyei*, meghalt *marosvásárhelyi professzor Zilai*, *dési doktor Sós*, mostani *marosvásárhelyi professzorok*, *Dósa* és *Antal*. Maga egyedül az elsőházba hált, a szolgája egyedül hátul. Ebédet a városról hordatott, vacsorán pedig tojást vagy vereshagymát evett. Szolgája a kertjében dohányt csinált, erős pipás volt, még a könyvei is a pipafüsttől mind büdösek voltak, a

tanuló- vagy oldalháza pádimentoma a pipaszéntől sok helyt egészen átégett. Az asszonyokkal örökké csúfolódott, mégis utolsó betegágyában azt mondta, hogy az ördög találmánya volt, hogy az ember meg ne házasodjék. Hogy az akadémiákról hazajött, a német köntöst mind elhányta, amilyenbe szoktak volt járni az akadémikusok, hogy a domidoctusoktól megkülönböztessenek. A párókájának vuklijaiba egy-egy pár verset tett, s azzal eltemette s nyírt haját viselt. Minden öltözete magyaros volt, még csak a csizmája sem volt bórsarkú, hanem ipplikes és nagy vaspatkó rajta. Viselt rókatorkos prémmel, bőrrrel bélélt hosszú tógát és három egyenlő szegre felakasztott kalapot. Nyomatott orációi s versei mutatják, jilyen nagy litterator volt, zsidóul szeretett énekelni is. A patriae historiában mindent bátran kibeszélt, még revocáltatták is vele a katedrából sok szavait, amelyet így szokott vala véghezvinni: Nekem a gubernium parancsolja ezen s ezen szavaimat visszamondani, íme, most elöttetek vissza is mondom, ne legyen úgy, amint volt. Ezen históriáját hallgatni még a városiak [is] feljártak az auditórumba, s a pápista papok árulkodtak ellene.

Fogarasi Sámuel: Marosvásárhely és Göttinga. Kriterion Könyvkiadó, 1974., 74-76. oldal

KOVÁSZNAI SÁNDOR:

NÉGY VERS

T. F. kollégiumi gondnokról

1785

Vannak gondnokok, kiknek az önmaguk gondja is sok már,
Nem hogy a mások ügyét bölcsen dülőre vigyék.
Ők intézik itt a tanítás és tudományok
Sorsát, s ad a haza nagyszerű férfiakat.

Mikor a törvényszék elhagyta a várost

1786

Ügyvédek, cédák és orvosok sírjátok, mert már
Nincs itt törvényszék, mely idecsalt valaha.
Császár rendeletére távozott innen. Azóta
Bús inség fenyeget Vásárhelyt titeket.
Bárhova néztél, bárkibe bottál végig e tájon,
Prókátor, kurva, sarlatán lehetett.
Mert a csodálatos az, hogy ezeknek dőlt a vagyon csak,
Ily háromságot terme az emberi nem!
És ők, mint a folyók a tengert vágyva, keresve
Éppúgy ömlöttek mindenhonnan ide.
Most, miután elment a törvényszék, ez a város
Vásárhely lett - mint vallja királyi neve.
Már csak munkával tarthatja magát el a polgár,
Íme saguntumi lét - mit rég érdemele.

Az oktatók szerencsétlen sorsáról

1790

Ha Sisypfos munkáját látni akarja az ember,
Nézze meg a nevelők szánnivaló seregét.
Mert az aeol-fi köve s az oktató fáradozása
Éppoly egyforma, mint a tojás s a tojás.
Én is e sziklát görgetem immár számtalan éve,
Ellenségemet is messze kerülje e sors!

A nemes tanulók szüleiről

1790

Hogyha nemes atya sarja magát hév tanulással
Gyötri vagy más valami ily csunya bűnt követ el,
Csak a tanára hibás, aki rászoktatta e bűnre,
Méltán szidják hát érte a drága szülők . . .

(Kovácsnai Sándor: Az ész igaz útján. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970. 245., 251. oldal)

BENKŐ SAMU:

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM DIÁKJAINAK MŰVELŐDÉSI TÖREKVÉSEI A MŰLT SZÁZAD HARMINCAS ÉVEIBEN

(Részlet)

1834-ben az országosan megélnékülő politikai érdeklődés nyomán és minden bizohnnyal az enyedi és kolozsvári diákok mozgalmainak serkentő hatására olvasótársaságot alakított a marosvásárhelyi református kollégium ifjúsága is.

Az olvasótársaság megalakulására 1834 szeptember első napjaiban került sor, erről a jegyzőkönyv így tudósít: „Most midőn a művelődés szelleme szabad szárnyra kelve lebeg a művelt világ láthatára fölött, most midőn az Európa művelt Nemzetei kettőzötetett igyekezettel sietnek a tökéletesedés útján a szabadság

ditső Templomába: a Magyar szívrokon érzetre hevülve hűséget esküdt a vezér elveinek. Látva a pályát a tziel felé, mely mindenkitől meg futandó, érezve magunkban erőt a viadalra, a gátok-akadályok szét rontására, ki-állottunk a fővény szélére. A lelkesedés érzésétől körül övedzve ezen Tanuló Intézet kebelében Társaságban öntöttük magunkat e folyó 1834-ik év September 2-ik napján, a közös művelődés tzieljából; melyre vezető utak a közönséges olvasások, és az azokra tett észre vételeknek vitatásai lesznek. Az Eggyesség és Áldás koronázzák e szent igyekezetet.”

A megalakulás után nyomban kezdetét vette a rendszeres munkálkodás, olvasás és az olvasmányok megvitatása töltötte ki a társaság összejöveteleinek a programját. Mindezt megelőzően a társaság vezetőséget választott magának. A vezetőség első dolga volt kapcsolatba lépni könyvkereskedőkkel, hogy minél hamarabb hozzájuthassanak a szükséges könyvekhez. A társaság belső életében a fiatalok a polgári demokrácia eszméit és elveit érvényesítették, minden belépő tagnak egyenlő jogokat biztosítottak, vezetőségüket szavazással választották és nem túrtek maguk között semmi vagyoni vagy származásbeli megkülönböztetést. Gyűléseiket hetenként tartották, de jegyzőkönyvet, sajnos, csak a szigorúan vett szervezési kérdésekről vezettek. Ezért munkásságuk világnézeti tartalmának megismeréséhez biztos támpontot csak beszerzett és nyilvánvalóan olvasott könyveknek a jegyzéke nyújt.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezt az önmagában is sokatmondó könyvjegyzéket.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a könyvek címéből ítélve, a diákok világnézeti és esztétikai tájékozódása igényes, érett és korszerű. A francia felvilágosodással Voltaire művei révén keresnek kapcsolatot. A világirodalom nagy realistái iránti vonzódásukat Goethe és Molière műveinek az olvasása jelzi. A magyar irodalom legújabb terméséből Vörösmarty Mihály, Fáy András, Bajza József köteteit szerzik be. Ezeknek az íróknak a művei humanizmusra, a szellemi javak megbecsülésére és nemzeti öntudatra nevelték a diákokat.

A legszembetűnőbb érdeklődéssel a publicisztika felé fordult az ifjúság. Ez nem csoda, hiszen ebben a műfajban a legközvetlenebbül és az olvasó számára legrhythetőbb módon szólhat az író a jelen feladatairól, a múlt hibáiról és festegetheti boldogabb jövőrenek a reménységét. Megvásárolják Széchenyi Istvánnak szinte minden addig megjelent munkáját. Az erdélyi ifjúság ezekben az években fedezi fel Széchenyi különleges ötvözetű tollát, a gazdasági élet szigorú törvényeire appelláló író ígézete elől nem térhet ki az útkereső értelem és világos okfejtésű racionalista optimizmus valószínűleg hamarosan magával ragadta a diákok érzelmeit is. Ismeretes, hogy elmélkedésekben és példázatokban bővelkedő könyvei nemcsak gondolatgazdagok, hanem mindenekelőtt gondolatébesztők. Nem véletlen tehát, hogy a körülöttük folyó szó- és tollcsaták nem vártak sokáig magukra. Az országos méretű viták eredményeképpen - úgy látszik - az ifjúság Erdélyben is viszonylag hamar elkötelezi magát a Széchenyi által hirdetett társadalmi reformok mellett. Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor és Jósika Miklós könyvei lényeges járuléka ennek a Széchenyi eszméi körül forró eszmei tisztázódásnak és világnézeti állásfoglalásnak. Wesselényi és Jósika műveiben a szűkebb hazára lokalizálva található meg a feudalizmus bírálata és Erdély sajátos történelmi helyzetéhez idomul - minden érényével és gyengeségével - a beléjük foglalt reform-program is.

Széchenyi és Wesselényi munkáinak a diákság soraiban aratott népszerűségéhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy azok részletekbe menően foglalkoznak a nevelés legégetőbb kérdéseivel. A Hitelben például Széchenyi a nevelés gazdaságpolitikai összefüggéseit tudatosítja, mondván hogy a jó nevelés „szörnyű sokba tellik”, pénz kell hozzá, azt pedig csak gazdasági előmenetellel, korszerű termeléssel és kereskedéssel lehet előteremteni. Balítéletéről című munkájában a neveléssel kapcsolatban Wesselényi is alapvető elvi kérdéseket taglal. Szenvédélyes hangon ostromozza az oktatás helytelen módszereit, és kifejti, hogy „a haza megismertetése, a hazaszeretet kifejtése, mindenki polgári helyzetének elérése, s a hazafiúi kötelességek s tartozások megtanulása” szempontjából milyen újításokra van szükség az erdélyi iskolai és tanítási rendszerben.

Böllöni Farkas Sándor pedig - miközben beszámol észak-amerikai útról, a polgári demokráciával és annak intézményeivel való megismerkedéséről - lényegében nem tesz egyebet, mint hazai földre szórja „a külföldről hozott minden szabad intézetek magvait”. Ez a mag úgy látszik hamarosan eltalál a legjobb termő talajba: az erdélyi értelmiségi ifjúság agyába és szívébe.

Ezek után igazán természetesnek kell találnunk, hogy a diákság a közéletben való folyamatos tájékozódás érdekében beszerzi és olvassa az *Erdélyi Híradót*, az *Erdélyi Híradó Toldalékját* 1831-ből, Szász Károly nemes veretű publicisztikájával, a *Nemzeti Társalkodót*, a *Vásárnapi Újságot* és az 1834-es országgyűlésre vonatkozó mindenféle irományokat. Az erőteljes politikai és az azzal összefüggő történelmi és szépirodalmi érdeklődés mellett, a vásárhelyi diákok beszereztek olyan könyveket is, melyeknek olvasása és tanulmányozása révén az általános műveltségben, vagy éppen valamelyik szaktudományban (pedagógiában, matematikában) öregbíthették tudásukat.

Az olvasótársaságnak ez az erdményes munkája nem lehetett hosszú életű. A Metternich által tökéletesített rendőrállam székelyföldi besúgóapparátusába valami alapvető hibának kellett volna becsúsznia ahhoz, hogy a hatóságok hamarosan fel ne figyeljenek a diákok szervezkedésére. Az apparátus azonban hibátlanul működött, és egy tisztességtelen kéz rövid idő múltán papírra is vetette a társaság jövőjét megpecsételő feljelentést.

A református egyház főconsistoriuma 1836. január 11-én szigorú rendeletet küld a vásárhelyi kollégium előljáróihoz, hogy feljelentés miatt siessenek „ezen Olvasótársaság formálódását, fennállását, körülményesítését és egyenest, a Méltóságos Fő Consistoriumnak le írni, fel küldvén egyszersmind annak a feladásban említett Jegyző Könyvét és minden Könyveinek Laistromát.”

Az előljáróság mindent elkövetett, hogy a kollégium jó hírért és becsületéért fenntartsa és a „költött vádaktól megmentse”. Igazán megható, ahogy a kollégiumi kurátorok és tanárok hosszas okfejtéssel és adatfelsorolással bizonygatják, hogy a diákok szervezkedésükkel semmi állami, vagy kollégiumi törvénnyel ellenkezőt nem követtek el. „Nem az Új Idő szüleménnyel, Méltóságos

Fő Consistorium, a mi Fő Oskolánkban létező Olvasó társaság - olvassuk az előjáróság levelében, - mert a tudni vágyástól lelkesített Ifjak már régtől fogva olvashatták a Közönséges Újságokat, melyeket Fő Oskolánk a maga költségén meg hozathatott; de látván azt jobb jobb Ifjaink, hogy a Magyar Könyvek, jó Folyó Irások, nagy számmal jönnek ki a Két Magyar Hazába, melyeknek meg hozatására sem Fő Oskolánk Könyvtárának, sem Ifjainknak edjenként, a szegénység miatt modjok nem volt; arra a gondolatra mentenek mintegy 30an 40en, az el mult 1834 béli Oskolai Év kezdetével, hogy kitsin Jövedelemekből, a kiktől ki tölt, bizonyos Summátskát öszve téve, azzal a Magyar Újságon kívül néhány Jo Magyar Könyvet lassanként meg hozassanak; ezeket, mikor rendes Kollégyomi foglalatosságoktól érkeznek, egy arra határozott órán, vagy edjűtt, vagy pedig külön a magok szobájokba ollvasanak." A rektorprofesszor miután tudomást szerzett a társaság megalakulásáról, megvizsgálta annak működését és megállapította, hogy „a Kollégyomi törvények ellen semmit sem hibázik”. A tanári kar úgy tudta, hogy politikai kérdésekkel az olvasótársaságban nem foglalkoztak, a jegyzőkönyv ilyenről nem is tudósít, az a néhány bevezető mondat pedig, ami a jegyzőkönyv elején áll - és amit ez előbbieken mi is idéztünk - a professzorok véleménye szerint „Inkább Ifjui Képzeldés és stylus, melynek a Jegyző Könyv tartalmával semmi arányt jelelő öszve függése nintsen.”. Ami pedig a társaság tulajdonában levő könyveket illeti, azok a tanári kar tudomása szerint, „nagyon közönségesek és esméretesek, de hogy tiltott könyvek-e azok, vagy nem? mi magunk nem tudhatjuk, nem lévén velünk közöltetve a tiltott Könyvek Laistroma”. Azt hisszük, nem tévedünk, ha a levelet alá-író előjárósági jegyzőnek, Dósa Eleknek a jogi észjárását gyanítjuk ebben a fogalmazásban, csakúgy mint a levél további gondolatmenetében. Az előjáróság ugyanis miután sorra visszautasítja a felhozott vádakat, azt is megírja, hogy a főconsistoriumnak a társaság betiltására vonatkozó rendeletét úgy értelmezi, hogy csak abban az esetben kell azt végrehajtani, „ha a fel adott vádak igazak lennének.” Tekintettel azonban arra, hogy azok egytől egyig rosszindulatú gyanúsítások, kéri az előjáróság a főconsistoriumot hogy „ezen alaptalan, s Nevelő Intézetünköt kisebbíteni intézett fel adás Szerzőjének, Hazai Törvényeink nyomán, a Felsőes Királyi Fő Kormánytöli ki nyilatkoztatását, hathatós közbenjárásánál fogva ki eszközölje.”.

A főconsistorium nem helyezkedett a vásárhelyi kollégium előjáróinak az álláspontjára. A kolozsvári események és az enyedi diákság szervezkedéséről való tájékoztatás után nagyon is tisztán látta, hogy az iskolai olvasótársaságok mindenekeöltt világnézeti eszméknek és haladó politikai mozgalmaknak a szolgálatában állnak.

A főconsistorium - az 1833-as átszervezés után az erdélyi reformpárti ellenzék egyik legjelentősebb hadállása - helyzetéből következően két fronton kényszerült hadakozásra: egyrészt a gubernium felé bizonygatta, hogy a diákok társaságaikban cleve jámbor dolgokkal foglalkoztak, de a kormányzati utasítá-

soknak megfelelően, még ezeknek a működését is felülvizsgálta, másrészt az iskolák vezetőit róta meg, hogy a diákok soraiban tanári felügyelet nélküli szervezkedést tűrtek meg.

A vásárhelyei és enyedi kollégiumban létesített olvasótársaságnak az ügyével a fő egyházi gyűlés 1836. január 31-én foglalkozott. Megállapították, hogy a jó könyvek olvasása „nem hibáztatható, de sőt dicséretet érdemlő”, az olvasás céljából való szervezkedésnek azonban „a kollégiumi közönséges törvények mellett helje nem lehet s balmagyarázatokra is szolgáltatathatna alkalmat”. Megrója a fő egyházi gyűlés a vásárhelyi kollégium előjáróságát, hogy elkerülte figyelmét a diákság szervezkedése és „a kebeleekben létezett Olvasó Társaság szabályozását oly későre tudta meg, mit eredetében meg tudni köteles lessz vala”. Felmerül a gyűlésen az a kérdés is, hogy a társaságok beszüntetése esetleg azzal a káros következménnyel járhat, hogy az ifjúságnak nem lesz alkalma önmagát művelnie és a jó könyvekkel megismerkednie. Ezért a gyűlés „meghatározza azt is, hogy nyitassék mindenkik Fő Oskoláinkban a Könyvtár mellett egy olvasó szoba, hol a tanuló Ifjuság akár az Oskolai Könyvtárból ki kért, akár pedig általok különösen, vagy némeljek közös költségével, az Oskolai Előjáróság jóvá hagyásával szerzett könyveket is, minthogy lako szobáikba, hol többen vannak egjütt, ezt fel nem találhatják, illő csendességbe, a Könyvtárra felügyelő Professor fel vigyázatja alatt olvashassanak, de ezen olvasó Ifjaknak semmi nemű társasági alakjok ne légyen.”

A jegyzőkönyvekből és leiratokból kitűnik, hogy a főconsistorium olyan előjárósági intézkedéseket szorgalmazott, amelyek a kollégiumok önkormányzatához igazodva biztosítják az új könyvek olvasásának törvényes lehetőségét, de kizárnak minden politikai természetű gyanúsítást. Természetesen ezek a törvényszabta lehetőségek a kollégiumi autonómia ellenére feltűnően szűkek és szegényesek voltak. A főconsistorium az állami központi hivatalok utasításainak megfelelően a törvénysértések megelőzése érdekében, minden új könyvnek a beszerzéséhez előjárósági hozzájárulást követel meg és szigorú utasítással tilalmazza az egyesületi szervezkedést és a politikai, irodalmi, vagy bármilyen más tárgyú vitatkozást.

Ezzel az intézkedéssel a főconsistorium tagjai legfeljebb saját lelkiismeretüket nyugtatták meg, mondván, hogy nem helyezkednek szembe a diákság művelődési törekvéseivel, sőt megfelelő felügyelet mellett, biztosítják további kibontakozását. A hivatalosan engedélyezett önképzési lehetőség azonban egyáltalán nem elégítette ki a diákság szellemi igényét. Az ifjúság többet akart, amennyit a reformpárti többségű főconsistoriumnak módjában volt engedélyezni. A szervezkedés és szabad vitatkozás tilalmazása a diákok meg-megújuló ellenszegülésére adott alkalmat, és többször is megpróbálták valamilyen formában megkerülni a szigorú rendelkezéseket. Egyes jelek alapján arra is következtethetünk, hogy a tanuló ifjak idővel - minden bizonnyal feljebbvalóik hallgatólagos belecgyezésével - újraszervezték az olvasótársaságot. A kollégi-

umi jegyzőkönyvek adatai alapján azt írja Koncz József, hogy 1844. február 7-én „némely tanuló ifjak azon kívánságára, hogy magok társalgási mívelésök, főleg pedig az olvasó-társaság könyvtára gyarapítása céljából a közelebbi húshagyó hetében színdarabot adhassanak elő közönségesen, válaszolja a tanári kar: A kitűzött kettős törekvés méltánylása mellett is, a választott eszközt semminemű tekintetben célravezetőnek nem találván, kérelmetek kívánságának eleget tenni nem állhat hatalmában.”

Az olvasótársaság tehát az államhatalmi tilalmazás ellenére is tovább élt. Persze, ha nem volt más lehetőség, akkor a hivatalos rendelkezések szabta határokon belül működött. Létezése - igaz csak szórványos adatok alapján - egészen 1848-ig nyomon követhető. Ez év áprilisában 135 diák terjedelmes beadványt terjesztett a kollégium elöljárósága elé. Ebben a beadványban a fiatalság - nyilvánvalóan a forradalmi esztendő tavaszi eseményeinek a hatására - előadja a kollégiumi élettel és a nevelési rendszerrel kapcsolatos kívánságait. Ezek között első helyen szerepel „egy olvasás végett kijelölt külön szoba”, ahol megfelelő körülmények között lehet olvasni és vitákat rendezni. Az ifjúság azt tartja, s ezt előljárói előtt ki is nyilvánítja, hogy „nem szabad zárdailag elvonni magát a külvilágtól, hanem meg kell ösmerkednie azokkal is, mik kívülötte történnek.” Ennek érdekében újság megrendelését szorgalmazzák és azt javasolják, hogy „az értelem felvilágosodása s az igazság kitisztázása” érdekében hetenként kétszer rendezzenek disputákat.

Olvasásra és vitatkozásra azonban ekkor már nem volt sok idő: alig telt el egy félesztendő, s a vásárhelyi kollégium diákjai is a forradalmi hadsereg katonáiként, kezükben fegyverrel szolgálták „az igazság kitisztázását”.

Kelemen Lajos emlékkönyv, Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957., 47-57. oldal

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM SZERVEZETE 1840-BEN

Nagyon elüt ez a mai szervezettől, ezért mielőtt továbbmennék, itt leírom. Alul kezdem. Volt két elemi osztály, melybe azon 6-8 esetleg 9 éves gyermekek jártak, akiket szüleik a kollégiumba való járásra szántak. E két osztály neve: cella és conjunctica volt. Leginkább városi gyermekek vették legalább a cellát igénybe. E két elemi osztályra következett hat gimnáziumi osztály, név szerint: 1. német, 2. grammatica, 3. syntactica, 4. rhetorica, 5. poetica és 6. logica. Ez utóbbinak elvégzése után subscribáltunk, azaz a kollégium törvényeit aláírtuk, a tanárokkal kezelt fogtunk, és ezzel fogadást tettünk, hogy a kollégium törvényeit szentül megtartjuk. Diákok, urak lettünk, kivált ha, mint nekem is, volt mit együnk. Szabad volt pipázni is a hosszú szárba illesztett ákosfalvi, a selmeci pipákból, ha volt vágott dohányunk.

Akkor nem lévén monopólium a dohány, a híres ernyei, paniti, bergenyei rendkívül olcsó volt. A szivar még ritka volt, s csak urak szájába illett, papírszivaroknak híre sem volt.

Az osztályokban évenként rendszeren két nyilvános vizsgát adtunk, úgynevezett első és második félévi vizsgát, mindig a nagyteremben - auditoriumban. Az érdemsorozat következő volt: Eminens cum laude, Eminens secundi gradus, Classis primae és Classis secundae. Aki secundát kapott, annak ismételni kellett az osztályt, és ez volt a leglesújtóbb büntetés, mert az ilyen szerencsétlen rendszeren gúny tárgya lett tanuló társainak. Sietett is az ilyen elhagyni végleg a kollégiumot, és vagy hazament, gazda lett belőle, vagy beállott iparosnak. A praepceptor urak egyik büntető szidása ez volt: „Eredj csizmadiának”, „Eredj kecskének” - azaz szabónak.

Gyönyörű volt azon időben a poetica classis téli közvizsgálója. Felkerestük a koronkai erdőben a mohát, az örökzöldet, a fenyőgallyakat; a módosabb városi fiúk virágot szereztek, s úgy feldíszítettük a nagytermet, hogy júniusnak is beillett volna.

A virágos piramisok között szökőkút csörgedezett, éneklő madarak csicse-regtek. Kezdődött szíveinkben az élet poétikus szaka, s ennek külső nyilvánulást is kellett adni. Az öreg tanárok és az ifjú kor virágjában levő köztanítók ezt

nemhogy eltöltötték volna, sőt láthatólag gyönyörködtek benne. Eszükbe jutott bizonyosan, hogy ezt egykor ők is épp úgy csinálták. Valóban szép is volt az, és nagy kár, hogy a realizmus a költészet ezen szép virágát is kipusztította a kollégiumbokból.

Megjelentek ezen vizsgára a vizsgázók édesanyjai, nővérei, az élő virágok; gyönyörködni a szép magyar dalokban, a terem díszítésében, jó gyermekeik, illetőleg fivéreik kitüntetésében.

A logica clasissban tett két vizsga után még egy harmadik is volt, az úgynevezett subscriptiói vizsga, melyen főleg a latin nyelvből nagyon szigorúan megvizsgáltak a tanár urak. Aki itt elbukott, az okvetetlen elhagyta szégyenében a kollégiumot.

Ezen vizsga után nyomban következett azon nap estve a híres potus, melyet a subscribáltak adtak, s melyen a diákokkal te-poharat ürtettek a novitius diák urak. Mi a potust az első soron tartottuk két szobában, melyen alig volt olyan novitius, aki több-kevesebb mérvben be ne rúgott volna. Ezt azonban „ez egyszer” elnézték nemcsak a jurátus urak, de magok a professzorok is, kik azonban abban részt nem vettek. Annál is inkább részt vettek a városi fiúk szülei, a boldog édesatyák, hogy nekik is már diák fiok van. Még ma is édesen emlékszem, hogy milyen vígan mulattak, táncoltak velünk Dimén Lajos, Szabó Imre városi tanulóúrsaink atyjai.

A diákosztályok szervezete

A diákosztályok hat évre voltak beosztva: 1. volt a novitius, 2. év a veteranus historicus osztályok, melyeknek növendékei minden tantárgyat egy év alatt együtt hallgattak. Ez a két osztály a mai gimnázium VII. és VIII. osztályának felelt meg. A harmadik év az elsőéves jogász (jurista), a negyedik a másodéves jogász osztály. Ezek is együtt tanultak. Az 5. év volt az elsőéves teológus, a 6. év a másodéves teológus osztály. Régebben, aki jogot végzett, elvégezte a teológiai két évet is, és azután ment a királyi táblára kancellistának, de 1840-ben ez már nemigen divatozott, hanem a két évi jogi tanfolyam bevégezése után odahagyta a kollégiumot, s így a két évi teológiára csak azok maradtak benn, kik a papi pályára készültek.

Akik a teológiát is végezték, még egy, néha két évig is osztálytanfőtök (classis praeceptorok) lettek. Két évig leginkább olyanok, kik külföldre akartak még valamelyik német egyetemre menni. Praeceptoroskodásuk tehát pénzszerzési eszköz is volt.

Az egy évi praeceptoroskodás után eklézsia után láttak, és némelyiket nagy pompával vitték ki falura papnak. Az ilyen öreg diákokból teltek ki: a senior (a kollégium gazdája), a contra (a kollégium rendőrfőnöke) és a könyvtárőr. Ha valamelyikkel megtörtént, hogy nem kapott állomást, s így 2-3 évig volt kény-

telen állásán maradni, az ilyen ezt nagyon megrestellte. Azonban a nyakára nőtt diákok is éreztették vele, hogy már kimehetne a kollégiumból, s átadhatná másnak azt az állomást. Így történt ez Barabás seniorral, ki ma is református leányiskolai tanító Vásárhelyt, akire a contra ablakához közel levő deszkakorlátra, a székházzal szemben, fehér krétával olyan latin verset írtak hexameterben, hogy nem volt többé ott maradása. Ez 1841-ben történhetett. Én is tudtam e gúnyverset még pap koromban is, de ma már nem jut eszembe.

Az apparitor. Másik kötelesség volt a diákoknak a templomba való pontos járását ellenőrizni. Templomozás (praeces) hétköznap este 6 órakor a nagy auditoriumban tartott, ahol orgona is volt. Egy tanító vagy mesteri állomásra készülő ifjú orgonált, s egy teológus könyvből felolvasott egy imát, erre a Miatyánkot, a berekesztő pár szóból álló imát. Erre ismét orgona és ének zárta be az istentiszteletet.

Télen néha-néha prédikáltak is a teológusok, mert ez volt az ő gyakorló iskolájuk a prédikáció-írásra és -elmondásra. A vasárnapi istentiszteletre az összes ifjúság tartozott elmenni, minthogy pedig egy templomban nem fértünk volna el: fele ment a várbeli, másik fele a kistemplomba.

Ez elmaradhatatlan kötelesség volt, s minden vasárnap ki volt ragasztva a falra a kapu alatt, hogy mely osztályok mennek a várbeli, és melyek a kistemplomba. Az elemi és gimnáziumi osztálybeli növendékek templomba járását ellenőrizték az osztálytanítók, a diákokét az apparitor. Volt egy hosszú fa-katalógusa, ennek két lapjára fel volt ragasztva azon papír, melyre a diákok neve apró, de tiszta írással fel volt írva; a katalógus szélein kis mélyedés a keresztnevek hosszában, és abba sárga viasz öntve. Az apparitor a kapuban állott, és akiket a templomba menni látott, azok nevei után a viaszba körmével vagy tollkésével egy húzást tett. Aki nem volt ott, nem kapott húzást. A templom elhanyagolása pénzzel büntetett; egyszeri kimaradás, ha a rector előtt nem bírta igazolni, hét váltókrajcár volt, vagy cipóját vesztette egy napra. Az elemi és gimnáziumi tanulókat a templom igazolatlan elmulasztásáért megcsapatta tanítója. Így akarták megkedveltetni vele Istent, a legfőbb szeretetet . . .

Koós Ferenc: *Életem és emlékeim*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971., 73-76. oldal.

A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtőmunkája az 1860-as években

A romániai magyar folklor tudomány egyik alapvető feladata lenne az erdélyi magyar népköltészeti kutatások történetének feltárása és összefoglaló feldolgozása. Sajnos, népköltészeti szakembereink elenyészően csekély száma, s következésképpen kicsiny munkaképessége miatt e sürgető feladat megoldására pillanatnyilag nem gondolhatunk. Ehelyett szerényen meg kell elégednünk a másfél évszázados múltra visszatekintő erdélyi magyar népköltészeti kutatások egy-egy részletének felderítésével, későbbre halasztva e részletek összefoglalását, tanulságaik összegezését.

Az alábbiakban magam is egy adalékkal szeretném gyarapítani eddigi ismereteinket. A marosvásárhelyi református kollégium diákjainak az 1860-as években végzett népköltészeti gyűjtőmunkájáról van szó, amelyet tanáruk, F. Szabó Sámuel kezdeményezett és irányított.

Szabó Sámuel életével, (amelynek egyes mozzanatai és fordulatai még a regényíró is minden bizonnyal megihlelhetnék) tudomásom szerint, eddig részletesen senki sem foglalkozott. A Ványi-Dézsi-Pintér-féle Magyar Irodalmi Lexikon (Bp. 1926.) még a nevét sem említi, s így csak Szinyei József: Magyar írók élete és munkái című alapvető művéhez fordulhatunk, hogy életéről valamennyire tájékozódjunk. Eszerint 1829. május 16-án születet a Székelykocsárd melletti Székelyföldváron. Tanulmányait Nagyenyeden végezte, de közben a német nyelv elsajátítása végett két éven át a segesvári német algimnáziumban diákoskodott. Az 1848-as forradalmi esztendő őszén a pesti egyetemen hadtudományi előadásokat hallgatott, majd a nagyváradi tüzérképző iskolában katonai képesítést szerzett. 1849 tavaszán Kézdivásárhelyen a székely tüzérség egyik kiképző tisztje volt. A dicső háromszéki harcok során, alig 20 éves korában, Gábor Áron oldalán küzdött, s rövidesen főhadnagy, valamint az I. székely háromfontos üteg parancsnoka lett. A szabadságharc leverése után asztaloslegényként bujdosott az osztrák hatóságok elől. 1851-től főúri családoknál nevelősködve tartotta fenn magát, majd 1853-tól a téli hónapokban rendkívüli egyetemi hallgatóként vegyant, és ásványtant kezdett tanulni. 1856 őszén Heidelbergbe ment, ahol két félévet töltött, s főként Bunsen laboratóriumában dolgozott. Párizsi tanulmányok következtek, s közben beutazta Franciaország északi részét, Németországot, Svájcot, Belgiumot, s Londonban is hosszasan

időzött. 1858 szeptemberében foglalta el tanári székét Marosvásárhelyen, ahonnan pontosan tíz év múlva a kolozsvári református kollégiumba távozott. Kolozsváron előbb fizikát és kémiát, később kizárólag magyar nyelvet és irodalmat tanított. 1897-ben nyugalomba vonult, 1905. január 1-én halt meg.

Mivel tudomásunk szerint népköltészeti kérdésekkel kizárólag Marosvásárhelyen foglalkozott (eddig még semmi nyoma sincs, hogy ilyen irányú tevékenységét Kolozsváron is folytatta volna), a továbbiakban mindössze marosvásárhelyi éveit kell kissé közelebbről szemügyre vennünk. A marosvásárhelyi református kollégium történeti monográfiájából kiderül, hogy 1857. június 10-én választották meg a természettudományi tanszékre, s a kinevezési okiratot Heidelbergbe küldték címére. Ő a kinevezést elfogadta, de ismereteinek tovább gyarapítása és tanulmányainak befejezése végett még egy esztendő haladékot kért. A kollégium a kérést teljesítette, sőt 300 forint segélypénzt is kiutalt számára, hogy tudományos kiképzését minél kedvezőbb körülmények között fejezhesse be. 1858 szeptemberében kezdte meg ásványtani, növénytani és kémiai előadásait. 1860-tól már angol és francia nyelvet tanított. 1863-tól pedig a VII. osztályban a magyar irodalmat adta elő. Közben, 1859-től Kolozsvárra történő eltávozásáig, könyvtárfelügyelő volt, s ami számunkra a népköltészeti kutatásokkal kapcsolatban a legfontosabb, Mentovich Ferencsel együtt vezette a diákok "önképző társulat"-át, amelynek keretében az 1860-as években a székely népköltészeti munka kibontakozott és felvirágzott.

Vajon mivel magyarázható, hogy Szabó Sámuel, noha a természettudományok professzora volt, a kollégiumi diákság körében mégis népköltészeti gyűjtést szervezett, s e mozgalomnak egész marosvásárhelyi tanárkodása idején mindvégi irányítója maradt? Olyan kérdés ez, amelyre életének és tevékenységének behatóbb ismerete nélkül ma még nem tudunk pontos választ adni. Lehetséges, hogy már külföldi tanulmányai során, a nyugat-európai nagy népköltészeti mozgalmak láttán felébredt benne a folklór iránti érdeklődés, de az is lehet, hogy író és tudós barátai, a magyar népköltészet úttörő népszerűsítői (mint Arany János, Gyulai Pál és mások) serkentették erre a munkára. Tanári tevékenységének alakulása minden esetre világosan tanúsítja, hogy érdeklődése a természettudomány felől fokozatosan, végül pedig kizárólagosan az irodalomtudomány felé fordult, e folyamatba a népköltészeti munka jól beleillett, sőt bizonyára annak egyik mozzanatát, láncszemét alkotta.

Mit köszönhet a magyar folkórtudomány Szabó Sámuelnek? első pillantásra úgy tetszik, hogy nem túlságosan sokat, hiszen tudunkkal egész életében mindössze öt egymással összefüggő népköltészeti tanulmányt közölt 1863-65-ben Arany János folyóiratában, a Koszoróban, valamint néhány kisebb jelentőségű népköltészeti adalékot 1867-68-ban az általa szerkesztett marosvásárhelyi Székely Közlönyben. Mindezek a közleményei, pontosan az e közleményeibe foglalt népköltészeti alkotások Arany László és Gyulai Pál jóvoltából 1872-ben Javarészt egy helyre gyűjtve is megjelentek a Magyar Népköltési Gyűjtemény

I. kötetében, ilyenképpen ha Szabó Sámuel neve szóba kerül, a szakemberek azonnal és szinte kizárólag az MNGy-nek erre a kötetére gondolnak.

Mit tartalmaz e kötet az ő gyűjtéseiből? Ha a nevével jelzett balladákat, balladás dalokat és dalokat mind összeadjuk, számuk még akkor sem éri el, csak megközelíti a húszat. Maroknyi mennyiség ez, de minőségileg annál jelentősebb, mert olyan alkotások vannak közöttük, mint a Szilágyi és Hagymási egyetlen teljes változata, két Molnár Anna és egy kitűnő Kőműves Kelemen, a mezőbándi úrfi balladája, Görög Ilona és így tovább; mindezek a magyar népköltészet igazi gyöngyszemei, irodalmunk klasszikus alkotásai. Éppen ezért érthető, hogy a magyar népballadák legutóbb megjelent nagy, összefoglaló kiadványában Csanádi Imre és Vargyas Lajos, az MNGy-nek e kötetét méltatva, Szabó Sámuel az összes többi gyűjtő fölé helyezi: „A jónevű gyűjtők sorában is Szabó Samut illeti a legtöbb elismerés, mint a Székelyföld gondos, kitűnő érzékű kutatóját.

*

Felvetődik egy kézenfekvő kérdés: minőségileg kétségtelenül jelentős ugyan Szabó Sámuel népköltészeti anyaga, de mégis, mennyiségileg ilyen kevés lett volna?

Hogyan lehet erre a kérdésre válaszolni? Tudnunk kell, hogy napjainkban a folkloristák tevékenysége kétirányú. Kodály Zoltán 1937-ben, a magyar folklorkutatás módszerét és feladatait tisztázva, félreérthetetlenül megállapította, hogy „a munka két részre osztható: élő folklórt gyűjtjük és tanulmányozzuk: azt a folklórt, amelyet ma egy adott területen (egy helységben vagy egy vidéken) a dolgozó nép ismer, életben tart és egyre tovább fejleszt, vagy legalábbis az emlékezetében megőriz. Ám ennek a mai folklórnak a tudományos megismerése teljességgel lehetetlen a régi folklór ismerete nélkül: mikor és hol keletkezett egy-egy ma is élő népköltészeti alkotás? Hogyan fejlődött és újult meg a letűnt századok során, milyen változásokat szenvedett a különböző történeti feltételek hatására? miképpen vándorolt egyik területről a másikra? miért enyésznek el idők teltevel a régi alkotások? hogyan keletkeznek és fejlődnek az újak? és így tovább. Ilyen és ehhez hasonló kérdések sokaságának megoldása céljából irányítjuk figyelmünket - az élő folklór feltárása mellett - a régi folklóra.

De hol található a régi folklór, amelyet dédapáink és ükapáink magukkal vittek a sírba? Részben a régi népköltészeti kiadványokban, különösképpen azonban a régi kéziratokban. A XIX. században, s még azelőtt is a népköltészetnek számos olyan jeles kutatója volt, akinek gyűjteménye nyomdafestéket sohasem látott. A legtöbb ilyen kézirat kézen-közön teljesen eltűnt, megsemmisült, de szerencsésebb körülmények között egyik-másik napjainkra öröklődött, csak meg kell találni. Így aztán érthető a folkloristáknak az a lankadatlan törekvése, hogy régi népköltészetünk minél több frott emlékét megtalálják és

tanulmányozzák. Minduntalan felcsillan a remény: vajon ennek meg ennek a régi gyűjtőnek nincsen-e kézíratos hagyatéka, amelyet nem volt módjában megjelentetni? s ha meg is jelentette, vajon mindent kiadott-e, nem kényszerült-e az anyagot különböző okok miatt megrostálni? vagy pedig, ha rostálnia nem kellett, önszántából nem mellőzött-e olyan alkotásokat, amelyeket akkor érdekteleneknek és értékteleneknek vélt, ma azonban számunkra döntő fontosságúak lennének?

Ilyesféle lelkesítő feltevések ösztönöztek engem is, amidőn a Folklór Intézet Kolozsvári Osztály munkatervének keretében megkíséreltem felkutatni Szabó Sámuel hagyatékát. Nem véletlenül jutott eszembe ez a feladat, s nem találomra fogtam hozzá a megoldásához, hanem magának Szabó Sámuelnek és egyik kortársának a megjegyzéseire támaszkodtam. Szabó ezt írta 1863-ban: „Alulírott 1859 őszén hívta föl a marosvásárhelyi főtanoda ifjúságának figyelmét népköltészetünk maradványaira, azóta a gyűjtés - bár kezdetben lassan - folyton foly, s kivált a jelen évben örvendetes lendületet nyert.” Ebből a rövid híradásból kiderül, hogy Szabó Sámuel 1859-ben, vagyis egy évvel a tanári szék elfoglalása után kezdett hozzá a diákok gyűjtőmunkájának megszervezéséhez. - Később, 1864-ben Tihany cikkében hallunk újabbat a marosvásárhelyi mozgalomról. Ez az írói álnevet használó Tihany egyik hozzászólója volt az úgynevezett Vadrózsa-pörnek, vagyis a Kriza János: Vadrózsaák című székely népköltési gyűjteménye körül kialakult vitának. Az ő cikkében említődik „azon körülből 50 újabban összegyűjtött ballada is, melyet a marosvásárhelyi kollégium lelkes tagjai - a sziklás hazát bejárva - a székely nép tűzhelyeinél, annak ajkáról írtak össze.” A balladák mennyiségének ez a hozzávetőleges meghatározása ismét egy kézzelfogható adat, azonban a legértékesebb számunkra mégis Szabó Sámuel újabb híradása. A Vadrózsa-pörhöz kapcsolódó cikkében a következőket írja: „... kinyilatkoztatom, hogy a kezem közt levő, mintegy 900 darab székely népköltemény minden egyes darbjáról tudom, kinek ajkáról való” - magukat a „népköltemények” elmondóit pedig így jellemzi: „nagyobb része frásztudatlan egyszerű falusi ember, s gyakran - kivált a balladaneműeknél - azon őstükre is hivatkoznak, kitől a költeményt tanulták.”

E jelentős nyilatkozatból egy hatalmas népköltési gyűjtemény körvonalai bontakoznak ki előttünk, amely már 1864-ben mintegy 900 népi alkotást ölelt fel, s 1868-ig, Szabó Sámuel Kolozsvárra történő távozásáig bizonyára még sokat gyarapodott. Mi több: a gyűjtők mindenik esetben följegyezték az énekesek, mesemondók stb. nevét, sőt - különösen a balladák mellé - még azt is, hogy a balladát elmondója kitől hallotta. Egyszóval a marosvásárhelyi gyűjtők olyan úttörő tudományos szempontokat érvényesítettek, amelyekre akkoriban még senki sem gondolt, s amelyek csak évtizedek múlva, fokozatosan kezdtek meggyökeresedni a magyar folklorisztikában. Óriási nyereség lenne, ha ez a gyűjtemény előkerülne!

Sietek megjegyezni, hogy a gyűjteményt sem Marosvásárhelyen és Kolozsváron azoknál az intézményeknél, amelyeknél Szabó Sámuel dolgozott, sem a leszármazottjainál nem sikerült megtalálni. Vajon elkallódott és végleg megsemmisült-e, vagy csak lappang és egyszer még felbukkan valahol? Erre a kérdésre csak a jövő fog válaszolni. Mégis, hála több szerencsés körülménynek, nem mondhatjuk, hogy mindenestől nyoma veszett: a marosvásárhelyi Bolyai könyvtárban egy töredéke napjainkra öröklődött.

Melyek voltak ezek a szerencsés körülmények?

Először is, éppen az 1860-as években, az önképzőkör egy kis kéziratos lapot indított. Címe: Közlemények az önképzőtársulati művekből. Igaz ugyan, hogy ez a lap akkoriban nem volt egyedülálló a maga nemében, hiszen Erdélyben majdnem mindenik kollégiumi önképzőkör kísérletezett ilyesféle kéziratos lapnak a kiadásával, viszont mégis csak páratlan volt abból a szempontból, hogy tárca-rovatában népköltési alkotásokat is rendszeresen közölt a tagok gyűjtéséből. Ez a sajátossága természetesen Szabó Sámuel érdeme, miként ez például a Közlemények 1866. évi első számának bevezetőjében is olvasható: a lap „második része a Tárca lesz, amely mindig fog hozni népdalokat és népjátékokat az ifjúság által gyűjtött és Elnök Tekintetes Szabó Sámuel úr által rendezett gyűjteményből.” Az is szerencse, hogy a lap, amely valószínűleg egyetlen példányban jelent meg, kikerülte a kéziratokra leselkedő összes veszedelmeket, s ha nem is éppen hiánytalan sorozatként, de a Bolyai Könyvtárban javarészből mégis átvészelte a megjelenése óta eltelt közel egy évszázadot.

1863-ban indult meg. Ez az első, továbbá az 1864-es, 1865-ös és 1866-os évfolyama hiánytalanul megmaradt. Hiányzik viszont az 1867-es, amelyről pilanatnyilag nem is tudjuk, hogy egyáltalán létezett-e vagy sem? Az 1868-as évfolyamból csak a három első szám került elő, jöllehet abban az esztendőben kilencet szándékoztak kiadni. A hat hiányzó szám sorsa ismeretlen, s azt sem tudjuk, hogy ez volt-e a Közlemények utolsó évfolyama, vagy pedig a következő esztendőben még tovább folytatódott? Végeredményben tehát az egész megmaradt sorozat négy teljes és egy csonka évfolyamot ölel fel. - Az első évben 12 száma jelent meg, de ez a legtöbb, mert például 1865-ben 8, a következő esztendőben pedig csak 7 látott napvilágot. Azért ilyen kevés, mert az önképzőkör a lapot nem az egész tanév folyamán, hanem mindig csak a tanév vége felé adta ki. Leghamarabb márciusban, legkésőbb májusban jelent meg az első szám, majd hetenként vagy tíznaponként következtek a többiek, s így a tanév, vagyis június végéig legfőljebb 12-re gyarapodhattak. A Bolyai Könyvtárban őrzött egész sorozat összesen 40 számot tartalmaz.

Noha a tárca-rovat a népköltészeti alkotásokat eléggé rendszeresen közölte, kivételek is akadnak: az első évfolyam 4 utolsó számában nincs folklór, sem az 1866-os évfolyam utolsó számában. Ez összesen 5 szám, a többi 35-ben mindenkiben van legalább egy, de néha még három-négy folklór-közlemény is. Egyik-

másik terjedelmesebb alkotás (például egy hosszabb népmese) folytatólagosan, két-három számban van kiadva.

Következik a legfontosabb kérdés: hogyan viszonylik a lap népköltészeti anyaga a Szabó Sámuel nyomtatásban megjelent közleményeihez? Az MNGy. I. kötetében, miként utaltunk rá, Szabó Sámuel nevével még húsz esetben sem találkoztunk, a Közleményekben szinte négyszer ennyi a népköltési művek száma, pontosan 65. Az MNGy-ben a marosvásárhelyiek munkáját csak két műfaj képviseli: nagyobbrészt a ballada (balladás dallal vegyesen) és néhány népdal, a Közleményekben viszont a húsznál több népballadán s az ugyanannyi népdalon kívül, a következő anyag található: 4 népmese, 5 táncdal és táncszó, 7 néphit- és szokásleírás, egy bábtáncoltató betlehemes játék és egy „csilagjelentés.” E műfaji változatosság tanúsága szerint a diákok érdeklődése nemcsak szorosan a népköltészetre, hanem a néphit és a népszokások területére is kiterjedt.

Folklórkutatásunk számára az egészből a legértékesebb kétségtelenül a 24 népballada és balladás dal; érdemes röviden egybevetnünk őket az MNGy. I. kötetében szereplő társaikkal. A Közleményekben mindenekelőtt rátaláltam a Szilágyi és Hagymási, egy Molnár Anna, a Kőműves Kelemen, a mezőbándi úrfi és az MNGy. más híres balladáinak egykorú másolataira. Ezek a kétségtelenül hiteles korabeli másolatok tudománytörténeti szempontból igen fontosak, mert a segítségükkel meg tudjuk állapítani, hogy a Koszorúban, később pedig az MNGy. I. kötetében szószerinti hűséggel jelentek-e meg vagy pedig (az egész Európában s nálunk is dívó akkori szokásnak megfelelően) a szerkesztők itt-ott változtattak, javítottak a népi szövegeken? (Közbevetőleg megjegyezve: az összehasonlításból kiderül, hogy semmit sem változtattak!) - A Közlemények balladáinak másik, mégpedig nagyobb része kiadatlan. Ritka értékek vannak ezek között, mint például két Kádár Kata, Bíró szép Anna, Kis-Görgényi Miklósné, Kevély István uram, nagy hegyi tolvaj, három árva, pávás leány - mégpedig olyan változatok is, amelyek nemcsak számtanilag sorakoznak az eddigiek mellé, hanem egészen egyedülállóak az illető ballada-típusban. Végül is, folklórkutatásunk nem kis öröme, a lapban előkerültl egy teljesen ismeretlen klasszikus székely népballada is, Bíró Kata balladája.

Másik nagy értéke a Közleményeknek, hogy minden népköltési mű után fel van tüntetve gyűjtőjének a neve. A gyűjtők névsorának tanulmányozása arra a meglepő felfezésre vezet, hogy Szabó Sámuel gyűjtőmunkát egyáltalán nem végzett. Hangsúlyozni kell, hogy ez a felfedezés mit sem csökkenti az ő népköltészeti tevékenységének jelentőségét. Bizonyosságul átnéztem a kollégium önképzőkörének csekélyke írásos hagyatékát, de semmi nyomát nem találtam annak, hogy a diákok az ő marosvásárhelyi tanárkodása előtt gyűjtéssel foglalkoztak volna, amikor pedig Kolozsvárra távozott, az önképzőkörben is kihunyta a népköltészet iránti érdeklődés. Szabó Sámuel tehát nem gyűjtött, de a mozgalom javarészben mégis az ő érdeme: ő kezdeményezte és irányította a munkát,

ő őrizte, gondozta és rendezte a gyűjteményt, s ő tette irodalmunk közkinccsévé azt a kis részt, amely annak idején nyomtatásban megjelent.

Elismerésünk még inkább növekszik iránta, ha a lapnak Az önképző társulat működése című hír-rovatát tanulmányozzuk, amely nem mindig rendszeresen ugyan, de gyakran tájékoztat a gyűjtés előrehaladásáról és eredményeiről, az önképzőköri gyűléseken a népköltészet szerepéről, s mindezzel kapcsolatban Szabó Sámuel sok személyes fáradozásáról. Különben ez az a rovat, amelynek alapján a mozgalom történetének legalább némelyik mozzanatára fényt tudunk deríteni.

Mivel a diákok nevét sehol senki nem említette, folklórtudományunk a Szabó Sámuel által kiadott balladákat és dalokat közel száz éven át az ő személyes gyűjtésének tekintette. E tévedésnek vége: mostantól fogva ezek a művek gyűjtőinek nevével együtt fognak szerepelni. Népköltészeti kutatásunk múltja eddig ismeretlen nevekkel gyarapszik. Méltán megérdemlik, hogy többé ne legyenek ismeretlenek, hiszen halhatatlan kincsekkel ajándékozták meg irodalmunkat, költészetünket.

Ismerve a gyűjtők nevét, a népköltészeti alkotásoknak még egy alapvetően fontos adatát: a lelőhelyét igyekeztem tisztázni. Ez úgy történt, hogy a Bolyai Könyvtárban Farczady Elek főkönyvtáros segítségével a kollégium múlt századi anyakönyveiben megkerestem a gyűjtők születési helyét (illetőleg lakhelyét), feltételezve, hogy mindenikük természetesen otthon végezte a gyűjtőmunkát. Igaz ugyan, hogy ez az eljárás mindössze egy elméleti feltevésre alapozódik, mégis a gyakorlatban csak egészen ritka esetben vezethet tévútra: bizonyoság rá a diákok folklórgyűjtő tevékenysége száz esztendő óta. Míg Szabó Sámuel közleményeiben, valamint az MNGy. I. kötetében a balladák és a dalok egész általánosan és pontatlanul csak „székelyföld” megjelöléssel szerepeltek, addig most már feltételesen, sőt szinte bizonyosan megnevezhetjük a falukat is, amelyekben gyűjtötték őket.

Mellőzve a részleteket és a kisebb-nagyobb megoldandó feladatok felsorolását, ezek a legáltalánosabb eredményei a marosvásárhelyi diákok múlt századi népköltészeti gyűjtőmunkájára vonatkozó kutatásaimnak. Az önképzőkör 900 szöveget meghaladó nagy gyűjteményét nem ismerjük, s talán nem is fogjuk soha megismerni, annál inkább örvendenünk kell tehát a régi székely népköltészet e maroknyi emlékének, amely a Közleményekben szerencsésen napjainkra öröklődött. Éppen ezért sürgős feladatunk e klasszikus költői hagyatéknál előbbi tudományos földolgozása és kritikai kiadásának előkészítése.

Igaz Szó (Marosvásárhely), 1956. július, 1038-1043. oldal.

HALLOD, SÁROSPATAK?!

Ilyenkor késő ősszel, amikor a pocsolyákon bőrizni kezd a víz, s a kerti gazok kesernyés szürkületi füstjét fölváltja a tartalmasabb meleget ígérő kémények semmivel össze nem téveszthető füstje, ilyen késő őszi napokon, ha csak gondolatban is, de elindulok kamaszkorom utcáin. Föl a Kofa-közön, Sáros utcán, az Ehbát utcát érintve a Külsőkutas, Belsőkutas utcákon a Tornakert felé, s ha megunom ezt a csavargást, beszaladok az Alma Mater négyszáz éves biztonságába, rettegve, nehogy éppen most csípjem nyakon professzor Bolyai Fakas uram . . .

Nincs ezekben az emlékeimben több rejtegetni valóm, mint azoknak a mai kisfiúknak, akik zsebeiket megtöltik hasznos ceruzavégekkel, spárgadarabokkal, társaiktól elbitangolt játékkockákkal, s még hány színes csodájával a titkos gyermeki világnak . . . amit eddig rejtegettem, azt, most fm visszaadom: éppen 270 esztendeje, 1716. december másodikán telepedett meg Marosvásárhelyen a pataki elcsapott kollégium, amelynek zászlaját úgy bővöltem-bámultam valaha, mintha az lett volna az egyetlen lobogó ezen a kerek világon.

De hogy az emlékezés surranóságán valamiféle árka legyen a lábvetésnek - hiába, az emlékek tulajdonsága, hogy szárny nélküliek szeretnének lenni, s parttalanok -, el kell mondanom, hogy kinevezett öre voltam a marosvásárhelyi Bolyai Farkas iskola, (a hajdani református kollégium) diákfantáziát fölcsigázó múzeumának.

Ez a múzeum a konviktus fölött az ősi szárnyban kapott helyet, őriztünk itt pánccélinget és handzsárokat, kováspuskákat és régi kollégisták légációjának jelentséit. Őriztünk kőbaltát és diáktógát, de a főhelyet két üveglap közé szorítva a sárospataki iskola zászlaja foglalta el. Diáksovinizmus ugyan, de nagyokat legyintettünk, ha Enyed, Debrecen neve került szóba: „Hja, azok . . . a mi négyszáz esztendő Scola Particula-nkba tessék belé számolni a sárospatakiak 1716-ig megszerzett tudását is.”

Ma sem tudom, miért nem írtam akkor Patakra, s hogy egyáltalán tud-e valaki Sárosban erről a zászlóról?

Hazudnék, ha azt mesélném, hogy eminens voltam, de tanárimat csodálkozásra, értetlenségre ingerlősen hol fizikából, hol pedig biológiából voltam megcáfolhatatlanul mindentudó, s így tanárim kedélyes zsörtölődéssel vették tudomásul a hetes óra eleji jelentséiből, hogy én éppen a múzeumban ténykedek.

Csodálatosak voltak ezek a hetek, hónapok. Időnként becsődíttem más lógókat is - tettem, hiszen még a kulcsot sem kellett leadnom, s tettem is mindaddig, amíg egy nálam néhány évvel, érvvel, kilóval nagyobb társam (Bába Pistának hívták, azt hiszem fogorvos lett) megtöltötte gyufafejjel az egyik puskát, fojtásnak begyömöszölt egy domáldi számadást és hatalmasat lött . . . én már akkor tudtam, hogy saját fejét is szétlőhette volna. Szóval, attól a naptól kezdetét vette a „szigor”. Csak néhány avatott társamat hívtam meg az át- meg átrendezésekre. Mindent fölforgattunk, csak a pataki zászló maradt mindig ugyanott.

Már dohányszínre váltott a mohazöld zászlón az egykori óaranyhímezés, de abban a lobogóban benne volt mindaz, amit hajdani diákokról, kollégiumokról az anyanyelv mentsváraitól, a hit fellegvárairól akkor még csak épp, hogy megsejtettem, hiszen ő volt a nagyidők tanúja . . .

Történelemtanárnunk, akinek ha kard nem is adatott, de damaszkuszi penge hajlékonyságú képzelet igen, sokszor emlegette, vajon a patakiak tanítják-e Buzinkai Mihály és Pósa-házi János professzorok nevét, azokét, akik e zászlót lobogtatva vonultak Erdélybe az ellenreformáció dühe elől?

Bevallom, keresztül-kasul bejártam az országot, de Patakra nem mentem el soha. Félttem, hogy csak iskolát találnék, s nem a SCOLA tisztelet parancsoló szellemét.

Így hát Duna-parti Rodostómban, mikor a honvágy nevű népbetegség, elfogyasztja piciny kis páncéltartalékaimat, úgy lendülök a képzelet szárnyain haza, hogy hozzak is, vigyek is valamit. Most éppen azt hozom, hogy harmadfél századdal a befogadtatás után, ez a zászló sokunknak jelentette a példát: épületet elvehet a hatalom, de a tudás közösségét szervező erejét soha.

Hallod, Sárospatak? Kétszázhetven esztendő után eljöttem megköszönni, hogy segítettél megmaradni nekem...

Élet és Irodalom (Budapest), 1986. november 21., 4. oldal. A rekatolizált Báthori Zsófia 1671-ben űzte el Sárospatakról a kollégiumot. A patakiak előbb Gyulafehérvárt települtek meg, majd 1716-ban onnan is távozni kényszerültek. Ekkor Boroskrakkóban és Szászvárosban kerestek menedéket. Első előőrseik 1716-ban Marosvásárhelyre is eljutottak, de döntő többségük csak 1718-ban vált vásárhelyi diákká.

A MAROSVÁSÁRHELYI SOROK ÉS A MAROSVÁSÁRHELYI GLOSSZÁK

A Marosvásárhelyi Református Kollégium Nagykönyvtárának őre, Koncz József még 1860 táján csodálatos véletlen folytán egy XIV. század második felében leírt hártyakódexet mentett meg a biztos pusztulástól. A Biblia latin fordításának, a Vulgatának majdnem teljes szövegét magába foglaló, csak csekély csonkulást szenvedett és így viszonylag éppen ránk maradt kódex 204-5. lapjára az ugyanazon lapokon olvasható latin bibliai szöveg egy kis részletének 44 szóból álló magyar fordítását írta be egy ismeretlen kéz. A bejegyzés maga ugyan keltezetlen, de a szöveg frásjellegéből ítélve a XV. század legelejéről való lehet. A szövegen kívül a kódexben elszórtan ugyanaz a kéz, de más tollal még 11 szónyi glosszaszerű bejegyzést tet úgy, hogy latin szavak alá, illetőleg fölé magyar nyelvű értelmezéseket írt. A kódex így egy 44 szóból álló szövegelemként és 11 glosszát, tehát összesen 55 magyar szót foglal magába.

Maga a szövegelemként betű szerinti másolatban itt alább következik:

ha a medue el viuend valami neme kelket es ha miden te atyad david kyral
chach eggiet megelend s valaky azt hallandia az nog yeltest tezen hog te neped
veretut s mend te melleled el futnak és minden eresnek ollian lezen ionha mint
pauanak.

Az itt közölt szöveget így olvashatjuk:

ha a medve elvivend valaminemé ke(ö)ke(öt) es (és) ha midé(ö)n te atyád
Dávid királ(y) csak egyet megelend, s valaki azt halla(á)ndja, az nogy ü(eltést
teszen (tészen) hogy te néped veretütt, s mend te mellé(ö)led elfutnak, és minden
eré(ö)snek olyan leszen jonha, mint pávának.

E szöveg a maga igénytelenségében is több frás-, helyesfrás- és nyelvtörté-
neti kérdést vet fel. A meglátott kérdések egy részét e szövegelemlekről Farczady
Elekkel együtt közzétett dolgozatunkban fel is vetettük. Remélhetőleg a felve-
tett kérdésekre adott feleletek, illetőleg a feltevések egy része majd elfogadha-
tónak bizonyul, a másik része meg másokat a felvetett és még felvethető
kérdésekkel kapcsolatosan elfogadhatóbb feltevések, illetőleg megoldások ker-
sésére ösztökél.

Terjedelmét tekintve bármennyire igénytelen is az itt fennebb közölt szöveg, mégis tisztos helyet foglal el nyelvemlékeink sorában. Közismert ugyanis az, hogy a XIV. század közepéről keltezhető Königsbergi Töredék és Szalagjai meg a XV. század derekáról való Jókai-kódex másolási ideje közötti századból mindeddig nem tarthattunk számon más kisebb terjedelmű magyar szövegemléket. Van azonban egy olyan a XV. század közepe táján másolt terjedelmesebb, teljesen magyar nyelvű kódexünk, amelynek anyakódexét a XIV. század végén, és három olyan, amelynek szövegét nagyjából a Marosvásárhelyi Sorok szövegével egyidőben írták, de később másolták. Ezek időrendben így következnek: Jókai-kódex (1372 után - 1448 körül), Apor-kódex (1416 után - a XV. vége - a XVI. század eleje), Bécsi-kódex (1416 után - 1450 körül), Münchener-kódex (1416 után - 1466). - Mivel a most előkerült kis szövegemléket - keletkezési idejét tekintve - az itt felsorolt kódexek közül igazában csak a Jókai-kódex előzi meg, bármilyen kis terjedelmű és viszonylag bármilyen késői is e szövegemlék, nyelvtörténeti szempontból egyáltalában nem érdektelen. A kódexben megőrzött 55 magyar szó között van egy másutt sehol elő nem forduló szó mellett több olyan is, amely először éppen e nyelvemlékben jelentkezik. A nyelvemlék jelentőségét tehát nem szabad lebecsülnünk, de természetesen nem lehet túlbecsülnünk sem.

A szövegemléket és a hozzá csatlakozó glosszákat Farczády Elek, a marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár vezetője a nyelvemléket tartalmazó kódex tüzetes átvizsgálása során fedezte fel. A felfedezésről szóló, 1956. április 12-én kelt levele a fényképhasonmásokkal együtt Víg Károly közvetítésével rövidesen hozzám került. Magam aztán természetesen siettem Farczádyt meg erősíteni a nyelvemlék nyelvtörténeti jelentőségéről kialakított véleményében.

Egyáltalában nem csökkenti Farczádynak a felfedezésben játszott szerepét az a tény, hogy legalábbis a szövegemléket, de lehetséges, hogy a kevésbé feltűnő glosszákat is a kódexet megmentő és a kezelése alatt álló könyvtárnak adományozó Koncz József már 1860 táján felfedezhette, illetőleg ismerhette. Legalábbis, mikor annak idején az azóta elköltözött nagy mesternek, Kelemen Lajosnak a szövegemlék fényképhasonmását megmutattam, elmondotta nekem, hogy ő mint a Marosvásárhelyi Református Kollégium tanulója a szövegemléket már 1894 táján a hártayakódex átböngészése közben látta. Mikor azonban e „felfedezés”-sel az akkor már tudományos munkássága és emberi kiválóságai miatt előtte is nagy tekintélyű történész tanárához fordult, Koncz azzal a kijelentéssel hűtötte le diákja lelkendezését, hogy e szöveget ő már ismeri, de nem tulajdonít neki semmi jelentőséget. Egészen természetes, hogy e „szakértői” nyilatkozat után Kelemen Lajos sem tett semmit a nyelvemléknek a tudományos világgal való megismeretése érdekében. E becses emlék így továbbra is az ismeretlenség homályában rejtőzködött mindaddig, amíg újabban a kéziratanyag könyvészeti leírása rendjén Farczády a hártayakódexet is tüzetesen át nem vizsgálta, és újra fel nem fedezte a szövegemlékkel együtt a benne lappangó

glosszákat is. Szerencsére Farczády már józanul értékelni tudta a felfedezés jelentőségét, és így lépéseket tett a nyelvemlék közkinccsá tétele érdekében is.

Ezek után jogosan hittük, hogy a kódexről és a nyelvemlékről már 1956 nyarán elkészült részletes ismertetés még az évben megjelenik. Minthogy azonban a felfedezés 1956-ra „nem volt tervszerűsítve”, a róla hamarosan elkészült ismertetés nem kerülhetet bele egyik kiadónak az évi kiadói tervébe sem. Ilyenformán a nyelvemlék közzététele mindaddig késlekedett, amíg a Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója 1957. évi terve részeként magára nem vállalta ennek az egyébként természetszerűleg nagyon kis terjedelmű kiadványnak a közzétételét. (A kiadvány aztán - Farczádynak és e sorok írójának gondozásában hasonlókkal együtt - Bukarestben 1967-ben meg is jelent.) A Magyar Nyelvtudományi Társaság azonban szükségét látta annak, hogy e kis szövegemléket és a glosszákat a Magyar Nyelvben, majd a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat 97. számaként külön is közzé tegye. A nyelvemlék ismertetése és a vele kapcsolatban felvethető kérdéseknek az itteninél jóval részletesebb előadása mellett a fejtegetésekhez Bárczi Géza és Benkő Lóránd kiegészítő, illetőleg helyesbítő-módosító észrevételei csatlakoznak.

Utolsóul hagytam annak bejelentését, hogy a hártiakódex megmentője és ajándékozója nevére a Koncz-kódex, maga a nyelvemlék pedig az őrzés helye és a nyelvemlék szövegemlék-jellegére, illetőleg glossza voltára egyaránt rávilágító Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák nevet kapta.

A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák ilyen hosszú lappangása mindenesetre valamelyes figyelmeztető arra, hogy különösen eddig még tüzetesebben át nem vizsgált könyvtárainkban milyen nyelvtörténeti kincsek rejtőzhetnek.

Szabó T. Attila: A szó és az ember. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971., 469-472. oldal.

TELEKI SÁMUEL ÉS A TELEKI-TÉKA

A kancellár Sámuel, a nagy Mihálynak Sándor fiától és Petki Nagy Zsuzsánától származott unokája, született 1739-ben november 17-én [Gernyeszegen] és tizenkét éves koráig Celnán neveltetett. Neveltetésére azonban kevés gond vala, s amivé lőn, leginkább saját ügyekezetének köszönhette. Tizenkilenc éves korában Józsefnek, a későbbi ugoicsai főispánnak, és Ádámnak társaságában utazni ment külföldre, hol mint Bibliothecája előszavában maga vallja, könyvek gyűjtését tűzé fő céljául. Mária Terézia alatt királyi kamarás leve, aztán kükküllői főispán és erdélyi kormányiszéki tanácsos, II. József alatt belső titkos tanácsos; 1784-1790-ig királyi biztosa II. József alatt alkotott nagyváradi kerületben, Szabolcs, Arad, Békés, Csanád, Csongrád megye főispáni helytartója, a hajdúkerületekben főkapitányi helyettes, Bihar főispánja, két év múlva magyar alkancellár és mármarosai főispán, Leopold alatt erdélyi főkancellár és ismét bihari főispán, szent István rende nagykeresztese, a göttingai, varsói, jénai tudományos akademiák tiszteleti tagja. Megholt Bécsben augusztus 7-én, 1822-ben, nyolcvanhárom éves korában. Ő vala a marosvásárhelyi gazdag mintegy 40.000 kötetből álló könyvtár alapítója. „Tizenkilenc éves koromban - így szól magáról Bibliothecája I. kötetének előszavában - dicső Mária Terézia engedelmével külföldre utaztam, a svejci, a belga, és francia tudós férfiak és tudományokkal virágzó akademiákra. Itt felgyulladván bennem a tudományok iránti szeretet, csodálatos vágyat éreztem magamban jeles könyveknek bármi fáradság és költséggeli szerzésére, és azoknak, a messze fekvő hazába szállítására . . . A közhivatalok komoly gondjai közt is, melyekkel fejedelmeim bizodalma megtisztelt, soha semmi helyet, semmi alkalmat el nem mulaszték, hogy könyveim gyűjteményét Európa minden zugaiból szaporítsam. Sem életem gondjai, sem az országok nagy távolsága s egyéb roppant akadályok el nem bírtak csüggeszteni, hogy annak nevelése és díszítésére minden szorgalmamat csaknem erőm s vagyonsbeli tehetségeim felül is ne áldozzam. Ezen fáradságot, ezen költségeket azon szándékkal szentelém, hogy a könyvek szükségében sínylő haza hasznára munkáljak s magamat az által hasznos honpolgárrá tevén, valahányszor hivatalos gondjaim engedendik, a minden idők bölcsei msvelt elméjének emlékeivel gyönyörködtessem lelkemet. Mások, kikre a szerencse nyájasabb arccal mosolygott, vagyonaikból vagy családi javaikat nevelik, vagy épen fényüzést

az ajtónál. A hajó egészen üres, azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok irányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak s így a hajó elég világot kap. A könyvek sárgaréz drótbólfont ajtók megett állanak a karokban, hogy a könyvek címeit látni lehessen, s a szép tolvajság megelőztessék. Általában az ajtóval áll a nagy alkotó képe, a sz. István nagykereszteseinek innepi öltözetében, Tusch Jánostól. Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll szemben egymással a kancellárius mellszobra ércből és a kancellariusnéé szül. Iktári gróf Bethlen Zsuzsánnáé, fekete márvány polcozaton. Rajtok a művész neve: F. Thaller Tyrolens. Vindobon. 1805. A kancellárius el van találva, a grófné nincs, mert büszkje halála után készült egy régibb festés után. A jobb soron függenek, féltetben, ismét a kancellárius akadémiai útja alatt; gróf Festetics György, a Georgicon alkotója: gróf Széchényi Ferenc, a nagy, a nemes, gubernátor báró Bruckenthal Sámuel; a bal soron a kancelláriusné; Mátyás, a király; Bethlen Gábor, a fejedelem; Eugenius, a sabaudiai herceg, - tudományok pártfogása által megszentelt nevek. A püspök Batthyány Ignácé, ha az a lack-testszín meg nem csal, Bergmanntól, s nem eléggé híven, s hidegen, s a koronaőr gróf Teleki Józsefé, kezek nélkül, a felsőbb karban tartatnak. Az előszobában függ Teleki Mihály, albai szakállal; Apafi Mihály; a nádor Wesselényi Ferenc, kinek szép lelke el van öntve szép arcán, nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bő ujjú dolmányban, és mások. Bibliotékárius Szabó András úr, kevéssel előbb házi tanítója Wesselényi Miklósnak Zsibón, nagy készséggel sőt örömmel rakta elénkbe a bibliotéka kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet a klasszikusoknak, vagy legrégebb, vagy királyi pompájú kiadásaikkal. Itt találám a Bodóni Virgiljét, Horáztát, a Don Gabriel spanyolra fordított Sallustját, a Piranesi Rómáját, a Museum Pio-Clementinumot, a herculánumi régiségeket, melyek, ha ismerjük is már, mindig érdemlik, hogy lássuk, ahol láthatjuk. Az utas ne feledje előmutatni magának Tacitust s Catullust és Propertiust a Mátyás budai bibliotékájából.

Teleki Sámuel szálas, vékony testű, barna hajú és szemű ember volt. Igen hű arcképe van a m. vásárhelyi könyvtárban. A Zetter által metszett s Bibliothecája előtt kiadatott, Kazinczy ítélete szerint, nem hű. E kép alá e szavakat maga vésette: *Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus, melyek senkié alá jobban nem illenek. Pecséjtjére pedig Seneca után ezt: Recte factorum merces est fecisse.* „S ki ismerte - így szól a harminc évi kegyeivel dicsekvő Kazinczy - ki ismerte a valóban tiszta s nagy embert, aki utána nem esküszik, hogy igazán esküdt? Szíve nemessége mutatá őt társalkodásaiban. Az emberiség és a haza nem fogja soha tudni mi jót teve, egyikének és másikának, ez a jó ember és hű polgár.

Bajza József összegyűjtött munkái, II. bővített kiadás, III. kötet. Heckenast Gusztáv kiadása, Pest, 1862., 154-160. oldal. Részlet A Telekiek tudományos hatása című dolgozatról, amely elhangzott a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtár megnyitó ünnepségen, 1844. december 23-án.

ERDÉLYI LEVÉL

(részlet)

Marosvásárhelyt

Hanyatlék a nap, midőn Vásárhelyt egy hegynek nyugotra fekvő oldalán megpillantánk. A kies, de sáros táj el van hintve helységekkel, s valamiben hasonlított a Kassához. Kancellárius Teleki Sámuelnek háza, hol könyvei tartanak, s közel ehhez a gróf Kendeffyé, s a reform. kollégium, s távolabb a várbeli nagy templom, messzira kitündöklének a szőlős hegy oldalból, mind parton fekvésök mind nagyságuk miatt.

A kancellárius épülete homlokkal délnek fekszik, s a két sor ablakú épületnek keleti szárnyát foglalá el a bibliotéka. Azt egy felől az udvar, más felől kertecske veszi körül.

A cuctus lakától rövid folyosó viszen az előszoba ajtajához, mely felett e sorok olvastatnak:

MUSIS PATRIIS
GRATISQUE POSTERIS
D. D.

SAMUEL S. R. I. COMES TELEKI.

A bibliotéka hajóját galéria veszi körül, hogy a hajó ajtaja mellett az udvar felé esik a felmenetel. A könyvek nem állanak a hajóban, az egészen üres, hanem a hajót mind a négy oldala felől körülölelő felső és alsó karban; sárga rézből a font drót ajtók zárják el a könyveket, hogy címjeik látathassanak, de a kincs a meglopás veszélyének kitéve ne legyen. Az al- máriomokban, valamint az előszobában is, és ez ebből nyíló kabinetben nincs többé üres hely, sem a bibliotékába új almáriomok nem hozathatnak, hanem, ha az ásványok gyűjteménye más szobákba vitetnék.

Az architektus értelemmel és nagy szerencsével tevő rajzolatját. A hajó oszlopfalai az ablakok irányában ürességet hagytak, s onnan vas rostély könyöklők mögött lehet letekinteni a hajóba, mely így a felső és alsó ablakok által elég világosságot kap. A ki az ajtón belép, s a kar alatt megáll, magával általellenben látja a kancellárius képét, a szent István nagy-keresztjeseinek ünnepi öltözetök-

ben; a kép igen hív és szépen van festve. A művész rajt nem hagyá nevét, s így azt annál illőbb elmondanom: Tusch János a cs. k. galéria őrzője Bécsben. Független egy kép Nagyváradon, Bihar vármegye kisebb palotájában is (Hickel Józseftől), mely után a rezes orosházi Czetter Sámuel, most professzora a rézmetszésnek Petersburgban, a kancellárius bibliotékája katalógusának első kötetéhez metszé; hív az is, de a képek visszaszolgáltatása a dolgozója. A mit Ehrenreich metsze Pesten, elijeszti a szemet. A későbbi időknek nem lesz kedvetlen tudni, hogy ez az úr szálas és húsatlan természetű volt.

Alatta e képek a két első pilaszter előtt álltalellenben egymással a kancelláriusnak s meghalt hitvesének, iktári gróf Bethlen Zsuzsannának rézbe öntött s ismét mind igen hív, mind igen jól dolgozott büszkjei állanak fekete márvány oszlopocskákon, e jegyzettel: F. Thaller, Tyrolens. fec. Vindobonae 1805.

A kancelláriusra őseiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott e kincs gyűjtéséhez 1759-ben, midőn Bazelbe, Párisba, Hollandiába atyja testvéreinek fiával, a koronaőr Józseffel tanulás végett ment vala ki, s vásárlásaiban az a kívánság vezeté, hogy oly könyveket szerezhessen a hazának, melyek a magok nemökben vagy legjobbak, vagy ritkaságuk miatt is becsesek, és a melyeket nagy árak miatt magányos bibliotékákban hiába fognánk keresni. Katalógusainak három kötetei már kijöttek, s nem sokára a negyedik is sajtó alá megyen. A könyvek száma az nap, melyen én itt valék, harminchat ezer kilencvenhat kötetet tevé, ide nem számlálván azokat, melyek a kancellárius kezénél állanak, s azoknak naponkint szaporodik száma. Hitvese osztolni akara férjének érdemében, s a magyar könyvek a grófné szerzeményei, az ásványok pedig fioknak, a meghalt Domokosnak köszönik lételöket s a kancellárius nagyon megszorította. A numizmák még nem érkeztek le Bécsből. Sajnálótam, hogy ennek a hamar kihalt igen nemes lelkű ifjúnak képét itt nem találám. Ő idővel második atyja fogott volna lenni.

A kincs fidei commissumként megyen által a kancellárius egyetlen fiára, Ferencre, egy itt a piacon álló roppant és ékes ház jövedelmeivel, honnan a bibliotékárius fizethessék, s a könyvek szaporíttathassanak.

Erdély öröksége, X. kötet, Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László. Franklin Társulat, Budapest, 194., 56-58. oldal.

ARANKAGYÖRGY, ERDÉLYKAZINCZYJA

A magyar irodalmi élet szinte észrevétlenül haladt el az Aranka György születésének kétszáz éves évfordulója mellett, pedig az Aranka törekvéseire visszanézve érdekesen láthatjuk meg a százötven évtől Erdély művelődésbeli érdeklődését, közszellemét és a magyarországi gondolatokkal való kapcsolatát. Arankának, mint költőnek és fordítónak hamar feledésbe mehetett, a neve, csupán írói munkásságáért nem volna érdemes még ma is foglalkozni tevékenységével, *Arankához fűződnek azonban a felújulás korabeli Erdélyi legfontosabb magyar tudományos és kulturális tervei*, azok tartják fenn az emlékéit. Az Aranka egyéniségénél még érdekesebb a kor és Erdély magyarságának kulturális szomjúsága, amint az hányódó levelezésekből és a *Nyelvmívelő Társaság* üléseinek jegyzőkönyveiből élénk tárul. A csapongó élet hajjai közepette egy nyugtalan, fáradhatatlan, mindenkit megmozgató férfi áll, Erdély irodalmi szervezője: Aranka György.

Aranka Györgynek nem a műveiből, hanem a levelezéséből ismerhetjük meg igazán egyéniségét és jelentőségét, ezek a levelek mutatják meg azt is, hogy az Erdély, amely a nyelvújítás harcaiban alig vett részt és amelyet ezért sokszor elmaradottnak tekintettek, igazán mindig fogékony volt az új magyar irodalmi és műveltségi törekvések iránt, azokért képes volt lelkesedni, küzdeni, dolgozni is. Az 1790-1800. körüli időszakban az erdélyi magyarságnak nincsenek nagy alkotó írói, *de öntudatosan áll a magyar nyelv védelmének szolgálatába* és egy időben sikeresen igyekszik megteremteni az erdélyi magyar tudományos életet és az állandó színházat. Mindezeknek a törekvéseknek Aranka György a mozgatója. Ő ír, buzdít, serkent, utazik, hogy kedves terveit valóra válthassa, támogatókat, munkatársakat szerezzen, az erdélyi magyar tudományosságot életre keltse és összefogja, és közben ő maga is alaposan megismerje hazája kérdéseit. Munkásságának eredménye az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* (1793-1801) és az *Erdélyi Kéziratkiadó Társaság*.

Vajon nem izgatónan érdekes-e a részekre szakított és így ismét nemzeti művelődésében megtámadott magyarság számára fölidézni az akkori erdélyi magyar élet hullámveréseit, aggodalmait és elszánásait; és nem kötelesség-e ma ismét megismerni azt a férfit, aki hosszú, éveken át önzetlenül fáradozott-nemzete fölemeléséért? Arankának a különböző könyvtárakban szétszórt leve-

lezéséből látjuk meg azt, hogy milyen általános hatása volt kortársaira, hogy milyen megbecsüléssel említették a nevét és rajta keresztül sokszor az erdélyi műveltségi viszonyokat is. *Aranka szerepe Erdélyben valóban a Kazinczyéhoz hasonlítható és ezért méltán nevezték el Erdély Kazinczijának.* Levelezése azonban még ma is kiadatlan, ezért érdemes foglalkozni azokkal a Magyar Nemzeti Múzeumban levő Arankához írt levelekkel, amelyek *egyrészt az erdélyi műveltségi állapotoknak a magyarországiakhoz való viszonyát, másrészt pedig a kolozsvári nemzeti színjátszás megszervezésére vonatkozó törekvéseket világítják meg.*

Mindezek a levelek azt bizonyítják, hogy az Aranka kezdeményezései, tervei iránt meg volt az érdeklődés nemcsak Erdélynek, hanem Magyarországnak is értelmiségi, papi, tanári, írói rétegében. Sokszor érdekes szembeállítanunk ezeket a megnyilatkozásokat a Kazinczy ítéletével, aki, különösen erdélyi utazása előtt, lebecsülte az erdélyiek műveltségét. Kazinczynak azonban alig voltak Erdélyben fró barátai, az erdélyiek mindig tartózkodóak a Kazinczy erőszakosan ujtó elveivel szemben, ez magyarázza meg azt, hogy Kazinczy nem sokra tartotta az erdélyiek ízlését. Hogyha azonban figyelemmel kísérjük az erdélyi megnyilatkozásokat, próbálkozásokat, akkor azt láthatjuk, hogy az erdélyieknek a nyelvújítási harcoktól való távolmaradását *nem egyszerűen a maradiság, hanem sokkal inkább a hagyományok gondos őrzése és az erdélyi célok szolgálatába állított megújítása okozta.*

A nyelvművelő társaságra vonatkozó levelek által egy elég jelentős tudományos kérdésekkel foglalkozó, nemzetéért aggódó magyar társadalmi réteggel ismerkedünk meg. Ezeknek a leveleknek egy része még az 1780-as évek végéről, a legtöbb azonban 1790-94-ből van keltezve. Az elsők között ír Arankának *Szathmári Pap Mihály* Kolozsvárról (1788. VIII. 15.), a jó magyarság védelme érdekében hangoztatja a magyar nyelvművelő társaság szükségességét. Fontosabbak ennél a *gr. Ráday Gedeon* levelei. Mint legtöbb fró kortársának, úgy Arankának is a nagy műveltségű gróf lehetett első ösztönzője, talán tervei csíráit is tőle kapta. Ráday már 1789. jun. 9-én írja, hogy szeretne egy magyar teátrumot felállítani és ahhoz először eredeti és fordított jobb darabokat összeszedni, úgy, hogy egy kötet öt darabból álljon. Könyveket is küld Arankának, majd 1791. ápr. 20-án bizalmát fejezi ki a nyelvművelő társaság sikerében. Aranka történeti tárgyú kéziratokat kért tőle és erre Ráday így felel: „Az mi magamnál lévő manuscriptumokat illeti, nem gondolhatnám, hogy nállam olyanok lehetnének, az mellyek Erdélyben ne existálnának, minthogy ezekkel Erdély mindenkor Magyarország felett ditsekedhetett; Ráday tehát nagyon jól tudja, hogy az erdélyi magán levéltárakban milyen értékes kéziratokat őriznek, hogy Erdélyben különösképpen a történeti irodalomnak rendkívül gazdag múltja van.

1791-ben megkezdődik a társaság szervezkedése. Aranka toborozza a dolgozó társakat. *Benkő József*, Erdély legbuzgóbb történésze, hét levélben tudó-

sítja a kiadatlan erdélyi történetírókról és jelentést ír a Bethlen János históriájáról. Szépen tükrözi az erdélyi magyar szellemet ez a felkiáltása: „*Ma (áldassanak az Egek!) tisztán magyarul kíván szólnani a Haza, én pedig magyar szókkal küenni nem tudom a méltóságos urnak tisztbéli (Tabula RegiaAdessor) neveit: vajha azért már Kolozsvárott megmagyarosttattak volna ezek.*”

A magyar nyelv tisztaságáért folytatott küzdelem Erdélyben a XVIII. század folyamán sem aludt el, most azonban egyre többen érzik meg, hogy nyelvünk-höz van kötve műveltségünk felemelése. Ezt a szellemet fejezi ki a *Bodola Sámuel* székelyudvarhelyi professzor levele is (1791. X. 20.), amelyben így ír: „Említi a Ngs. Úr a többek között azt is, hogy a fővebb Oskolákba a Tudományokat jó volna magyarul tanítani. Én azt tartom, hogy nyelvünk tökéletesítésére ennél egy hathatósabb utat gondolni nem lehet, mert ez által nem csak a Tanítók készülnének el a Tudományokra tartozó dolgoknak tisztán való adására, hanem egyszersmind tanítványaikat is elkészítenék” . . . „Igaz dolog az, hogy a magyar nyelvnek mostani állapotján a Tanítóknak sokkal könnyebb Deákul, mint Magyarul tanítani.” Hozzáteszi még, hogy éppen ezért szükséges volna „a filozófiában és mathezisben előforduló szokat” magyarul és latinul összeállítani. Végül pedig „szükséges volna bizonyos személyekre bízni szép munkáknak a fordítását”.

Az egységes magyar helyesírás és nyelvtan megalkotásának a szükségességét az erdélyi elmék is ép úgy látják, mint a pestiek, mert azt tapasztalják, hogy az újító törekvések bizonytalanságot teremtettek. Ezért írja *Seelman Károly* (1799. I. 30.): „Bár valahára határozatnék meg a magyar nyelv, mert . . . a mostani ujj könyvek (kiváltképpen a magyarországiak) meg annyi ujj Grammatikát és különböző Orthographiát foglalnak magokban.” Ugyanezt láthatta *Szentpáli István* is (1793. III. 4.), aki egy latin nyelvű grammatikát írt azzal a szándékkal, hogy „mind a két országban egyforma szollásnak módja állíttassék fel.”

Már ezek a levelek is eloszlatják azt a felfogást, hogy az akkori erdélyi magyar értelmiség tudatlan és olvasatlan volt. Ez volt ugyanis a *Kazinczy* nézete, aki *Kolozsvárt jártában* (1816.) fájdalommal látta, hogy magyar könyvet Tielsch nem árult és így a nagy magyar költők szinte ismeretlenek voltak. *Valóban szinte külön utakon haladt még akkor a magyarországi és az erdélyi művelődés* és egymásról kölcsönösen keveset tudott. Ugyancsak *Kazinczy* írta meg azonban azt is (Erdélyi levelek, Bajza-kiadás 1835. 117. l.) hogy „némely házak férfi és leány gyermekei fordítgatának, nevelőknek s szüléiknek felvigyázások alatt.” A papokon, tanárokon kívül ezért játszik a birtokos nemesség is jelentékeny szerepet a kulturális mozgalmakban. Ha teheti, a külföldre küldi gyermekeit, ezért, mint *Kazinczy* írja (i. m. 118. l.): „Az erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett köveket; fitogtatással talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.” Látjuk tehát, hogy a könyvet megbecsülték az erdélyi úri családok, az Aranká-

hoz írt levelek pedig egynéhány magányos erdélyi kutató tudományos munkájáról tájékoztatnak.

Hogy mik voltak a Kolozsvárt Hochmeister Mártonnál kapható új könyvek, arra nézve a *Magyar Hirmondó* 1793. októberi száma tájékoztat. Ezek a következők: *Minden Európában, Ázsiában és Afrikában volt (ordóknak) tüköre*, - Selman Károly”, „*Bárkláj Argenisse*, ford. K. Boér Sándor”, „*Almanzi*, szomorújáték, ford. Selman Károly”, „*A szerentséilen szerelmesek*, avagy gróf Comens, szomorú darab. Frantz-ból ford. B. Nalátzi József”. „*A Minister. Érzékeny játék*, ford. Selman Károly.”, „*A Hassziai Haditiszt Amerikában*, Vigjáték, ford. Selman Károly.” Látnivaló, hogy ezeket a fordításokat szinte mind a nemzeti színjátszás fenntartása kényszerítette ki és ha irodalmi értékük nincs is, mégis jelentősek, mert az erdélyi magyar értelmiség kulturális fogékonyságát bizonyítják.

Az eddigi levelek csak önmagukban mutatják az erdélyi műveltségi állapotokat és az Aranka törekvéseinek visszhangját. Tudunk azonban számos Magyarországról jövő, üdvözlő, segítséget és támogatást ígérő levélről, amelyek arról győznek meg, hogy Aranka tudományos szervező munkáját már a maga korában országos jelentőségűnek látták és sokat vártak tőle. A részben még kiadatlan és nem ismertetett levelezésből *különösen érdekesek a Soós Márton és a Bacszányi János levelei*. Soós Márton pesti orvosnövendék volt, akivel a Kelemen László színtársulatának Erdélybe lejövetele ügyében levelezte Aranka. Ezek a levelek azonban élénk fényt vetnek a pesti művelt társadalomnak az erdélyi dolgokról való véleményére is. A nagy távolság nehezé tette még ekkor egymás munkájának tárgyilagos megítélését, könnyen váltakozik a lebecsülés és a túlzott várakozás. 1791. okt. 5-én még így ír Soós Márton: „az Erdélyi Magyar Tudós Társaságról itten semmi különös félettel nintsenek, mert még nemis tudják bizonyosan ha felállott-é, és mi módon állott fel? Azt bizonyosan tudom, hogy nagyon örvendenének, ha annak fennállásáról bizonyost tudnának: mert az itt való Tudós Társaság felállhatására igen vékony vagy semmi remény sincsen.” Az akkor még jórészt német Pesten minden magyar műveltségi törekvésnek közönnnyel és ellenérzéssel kellett megbirkóznia. Nem csoda, hogy Soós Márton is keserűen fakadt ki, amikor azt látta, hogy a magyar teátrum támogatását nem is lehet várni „a Tót eredetű, vagy némettel összevagyott Tanácsoktól.”

A későbbi levelek azonban mind több és több reménnyel fordulnak az Aranka tervei felé. Úgy látszik, hogy amint Soós Márton csalódott „a csak névvel kevélykedő magyarországi atyafiak”-ban, úgy növekedett bizalma az erdélyi urak áldozatra kész munkájában. Örömét fejezi ki, hogy Erdélyben megvalósul, az, ami őt is foglalkoztatta és 1791. nov. 17-én már arra biztatja Arankát, hogy kezdjék el végre a M. Tudós Társaságot, „mert az egész Magyarország egyedül csak Erdélytől vár valamű.” Ugyancsak Erdélytől várják az állandó magyar színtársulat megszervezését is. Így indul meg Pesten az érdeklődés, még mielőtt

ténylegesen munkába fogott volna a társaság. 1792. márc. 3-án már arról értesít Soós Márton, hogy „a Magyar Nyelvnevelő Társaságról kiadott munkáját a Mtgs Úrnak igen sokan keresik.”

A pesti, részben még bizalmatlan, részben pedig várakozó hangulatot fejezi ki Vályi András (egyetemi tanár) is, aki így ír (1792. VI. 2.): „Én megvallom, hogy ennek a Társaságra nézve szerentsés kimenetele felől ké- telkedem” . . . Mindjárt utána azonban hozzáteszi: „az ellenkezőt lelkemből óhajtanám.”

A tenni, mozogni, alkotni akarás talán egyformán nyugtalankodik a magyarországi és erdélyi részeken, szinte egyidőben többfelé találkozunk a magyar irodalmat, művelődést ébreszteni akaró megmozdulásokkal. Erdélynek nincsenek olyan nagy alkotó szellemei, de mindig eleven a fogékonysága és kész harcolni a magyar nyelv és tudomány védelmében. Erdélyben ekkor kedvezőbbek voltak a viszonyok, mint Pesten, az erdélyi főurak anyagi támogatása sokat jelentett, és így több valósulhatott meg a tervekből. Nem csoda, hogy éppen ezért legnagyobb íróink (Kazinczy, Kármán, Csokonai) sokszor Erdélyt tartották a magyar nyelv mentevárának és végső menedékének. A nyelvújításban éppen azért nem vett részt Erdély, mert erősebb volt benne a megőrzés és lassú fejlesztés érzéke. A forradalmi újításoktól félték az erdélyiek.

Amint terjedt az Erdélyi Tudós Társaság visszhangja, úgy nőtt az Aranka György megbecsülése is. Kazinczy sokat kifogásolta ugyan az Aranka izlését, de a kor másik vezér hajlandóságú, műveltségben társai fölé emelkedő írója, Batsányi a legnagyobb tisztelettel írt róla. Elejétől fogva örömmel fogadta a társaság eszméjét, több ízben érdeklődött az ügyek menete iránt és kérte az erdélyi tudósokat, hogy támogassák a Kassai Magyar Muzeumot. 1791. VII. 4-én így írt Arankának: „valóságos boldogságomat ismérem, hogy egy olly megbetsülhetetlen nagyérdemű Hazafinak, ki azon jeles dolognak szerzője (Tudós Társaság) s mintegy teremője volt, én is barátságban lehetek . . .” „*Tsak ez az egy tselekedete is halhatatlanşágot érdemel.*” Batsányi nemcsak a példát mutató irodalmi szervezőt ismerte fel Arankában, hanem irodalmi izlését is sokra tartotta és ezért kikérte a véleményét. Az 1791. „Boldog Asszony h-nak” 6-áról keltezett leveléből megtudjuk, hogy megbírálás végett elküldte a műveit Arankának. „Nagysád itélet-tételét, akár melly kemény lenne is az (mert azt óhajtanám) mint illik, igen nagyra fogom betsülni, mert tapasztaltam né-melley leveleiből, hogy azon kevés-számú tudós Hazafiakhoz tartozik, kik a magyar tudományos dolgokról illendőül s annak rendi szerént ítéltetnek. Mivel nem lehet azt tagadnunk, hogy igen kevés bír közöttünk mind elegendő értelem-mel s jó izléssel, mind pedig az igazságnak kimondására megkívántató mérték-letes egyenességgel.”

Batsányi egyik levele arra utal, hogy Aranka is ígérte művei megküldését, későbbi levelezésük azonban már nem szól többet erről a tárgyról. Batsányit annyira lekötötték a hatalommal való küzdelmei, hogy nem volt többet nyugalma az erdélyi ügyekkel törődni.

A Nyelvmívelő Társaság ügye még egy évtizedig foglalkoztatta az erdélyi magyar tudományos köröket. Nehézségek, ellentétek mindig voltak, de maga a lelkesedés nem maradt szalmaláng, hanem eredményeket is hozott. Későbbi évekre vonatkozó Arankához írt levelek azonban már nincsenek a Nemzeti Múzeumban.

Aranka Györgynek a Magyar Nyelvmívelő Társaság terén kifejtett tevékenysége ma már részleteiben is ismeretes, *sokkal kevesebbet foglalkoztak azonban a színjátszó társaság megszervezésében kifejtett buzgólkodásával.* Pedig Arankának széleslátókörű sok irányú érdeklődését mutatja az, hogy egy időben tudott küzdeni a művelődés különböző megnyilvánulásaiért. Amikor az 1791-i országgyűlés elfogadta az Aranka javaslatát, akkor azt kibővítve magyar nyelven is kiadta. Ebben már azt olvashatjuk: „Egy magyar játszó-szinnek felállítását talán legelől kell vala említenem azok között az eszközök között, melyek anyai nyelvünk gyarapítására s közönségesítésére re szolgálnak. Bizonyos, hogy legfőbb eszköz.” Ettől kezdve Aranka nem nyugodott terve megvalósításáig és annak érdekében levelezésbe kezdett. Az erdélyiek eredeti terve az volt, hogy lehozzák Pestről a Kelemen László színtársulatát Kolozsvárra. A már előbb említett Soós Márton közvetítette ezt a tervet, az ő leveleiből ismerjük meg a pesti színtársulat helyzetét és az erdélyihez fűződő reményeket is. Aranka György 1791-92-ben sűrű levelezésben állott Soós Mártonnal, mindaddig, amíg a kolozsvári magyar színészet megvalósult. A Nemzeti Múzeum levéltára Soós Mártonnak kilenc Arankához írt részben még kiadatlan levelét őrzi, érdemes ezeket itt megemlítenünk.

Az 1791. október és novemberében írt levelekben Soós Márton még főleg a tudós társaság iránt érdeklődik és a színház tervét csak érinti. 1792. febr. 20-án már azt írja: „A mi Teatrumunkon még mind csak németül foly a játék, a magyarnak már híre sints.”. A társaság belső viszályai és a német színház egészen 1792. májusáig megakadályozták a magyar színi előadásokat. Soós Márton 1792. márc. 3-i levele, valószínűleg ép a pesti szomorú állapotoktól indítva mind több reménységgel fordul a kolozsvári „magyar teatrom” felállításának gondolata felé. 1792. ápr. 1-én ismét így panaszkodik: „A Magyar Teatrom Társaság itten még most is tsaksinlódik.” Közben könyveket küld le Erdélybe, majd 1792. júl. 21-én br. Nalátsi Józseffel tárgyal a Kelemen László színtársulatának levitele ügyében. Erről számol be júl. 23-i levele, amelyet Ferenczi Zoltán már ismertetett. (A kolozsvári színészet története 75. l.) Érdekes végül az 1792. okt. 13-áról keltezett levele, melyben elkeseredetten írja: „A Magyar Teatromi Társaságnak úten egészen vége szakada”, mivel a főurak nem pártfogolták a színházat. Kelemen László ezért „bément Erdélybe ez előtt

három v. négy héttel." Kelemen László valószínűleg segílyt kérni távozott el Pestről, erdélyi útjáról nem tudunk.

Egy pár évi küzdelmes vergődés után végleg feloszlott a Kelemen László társulata, *Kolozsvárt ezalatt sokkal sikeresebben működött a magyar színház.* Tudjuk, hogy a kolozsvári magyar színház fennmaradását elsősorban lelkes pártfogója *br. Wesselényi Miklós* biztosította, nem szabad megfeledkeznünk azonban arról, *hogy magát az eszmét Aranka György vetette föl és először ő buzgólkodott annak érdekében.*

A kolozsvári színház komoly törekvéseire és művelődést terjesztő hatására tanuságul álljon itt végül két adat. *Mártonfi József* püspök így ír Révainak Kolozsvárról 1794. máj. 8-án: „Nálunk a magyar játékszn jól foly, mivel itt Kolozsvárt más nyelv nintsen. Jól foly, azt mondám, azaz játszódnak, minden héten négyszer, s télben bőven is segítnek, de nyárban ritkább a néző szfn, mivel az urságnak nagy része falukra takarodik.” Kolozsvárt irodalmi munkásságot támaszt a színház. „A nemes ifjak igen buzgók itten a fordításban s már egy gyűjteményt is adnak ki, melynek negyedik darabja van most sajtó alatt.” A levélben fölteszi végül még a kérdést, hogy mért nem írnak az frók eredeti darabokat. A fordításokkal szemben így kezd lassan megnyilvánulni a vágy (már Kármán előtt!) eredeti munkák iratására.

A kolozsvári színházról szóló másik érdekes adat a Magyar Hírmondó 1794. jan. 9-i számában olvasható. Eszerint Kolozsvárt „A nemzeti Játszó Társaság *Romeó és Júlia* nevezetű szomorú darabot igen kellemetesen adta elő a múlt Hétfőn. Érdemlett is számos tapsokat.” A jan. 29-i szám pedig ezt írja: „szinte oly tökéletes megelégedéssel játszotta tegnap *Hamletet*, mint kevéssel az előtt *Rómeó és Júliát*.” Ugyanez év márc. 24-én már a harmadik Shakespeare darabot, *Othellot*, adta a színház.

Shakespeare-t játszani még merész újítás volt abban az időben, hiszen tudjuk, hogy Kazinczy hiába szeretne volna, hogy az első magyar színtársulat az ő *Hamlet*-fordításával (1790.) kezdje műsorát. Fontos ezért megjegyeznünk, azt, amit már Bayer József megemlíttet (Sh. drámái hazánkban 159. 1.): „Kétségtelen, hogy az úttörés dicsősége a kolozsvári színházhoz illel meg.” Amikor a kolozsvári színház művészi törekvéseit így elismerjük, akkor egyúttal az erdélyi műveltség fogékony, haladó szellemét is jellemezzük. A legjobb kolozsvári színház (Fejér János, K. Patkó János, G. Jancsó Pál) a kolozsvári és nagyenyedi kollégiumokból kerültek ki, a tudásvágyat ezeknek az intézeteknek szelyleme oltotta beléjük. *A kolozsvári színház fejlődését pedig csak az az erdélyi magyar nemesség tehette lehetővé, amely a színi és tudományos törekvéseket magyarnemcsak anyagilag támogatta, hanem egész lelkével melléjük állott és a munkából is kivette részét.*

Magyar Élet (Budapest), 1938. július - augusztus, 17-20. oldal

KÖTELES SÁMUEL

(1770-1831)

Amikor Aranka György tudós társasági tervei összeomlottak, csaknem minden idejét a bölcsélettel való foglalkozásnak szentelte. Másfélezernyi bölcséleti tárgyú kézírata és több száz levele tanúskodik arról, hogy mennyire izgatták a filozófia alapvető problémái. Az egyik hatalmas bölcséleti tárgyú jegyzetcsomóján a következő sorok állanak: „Plátó, Cartézius, Leibnitz, Clark, Hume, Kant, a Te földödön és Hazádban fáradoztanak teveled oh bölcsesség, Emberi Nemzetek Vezérlő Csillaga. Én Marosvásárhelyen, Köteles Sámuel vonásai nyomán kezdetelek esmérni tégedet a te szent hajlékaidnak árnyékai alatt.” Ismeretes, hogy Köteles Sámuel marosvásárhelyi előadásait nemcsak tanítványai, hanem a város tudásai és értelmiségei is nagy számmal látogatták. Nem véletlen, hogy hallgatói közül talán egyik lelelkesebb éppen az az Aranka György volt, aki két évtizeddel azelőtt már a francia, angol és német felvilágosodás tanításainak ismerője és terjesztője. De még fiatal korában elsősorban a franciák és angolok voltak a mesterei, idős korában főleg Kant és a német bölcsélet kötötte le érdeklődését. Ugyancsak a fenti kézíraton olvashatjuk a bölcsélet által hirdetett igazságokban való kételkedését. „Sem a régi bölcseneknek, sem az újaknak értelmükkel nem találom magam megelegedve.”

Aranka többször megmutatta frásait Köteles Sámuelnek és kérte bírálatát. Egy hosszabb munka hátlapjára Köteles a következőket írta: „A Méltóságos úr munkájában azt tapasztaltam, hogy a Méltóságos úr a tiszta okosság útján indult és az emberek esméretét ezen az úton próbálta meg.” Majd bírálatát így folytatja: „Nem találom a szisztéma tökéletes és való egységét.” Végül részletes bírálatát a következő szavakkal fejezi be: „Áthatolhatatlan homály vesz körül minket, amelyen keresztül bárcsak egyetlen egy sugár sütné. Az én nézetem szerint mindezek a kérdések örökös titkok fognak maradni, az ember ezeknek megfejtésével hiába fáradoztatja magát.” Kötelesnek ezek a sorai nemcsak Arankát jellemzik, hanem a nagyhrű marosvásárhelyi professzor akkori világnézetére vetnek fényt.

Köteles Sámuel az erdélyi reformmozgalom egyik legjelentősebb ideológiai előkészítője volt. Élete és munkássága azonban egy olyan korszakban bontakozott ki, amelyik alig volt alkalmas a szabadgondolkodás eszméinek hirdetésére. Köteles fiatalkorában nagy reményéseket ébresztett Erdélyben is a francia forradalom. Ezeknek a reményeknek véget vet a vérmezői tragédia. Ekkor írja

Aranka szomorúan Fekete Jánosnak: „Szegény világosodás, kevés ideig tart a te napod. Fekete ruhák indultak bevonni a te feldúlt egedet! Légy vigasztalással, barátom, nem éjszaka ez, csak sötét fellegek és majdan elmúlnak. Jóltevőd legyenek ezek a sötétség rövid órái és rövid ideig tartó.” Sajnos, Aranka jóslata nem bizonyult valóznak. Köteles Sámuel csak élete végén érte meg, hogy újra felvillant egy szabadabb világ hajnala. Ennek volt ő is egyik előkészítője bölcséleti munkáival és nevelői tevékenységével.

Köteles Sámuel kora tudósai jól ismerték és becsülték. Neve és emlékezete azonban az utókor tudatából kiesett. Újra fel kellett fedezni értékes életművét és haladó hagyományaink közé rangsorolni. Ezt a munkát Hajós József, a kitűnő bölcsélettörténész végezte el - 1969-ben megjelent, Köteles Sámuelről írott művével és a legfontosabb bölcséleti írásaiból kiválogatott szemelvények kiadásával. 166 oldalas bevezető tanulmányában eredeti kutatásait összegezve rajzolja meg Köteles életpályáját, diákéveitől kezdve, a Magyar Tudós Társaságban való részvételéig.

Köteles Sámuel gyermekkoráról és tanulóveiről keveset tudunk. A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult, abban a híres iskolában, amelyik az erdélyi felvilágosítók leghiresebbjeit nevelte. Tanulmányainak évei összecsnek az erdélyi felvilágosítóknak az anyanyelvű műveltség megteremtéséért vívott küzdelmeivel, a színpeszt kialakulásával és a természettudományok iránti érdeklődés gazdag kibontakozásával. Németországi tanulmányai betetőzték és elmélyítették Nagyenyeden szerzett ismereteit és kialakították világnézetét. Hazajövet a marosvásárhelyi református kollégiumba nevezték ki filozófia professzornak, abba a kollégiumba, ahol Bolyai Farkas tanított. A XIX. század első éveinek Marosvásárhelye egyike volt Erdély legműveltebb városainak. Bár a Nyelvművelő Társaság megszűnt, de egykori volt tagjai baráti társaságok formájában tovább működtek, - azt remélve, hogy majd később szervezett formában is terjeszthetik haladó eszméiket. Az egykori leírások szerint Aranka György házában egy évtizeden át állandó összejeveletek voltak, ahol nemzetiségi és vallási különbség nélkül találkoztak a haladó értelmiségiek. Ezek között egyre nagyobb szerepet játszik Köteles Sámuel, akinek filozófiai előadásait már 1801-ben hallgatta Aranka György. Hajós József fent említett monográfiájában Köteles Sámuel kilenc megjelent művét sorolja fel, és harminckét, műveiből készült másolatot, amelyek, sajnos, mindmáig nem láttak napvilágot. Megjelent művei közül legjelentősebbek: Logika vagy az értelem tudománya (Marosvásárhely, 1808. II. kiadás: Kolozsvár, 1815.). Az erkölcsi filozófiának eleji (Marosvásárhely, 1817.). A filozófia enciklopédiája (Nagyenyed, 1829.) és a Közönséges logika vagy az értelem tudománya (Nagyenyed, 1830.). Halála után a Magyar Tudós Társaság kiadta a Filozófiai antropológia című művét (Buda, 1839.). Köteles Sámuel munkáinak nagy része hallgatói nevelését és oktatását szolgálta. Természetesen a német idealista filozófiának - elsősorban Kantnak - volt a híve, de ugyanakkor eredeti módon próbálta továbbfejleszteni és a hazai

viszonyokhoz alkalmazni bölcseleti olvasmányait. Köteles Sámuel meg volt győződve arról, hogy a bölcselet nagy tanításai behatolnak az értelmiségen át a nagy tömegekbe, és azok tudatát, erkölcsi magatartását döntő módon meghatározzák. A szimpátia című munkájában, amely a Tudományos Gyűjteményben 1826-ban jelent meg, többek közt ezt írta: „Amely nemzetben a szelíd tudományok kezdenek taníttatni és műveltetni, ott a közhasznú esméretek a nép nagy masszájában új életet terjesztenek el, mint egy forrásból kifolyó csermely, elterjedvén a réten, sok-sok ezer plántáknak viszen új elevenséget . . .” Fejtegetései végén meg így vall: „Ugyanis a filozófiának hasznos ideái, igazságai, princípumai és tanításai az oskolákból kihatnak és által mennek az életbe, és a nemzetnek nagy masszájában elterjedvén, azt az erkölcsiségre és emberiségre észrevehetetlenül formálják.”

Igy alakították tanítványai és olvasói jellemét, világnézetét Köteles Sámuel tanításai és könyvei. Az ember és ember közötti megkülönböztetést, a gyarmati elnyomást és a nemzeti elfogultságot, kizárólagosságot egyaránt megvető, a humanista eszmékért küzdő Köteles Sámuel tudásával és erkölcsi magatartásával az erdélyi reformnemzedék egyik nagy előkészítője volt.

Igaz Szó (Marosvásárhely), 1970. március, 448-449. oldal.

GECSE DÁNIEL

Gecse Dániel, az orvosi felvilágosodás harmadik nemzedékének jellemző képviselője, már pesti orvostanhallgató korában a Nyelvmívelő Társaság tagja volt. Arankával levelezett, összekötő szerepet töltött be a vásárhelyi társaság és annak pesti tagjai között. Érett férfikora egybeesik I. Ferenc rendőrruralmának éveivel, a feltörekvő nemzeti felvilágosodás és tudomány elfojtására fogantatott kíméletlen intézkedések rendszerével. A szikra azonban ott parázslék a hamu alatt. A XIX. század húszas éveiben újraindul az irodalmi élet és a tudományos munka. Az értelmiség gerincesebb része már ezt megelőzően, az üldözés nehéz évtizedei közepete is megtartotta jövőbe vetett hitét, s bár ezópusi nyelven, de elmondta igaz gondolatait. Ezek közé tartozott Gecse Dániel, aki fenn hirdette, hogy az író kötelessége „a maga erőltetés nélkül való önkéntes gondolatait bátran kimondani.”

Gecse Dániel neve művelődésünk történetében mindenekelőtt Emberszereteti Intézete révén vált ismeretessé. Ezzel a kezdeményezésével vívta ki Orbán Balázs elismerését is, aki Geccsét százada „legjótékonyabb emberé”-nek nevezi, kinek „életmelege, szellemi nagysága csak a jövőben fog teljes dicsőségében feltűnni.”

Gecse Dánielt már társadalmi helyzete is eleve a hűbéri társadalom merev rendi korlátai ellenségévé tette. Törvénytelen gyerekként született 1768-ban, s gyermekkora teli volt megpróbáltatásokkal. A marosvásárhelyi református kollegiumban végezte tanulmányait 1791-ben, s rá egy évre a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Mint diák, szemtanúja volt a magyar jakobinusok „felségsértési és hűtlenségi” perének. Az elítéltek kivégzéséről részletes s megrendítő beszámolót írt Teleki Józsefnek. 1798-ban orvossá avatták, és ugyanazon évben elérte törvényesítését. Bécsben tovább tanult, majd részt vett az olaszországi hadjáratban, a Hunyad megyei pestisjárvány leküzdésében, a francia háború idején táborigazgató volt, 1813-1814-ben a Brassó, Szeged megyékben és Háromszéken kitört pestist fékezte meg. 1815-ben visszatért Vásárhelyre, és 1824-ben bekövetkezett haláláig itt munkálkodott. Időközben 1817-től városi orvos és egyidejűleg a barátja - Szotyori József - alapította polgári kórház doktora. Minden vagyonát az általa létesített Emberszereteti Intézetre hagyta. A himlőoltás meghonosításában, a nemi betegségek elleni harcban s az empirikus bábák átképzésében tevékeny szerepet vállalt. Az orvostudomány mellett a nyelvészet, a csillagászat, a növénytan kérdései iránt érdeklődött, s különös

figyelemreméltóak vélekedései a kialakuló polgári értelmiségről. Írásaiból kitűnik, hogy Köteles Sámuel kantianus nézetei is befolyásolták világképét. Akárcsak Köteles, ő sem tulajdonított a nemesi levélnek semmi értéket, s csak egyféle nemességet ismert el: „az embernek mint erkölcsi valóságnak eredeti méltóságát”

A Tudományos Gyűjtemény című folyóirat 1823-as évfolyamában megjelent *A nyelvek eredetéről . . .* szöveg tanulmányában élesen bírálja azt a hűbéri előítéletet, mely szerint kizárólag a nemességet tekintik a társadalom vezetésére hivatottnak. Kant és Köteles nézeteiből kiindulva, de a polgári liberalizmus eszméiből is merítve, cáfolta a társadalmi kiváltságok és egyenlőtlenség jogosságát, a nemesi életfelfogást, amely lebecsülte az egyéni képességet, a haza felvirágoztatását előmozdító egyszerű származású emberek érdemeit, nehézséggel teli életüket, s a maga cselekvésképtelenségét „régfi famfliája”-ra való hivatkozással igyekezett ellensúlyozni. „Minden ember elég régi famfliából származott - válaszol Gecse -, s minden nemzetben a Hazafiak egyforma eredetűek, atyafiúsnok lévén, nincs miért keressenek a régiségben valami első-ségbeli megkülönböztetést”, mert „a Haza nem kérdi, minek hívják azt a fiút, nagy vagy kicsiny, régi vagy új famfliából származott-é, pokróc vagy selyem alatt született-é azon Polgár, aki esze, talentuma, személyes érdeme által használt a közjónak, a közboldogságra munkálódott, hanem csak azt vizsgálja, mit tett és mivel érdemesítette magát.” Szerinte kizárólag a rátermettség s a köz érdekében kifejtett tevékenység lehet a társadalmi értékelés mércéje, mert gyakran „névtelen családok” egy nemzedék alatt többet tettek a hazért, mint az „ezerévesek” századokon át - hangoztatja. „A famfliai becsét csak úgy kell tekinteni - írja gúnyosan -, mint a cyphrát vagy a zérust (0) a számlálás mesterségében, a számok sorában, mely ha a számoknak elejében tétetik (01), ottan semmit sem jelent, ellenben ha hátulról ragad hozzájuk, azokat tízszerre nagyobbra neveli (10). Így ha valaki famfliájának érdemét előre bocsájta, és azáltal akar tündökölni, homályosnak marad. Ellenben ha valaki maga személyes érdemei után elejének s famfliájának tekintélyét is hozzáragaszthatja, hasonlók közt caeteris paribus elsőbbséget méltán nyerhet.”

A vásárhelyi orvos kiállása a társadalmi egyenlőség eszméje mellett túlmutat Mátyus és Nyulas nemzedékének szemléletén. A kialakuló polgári értelmiség, az erdélyi Julien Sorelek hangja ez.

A polgári fejlődés előmozdítására, a kor filantropikus liberális eszméinek befolyására határozta el Gecse, hogy egész vagyonát egy Emberszereteti Intézet (Institutum Philanthropicum) felállításának céljára fordítja. A kamataival együtt gyümölcsöztetendő tőke száz év múlva eléri majd az egymillió forintot, s akkor a végrendeletben megjelölt intézmények között, a kamatok széteszthatók, a tőke viszont érintetlen marad.

Gecse tisztában volt azzal, hogy egy század alatt a társadalom gyökeresen változhat, ezért csupán az összegyek felhasználásának általános irányelveit szab-

ta meg, követelve, hogy az alap minden pénzét „a közjó” szolgálatára, az „elme” megvilágítására és „a szív megjobbítására” fordítsák. Alapítványa java részét a kulturális intézmények támogatására rendelte. A haladást elsősorban az iskolától, a „tudományok műhelyei”-től várta. A marosvásárhelyi református kolégiumnak szánta a legnagyobb segítyt, de a vallási türelem szellemében az ottani római katolikus iskola javára is hagyatkozott. Megszabta, hogy a tanulókkal lelkiismeretesen foglalkozzanak. A tanároktól kérte, elszántan küzdjenek „a tiszta és józan gondolkodást” gátló előítéletek és babonák ellen. Meghagyta, hogy biztosítsák a tanulók lelkiismereti és vallásszabadságát. „Ki-ki minden vallás vagy nemzeti különbség nélkül, mint eddig, úgy ezután is minden Tudományokat egyaránt tanulhasson, minden jutalmakat, beneficiumokat, val-láskülönbségre nem tekintve [. . .] megnyerhessen” - hangoztatta.

Marosvásárhely városának meghagyta, hogy a végrendelet alapján rá jutó osztalékból fiú és leány elemi iskolát létesítsen szegényebb „polgárok” gyermekei számára. Az iskolába minden felekezeti gyermeket fel kell venni s alapvető természettudományos ismeretekre kell oktatni, a lányokat a varrás és a szabás mesterségére is meg kell tanítani. A tanárok - hangoztatta - „teljességgel Hivataloknak elvesztése alatt a Vallás tudományára ki ne ereszkedjenek . . . annyival kevésbé ne merészeljék a Tanítók valamely vallásos sectára édesgetni vagy erőltetni az éretlen, gyenge gyermeki elméket és ezáltal a vallásbeli különböző vélekedésekért az indulatokat egymás ellen felgerjeszteni, avagy csak hidegséget és bizodalmatlanságot is szerezni” a tanulók között.

Végrendeletében a mesterségek fellendítésére is gondolt. A városi magisztrátus figyelmét felhívta, igyekezzék a jövőben az „alulról” jövő tehetségeket felkarolni, részesítse pénzjutalomban azokat, akik érdemeket szereztek a „közjó” terén, akik új találmányokkal hasznára és becsületére váltak a városnak.

Gecse kiállása a polgári egyenlőség, a lelkiismereti szabadság, a mesterségek felkarolása stb. eszméi mellett figyelemreméltó állásfoglalás, de filantropikus megoldásai már korában is túlhaladtak. Az erdélyi értelmiségi és radikálisabb polgári körökben ez idő tájt már egyre inkább tért hódít a politikai harc szükségességének felismerése.

Spielmann József: A közjó szolgálatában. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977., 238-241. oldal: részlet A Nyelvmívelő Társaság orvosi című fejezetéből.

A VÁSÁRHELYI ZENÉLŐKÚT

Volt bizony olyan idő is hajdanában, mikor egyéb problémája se volt minden valamirevaló kulcsos székely városnak, vidéknek, - mint az, hogy mimódon tudhatna egyikük túltenni a másikon, - helyi nevezetességekben.

Olykor elég komolyba is ment ez a nemes lokálpatriotizumustól fűtött lelkesedés. Egyszer-egyszer Ósmarosszék vezetett, mire természetesen a testvér Torda sem hagyta magát. Marosvásárhelyet egyenesen székely fővárosnak titulálták, amit kincses Kolozsvár éppen úgy nem vehetett jóba, akárcsak Három-

szék, vagy Udvarhelyszék.

A köztudatba persze mindig az a hely jutott élre, amelyik jobban győzte helyi szenzációkkal a publikumot. Pedig ezek az egymásra licitálások korántsem a kultúrhistoriailag igazán érdekesekek körül forogtak. Háromszék nagy szülöttjét, Kőrösi Csoma Sándort, vagy a marosmenti Bolyaiakat dehogy profanizálta volna valaki, mikor az ő tudományuk becsülete úgyis felül áll minden világi dolgon és városközi riválitáson.

Az ilyes összdisputálások alkalmából mindig az úgynevezett „helybenvalósi” építmények és ezeknek híres nevezetes alkotói kerültek szóba.

A tordai büszkélkedett „helyben készült” fedeles fahídjával, amit, akkori felfrása szerint az építménynek, „maga a folyó is mormolva bámúlt” és amit a helybéli magisztrátus úgy mentett meg, - anno dazumal - a túlterheléstől, hogy - visszavitette rajta az egyszer már keresztül szállított cséplőgépet. A marosvásárhelyi cívis a maga zenélő csodakútjával volt nagyra, amit megint az idevalósi Bodor fábrikált, szintén helyben.

Az ilyes, tanulatlan zsenik munkájára történt hivatkozás mindig ha vetélkedésre került a dolog.

És hát, - mi tagadás benne - csakugyan úgy is van, hogy igen minden székely városban, - széken, - vidéken véle születik ezzel az emberfajtaival az a bizonyos fűró-faragó készség, az az egyszerre mindent átfogó gyors áttekintés, ha a motort egész életében, „modornak” mondja is vad zsenije, vagy magát „prefekciós metánikusnak” tartja is, - ami bizonyosan precíz mechanikust jelent néki.

Marosvásárhely ezermester Bodor Pétere is ilyes, facsaratos eszű, ördöngős praktikájú, székely néplélekből fakadt bizonyára és lón egy olyan „tűzlángjára” érdemes, furfangos gondolkozású góbé, akinek mindent megjárt az esze, amit meglátott - jártában, keltében a nagyvilágon. A víz hajtó erejét egy olyan zenei szerkezet mozgásba hozására használta fel bizony e derék székely mechanikus, marosvásárhelyi csodakútjánál, aminek az összeállításra még a napnak, holdnak változásait is produkálta az egykorú feljegyzések szerint. Aztán nem is állott meg ötletes alkotmányánál, hidat is épített által a Maroson, amit éppen úgy lebontottak 25 esztendővel ezelőtt, mintahogy kútját is elszedék Marosvásárhely főteréről közel 20 esztendeje már.

És a világ hamar felejt, a technikának az ő korában nem is álmodott mai vívmányai korában a Bodor fakötéses konstrukciójú mesterműveit alig emlegeti valaki, pedig mindössze 80 esztendeje, hogy meghalt ez a legendás híru barkács ember. Mert az ilyen Bodor-fajta, félig-meddig szabados állapotú székelyt mégis csak hívhatták a maga idejében „valakinek”, akiről aként szól a krónika, hogy „habár nem is volt valami úri személy, mégis a főrendekhez illő tudományokkal bővelkedett, úgy, hogy minden rendű és rangú ember kedvelte őt.” Akinek személyén tehát az a bizonyos feudális rozsdasem fogott, az ilyen egyéniség mindenképpen éremes az emlegetésre, kiváltképp életkörülményeinek bűvárolója, dr. Molnár Gábor szerint mostanság a külföld is felfigyelt a Bodor különös értékére (a „Berliner Tagblatt” sorozatos cikkekben).

Míg azok a bizonyos „főrendek” gondoljaikba vették az erdőszentgyörgyi kis asztalos inasban Bodort és sanyarú volt gyermekora, protektorai közt ott volt az angol királynő dédapja, gr. Rhédey László is annakidején, de későbbben, mikor holmi bankócédulák utánzásáért fogták perbe Bodort, megtévelyedéséért elfordult tőle minden jóakarát és méltányolás.

Nem lehet kideríteni, milyen külsőországi városokban sajtótította el az akkori mechanika „csudálatos” vívmányait, a marosvásárhelyi városi könyvtár egyik címlapnélküli hatalmas foliánsában találták beírva a nevét a könyv árával együtt. Egy 17-ik századbéli sűrűen illusztrált német nyelvű csudálatos mesterségeket tárgyaló munka ez, amiben muzsikáló werkekről, ugró kutakról, vízöntő alkalmazosságokról, ezek misztikus szerkezeteiről van szó írásban és képben. De az itt látható rajzoknál különb zenélő kutat komponált Bodor Péter, mikor 1822-ben visszatért Marosvásárhelyre. Egész 1837-ig működött is zenei szerkezete, ami az oszlopos, tornácos kút kínai pagodaszerű tetejébe volt rejtve, és a Borosnyai Lukács János ezidei verszete szerint: (Régi és új Vásárhely leírása, 1837.)

*„Estve, reggel ide jönnek a tselédek,
Találhattyák egymást lányok és legények,
S míg tsebrek megtelik, elé számlálhattyák,
Milyenek gazdáik s miként szolgálhattyák.*

*Mondhatják egymásnak, miről álmodoznak,
Estvétől-reggelig mikén gondolkoznak,
Másnap is eljönnek ide vizet vinni,
Könnyen ugyanazok, - azt is lehet hinni”.*

Orbán Balázs 1870-ben itt jártakor már népzeneészeket se talál a kút gárgyóján, akik pedig az ő feljegyzései szerint 1840-ben pótolták az elromlott zenei instrumentumot városi határozatból. 1911-ben aztán végképpen lebontották a Bodor-kutat, megszegényítvén Marosvásárhelyt egy hajdani nevezetességgel.

Nem érdektelen a Szilágyi Pál volt érdemes veterán színész feljegyzése is Bodorról, aki nem kisebb érdekességű terelésre adott alkalmat ezermesterünknek 1849-ben, - mint a forgó színpad első gondolatára, „hogy a sugónak egy nyomására a változások megtörténhessenek.”

„Megérdemli a fáradságot” kapott az eszmén Bodor, hogy „gondolkozzék rajta az ember.” Egy hét múlva kész volt a színpad, a hozzá alakuló egész színház tervezete, mindössze annyi volt a bökkenő, hogy a költség számla 200.000 rhénes forintra rúgott, amilyen összeg előteremtésére abban az időben egész Európa színeszete nem vállalkozhatott volna, nemhogy az erdélyi „komédiás társaság.”

Mert a legmodernebb kor legmodernebb vívmányai között is igen csak otthon fogja magát érezni az ilyen atavisztikus székely igyekezet, ami versenyen kívül és verseny dacára sem fog mégse megtorpanni ezután sem.

Pásztortűz (Kolozsvár), 1929. június. 30., 304. oldal.

1848 FORRADALMÁTÓL A KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ FELÉPÍTÉSÉIG

MENTOVICH FERENC:

UNIÓ-DAL

XIX.

Lejt a Maros, fáradt vándor gyanánt
Mindig előbbre és előbbre kél;
Hulláma zúg: hangos vándordal az,
Tudjátok-é, dalában mit beszél?

Azt mondja: oh mi szép e bérc s hegyek,
S mi szép a lomb a bércek oldalán!
Mégis, mégis maradnom nem lehet,
A bérceken túl testvérem vár reám.

S mit énekel a halmok hűs szele,
Midőn átlépve a bércek falát
A távol puszták közéjéig ér? . . .
Tudjátok a szellő vándordalát?

Oh szép az erdő, melyet elhagyék,
De itt e pusztán mégis jobb nekem,
Nem oly nehéz, de könnyebb itt a lég,
Nincs anynyi köny és felhő az egen.

S ha megnyílnának elzárt ajkai,
Tudjátok-é a bérc mit szólana,
A bérc, melynek nyugot felé a nagy
Térségre van fordítva homloka,

Oh szép e bércek és erdők hona,
Szép a virág az erdőbokrokon -
Mégis nyugotra fordítom fejem;
Enyhébb a lég ott s melegebb vagyon.

S midőn így szólna a sziklák foka,
Így zeng a szellő a mező felett,

S hideg keblével a vándor folyó -
A szív, a szív beszélne egyebet?!

A szív csupán ne zengné s mondaná:
A bércen túl testvér velünk a hon,
Ott nincsen anynyi felhő az egen,
Enyhébb a lég és melegebb vagyon.

Mentovich Ferenc: Unió-dalok. Nyomatott Kolozsvárt, az ev. ref. főiskola nyomdájában, 1847.,
38-39. oldal. Az Ignác Rózsa által szerkesztett Erdély lelke című antológiában is megjelent. Dante
Könyvkiadó, Budapest, 1940., 19. oldal.

MENTOVICH FERENC, AZ UNIÓ-DALOK KÖLTŐJE

Ezelőtt éppen egy esztendővel, a legtörténelmibb magyar izgalmak idején, a remegő várakozás hangulatában, s azután is, az egyik szemünkkel sűrő, a másikkal kacagó napokban, ki ne vette volna számba azokat, kik mindezt már nem érhették meg? . . .

Én azokban a napokban sokat gondoltam egy nagyon régi erdélyi emberre, elképzeltem porszívének nyugtalan motoszkálását valami távoli sírban, s hittem, ha teheti, égő lélek módjára szálldos mostan az Úr felé, és sikító szóval esedez hazájának könyörületet.

Egyszer már átélt ilyesfajta időköt. Az ismétlődő történelem rezgései most is bizonynal elhatoltak porrészeihez. S ha tehetne volna, ismét lantot ragadott volna, hogy a második Unióért is énekeljen.

Mondd Mentovich Ferenc s rávágom: Unió-dalok. S az Unió dalokról viszont Mentovich Ferenc jut eszedbe. Az Unió, mely 1848-ban Erdély és Magyarország frigyét kimondá, Mentovichot is örökre eljegyezte. Nem is tudunk mást felőle. S ha elolvastuk az Unió dalokat, csapzott hajú, véres homlokú ifjút képzelünk dalolójuknak, kinek szava csakhamar ágyúdőrgésbe, tüzek rettentő ropogásába vész el s őt magát is elnyeli nemsokára a fergeteg. Petőfi-, Vasvári-féle sorsot tulajdonítottunk neki: alája képzeljük az Illés szekerét.

Ha megtudjuk a valóságot, vajon nem ér-e csalódás

Ki is volt tulajdonképpen ez az énekes, aki a haza történetének egyetlen pillanatába volt halálisan szerelmes, szerelmét azonban idővel mintha kiheverte volna, mintha ennek az ábrádnak hamvasságától megfosztotta volna a tűz, a vér . . .

1819-ben született a Belső-Szolnok megyei Nagycebreken. Apja, a Háromszékből odavetődött, elszegényedett horvátszármazású ember, gazdatiszt volt. Noha katolikus vallású, már elemi iskolába a dési reformátusokhoz küldik, s innét egy kis vargabetűvel, már egyenes az út az enyedi Bethlen Kollégiumba. Minden, ami ezután következik, ebből az ősi hagyományú fejedelmi oskolából származik, ide mutat vissza.

Abban az időben, amikor szeme a világi dolgok iránt nyiladozni kezd, Enyed lázas esztendőket él. Ebben a kicsi Athénben lüktet a megszólalt magyar lelkiismeret. Ekkortájt tértek át a latinról a magyar oktatási nyelvre, az önkép-

S hideg keblével a vándor folyó -
A szív, a szív beszélne egyebet?!

A szív csupán ne zengné s mondaná:
A bércen túl testvér velünk a hon,
Ott nincsen anynyi felhő az egen,
Enyhébb a lég és melegebb vagyon.

Mentovich Ferenc: Unió-dalok. Nyomatott Kolozsvárt, az ev. ref. főiskola nyomdájában, 1847.,
38-39. oldal. Az Ignác Rózsa által szerkesztett Erdély lelke című antológiában is megjelent. Dante
Könyvkiadó, Budapest, 1940., 19. oldal.

MENTOVICH FERENC, AZ UNIÓ-DALOK KÖLTŐJE

Ezelőtt éppen egy esztendővel, a legtörténelmibb magyar izgalmak idején, a remegő várakozás hangulatában, s azután is, az egyik szemünkkel sűrű, a másikkal kacagó napokban, ki ne vette volna számba azokat, kik mindezt már nem érhatték meg? . . .

Én azokban a napokban sokat gondoltam egy nagyon régi erdélyi emberre, elképzeltem porszívének nyugtalan motoszkálását valami távoli sírban, s hittem, ha teheti, égő lélek módjára szálldos mostan az Úr felé, és sikító szóval esedez hazájának könyörületet.

Egyszer már átélt ilyesfajta időket. Az ismétlődő történelem rezgései most is bizonynal elhatoltak porrészeihez. S ha tehetne volna, ismét lantot ragadott volna, hogy a második Unióért is énekeljen.

Mondd Mentovich Ferenc s rávágom: Unió-dalok. S az Unió dalokról viszont Mentovich Ferenc jut eszedbe. Az Unió, mely 1848-ban Erdély és Magyarország frigyét kimondá, Mentovichot is örökre eljegyezte. Nem is tudunk mást felőle. S ha elolvastuk az Unió dalokat, csapzott hajú, véres homlokú ifjút képzelünk dalolójuknak, kinek szava csakhamar ágyúdörgésbe, tüzek rettentő ropogásába vész el s őt magát is elnyeli nemsokára a fergeteg. Petőfi-, Vasvári-féle sorsot tulajdonítottunk neki: alája képzeljük az Illés szekerét.

Ha meg tudjuk a valóságot, vajon nem ér-e csalódás

Ki is volt tulajdonképpen ez az énekes, aki a haza történetének egyetlen pillanatába volt halálisan szerelmes, szerelmét azonban idővel mintha kiheverte volna, mintha ennek az ábrándnak hamvasságától megfosztotta volna a tűz, a vér . . .

1819-ben született a Belső-Szolnok megyei Nagycébreken. Apja, a Háromszékből odavetődött, elszegényedett horvátszármazású ember, gazdatiszt volt. Noha katolikus vallású, már elemi iskolába a dési reformátusokhoz küldik, s innét egy kis vargabetűvel, már egyenes az út az enyedi Bethlen Kollégiumba. Minden, ami ezután következik, ebből az ősi hagyományú fejedelmi iskolából származik, ide mutat vissza.

Abban az időben, amikor szeme a világi dolgok iránt nyiladozni kezd, Enyed lázas esztendőket él. Ebben a kicsi Athénben lüktet a megszólalt magyar lelkiismeret. Ekkortájt tértek át a latinról a magyar oktatási nyelvre, az önkép-

zőkör valóságos nemzetnevelő szervként alakul meg, s mindennek mozgatója Szász Károly, a jeles természettudós, a költő édesapja, akinek Mentovich éppen a legkedvesebb diákja. Tizennyolc éves: kedves professzora nyolc esztendősi fiának nevelője s ott lakik a sokvendégű, előkelő enyedi házban, ahol gyakran megfordulnak gondolkodó és cselekvő erdélyi mágnások is. A kollegiumban baj támad: a diákok egy része, közöttük Mentovich, a reform eszméket úgylát-szik tulságosan radikaliter értelmezi: kettőt *consilium abeundi* elé vonnak s eltávolítanak, a többi - Mentovich ezek közé tartozik - szigorúan megrójják. Íme, első szereplése a közügyek, a politika mezején!

A szerelem is utoléri. Az enyedi diáknak ez éppenúgy kiméretett a komor boltívű falak között, mint a tudomány, vagy mint a konviktusi cipő. Megszület-nek az első versek is s nem egy közülük napvilágot lát az enyedi diákok önképzőkori lapjában, a Virágfüzérben. S mielőtt a Kemény család gondosko-dásából két esztendősi külföldi vándorútjára indulna, el is jegyzi magát Enyed legszebb lányával, a hollófekete hajú, tüzes tekintetű Vajda Anikóval.

Az enyedi esztendők egész életét előre meghatározták.

Németországba megy. A német tudományban talán sosem volt akkora filo-zófiai hadakozás, mint akkortájt. A metafizikai és a materialista irány harcosai csaptak össze. Mentovich fenntartással és kételkedéssel szemléli a küzdelmet, egyelőre pártállás nélkül, még nem esküdnek fel semmiféle rendszerre, fiatal és titánian gyanakvó. A berlini egyetemen Schellinget, a „hivatalos” filozófust hallgatja, s neki, az ösztönös természettudósnak, eleitől fogva gyanús a mester ékesenszólása, mert „a józan okosságot és természettani igazságokat tekintetbe nem véve, egész fejezeteket szentelt a kalánfűlű ördög és a szárnyas angyal létezésének bizonyítására”. Úgy látszik, ez az édeskés, öntelt transzcendent-a-lizmus kergette költőnket a másik táborba, amelynek szemléletével látszólag örökre eljegyezte magát.

Berlin: sok zenei élmény, múzeumok látogatása, salétromos viták. Így él külföldön a tizenkilencedik század közepén egy nyugtalan elméjű erdélyi diák. Itt hagyja el ősei katolikus hitét s lesz belőle örökre kálvinista.

Aztán vándorlás következik, tova, a tengerben ködlő Helgolandig. Útjának egyik különleges élménye lehetett Gaussal, a nagy matematikussal való talál-kozása Göttingában. A tudós nagy vendégszeretettel fogadta az erdélyi fiút, s első dolga volt, érdeklődni honfitársa, Bolyai Farkas iránt. Hogy nagy tiszteletét bizonyítsa, kedvenc könyvei közül elővette a Tentamen dedikált példányát, s az ifjúnak megmutatta. Ez a találkozás 12 évvel később, amikor éppen a meghalt Bolyai természettudományi és matematikai tanszékére hívták meg, Mentovich-nak egészen bizonyosan eszébe jutott.

De elmúlik a két esztendő. A világpróbált erdélyi ifjút hazahívja, szolgálatra a kicsi, távoli ország. Mentovich Ferenc a két esztendősi külföld-élmény fejében nevelősködést vállal pártfogója, a gáldi Kemény-család kastélyában. A havasalji magányba nem egyedül tér: magával viszi újdonsajtój feleségét, Vajda Anikót is.

A kastély ott áll a hegyoldalban, a Maros széles síksága felett; néhány puskalövésnyire terül a marosszentimrei csatatér, ahol a címer-szerző ős, Kemény Simon, hősi inkognitóban, Hunyadi János öltözetében feláldozta magát. S látszik a zord csúcsíves templomocská, melyet a nagy törökverő a diadal emlékére emeltetett. Erdély múltja s jövődjé zsi bong, áramlik körülötte.

S Erdélyen megint rajta a nehéz történelem. 1847-ben járunk. A gyanús viharelőtti fél-csendességben ösztönös parancsra ellenállhatatlan kényszerűséggel sietne összebújni, egymást takarni a magyarság elszórt fehér nyájcskája. Az Uniót kívánja minden magyar. S ennek a szükségnek és parancsnak leglelkiismeretesebb átélője és szavakba foglalója éppen báró Kemény Dénes, Alsó-Fehérmegye országgyűlési követe, Mentovich Ferenc gazdája és pártfogója. Mentovich Ferenc a nagy ügyet közvetlenül e felelős erdélyi államférfi környezetében éli át.

Irodalmi előzményeket is számon tarthatott. Lisznyai Damó Kálmán és Petőfi Sándor már 1845-ben hallatták terelgető, égi pásztorszavuk. 1847 tavaszán elhangzott a Szépirodalmi Figyelő szózata is, mely szerint „a költészetnek tisztében áll melegen tartani az eszmét, hogy kifejlődhessék belőle az élet valódisága”.

Alsófehérmegyében, Erdély egyik legveszedelmesebb nemzetiségi területén, ahol a románság félelmetes többségben volt, ahol a Hora-féle lázadás emléke még friss iszonyatként élt az emberekben, legegységibb létérdek volt az Unió minél sürgősebb megkötése. Állandó félelemben fogyott a magyarság életereje, morzsolódott a szíve. Véletlen-e hát, hogy éppen itt, a málladozó szigetecskék egyikén szólal meg az osszini előérzettől sajgó lelkű költő, hogy innen küld üzenetet a magyar kontinens felé? Szava nem hörgés és nem sikoltás, inkább csendes panasz, a reménykedés és kétség váltakozó sóhajtásai:

A kastély ott áll a hegyoldalban, a Maros széles síksága felett; néhány puskalövésnyire terül a marosszentimrei csatatér, ahol a címer-szerző ős, Kemény Simon, hősi inkognitóban, Hunyadi János öltözetében feláldozta magát. S látszik a zord csúcsíves templomocská, melyet a nagy törökverő a diadal emlékére emeltetett. Erdély múltja s jövődjé zsi bong, áramlik körülötte.

S Erdélyen megint rajta a nehéz történelem. 1847-ben járunk. A gyanús viharelőtti fél-csendességben ösztönös parancsra ellenállhatatlan kényszerűséggel sietne összebújni, egymást takarni a magyarság elszórt fehér nyájcskája. Az Uniót kívánja minden magyar. S ennek a szükségnek és parancsnak leglelkiismeretesebb átélője és szavakba foglalója éppen báró Kemény Dénes, Alsó-Fehérmegye országgyűlési követe, Mentovich Ferenc gazdája és pártfogója. Mentovich Ferenc a nagy ügyet közvetlenül e felelős erdélyi államférfi környezetében éli át.

Irodalmi előzményeket is számon tarthatott. Lisznyai Damó Kálmán és Petőfi Sándor már 1845-ben hallatták terelgető, égi pásztorszavuk. 1847 tavaszán elhangzott a Szépirodalmi Figyelő szózata is, mely szerint „a költészetnek

tisztében áll melegen tartani az eszmét, hogy kifejlődhessék belőle az élet valódisága”.

Alsófehérmegyében, Erdély egyik legveszedelmesebb nemzetiségi területén, ahol a románság félelmetes többségben volt, ahol a Hora-féle lázadás emléke még friss iszonyatként élt az emberekben, legegységibb létérdek volt az Unió minél sürgősebb megkötetése. Állandó félelemben fogyott a magyarság életereje, morzsolódott a szíve. Véletlen-e hát, hogy éppen itt, a málladozó szigetecskék egyikén szólal meg az osszini előérzettől sajtó lelkű költő, hogy innen küld üzenetet a magyar kontinens felé? Szava nem hörgés és nem sikoltás, inkább csendes panasz, a reménykedés és kétség váltakozó sóhajtásai:

*Dalok, dalok, ti szárnyra kelt madárkák
Minő szerencse fog mosolyogni nektek?
Lesz-e kebel, lesz-e szív a hazában,
Honnan lágy érzellemmel visszazengtek?*

Nem énekelt eddigelé fájdalmas szerelmet, mert szerelme kielégíthető és eleitől fogva boldog volt. Megházasodott. Ám hazaszeretete csal lantjára szerelmes énekesre valló hangokat. Ez az ő nagy és megrázó szívügye, az elérhetetlen után való fiatalos sóvárgás, ez az ő „kesergő szerelme” és „lilla-dalai”. S íme, az álmok valódságra válnak. Megjön csendes dalaira a leghatalmasabb „visszazengés”: 1848 május 30-án Kolozsvárt kimondják az Uniót.

Mentovich Ferenc, aki szerénytelenség nélkül érezheti, hogy a nagy műhöz egy-két téglát ő is szállított, ott van a nagy ünnepen, hogyné volna ott! Gyulai Pállal s volt neveltjével Szász Károllyal 24 versből álló kötetet adnak ki, A Nemzeti Színeket, barátságuk, lelki szümbiózusuk eredményét: verseik ebben az egyesülési lángolásban fogantak.

De már rajtuk a fergeteg. Akik összefogtak, göröcsös kézzel kapaszkodnak egymásba s mégis, mégis, vad erővel szakítja el őket a szabadságharc forgószele. Elkezdődik a nagy labdajáték, emberfejekkel. Égnek a falvak, égnek az udvarházak s a havas megbojduult darázsfészek módjára ereszti le a Maros sfkságára vérengző rajait. Aki teheti, Enyedre, Felvincre, Tordára menekül. Mentovich családja, Keményekkel együtt, Enyedre húzódik. Ő maga nemzetőrnek áll. 1848 tele közeledik, a vérfürdők ideje. Mentovich hamarosan átesik a tűzkeresztségen: hogy az összefogdosott magyarokat megmentsék, egy csapat nemzetőr, gyérszámú honvéd, az alsófehérmegyeyi Krakkó alá vonul. Sűrű a köd, az ember nem láthat tovább az orránál. A románok tömegét nem lehet megmérni, s Mentovichék, az elfogott több száz magyar életéért remegve, támadásba kezdenek. A foglyok sorsát ezzel megpecsételik: a felbőszült havasiak egytől egyig lemészárolják őket. A kudarcot vallott felmentő csapat pedig hanyatt-homlok visszafordul Enyed felé.

A költőnek - minden jel szerint - igen nagy és igen véres volt e történelmi lecke. Összeroppanva, vacogó idegrendszerrel leteszi a nemzetőr-puskát és családostúl Kolozsvárra menekül. Nemsokára Váradon találjuk; lelkiismerete parancsára ismét tevékenyen szolgálja a bajba jutott haza ügyét: tölténygyártásban foglalatoskodik kémikus barátjával, Jánosi Györggyel egyetemben. Úgy látszik természettudományos képzettségét ilyen formában akarta gyümölcsöztetni. Mindhiába.

Világos után Pestre kerül. Majd egy nyitramegyei faluba, nevelőnek. Innen pályázik Nagykőrösre tanárnak. Néhány tanári nyomorúságban gazdag, főleg a szellemet tápláló esztendeje következik. Az elveszett hazát, az elveszett szülőföldet Arany János ragaszkodása és igaz barátsága pótolja. Kvaterkázó, adomázó, evő-ivó, az abszolutizmus gyötrő intézkedései ellen akasztófahumorról védekező tanárvilág. A múza, a régi, halkszavú, sápatag hölgy, meg-meglátogatja s családról, természetről, honfűbűről énekelte. 1854-ben kiadja második verskötetét, a *Száraz lombokat*. Életének erre az időszakára esik annak a 82 halotti versnek a megírása is, melyeket szintén kiadott nemsokára, bennük alkalomszerűen keresetlennek és józannak mutatkozáván.

1856-ban, a meghalt Bolyai János helyére, meghívják a Vásárhelyi Református Kollégiumba.

Túl forradalmon, csalódáson, kihevert összeroppanáson, az érett férfi körütekintő bölcseségével szeretne éledgelni. A krakkói vérfürdő emléke is Arany János karrikatúráján jelenik meg: Mentovich Ferenc puskáját eldobva, hanyatt-homlok menekül a csatáról. A hajdani lánglelkű költő öregedő arcán egyre több biedermeier vonás ütözködik ki. Vidéki életének sava-borsa második nagy életélménye: a természettudományos és filozófiai vitatkozás. Éppen úgy, ahogy azelőtt versben, vagy ha kellett, prózában állt ki az Unióért, úgy bizonygatja most bel- és külföldi ellenfeleinek a racionalista világszemlélet jogosultságát. Tétéle némileg ellenkezik a meateriálizmus sablonos formájával: szerinte a természettudomány nem ellensége, hanem éppen támasza a vallásnak. Jól akarja lakatni a kecskét, úgy, hogy a káposzta is megmaradjon. „Én ma sem hiszem - írja búcsúztatójában Szász Károly - hogy igazi meggyőződése lett volna e felületes, szellemtelen tan. Csak belovagolta magát a következtetések útján.” Aztán szégyelt visszavonulni, következetes akart maradni ifjonti önmagához. Könnyező materiálista. Barátai észreveszik, amikor egy temetésen (báró Kemény Pálné temetésén), zokog. - Hogyan sírhat egy materiálista? - évődnek vele. - Könnyű nektek, feleli, ti hiszitek, hogy viszontláthatjátok a síron túl, de én tudom, hogy sohasem látom többé a jó bárónét! - és tovább zokog. S versei közt is mennyi töredelmes, mennyi áhitatos, transzcendens hitet feltételező panasz és áfítózás! De hangja egyre erőteljesebb. Már-már igazoltnak látjuk ifjon való eltűnéséről alkotott gyanunkat. Az Unio-dalokban kilobogta magát, a többi csak az emberi élet hosszabbodásával járó kényszerű felszínentartási cselekedet. Él a világban, jókat eszik és iszik, adomázik és vitatkozik a vásárhelyi tanár-soron.

A darwinista angol természettudós, Huxley, az fró nagyapja mellet sfkra száll az őt ledorongoló és kioktató Brassai Sámuel ellen. Az ember, igenis, majomtól származik - szögezi le - s talán azt is hiszi, hogy híre eljut a Szigetországba is. Íme, Vásárhelyről ismét át lehet ölelni Európát, akárcsak néhány évtizeddel ezelőtt, Gaussnak és Bolyainak levelezése korában.

Hatvan éves korában halt meg, 1879-ben. „Ravatalát koszorúk boríták el, a ravatal előtt Lénárt József beszélt s a Dalkör s az iskolai énekkar énekelt. Az elhunyt tanítványai tervezett táncvigalmukat elhalasztották s kalapjukra mindnyájan gyászfátyolt kötöttek.” Így az egykorú tudósító. Szász Károly azt írta róla, hogy azok közé a ritka férfiak közé tartozott, akik a jó Istennek mosolyából születtek.

S most álljunk meg egy pillanatra sírja felett a vásárhelyi temetőben. Ez a sírhant akkora, mintha valóban amaz őrjások egyike pihenne alatta, akiknek a szabadságharc hőseit vélnők: hatalmasak lehettek, mint a Mátyás-szobor vasvitézei. A kollégium által 1929-ben emelt új sírkövön nincsen verses felirat. Pedig, már csak ama 82 búcsúztató verséért is megérdemelné. Egy szép természeti verséből, mely vetekedik Lenau legszebb ciklusával, a következő sorokat választottam:

*Az égre szegzé szent arcát a költő,
s kezében tartva lantját, énekelt.*

Pásztortűz (Kolozsvár), 1941. decembe r 15., 647-650. oldal

1848 MÁRCIUSA MAROSVÁSÁR- HELYEN

Száztíz esztendővel ezelőtt, a "népek tavaszán" sorsdöntő napok nyugtalan vívódásában keresték Erdély népei is a maguk útját a történelem új fordulata küszöbén. És mivel ennek a fordulatnak kirobbanását külső tényezők gyorsították meg, hiányzott itthon az az előkészület, mely a forradalmi jellegű mozgalmaknak kellő egységet és irányt szabott volna.

De ahhoz, hogy Erdély megoldásra váró kérdései ki tudjanak lendülni abból a taposómalomból, melybe az osztrák önkényuralom zárta, és hogy

felszabadulhassanak az itt feszülő szabadelvű törekvések, valóban elkerülhetetlen szükség volt egész Európa erőviszonyainak megváltozására, mert ez a tartomány a maga erejéből képtelen lett volna megbirkózni az elnyomó hatalommal, az osztrák monarchiával. De ugyanígy képtelen lett volna megoldani a maga erejéből a jobbágyfelszabadítás és a nemzetiségi egyenjogúsítás kérdéseit is, amire elriasztó példát nyújtott az 1847. évi erdélyi országgyűlés, melynek határozatai nagy visszaesést jelentettek még az előző országgyűlések munkálataival szemben is. Szükség volt arra, hogy a Szentszövetség óta megmerevedett európai egyensúly megbomlásával külső erők rendítsék meg a monarchia alapjait. Ezt hozta meg a februári párizsi forradalom, melynek hatása alatt márciusban már Bécsben, a rendíthetetlennek hitt osztrák birodalom fővárosában is kitört a nép forradalma, elűzte a monarchia mozdulatlansági elvét jelképező Metternich államminisztert és demokratikus eredményekre kényszerítette V. Ferdinánd császárt.

Az európai események hatása alatt Petófiék ifjúsága is megvívta Magyarországon a március 15-i vértelen forradalmat és rákényszerítette a Pozsonyban ülésű országgyűlést a régóta vajdó reformtörvények meghozására, melyeket a forradalmaktól megrémült király nemsokára tüntető ünnepélyességgel szen-

tesztett. A pozsonyi országgyűlés kimondotta a jobbágság felszabadítását, az ősiség eltörlését, a közös teherviselést, a törvény előtti egyenlőséget, tehát felszámolta az egész rendi világot. Ugyancsak kimondotta ez az országgyűlés az uniót, azaz Erdély és Magyarország egyesülését, és így kapcsolódott bele Erdély közvetve a magyarországi reform- vívmányokba, mert nyilvánvaló volt, hogy a két ország egyesülése után mindazok a reformok, amelyet Magyarországon életbe léptettek, Erdélyre is ki fognak terjedni. Így igazolódt az erdélyi ellenzéknek a reformkorszakban képviselt álláspontja, mely az itteni reformok keresztülvitelét csak az unió révén remélte sikerülhetőnek.

Erdélyre nézve most már minden azon múlt, hogy az unió mikor történik meg a valóságban, mert addig egyelőre itt a dolgok változatlanul maradnak a régiben. A pozsonyi országgyűlés nem akarva azt a látszatot kelteni, mintha Erdély megkérdezése nélkül határozná sorsáról, úgy intézkedett, hogy a két ország egyesülése akkor válik valóra, amikor Erdély a maga külön országgyűlésén is kimondja az uniót. A márciusi vívmányok erdélyi híveinek számára az volt tehát a feladat, hogy minél előbb összehívják az erdélyi országgyűlést és az unió kimondása által Erdélyre is kiterjesszék a márciusi vívmányokat. Ámde a bécsi udvar is - mely csak a pillanatnyi körülmények kényszerítő hatása alatt egyezett bele az unióba - készen állott arra, hogy amit a király megadott, azt a kamarilla alkalmas pillanatban visszavegye. Bécs azt tervezte, hogy az erdélyi országgyűlés összehívásának halogatásával vagy annak meghíúsításával megakadályozhatja a reformok Erdélybe történő kiterjesztését, s azzal, hogy a két ország egyesülését ilyen módon elgáncsolja, súlyos csapást mér Magyarország függetlenségére és a reformok ottani sorsára is, mert tudta, hogy az ellenzék azért követeli az uniót, hogy a két ország nagyobb erővel állhasson a monarchiával szembe, illetve sikeresebben védhesse a kivívott eredményeket. Létkérdés volt tehát az erdélyi reformok szempontjából az országgyűlés mielőbbi összehívása, nem is beszélve arról, hogy Magyarország politikai függetlensége is ettől függött. Ez utóbbi szempont még azokat is az unió mellé állította, akik egyébként aligha rokonszenveztek a jobbágyfelszabadítással. Így történt meg, hogy a pesti események hírére Kolozsvárt hirtelen egyesült a konzervatív párt az ellenzékkel, hogy közösen szálljon síkra az országgyűlés és az unió sürgetése érdekében, bár a konzervatívok hamarosan felmondták azt az alkalmi szövetséget, mihelyt a reakció lélegzethez jutott.

Bécs azzal is tisztában volt, hogy az unió sorsát Erdélyben elsősorban a székelység magatartása dönti el, legalábbis úgy gondolta kezdetben, hogy ha a székelység csatlakozik a magyarországi reformeszmékhez, akkor a két ország egyesülését lehetetlen lesz megakadályozni. Ezért Kolowrat államminiszter már március 20-án, amikor Erdélynek még jóformán tudomása sem volt a pesti eseményekről, azt az előterjesztést tette a bécsi kormánynak, hogy küldjenek királyi biztost Erdélybe az unió előkészítésének ellensúlyozására. A magyar

minisztérium felállítása ugyanis szerinte azzal a „veszedelmes következménnyel” fenyegeti Erdélyt, hogy a vármegyei magyarság és székelység szövetségre lép az unió érdekében, ezt pedig minden áron meg kell akadályozni. Március 22-én Ferenc Károly főhercegnél, a kamarilla fejénél tartott értekezlet a reakciós báró Jósika Sámuel erdélyi kancellár indítványára már azt ajánlotta, hogy a monarchia minden részében nyilvánuló forradalmi mozgalmakat a székely és a horvát határőrök felhasználásával kell ellensúlyozni, horvát bánná pedig a magyar reformmozgalmakat gyűlölő Jellachichot kell kinevezni, s ez utóbbi másnap meg is történt. Jósika kancellár minden eszközzel harcolt az ellen, hogy a magyarországiak kapcsolatokat létesíthessenek az erdélyiekkel, és hogy az unió valóra váljék. Az erdélyi országgyűlés összehívásának megakadályozása mellett másik fontos eszköze volt erre a székely határőrség körében mutatkozó mozgalom elfojtása. Jósika a magyarországiakkal való kapcsolatok megakadályozására vonatkozólag március 26-án világosan kifejti a Teleki József fő kormányzóhoz intézett levelében, hogy ha Erdély magára marad, jelentéktelen helyi mozgalmakon kívül egyébtől nem tartana, ellenben annál inkább tart a magyarországi agitátoroktól.

I.

Erdélyben a márciusi pesti események hatása a legtisztábban és legjellemzőbben talán Marosvásárhelyen mutatkozott meg, mert a város sajátos helyzeténél fogva képviselve volt itt Erdély mindhárom nemzetiségének értelmiségi ifjúsága. Marosvásárhely ekkoriban már igen jelentős városa volt nemcsak a Székelyföldnek, hanem az egész úgynevezett Erdélyi Nagyfejedelemségnek. Itt székelt a királyi tábla, amely mellett mintegy 200 jogvégzett ifjú gyakornokoskodott (kancellisták), ezenkívül a református kollégium a nagy hírnévnek örvendő Dósa Elek jogtudós tanárkodása révén központja lett az erdélyi jogtanításnak és sok ifjút vonzott a városba. A tanulóifjúság és a kancellisták között sok román és szász nemzetiségű is volt, kiket a rendi világ keretei fogtak össze egy táborba. Itt gyakornokoskodott többek között Avram Iancu és Alexandru Papiu Ilarianu (a magyar források Pap Sándor néven emlegetik) is, akik vezető szerepet játszottak a román nép 1848-as mozgalmaiban. A törvényszékek ideje alatt pezsgő élet folyt a városban, az utcákat elletteék az ország minden részéről összegyűlt tábiai írások, akik reggelenként az ítélmesteri irodákból a megtartott tanítás után siettek a táblai ülésekre. Az 1848 márciusát megelőző télen különösen népes törvényszék volt, amikor a királyi tábla Kolozsvárról, az ott tartott és halva született úrbéri cikkeiről emlékezetes országgyűlésről éppen visszatért. Szokatlan számmal jelentkezett még a Székelyföld, a vármegyék és a Szilágyság ifjúsága. Négy írónki karban oszlottak szét. Szorosabb kapcsolataik fenntartása végett egy közös olvasó- és társalgókört alakítottak a Reich-féle vendéglő egyik helyiségében, ahol nemzetiségi különbség nélkül gyűltek össze

a kancellisták. Amint az egyik kortárs írja, „a román és szász ajkú ifjak egy színvonalban állanak a magyarral, ha kiváltsággal bírtak, mert ezen kor a kiváltságot, nem pedig a nemzetiséget bálványozta.” Viseletük is azonos volt, a sastollas kucsmától le a sarkantyús csizmáig. A város társadalmi életébe is egyformán illeszkedtek be. A szabadságharc előtti télen az Apolló-teremben rendezett utolsó nagy bálról ezt olvassuk: „Itt lejtett a csinos külsejű, a gazdag Koszti, ott tették a szépet a modoros szász ifjak és enyelegtek, itt állott egy ablakmélyedésben a nyulánk természetű, izgékony arcú Jank, beszélgetve a törpe, rajongó kinézésű Pap Sándorral . . .” De a rendi világnak e mögött a látszólagos rajongó kinézésű Pap Sándorral . . .” De a rendi világnak e mögött a látszólagos egysége mögött nagy ellentétek feszültek, és a márciusi események hamarosan napvilágra hozták ezeket.

A pesti március 15-i események híre az erdélyi szabadelvű ellenzék állásfoglalása és tevékenysége útjából elsodorta az akadályok nagy részét, és a kor szellemének megfelelően gondolkozó értelmiség síkra szállhatott a márciusi vívmányok Erdélyben való érvényesítéséért. A pesti események híre csak március utolsó napjaiban járta be a Székelyföldet, a legtekintélyesebb erdélyi lap, a Kolozsvárt megjelenő *Erdélyi Híradó* is csak március 23-i számában közölhette a rendkívüli eseményt. A hatás elsősorban azokban a székely székekben mutatkozott, ahová nem terjedt ki a határórség katonai szervezete. A vélemények megegyeztek abban, hogy az uniót Erdély részéről is sürgősen ki kell mondani, de egész sereg olyan sajtóságos helyi kérdés merült fel már az első pillanatban, aminek tisztázása feltétlenül szükségesnek mutatkozott az unió előtt. Ilyen volt az ősi székely kiváltságokkal, a székely örökségföldröken levő úrbérek helyzetével kapcsolatos sokféle ügy és a határórség további sorsa. Emiatt már az első napokban felmerült egy székely nemzetgyűlés összehívásának a terve, ezt kérték március 25-én a marosvásárhelyi tábla mellett gyakornokoskodó ifjak is, akik legelsőnek foglaltak állást az új események mellett, majd később a székek törvényhatósági gyűlései szintén székely nemzetgyűlést kívántak.

Marosvásárhelyre *Urházy György* hozta meg Pestről a bécsi és a pesti forradalmi események hírért a 12 ponttal együtt, pár nappal előbb, mint ahogy azok a lapokból ismeretessé váltak volna. Így történt meg, hogy a vásárhelyi ifjúság már március 22-én gyülekezett és ünnepelte a 15-i eseményeket. *Urházy* 21-én este érkezett Vásárhelyre és a 12 pont egy példányát nyomban átadta a román nemzetiségű *Vladucz József*nek, aki akkor a református kollégium poetica classisának tanítója volt. *Urházy* este 10 órakor kopogtatott be *Vladucz* ablakán, hogy a nyomtatványt beadja, mert az ifjú tanárt sokra becsülték a városban széles látóköréért és alapos ismereteiért. Figyelemre méltó, hogy *Urházy* *Vladucz* révén a románokat is nyomban bekapcsolta a meginduló eseményekbe. A *Vladucz*cal együtt lakó másodéves jogász a nyomtatványt

kezébe kapva, tüstént fellármázta mind a két jogászosztályt és még azon éjjel elhatározták, hogy másnap reggel a pesti eseményekkel való rokonszenvezésük jeléül a kollégium egész ifjúsága tűzzön fel nemzeti kokárdát. Másnap a piaci szatócsboltokból összevásároltak mindenféle szalagot, kiválogatták közülük a kívánt színeket, mert a három szín együtt sehol sem volt kapható, és 9 órára már felszalagozták a fehér kalapokat, úgyhogy a szalag hátul jól lelógjon. Díszebe öltözve és szalagos kalapokkal mentek fel 22-én Dósa Elek jogtanár órájára, ki a látványtól megdöbbsent, mert még nem volt tudomása az eseményekről, s amint hamarosan kiderült, nem is rokonszenvezett velük.

Gróf *Toldalagi* Ferencz főkirálybíró, amint értesült a pesti eseményről, felsőbb utasítás híján azt ajánlotta a tábla két helyben lévő ítélőmesterének és a református kollégium elöljáróságának, hogy ha az ifjak valamit indstánának, erővel ne álljanak ellene, hanem próbálják meg rávenni őket, ha valami kívánságuk van, ne erőszakhoz nyúljanak, hanem kérvény útján intézzék dolgukat. A város főbíráját is utasította, hogy ha az ifjúság fáklýsmenetet tart, vagy más természetű tüntetést rendez, ne „háborgassák” őket. Ennek következtében nem került sor határozott fellépésre, amikor az ifjúság mozgalma megindult.

A Marosvásárhelyen levő, mindhárom nemzetiséghez tartozó kancellisták már március 22-én gyűlést tartottak *Horváth* János, volt Felső-Fehér megyei ellenzéki követ elnökletével, és kimondták, hogy magukévá teszik a pesti ifjúság 12 pontját. Elhatározták azt is, hogy feliratot készítenek a királyhoz, melyben mindenekelőtt az unió megvalósítását kérik s addig is, míg ez megtörténik, a cenzúra eltörlését, országgyűlés sürgős összehívását az unió kimondása végett, nemzetőrség felállítását és hogy a székely határőrséget az országból ne vigyék ki. A jobbgáyság érdekében azt kívánták ez átmeneti időre, hogy a kormány tegyen megfelelő intézkedéseket az úrbéresek terheinek csökkentésére. A kérelem megszövegezésével *Urházyt* bízták meg. Amint e határozatból kitetszik, a vásárhelyi ifjúság az adott körülmények között helyesen tájkozódott: mintha csak tudta volna, hogy Bécsben ugyanezen a napon az unió megakadályozásáról és a székely határőrségnek a monarchia különböző pontjain mutatókozó forradalmi megmozdulások leverésére való felhasználásáról tárgyal a kamarilla.

Az ifjúság másnap délután ismét gyűlést tartott, melyen *Urházy* felolvasta az elkészült felirati fogalmazványt, s ezt az ifjak változtatás nélkül, egyhangúlag elfogadták. A felirat hangsúlyozza, hogy az ifjak az új, váratlan fordulat feletti örömlükben sem ragadtatják el magukat a hangulattól, hanem „meleg szívlük érzelmeit a hideg ész mérlegébe vetették” és kijelentik, hogy Erdély átalakulását örvényhozási úton akarják. Indokolásukban elmondják, hogy a sajtószabadságot azért kérik, hogy az ország akarata a legnagyobb nyilvánosság előtt juthasson kifejezésre a tennivalókat illetőleg.

A gyűlés háromtagú küldöttséget választott a kancellistákból, mely a kérvényt a főkormányshéknak átadja a király elé terjesztés végett, másnap délutánra

pedig újabb gyűlést hívtak össze, hogy a letisztázott kérvényt egyenként aláírják.

A gyűlés küldöttség útján felszólította a város főbíráját és a szék igazgató alkirálybíráját, hogy a rendkívüli viszonyok között haladéktalanul hívják össze a város és Marosszék rendkívüli közgyűlését. Az alkirálybíró némi ridegséggel csak annyit válaszolt, hogy „mihelyt a körülmények úgy kívánják, nem fogja elmulasztani a nemes szék rendeit egybehívni”. A küldöttség tudatta *Lázár József* városi főbíróval, hogy az írnoki kar „a mostan bé állott Európai bonyolódások közepette a hon java, csendessége s bátorsága eszközlése végett” a főkormányhoz készített kérelmét a város közönsége elé akarja terjeszteni, hogy annak pártolását is megnyerje. A főbíró ezt a kívánságot másnap, március 24-én a tanács ülése elé terjesztette, mely „figyelembe vévén az Ujság lapokban s különben is minden felől szárnyaló aggasztó híreket, azértis egyfelől, hogy a Felsőgs Uralkodó, és fényes Osztrák ház iránti ragaszkodás nyilvánítására út nyitassék mentől előbb, s azértis, hogy a kor igényeinek meg felelő kérések, kívánatok békés úton felsőbb helyre juttathassanak s minden lehető ingerültségnek eleje vétessék”, a város esküdt közönsége elé terjesztete az írnoki kar javaslatát. Itt szintén megértésre talált az ügy, és a főbíró megígérte, hogy másnapra összehívja a közös gyűlést.

Az „alkotmányos átalakulás” jegyében találkozott tehát ezekben a napokban az ifjúság törekvése a kormányhatalom képviselőinek álláspontjával, bár ez utóbbiak nem az átalakulást, hanem a rend megőrzését tartották szemük előtt. Az ifjúság eszményképe azonban Kossuth és Petőfi volt, akiknek nevét már a márciusi események előtt nagy rokonszenv vette körül az akkori székely főváros ifjúsága és haladó szellemű polgársága körében. *Imreh Sándor*, aki ekkoriban fiatal nyomdásztanuló volt Marosvásárhelyen, emlékiratában így ír erről: „Kossuth Lajos nagyhatású országgyűlési beszédei képezték akkor minden társadalmi körben és rétegben a közbeszéd tárgyát. Kossuth arc képe az özv. Barráné és Stein könyvkereskedésébe tétetett ki közszemlére. Alig lehetett hozzá félni annak megtekintése végett, annyian nézték azt naphosszat . . . Petőfi neve különben már 1845-46-ban nagyon hangzatosná vált volt. A helyi ref. főtanodai fiatalság már akkor egész elragadtatással és lelkesedéssel említette nevét, s költeményeit szavalták és énekelték.”

II.

Március 24-én délután *Henger János* táblai ítéldmester írnokszéke szállásán gyűlt össze a táblai ifjúság a letisztázott felirat aláírása és felküldése végett. Ez alkalommal nyilvánult meg első ízben véleménykülönbség a magyar, román és szász ifjúság között. Okot erre a nemzetiségek egyenjogúsága, és ami ezzel különösen a románok részéről szoros kapcsolatban állt, a jobbágyság felszabadításának módja körüli bizonytalanság szolgáltatott. Papiu Ilarianu állítása szerint a román ifjak kezdetben határozatlanok voltak a kérdésben, hogy aláírják-e ezt a kérvényt. Egyesek nem akartak részt venni ebben a dologban,

amellyel esetleg kompromittálhatják a románokat, akik nem bízták meg őket ezzel, némelyek egyáltalán nem akartak uniót, mások az unió mellett voltak, szem előtt tartva a Magyarországon élő románokkal való közösségüket. Végül mégis úgy határoztak, hogy elfogadják a gyűlésre történt meghívást és megjelennek. Az aláírások során Papiu Ilarianu felszólalt és feltételekhez kívánta kötni hozzájárulását. Maga Papiu így számol be erről a március 25-én Marosvásárhelyről a *Foai* című brassói lapnak küldött tudósításában: „Én, amikor aláírtam, azt mondtam, hogy én is aláírom, mint román, ezt a kérvényt, abban az édes reményességben, hogy lesz késedelem nélkül és egyszerre teljes úrbéri megváltás, minden kárpótlás nélkül, teljes polgári és politikai jogegyenlőség. Erdély és Magyarország különböző nemzetiségeinek és azok nyelvének elismerése és biztosítása... Amikor felolvasták a jegyzőkönyvet, a magyar és székely ifjak semmiképpen nem engedték jegyzőkönyvbe iktatni beszédemből még csak a teljes és minden kárpótlás nélküli megváltást sem. Némelyek azt mondták, hogy engedjem jegyzőkönyvre venni a pénz nélküli megváltást, de nem engedtem, mert úgy véltem, hogy azt kijátszhatják oly módon, hogy kárpótlás fejében a földesúrnak maradjon a szegény paraszt kis birtokának harmad vagy negyed része, mint Poroszországban, ami ugyanolyan rossz lenne a szegény parasztra nézve... Azt mondták nekünk, hogy ha a románoknak egyéb követeléseik és kéréseik vannak, foglalják azokat kérvénybe. Tehát kérvény a parasztok részéről! Valóban a jog és igazság útján a parasztságnak van mit kérnie - és most az ideje, az isten nevére! Kérjétek mindenekelőtt a teljes megváltást, minden kárpótlás nélkül.” Hasonló értelemben beszélt egy másik román ifjú, *Samuil Porut* is, aki „egyetemes, nem egyoldalú szabadságot” kívánt. De végül is aláírták tehát a kérvényt a román kancellisták, köztük Avram Iancu és Papiu Ilarianu is. „Ez alkalommal Pap Sándor kalapjára hosszú lecsüngő zöld pántlikát akasztott, azzal járt s mind ő, mind társai feltűnően zajosak voltak.” A szász kancellisták azonban minden rábeszélés ellenére sem írták alá az okmányt, és azzal mentegődztek, hogy az otthoniak tudta nélkül semmit sem tehetnek. Ennek következtében a gyűlés megváltoztatta az előző napi határozatot és abban állapodott meg, hogy a kérvényt nem egyenként, minden írnok nevében és aláírásával küldik fel, hanem az írnokszékek nevében és azok tisztviselőinek aláírásával. Evégett bizottság ment a gyűlésből mindhárom ítélmesterhez, hogy másnap reggelre rendeljenek kancelláriai ülést, és az aláírások iránt intézkedjenek. Az ítélmesternek, mindkét dolgot megígérték és teljesítették is, majd a kérvényt gyorspostával elküldték a főkormányzónak.

A gyűlésen lefolyt vita lényegében tehát a jobbágyfelszabadítás körül forgott. Az adatok hiányában nehezen tisztázhatjuk egyelőre, hogy tulajdonképpen mi volt a vitás pont ebben a kérdésben, miután láttuk, hogy a kancellisták közös gyűlései már előzőleg is mindannyiszor állást foglaltak a jobbágyság ügyének rendezése mellett. Úgy látszik, a tisztázatlan kérdés, amiben nem tudtak eligazodni és megegyezni, a földesurak kárpótlásának ügye körül kereshető. Papiu

Ilarianu szavaiból, mint általában a román kancellisták más megnyilvánulásai-
ból is, a lelkiismeretes aggodás látszik a parasztság sorsa iránt, amelyből ők
maguk is származtak és amelynek nehéz helyzetét alaposan ismerték. De
ugyanakkor az is kitetszik, hogy ő és társai a jobbágyfelszabadítást nem a 12
pont és nem az 1848-as jobbágyfelszabadító pozsonyi törvénycikkek szellemé-
ben nézték, hanem még mindig az 1847-es erdélyi országgyűlés szűkmarkú
úrbéri próbálkozásai alapján ítélték meg. A 12 pontban, melyet a román ifjak is
magukévá tettek, valamint az e napokban meghozott pozsonyi törvényekben szó
sem volt arról, hogy a jobbágy maga váltsa meg magát, ez a megoldás az előző
országgyűlési tárgyalások örökváltságos problémája maradt, mit elsodort 1848
márciusa. Szót lehetett volna emelni az ellen, hogy a földesurak az államtól se
kapjanak kárpótlást, de Papiu Ilarianu szavaiból az látszik, amikor a poroszor-
szági példára hivatkozik, hogy nem az állami kárpótlást kifogásolta, hanem azt
kívánta, hogy a jobbágy ne adjon semmiféle váltságot földesurának, sem pénz-
ben, sem földben. Ugyanilyen álláspontot képviselt Avram Iancu is. „A martiusi
napok egyik estvéjén - írja *Kövári László* - a magyar és román fiatalság együtt
poharazott, a tömegben egy szikár természetű, vöröslő szakállal körített arcú egyén
setéten kísért a jobbágyság felszabadítása iránti vitát s végre fölkiáltott: „*örök
váltság ingyen, vagy halál!*” Avram Iancu volt ez az ifjú, és szenvedélyes
kitérése mutatja, hogy milyen nehezen tisztázódtak a kérdések az úrbériség
megszüntetése körül.

De nemcsak a románok nem voltak tisztában a jobbágyfelszabadítás miként-
jével, hanem kétségtelen, hogy a magyar ifjúság is tájékozatlanul és határozat-
lanul állott ebben a kérdésben. A legutóbbi erdélyi országgyűlés munkálatai
megmutatták, hogy milyen áttörhetetlen dzsungel az erdélyi jobbágykérdés,
mert itt úrbéri szabályzatok hiányában azzal sem volt tisztában senki, hogy
tulajdonképpen mi a jobbágyé és mi az, ami most a birtokába megy át. Az is
nyilvánvaló volt, hogy éppen ezért nem terjeszthetők ki Erdélyre változatlanul
a magyarországi intézkedések, hanem módosítani kell rajtuk a rendezetlen helyi
viszonyok következtében. Minden azon múltott, hogy ezek a módosítások mi-
lyenek lesznek. A román ifjaknak okuk volt az aggodalomra ebben a tekintetben,
mivel szemükkel látták néhány hónappal előbb az országgyűlésen a földesurak
csökönységét. Ezen az országgyűlésen Avram Iancu a karzatról hallgatta
végig a rendek tanácskozásait a jobbágykérdésben, és amint kortársa írja,
rajongással kísért a liberálisok vezérének, báró Kemény Dénesnek a beszédeit.
Mikor azonban látta, hogy ennek az emelkedett szellemű bárónak minden
ékesszólása megtörik a feudális rendek szűklátókörű érdekvédelmének falán,
elkeseredve tört ki: „Nem filozófiai és humanitárius érvekkel lehet meggyőzni
ezeket a zsarnokokat, hanem lándzsával, mint Horia.”

Túlságosan friss volt még ezeknek a napoknak az emléke ahhoz, hogy Iancu
és társai elfelejthették volna, ezért néztek bizalmatlanul a jövő elé és ezért
tekintették méltatlanságnak a gyűlés elzárkózását azelőli, hogy kívánságait

jegyzőkönyvbe vegyék. Holott ez nem jelentette kívánságaik elutasítását, miután az ifjúság egész mozgalma a 12 pont alapján állott, amely kimondotta a jobbágyság eltörlését és az ország minden polgárának egyenlőségét nemzeti és vallási különbség nélkül. Az úrbéri megváltás körüli bizonytalanságot, mint Papiu Ilarianu írja, már másnap eloszlatta Kossuthnak a hírlapokban közölt országgyűlési beszéde, valamint az országgyűlésnek ebben a tárgyban hozott határozata, amelyek az ő előző napi álláspontját igazolták, vagyis az úrbériségnek a jobbágyság részéről adandó kárpótlás nélküli eltörlését. De kölcsönös bizalmatlanság következtében elhallasztódott az alkalom, hogy Iancuék összefogjanak azzal az erdélyi ellenzékkel, melynek erőfeszítéseit az országgyűlésen oly nagy rokonszenvvel kísérték, s melynek eredményes működése előtt most megnyílt a lehetőség. Az unió politikai és nemzetiségi vonatkozásai iránti bizalmatlanságukban, valamilyen különálló erdélyi rendezés és mozgalom felé irányult a gondolatuk, amiről pedig Jósika kancellár már megmondotta, hogy nem lehet egyéb „jelentéktelen helyi mozgalomnál”, amivel Bécs majd könnyűszerrel elbánik.

III.

Az egykori szemtanúk beszámolnak Marosvásárhely egész életének gyors átalakulásáról ezekben a napokban. „Szabadság, egyenlőség, testvériség hangzott az ajkakon, mely e szóban: polgártárs, találta kifejezését” - írja *Csernátoni Molnár Zsigmond*, majd így folytatja: „Lehetett észrevenni, hogy nemcsak a magyar alkotmányos eszmék, hanem a francia communismus és socialismus is visszhangra találnak, s van valami a levegőben, ami az eddigi társadalmi viszonyokat meg fogja változtatni”. Ez a levegőben úszó, „valami” két irányban kezdte a maga kibontakozását: a nemzeti érzés szabad megnyilvánulásában és a feudalizmus ellen indított harcban. Mindkettő természetes következménye volt az osztrák önkényuralom és az addig fennálló gazdasági rend elnyomó és kizsákmányoló jellegének. „A román ajkú fiatalság elkezdett külön összejöveleket tartani, és ami addig szokatlan volt: nyilvános helyeken is csak anyanyelvén beszélni, titkolózni...” A magyarság Rákóczi Ferenc szellemének idézésével tüntetett a nemzeti szabadságeszmék mellett, a gyakori estéli fáklyásmenetek a Rákóczi-induló hangjai mellett vonultak végig az utcákon, így éltették Kossuthot, az uniót, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjét. „A színházban az előadás kezdete előtt és felvonások közben is csak a Rákóczi-indulót volt szabad játszani a népzeneészeknek az Apollo-terem karzatán. . . Egy előadás alkalmával a „Szökött katoná”-ban Julcsa teljesen nemzetiszínnű bokorugró szoknyában jelent meg a színpadon. . .”

A város legnépszerűbb embere volt az ifjúság szemében *Berzenczey László*, aki a reformkorszakban Marossszék szabadelvű követeként kemény küzdelmet vívott a konzervatív többséggel. Most a székgyűléseken és más népes összejö-

veteleken csillogtatta hatásos szónoki tehetségét, a márciusi eszmék egyik legbuzgóbb híveként. Egy alkalommal a székgyűlésen Toldalagi főkirálybíró bizonyos méltóságos urakra hivatkozott valami fontos ügyben. „Nincs többé se méltóságos, se nagyságos cím - szól Berzenczey dörgő hangon -, ami volt, elmúlt! Most mindnyájan egyenlők, *polgártársak vagyunk!* Nekem is megvolt ez a cafrangom eddig, de ezutánra örökre sárba dobom! Mindenki csak polgártársnak szólítson, így szólítok én is mindenkit!” Erre a nyilatkozatra - fűzi hozzá az emlékiró - megrázó éljenzés következett, különösen a református tanodai ifjúság éljenzett, mely mindig nagy számmal volt jelen a székgyűléseken.

Ez az ifjúság a szabadságeszmék márciusi mámorában valóban nem ismert szívében nemzetiségi különbségeket, bár később nem találta meg a nemzeti kérdés gyakorlati megoldásának legjobb útját. Jellemző példája az ifjúság magatartásának az a feljegyzés, amit *Imreh Sándor* emlékiratában találunk a vásárhelyi magyar fiatalságnak a román nép iránti hangulatáról ezekben a napokban. Egyik alkalommal, amikor az ifjúság zajos lakomát rendezett az Aranykereszt vendéglőben, megpillantottak egy csoport román atyafit a piacon. Lelkesen hozzájuk rohantak, karonfogták őket, felvitték a vendéglő éttermébe és megvendégelték valamennyit. „Testvérek, egyenlők vagyunk - mondák a fiatalok - egyetek, igyatok. - Sőt román nemzeti táncokat húzattak, a román atyafiak táncra perdülvén, velük járta a fiatalság is. Azon nap estéjén ismét fáklyás menet rendeztetett a népszónok Berzenczey László tiszteletére, mely ünnepélyen a román atyafiaknak egy része elől a nemzeti lobogókat, a más része pedig, ugyancsak elől, a fáklyákat vitte.”

Ebben a légkörben Lázár főbíró, ígéretéhez híven, március 25-én délelőtt megtartotta a város tanácstermében a közös gyűlést, az ifjúság kívánatára, nyílt ajtókkal, roppant hallgatóság előtt. Megnyitó beszédében hangsúlyozta, talán a saját felelőssége csökkentése végett, hogy az ifjúság felszólítására hívta össze a gyűlést, a sürgető körülmények között határozatot hozni a tennivalók felett. A gyűlés ezután elfogadta a *Dobolyi Sándor* által készített feliratot a főkormány-székhez, melyben a város ugyanazokat kérte, mint a táblai ifjúság, és hangsúlyozta, hogy alkotmányos úton kíván a „megrázó” körülmények között is intézkedni. A nemzetőrség felállítását nemcsak kérte a város, hanem bejelentette, hogy annak létesítéséről máris gondoskodott, és evégett egy választmányt nevezett ki. A jobbágyság ügyében kijelentette, hogy az unió végett összehívandó országgyűlés egyik nagy feladata lesz az úrbéri viszonyok megszüntetése állami kárpótlás mellett, a köztelherviselés és a törvény előtti egyenlőség kimondása. A város kérvényét is még aznap felküldték a főkormány-székhez.

Este a táblai ifjúság nagy fáklyásmenetet rendezett, mely a végén bekövetkezett események miatt emlékezetesebb lett a többi hasonló tüntetésnél. Gyűlékezésük a királyi tábla épületében volt, hol az összes táblabírók is megjelentek testületileg és tudomására hozták az ifjúságnak, hogy a tábla az írnoki kar törekvéseit nemcsak nem rosszallja, sőt igen méltányolja úgy is, mint testület és

tagonként is, mint honpolgárok. De egyben felhívja az ifjúságot, hogy a jövőben minden ilyen irányú lépésében ne mellőzze el a táblát, főleg azért, hogy annak közbenjárása mellett az ifjúság lépései annál sikeresebbek legyenek. Ilyen értelemben az ifjúság lelkesen fogadta a tábla felhívását, ezt azonban tulajdonképpen megleckéztetésnek szánták, hogy az ifjak a tábla tudta nélkül máskor ne merészeljenek valamilyen mozgalmat kezdeményezni. Dósa professzor és Lázár főbíró szelleme találkozott itt a táblabírókéval, valamennyi a mozgalmak mérséklésére törekedett, amennyira a város hangulata engedte. Mintegy 200 fáklyával indult el a cancellisták menete és a református kollégium előtt csatlakozott hozzá az iskola ifjúsága. A fáklyásmenet és a köréje sereglett tömeg a Rákóczi-induló mellett báró Kemény Pál házához tartott, ahol a gróf Lázár Mórné által készített nemzeti lobogót vette át. A cancellistákból és a kollégiumi ifjából alkalmilag alakult közös énekkar Urházy „Uniódal”-át énekelte, majd a menet a nagypiacon keresztül Lázár József főbíró Poklos utcai házához vonult, melynek kivilágított erkélyén két nemzeti lobogó lengett. Miután Urházy dalát itt is elénekeltek, a főbíró beszélt, utána Kölcsey Himnuszát énekeltek, majd Lázár Mórné átnyújtotta a két lobogót az ifjúságnak. Innen Berzenczey László, Antal Imre és Dobolyi Sándor ellenzéki követek háza elé vonult a menet. Berzenczey lejtött az ifjak közé, kik vállukra kapták és „behúnyva szemeit, tartott egy olyan demosthenesi gyújtó hatású szónoklatot”, hogy félóra hosszat éljeneztek. Végül az ifjúság a piaci Bodor-kút körül állapodott meg, melynek erkélyén Urházy szavalt és többen szónokoltak. Hangoztatták, hogy a város hangjának Bécs kapujáig kell eljutnia és az aznap írásba foglalt reformkívánságokat a nemsokára összeülő országgyűlés fogja valóra váltani.

A fáklyásmenetet, mint látjuk, a magyar ifjak a sok év óta elnyomott nemzeti érzésük szabad kinyilvánítására használták fel. Nem gondoltak arra, hogy a más nemzetiségűek ebben sérelmet láthatnak, a maguk háttérbe szorítását gyaníthatják. A menetben sok román ifjú is részt vett, és ezek, mint hamarosan kiderült, más szemmel tekintették a dolgokat. Úgy találták, hogy a magyar ifjak túlzóan „nemes szemmel tekintették a dolgokat. Úgy találták, hogy a magyar ifjak túlzóan nemzeti szellemben szónokolnak, sőt a Petőfi egyre ismételt sorai: „A magyarok istenére esküszünk, Esküszünk, / Hogy rabok tovább / Nem leszünk!” is különös csengéssel kezdtek visszhangzani fülükben. Már a felvonulás előtt sem helyeselték, hogy a felszólalók csak a magyar hazáról és a magyar nemzetről beszélnek és folyton a magyarok istenét emlegetik, arra esküsznek. Ebben a hangulatban a 25-i esti gyűlés alkalmával a tábla nagytermében Samuil Porutiut néhány román társa szólásra készítette és az ifjúság éljenezések között adta meg neki a szót. „Testvérek - mondta -, miért követelitek, hogy minden csak magyar legyen, még az isten is magyar isten? Beszéljünk a népek istenéről és arra esküdjünk.” Szavait nagy zajongás követte. Később, a fáklyásmenet alkalmával a piaci kútnál hátrahúzódba álldogált a románok egy csoportja, mire megkérdezte tőlük Urházy, hogy miért oly kedvetlenek, miért nem vesznek részt

közös örvendezésben, miért nem szónokolnak ők is? „Ők pedig elnémultak és nem tudtak válaszolni, szívük a nemzeti lelkesedés utáni vágyban olvadozott.”

Mindezek arra mutatnak, hogy a vásárhelyi értelmiségi ifjúság polgári jellegű mozgalmát súlyosan fenyegette a túlzó nacionalizmus zátonya. Petőfi sorainak félreértelmezése jele annak a bizalmatlanságnak és gyanakvásnak, amivel a román kancellisták a márciusi vívmányokra tekintettek, s ennek csak tápot adott a magyar ifjúság nemzeti fanatizmusa. Ezekben a napokban különben egy kellemetlen incidens zavarta fel a kedélyeket. Egy kártyaasztalnál játék közben keletkezett kártyavita hevében az egyik magyar ügyvéd tetteleg bántalmazott egy román kancellistát. Ezt a sérelmet az egész írnoki kar magáévá tette és az ügyet a bíróság elé vitték, amely nyílt tárgyaláson pénzbírságra marasztalta el az ügyvédet. „Végzetszerű volt azonban, hogy e per főbb tényezői a csakhamar kifejlett drámában kiváló szerepet játszottak . . . de főleg Jancu Ábrahám tűnt ki hevessege által, mellyel ez egyszerű dolgot felkarolá.” A nemzeti kérdés veszi át az ifjak gondolkozásában a központi szerepet. A március 25-i gyűlés és fáklyás felvonulás Marosvásárhelyen a magyar és a román ifjakat még egy táborban találja.

IV.

A székely ifjúság a március 25-i tüntetés alkalmával egyszersmind székgyűlés tartását is követelte, addig is, míg a székely nemzetgyűlés összeülne. A köztük lévő két határőrvidéki katonafiú hatósági engedély nélkül ki is hirdette másnapra, március 26-ra a gyűlést, éjszaka kiragaszott plakátokon. A főkirálybíró előtt kijelentették, hogy a plakátokat ők tették ki, nekik, a székely katonáknak sok sérelmük van, azokról akarnak tanácskozni és kérték, hogy vállalja el az elnökséget. Toldalagi azonban nem volt híve az eseményeknek és az ifjakat a másnapra már régebben összehívott birtokosok gyűlésére utasította. Itt elő is adták panaszukat és kérték az uralkodót, engedélyezzen székely nemzeti gyűlést sérelmeik orvoslása végett. De a hivatalosok részéről végül is a politikai módszerek között ismeretes időhúzás érvényesült és a kedélyeket egyelőre azzal nyugtatták meg, hogy április 5-re összehívják a szék közgyűlését.

A tanári kar egy része nem rokonszenvezett az ifjúság mozgalmaival, amint hamarosan kiderült. Az ifjúság március 26-án még elment leckére az öreg *Bolyai* Farkas tanárhoz, de az egész órát az előző napi gyűlés és felvonulás elbeszélésével töltötték el. *Bolyai* egyszercsak így kiáltott fel: „Tudják, hogy mit tettek? Eltemették fáklyafénynél a magyar nemzet szabadságát, melyből nem tudom, mikor lesz feltámadás.” A tanulók megállapították magukban, hogy az öregúr „pecsovics”, és többé nem is mentek hozzá órára. *Dósa Eleket* pedig egyenesen felszólították, hogy ne tartson több előadást. A szász *Binder* Mihály nyelvtanár a jogászok egyik értekezletén azt indítványozta, hogy ne hordjanak nemzeti kokárdát, hanem helyette az erdélyi színeket viseljék, „mert a piros szín a

székelyké, a kék a magyaroké, a sárga a szászok színe és így mind a három nemzet érdeke képviselve lesz". A románokról, úgy látszik, teljesen megfeledezett. Bindert a református kollégium diákjai kikergették az iskolából, melynek küszöbét soha többé nem is lépte át, hanem Dósa Elekhez ment vizsgáztatódni. A kollégiumi diákok az iskola helyett fegyvergyakorlatokba kezdtek, és a később vértanúhálált halt *Török János* vezetésével külön századként léptek be a vásárhelyi nemzetőrségbe. Néhányan közülük arra használták fel a húsvéti szünetet, hogy Csfkban és Háromszéken felvilágosító utat tettek a határország között, megmagyarázták nekik a reformok reájuk nézve előnyös voltát és igyekeztek kivonni őket a katonatisztek reakciós irányú befolyása alól.

Marosvásárhely a székelyföldi konzervatívok legerősebb mentstvára volt a reformkorszakban, s jórészt az marad a szabadságharc alatt is; annál nagyobb a jelentősége annak, hogy az ifjúság lelkesedése pillanatnyilag áttörte a falat és kiragadta a kezdeményezést a maradiak kezéből. A vásárhelyi gyűlések és határozatok híre hamarosan elterjedt az egész Székelyföldön és mindenütt útmutatóul, buzdítólag hatott. Kemény Pál, Lázár József, Dósa Elek és társaik természetesen nem tették le a fegyvert, hanem az első meglepetésből és riadalomból magukhoz téve, hamarosan ismét befolyásuk alá kerítették régi híveiket és felvették a küzdelmet a reformerek ellen. Jellemző Lázár főbíróra, hogy ha már az unió-mozgalom ellen nem is mert nyíltan fellépni, de az Uniódal nagy hatásának ellensúlyozására iratott az öreg *Péterfi József* esperessel egy ellendalt, mit többszáz példányban kinyomatott, szétosztatott és a kollégium diákjainak énekkarával is betanította. De megjárta vele, mert már az első énekpróba botrányba fulladt. Péterfi nótája így kezdődött: „Vész vagy derű, bármit hozzon, / Mi magyarok esküszünk, / Osztrák ház és Ferdinándhoz / Halálíg hívek leszünk.” A kollégiumi énekpróbára a tanári kar és maga Péterfi esperes is felment a nagy auditóriumba, de nagy meglepetésére az ifjúság így vágta ki a dalt: „Osztrák ház és Ferdinándhoz / Soha hívek nem leszünk.” A hallgatóság nagy hahotája között tűnt fel az öreg esperes, a diákok pedig a kollégiumban kiosztott és még a nyomdában fellelhető összes „Osztrák ház és Ferdinánd”-os nyomtatványokat a nagy kúriára hordták és az „Érted élünk, halunk, hazánk” dal éneklése mellett elégették. Péterfi nemsokára néhány társával együtt röpiratot nyomtatott ki a közhangulat mérsékelése végett, de ezzel sem ért el nagyobb sikert.

A nyugalom ápolgatására valóban szükségük is volt a kormány hűséges ombereinek, mert az Ausztria iránti bizalom a nép széles rétegeiben megingott. A forradalmi hírek következtében mindjárt az első napokban elterjedt többek közt az a hír, hogy az osztrák nemzeti bank nem tudja ezüstre beváltani a papírpénzeket, ami nagy riadalmat okozott a lakosság körében. A marosvásárhelyi főbíró már a tanács március 27-i ülésén jónak látta intézkedésekhez folyamodni a pánik elkerülése végett, mert maga is úgy látta, komoly okok vannak feltételezni, hogy a papírpénzt valóban nem fogadják el ezentúl, se be

nem váltják. A főbíró javaslatára a tanács sürgönyileg kereste meg a főkormány-
széket, intézkedjék, hogy mielőbb megfelelő mennyiségű ezüstpénz jöjjön a
városba, és szükség esetén beváltó pénztárt is nyisson, „mert különben nagyon
félhetni, hogy az eddigi Alkotmány szerű és békés átalakulás színhelyét komo-
lyabb jelenetek váltandják fel - a világot mozgató pénz ügy miatt.”

V.

Március 26-án döntő fordulat állott be a marosvásárhelyi ifjúsági mozgalom-
ban. Ekkor érkezett a városba Balázsfalváról Nicolae *Birlea*, Lemény görögka-
tolikus püspök unokaöccse azzal a megbizatással, hogy megtudja, miként
vélekednek az itteni román ifjak a románság legközelebbi teendőiről, mivel a
balázsfalvi ifjúság és tanári kar már napok óta tanácskozott e fölött, de határo-
zatot nem tudott hozni. Aznap este valamennyi román kancellista tanácskozássra
gyűlt össze Avram Iancu lakásán. A vásárhelyi ifjak már nem voltak olyan
bizonytalanságban, mint a balázsfalviak, mert az előző napokon a magyar
ifjakkal együtt folytatott tanácskozások lényegében tisztázták, hogy mit is kell
tenniök. Az a válasz, amit a kancellisták kérvényének aláírásakor a magyarok
tettek Papiu szavaira, hogy tudnillik, ha a románoknak külön kívánságaik
vannak, foglalják azokat kérvénybe, igen megragadta Papiu figyelmét és már-
cius 25-én a Foaie-nak írt - előbb már említett - cikkében nem győzi eléggé
ajánlani az ilyen kérvény elkészítését. „Kérvényt a pórok részéről! most az ideje,
az istenért! pórnép - most az ideje! Ne késlekedjeteK, ne maradjatok tovább az
ősoktól öröklött állapotban. Itt a kedvező pillanat!” Előttük állott a példa, hogy
a székelyek is kérvénnyel fordultak a királyhoz a maguk külön ügyében, a
határőrséget illetőleg. És előttük alakult ki a tanácskozásokban a székelyeknek
az az elhatározása is, hogy székely nemzetgyűlést hívnak össze a sajátságos vi-
szonyaikból adódó kérdéseik megtárgyalása és tisztázása végett. Hamarosan
megállapodtak tehát a román kancellisták is abban, hogy szintén gyűlésre hívják
össze a románokat Tamás-vasárnapjára Balázsfalvára, hogy a maguk külön
kérdéseit megvitassák és kívánságaikat kérvénybe foglalják. Figyelemre méltó,
hogy a gyűlés legfontosabb tárgyául a robot kárptólás nélküli megszüntetését
tűzték ki, nem pedig az unió feletti határozást, ami később a szebeni rendezők
kezén a gyűlés központi kérdése lett. *Birlea* másnap már vissza is sietett ezzel
a határozattal Balázsfalvára, hol lelkesen fogadták a tervet és nyomban hozzá-
kezdtek megvalósításához.

Igy született meg a magyar és román ifjak marosvásárhelyi közös mozgal-
mának eredményeként az az eszme, amely májusban a balázsfalvi román
gyűlésre, októberben pedig az agyagfalvi székely gyűlésre vezetett. Csakhogy
amíg megvalósulásra került volna a dolog, az eredetileg nem egymás ellen,
hanem párhuzamosan, egymás kiegészítéseként induló mozgalom ellentétes
pólusokon kötött ki. De ennél a kiinduló pontnál látjuk, milyen gyümölcsözők

lehetek volna a további napok is mindkét nemzet számára, ha nem vágják el a közös tanácskozások lehetőségét. Március 28-án aztán megérkezett a marosvásárhelyi román kancellistákhoz Szebenből az unió ellen mozgósító proklamáció, amely az itteni értelmiségi ifjakat is arra készítette, hogy csatlakozzanak a Simion *Barnuț* irányítása alatt elindult mozgalomhoz. Néhány napon belül valamennyien eltávoztak Marosvásárhelyről, április hava már egyetlen román kancellistát sem talált a városban.

Bécs közben felfigyelt az erdélyi románok körében tapasztalható mozgalmakra, mégpedig egyelőre ellenségesen, és elrendelte erdélyi hivatalnokainak a román mozgalmak letörését. Bukarestből ugyanis olyan értesítéseket kapott az udvar, hogy a forradalmak hatása alatt a Kárpátokon túli románok az erdélyieket fel akarják biztatni, szakadjanak el a monarchiától és velük egyesülve létesítsenek külön országot. Puchner erdélyi főhadparancsnok már március 30-án figyelmeztette erre Teleki főkormányzót és óvintézkedéseket kért a románok ellen, s a főkormányzók haladéktalanul meg is tette. Így történt, hogy Marosvásárhely tanácsának április 5-i ülésén már felolvasták a főkormányzók két nappal előbb kelt rendeletét, mely kötelességévé tette a város főbírájának, hogy a lakosságra, de különösen a román népre figyelemmel legyen, és azokat, kik a román népet bujtogatnák, tüstént tartóztassa le. Így indult meg a román "bujtogatók" köztük Iancu - üldözése a hatóságok részéről, de ekkor még nem sejtette a közvélemény, hogy ez az intézkedés Bécs kívánságára és érdekében történik, sőt úgy került a köztudatba, hogy a magyarok elnyomó szándéka nyilvánul meg benne, s ez sokat ártott a két nép viszonyának. A rendelet alapján a tanács házanként tudatta a város lakosságával, hogy senki szállást ne adjon idegennek a rendőrigazgató igazolványa nélkül, két nap múlva pedig összehívták a céhek mestereit és jegyzőit s megintették őket, hogy a közbiztonságot és rendet kockáztató mozgalmakban, népizgatásban sem maguk, sem a céhtagok részt ne vegyenek, hanem mindaddig, míg a közigazgatás és polgári alkotmány törvényszabta úton más alapot nem kap és más rendszer nem vezetődik be, tartsák magukat mindenben az eddigi törvényekhez. A Bécsből kapott utasítás alapján Teleki főkormányzó április első felében intézkedéseket tett Avram Iancu ellen is a marosvásárhelyi táblához, de miután a román mozgalmak unióellenes irányt vettek, Bécs is megváltoztatta álláspontját.

Áttekintve a marosvásárhelyi ifjúság márciusi szereplését, meg kell állapítanunk, hogy az lényegében az igazi márciusi szellemet tükrözi. A székely ifjúság, bár bizonyára nem egy akadt köztük, akit meggondolkoztatott az, hogy szűk örökségföldjét érinti a jobbágyfelszabadítás, szívvel-lélekkel magáévá tette a szabadság, egyenlőség, testvériség varázslatos eszméit és kereste a közös, vagy párhuzamos utat a más nemzetiségű társaival. A román ifjúság ugyanezt az utat kereste ezekben a napokban. Papiu Ilarianu ugyan igyekszik úgy tüntetni fel a román ifjúságot az események után négy évvel megjelent könyvében, hogy „bár egy-két személy kivételével nem foglalt állást nyíltan az unió ellen, lényegében

mégis unióellenes volt'', mivel az ifjak a román nemzetiség érdekében működtek. De helyesen mutat rá Victor *Cheresteşiu* arra, hogy Papiu Barnuttól kölcsönözte ezt az érvelést: Erdély egyesülése Magyarországgal a román nemzetiség megsemmisülését jelenti; tehát aki a nemzetiségért harcol, annak minden erejével küzdenie kell Erdély uniója ellen. „Papiu azonban, és a kancellisták közül sokan - írja *Cheresteşiu* - Bárnut érvelését jóval a marosvásárhelyi gyűlés után tették magukévá, és ezekben a márciusvégi napokban egyetlen nyomát sem találjuk a barnuti magatartásnak a marosvásárhelyi ifjúság körében... A román nacionalista történetírásnak jobban megfelelt unióelleneseknek ábrázolni a román kancellistákat, hogy azt a látszatot keltsék, mintha a magyar forradalommal ellentétes út lett volna az egyetlen lehetséges út a románok számára''.

A Marosvásárhelyen néhány napig együtt működő magyar és román ifjak közös tevékenysége azt mutatja, hogy valóban létezett más út is.

Korunk (Kolozsvár) 1958. március, 313-328. oldal.

BEM JÓZSEF KIÁLTVÁNYA A SZÉKELYEKHEZ

(A második orosz betörés után)

Székelyek, Gyermekeim!

Alig szabadítottalak ki benneteket az osztrák járom alól, s íme a muszka még gyalázatosabb szolgálattal fenyeget benneteket.

Első kötelességemnek tartom nektek nyíltan megmondani, mi vár reátok, ha le hagyjátok magatokat győzteni.

A muszka cár bír Ázsiában határtalan pusztaságokat, hol szinte szünetlen tél uralkodik, s melyekben az ember növényeknek, annál kevésbbé lakosoknak nyomára sem talál. Ezen „Szibériának” nevezett tartományban gazdag arany- s ezüstbányák vannak, de nincsenek elég emberek, hogy ezen nemes érceket napvilágra hozzák. A zsarnok orosz kormány tehát a hadifoglyokat, valamint a legyőzött tartományokból az erős s ép embereket Szibériába küldi a bányákba. De mivel az ottani munka felette terhes és az egészségre nézve igen ártalmas, a legerősebb s legegészségesebb emberek is egy pár évig alig állhatják ki. Annál-fogva az elhaltak mindég új s számos ember-szállítmányokkal pótoltnak.

Reátok is ezen sors vár székelyek, ha a muszka-berontást vissza nem veritek.

Bár ki egyszer a muszka fogságba esik, az soha életben sem anyját, sem nőjét, sem gyermekeit nem fogja többé meglátni; azt több hónapokig botolva kergetik, míg rendeltetése helyét eléri, melyet többé elhagyni neki nem lehet. Szibéria azon tágas sír, melybe úgyszólván az emberiséget elássák, hol a föld alatti üregekbe száműzöttek addig kénytelenek dolgozni a legterheesebb munkát, míg csak erejük ki nem fogy. Azok pedig, kiket a muszka sereg hazájukban hagy, szolgaságba esnek: mert tudnotok kell, hogy Oroszországban még a szolgaság uralkodik. A földműves ott tulajdona valamely úrnak vagy a cárnak, a birtok mennyisége nem a birtok nagysága, hanem a lelkek száma szerint számíttatik, azaz férfiak száma szerint, kiket uruk másnak is eladhat s velük azt teheti, ami csak neki tetszik. A vagyon melyet ott a földműves munkája által szerezhet, nője, gyermeke, mind annak tulajdona, kinek birtokába vásárlás útján jutottak, vagy a kinek a cár ajándékozta.

Látjátok tehát, hogy ha az osztrák szolgaság is nektek túrheteretlen volt, a muszka szolgaságnak még sokkal borzasztóbbnak kell lennie.

Ne hagyjátok magatokat a külszín s az ígéretek által elámíttatni. Hogy az orosz sereg ott, a hol betört, nem öl s a lakosokat le nem koncolja, sőt hogy még kecségtető ígéretek is tesz, egyedül onnan ered, mivel előbb benneteket lefegyverezni s azután elevenen foglyokká tenni akar, - nagyon jól tudják, hogy

a székely földön sok derék és ép ember van. Azért sietnek legelőbb is földetekre s támadnak meg benneteket Beszterce és Brassó felől.

Tehát fegyverre székelyek! fegyverre gyermekeim! Jelentékeny részével a magyar fegyveres erőnek jövök segítségőtökre. De mivel a ti megmaradástok forog kérdésben, épen azért, minden egészséges s ép férfinak közületek sereggel egyetértőleg kell működnie, hogy az ellenség a legrövidebb idő alatt semmivé tétethessék. Nem elég Erdély határaitól kiűzni, hanem kergetni kell őt oláh, moldva s galíciai földön mindaddig, míg tökéletesen semmivé tétetik.

Gyűljenek tehát mindnyájan, kik magukban erőt s készséget éreznek zászlóim alá; a marosszékiek seregjeljenek össze Marosvásárhelyt, a csíkiak, három- és udvarhelyszékiek Udvarhelyt.

Egy hónap elegendő lesz, hogy hazátok tökéletesen az ellenségtől megtisztíttassék, de megkívántatik, hogy mindenki a csatátra lépjen, csak az aggok, asszonyok s gyermekek maradjanak a földek művelésére otthon.

Minden ember, ki szabadsága védelmére fegyvert fog és a honvédekhez nem tartozik, álladalmi költségen fog tartatni és beállása napjától számítandó egy hónap múlva 15 ezüst forintnyi jutalmat fog kapni, amikor szabadságában álland haza mehetni.

A csatáteren elhulltak özvegyeinek s árváinak az ország részéről illendő nyugdíj biztosítottatik. Mindazok, kiknek lovuk van, lovastól együtt jelenjenek meg. Ez utóbbiak közül minden egyesnek egy hó elteltével 25 p. frntnyi jutalom fog adatni. Az esetben, ha a ló megsebesítettnek vagy megöletnek, megfelelő árát fogja a tulajdonos megkapni. Tehát fegyverre! mert szabadságtok, jövőendő boldogságtok a muszka sereg hirtelen megsemmistítésétől függ.

Az Isten győzelmünket megkönnyebbtendi. Esmeritek a magyar alkotmányos kormánytól ígért jövőendőt, Szabadság és Egyenlőséget! És nem is fog ezentúl senki katonai szolgálatra kényszerítettetni, mely szinte az egész életéig tartott az osztrák kormány alatt. Csak a fiatalság 18-24 évig fog 4 évig katonai szolgálatot tenni, melynek eltöltével haza térhetnek s magokról rendelkezhetnek. Az önkéntesek 24 éven túl csak addig fognak szolgálni, mennyire magokat kötelezendik. Mindenkinck egyáltalában teljes szabadságában álland személye s vagyona fölött rendelkezhetni. Egy részről a legborzasztóbb szolgásgot, más részről szabadságot, nyugalmat, boldogságot s dicsőséget várhattok!

Tehát még egyszer fegyverre, s kevés idő alatt a benyomultak meg lesznek semmisítve.

Marosvásárhelyen, július 10-én 1849.

Az erdélyi magyar sereg fővezérségétől
BEM J. m. k. altábornagy

Bem-émléklap a marosvásárhelyi Bem-szobor leleplezési ünnepélyére. A Magyar Polgár Kádóhivatala, Marosvásárhely, 1880., 10-11. oldal.

PETŐFI SÁNDOR LEVELE HITVESÉHEZ

Marosvásárhely, júl. 29. 1849.

Kedves édes Juliskám!

E szempillantásban értem ide vissza hat napi szakadatlan utazás után. Fáradt vagyok, kezem úgy reszket, alig bírom a tollat. Megkaptad-e előbbeni két levelemet? egyiket innen, a másikat Kézdivásárhelyről írtam. Elmondom röviden utamat. Itt hallottuk, hogy Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Bereck felé, ott találkoztam veled, már visszajött Moldvából, hova lázító proklamációkat vitt be s ráadásul kegyetlenül megdöngtetett négyezer orosz egy zászlóaljjal. Berecken jön hozzá a tudósítás, hogy Szászrégnél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak, vágatott tehát ide a bajt helyrehozni Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, az Erdővidéken, Udvarhelyen keresztül; én veled. Rohantunk szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, míg a sereget egy kissé rendbe szedi, aztán mit teszünk? Ő tudja. Előbbeni levelemben írtam, hogy Csíkszeredának és Kézdivásárhelynek gyönyörű vidéke van, Sepsiszentgyörgy talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülmenyesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék. Bemmel Berecken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát, és kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, s összeöleltük és csókoltuk egymás, „mon fils, mon fils, mon fils!” szolt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egresi Gábortól, hogy „fia ez a generálisnak?” Most még sokkal nyájasabb, szívesebb, atyaiabb írántam, mint eddig, pedig eddig is az volt. Ma azt mondta a másik segédtisztnek: „Melden Sie dem Kriegsministerium, aber geben Sie Acht, melden Sie das wörtlich: Mein Adjutant der Major Petőfi, welcher abgedankt hat wegen der schändlichen Behandlung des General Klappka, ist wieder in Dienst getreten.” Szinte ma az utban mondta, hogy neked itt Marosvásárhelyt csináljunk szállást, s ide hozzalak. Nekem is ez a fő vágyam, de míg erősebb lábra nem állunk a szomszédban levő oroszok irányában, addig ezt tenni nem merem. Csak két mérföldnyire vannak innen, s az idevalók is szétfutottak, mint a csirkék. De mihelyt némileg biztos lesz e hely, az lesz első dolgom, meg lehetsz felőle győződve. Hogyan vagytok, kedves édes imádott lelkeim? ha én hallhatnék valamit felőletek! ha lehet, ha valahogy szerét ejtheted, írj, ha csak egy szócskát is, édes angyalom. Én nem mulasztom el az arra menő alkalmakat. Szopik-e még a fiam? válasszátok el minél előbb, s tanítsd

beszélni, hogy megleljen. Csókolom a lelketeket és szíveteket miljomszor,
számtalanszor!

imádó férjed
Sándor

[Címzés:] Petőfi Sándornénak, Tordán, a református papnál Miklós Miklós-
nál

Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.,
418-419. oldal.

A SZÉKELY VÉRTANUK EMLÉKOSZLOPÁNAK FELIRATA*

Bágyi Török János 47, Martonosi Gálffi Mihály 37,
Nagyvárad Horváth Károly 25 éves korukban magyar-
ország alkotmányos szabadságáért Marosvásárhelyt,
1854. márczius 10-én együtt kivégzett székely vértanuk
emlékének szentelte a kegyeletes nemzedék.

Szent hely ez, oh vándor! egy nemzet tette e jelt itt
Leghűbb gyermekei végzetes sírja fölé.
Élni szabadságban, vagy azért meghalni merészen:
Ezt hitték, vallák s haltak érte híven.
Törvényes, szabad és független nemzeti állás
Intő szobra legyen, honfi, e drága jel itt!

* Irta Koncz József ref. koll. tanár, Marosvásárhely.

Pálmay József: A székely vértanuk és a marosvásárhelyi ref. temető síremlékei. Budapest, 1913.,
81. oldal.

EMLÉKEZÉS A SZABADSÁG VÉRTANÚIRA

Marosvásárhely népe, a református kollégium és az összes iskolák ifjúsága, a megszállás huszonkét esztendő s kényszerszünetével, évtizedek óta zárandokol a nagy napokon ide, a székely vértanúk sírjához. Ennek oka az, hogy 1854. március tizedikén a nagyszebeni cs. kir. hadi törvényszék kötél általi halállal büntette Török János ref. főiskolai tanárt, Nagyvárad Horváth Károly földbirtokost és Gálfi Mihály volt szolgabíró t az osztrák elnyomás és önkényuralom elleni, csírájában elfojtott összeesküvésükért. A sejtrendszerben fölépített székelyföldi, nemzeti összeesküvést az akkor Észak-Amerikában időző nagy Kosuth Lajosnak egy nem egészen tisztázott szerepű forradalmi ügynöke, Makk ezredes és egy jóhiszemű, Ruzicska nevű emisszárius készítette elő; azonban egy-két aljas jellem, két áruló meg hiúsította a függetlenség titkos mozgalmát, följelentette a vezetőket és hóhérekre juttatta őket. Később a kiegyezés után közadakozásból a székely főváros ezt az emlékművet állította föl a nép jog hőseinek, három legnemesebb martirjának, akik iránti kegyeletünk és tiszteletünk sohase múlhat el, amíg ebben a városban magyarság és emberiség mozdítja a szíveket..

Kedves magyar testvéreim, jól tudjuk az ősi ígét, hogy aki a hazáért hal meg, - eleget élt! Íme három vértanú, aki itt nyugszik alattunk, iszonyú testi halála után a 87-ik évben még mindig él, tán inkább, mint valaha. És minden tavaszon a természettel együtt csúfolja meg a feledés telét. Hát még ezen a tavaszon, amikor a föld, amelyből vétettek, és amely visszavette őket, az ő nagy magyar lelkük szerint született újjá! Ó, a lélek! Különös gyermeke e csillagnak: élető levegője nem anyagból való és üdítőbb az erdő ózonánál, mert a neve: szabadság! Hányan hajtották már akár a legbölcsebb fejet is halálra, lakolni az indulatos vágyért, hogy újra szabadok lehessenek! Mekkora kincs lehet a szabadság, hogy olyan rettentő halállal és meggyalázó szándékkal torolja meg a zsarnokság, ha valaki népének vissza akarja szerezni! S milyen ősi, egészséges ösztöne a népnek, hogy a szabadság ellen vétőket, az elnyomókat és pribékjeiket olyan mély megvetéssel sújtja, sokszor századokon keresztül! Hála a Gondviselésnek, nemcsak a szolga születik szolgaságra, a szabad lélek is szabadságra termett. Török János, Horváth Károly és Gálfi Mihály a maga életformájának lendületében, tehát nem véletlenül lett a szabadság vértanúja. A szabadságot ismerni,

szeretni kell, ha elveszett, újra el kell képzelni és elképzeltetni: sugallani kell a népünknek, végső fokon testi pusztulásunkkal is, hogy megtört homlokunkon az egyéni jegy a közösség jelképévé váljon, a fölismert legfőbb Jóé! A három vértanú volt ezen a városon s Erdélyországban a legmagyarabb jelképhordozó, torkukon a népszabadság fojtódott el hóhérekzen, mikor egyetlen szép életük hajlott e tavaszi sírba a legnagyobb szépségért, a magyar szabadságért!

Kedves testvéreim, akik elé itten 22 sötét éven át meredt ez az emlékoszlop, valamennyien nagyon is megtanultuk e sírjel értelmét! Mély aléltóságunkban, megalázottságunkban, a börtönökben, ahol merészebbjeink sínylödtek, a szegénység magányában, vagy a téboly és halál napi közelségében sokszor mondhattuk el: Török János, Horváth Károly és Gálfi Mihály egy lépéssel mindfg előttünk jártak! Úgy állt itt az ínséges kisebbségi magyar előit ez az emlékoszlop, mint a legnemesebb szemrehányás: lám, mi megpróbáltuk a honfiúság legigazabb, végső tartalmát és értelmét, amelynek Petőfi is megszállottja volt itt a közelben: a vértanúságot! Értünk búsul a hon s nem mi a honért! Nem alkudtunk sem a hatalommal, sem önmagunkkal és ha egyebet nem is értünk volna el, legalább félni tanítottuk a rabtartókat rabjaiktól!

Pedig talán egyebet is elértek ők, e város és a Székelyföld legnemesebb szülöttei! Török János teológiát adott elő a református főiskolán, magas szinten az Isten igéjét magyarázta a székely ifjúságnak, még akkor is, amikor megtört a teste a szabadság istenéért. Végső fokon mi a teológia? Az eszmény élete, még a földi halál után is. Gálfi Mihály a jognak volt önfeláldozó példája, az igazságnak serény magyarja és fiatal társuk, Horváth Károly, aki ezt a mi drága földünket mívelte, báró Orbán Balázs szerint a három vértanú közül a legtöbbre hivatott elme. Csak a jellemük volt közös, kemény, mint húnlátta szikláink. Három szellem, aki a lehetetlent is megpróbálta: kiépíteni a magyar szabadság csíratelepét, hogy fölhozhassák egy elszánt mélységből a gyönyörű, örökűj, magyar napvilágra! A természet és a naptár neveit választották tetteik ismertető igéinek, s íme, jutalmuk lett, hogy a természet visszafogadta és besorozta őket halhatatlan gyermekei közé! A három magyar férfi büszkén jött ide meghalni, egyikük egyenesen a tudomány csarnokából, melyet zörgő fegyverekkel vett körül a szoldateszka. Árulók és vad poroszlók óhajtották fejükért a vérdíjat, - de az akkor néma nemzet ma haláluk áhitatában fejezi ki hangosan önmagát: nem lehet nagy nép, amelynek nincsenek vértanúi! A vértanú népének jövendő napjait sokasítja és a bitó rózsafája lesz a meggyötört hősök nemzetének

Kedves testvéreim, a változó idő megfakít rengeteg jelszót és számos nevelőelvet. Akinek finom volt a hallása az utolsó negyven évben, hányszor vehette észre, hogy nem egy magyarnak volt meg a sokszor jóhiszemű szándéka, hogy megfakítsa 1848. ideáljait, hogy ne fájjon már a vígasztaló „Ne sírj, ne sírj, Kossuth Lajos!” és ne várjuk már, míg „Majd hoz Kossuth tiszttát, Türr Pista meg puskát!” Politikai és társadalmi fejlődés címen kerül bírálatal alá minden egyes sorsdöntő nemzeti lépés, és akik meglepték, örökké viselik a jövendő előtt

a felelősséget, még akkor is, ha vértanúi lettek bátorságuknak. De kérdezzenek meg bennünket, Marosvásárhely magyarjait, polgárokat és munkásokat, ifjakat és véneket, hogy tudunk-e motorizált határkövek idején megtartóbb, történelmibb, egyetemesebb és parancsolóbb nemzeti jelt, mint ezt az oszlopot itt, a három vértanút? Van-e gyermekibb, égibb, önzetlenebb mondat egy nép lelkiismerete előtt, mint a Török, Gálfi és Horváth halála, van-e csengőbb vezényszó a megmaradásunkra, mint az, amely koporsótlan földpárnájukat ékesíti: „Életét adta a hazáért!” - Ez a legrövidebb kifejezése a hazaszeretetnek és a bölcsélet legmélyebb igazolása embermértőségünk történelmében. Nincs más, csak egyetlen testem és ezt odaadom a szárnyaló magyar lélek oltárára áldozatnak!

Kedves testvéreim, mi látjuk talán a legjobban a magyarok közt, hogy a Maros felsőfolyásánál, itt Marosvásárhelyt és a Maros alsófolyásánál, Aradon ölszámra termett a bitófa a magyar szabadság vértanúi számára. E népdalba foglalt, jelképes folyónk a közepén most is idegen hidak alatt, idegen béklyókat nyög. S ha mint magyarok és székelyek nem is volnánk ezeréves, kényes fiai a szabadságnak, akkor is a Török, Gálfi és Horváth vértanúságát itt a Marosmentén intő jelnek éreznők arra, hogy ez a mi szent folyónk nem szabadult még föl egészen! Emlékezzünk Eötvösre és alkalmazzuk örök szavait Erdélyre: hazánk könnye e folyó! S fiainak véráldozatától függ, hogy öröm, vagy bánat könnye lesz-e? Ezért föl a szívekkel és fejekkel, úgy menjünk haza a mieinkhez, mint akik a legsűrűbb magyarságot tapasztaltuk itt a szabadság oszlopánál, azt a magyarságot, melynek e kőoroszlán az őrzője s amelyről Ady azt énekelte, hogy „elvézik egy gondolatot!”

Mert, atyámfiai, megmondották nekünk a szabadság e hitvallói, hogy a magyarban is erősebb a gondolat a vérnél, mivel a vér kiontható, de a gondolat elpusztíthatatlan! Itt vagyunk az el nem múló magyar gondolat nevében és megköszönjük nektek, drága időnapelött halálrament véreink e megszentelt földben, hogy egyszerű, de örök példái voltatok a magyar halhatatlanságnak!

A marosvásárhelyi református kollégium évkönyve az 1939-1940-es és 1940-1941-es iskolai évről. Marosvásárhely, 1941., 33-36. oldal.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF LEVELE A MAROSVÁSÁRHELYI SZÉKELY NÉPLAP SZERKESZTŐSÉGÉHEZ

Tisztelt szerkesztőség!

Fogadják önök őszinte köszönetemet a Székely Néplap első számaiért, melyeket vettem, s melyeknek tartalma, amennyiben azt ilyen rövid idő alatt megérthetém, sok érdekest nyújt.

Meggyőződésemm volt mindig, s meggyőződésemm ma, hogy a magyarnak jövője — az erélyen kívül, mellyel Isten nemzetünket megáldotta — főképp műveltségünktől függ. A Kárpátok övével környezett hazánk erős geográfiai határaink következtében, mindig egy állami egészet fog képezni, melyet egy időre feldarabolni lehet ugyan, de mely később vagy előbb ismét egészzé fog összeforni, ezentúl épúgy, mint akkor, miután hazánk területe felett, másfél századnál tovább, egyszerre a török, az osztrák s erdélyi fejedelmek uralkodtak.

Szent István birodalmának egységét maga a természet biztosította, de más kérdés az: milyen lesz a helyzet, melyet mi s utódaink e határok között elfoglalunk? És miután hazánkban különböző nemzetiségek léteznek, és századunk a születési kiváltságokat, valamint az egyes családoknál, úgy egyes nemzetiségekre nézve sem ismeri el, a kérdésnek eldöntése azon helyzettől függ, melyet a magyar nép különböző képességeire nézve, testvér népei között elfoglal.

A múlt, mely fajunk tehetségét igazolta, nekünk nagy előnyököt ad, s ez — és számunk biztos reményt nyújt, hogy a népek között, melyekkel az egyenlőség alapján egy nemzetté egyesülünk, ezentúl is elődeinkhez méltó helyet foglalhatunk el. De a remény csak úgy teljesülhet, ha valamint elődeink vitézségök következtében, úgy mi munkásság és műveltség — azaz olyan tulajdonok által, melyek korunkban a felsőbbbséget biztosítják, e helyre érdemeseknek mutatjuk magunkat.

Felsőbbségünk a jelen s jövő korban, nem a múlt, hanem csak a jelen képességünk díjja lehet. És ezért én e törekvések között, melyekkel nemzetünk jövőjének biztosításán dolgozunk, mindig azokat tartottam a legfontosabbnak, melyek a műveltségnek terjesztését tűzték ki céljukul.

Ez lévén a meggyőződés, melyet sokszor kimondottam, s mindig követtem, felesleges mondanom, mennyire örvendek az irodalmi vállalatnak, melynek megkezdéséről önök tudósítanak.

Minden, mi a székely népnek, fajunkban talán legrégebb, de minden esetre egyik legmunkásabb s kitartóbb sarjadékának jólétét élémozdítja, minden, mi által e nép belső életével közelebb megismerkedünk, s közte s köztünk új kötélekek szövődnek, nyereségnek tekintetik minden magyar által, mennyivel inkább általam, ki soha azon szívességet nem felejtettem el, mellyel néhány év előtt — midőn a Székelyföldnek egy részét bejártam —, ott fogadtattam.

Őszinte sajnálatomat jelentem ki, hogy — mit óhajtának — a *Székely Néplap*-ban, mint rendes dolgozó társ nem vehetek részt. Sok elfoglaltatásom nem engedi, hogy előre kijelentsem, mit, s mikor írhatok a lap számára, egyébiránt legyenek meggyőződve arról, hogy vállalatukat a legnagyobb figyelemmel fogom követni, s valamint reményelem, hogy az támogatva a nép által, minden értelemben a „Székely nép közlönyévé” fog válni, úgy azon leszek, hogy lapjok —míg az önök által kijelölt irányt követi — nálunk is mennél tágabb körben terjedjen el.

Fogadják önök őszinte hazafiúi tisztelemet, mellyel maradok.

Pesten, augusztus 22-én, 1866.

Báró Eötvös József

Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben. Kolozsvár, 1932., 49—50.

SZILÁGYI DOMOKOS:

KÉT OVIDIUS

Gauss, a matézis Augustusa

Farkas és János, a matézis
önkéntes Ovidiusai.
Micsoda átok, micsoda sár
húz ide vissza, Vásárhelyre?
Micsoda átok, micsoda sár.
Micsoda balhit: hogy kell, hogy lehet
itt is.
Farkas az ős-bohóc:
a tudományé. Jó kedély
és jó megalkuvás: nincs más kiút.

János. Amolyan nyugalmazott
tüzértisztecske. Ám kérlelhetetlen
és rögeszmés. Paranoiás.
Hiába teremtett a semmiből
új világot. Ha sokan mondják,
el kell hinned: te vagy hülye.

A matézis Augustusa
még nem tartja érettnek a világot
az Appendixre. Bölcs öreg,
túl bölcs öreg. A világ sosem érett
meg semmire — hát nem tudod?
Így léssz önkéntelen Augustus.
Te találtad ki Lobacsevszkijt?
Mi mindent hisz már a paranoiás
tüzértiszt! Bolond vagyok. A
világ bolond. Vagy egyre megy?

Vagy mindig várni, várni kell?
Mióta? meddig? várni, várni kell?
Mióta? meddig? még halálíg

sem elegendő? A matézis
nem ismer prófétát. Nem ismer
e város sem. Bort és sarat.

Gyilkoljátok le a szinonimákat!

Ó, Gauss mester, ó, tudománynak
diplomátája!
Európa oly messze van.

Szilágyi Domokos: Kényszerleszállás. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1978., 353—354. oldal

FARKAS ÁRPÁD:

A TÖKÉLY KISZEMELTJE

Bolyai János emlékének

Elmém, hogy működjék, ne csak lásson,
tartottam csikóként parázson,
s lettem jó járása, kedve
végett a Tökély kiszemeltje.

Nem hódolhatok én e ritka
öröklétnek, mely elnémítana,
hatalomnak, ha nincsen arca,
zsarnoknak, kinek nincs hatalma,
úrnek, amelyben nincsen helye
gondolatnak — hogy megfigyelje.
Akarom, kitessek konok voltom —
saruit immár meg nem oldom,
nem fogadok fölfebém rendet,
csak mit magamnak én teremtek.

Tántoroghat a Tökély dúltan
köröttem, mert már megtanultam
szfzni piciny parázsból lángot —
s a Semmiből egy új világot!

Farkas Árpád: Alagutak a hóban. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1979., 38. oldal

A KÉT BOLYAI TRAGIKUMA

Az erdélyi magyarság szellemi örökhagyói közt világgraszoló fénnel tündöklő a két Bolyai: Farkas (1775—1856) és fia, János (1802—1860). Hogy életükről és munkásságukról aránylag mégis keveset tud a nagyközönség, annak oka az, hogy mindkettőjük géniusza a szélesebb rétegek számára csaknem megközelíthetetlen területen: a matematika és geometria terén ragyogott a legmaradandóbb fénnel. Azt hiszem, ez lehet a magyarázata annak is, hogy annyira emberi tragikumuk és megragadóan érdekes történetük eddigéle nem ihlette nagyobbszabású alkotásra erdélyi elbeszélőinket. (E tanulmány írásakor Tabéry Géza „Szarvasbika” című regénye előttem még ismeretlen volt.) Sem a saját képességeim, sem ez az alkalom nem engedik meg, hogy tudományos munkásságukat méltassuk. Erdély nagyjainak arcképsorozatában a múlt örökségének hálás számbavételeképen, minket elsősorban lelkiületük és mély emberi tragikumuk érdekel. A két Bolyai élete a legizgalmasabb lelki regény s ha tudományos munkásságukat csak ennek a regénynek megértéséhez szükséges mértékig vesszük is figyelembe, bőven van miről elmélkednünk velük kapcsolatban.

Bolyai Farkasnak, az apának alakja sokoldalúbb, vonzóbb, melegebb részvétre bírabb; élete változatosabb és regényesebb. Csodagyermek volt, akivel 9 éves korában már úgy dicsekedtek az enyedi kollégium professzorai, mint egy öreg tudóssal. Latin verseket rögtönzött, Homéroszból 500 verset tudott könyv nélkül s héberül is gagyogott. 14 jegyű számokból hiba nélkül vont négyzet- és köbgyököt fejből, noha, mint maga mondta, az okok még rejtve voltak előtte. Már tanulóifjú korában beszélt latinul, németül, angolul, franciául és románul. Hol a teológia, hol a matematika, hol a festészet érdekelte, s nem tudott választani köztük. Az utóbbiról mégis lemondott, mert a sajátkézfíttette lőpor robbanása élete végéig meggyengítette szemeit. Volt ateista és ortodox, misztikus és az észvallás híve. Egyszer katona akart lenni, egyszer színész. Már felnőtt korában tanult meg hegedülni s annyira vitte, hogy a legnehezebb quartettekben játszott, a klasszikus zene ismeretében és átértésében pedig nem volt előtte terra incognita. Egy időben drámákat írt, a gondolatok mélységében és a nyelv buja eredetiségében gyöngyszemeket, melyeket azonban nem tudott a kompozíció szálaira fűzni. Szenvedélyes kertész volt, aki nem vetett számot a tér kereteivel s egy kis kertben patakvitelt, vízesést, erdőt, kunyhót, oltóiskolát, palántatelepet létesített. Majd eredeti rendszerű kemencéket épített, majd olyan kocsi, amelyeket a benne ülő hozzon mozgásba s amelyben még kályha is volt. A rossz

nyelvek szerint a kocsi nem igen szaladt, de ez nem akadályozta Farkast abban, hogy felséges naivsággal egy hátulsó ajtócskát is ne alkalmazzon rá, amelyet „elragadás” esetén veszély nélkül le lehessen szállani. 1820-ban erdőinspektor akart lenni s evégből negyven könyvet tanulmányozva át, az első magyar erdészeti szakkönyvet írta meg. Mégis főleg atyja kedvéért tanár lett a marosvásárhelyi református kollégiumban, hogy, mint mondta, ne tartsák rossz polgárnak és embergyűlölőnek. Nagyon szegényes viszonyok között élte le itt hosszú életét s az elmondottak közben lett tudományos munkáival a matematikai kritika és a modern tartalmi matematika gondolatainak úttörője. Nem utolsó tette volt az sem, hogy a magyar nyelvet egy csomó új műszóval gazdagította, bár a szabadságharc utáni bánatában egyszerűen úgy látta, hogy csak a német nyelvnek az anyanyelv helyébe tételével lehet megmenteni a nemzetet a teljes elvesztéstől.

Rendkívül jellemző Farkasnak az életben s az emberek közt való forgolódása is. Egy cseppet sem volt a jól ismert, savanyú matematikus. Csodálatosan érzékeny szíve volt, amelyet lobbanékony, türelmetlen természete csak még inkább izgatott. . . Németországból hazajövet Passauban 10 jámbor polgárt rémített halálra vadul forgatott szemével és botjával, amikor a kávéházból ki akarták dobni, a katonai őrszemet pedig, aki kedves pipáját akarta elvenni tőle, vakmerően falhoz mázolta. De nem volt mindig ilyen veszedelmes sem. A Bécs felé menő hajón egy 15 éves ártatlanságot vett védelmébe, kioktatva őt az erénye ellen leselkedő veszélyekről, megsajnálva a Bécsbe, szolgálatba menő, falusi libácskát. Azt kell hinnünk, hogy mégis ő volt az ártatlanabb, mert végre is alig tudta lerázni nyakáról védencét. Vigyázatlanul saját maga okozta sebében súlyos betegen feküldve Pesten, pénz és gyógyszer nélkül, még ő mulattatta a Vörös Ökör vendégeit, pedighogycudarul oda volt. Szép arcú, hosszú fürtű, tűzes szemű, kifogyhatalanul ötletes legény létére a hölgyek kedvence volt, s Erdély főrangú dámái nem ismertek nála különb gavallért. Úgy kurizált Farkas, hogy társaságból hazamenet maga mondta: ellobogtam, s a szemei még akkor is szikráztak. A 18 éves Benkő Zsuzsánna szívét is egy rohammal vette be egy bálon, bár ennek a csatának ő lett szegény feje a vesztese, a szép és ábrándos asszonyka terhelt lelkű volt s örületben halt meg, beteg lelkét fiára hagyva szomorú örökségül. De kétségtelenül legszebb vonása volt életének Gaussal, a világhírnő matematikussal való, a tudomány iránti rajongásból fakadt holtig tartó barátsága, amelyet boldog ifjú korokban kötöttek a göttingeni bástyán, ahol e már nagy hírnő német tudós így kiáltott hozzá: ön lángész, ön barátom! Elválásuk után, fogadalmukhoz híven, minden hónap végén egy napot szenteltek a barátság ünnepének, mikor pipáikat egymás tiszteletére kiszíván, egymás felől gondolkoztak. Meg-megszakadó levelezésük életük végéig fennállott, dacára, hogy Gauss, Farkas szerint a dicsőség templomára vitetett, ő pedig elesett. Farkas azonban szintén királyi lélek volt, nem is tartotta szükségesnek, hogy 1852-ben a kollégiumot látogató királynak neve említésével mutatkozzék be, mikor a

felség azt kérdezte a bemutatás után, melyet Farkas végzett: és ön kicsoda? a tudós így felelt: én a matézis professzora vagyok.

Jánosban, a fiuban már külsőleg kevésbé változatos, egyoldalúbb és végzetesebb módon nyilatkozott meg a lángész tragikus hatalma, az anyjától öröklött lelki terheltség sötét borújától is árnyazva. Megvoltak benne is a csodagyermek korán mutatkozó felvillanásai, de atyja szétfutó, mindenirányú érdeklődésénél tömörfettebben; a költészetet pld. gyűlölte s az ezermesterkedést megvetette. Virtuóz hegedűs, félelmetes vívó s atyjának ezirányú tehetségeit tökéletességre vivő, de viszont mord, kötekedő, összeférhetetlen természet, akinek fényesen induló katonai pályáját is el kellett hagynia. Kétségtelen, hogy amihez hozzányúlt, abban mind többre vitte, mint Farkas, így főleg a geometriában, ahol halhatatlan dicsőséget szerzett a magyar névnek, de viszont emberi képéből hiányoznak az atyját oly kedvessé tevő költőiség, emberszeretet és ideális lelkesedés minden nemes ügy iránt. Másfelől azok a hibák, amelyek az atyában csirájukban megvoltak, a fiuban végzetessé váltak. A makacsságból hajthatatlanság, a dévajtságból összeférhetetlenség, a bátorságból vakmerőség, a szeléd melankóliából embergyűlölő búskomorság, a felrezenő vágyakból magát nem becsülő érzékiség bozítja nőtt ki s fojtotta meg ezt a nagyra hivatott életet. Mind a ketten hordozták a megneemtés tragikumát a kisszerű környezetben, de míg az atya egy szomorúan bölcs gesztussal megalkudott sorsával s sikerért és elismerésért lázongó szellemét mindig egész hévvel vetette bele méltó, vagy méltatlan dolgok, szórakozások sodrába, feledtetni magával az el nem érhetett dicsőséget, a fiú mindenkit vádolva, gyanusftva, marcangoló dühvel, sötét gyűlöletben sarkalta egyre fogyóerejét vad erőlködésekre, melyek a végén már egy, sajnos, sivár és szeretet nélküli vallás megalapítása felé tévedtek. Így Farkas mégis megőrizte lelki egyensúlyát s játékaiban fel-felüdülve, folytonosan haladva térhetett vissza életének hitestársához, a tudományhoz; míg János, bármennyire kicsinyelte is atyjának ezt a lelki kikapóságát, egyetlen ifjúkori remekművecskéje után egyre szomorúbb hanyatlással, erőlködéseiben egyre terméketlenebbül csúszott alá a testi-lelki züllés sötét lejtőjén, úgy, hogy míg az atya meg nem értve is köztiszteletben élt és halt meg, a fiúval barátkozni is szégyennek tartották az emberek.

A két Bolyai tragikuma az egymással vívott harcban bontakozott ki s mivel a fiú nem volt más, mint az atya zsenijének tömörfített, erejében és fogyatkozásaiban megnagyított, de egyúttal beteg kiteljesedése, ennek a harcnak megakadályozása a Farkas kötelessége és leckéje lett volna. Ha ő úgyis mint atya, úgyis, mint mester, a gyermekben és tanítványban megértő örömmel tudta volna üdvözölni a nagyobb igazságot s számot tudott volna vetni a beteg gyermek lelkiállapotával, akkor ez a megrázóan szomorú, noha tanulságos harc nem következett volna be. De Farkas csak addig tudta igazi, atyai szeretettel irányítani és figyelni gyermeke fejlődését, amíg az az általa taposott és egyedül helyesnek tartott ösvényen járt. Helyesebben mondvá Farkas nem tudta elvisel-

ni, hogy fia egy általa megoldhatatlannak talált, kínzó rejtélyt, amelytől ő szeretettel óvta, megoldjon és pedig úgy oldjon meg, hogy atyjának és valamennyi előtte járt kutatónak fáradsága e megoldásban ne betetőződjék, hanem ok nélkülülének és hiábavalónak bizonyuljon. A Bolyai János felfedezésének zsenialitása u. i. épen abban van, hogy, míg az előttejárók és atyja is az Euklides párhuzamos teóriáját, a XI. axiomát, vagy V. posztulátumot be akarták bizonyítani s olyan szirtnek tartották, amelyen hajótörést szenved a geometria tudományának ellenmondásnélküli igazsága, amíg ez bizonyítva nincs: addig János felfedezte, hogy az atyja által, a tiszta tudományon esett mocsoknak tartott rejtély kérdése egyszerűen hiábavaló, mert ez a posztulátum a geometria felépítéséhez teljesen felesleges. Felfedezése által nem csupán egy antieuklidesi geometriához jutott, amelyben az V. postulátum nem igaz, hanem egy olyan abszolút geometriához, amelynek úgy az euklidesi, mint az antieuklidesi geometria a végtelen sok között csak egy-egy speciális esete.

Hogy az atya e felfedezés zsenialitását és véglegességét nem értette meg, az a maga gondolatához tapadt ember elfogultságából, szellemi életösztönéből érthető meg, amely kicsinyes ellenkezésekre és a göggel védekező, legyőzött tudós szánandó magatartására vezette. Csak növelte a bajt a bírál felkért Gauss tartózkodó ítélete és az a kijelentése, hogy ő maga a János gondolatainak már régen birtokában van. Az ifjú Bolyai teljesen meg volt győződve a maga felfedezésének jelentősége felől s atyjától és Gausstól azt az önzetlen segítséget várta, hogy munkáját minden erejükből siessenek a megérdemelt nyilvános elismeréshez juttatni. És valljuk meg, hogy a két öreg tudósnek csakugyan ez lett volna a legszebb győzedelme és isteni diadalma önmaguk felett. De, úgylátszik, nagy ily kísértés földi halandóra. Mulasztásuk következménye lett az, hogy a titok felfedezésére János után eljutott Lobatschewskij orosz tudós művéről hamarabb vett tudomást a világ, s így az elragadta a magyar tudóstól az elsőség dicsőségét. Bolyai Jánost mérhetetlenül elkeserítette a Gauss magatartása. Nem tudta elhinni, hogy ha Gauss csakugyan birtokában volt az ő felfedezésének, miért nem tette közzé azt? „Az a körülmény, hogy a matematikusok között nagy számmal vannak felületesek, értelmes embernek nem szolgálhat okul arra, hogy csak felületest és középszerűt alkosson. Ez egyenesen természetellenesnek és merő oktalanságnak nevezhető. Gauss ahelyett, hogy (munkáim) nagy becsét egyenesen, határozottan és nyíltan elismerte volna és nagy örömet és érdeklődését nyilvánítva, arra törekedett volna, hogy a jó ügynek illő fogadást szerezzen, inkább mindezek elől kitérve, csak jámbor kívánságokkal és a kellő műveltség hiánya feletti panaszokkal érte be. Bizony nem ebben áll az élet, a munkálkodás és az érdem.” E keserű igazság bizony súlyos ítélet a nagy tudós emberi gyarlósága felett s a Bolyai János lelkében megfészkelt gyűlöletnek szomorú, de világos magyarázata. De Gauss messze volt és magasan állt. A nyugat-európai tudósnak büszke magasságából könnyű volt egy hűvös és kegyes gesztussal elintézni a szegény barbárt, aki a világtalan kelet

sötét, sáros és kultúrátlan zúgában, megfosztva az éltető és számontartó tudományos milió segítségétől, egyedül benne reménykedett és általa hitte a nagy szellemi közösség levegőjére juthatni fulladásra ítélt igazságával. Hogy csalódott, nem első és nem utolsó magyar tragikum volt, amelyet ránézve későn hozogattak helyre derék külföldi és magyar tudósok. Egy égő könnyet lenyelve, nyugtázzuk örök végzetünket ebben az esetben is, mert meg vala írva, hogy nekünk Európáért csak véreznünk szabad, de büszke szellemi életébe elismeréssel belefoglalni nem. Coki barbár!

De ha Gauss messze is volt, annál közelebb volt Bolyai Farkas. A dicsőség elérhetetlen álmait, amelyeket a maga hivatása terén hiába kergetett s amelyeket hol a költészetbe, hol a kertészkedésbe, hol a szép asszonyokkal folytatott flörtökbe iparkodott beleölni s megalkudni velük, Isten valóra váltotta gyermekében. Élete előkészítő talajul volt szánva a fiú kivirágzásának. Az ő igazi nagysága és életének koronája az az elismerés lett volna, hogy fiának növekednie kell, neki pedig alászállania. Kivételes lelkéhez kivételesen nagy erkölcsifeladatot kapott. Az örök igazság megkönnyítette ezt a súlyos, szép leckét azzal, hogy tulajdon véreben kellett volna élete beteljesedését üdvözölnie, de ellensúlyozta azzal, hogy tulajdon hibáinak túlzott szövedékébe burkolta a fiú lelkét. Így lett a tűzből kicsapó láng helyett a tűzre loccsanó víz kettejük viszonya. Ha Farkas megérti, méltányolja és támogatja fiát, talán elmaradt volna annak sötét erkölcsi bukása, sőt legalább az atya szeretetében emegértést találva, további gazdag fejlődésre jutott volna. De az ellenkezés és kicsinylés a fiú terhelt, rosszabbikénjét váltotta ki. Engesztelhetetlen gyűlölet lobbant ki az atya és a fiú között. Rettentés szócsatáik, egymás bűneinek méltatlan felhányyása, egymás pogány kicsinylése és gyalázása s az egymással egészen súlyos kardpárba jívásáig fajult gyűlölet sötétítik el életüket. Az atyának súlyosan kellett bűnhődnie: az a vádat kellett fiától elhordoznia, hogy a felfedezésének elsőbbségével dicsekedő Gaussnak ő árulta el és játszotta ki fia titkát s így lopott jószágon hamisan játszották az elégedetlent. Szörnyű fekete pontként zárja le az atya életét a fiúnak a holtan fekvő felett elhangzó csúf káromlása: „keveset használt az emberiségnek!” De teljes a fiú bűnhődése is. Az apák bűnét hordozó és saját magában azokat soha nem felejtő gyerekek, az apjában magát gyűlölő és ítélő fiú, kilendülve az erkölcsi világrendszéréből, kilobbant géniuszának üres fantomját kergeti s a meghalt ihletet akarja vad erőltetésekkel egekig repíteni. Túlélve önmagát, feldúlt és békétlen élete sötét üszkein hal el, immár senkitől se siratva.

A tudomány birtokába vette a Bolyaiak örökségét, amit alkothattak, az hal tovább. De hogy mit alkothattak volna, az fájó és hiábavaló kérdés maradt. Nem a körülményeken, önlelkük örvényein veszett el az, ami az Isten szívében drága tervként szunnyadott felőlük. Két magyar, még ha apa és fiú is, nem tudnak egy nagy isteni gondolat együttes megvalósítói lenni? Vagy éppen fájdalmas, tragikus intőjelekkül rendeltettek komor egünkre, hogy megértsük: a mi nagy és

értékes a magyar lélekben még a széthúzás átka alatt is, az a legnagyobb, a legértékesebb, örökre elpusztíthatatlan és örök életet adó lehet a szeretetben!

Makkai Sándor: Erdélyi szemmel. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1932., 155—164. oldal.

SZÉKELY JÁNOS:

BOLYAI HAGYATÉKA

A koponyacsont

Im, itt a csont, mely ötven éven át
A sírok minden mocskait beszívta.
Nézd: ős leletként őrizi még a ritka
Nagy agyvelő pár domborulatát.

Csak ez maradt, e furcsa csontszilánk,
E tört edény, mely ívesen homorlott,
S a gondolat, mely egykor benne forrott,
Hogy fényt árásszon máig is reánk.

Építsd fel hát e csont köré alakját,
Találd ki végre szép, magányos arcát
E hímporos, nagy délutáni csendben.

Mert ecsetre se vette azt a Század,
Ki új világot alkotott magának,
És igaza volt mindenekkel szemben.

A kard

A tippánós rög mélységében kushadt
Töretlen kardja ötven évekig.
Kis, rozsdá pletykák rágták éleit,
De peng, de vág, és fénye sem fakulhat.

Hej, hányszor bánták szittya villanását
Duhaj tivornyák pöttöm hősei,
Kik mertek rája nyelvet öltetni,
Legyűrve később népe lázadását!

Ne hidd, utód, hogy hírüket kívántal
Nagyob és szentebb párbajokra szánta
E kardot, melyen holtan ring a béke.

Országló népe sorsát bírta arra,
Míg elérte az ostobák haragja:
Bolondok, bölcsek bús kitüntetése.

Kéziratok

Im, itt az írás, mely sosem fakulhat,
Mert vérrel írták mindenegy sorát.
Százszor betoldta, százszor húzta át,
Míg izzadozván meglelé az utat.

A buja jelzők sűrűje alatt
A meztelen lényeghez, a maghoz,
Vagy más nevén: az élő gondolathoz,
Amelyre szennynek árnya sem tapad.

É íme: gyöngyöt izzadott a szóból!
Tán rossz író, de nagy írástudó volt,
Ki megsejté az írott szó becsét.

S e mappa, melyet csonka műve tölt ki,
Konok, magányos lelkét úgy megőrzi,
Mint árva gyermek holt szülők szemét.

A sír

A domb, mely őrzi százados porát,
Oly meddő, mint a nedves őszi kertek.
A gót fenyők közt vének ténferegnek,
Imitt gyanítva szívesebb hazát.

Nagy, özvegy varjak bódorognak itt,
És csípős szelek vadlibái húznak,
De ők, a holtak, csöndesen alusznak,
Szemükbe zárva éltök titkait.

Eltűnődöm a fésületlen hanton,
Hívom, s hiába vergődik a hangom.
A földsüket rög árcai felett.

Mivelhogy nem a holtak takarója:
A végtelen tér gyűrűzése óvja
E hunyt napot, e fénylő életet.

Vásárhely

És ennyi csak: fojtá az ingovány,
Hírért és művét mind gyomrába vette.
Úgy sejtem én: a zivatart szerette.
Ha megjött néha éjsötét lován,
És feldübörgött alatta a tág
Zsindelytető, hát nézdelődni állott,
Megáldva ott a gyom-szagú világot,
S a benne ringó, terhes almafát.

Nagy, hóhér szelek tépték künt a lombot —
Ő ablakánál állott és mosolygott,
Nem bánva almát, sárba hullt magot.

Hisz ő is, ő is széles szívvel, önként
Engedte hullni kőnya szép gyümölcsét,
Pedig csak egyszer virágozhatott.

Domáld

Hogy társtalanul hagyta zsémbes atyja
(Mint élőket a kora holtak), és
Hogy unta már a meddő szenvedést:
Szülői házát ő is megtagadta,
Hisz ő is, ő is széles szívvel, önként
Engedte hullni kőnya szép gyümölcsét,
Pedig csak egyszer virágozhatott.

Ekét fogott, s a nyurga szilvafák
Tunyán tenyésző népéhez butulva,

Törötten nézte, merre tart a durva,
És mégis tág és otthonos világ.

De hogyha végül féljobbágyi sorsa
Szilaj szívéet a nép felé sodorta:
Bezzeg lebfirták lázadó szavát!

Nem értve senkit, senkitől sem értve,
Jaj, honnan volt hát mersze, ihletése
Tanítani, szidni szörnyeteg korát?!

A démon

Ő társául a dühöket fogadta,
Megosztá vélük ágyát, asztalát,
S a Démon ellen hergelé hadát,
Ki ért gyümölcsét mindig elragadta,

Ki napja keltét mindig elfedé,
Ma Göttingában bontva szárnyat, aztán
A fénybe tikkadt ős kazáni pusztán
A tikkadt fényből szárnyalván elé.

Átkozta, vította, tépte azt a Démont,
Míg képe kettős emberarcra bomlott,
Mindkettő drága, bús és büntelen.

Jaj, bölcsnek kelle lennie valóban,
Hogy két haladó értse csak e korban,
És mind a kettő vetélytárs legyen!

Utópia

És gyermekül az ordító magányt,
A húség fattyú magzatát fogadta.
De új kor álmát oltogatta abba!
— Ha majd utóda lésszen, valahány

Értelmes gyermek születik a földre.
Amikor majd a szűjas jobbágy-népek

Megszállják ezt a zendülő vidéket,
S az úri porta szertehull dörögve,

Ha majd a balga babonák s a hit
Helyett a tudás rőt virágait
Hordozza tiszta homlokán a város:

Csak akkor bukkan lélekre a lélek!
Így hitte mindig. — S ugye, most már érted,
Hogy miért maradt holtáig magányos?!

A tett

Marasztalá a város sár-kezével,
Marasztalá a fürtelem s a gond,
És Démon úzte barna szárnyakon,
De lázas aggyal, lázadó meréssel

Ő gondolá a legnagyobbakat
(És néki ez is merő fájdalom volt),
Amit csak ember valaha kigondolt
A marosmenti zsúptetők alatt.

Nem épített. Nem fékezett meg örvényt.
Nem vert hadat. Csak eltörölt egy törvényt,
Egy ősi törvényt — ugye, értitek?

Int és tanít e példa, hogy ne lenne
A törvények közt egy fölösleges se,
Mivelhogy azt az ember sínyli meg.

Béke

Ő békületlen, roppant szellemével
Harcos, haragvó hatvan éven át
Az volt, aminek hirdeté magát:
Vad, szenvedő és mondhatatlan éber.

De senki jobban nem szomjazta még
A békülést, a meghitt, jó szerelmet,

S az estet, melyben bizton elpihenhet
E kőnba roskadt, késci vidék.

Lásd, így van ez: ki hatvan éven át
Itélte, róttá, vágta a tunyát,
Ki nem puhult a lázadó haragban:

Nyugalma végett élt csak éberem.
Békét akart — így lett békételen.
És mert beléhalt — így lett halhatatlan.

Prométheusz

Ott boldogolt a csillagok felett,
A jóságos és messzeséges úrben.
Ott boldogolt, ahonnan részegülten
Hull vissza már a lankadt képzelet.

De tüzet hozott, lángoló tüzet,
És tanftá övéit, merre vessék,
Mert gyújtogatni hősi kötelesség,
Míg van a földön kő és rémület!

Prométheuszként, egymagában állott,
De türt, de küzdött, alkotott, csatázott,
És helyt állt, mintha lánc kötözte volna!

Nem illett jobban Bemhez a vezérség,
Jobban Petőfi sem szerette népét,
Nem tűrte szebben kőnzatását Dózsa!

Depresszió

Aztán kitört és elborult a szellem,
Mint viharban a tornyok és a fák.
Megtébolyult az otthonos világ.
Nagy, ártó rémek néztek rá meredten,

Bagoly kísérte bársony szárnyakon,
S ő hajszolt vadként lesett néha hátra:

Nem állt-e meg a bölcs folyók folyása
A vert aranyként lángoló napon?

Hökkenten állsz és eltűnődve kérded:
Ő volt bolond, vagy tán inkább az élet?
Mert jaj, aki csak térdre nem borult,

Hogy megfűrössze homlokát a porban,
Ki halhatatlant alkotott e korban:
Mind belehalt, vagy beltébolyult!

A halál

És kihült szíve műhelye, amelyben
Dühös pörölyként csattogott a góg.
Mebénultak a fújtató tüdők.
Acél szemére rozsdá fátyla rebbent,

És három élő vitte sír felé
Hajdan hatalmas, pernyekönnyű testét,
Mely hű kovácsok szeneként esett szét,
Saját tűzébe roskadván belé.

Elásták, mint az életben kifáradt
Öreg lovat, a vészgyanús kutyákat,
S a hunyt szenet, mely titkon még parázslík.

Vagy mint porát a lázadó kovácsnak,
Kitől örökké sanda tört kívántak,
De kardokat kovácsolt mindhalálíg!

Góg

A legnagyobbak gógje lüktetett
Szilaj szívében. — No, csülökre kapták,
Vakogva nyítták, mérgesen harapták
A jó kutyák s a rongy filiszterek.

Mint csiga szarva: önmagába bújt,
És néma daccal tűrte mind a vádat,

Mert rühellé a boldog ostobákat,
A telt hasat s a bérelt honfibút.

Hogy gőgös volt és hirtelen? — De végre
Mi más legyen, a vert hadak vezére,
Ki mégis-mégis sejti már, hogy győzött?

Hogy gőgös volt? — Hát gőgösek a kertek,
S a néma fák, ha társtalan teremnek
Szent magvakat, és édes, szép gyümölcsöt?

Mesterszonett

Im, itt a csont, mely ötven éven át
A tippanós rög mélységében kushadt.
Im, itt az írás, mely sosem fakulhat,
S a domb, mely őrzi százados porát.

És ennyi csak — fojtá az ingovány,
S hogy társtalanul hagyta zsémbes atyja,
Ő társául a dühöket fogadta,
És gyermekül az ordító magányt.

Marasztalá a város sár-kezevel,
De békületlen, roppant szellemével
Ott boldogolt a csillagok felett.

Aztán kitört és elborult a szellem,
És kihűlt szíve műhelye, amelyben
A legnagyobbak gőgje lüktetett.

(1954)

Székely János: A hallgatás tornya. Eminescu Könyvkiadó, Bukarest, 1972., 54—56. oldal

A MAROSVÁSÁRELYI KEMÉNY ZSIGMOND TÁRSASÁG

Az irodalmi társaság Erdélyi Figyelő című közlönyének szerkesztői beköszöntője

1876. október 27-én a belügyminisztérium a miniszter helyett báró Kemény Gábor államtitkár aláírásával egy erdélyi irodalmi kör alapszabályait erősítette meg. Ez irodalmi társaság a nagy publicista és kitűnő regényíró Kemény Zsigmond ünnepelt nevét tűzte zászlajára. Kikből alakult, hol és mit akart e társulat? Kedves olvasó, néhány évvel föllebb kell kezdenem.

1655-ben a halhatatlan Apáczai Csere János „Magyar Encyclopaediá”-jában így kiált fel: „műnekünk vallásunkon való fejedelmünk, bő országunk vagyon, s hol az akadémia?” A sok huzavona, torzsalkodás, irigység megette. S íme azt, amit a nagy ember élete összes törekvése legédesebb óhajlásával ápolgatott, de a sok árulkodó apró ember miatt fejedelménél kivinni nem bírt: kétszáztizennéht évvel később egy szerencsés politikai fordulat Kolozsvárnak megadta. De éppen csak ilyen akadémiát értett-e a mély logikus, a milyen még ma is a kolozsvári egyetem? Én azt gondolom, olyat, a hol egy hatalmas ifjúság pezsgő, lángoló élete mellett tudósok, írók, költők versenyben égő társulata adja az irányt, segíti a küzdőt, vezeti a bátortalant; a hol tudományos és szépirodalmi lapok, folyóiratok, szemlék terjesztik a szép, jó, igaz kultuszát; a hol évről évre újabb meg újabb irodalmi művek jelennek meg; a hol a régi Boetiusok, Csoda Miklósok, Dávid Ferencek, Szenczi Molnár Albertek, Geleji Katona Istvánok új fényben támadnak fel.

Erre az akadémiára a kolozsvári egyetemben minden szegeletkő megvolna. Brassai, Imre Sándor, Szabó Károly, európai hírvű tudósok és ha ilyen élet ott még sincs: hát akkor akármilyen szegény köntösben is, de meg kell indítani máshol és akárhol. De annak az akadémiának melyről ezer gondja és szenvedése között is a dicső Apáczai álmodozott, legalább sátorkaróját le kell verni egyszer valahára, ha talán most még Marosvásárhelyt is.

Zilahon és Sepsiszentgyörgyön, Enyeden és Udvarhelyt, Kolozsvárt és Csíksomlyón évről évre özőnével száll ki az ifjúság az élet, ambíció ösmeretlen ege alá a Homér örökszép verseivel; a Horác magasztos ódáival; a Tukidides fényes képeivel; a Cicero merész tekintetével; a Demosthenes lángoló haragjával; a

Petőfi iránti csodálattal; az Arany János iránti mély tisztelettel; a Jókai ragyogó fantáziájának bűbajos alakjaival; a költészet isteni mosolyával; a jövő bátorító szent hitével. Szíve megtelvén, írma, de hova, menne, de merre, szólna, de kikhez? Budapestre menjen? oh első röpülésnek messze van az. Vagy forduljon Kolozsvárra: ott egyetlen szépirodalmi lap sincs; vagy egy egyházi lap, s két politikai orgánus; vagy egy idegen nyelven írt tudományos — kétségkívül — becses közlöny, de zárt ajtókkal, mikhez a kulcsokat nem az iskolákból hozzák. Van egy gazdasági lap, természettudományi füzet, de csarnok, hol az örök babérkoszorú mellett a szerény, bátortalan ifjú ibolyacsokra is helyet talál: nincs. E jelenetre nem jajdul-e föl az érzőbb szív Arannyal:

„Íme a szép tavasz kieset az évből . . .

Köszönjük, — a tisztelet és hála forró érzetével köszönjük az összes hazai sajtó ama nemes biztatását, részvétét, mellyel a Marosvásárhelyt alakult „Kemény Zsigmond Társaság”-ot az élők és élni valók számára sorozta. De kiből alakult e társaság?

A Marosvásárhelyt lakó igénytelen névtelen emberek mellett az erdélyi származású s Erdélyben lakó legjobb nevű írókból —és hol? Ahol a lelkes Aranka György küzdött a magyar akadémia felállításáért, ahol a nagy Bolyia szórta lángesze világra verő sugarait — ahol Erdély újabb büszkesége Dósa Elek született, tanított, élt; ahol a múlt század Fogarasi Pap Józsefe, Kovásznai Sándora és annyi jeles erdélyi tudós tanára élt és működött.

És milyen céllal alakult ez irodalmi kör?

Hogy a régi és újabb székely-magyar nyelvészeti sajtóságokat és népköltészet emlékeket felkutassa és összegyűjtse;

hogy a széptudományok köréből dolgozatokat nyújtson, s a Társaság jelesebb munkáiból nyilvános felolvasásokat tartson;

hogy a régi és újabb jelesebb szépirodalmi és nyelvészeti művek megjelenését eszközölje;

hogy a törekvő nemesebb ifjuságnak az irodalom terén vezetője, bátorítója legyen.

Lapunk programja a „Kemény Zsigmond Társaság” e körvonalazott céljainak lehető elősegítése . . .

Erdélyi Figyelő (Marosvásárhely), 1879. szeptember 7., 1—2. oldal.

ZÁSZLÓHAJTÁS TOLNAI LAJOS ELŐTT

Már ez nem irodalmi kérdés, ha irodalomtörténeti is.

Az a gyilkosság, amit Tolnai Lajoson elkövetett az élet, beletartozik a magyar történelembe. Semmi sem mutatja meg annyira a múlt korszak szellemét, mint ez a bámulatos és megreszkettető sors.

A magyar átalakulás kora a negyvennyolcas fordalomtól a világháborúig tartott. Ez alatt az idő alatt kellett a Tripartitum népének a modern európai nemzetté átalakulnia. A feudálizmus leépítését, a népszabadság megteremtését kellett ez alatt az idő alatt végrehajtani.

Roppant szerencsétlenség volt, hogy azok a tehetségek, akik a negyvennyolcas időkot megteremtették, irányították, vagy elestek, mint Petőfi, vagy emigrációba szorítottak, Kossuthral, vagy elnémultak, vagy átnyergeltek. De csaknem valamennyien lehetetlenültek. Voltak, akik megtalálták a saját életüket az új korszakban is, Deák, Eötvös, Jókai, Kemény Zsigmond. De ezeknek közös vonása, hogy egyikük sem volt elég rohanó és viharzó: így az általuk vezetett munka a fontolva haladás igen lassú és igen ingadozó útján ballagott.

Nem is volt tiszta képük a tennivalókról. Nagyon is okos emberek voltak, akik bele tudtak fulladni a mindennapok percmutató lassúsággal haladó ütemébe. Így kellett annak történnie, hogy még a jobbágyfelszabadítás végrehajtása is az abszolutizmus hivatalnokainak emlékéhez kapcsolódik. Amily nagy és tüzes volt a magyar nemesség a megajánlásban, annyira nem volt képes résztvenni a végrehajtásban. Ha nem töri le a nemzeti ellenállást a hatalom, ha természetes módon a megszavazók maradnak a vezetésben, akkor egészen másképpen folyik ez is le. Akkor gyorsabban és alaposabban lehet megcsinálni a nagy átalakulást. Így azonban egészen céltalanul, tervtelenül adódott és oldódott a végtelen távolságok átvirradása.

A magyar nép, a magyar falvak, tökéletesen magukra maradtak. Egyformán megsemmisült az odáig uralkodó nemes osztály, ahogy képtelen volt felsarjadni az addig elnyomott jobbágyállapotban élő nép. A falvak kúriái nem kapták meg senki részéről azt a politikai lökést, hogy azonnal és habozás nélkül vegyék a kezükbe történelmi hivatás alapján a további alkotó, építő és szervező munkát. Ezek a szegények úgy maradtak álmodva és elálmélkodva az új napok alatt. A régi uraskodás, ami annak idején csak természetes következménye volt foglal-

kozásuknak: a fegyveres rendtartásnak, most minden alap nélkül mint végcél és rendeltetés állott öregek és fiatalok lelkében. Kénytelenek voltak megfosztva földjüktől és annak ellenértékétől, elválasztva a régi termelési rendtől s annak munkásságától, bele nem tanulva s meg nem tanítva az új életformákra, — a sűrva vigadást kitermelni s bor, cigány és kártya mellett tékozolni el az annyira szükséges roppant értékeket.

Ugyanakkor a nép, szintén magára maradvá, vezetők és példaképek nélkül, félszázadig tovább élte a gazdanélküli méhkas tengődését. A falvak elvesztették az urakat s mégis jobbágyszellemben maradtak együtt, mert nem volt más lehetőség. Nem tudtak máséppé élni, csak ahogy háromszáz éven át tanulták: gyámság alatt. Maguk lettek önmaguk gyámjává: akkor kovácsolták ki a falutörvényt. Ahogy a parasztság a török időkben, mikor uraik elmenekültek, átvette a parasztvármegyét s maga játszotta s csinálta komolyan a nemesi vármegye mintájára a saját közigazgatását, most úgy tartották fenn a falutörvénnyel a rendet, a mérsékelt együttműködést, míg lassan az élet ezer részen be nem nyúl a lelkükbe s az állammal szemben is valami új viszonyt nem készít.

Ez egy titokzatos korszak, amelynek még nincsen meg a történelme s nincsen meg a lehetőség sem, hogy az ember belenézhesen. A szereplők lassan elhaltak, elmúltak, az oknyomozó munkát jóformán senki sem kezdte el.

Én éppen ezzel foglalkozom. Mióta a Kelet Népénél állok. Természetesen adódott: Most, ebben az évben sokat jártam azokon az utakon, ahol negyven évvel ezelőtt tanulmányútat tettem, az alföldi magyar paraszt falvakon, s alkal-mam van látni, mi hát az az átalakulás, amit ez az ötven év hozott. Én még a tiszta jobbágyfaluban éltem s annak három fő típusát laktam tizenkét éves koromig. A mai falu már egészen más, ha nem külsőségeiben, de a mai ifjúság szellemében igen.

S ebben a lázas kutatásban került a kezembe október elején Tolnai Lajosnak egy novellája: *A Szentistváni Kéryekről*.

A legnagyobb láz gyúlt bennem, ahogy olvastam, ahogy elolvastam. Ebben az írásban szinte kórisme szempontjából benne van az átalakulás korának csaknem minden igazsága.

Erdei Ferenc azt mondja, hogy a nagy téma esetleg nagy írókat mutat, holott csak a probléma nagy. Tolnai nem hasonlítható a falukutatókhoz, akik társaságban, egymást lelkesítve és a problémát kollektíve kidolgozva, csaknem egyforma nagyságban osztoztak munkán és sikeren. Tolnai nem vette készen a problémáit: azokat ő nem találta ott sem Jósikában, sem Kemény Zsigmondban, sem Jókaiiban. Azokkal a gondolatokkal, amelyek őt izzítják és perzselik, egyáltalán senki sem foglalkozott az ő korában, még az utána következő generáció írói sem, Mikszáth és Gárdonyi még mindig az alkotmányos kor letemperált, békeszeretetre törekvő némaságával érintették a fájó és kényes kérdéseket, s pl. soha senki nem merészelt a Bach-korszakról csak egy novellácskát is írni.

Ellenben Tolnai — ha valamiben alatta is marad ezek írói művészetének — a magyar sorskérdések legsúlyosabb gondolataival foglalkozik. Éppen a mai falukutatóknak a legnagyobb bámulattal kell feléje fordulniok. Ha van ősrük a magyar gondolatok történetében, Tolnaiban találhatják meg.

Németh László az egyetlen, aki valósággal a szívhallgató membránnal figyelte meg Tolnainak kiégett életét.

„Az a néhány író, aki korával szembe mert nézni — írja róla —, ez alatt az ötven év alatt visszhangtalan maradt. Megőrültek, elhullottak, öngyilkosok lettek, elkallódtak. Annak, aki e kor legjobb, vagy legalább is legerkölcösebb íróival foglalkozik, az a benyomása, hogy egy meszes gödörből húz ki kiálló kezek nyomán, behányt halottakat. Egyet-egyét kihúz s nem tudja, hányan vannak, akiknek keze sem áll ki az égő mész alól.”

Borzalom, hogy ennek az embernek, s ennek a nagy írónak el kellett tűnnie.

— „Óriáskígyó hipnotizálta a kort — mondja Németh László —, egy nemzet, egy világ rothad meg. A kiegyezés kora. Ki hitte volna, hogy Deák Ferenc világa a magyar történelem legrosszabb szakasza. Nem is tudnánk meg, ha Tolnai nem lett volna.”

Nekem sokkal nagyobb feladat Tolnaihoz nyúlni, mint Kemény Zsigmondhoz. Keményben nincs elrontható. A Kemény tartalma azonos; ha stílusát egyszerűbbé s kifejezőbbé teszem, mindenben a kettőnk közös hitét hirdetem.

Tolnai sokkal inkább más, mint én vagyok. Egyéni vibrálásban van, minden keveredik benne, ami emberben izgalmat okozhat s íróban. Rendkívül veszélyes hozzányúlni szavaihoz, pillanataihoz, észre sem veszed s meghamisítás történhetik: annyira egyéni, hogy szinte lehetetlen, hogy bárki is meg ne rontsa teljes adagolását, mint olvasó. Tolnai sokkal gazdagabb, mint Kemény: Kemény a vallásérkölcsei ideál, filozófiában, politikában csak a kikövezett utak döbbenetese. Tolnai, pap létére, idealista létére, — abszolút modern, túllícitálhatatlan s nem egyházi morálban él. Moralista, de erkölcsi alapon s az erkölcs nem azonos a könyvekkel. Titkos, titokzatos és elpirító. Ha simára fésülöm, szárnyait kötöm le, a héja szárnyakat.

Kemény eredményekkel dolgozik, Tolnai állandóan az impulzivitás embere.

Ha tanít, valósággal megtanít rá, hogy kell meglátni az életet, az életben a valóságot a valóságban a magot. Arra tanít, hogy kell megírni a megírhatatlant. Nem ismerek jobb író példaképet.

Abszolút szociális látása van. Hiányzik ugyan nála is a tudományos felkészültség, mint kortársaiban egész Európában, de lelki alkatánál fogva az embert csak mint társaslényt érzékeli.

Írásait úgy lehet analizálni, mint a riportot. Vagy a fényképet. Anyaga a valóságos élet. Ez az amit mondok, hogy meg lehet tőle tanulni, hogy kell regényírónak az életet nézni. Az ember, aki feltűnik előtte, azonnal kritikájával együtt jelentkezik a recehártyáján. Ez a látásmód ma már meglehetősen általános, de senkinél sem világít jobban a leíró szó, mint Tolnainál. Leggyengébb,

ha absztrakt művészi célt tűz ki maga elé. Először is hiányzik belőle az a szórakoztató anyag, ami nagy kortársait annyira kedvessé tette, mint a kellemes társalgókat a szalónban. Jókai csapongó és tűzijátékszerűen kápráztató fantáziája; Mikszáth egyéniségéből ömlő fehérasztali humor; a Gárdonyi közvetlen, individuális látása és pipaszó mellőli halk diskurálása; vagy az Arany János pompázatos népi koloritja. Ez mind nem adatott meg neki olyan mértékben, hogy ez legyen a fontos. Mert hiszen tudott az Arany nyelvén balladát mondani, a Jókai kedélyével aranyozni meg némely alakot, s helyzetet, a Mikszáth derűs humora nála marcangoló szatfrába mélyül s a Gárdonyi közvetlensége minden percben jelen van. De őt a tárgy ihleti s a tárggyal szemben való állásfoglalása hevíti kék lángig.

Így történik, hogy azok a „nagyok” sorra elvesztik aktualitásukat mára, ellenben Tolnai Lajosnak most nyflik meg a maga kora.

Hiszen még témakörét is csak ma értjük meg: az abszolútizmus kora. Soha eddig fel sem fogtuk, mi az. Csodálatos, hogy még a kisebbségi probléma sem vezette rá az utolsó húsz évben a szemeket. Tolnai tizenkét éves volt, mikor az a kor kezdődött és harminc, mikor befejeződött. Az írói fogékonyság teljes kora. Az írói látást, érdeklődést tökéletesen kimeríti az az anyag, ami tizenkét éves kortól a huszonnégyig gyűl fel benne s Tolnai egész harminc éves koráig élt a kisebbségben. S egyúttal az átmeneti korszakban. (Borzalom még rá is gondolni, hogy az átmenet a jobbgyságból a fölemelkedésbe, éppen kisebbségi állapotában érte utól a magyar népet.)

Részben ezért is hasonlott meg az előtte járt s az utána jövő generációval. A Gyulai kor, mely tíz évvel előbből jött, szerinte helyzeténél fogva mint nem illetékes állott a roppant átalakulás kormányánál, az utána tíz évvel jövők, Mikszáthék meg már nem tudták, mi volt annak a kornak lényege: szenvedésben. A kisebbséget az öregebbek a passzív rezisztencia árkából nézték, a fiatalabbak pedig ujjongtak, mint a kalitkából kiszabadult madarak, s nem is akarták tudni már, mi volt az a béklyó. Tolnai Lajos azonban kénytelen volt mindhalálig a történelmi epizódot élni, amelynek lassan egyetlen hiteles tanúja s egyetlen élő felkiáltó jele maradt. Mint aki a hekatombából őrzöngve marad az utókorra. Övé az üvöltés, a kor pedig tovább él.

Két roppant útéstől szenvedett. Egyik a magyarságnak ellenállásra képtelen volta a politikai elnyomatás alatt, — a másik a feudális társadalmi átalakulásnak tisztán életmentő s mindent kiuzsorázó átélése azok részéről, akiknek cselekedniök kellett volna.

Valóban keserves ajándék a Múzsáktól: megkapni sajátul a legkínosabb, a legkellemetlenebb, a takargatni való történelmi kort. Egész históriánkban alig van még egy olyan korszak, mely ezzel a két évtizeddel versenyezhet abban, hogy minden színsötét, minden hang nyomorult, minden alak förtelmes a köztük sarjadó ifjú lélek számára.

Mert ami nagy volt, felemelő és magasztos, az csak később derült ki. A nagyok, a dicsőek lehullottak a letört magányba, fát fűrészeltek és vetőmagot csáváztak: a felszínen mindenfelé csak a könnyű fajsúlyúak, a ledérek, a politikai kalandorok nyüzsgtek.

Tolnai a Múzsáktól csak a sértő, fájdalmas és kietlen elmondani valókat nyerte.

S azt a tehetséget, hogy úgy írjon, mintha „gondolatolvasó gép” venné fel legtitkosabb villanásait. Míg élt, hogy lett volna sikere! Hiszen revíziójára is csak most kerülhet sor, mikor nemcsak modelljei, de azoknak gyermekei is kihaltak.

De hát mindennek van határa, még a flastromot is lekaparja az ember a sebről, ha már meggyógyult s csak Tolnai marad leragasztva, eltüntetve?

Nincs még egy példa rá, hogy valósággal az egész közélet összefogjon egy ember ellen. Egy író, egy nagy író a legnagyobb regényírószem fekete kendővel köttetett be s ennek a szemnek sohasem szabad kivetíteni a világra a világot, mely benne van előre zárva?

Én itt most vállalom a szent feladatot, hogy egy szent embert, nagyjaink egyik legnagyobbikát mindazok között, akik valaha tollat vettek kezükbe hivatásukúl, kiásom a sírból s munkáit sorra felhordom vállamon s ölemben a mélyből.

Hiszem s vallom, hogy evvel teszek annyit a magyar ügyért, ha újra bírom írni Tolnai oeuvre-jét, mint saját munkássággommal, amit hatvan éves koromig végeztem.

Kelet Népe (Budapest), 1914. január 1, 1-3. oldal.

PETELEI

Tizennyolcadik esztendje, hogy elmúlt közülünk. Marosvásárhelyi szülőházának falára csak most került emléktábla s most is, mint életében, az íróársak érezték meg, hogy Petelei Istvánnal szemben vannak még alig leróható tartozásai az erdélyi magyarságnak. Közönsége életében sem volt valami nagy magános, beteg embernek. Rajongói nem voltak, csak tisztelői, azok is jobbára a céhbeli sorából. Mert „szomorú történeteket írt és az emberek nem szeretik a szomorúságot” — írják róla. Mindez azonban mitsem von le az író-Petelei értékéből s az ember-Petelei heroikus erdélyiségéből, aki agya bénultáig ennek a kis világnak és ezért a kis világet dolgozott, amit Erdélynek hívnak közönségesen.

Petelei csak nőhet. Abban a mértékben fog szemünk láttára megnyúlni feledésfátylakba burkolt alakja, ahogyan távolodik tőlünk, s amennyiben vesszük a fáradságot, hogy mentől közelebb törekedjünk hozzá. Amilyen gyorsan és határozott gesztussal megoldjuk lábainkon a smokkság divatsaruit, hogy a befogadásra kész lélek áhítatával lépünk elébe, csak a szépség illatára, csak a jószág ízére, csak az igazság tiszta ózonára szomjusan. *Befelé* kell megkeresnünk a Peteleihez vezető utat önönmagunkban. Falusi katolikus templomba kell belépnünk, ahol a hívek csípején nem suhog selyem s nem áraszt maga körül raffinált illatokat. A nehéz tömjénszag ebben a templomban bisziók és ménta szűzi parfümjével keveredik. Aki hívó, annak itt le kell roskadnia s nem a beleneveltség, nem a megszokás, de a felkavart lélek szederjes ajkai nyögik itt a bűnbánat ígéit:

— *Mea culpa! Mea maxima culpa!*

A mi bűnünk az is, ha Peteleit nem ismerjük eléggé, nem az övé. Ő megmutatta magát nekünk, lelke rejtet redőit is kitérta. Az elbeszélőre kötelező tárgyilagosság rideg páncélingén átforrósodtak az ember érzései. A szánalom, a megrendülés, az alázat, a bűntudat és bűnbocsánat, a simogató gyengédség Golf-áramai fűtik alá betűinek sötét tengerét. Ezért szomorú a legtöbb Petelei-írás, de nem tüntetően, nem a ripacs gyászbeszédnek könnyfacsaró szomorúságával szomorú. Az *igazság* szomorúsága ez, melynek fáj, hogy tükrében meg kell mutatnia ezt a hazug és beteg világot anélkül, hogy megmenteni tudná.

A mi bűnünk, ha Peteleit nem ismerjük, nem az övé. Félünk a szomorúságtól és félünk az igazságtól. Inkább a „kedélyes” Mikszáthot szeretjük, aki nevetve és vállveregetve mondja szemünkbe a maga igazságait, hogy mindjárt hozzáte-

gye: „Nono, azért te jó fiú vagy, csak az a himpellér Kozsibrovsky, meg a léha Noszty-gyerek, azok ilyenek.”

*

Vajon csak irodalomtörténeti érdem, hogy Petelei a magyar írók közül végre felfedezte a szatócsboltban hervadó vénkisasszonyt s a kisvárosi vargát? Vajon bűnéül róható-e fel az úri társadalommal szemben, hogy a péknében is meglátta a finomat, a törékenyt, a szenvedőt? Hogy vállára vett egy egész kültelki uccát mindenestől, odateregette az „urak” asztalára: nézzétek, ennyi szomorúság, ennyi gyámoltalanság, ennyi képmutatás, ennyi letörés, ennyi hősie nekirugaszkodás található a porban, a szegénységben, a kultúrátlanságban, vagy ami ennél is rosszabb: a félműveltségben. Az ő bűne-e vajon, hogy ebben a kicsi és lenézett társadalomban itt-ott felbukkan az „úr”, a piperkőc, a símbeszédű, a kéjvagyó, a rabló és tragédiák és vér és félrecsúszások és könnyek maradnak mindig elegáns szabású cipője nyomán?

Azt mondják, a realizmusnak, az erkölcsrajznak Bródy Sándor vívott ki polgárjogot a magyar irodalomban. Petelei Istvánt egyszerűen elfelejtik. Pedig ő volt az úttörő. De Petelei a magyar irodalomtörténetben egy kicsit mindig úgy szerepel, mint outsider paripa a lóverseny tudósításokban. „Futottak még” — csak hogy éppen nem írják le róla.

Az emberek egymást állították meg a pesti uccán, mikormég élt s mikor egy-egy új könyve megjelent:

— Olvasta-e az Árva Lottit?

És az emberek siettek őt elfelejteni, mert nem látogatta őket az irodalmi kávéházakban, mert nem íratott róluk a lapjában öles reklámcikket. Mikszáth bezzeg rendes tarokkpartnere volt magának a „Generális”-nak s folyósói karcolataiból az egész politikára éhes közvélemény tudhatta, hogy milyen jóban van azzal a Beöthy Aldzsival s a többi született méltóságosokkal és rangbéli kegyelmekkel.

Petelei pedig az ő *uccája* lakóival volt jóban s tovább a szelíd Bese-völgy virágaival, a havasok ragyogó reggeleivel, egyetlen asszonyával s a gyalujával és a hegedűjével.

Vidéki író volt. Eltemettetett. Hiába hozták ki a könyveit előkelő fővárosi kiadók. Hiába mutatták meg értékeit a Szana Tamások, Ambrus Zoltánok, az igazi írókat igaz művészetéért megbecsülőket: Petelei meghalt, mielőtt sírba szállt volna. Még kegydíjra sem szorult rá, mint ama másik nagy magános, morózus öreg, akit csak akkor kezdtek észrevenni, mikor kegyeket gyakorolhatott vele szemben a kis senkik hada. Mert Petelei inkább volt Gallában első, mint Rómában második.

*

Vidéki fró volt-e hát? Vidéki volt-e a szónak devalváló értelmében?

Vidéki fró volt-e Flaubert, mert croisseti magányát nem cserélte fel Párizs kéváházaival? Vidéki volt-e Arany János, mikor Szalontán életet adott Toldinak? Vidéki volt talán Berzsenyi, aki csak egyszer jutot el életében Pestre? Vidéki Gárdonyi Géza, akit a csömör költöztetett vissza az egri szőlők aljába?

„Egyetlen érdekünk ez országgrész érdeke” — írta Petelei, a publicista, 1886-ban, új lapjának programjával.

„Minél több helyt gyúlnak ki a tüzek az olíáron, annál nagyobb lesz a világoóság.” Ezt az Erdélyi Irodalmi Társaság alapítására felhívó cikkében olvashatjuk.

Petelei nemcsak születési helye és munkatere révén, de egész lelki alkatában az az frótpus volt a múlt század nyolcvanas éveiben, amely most van újra kialakulóban. *Erdélyi fró volt.* Erdélyi frónak is az a klasszis, mely egyszinten mozog kora európai frószellemeivel.

Odakinn Európában a hetvenes évektől számítják a réalizmus igazi fénykorát. A magyar irodalomban ugyanekkor még mindig a zseni fegyverzetében tündöklő nagy ideálista-romantikus, Jókai az egyeduralkodó. Még a kortárs Mikszáth is szívesen ideálistál, nemkevésbé a poézis területén, a másik elhomályosíthatatlan nap, az öreg Arany. A külföldiek közül is legszívesebben a romantikusokat: Hugót, Byront, Puskind olvassa az akkori közönség.

Erdély rezonált akkor is először a már nem nagyon új nyugati hangokra. Petelei, aki még csak réalista és Tolnai Lajos, aki egyenest a naturalizmus húrjai közé csap.

A pesti divatregényben ezidőben az öreg Dumas és Ohnet, de még inkább a német szentimentális románok mintájáa grófok és hercegek hódítanak s vesznek diadalt polgárleányok erényein, avagy megfordítva: polgárleányok bilincselik magukhoz a távolról csodált és irigyelt magyurak szívtét.

Erdélyben, Petelei novelláiban, elhervadnak és az Oltnak mennek a polgárleányok az előkelő csábítók hitványsága miatt. Az egyik ilyen figurát éppenséggel a sánta, ügyefogyott szolgálégény köpüli vérbe.

Más világ ez és az átlagolvasónak —cseppet sem szimpatikus világ. Mert nem hazudik. Nem keni el az élet valóságízét, nem cukrozza meg a tragédiát a happy end-ért.

Es csodálatos, Peteleinek, a kormánypárti lap szerkesztőjének, a már tekintélyes nevű frónak sohasem jut eszébe, hogy Jókai és Mikszáth mintájára kinézzen magának egy kormánypárti kerületet s hogy írói nép- szerűtlenségét a politikus olcsóbb eszközeivel népszerűséggé változtassa át. Pedig a magyar glóbuszon akkor politikusnak lenni minden volt, vagy majdnem minden. Irónak lenni pedig: semmi, vagy a semminél is kevesebb.

Petelei ehelyett, mfg küzdő erővel és egészséggel bírta, megmaradt a kolozsvári kormánylap szerkesztőjének, de mindennekfelett: erdélyi embernek. Idézett beköszöntőjének van még egy figyelemreméltó passzusa:

„A fegyverek egyike, melyet átveszünk, hogy tiszta kézzel forgassuk az erdélyi részek javára: az igazi liberalizmus. Ez az ige százados hagyománya az erdélyi részek magyarságának.”

Az akkori magyar kormányoknak sem volt mindig szívügye Erdély. Az elhanyagolt erdélyi ügyeket panaszló hangok állandóan ott kísértettek a budapesti napisajtóban, akár csak mostanában a — bukarestiben. Nyilvánvalóan nem a kormány szájafeze szerint beszél hát Petelei, mikor beköszöntőjében felsorolja mind az erdélyi sebeket, melyek elkötésre szorulnak. Helyet kínál minden panasznak, „gondos ügyelettel, szabadon. Beszéljük meg szükségleteinket, tárjuk fel a hiányokat.”

Szépirodalmi frásaiban csak önmagához következetes, mikor liberális, sőt — demokrata. Hiszen erdélyi. Azonfelül pedig kereskedő-család gyermeke, akit nem fűznek semmiféle kötelekek a történelmi osztályokhoz. És ő, ahelyett, hogy annyi mások példáján okulva fölfelé kapaszkodna, szemeivel inkább a mélységek, a kisemberek, az elhagyatottak, vagy éppen elnyomottak sorsa felé fordul. Olcsó babérokat itt is szerezhetne, ha hízelegne a mélységek lakóinak. Ha nyomorukat kimosdatná, ha beszédüket szalonképessé magasztalná. De ennél többet ad nekik: szereti őket. Szereti és szánja őket. Meglátja orcájukon az isten képére formált ember jegyeit. Patakít, a csizmadiát, a lutriszámokat álmódó Klasszit, a szabót, Urr Jóskát, a szegény letört gavallért, akit szerelmi bánata hűz le a fertőbe, az édesanyát, akinek öreg napjaira nem marad egyéb kitagadott fiából, csak az inségbe jutot színésznő-szerető: ő, mennyire szereti, hogy sajnálja, hogy simogatja. Hiszen jók ők mindnyájan, de a kereszt, a láthatatlan kereszt egyszer csak odarajzolódik testetlen kontúrokkal a válluk fölé és nyomni kezdi őket, legtöbbjüket a züllés, vagy az önkéntes halál felé.

*

Költő volt Petelei, ha tán egyetlen verssort is nem írt le soha. És erdélyi költő volt, aki népe kis problémáit nem dobta el magától, hogy mondén alakokkal népesítse be a szalonokat és budoárokat s hazug előkelőséggel kápráztassa a varrólányokat. Költő volt, aki szíve vérével írt és sohasem elégedett meg azzal, hogy csak a rutinját játszodtassa.

— Az erdélyi irodalomnak — mondotta pedig nemrégem nekem a Lipótváros talajából ideszakadt valaki — van egy súlyos hibája. Mondhatnám: a szegényszag érzik rajta. Az írónak nincs horizontjuk, legtöbbjük talán sohasé szívott nagyvárosi levegőt. Csak azt látják, ami körülöttük van s úgy írnak, mintha az írás művészetének számukra nem is léteznének százados hagyományai, eredményei. A könnyedség, a lendület, az *esprit* hiányzik az írásaikból. Hiába: a pesti szellemességnek nincs párja . . .

Hát ebben az értelemben is erdélyi író volt Petelei István. Megvolt a műveltsége, az érdeklődése, de a horizontja hiányzott. Ám én ezt némiképpen inkább

erénynek tudnám be, mint fogyatékoságnak. Az ortodox oroszok, a Gogolyok és Dosztojevszkijek művészi törekvésének a mását látom abban, hogy a mai erdélyi magyar irodalmi kultúra is a horizontális szemlélet helyett inkább a vertikális választotta és ebben tudva-tudatlanul *ősenek vállalja Petelei Istvánt*. A könnyedség, az esprit hadd maradjon a világvárosi írók megnyilatkozási formája. Noha azok közül is az igaziak, a mélyek, az élet komponenseit biztos kézzel átfogók, magyarán: a *primer tehetségek*, Shakespearen elkezdve, Goethén, Balzacon, Kemény Zsigmondon, Madáchon, és az orosz nagyokon keresztül, ebben a könnyedségben csak az olcsó, divatsikerek eszközét látták s ha itt-ott méltányolták is, maguk inkább nem éltek vele.

A könnyű élc és a finom, könnyes humor: az kettő. Lám, Peteleinek volt *humora*. Híres Szunyog-tárcái egy országrész orcáira varázoltak hetenként mosolyt, de hahotát soha. Maga Petelei mintha még ezt a kedvrederítő tónust se tartotta volna magához méltónak. Humoros tárcáiból egyetlen-egyet sem vett fel kötetibe, pedig ezzel népszerűsége bizonyára megfeszereződött volna. Az Erdélyi Irodalmi Társaság, melynek alapítója volt s amely kétkötetnyi posthumus-novelláját kiadta, testes kötetet válogathatna össze a Szunyog-tárcákból is, hogy egy csapásra újból Petelei felé terelje az érdeklődést. Ezzel nemcsak kegyeletes kötelességet róna le a Társaság nagy alapítója iránt, de jó szolgálatot tenne a mai erdélyi irodalomnak is. Megmutatná, hogy az igazi művész írása, lett légyen bár gyökeresen „erdélyi író”, évtizedek múltán is üde frissességgel mosolyog az olvasóra. És akkor ráocsudnának a „szomorú” Petelei-írárok nagy szépségeire is.

Még egy oka lehet talán annak, hogy Petelei népszerűsége nem nő egyenes arányban a holtá után eltelt esztendőik számával. Talán az, hogy főművei novellák. Hosszabblelegzetű elbeszélése is alig van három-négy, regénye éppenséggel nincs. Hacsak azt a regényes korrajzot nem számíttjuk regénynek, mely életében könyvalakban meg sem jelenhetett s halála után is csak igen korlátolt példányszámban. Pedig, ha lüktető irodalmi centrumban jelenik meg az *Egy asszonyért*, bizonyosan a meglepetés erejével hatott volna sajtóra, közönségre egyaránt. Móricz Zsigmond egyik történeti drámájában, a *Vadkan*-ban, fel is használta ezt a pompás, vad-romantikájú témát, talán más forrásokra támaszkodva, talán tudatosan. Más visszhangja, tudtommal nem támadt, az alkalmatlan helyen és időben megjelent regénynek s így a kritika sem mérhette le Peteleit, a regényíró.

A szerényen rajznak nevezett Petelei-novellák valójában: balladák, prózában. Azzá teszik az előadás lüktető menete, clair-obscurbe állított alakjai, melyeken alig csillan meg itt-ott egy kis napsugár. És balladás a nyelve, ez a csupa-zene nyelv, mely nem hangsúlyozza ki a tájbeszédet, de nem tud nem-er-

déli lenni. Ott van az erdélyiség a mondat szerkezetében, a szavai színében és összerakásában. „A szegleten, mely a Marosra néz, Boglán lakik, a vén rác.” „. . . Ügyel és vár.” Másutt azt írja: „S a napok *odalesznek*.” (Sarok helyett szegletet, figyel helyett ügyeltl csak erdélyi ember ír. A napok csak nálunk „lesznek oda.” Más magyar vidéken — *elmúlnak*.)

Ezt az előadásmódot (a Sipos Domokosé és néhol a Berde Máriaé emlékeztet rá) fokozza fel, ha lehet még jobban, regényes korrajzában Petelei. Sziluettek surrannak előtted, neszek verődnek a füledhez, kálomista prédikátor mennydörög a zsoltárok nyelvén, szerelmesek ejtenek egy-két futó szót s mire a zenekar valamennyi hangszere eljutna a fortisszimóig, az fró melankóliás sóhajjal abba-hagyja a dirigálást. „S a napok *odalesznek*.”

Sohasem mond többet, mint kellene. Inkább szűkszavú. Nem lobognak ki belőle a tirádák, mint Jókaiából. Szeret sejtetni, szereti rábízni a többbit az olvasó képzeletére. A közönség azonban Jókaihoz szokott, a ragyogó mondatokhoz, a napfényes utakhoz s most Petelei el-elvesző erdei ósvényén vezet, ti, olykor holdfénynél, de néha felhők mögé rejti arcát még a hold is.

Biztos kezű volt, biztos szavú és ökonomikus, mint minden igazi művész. Az új erdélyi magyar irodalom büszkén vallhatja legelső s egyik legnagyobb felmenő rokonának. Ő is azt akarta, amit mi, ő is *azt csinált, amit mi*: irodalmat Erdélyben. Hogy mentől több oltáron égjenek a lángok. Csak a körülmények voltak mások s ha merném, kimondanám, hogy irodalmi élet kifejlődése szempontjából a mi körülményeink talán még kedvezőbbek.

Ha valaki, ő biztosan megérdemli tőlünk az emléktáblát s a fenntartás nélküli elismerés koszorúját.

Erdélyi Helikon (Kolozsvár), 1928. szeptember, 325—329. oldal

A MAROSVÁSÁRHELYI CÉHEK HÁZI SZOKÁSAIRÓL

Kutatásaim közben, melyeket a magy. tört. társulat iniciatívái folytán a marosvásárhelyi céhszabályok megismerésében tettem, sok olyan adatra találtam, melyre a kibocsátott kezdő pontokban nincs rovat. — A céhek jegyzőkönyveiben fennmaradt azon apró jegyzetkéket értem, melyek a házi szokásokra vonatkoznak, élénk és érdekes világot vetve azon kedélyes, családias viszonyra, melyben a céh tagjai egymáshoz, — s alárendeltjeikhez a legények társulatához állottak.

Azt hiszem, hogy ma, mikor a műveltségi állapotokról szóló adatokból igyekszik megmagyarázni a történelem az eszmék fejlődéseinek módjait, nem érdekesség nélkül való, ha a régi középrend erkölcsi életéről, családias szokásairól és asztaltartásának törvényeiről feljegyezgetjük azt, amit tudunk. Ilyeneket akarok a mi városunkból is egyet-mást ide írni.

Vásárhely előnyös stratégiai helyzetét (mint Erdélynek szinte geometriai központját) csak az újabb időben ismerték meg és aknázták ki helyes irányban; míg régebben épen az volt veszedelme, hogy biztonságban tartására, megerősítésére semmi gond sem fordíthatván, az ellenséges hadak s esetleg kisebb portyázásoknak elkerülhetetlen és védtelen útja volt. — S e körülményben kulminál aztán a céhek létjoga és tekintélyes állásra való emelkedése. Eme testületek szövetezvéen, először egy régi kétemeletes zárdát erősítenek meg, majd terjedvén erőben lassanként hat bástyát építenek, szerelnek fel és védenek meg. — Öntenek — vagy öntetnek Brassóban — ágyúkat, kapnak fejedelmektől, némi felszerelvéneket és az extrenusoktól — kiket a vidékről veszedelemkor: védelem végett bástyáikba fogadnak — pénzben vagy lőporban segítséget.

A céh végzi béke idején a lustrálásokat, s háborúban az általa választott főkapitányok alatt intéztetik az egész védelem.

Ez a védelmi hely később híre emelkedik, menedékje lesz a város és vidék vagyonának s a biztonság érzete mind többeket csal a városba. A népesség arányában emelkedik aztán a céhtagok száma is.

Magától értetődik, hogy a védők igen tiszteletes és tekintélyes állást is foglaltak el a társadalomban, s hogy emez állást a céhek igyekeztek is tagjaiknak helyes, illedelmes magokviselete által öregbíteni. E végett céhtörvényeikben — egész az aprólékosságig — gondot fordítanak a testület egyes tagjainak erkölcsi viselkedésére, becsületes voltára; eme szabályokról a céhek házi életéről szölkünk röviden a következőkben:

A gyermekeknek, kit a céh apródnak (inasnak) vett be, ki kellett mutatnia »igaz ágyból való voltát s törvényes nemből való származtát.« Ha apród esztendejét kitöltötte, remek művének helyes megcsinálása után »megemberelték,« azaz: felszabadították, bevénvén egyszersmind a legények társaságába is, mely akció mindig bizonyos ünnepélyességekkel volt összekötve. — A kalapgyártó p. o. egy ezüst tálcára helyezett koszorú közepébe dohánnal töltött kurtaszárú pipát adott a felavatandónak; a gombkötő koszorúsűz által tartatott feje felé egy ezüst kávéra kötött virágfüzért míg a jámbor legény ékes dikció mellett 3 pohár bort ivott meg — egyet az ország, mást a város s harmadikkal a céh egészségéért; a kordoványos (oláh tímár) három arculcsapással tisztelte meg delikvenst inas korában elkövetett gonoszkodásaiért s arra való emlékeztetésért, hogy a céh ügyéért el kell szenvedni a fájdalmat is.

Azután elküldték utazni, hogy lásson világot, gyűjtsön tapasztalatot s ériék meg a házasesetre. Tanították ez utazásban tisztességre, kerestek számára munkát, megismertették a helyi műszakásokkal, szoktatták bizonyos udvarias formákra s ékes beszédek elmondásában gyakorolták. Egy finomul forgolódo udvarnoknak sem válnának szégyenére azon szertartásos formák, melyekkel a m.-vásárhelyi hüvelyes (csiszár, késcsináló) céhnek dékánja fogadta az idegen városból jött legényt. — Mikor születésének helyéről, családi viszonyairól s bizonyítványairól kérdezősködik, mindig engedelmet kér, hogy kérdezni meri és mindig megköszönni, hogy szíveskedik a céhnek ez irányban barátságos felvilágosításaival szolgáni. — Ha idegen legény tiszteletére »asztalt tartanak« meginti a résztvevő legényeket, hogy megbecsüljék magukat, megtisztelvén vele a vendéget; »bor ontás ne légyen se abroszmetélgetés se asztal kocogtatás, senki tiszteletlen szót ne szóljon, senki ne szitkozódjék, senki idegen nyelven ne szóljon, senki követetlen ki ne menjen be se jöjjön, hanem képebelit hagyjon, mert az jámbor atyafiak büntetésit találják.«

Ha aztán a legény utazásából hazajön s itthon a próba esztendőt betöltötte (»megmutogatódo idegen országban szerzett sok tanulását«) beállhat a céhbe megcsinálván a mester remeket, s megadván a köszönő poharat és a mester

asztalt. — Itt aztán az individuum elvész; alárendeltetik az egésznek. Hatalmas és pedánsul szigorú testület körébe lép, mely nemcsak megkészítendő művének minőségébe és azok árának megszabásába szól belé — (óván a fogyasztó publikum érdekeit), hanem házi, magán életére is gondot visel. Kezdve ezt a gondviselést az egyén vallásos erkölcsös és békességes családi életre való felügyelettel egész az evés és ivásbani mértékletességig; szigorúan büntetvén minden olyan cselekményért, mellyel a szabályokat áthágja.

Tehát erkölcsöt, igaz, tiszta élet mindenekelőtt! Megköveteli a céh, hogy a fiatal mester »ne facérozzon ez világ gonoszságaiban, egyedül, az mások háza tájkán,« hanem vegyen egy hozzá illő házastársat és becsülje meg. — A céhbe állástól számítandó egy év lefolyása alatt köteles megházasodni, különben főbírság (10 veder bor) fizetésével büntetik. — Sőt a gombkötők 1620-beli jegyzőkönyvi határozata szerint a céh addig be sem veszi a fiatal mestert keblébe, míg igen tisztességes szűz hajadonnal gyűrűt nem váltott. — Az asszony igen tisztességes helyet foglal el. Ura helyett tehet anyag-bevásárlásokat és műeladást s ennek halála után folytathatja a mesterséget — míg máshoz férjhez nem megy. Az asszony becsülete a férj becsülete is, és a céhé általában. Siró lakatgyártó Istvánnak felesége házasságtörés bűnébe esik; vétkes viszonyt folytatván egy legénnyel. A céh azt határozza, hogy István mester a céhtől «üress legyen, míg házát és tisztátalan asszonytól ki nem takarítja.»

Ellenben ha a férj goromba, túrhetetlenül korhely vagy erkölcstelen életű, az asszony is megjelentheti a céhnek s megkapja orvoslatát. A tiszta és becsületes munkára kötelezi a céh tagjait különösen.

A lakatgyártó céhgyűlésből minden 3 holnapban kiküldi a kis-céh mestert és dékányt és két látómestert, hogy minden lakatgyártó renden lévő mesternek műveit megvizsgálja. S ha a mű nem jól készült, elveszik a mestertől s a kirovandó büntetés pénzen kívül a rossz mű anyagát bástyájuk számára értékesítik.

A szabó céh a rosszul varrott ruhát — ha a műveltető megjelenti, céh költségen varratja meg s a kontár mestert egy veder borig s céhkönyörgésig bünteti. Sőt találjuk nyomát annak is, hogy az áruló helyeken is tartanak ilyes vizsgálatokat és kímélet nélkül büntetik a kontárokat, kik megrövidítésre célzó rosszakaratból vagy tudatlanságból rossz művet művelnek.

A zsarolások megállítására irányulnak a limitációk is, melyekből két igen érdekes példányt ismerek. Egyiket a szabó céh által 1635. nov. 12-én kiadva, mást a szíjgyártók, vargák és tímárok által közösen határozottat. Az első, miután elésorolja, hogy egy karásiát, sája, bagazia, skarlát, gránát, brassai posztó, fodorillyér, aba, norinbergi, fajlandi, kisnyiczter, selyem, kamuka, stb. kelméből készült ruhát mennyiért szabad megvarni (megjelölvén a ruha hosszát és formáját is) végén oda teszi: »ezenkívül ki jó posztóból vagy selyemből akar művet műveltetni az szabóval megalkudjék, de az szabó drágán ne merjen művelni.« Ugyanígy védi a műveltető érdekeit a második limitáció is, a legapróbb darab hámrészlet vagy bőrnemű árának megszabására kiterjeszkedvén.

A szokások finomítására intézett gondoskodása a céheknek egész az aprólékoságokig terjed.

Megszabja, hogyan kell utcán ruházkodni tisztességesen, miképpen kell társaságban magát viselnie, beszédmódjának mily simának »estyéktől« mentnek kell lennie s utasítja a tagokat arra is, hogy asztal mellett hogyan üljenek, hogyan egyenek, mikor, hol és mennyit igyanak.

Egy pár ilyen szabályt illusztrálás végett ide írok a szabó-céhnek 1613. Rosnyai szabó Dániel és öreg szabó Péter céhmesterségökben kiadott rendeletéből.

Ha valaki az utcában hajdon fővel avagy mente nélkül sétálna, tartozzék dénár 2.

Ha valaki a társaságban követetlen, oktalan, tisztátalan állatot említene tartozzék dr. 2.

Ha valaki az ajtón a társaság közibe menyen és az ajtón belül veti le a süvegét, tartozzék dr. 2. Ha nem köszön is, tartozzék, dr. 2.

Ha valaki az asztalnál ültében mind a két könyökével asztalra könyökölne, tartozzék dr. 2.

Ha valaki ültében lábán ül vagy egyik lábát a másikra tenné, tartozzék dr. 2.

Szigorúan bünteti a hírhordókat, szószátyárokat, s azokat, kik a céh dolgait idegeneknek megbeszélik. Bíraskodik bűnügyekben a legények felett; de a bűnöst ki elvette büntetését megembereli azzal, hogy nem hányja szemére botlását s az ezzel járó botozást. Íme a törvény: »Ha valakit lopásban avagy erszény metélésben, avagy valami oly gyalázatos dologban tapasztalhattanak, az ki a tisztaságnak ellene volna az társaságban törvény szerint meglátnák a dolgot és megbizonyítanak, az társaság sem pénzzel, sem borral meg ne büntesse, hanem mivel hogy az társaságot és magát meggyalázta az ajtót beszegezék és az ifiak egy padra nyomják és az fennálló és mások vesszővel megverik, így megbüntetvén álljon helyre. De ha valaki azt azután orcájára vetné avagy másutt megbeszelné, azon büntetéssel büntetessék« stb.

Azonban mindazon szabályok elősorolása, melyek a m.-vásárhelyi céhek írásai között az erkölcsök s házi szokások finomítására vannak irányozva, túllépné azon tért, amelyet e helyen igénybe vehetek.

Mindazonáltal! Magyar testületekről lévén szó, nem zárhatom be ismertetésemet anélkül hogy az asztaltartás szokásairól meg ne emlékezzem, annál is inkább, mert mai napság is a civilizáció egyik ismérvének tekintik a főzés és evésben mutatkozó finomabb szokásait valamely nemzetnek.

A céhek leleményesek voltak azon alkalmak megkeresésében melyekben traktamenteket lehetett rendeztetni. — A megválasztott céhmesternek a délkánynak, a kibúcsúzó atya mesternek, a céhbe álló legénynek (köszönő poharat és mesterasztalt) a műszakásokat hallgató legénytársaságnak mind terített asztallal kellett szolgálni — mely asztalnak saját törvényei voltak, — nem is említve,

hogy a büntetések legnagyobb részét orban szedték be, (mely 1—10 veder között váltakozik) és e bort nem gyűjtötték hordókba megtartás végett.

A gazda mester, kit minden 3 évben választanak (a mely tisztség egy fokozat arra, hogy valaki az öreg mesterek privilégizált csoportjába juthasson) intézője emez asztaltartásoknak. — Kötelessége az asztal terítésre, a kések és villák tisztán tartására felügyelni. De kötelessége egyszersmind saját becses kezeit is tisztán tartani s felügyelni arra, hogy az asztalnál ülők megmosakodtak e illendőképen? — Azután kijelöli mindenkinek a helyét s jelt ad ennek elfoglalására. Most a dékány »megültja az asztalt.« Figyelmezteti a tagokat az illendő viselkedésre s mértékletességre. Idegen nyelven senki ne beszéljen, illetlen szavakat ne mondjon, bort ne ontson stb. Most hozzák az étkeket. A gazda megvizsgálja ott van a lúd, malac, tyúk egészen; zúza, mája, lába, szárnya, s ha nincs, feljeleníti a mestereknek: — Ha az étel rendben van: neki fog a feldaraboláshoz »senki a keze alá ne szóljon, sem tyúk, lúd, malac felbontáskor, mert nem szabados« — s a feldarabolt szeleteket kiosztja; büntetés terhe alatt ügyelven az adagok egyforma voltára, hogy senki meg ne rövidüljön. A második fogás étel után felszabadítja, a poharat töltvén a céhmesternek és első koccintván vele. A gazda mester pedig »amíg az étkek felhordatnak, viseljen gondot magára; ne igyék, józan legyen. Azután mulathat becsülettel, egyék, igyék szabadon.«

Gondoskodik azokról is a szabályzat, kik asztaltatás után már nem urai saját lábaiknak. — Fekvőhelyet rendel nekik s őrzőt ad melléjük, nehogy utcán való illetlenkedéseikkel szégyenére váljanak a céh becsületének.

Hogy aztán misztikus homály borúljon a mulatságra, szigorúan tiltatik másnap beszélni a multság folyamáról; a büntetés veder borok számában rovatván ki.

Hogy teljes legyen e kép, iktassuk ide az étlapot is, melyet a mester asztal mellé kellett feladni.

Első tál éték: minden asztalra ecettel tormával csuka legyen.

Második tál éték: » Gyümölcsös lével lúd legyen egy-egy tálra kettő-kettő, az leve bőven legyen.

Harmadik tál éték: » Rizskásás legyen velős koncokkal, egy-egy tyúk eleven borssal, törött gyömbérrel meghintve.

Negyedik tál éték: » Tiszta borssal petrezselyemmel két-két tyúk sáfrányosan.

Ötödik tál éték: » Az pecsenye mellé egy-egy tyúk jó borsosan.

Hatodik tál éték: » Gyümölcs, vaj, sajt, retek, pereg.

Ebből áll az ebéd; vacsorára tartozik:

Első tál éték: Csuka tormával.

Második tál éték: » Hideggé téve édes lével két-két malac, mondolával, malosa szőlővel bőven megrakva, s gyömbérrel meghintve.

Harmadik tál éték: » Tiszta borssal petrezselyemmel tyúkot, tehénhússal elegy.

Negyedik tál éték: » Az pecsenye mellett egy tyúk aztán gyümölcs.

Mindkét alkalommal 3 veder bor.

Ezek röviden az asztaltartásról írott szabályok, melyet ha »valaki megháborítana, vagy felbontana vagy fia mellett vagy barátja mellett megháboríttatna, semmi könyörgéssel meg ne érje, hanem tulajdon az céhből minden okvetetlen kitéssék.« És végzem már hézagoss ismertetésemet.

A mesterek társulásából folyó eme pezsgő erőteljes és zajos életből, az erőből, fegyver hatalomból, mellyel rendelkeztek, nincs egyéb meg, csak az emlékezet. Mentsük meg ezt a jövő számára!

A társadalmi állás, — melyet a becsületes munkára való kötelezettséggel, a műszokások alapos tudásának megmutatásával és erkölcsös étellel igyekezett a céhrendszer az egyénnek minél tiszteletesebbé tenni, bizonyosan nem áll a régi magasságon.

A céhek az egyéni szabadságra fektetett ipartörvényekkel vannak vajúadásban; ki mondja meg mit fognak szülni?

Századok (Budapest) 1978. évfolyam, 94–101. oldal,

ADATOK A VIDÉKI MUNKÁSSÁG ÉLETÉHEZ

— Marosvásárhely szervezett munkássága —
(részlet)

Az alábbiakban igyekszem egy vidéki város munkás-társadalmát jellemezni. Az olvasó bizonyára meglepetéssel fogja tudomásul venni, hogy e néhány lap — bár persze megszakításokkal — csaknem egy évig tartó gyűjtés eredménye. Marosvásárhelyen mintegy 300 szervezett családos munkás lakik. Ezek közül 260-at személyesen kerestem föl 1—2 építőmunkással, kik a lakás fölmérésében voltak segítségemre, 1908 áprilistól 1909 februárig. A tömördek összegyűjtött számmal és adattal fölöslegesnek tartom terhelni az olvasót, jobbnak láttam ehelyett gondosan kiválogatni a legtanulságosabbakat.

A marosvásárhelyi ipari munkások száma az utóbbi néhány év alatt erősen megnövekedett. Hozzávetőleges becslés szerint mintegy felük van szervezve. Ezek közül:

kőművesek	250
ácsok	170
asztalosok	150
vas- és fémmunkások	120
cipészek	50
szabók	40
nyomdászok	30
festők	29
borbélyok	26
összesen	865

E szám változó; télen kisebb, nyáron nagyobb. A néhány évi igen tekintélyes szaporulat bevándorlás eredménye, még pedig legtöbbször a közeli környékből. A munkások nagy része földműves szülőktől származik, sőt sokan közülük teljesen falun nevelkedtek. Különösen a kőművesek és ácsok nagy részéről elmondhatni, hogy csak egy kissé kell megvakarni őket és alattuk a paraszt. Hogy ebben az állapotban továbbra is megmaradjanak, ezt nagyon előmozdítja az, hogy egy részük falun lakik és ruházatban is különböznek a városi iparos munkásoktól. Megvan bennük a paraszt szűk látóköre, makacs önzése és a röghöz való ragaszkodása. Legnagyobb sérelemnek tekintik a máshonnan jövő

munkásokat, kiknek egyenlő jogait legkevésbé sem hajlandók elismerni. Ebben nagyon hasonló gondolkodásúak munkaadóik, akik épp oly jogsérelemnek tekintik viszont azt, ha valamely köz- vagy nagyobb magánépítkezés idegennek jut. Éppen azért az építőmunkások és a többi szakmabeliek közt bizonyos antagonizmus állapítható meg, ami elkerülhetetlen e durva testi munkát végző és szabad levegőn élő félparaszt csoport és a többi munkások közt, kik zárt helyen, többnyire finomabb munkaeszközökkel dolgoznak és részben fényűzési cikkeket állítanak elő.

Egy átlagos munkás életének lefolyása a következőkben adható: A csecsemőt természetesen anyja maga táplálja, hacsak lehetséges. Nagy ritkán, kivételesen fordul elő, hogy az anya a magáé mellet még egy idegen gyermeket szoptat. Minthogy a családfő keresete legtöbbször nem elegendő a család eltartására, az anyának is kereset után kell látnia. E kereset folytán többnyire a házon kívül kell munkát vállalnia, így tehát a gyermekek szülői felügyelet nélkül vannak. Ha van köztük nagybacska, az gyakorolja a fölügyeletet, ha nincs, valamely jószívű szomszédasszony. Bizonyos tekintetben csodálni lehet, hogy a szomszédasszony talán sohasem tagadja meg e gonddal és felelősséggel járó szolgálatot, de számos más esetben tapasztaltam Kropotkin herceg szavainak igazságát, hogy a szegények sok tekintetben valóságos kommunizmusban élnek és nyomorúságukban támogatják egymást. Ha azonban senki sincs, akire gyermekeiket bízzák, egyszerűen bezárják őket egész időre a szobába, ahol aztán kedvükre sírhatnak, míg szüleik haza nem jönnek.

Természetesen a munkás is nagyon jól tudja, hogy nem jó, ha a gyermek felügyelet nélkül van, de sokszor nincs módjában e bajon segíteni. Amint a gyermek már akkora, hogy óvodába küldheti, szívesen teszi meg ezt, mert így kevesebb veszélyesség van vele. Úgy az óvoda, mint az iskola hasznáról a túlnyomó többség meg van győződve és igen ritkán — többnyire öregebb asszonyoktól hallottam iskolaellenes nyilatkozatokat. Az elemi iskola után legtöbbször a polgári és ipariskolába küldik gyermekeiket. Azt hiszem, különösen az ipariskola járult nagyban a munkások szakértelmének és szellemi színvonalának emeléséhez. Említésre méltó körülmény, hogy míg a munkaadók nem valami nagy elragadtatással beszélnek az iskoláról, a munkások kivétel nélkül dicsérőleg nyilatkoztak róla előttem. Nemcsak volt tanítványai beszéltek az őszinte szeretet félreismerhetetlen jeleivel az iskoláról és volt tanáraikról, hanem akik nem látogatták, azok közül is többen nagy sajnálattal említeték előttem, hogy annak idején ezt elmulasztották. Meg kell említenem azt is, amit több munkás beszélt, hogy t. i. az ipartörvény tárgyalásakor senki sem védte a tanároknál jobban a munkások érdekét. Nem tartottam fontosnak e dolog valóságát kutatni, elég bizonyosága így is a munkások bizalmának.

A munkából hazatérő szülők a gyermekkel keveset foglalkoznak más szempontból, minthogy a gyermeksfrás ne zavarja nyugalmukat. De ebben is van kivétel és egyik-másik munkás tudatosan neveli gyermekét.

A törvényes tanoncidő kitöltése után körülbelül 17 éve a fiatal munkás, amikor keresetképes lesz. A fiatalember nőszüléséig a szülői háznál van, de keresete alig növeli a család bevételeit, mert néha kereseténél is többet költ. Ha szülei nem laknak helyben vagy ha azoktól különváltan él, szállást átlag heti két, élelmet pedig 8—10 koronáért kap. A szállás alatt természetesen csak ágy értendő.

Szabad idejét az utcán vagy az egyleti helyiségben tölti, otthon keveset ül. Hetenként háromszor jár vizitába, amint a lányos házakba való látogatást nevezik: vasárnap, kedden és csütörtökön esti fél nyolc és kilenc közt. A lányokkal való ismeretségre a tánciskola és multságok adnak alkalmat. Ha a szülőknél a házhoz járó fiatalember nem tetszik, egyszerűen eltiltják a háztól, persze nem egyszer eredmény nélkül. Ha azonban nem merül föl ellene kifogás, rendszerint egy évi vizitázás után mindkét fél szülei megbeszélik a házasság föltételeit, amely nem ritkán (a törvényes kor hiánya vagy a katonaság miatt) csak hosszabb-rövidebb együttélés után jön létre. A hozomány csakis a házi fölszerelésre vonatkozik, melyet mindkét fél szülei szoktak összeadni. A házi fölszerelést legtöbbször a szülők hitelbe veszik, mert hisz készpénzük ritkán van. Ugyanez okból alig lehet szó pénzbeli hozományról, legföljebb az első néhány évben támogatják pénzzel a fiatal párt. Amennyiben a fiatal házasság valamelyikének valami jussa volna, ezt általános szokás szerint csak a házasság első éve után kapják meg, amikor már beigazolást nyert, hogy a frigy tartós lesz.

Számításaim és értesüléseim alapján azt hiszem, hogy egy nős munkás élete nem nehezebb, ha ugyan nem könnyebb, mint egy nőtlené amíg gyermekei nincsenek. Mert az asszony részint a házban végzett háztartási munkával, részint a házon kívüli keresetével (mosás, varrás, piaci kofáskodás) szerez annyit, amennyivel személyes szükségleteit fedezheti. A gyerek születésével azonban a helyzet kedvezőtlen fordulatot vesz, mert ezzel nemcsak hogy az asszony hosszabb-rövidebb időre keresetképtelenné válik, hanem a fölnövő gyermek élelme és ruházata is szaporítja a háztartás szükségleteit. Bizonyára részint ez, részint a nagy gyermekhalandóság, melyet az anya házon kívüli foglalkozása segít elő, magyarázata annak, hogy az általam meglátogatott 260 háztartás közt 86-ban nincs gyermek.

A nemi morál tekintetében a munkások általában nagyon orthodoxok. A külső kényszer által szorítva, fordulnak ugyan elő házasságon kívüli viszonyok, mint már említettem, de az ilyen viszonyokat házasság szokta utólagosan szankcionálni. Azonban még az ilyen szükség okozta viszonyokat is általában helytelenítik, megszólják, folyton azzal gyanúsítva a férfit, hogy a leányt cserben fogja hagyni, bárha az ilyesmi alig fordul elő, mondhatjuk, igen ritka esetben.

Ez a szabály azonban csak egyenrangúak közti viszonyra vonatkozik. Más szempont alá esik a „randon alóli” viszony, amelynek különösen az egy faluból való munkások és cselédleányok közt fordulnak elő. A parasztszülőktől származó iparossegéd t. i. magasabb társadalmi osztályhoz tartozónak véli magát és egy a városban szolgáló cselédleánnyal való házasságot *mésalliance*-nak tekintene. Miután a leány is többre tart egy munkást például egy falujabeli parasztleánynél, aki a városban katonáskodik, a viszony könnyen jön létre, a házasság ellenben annál nehezebben.

Ha néha megeskik, hogy valaki feleségét elhagyva, mással folytat viszont, az ilyen férfit nagyon elítélik társai, a vele élő nő pedig nemcsak hogy nem érintkezhetik a férjes asszonyokkal, hanem ha valahol az utcán találkozik, az asszonyok szóbeli, sőt tetleges inzultusainak is kiteszi magát. Ép ily súlyos megítélés alá esik az olyan viszony, mely az állandóság minden jelét magán viseli, a házasságkötés tényét kivéve. Az asszonyok az ilyen nőt sohasem hajlandók egyenrangúnak elismerni, ha pedig egy ilyen nőnek keresete van (pl. szakácsné) a vele élő férfi állandó gúny tárgya társai előtt, mint akit kitanának. Az ilyen munkás kiközösítettnek érzi magát a társadalomból és rendszerint az ivásra és kártyára adván magát, teljesen elzüllik. Noha a fiatalabb munkás-nemzedék egészen vallásellenes, a házasságot rendben levőnek csak úgy találja, ha az az államin kívül egyházi elismerésben is részesül.

A szervezett ipari munkásság nem születések, hanem bevándorlás által szaporodik. A néhány év nagy növekedékét tehát a környék pusztuló székely kiscgazdái szolgáltatják és világosan megállapítható a *rural exodus*. Minthogy pedig fölötté valószínű, hogy a székely kiscgazdák igazi pusztulása csak az erdőirtás és a vele kapcsolatos munkálatok befejezése után válik igazán érezhetővé, úgy látszik, hogy az erdélyi fejlődő iparunknak jut osztályrészévé a proletarizált székely földművesek abszorbeálása, vagy legalábbis azoké, akik nem vándorolnak Amerikába vagy a szomszédos Romániába.

Miután az ipari proletariátus helyzete itt is, mint csaknem mindenütt, alig érhető a mezőgazdasági proletariátus viszonyainak megértése nélkül, e részben Sebess Dénes (*Adatok a magyar agrárpolitikához*, Budapest 1908) adatokban gazdag könyvére kell utalnom az olvasót. Látni fogja ebből, hogy az egész székely kérdés par excellence földkérdés, illetve a közös földkérdése. Ha törvényhozásilag nem tesszük lehetővé többnyire jött-ment kalandoroknak, hogy ootom éron összeharácsolják a nép közös erdejét és legelőjét, ma nem volna szükség a székely kérendeltség alamizna-politikájára, mely azáltal, hogy meg nem érdemelt előnyben részesíti az ország lakosságának egy részét a többivel szemben, azt munkanélküli jövedelem nyújtásával demoralizálja. Mi várható oly elemi természetű csapással szemben, amit egy népre nézve földjének elvesztése jelent, oly segítségűl, mely fajtojás és fajszarvasmarha osztogatásában, tejszövetkezetek (a gyermekhalandóság e leghathatósabb előmozdítója) és gazdasági egyletek létesítésében vagy legjobb esetben a megmaradt kevés erdő és

legelő racionális kihasználásában merül ki? Sebess Dénes könyvéből láthatni, hogy milyen szabad zsákmány volt a székely közvagyon: „Egy kat. hold lucfenyő-erdő, amelynek értéke 300-700 koronáig becsülhető, pálinkáért, gyapjúért, 12 koronáért adatott el. Általában annyi forint volt az ár, ahány hold árúba bocsájtatott.” (37. l.)

A közös föld elvesztése atomizálta és még jobban fogja atomizálni a jövőben a székely falut, a gazdasági közösség bomlása maga után vonja az erkölcsi közösség bomlását is. Ennek következménye a legéletképeőbb elem kivándorlása részint külföldre, részint a városokba. A gazdaság-erkölcsi egység, a falu szempontjából egyaránt veszteség mind a kettő.

A munkások kereseti viszonyaira vonatkozó adatok lehetőleg pontos megállapítása kisebb-nagyobb nehézségeket okozott. Minden egyestől megkérdeztem napi vagy heti keresetét, ezt azután szoroztam a munkanapok számával és ez az eredmény adja meg az évi keresetet. A bemondott munkabért sok esetben ellenőriztem, úgy, hogy utólag több nagy munkaadóhoz mentem el, ahol összehasonlítottam adataimat az ott vezetett munkabér-lajstrommal, de sohasem tapasztaltam rosszhiszemű tévedést. Azonban a darabmunkánál (szabók és cipészek) az ilyen tévedés elkerülhetetlen, mert a munkás maga sem tudja pontosan, hogy mennyit keresett. A munkanapok számát a munkások és munkaadók bemondása alapján állapítottam meg; a két fél bemondása csekély eltérést mutatott. A főbb szakmák munkaidő és bérvizonyai ezek:

Szakma	Napi munka munka óra	Munkabér K.-ban naponként v.	Évi munkanap vagy két	Évi bér K.-ban K.-ban
kőműves	10	4.88	220	1073.60
ács	10	3.89	250	972.50
asztalos	10	4.01	300	1203.00
vas- és fémm.	10	4.38	280	1226.40
cipész	11	heti 18.50	51 hét	943.50
szabó	11	heti 30.00	35 hét	1050.00
nyomdász	9	heti 30.00	51 hét	1203.00
festő	10	4.02	210	884.40

Ki kell emelnem, hogy az évi keresetre vonatkozó szám a maximumot jelzi, i. e. a betegség és sztrájk vagy kizárás okozta veszteség nincs leszámítva.

Bármennyire is törekedtem arra, hogy ezek az adatok pontosak legyenek, nem akarom ezek megbízhatóságát a valóságnál nagyobbra föltüntetni. Így tehát meg kell vallanom, hogy minden tévedést aligha sikerült kiküszöbölöm; mindazonáltal azt hiszem, hogy — a szabók kivételével, hol az évi munkaidő megállapítása igen bajos — e tévedések nem oly természetűek, hogy e számokat tudományos kutatások céljaira alkalmatlanokká tennék.

Megkísértem a kereset mellett a munkások kiadásait is összeállítani, de e föladat oly nagyra, segédeszközeim pedig oly csekélyeknek bizonyultak, hogy erről le kellett mondanom.

A városba régebben jutott munkás valami kis pénzecskével is rendelkezett, a telekárak olcsók voltak, így tehát aránylag könnyen juthatott s kivált ha ács vagy kőműves volt, néhány száz korona és saját munkája segítségével házhoz. Ma már alig gondolhat ilyesmire. Az általam fölkeresett 260 család közül (21%) lakik saját házban (ezek a házak azonban többnyire erősen meglévén terhelve, tényleg a bankokéi), 196 (75%) bérlakásban és 10 (4%) kap valamely szolgálattért lakást.

A munkások nem laknak egy részében a városnak, hanem mindenféle elszórva. Mégis legtömegesebben található a Cigánymező-, Szántó-, és Teleki-utcában, Hidvégen, továbbá a város területén kívül, Marosszentgyörgyön. A lakások viszonylagos drágasága és elégtelensége igen tekintélyes számban szorítja ki őket a közeli falvakba, hol a lakásviszonyok ugyan sokkal kedvezőbbek, de a munkahelytől távol esnek. (A városon kívüli munkásokra nem terjesztettem ki vizsgálódásaimat.)

A lakásnyomor a nagy lakbéremelkedésen kívül abban is nyilvánul, hogy akárhány esetben egyáltalában nem talál a munkás lakást. Az idegenből idejövő munkás sokszor kénytelen — az ő viszonyaihoz mérten — bármilyen árat fizetni, csakhogy földel alá jusson. Minthogy pedig a házbérek mindenütt megvan az a tendenciája, hogy a legkisebb okból is emelkedik, de a legfontosabb októl sem esik, az egyszer drágult lakás rendszerint sohasem válik olcsóbbá. A lakások elégtelen számát bizonyítja az, hogy igen sok helyt hallottam azt a kijelentést, hogy a jelenlegi lakás csak ideiglenes, míg jobbat nem találnak: dacára, hogy a munkahelytől igen távol esnek, kénytelenek igen sokan Hidvégre, Remeteszegre és Marosszentgyörgyre, sőt még messzebbre költözni. Egy fiatal párt Hidvégen egy oly színen találtam bekvártélyozva, melyben a tyúkok aludtak és mely az eső ellen vajmi kevés védelmet nyújthat. Minthogy a kínálat a kereslettel szemben nem tart eléggé lépést, természetesen csak a lakók konkurrálnak egymással és nem a háziurak. Egy munkásasszony ezt így fejezte ki: „Egyik nyomorult a másikat veri föl.”

Megérdemli a figyelmet az a kérdés, hogy miért nincs Marosvásárhelyen elég lakás általában és munkáslakás különösen. Mert összes adataim azt mutatják, hogy a lakások, kivált az utóbbi néhány évben, rohamosan drágulnak.

A háztulajdonosok azt szokták mondani, hogy az ő jövedelmük nem növekedett tényleg, csak látszólag. Legerősebb érveik ezek: 1. A házépítés költségei növekszenek az épületanyag és a munkabér drágulásáért. Ez igaz, de a házbér az anyag és munkabér drágulásánál aránytalanul rohamosabban drágul, e drágulást pedig kizárólag a telekérték növekvése okozza. De különben is az építési költségek a már meglévő háznál többé nem szerepelnek, a már régen fölépült házak tulajdonosai pedig mégsem érezhetik indíttatva magukat arra,

hogy ne emeljék a házbért. 2. A vízvezeték, villanybevezetés, aszfalt és majd a csatornázás költségeit legalább részben vissza kell kapniok a lakótól. Tényleg azonban nemcsak egészen kapják vissza e költségeiket (még mielőtt kiadták volna), hanem e címen újabb és újabb béremelés indult meg, úgy hogy e magukban véve nagyon is kívánatos javítások csak a telektulajdonosoknak váltak hasznára, mert a többi lakosság búsán fizet azért, hogy a telek értéke e befektetések által emelkedjék. 3. A házak csekély százalékot hoznak, amit az is bizonyít, hogy temérdek eladó ház van. Vajon igaz-e ez? Tény az, hogy sok az eladó ház. De ki tudna olyan háztulajdonost találni, aki egy házat annyiért akarna eladni, amennyiért építette vagy vette? Így tehát a sok eladó ház mit sem bizonyít, mert hiszen csak nyereséggel eladók. Ep így áll a dolog a kamatjövedelemmel is. Mert a tulajdonos nem így számít: került a ház ennyibe, tehát hajt ennyit, hanem így: ér a ház annyit (itt a szám sokszor irreális) hajtania kell tehát ennyit. Tapasztalataim és szakértő véleménye szerint a kislakások átlag tisztán 7–8%-ot hoznak, de van példa 10, sőt 12%-ra is.

Kétségtelen, hogy a lakásdrágaság oka kizárólag a telekspekuláció. Bőven hozhatnék föl megdöbbentő adatokat a telekárak emelkedésére. Szerepelhetne ez adatok közt olyan, hogy egy aránylag nemrég vett telek többet jövedelmez (pedig részben félig földbeásott cigánykunyhók vannak rajta), mint amennyibe került, hogy 15 év alatt egy 800 ölnyi telek ára 900%-kal emelkedett stb. stb. De bárki azt mondhatná, hogy ezek egyes elszigetelt esetek. Hanem a menház környékéről (jókora terület) köztudomású, hogy egy kat. hold ára 10 év előtt átlag 1600 korona volt, vagyis 1 ö² 1 koronába került, ma pedig 15–20 korona a rendes ár. Egy szakértő szerint a munkásoklakta utcákban öt év alatt átlag megkétszereződött a telekár. Természetesen tömérdek a beépítetlen és spekulatív célokra fõntartott terület (egy puszta-telekadó alaposan segítene ezen!), úgy, hogy aki olcsón akar építkezni, kénytelen messze kimenni a város központjától. Ennek következtében a város szerte-széjjel épülvén, szerfõlött megdrágult a vízvezeték, csatornázás, utcaburkolás és annak tisztogatása, a város világítása, rendõrsége stb. Pl. vízvezetéki csõ annyi kellett, amennyi egy normálisan épült három-négyszázéves városnak is elég volna.

E telekspekuláció lehetetlenné teszi az egészséges verseny kialakulását az építõiparban. De még a mai viszonyok közt is lehetséges volna teljesen megfelelõ lakásokat építeni a munkások számára 4–5% nyereségre, de sajnos, erre nincs pénz, a kistõke nem éri be ekkora haszonnal, hanem uzsorabefektetés után néz.

A lakáskérdésrõl óriási irodalom torlódott össze, fõleg az utóbbi években. Nemcsak sokat írnak és beszélnek, hanem sokat tesznek is e kérdés megoldásáért. E tettek közt bizonyára elõkelõ helyet foglal el fõvárosunk legújabb nagyszabású kísérlete. De bármily figyelemmel olvastam is ez irodalomnak reám nézve hozzáférhetõ részét, bármennyire igyekeztem is az ezirányú gyakorlati kísérletekben a jót megtalálni, végeredményben a kérdés megoldására nézve

valamennyit egyformán utópisztikusnak találtam. Bármennyire is imponáljon a szemlélőnek London és Glasgow nagyméretű harca a *slum*-ok ellen vagy bárhogy is hasson meg a *Garden-City* idillikus bája, kevés érvelés kell annak belátásához, hogy a lakáskérdés nem kapcsolható ki az egész társadalmi kérdésből és hogy aki elszigetelten szemléli, nem érti meg, tünete egy súlyos betegségnek, mely tünet okozat lévén, csak akkor szűnik meg, ha az ok megszűnik hatni. A földkérdés egy különleges formájával, a telekkérdéssel állunk itt szemben, melynek hathatós ellenszere a telekértékre vetett adó volna. Egy ily adó alapja természetesen nem lehetne a telek tényleges jövedelme, hanem annak jelenlegi forgalmi értéke. Addig is hasznos munka lenne a telekspekuláció erkölcsi diszkreditálása, amely nyomban bekövetkeznék, mihelyt a nagyközönség bepillantást nyerne azokba az üzelmekbe, melyek a telekérték emelkedését előidézik.

Már most nézzük közelebbről, hogy milyen lakásokban laknak a munkások.

Természetesen az ideális állapot az volna, hogy minden család lehetőleg külön udvarban lakjék; ez azonban kevés munkáscsaládnak jutott osztályrészül. Ugyanis lakik

46 család egyedül	9 család heted
73 család másod	1 család nyolcad
70 család harmad	1 család kilenced
33 család negyed	1 család tízed
20 család ötöd	1 család tizenketted
5 család hatod	

magával egy udvaron.

E lakások közül 166 (64%) egy szobás, 86 (33%) két és 8 (3%) három lakosztályú. A konyha és szoba közt nehéz különbséget tenni a két és három lakosztályos lakásoknál, mert hiszen a fűtés drágasága miatt a család télen többnyire a meleg konyhába húzódik és sok szoba épen takarékosági szempontból egész télen át lakatlan.

Egészségügyi tekintetben fölvilágosítást nyújtanak a következő adatok: 260 közül 124 (48%) vert agyag s 136 (52%) deszka padlós lakás van. 30 lakás sötét, 50 nedves 31 sötét és nedves, vagyis 42,7% e szempontból meg nem felelőnek mondható. Erkölcsi szempontból is érdemes tudni, hogy 1052 személyre 452 ágy jut, vagyis a 14 éven aluli gyermekeket 1/2-nek véve, csaknem 2 embernek jut egy ágy.

Az orvosok véleménye elágazó arra nézve, hogy egy embernek hány m³ légűre van szüksége, de 20 m³-nél kevesebbre egy sem teszi, sőt a modern börtönök is 20 m³-t számítanak egy emberre. E tekintetben a helyzet a következő:

6 lakásban jut egy felnőttre*	0,5 m ³ légűr
76 lakásban jut egy felnőttre*	5-10 m ³ légűr
93 lakásban jut egy felnőttre*	10-15 m ³ légűr
39 lakásban jut egy felnőttre*	15-20 m ³ légűr
46 lakásban jut egy felnőttre*	29-30 m ³ légűr

*A 14 éven aluli gyermekek 1/2-re vannak számítva.

Egészben véve 140 emberre (13.30%) jut 30 m³ légűrnél több, e 46 háztartás közt 26 gyermektelen házaspár van.

Egy lakás átlagos padlóterülete 19,03 m² és az átlagos légűrt 47.53 m³-ben állapítottam meg.

Mint hogy a lakások túlnyomó részében külön konyha sincs, természetesen többnyire ez egyetlen helyiségben főznek, itt mossák a fehérneműt, sőt néha itt is szárítják. 210 háztartásban főznek a szobában, 48-ban a konyhában s 2 hozatja az ételt. A mosást 207 helyütt végzik a szobában, 46 helyütt a konyhában, 3 család kiadja a házból és 2 mos a pincében. A ruhaszárítást többnyire, 208 család, a padláson végzi, 29 a szobában, 20 a szabadban és 3 kiadja.

Ha már most a lakások árát vesszük, a 196 bérlakás átlagos ára K 100.28. Első pillantásra ez talán igen kevésnek látszik, tényleg azonban igen sok. Mert nemcsak hogy e lakások a főnti adatok tanúsága szerint az egészségi követelményeknek alig felelnek meg, amihez még hozzá kell tennünk, hogy igen silány anyagból (többnyire sárból) készültek, átlagos magasságuk 2,49 m., néha padlásuk sincs, a pince ritka, a kamra pedig még ritkább, még így is drágábbak a nagyobb lakásoknál. U.i. egy 2 m² beépített hely átlag K 4.33-ba, egy m³ pedig K 2.26-ba kerül. Összehasonlításként említtem, hogy egy a város központjához közeli, Vigand építőművész által tervezett házban, a lakó egy m³ beépített helyért kétkoronánál kevesebbet fizet. Itt is érvényesül az az általános szabály, hogy a kis lakás drágább a nagynál.

Miután a helybeli munkások jó részben földműves származásúak, többnyire nem idegen előttük a mezei munka és ha lakásukhoz bármily kis kertecske is tartozik, nagyon meg tudják becsülni. Sokan fejezték ki előttem ilyen kert utáni vágyukat. Mikor beszélni hallottam őket, a könnyebb megélhetésen kívül egyéb érvet is véltem hallani: a föld fiának szavát, aki még a második nemzedékben is visszavágyik a kenyeret és oly változatos munkát nyújtó anyaföldhöz. Pedig csak 77 (30%) lakáshoz tartozik olyan-amilyen kert, melyben, ha nagy, tengeri, ha kisebb, vetemény terem, de a virág ritkán hiányzik belőle. A virág iránti szeretet föltűnő a munkásosztálynál. Akárhányszor, ha az asszonyoktól kérdeztem, hogy tartanak-e virágot, túlradó gyöngédséggel felelték: „Van hát, hiszen mit ér virág nélkül a ház?!” vagy: „Hogyne, hiszen úgy szeretem a virágot!” stb. Mindössze 86 lakásban (33%) nem találtam virágot. E hiány oka vagy a végső szegénység, vagy hogy a lakásban nem él meg a virág, vagy pedig, hogy a

munkások más vidékről valók, többnyire alföldiek. Mindössze kb. 765 cserép virágot találtam, többnyire muskátlit, sárga violát, rezedát és szegfűt. E virágok persze sokszor az amúgy is gyér világosságot fogják el a szoba lakói elől, nem éppen jelentéktelen áldozatot követelve a „szép” nevében, melynek legtöbbször egyetlen hirdetői a munkás dísztelen otthonában.

A szoba bútorzata különben fölötte egyszerű: a hetipiacon kapható festett bútorból áll, a politúros már nagyobb jóllét jele. A kihúzószekrényen többnyire teljesen hasznavehetetlen, olcsó porcelán-figurácskák, kis üveg pohárcák és fényképek állnak, ugyancsak megnehezítve a háziasszonyra nézve a portörlés munkáját. A falon a szokásos vásári olajnyomatok láthatók, melyek legtöbbször épenséggel nem illenek környezetünkbe. Így pl. méltán csodálkozhatik az ember, hogy hogyan kerül egy székelő munkás lakásába II. Vilmos császár képe. Némely helyt nagy ritkán látható Petőfi bronzfestékkel bevont gipsz-mellszobra, gyakoribb Marx és Lassalle arcképe. A szent képek nem ritkán okoznak vitát a családban. Több helyütt mondta az asszony, hogy ura ki akarja dobni a vallásosság e külső jeleit.

A munkásasszony értelmi fokára nézve fontos jelként tekinthető a könyv. Minden lakásban tudakozódtam is utánuk és miután nem valószínű, hogy ezeket elütökték volna előlem, azt hiszem, hogy adataim eléggé megbízhatók. Semmiféle könyvet nem találtam 130 esetben, csak imakönyv volt 37 családnál és csak naptár 6-nál, 87 lakásban (33%), összesen 722 könyvet találtam. A *Biblia* 47 családnál van meg, Petőfi költeményei pedig 22-nél. Talán nem lesz túlságosan könnyelmű következtetés ebből az utóbbi két számból azt megállapítani, hogy az egyház és az iskola csak igen vékony rétegét hatotta át a munkásosztálynak.

Egyébként a könyvek igen nagy változatosságot tüntetnek föl. Anatole France finom megfigyelése, hogy a gyermekek unják a gyermekekről szóló történeteket, őket éppen a magukétól legeltérőbb élet érdekli és ezért szeretik a tündérmeséket, teljesen ráillik a kezdetleges életviszonyok közti munkásokra is. Ezért nem érdekli őket pl. Arany *Toldi*-ja (seholsem találtam), hanem annál inkább *Musolino*, *Nic Carter* és hasonló olcsó füzetekben kapható ponyvaregények. Csizmadia Sándor verseit is csak néhány buzgóbb szocialistánál találtam. A komolyabb irodalmat többnyire szocialista füzetek, egyházellenes munkák és szakkönyvek képviselik.

Néhány munkás anyagi viszonyait messze túlhaladó könyvvásárlásba bocsájtkozott és pl. nem kevésbé lepet meg, mikor egy helyütt Vas Gereben összes munkáit és a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténetet találtam, melyet a tulajdonos saját pénzén vett. Vagy milyen tudáságy lehet az olyan munkásban, aki szűköss anyagi viszonyai közt 70 könyvet szerzett össze, valószínűleg a maga és családja szájától vonva meg a falatot értük!

Különösen, amikor a *Biblia* után tudakozódtam, volt alkalmam a nyert válaszból a munkásság vallásosságára következtetni. Szabályként állítható föl,

hogy minden fiatalabb szervezett munkás vallásellenes, a nők pedig többnyire nyílt vagy titkos rokonszenvet táplálnak a vallás iránt. A Biblia utáni kérdezősködésre gyakran kaptam ezt a választ: „Nincs, mert az uram nem szenvedheti a Bibliát”. Egy asszony így felelt kérdésemre, a velem jövő és lakást fölmérő építőmunkás gúnyos mosolya által fölingerülve: „Bizony van és én a vallásomat nem hagyom!” Egy másik válasz így hangzott: „Van, mert az uram ugyan szocialista, de én református vagyok!” De volt eset, bár ritkán, arra is, hogy az asszonyok is ellenséges indulattal szóltak a vallásról és a papokról. Így egy katolikus asszony tréfásan mondta: „Biblia nincs, csak *Papok tükre*”. Ugyanott láttam Renantól *Jézus életé-t* is.

A munkásság a szociáldemokrata mozgalomban vakon bízik és ha lokális torzalkodások vannak is, a központ iránti bizalom szilárd. Megesik ugyan, hogy a fölülről jövő intézkedéseket nem fogadják tetszéssel, késedelmeselek a fizetésben, panaszkodnak, zúgolódnak, gyanusítanak, de egészben úgy tekintik, mint az egyetlen fórumot, hol orvoslást találnak bajaik ellen és védelmet a hatóságokkal szemben. Példaként érdemesnek tartom megemlíteni, hogy látogatásomat, amikor elhitték, hogy nem adó lesz belőle, mindenütt a szocialista párti központ intézkedésének tulajdonították. Ha nem adóról vagy más zaklatásról van szó, el sem tudják képzelni, hogy e párton kívül más is érdeklődjék irántuk. Egy helyütt valaki így szólt: „Ez az összeírás nyilván a választójog miatt van”. Azután meglehetősen tette hozzá: „Szép kis pénzébe kerülhet ez a központnak!”

Politikai tekintetben van a szociáldemokratapárt mellett egy, mondhatni, szélső jobb és egy szélső bal szárny. A jobb szárny a katolikus legényegylet, melyet nagy hozzáértéssel és körültekintéssel szervezett egy helybeli lelkész. Mintegy száz tagja lehet, de köztük túlnyomó számban vannak a kisiparosok és olyan szakmabeli munkások (csizmadiák), akik szervezve nincsenek. A tagok fölvételénél nem akadály az, hogy az illető református vagy zsidó. A balszárny a szindikalisták, akik kivált az asztalosok és a szabók közt vannak nagyobb számmal. 18-an járattják a szindiklaista lapot és ez alapon föltehető, hogy legalább kétszer ennyien vannak. A mozgalom igen új keletű, és hívei tagjai a szervezetnek.

A *Népszavá-nak* télen 100 előfizetője van, nyáron, mikor több a kereset, 130—140. Ezenkívül a *Nap* és a *Friss Újság* örvendenek nagyobb elterjedtségnek.

A munkásoknak csaknem összes családon kívüli élete a szakszervezetekkel függ össze. Itt hallanak tudományos és szórakoztató előadásokat, zenét, éneket, szavalást, színi előadásokat, itt táncolnak és úgyszólván tiltott dolognak tekintik, hogy ezeken kívül keressenek akár tudást, akár szórakozást. Más helyre ha el is mennek, már előzetesen bizonyos gyanakvó érzélemmel mennek oda. E gyanu akkor is meg van, ha valamely társulatról van szó, de a legmagasabb fokot éri el, mihelyt az állam bármilyen intézményével állnak szemben. Pl. az állam

hasztalan igyekeznek népkönyvtárral hozzájuk férkőzni, szervezett munkás alig-ha vesz ki onnan könyvet. Nem kell nekik az államtól semmiféle könyv, mert mint volt alkalmam hallani, félnek, hogy az államhatalom tudásterjesztése csak céger a politikai propaganda lepezésére.

A szervezetekkel vannak összefüggésben a következő egyletek is: a borbélyok zenekara, a kőművesek dalárdája, a munkásképző egylet és a *Thália*. A 10 szakszervezet nagyjából egy-egy bált rendez, néha az egyletben, néha azon kívül. E bálokon a résztvevők, saját tapasztalataim és értesülésem szerint, igen decensül viselkednek. Az egyleti helyiségben szeszes ital nem kapható, még ha multság is van, csak süteményt és gyümölcsöt árúsítanak. Ha valaki a helyiségbe részegen jönne föl, azonnal kivezetik onnan s az ilyen embert nagyon elítéli a munkástársadalom és ismétlődés esetén ki is zárják maguk közül.

Éppenséggel nem akarom azt mondani, mintha a szervezett munkások közt nem volna alkoholizmus. Bár vannak fanatikus absztinensek, alig tévedek, ha azt mondom, hogy nyolctizedük el-eljár a korcsmába. De az bizonyos, hogy a szervezkedés óta nagy a javulás. A kollektív szerződések kivétel nélkül tiltják a szeszes ital élvezetét munka közben, holott a szervezetlen munkásoknál (pl. csizmadiáknál) a legtöbb műhelyben otthonos a pálinkás üveg. Ha valamely építőmunkás munkaidőben iszik, bármely társa följelentésére azonnal el kell bocsájtani. Aki déli szünet után részegen tér vissza, legalább is néhány órára (testi épsége érdekében) kizárandó a munkából. A szervezkedés óta (5—6 év) a munkás rangján alólinak tartja a pálinkamérések látogatását, helyette inkább a kávéházakat és vendéglőket keresi föl. Nagyon elterjedt szórakozási eszköz a kártya is vasárnap délutánonként.

A középosztályhoz viszonyítva a munkásosztály szórakozását, nem mondhatni, hogy a kettő közt lényeges volna a különbség. Újságaik, szórakoztató olvasmányaik körülbelül egy színvonalon állnak (könyvkereskedőktől tudom, hogy legkeresettebb könyvek a pornografikus munkák és hogy igen előkelő állami hivatalnokok olvassák *Nic Carter*-t), táncmulatságaik legtöbbször ugyanazon helyiségben folynak le, csaknem ugyanoly formában. Legfőleg az a különbség, hogy a középosztálynál elterjedtebb az alkoholizmus és a duhaj mulatozás, továbbá a kártyázás a középosztálynál az egyesek anyagi viszonyait messze túlhaladó mérveket öltött.

Már említettem a szegénység ösztönszerű hajlandóságát a kölcsönös segítségre. A polgári társadalom nagyrészt nem is sejti, de nem is sokat törődik azzal, hogy hogyan él és mily bajokkal küzd a munkásság. Igaz, hogy egészben véve a legjobb akarattal sem volna sem erkölcsi, sem értelmi, sem anyagi ereje a segítségnyújtásra. Ha történtek is ez irányban kísérletek, ép ez okok folytán sikerre nem vezethettek. Így tehát a munkásság magára maradt. Magára maradván, a szervezetek segítségével oly szolidaritást teremtett saját körén belül, hogy ez néha érthetetlennek tűnik föl a polgári társadalom előtt. Így a munkaadók előtt valóságos rejtély, hogy a jobb munkások miért nem akarnak akkordban

dolgozni. A kereső munkás természetesen találja, hogy munkanélküli társa az ő szűkös keretéből kapjon támogatást.

Gyakori eset, hogy valamelyik munkás oly körülmények közt kénytelen fegyvergyakorlatra bevonulni, hogy családja teljesen pénz nélkül marad. Ilyenkor egy szaktárs aláírási ívvel járja be a szervezet tagjait, az aláírt összeget pedig szombaton fizeti be mindenik. Az összegyűlt pénzt azután átadják a segélyre szoruló családnak. Az így nyújtott pénzt sohasem szokás visszafizetni, azonban az így támogatott munkás bővebben szokott aláírni a többieknél, ha valamelyik társa az övéhez hasonló helyzetbe kerül.

Hasonló példák egyre megújuló bizonyítékai annak, hogy a szakszervezet úgyszólván az az egyetlen intézmény, melynél a munkás szerető támogatásra talál, arra a lelki és anyagi támogatásra, melyet az egyház és állam oly szűk marokkal juttat neki. Csodálhatni-e, ha égő gyűlöletet érez ama hatalom ellen, mely egyetlen támaszától akarja megfosztani?

Huszadik Század (Budapest), 1909. június, 514—527. oldal.

MAROSVÁSÁRHELY...

(Részlet)

Marosvásárhely városi levéltárában sárguló fóliánsok őrzik a városról szóló egykorú jellemzést. Kisbaczoni Benkő Károly rózta ezeket az ízes sorokat: „Vásárhely célszeres, szorgalommal alapult, gyökösödött, s nem csak egyetlen királyi, hanem legelső Várossa is lett a Székelyföldnek, hol a tudományok, művészet, mesterségek, kereskedés, gazdaság, harciasság kitűnőleg honosok valának mindenkor, számos jótékony intézetei léteztek s vagynak ma is, bár ha sűrű, romboló viharok ottan nem kevésbé akadályozzák is, éppen nem tesped, sőt iparosán halad nagy rendeltetése felé, mely mind országosan szinte közép ponti fekvésénél, mind nevedő népességénél fogva szebb jövődöt ígéri szellemi, anyagi tekintetben.”

Ehhez a százasztendős, arhaizáló nyelvezetű jellemzéshez a teljesség kedvéért hadd biggyesztem hozzá azt a képet, amelyet két évtizede porló, szeléd és bőbeszédű nénikém festett, nekem a béke aranyló idejét élő, századelői Vásárhelyről.

Milyen volt ez a kép? Kissé tetszelgő és romantikus, mint általában a századforduló zsánerfestészete, de báját és vonzó jellegzetes színeit már csak szülőink illúziói kedvéért sem szabad kétségbevonnunk. Illesse hát a szó néhai nénikénket:

„Jókedélyű, rangos és szerfelett pallérozott külsejű város a nagy városalkotók fajtájából való Bernády Gyurka polgármester úr jóvoltából, ki dícséretes szenvedéllyel még a külvárosi sikátorokba is elvitte a csatornázás és a tükörsíma, flaszteres út áldásait. Napközben serény és csillapíthatatlanul pénzhajszoló, de ahogy a Somostető felől szederjesedni kezd az égálja s lágy párák bocsátkoznak a Maros vizére, azonmód tékozolni kezd és könnyen, fényesen élni. Mondják, ha történetesen Vásárhelyt néhány órával tovább tartana az éjszaka, mint másutt, tán egy selejtes rézpicula sem maradna a polgári jómód megalapozására. Dehát a lelkiismeretes Napvándor egyszer sem tévelyedik el síma pályáján s ezért cigánypalota egy sem épül, viszont patriarchális kertes ház, villa, annál több.

Valójában csak este kezd igazán élni Vásárhely. Az első szürkületre benépesedik a Bethlen Gábor-utca lejtős, sűrűlombú sétánya, lebegni kezd a plórözös kalapok halavány tollrengetegétől, suhogni a sleppek illatos áradatától és pengeni a tiszturak csillagos sarkantyúitól. Meleg hársszag úszik a nyári csillagok

alatt, finoman összefodrozódva a zenepavillonból jövő térzene bécsi andalgójával s a jótét árnyba vont padokon apró szerelmi viharok támadnak, komolykodó fogadkozások és egetvívó nagy ígéretek lob-bannak fel, mint ártatlan csillagszórók. E felelőtlen, fiatal szerelmes sétány felett szigorú egyenes vonalaival és kis elnézéssel áll az ősi várbeli református szentegyháza tornya.

Ám van a város társadalmának egy rétege, mely a légnemű semmissége oskoláját kijárva, a gyakorlati örömök hívévé esküdött. Számukra létesültek a történelmi patinától ékes flekkenezők, amelyek így az estalkony óráiban vastag bélszínű párat bocsájtanak a város fölé s míg az áthevült rácsokon hamvasodni kezdenek a véres és borral locsolt hússzeletek, a kompánia „napos” tagja a falapítón elmélyült hivatásérzettel s némi szakmai göggel metéltni kezdi a leveses és vajszínre ért káposztacikát, majd paprika és só hozzáadásával megkeveri a borosmártást. Fejedelmi pillanat, midőn szapora csettintések közepett befut az első omlópuha szelet, karmonádli vagy bornyúcomb, hogy aztán egy sor más táji hús után a bélszín, a nyaklebernyegből metélt brézli s végül koronaként a pirult malacfarok következnek. Az aromás küköllei vagy lekencei bor csak áldás az áldásra s ha aztán a mogyorónagyságú mazsolákkal ékített vargabéles is rendeltetési helyére jut, van, aki fennhangon vallja, hogy nincs telítettebb, szebb pillanata a földi létnek, mint ez a terpesztően elnehezült állapot . . . Hajnal felé számos kalap meg ezüstgombos bot gazdát cserél, de arra való a nappal, hogy visszacserélődjék. A komótos konflisó pedig tudja kötelességét s már a szokásrend folytán is eligazodik a szinte mindeanapos pirkadati úton.”

Hát ilyesféleként élt a századfordulón, a híres-neves székely székváros rangos úri népe, legalábbis néhai nénikém lefestése szerint. Mi, akik zordabb erdélyi idők sorstársai lettünk, ebből a sleppes, térzenés, flekkes romantikából már csak anekdotikus visszaemlékezések formájában részelődünk.

Széfeddin Sefket bey: A hét vár országa. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1941., 196—198. oldal. A szemelvény eredeti címe: Marosvásárhely két arca.

A MAGYARSÁG HÁZA

Ady Endre Bernády Györgyről és a marosvásárhelyi
közművelődési házról

Egy fontos erdélyi város egy különösen nagyszerű ember jóvoltából kulturpalotát csinált, különöset és nagyszerűt.

— Ez lesz, ha a Sors úgy akarja, a magyar menedék, dús és takaró. Itt fogjuk őrizni magunkat mi, magyarok, kik egymás ellen annyit vétettünk. Ide fogunk verssel, zenével, beszéddel összevonulni, ha baj lesz. S minden képességes szeretetemmel néztem föl reá, ez úrra, mert hogy nagyon és dacos magyar vagyok s ő az én rokonom.

ADY ENDRE

Nyugat, (Budapest), 1915. augusztus, 925. oldal

MÓRICZ ZSIGMOND LEVELE BERNÁDY GYÖRGYHÖZ

Kedves Barátom,
itt küldöm ezeket a lapokat, talán még szükséged lehet rá. Tanulságos és erősen elgondolkoztató.

Nézem a Helikon cikkeit Városodról. A Te nevedet erről a városról s az erdélyi élet egy nagy korszakáról letörölni nem lehet. Bernády György Kora. Sajnos egész nyáron kínlódtam a lábam miatt s ezért nem tudtam elgyalogolni Hozzátok.

De a télen talán sikerül s akkor okvetlen teszem tiszteletemet. Addig is a Méltóságos Asszonynak kézcsók.

Téged szeretettel
őlel hű barátod
MÓRICZ

Na és a nagy lányodat!
(A postai pecsét kelte: 1930. október 16.)

A levelet Gaál Kornélia közölte az Igaz Szóban (Marosvásárhely) 1979. június, 555. lap

„ÉPÜLT DR. BERNÁDY GYÖRGY POLGÁRMESTERSÉGE IDEJÉBEN!” MAROSVÁSÁRHELY A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN (részletek)

„Ha egy ember támadt...”

Közfelkiáltással választották, egyhangúlag, hatalmas ovációval, majd percekig viharos éljenzés töltötte be a termet. Végre fölemelkedett a főispán:

— Felkérem a Megválasztott Polgármester urat, tegye le a hivatali esküt!

Mindenki fölállt, és mély csönd lett a teremben. A tanácstitkár a főispán baljára került, egy irattartóból kiemelte az esküszöveget. A Megválasztott Polgármester a közgyűlés és a főispán elé lépett, esküre emelte jobbját, és ahogy a titkár olvasta a szöveget, kicsit rekedtes, emelt hangon mondotta utána:

— Én, doktor Bernády György . . .

. . . Marosvásárhely törvényhatósági joggal bíró szabad királyi város polgármestere, esküszöm . . .

. . . A törvényeket, a törvényes szokásokat, rendeleteket és szabályokat megtartom. . .

. . . A hivatali titkot megőrzöm . . .

. . . A hivatalommal járó költességeket részrehajlatlanul, lelkiismeretes pontossággal teljesítem, és polgármesteri tisztemben híven eljárók . . .

. . . Isten engem úgy segítjen!

Mennydörgő taps.

Sándor János főispán így folytatta:

— Van szerencsém átnyújtani a Megválasztott Polgármester úrnak a szabad királyi város Pecsetjét.

Ennek megtörténte után dr. Kabdebó Ferenc közjegyző, a törvényhatósági bizottság nevében, köszöntötte a város új előljáróját. Végül a polgármester került sorra:

— Méltóságos főispán úr! Tekintetes Törvényhatósági Bizottság! . . . — Bernády székfoglaló programbeszédét mondotta.

— Történt pedig ez 1902-ben, március 8-án. Egy szombati napon, a régi tanácsházán, a déli órákban.

Mire tett esküvést, mire vállalkozott ez a harmincnyolc éves férfi? Milyen volt a Tekintetes Város, amelynek polgármesterévé választották? Hogyan festett a századforduló előtt Marosvásárhely?

Valamikor a szeszélyes Maros folyó medre formálta a város főterét, amely történetünk idején egész Erdély legtágasabb vásárhelye; feneketlen sártengerével rendezetlen, szemetes térség, ahol „a meszes és fával rakott falusi marhaszekerek napestig vesztegeltek, szénaszakaszok porciókba kötve árultattak, lepedőkre kiterítve mosott búza száradt, a telkek előtt rakásban tűzifa, aprítják fűrészbakon, a kitett tutajgerendák ítéletnapig szokott heverése, a bőröknek és cserehajnak kerítésen kiszáritása mindennapi látvány”. Esős időben átmenni egyik oldalról a másikra még tégladarabokon is szinte lehetetlen, a „férfiak hosszú kordovány bornyúbőr csizmában, élire tett patkóval, az asszonyok magas fa sarkon jártanak, és csak a Németek kisasszonyai láttathattak inkább papucsban”. Ősszel, valami jó százötven évvel ezelőtt, a módosabb házak leányai az Apolló-bálház színházterméig „more patrio”, honi szokás szerint juthattak el: vízfordócseberben kuporogva. Aki elől emelte a csebberrudat, szélfogós lámpát tartva világította az utat.

A Főtér és a Poklos utca torkollásánál, a befásított Sétányon szórakozott vasárnaponként az ifjúság, fagyalt és muzsika mellett. A Minorita-rendház és a Kollégium között mély árok vezette le a Felsőváros vizét a Főtérré, ez volt a Nagy-köz. A Kollégium tulsó oldalán nyílt a Kis-köz, víznek medre az is, a vár mellett pedig ugyancsak árokban szakadt le a Nagyhegy vize.

A várbeli templomhoz, a Darvas-allé fától, falépcső és fedett folyosó vezetett. A várfal alatti árokra hídként, láncokon eresztették alá a templomajtót. A várba vezető fragradicsot Bodor Péter szerkeszti, aki akkoriban éppen a város börtönét lakja, egyetlen vasszeg nélkül ácsoltatja össze az egészet. Hasonlóan a város hídjához, amelyet a Szent Király utca végén, a Maroson keresztül épít. A Maros-híd szélessége nyolc méter volt, hossza hatvanhárom.

Az akkori város három fertályból állt.

A Főtér körül épült ki az Alsóváros; a Kövecsest, a Kecse-köztől és a Sáros utcától lefelé terült el. Utcái porosak, sárosak voltak, meghordva prizmakövel, elnyúltak hosszan, mint például a Szent Király (a mai Kossuth), Szent György (a mai Lenin), a Tyúkszer, Poklos utca vagy a Hajós-köz. A Nagypiac enyhe ívét egyetlen utcavonal követte, a Dinnyeföld utca (későbbi nevén Kör utca, ma Cuca Voda), amelyen túl a Marosig csak mező meg szántó terült el. Akkortájt kezdett épülni, erre az ívre derékszögben, a Belső- és Külső-Tábor utca, a mai Szabadság út. Tavaszí áradáskor a medréről kilépő folyó feljött a városba. Ingoványt, békával teli tavakat hagyva a Főtér szomszédságában, a Lázár-kertben. Akkoriban még mindenki emlékszik, hogy a Holtág és a Malomárok közti szigetet, az 1816-os évség idején, Houchard József francia származású városmérnök rendezte és vette művelésbe, keresztelve a szigetet Elbának (alig egy éve búcsúzott Európa Napóleontól).

A Felső- vagy Óváros centruma a Szent Miklós utcai fapiac (ma Bolyaiak tere). Három kút és kocsmá várja a Nyárad mente népét. Szegélyezi Maros-szék, a régi vármegyeháza, a Kollégium, Teleki gróf Bibliotékája és a királyi Ítéltábla. Mindössze néhány utca az egész fertály: az Ebbát, Régibaromvásár, Térjmeget, a Gyagyszár (ahol később a törvényszék épült), a Fürdő, Alsó- meg a Belső- és Külső-Kutas.

A harmadik, legöregebb fertály a Németváros: a vár és környéke. Még az 1700-as évek második felében, József császár alatt telepítik ide az osztrák adminisztráció funkcionáriusait, gyerekeiknek külön német iskolát alapítanak. Manapság erre a korra egy-egy polgárcsalád neve emlékeztet.

A város főhíressége a nagyipari zenélőkút. A magisztrátus 1800 körül rendeli el fölépítését, a vízszűke enyhítésére. A munkával Bodor Pétert, az ezermestert bízzák meg, aki a bécsiméternökiskolán tanult, jártas az asztalos, kertész, órák, lakatos mesterségekben, malmot, kutat, hidat, orgonát épít, bankót ver (törvény ellenére), majd 1849-ben Kolozsváron Bem tűzértségét kapacitálja gyutacs-, golyó- meg ágyútervek megvásárlására, hogy aztán még azon a nyáron kiköltözzék a házsongrádi temetőkertbe.

A Bodor-kút vizét a várból kapta. Az erődített dombhátról, a folyó teraszáról öblös téglakanálisok gyűjtötték össze a forrásvizet. Levezették a Vargák bástyájával szemközt, a kis park alatti medencébe, innen araszos belvilágú facsövön tovább a Főtérre. A zenélőkút falazatából négy csövön folyt a víz. Kupoláján Apolló-szobra díszlett. A szellemes zenélő gépről ma csak azt tudjuk, hogy 1816-ban már muzsikált, nem ismerjük pontosan a szerkezetét, se hogy mit muzsikált. A kupola szobrát az 1836-os nevezetes vihar ledönti, megrongálja magát a kutat is. Valószínű, akkor megy tönkre a zenegép is, amit aztán sokáig őriztek a régi városi tanácsháza padlásán, mert megjavítani nem tudta senki. A századvégen már nem találnak semmit belőle. (1911-ben bontják le a megrongált kutat, mert a Takarékpénztár és a Bem-szobor közötti részre színházat tervez a város.)

Ahogy Borosnyai Lukács János kollégiumi tanár, a püspök unokája följegyezi, a kút muzsikája egykor minden hat órában megszólalt, naponta tehát négyszer. A köröndöt jegenyék szegélyezték. Éjnek idején a szomszédos falvakba is elhallatszott a Bodor-kút zenéje.

A szomszédos falvakba? Ne gondoljon az olvasó anagy távolságra. A növekedő város, kétszáz esztendő alatt, rendre olvasztja magába a környező falvakat, a két Sásvárit (a koronkai határ felől), Székelyfalvát (a Maros-parton), Gordásfalvát (ez lesz a későbbi Fürszt-telep, Gurdaly és Szentgyörgy között), Benefalvát (Szentanna felől), Kisfaludot (belőle formálódik a Dinnyeföld utca). Három másikat, Kisuvart, Hidvéget és Remeteszeget csak 1900 után csatolják Marosvásárhelyhez.

Ennyi lenne hát a város.

A régi tanácsház kapuja fölött fényes címere: „válltól elvágott emberi kar, egészen páncélba vonva, kétélű karddal, egy medvének fejét keresztüldöfve, nyersen, véresen piroslólag, felfelé tartva, aranyban, ezüstben és más, ahhoz illő ércben készítve, mellyel éljenek pecsétül minden névvel nevezhető irányokban”. Egykor így íratta le a pecsételő címert a Nagyságos Fejedelem, Bethlen Gábor, emelvén királyi várossá Novum Forum Sicularumot, Zékely-Wásárhelyt.

Ezt a Tekintetes Pecsétet kapta Bernády is.

Jelentéktelen, poros provincia lehetett. Lakóinak száma 1850 körül alig haladja meg a 9000 lelket, és abban az 1902-es esztendőben, amikor polgármesterválasztásunk lejátszódott, még mindig csak 19 522, ebből is a helyőrség kötelékéhez tartozik 1807.

A városkának ipara jóformán nincs. Csak az elfogult lokálpatriotizmus látja gyárnak azt a néhány nagyobbacska volt céhműhelyt; 1893-ban alapítják a Cukorgyár részvénytársaságot, de mindegyre csőd fenyegeti akkoriban a vállalkozást. A város területe határával egyetemben alig 6000 katasztrális hold, ebből 2300 hold beépítve, 1400 hold erdő, művelésre mindössze 2200 hold marad. Egy nagyközségnek nagyobb a határa!

Ha se ipara, se földje, hát miből éljenek az emberek?

Meghökkenítő felismerés, de így igaz: a várépítő főbíró és diplomata, Borsos Tamás 1634-ben bekövetkezett halála óta ez a város lényegében nem változott semmit! Közvagyon, középületei, palotái és magánházai két évszázad alatt alig gyarapodtak, közbiztonsága meg éppen romlott.

Pörök, viszályok, kemény kormányzás híján az örökös széthúzás. Csokonai Vitéz Mihály a marosvásárhelyi várban jegyzi föl ezt a gondolatot: „Ha egy ember támadt, aki áldást ontott / Embertársaira, száz volt, aki rontott.” Ebben a városban valahogy minden kátyúba rekedt.

1902-ben „a régi, jó idők” még elfedik a növekvő gazdasági és társadalmi feszültségeket, a konjunktúra, a vállalkozások kora még korlátlan hitelt kínál.

Ekkor lép a kisváros magisztrátusa felé egy nagy fantáziájú fiatalember:

„Ruházza rám a Tekintetes Tanács a bizalmat, a rendelkezés jogát és a Pecsétet, és én egy új várost építek önöknek!”

„Na hajj oda, flasztert!”

Oroszlány István polgármesterhelyettes, Hofbauer Aurel városi tanácsos meg Nagy Imre főjegyző a kocsiról nézték, hogy rendelkezik Bernády, dirigálja a pallért; éppen a Vargák bástyáját falazták alá. Dolgoztak mindenütt a vár körül: kivágták az allét, ezer és ezer köbméter földet mozgattak meg, planíroztak, telepítették Bethlen Gábor-sétány díszfáit, kocsikorzót készítettek a vár innenső oldalán meg az új, kaptató utat alapozták, burkolás előtt. Feltúrva minden, csupa földhányás, sár, hátrább néhány gúnycsészés néző.

Egy öreg csizmadiamester, törvényhatósági tag közelebb jön. — Te Gyuri, miért ez a rebellió? Kinek a zsebire megy ez a huncutság?

— Várost csinálunk ezen a helyen, ne gondolkozzék kend olyan maradi módon! A nyaktörő patakárkot betömjük, kanalizálunk, aszfaltozunk.

— Na hajj oda, flasztert, minek az?

— Nem flasztert, bátyám, aszfaltot!

Visszakiabál az öreg:

— Egy kutya az!

De Bernády győzi torokkal, és már ingerült:

— Az egész világ az Asphalt részvénytársasággal dolgoztat, elsőrangú munkát és prima árut ad.

— De miből, azt kérdem én, miből? És miért?

— Hogy ne legyünk tovább falu!

— Falu, nem falu, nem kell azért mindent kiforgatni képéből. Ahogy megvoltunk eddig, megleszünk ezután is enélkül a rondaság, fekete ganyé nélkül! Mire jutunk, ha minden ember azt csinál itt, amit akar, mi? Őcsém, Gyuri, mi nem tegnap hurcolkodtunk ide!

Tudta mindenki, hogy mire céloz a vén Varga. Hogy a Bernádyak csak a minap telepedtek le Vásárhelyt. Pontosabban 1878-ban veszik föl a polgárok listájára Bernády Dánielt, aki annak utána, hogy a város majorsági pénztárába befizette a kirótt illetményt, patikavásárlási engedélyt kap. Akkor veszi meg Görög Józsefnétől az Aranyszarvashoz címzett főtéri gyógyszertárat (ma Rózsák tere 55.). Hagyomány a családban Aeszkulapiosz szolgálata: a nagyapa fizikus-patikárius, kirurgus-orvos, az apa, Bernády Dániel k itüntetéssel szerzi meg a gyógyszerész diplomát.

Bernády György 1864-ben született Bethlenben, a marosvásárhelyi kollégiumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait Pesten végzi, gyógyszerész-doktor lesz, majd állam és jogtudományi diplomát szerez. Rövid ideig vezeti az örökölt patikát, hamarosan országgyűlési képviselő, 1890-ben törvényhatósági tag, 1900-ban rendőrfőkapitány, 1902-ben, mint tudjuk, polgármesterré választják.

Programbeszédéből: „Kíméletlen szigorral fogok ostorozni minden visszaélést, és igyekezetem odafordítandom, hogy minden város alkalmazott tudatában legyen, hogy nem értünk áll e város, hanem mi állunk e város egyetemének, e város minden egyes gazdag vagy szegény, előkelő, vagy alacsony sorban lévő polgárának szolgálatában, és kötelességünk hogy a lakosság méltányos és jogos érdekeit, a törvényes rend határain belül, minden körülmények között megvédelmezzük.”

Bernády jöttével sok minden megváltozott, új éra vette kezdetét a városházán. (A régi székházra gondolunk, amelyet aztán lebontottak, helyén utcát nyitottak, a Hints ház mellett, rá a tyúkpiacra. Ahol most, hatvan esztendő múltán fölépült a Divatház).

Addig reggelente a főpénztáros kirakott nyitáskor a városházi kassza márványlapjára 22 pénzzel teli szivarosdobozt. Aki utalvánnyal pénzért jött, csak addig kapott, amíg a megfelelő skatulyából telt arra az alapra. Ha a pénz elfogyott, nem fizettek, és ez ellen apelláta nem lehetett.

Az új polgármester legelső útja a pénztárba vezetett: kiűrtette a szivarosdobozokat, összemarkolta valamennyit, és egy isten-áldjonnal kivágta az ablakon. Egy kisszerű, tutyimutyi gazdálkodással, egy mentalitással számolt le. „Vegye elő kend a pénztárkönyveket!” - rívalt a megszeppent tisztviselőre. Kasszát záratott, mérleget csináltatott, és megparancsolta, hogy többet nem utasíthatnak senkit pénz nélkül el a fizetőablaktól. Az egyenleget könyvekből kell kiolvasni, nem pedig szivarosdobozokból.

Nemcsak a dobozos szisztémát hajította ki, hanem repült három- négy „bizalmi” ember is: inkorrekt, sikkasztó tisztviselő. Egyikük főbe lőtte magát, mások fogházba kerültek, de a városházán rövid hetek alatt rend lett.

Csodaszámba ment: 1903-ban nyolcvan év után először zárja a város pénzügyi esztendejét nyereséggel. És ez a bravúr garancia is: öt nagy bankház hitelt ajánl a városnak.

A város hitelképesse vált, a városnak pénz kellett. Fantasztikus terveket prezentál Bernády, és súlyos milliókat kér.

A milliókról kizárólag csak a bankemberek tudtak, a városi tanács elé csak szerény százezrek kerülnek, mert az igények hallatán, a beruházások várható nagyságától megrémültek volna a tanácsstagok. Főnntebb, a Törvényhatósági Bizottság előtt még jobban kellett ügyelni, csak apró részletekben volt szabad azt oda csempészni.

Staibl Andor, Flesch Adolf és Radó Sándor, az egymást követő városi főmérnökök, elfoglalt emberek voltak; a műszaki osztály megfeszített tempóban dolgozott tizenöt esztendőn át, 3000-nél több telekparcellázást, kimérést, megvásárlást, vagy kisajátítást kellett előkészíteni, végrehajtani. Közel 800 pályázati versenytárgyalást megszervezni, a pályamunkák százait elbírálni.

Hogy csak a jelentősebb vállalkozásokat soroljam föl: az egész várost és határát újratérképezik, rendezik a telekkönyveket, ezt követőleg 117 utcát, teret nyitnak, korszerűsítenek. Valamennyit lekövezik, beaszfaltozzák, gránitkövel vagy keramitkövel burkolják. Az új utcák, sétányok szegélyét beültetik, több száz holdat parkosítanak.

Közben a Lenarduzzi céggel szerződést köt a város a Maros szabályozására, a Malom-árkot az olaszok kibetonozzák (ez a mai turbina-árok), és a régi nagy fagát helyére duzzasztóművet építenek. Felavatják a villanytelepet, az erőgépet külföldön vásárolják. Gázgyárat, gőzszártós téglagyárat kap a város. 1904-ben az akkori idők messze földön legkorszerűbb közvágóhídját szerelik föl. Nyári „hideg” fürdőt nyitnak, később kerül sor a meleg közfürdőre, megkezdik a Somostető kiépítését: felavatják a vendéglőt és a lövöldét.

Egész sor intézmény létesül: megépítik a gyermekmenhelyet, öt elemi iskolát a város különböző negyedeiben, később a felsőbb kereskedelmit, a felsőbb leánygimnáziumot, a közigazgatási iskolát. Negyedmillió korona a katonai alreáliskola költségvetése (ma az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Főiskola központja van itt). Megalapítják a városi zeneiskolát, a közkönyvtárat és képtárat. A Kereskedelmi- és Iparkamara, a Nyugdíjpalota, az új Városháza, majd az utolsó békeévekben a Közművelődési Ház zárja a lajstromot. Mindezek az épületek és intézmények a város vagyonát alkották, jelentős jövedelmet biztosítottak, például a katonaiskolát a hadügyi tárca bérelte, a többi iskolát a közoktatásügy. (Nem sorolunk ide olyan építkezéseket, mint a református kollégium új szárnya, a katolikus gimnázium, amelyek az egyházak tulajdonába tartoztak).

Jelentős telek- és vámkedvezményt, építőanyag-szállítási előnyöket biztosítanak azoknak, akik ipari vállalatokat, gyárat akarnak alapítani. Ekkor szerelik fel a petróleumfinomítót és tizenhat kisebb és középnagy üzemet létesítenek. Bernády polgármesterségének tizenegy éve alatt (1902—913) 10 000 lakossal nő a város, elérve a 29 000 lélekszámot.

Ma divatos meghatározással azt mondhatnám: Bernády személyében elsőrangú menedzsert talált a város a századforduló vállalkozásaihoz. De ismerve a tegnapot, nyugodtan korrigálhatunk: Bernády menedzsernél jóval több volt. Nemcsak fölismerte a lehetőségeket, és bámulatos energiával, valamiféle megszállottsággal végrehajtotta a terveket, hanem egész egyszerűen, nélküle azok a tervek meg sem születtek volna.

A cifra palota

Késő november volt, 1907 ősze. A hivatalok rendre költöztek be az új székházba.

Bernády a városi aljegyzővel, Soós Lászlóval állt az új városháza tanácsstermébe.

— Hát csak megépült a cifra palata! — Valódi „marasmenti” szólással beszélt az aljegyző. Valahol a terem közepén lehettek, azt figyelték, hogyan illesztik helyére a hatalmas üvegtáblákat a középső szárnyasablakba, hogy épül össze színes üvegből a háromszorosára nagyított Ferenc Jóska alakja.

Az öreg Soós László így folytatta: — Hanem, tudod-e, itten kéne felesküdjél a város szolgálatára, akár másodsorra! Ebben a fényességben lenne az igazi esküvés.

Bernády, aki talán mostanig nem is figyelte aljegyzője szavát, hirtelen megfordult, örökké komoly (ahogy emlegették háta mögött: fárasztóan fennkölt) tartása megenyhült, és belekarolt Soós Laciba:

— Az már megtörtént!

— Hogyhogy?

— Az már megtörtént, jóformán senki se tudja, de esküt én duplán tettem arra nézve, hogy hűséggel szolgálom városomat. — Aztán csendes szóval így folytatta: — Amikor beiktattak, öt esztendővel ezelőtt, éppen mondom az eskü szavait, amikor észreveszem, hogy Nagy Imre barátom odasúg valamit Sándor Jánosnak. Kiderült, hogy az akkori ostoba tanácsbíró egy másik esküt, nem az I. közigazgatási szövegét mondatta el velem. Mit lehetett tenni? Hamar előkeresték az ide illőt, és még mielőtt a terem észbe kaphatott volna, hogy mi is történt, már tettem le másodsorra is! — és még most is rázza a nevetés.

Annak idején nagy vihart kavart a városháza építésének a gondolata is. Merthogy minek kell egy ilyen kis fészeknek ilyen fényűző palota? „Ejsze, Bernády Gyuri az adófizető polgárok zsebéből akar urizálni?”

Először az 1903. október 14-i törvényhatósági közgyűlésen veti föl a polgármester az új székház tervét, akkor még meg is tapsolják. Hanem 1904. július 6-án, a költségvetési vitában, fölcattan az első „Nem kell nekünk palota!” Akkoriban már szerepel egy ilyen fejezet a pénzügyi könyvekben: „egy városi tanácsház területének megszerzése és építési költségek fedezése céljából — 580 000 korona”.

Az első viták hullámain az segíti át Bernády hajóját, hogy a katonai alreális-kola négymillió koronás befektése kitűnő üzletnek bizonyult.

Az ellenzék minden nagygyűjűjét az 1905. április 8-i közgyűlésre vonultatja föl: az ellenzéki sajtó telekspekulációt, panamát sejtet, és példás vizsgálatot sürget: szakértői véleményeket szereznek be, és érveket kutatva föltűrik az archívumokat. Ezen a szombati napon terjesztette be a városi tanács a költségek tervezetét, kérve a Deák Ferenc (a volt Poklos utca), a Kőr utca és végül a Tábor utca egész teleksorának megvásárlását. A tervezett bontások és megfelelő szintezések után ide jelölnék ki az új Városháza teret.

Kirobban a vita. Dr. Bedő Sándor emlékeztet az 1896-ban megszavazott 14/900-as számú törvényhatósági határozatra, amellyel a szóban forgó terület és a Sétatér egészét az eljövendő színháznak átengedték. Petri Zsigmond, a mézárosok elnöke következik. Szónoklata bevezetőjében használta azt az illusztris fordulatot, hogy „Kossuth apánk, amely” — ezzel tartós hírnevet szerezve magának — majd kifejti, „megélhetésünk forrása, a város piaca nem decentráltathatik, mert valakinek tanácsház akarózik!” Dr. Sebes Dénes nagyobb stílusú: „Bernády 60-70 előljárónak 176 kvadrátméteres tanács terem akar? De bezzeg Hamburg városa 240 kvadrátosát építtetett a minap, pedig ott 700 tanács tag karosszékét kellett bekalkulálni!” Az állandó refrén: „A mi szegény viszonyainkhoz ilyen fényűzés nem való!”

A tekintetes törvényhatóságba a virilizmus, tehát vagyonuk és főleg adójuk nagyságrendje alapján kerülhettek be a polgárok. Az egész Bernády-éra alapcszméje az volt: fizessenek a polgárok! (Úgy kellett ezt érteni, hogy a befektetés még nagyobb vagyonokat szül. De azt még a jövő takarta.) A pótdók növelésétől félték a gazdagok, ezért próbálták midenáron megakadályozni.

A vitában Bernády otthon érezte magát. Főlkészült alaposan, európai összehasonlításokkal érvelt: először is bebizonyította, hogy a hamburgi példa hazugság. Levelek, rajzok, mappák nyíltak meg: Hamburg, Drezda, a berlini Steglitz, német, osztrák, belga városok tanácsától megszerzett dokumentációt mutatott be. Statisztikákat: hány lakos, hány tanácstag, az egy négyzetméter irodaépületre jutó költségek, az egyes osztályok nagysága stb.

Fényűzés? „Mi nem a mának építünk, a mi épületeink az eljövendő századokat, unokáink utódjait is kell szolgálják egykor!” A város rangjához méltóan, és időtálló, tartós építőanyagokból kell dolgozni. A városháza méreteit védve, így érvelt: „A jövendő még számtalan hivatalt hord méhében!” — ezek a vateszi szavak az unokákon, sajnos, beteljesedtek.

Kitűnő taktikusnak bizonyult, nem sietett megszavaztatni a terveket. Várt még. Feltehető, hogy azalatt ő is a tábort erősítette. Május 16-án, az újabb közgyűlésen az érvényes szavazati joggal bíró tanács tagok közül 2 tartózkodik. 21 ellene szavaz (Bedő, Fenyvesy, Sebes, Kóbori, Bucher, Bedőházy vezetésével), 30-an igent mondanak (köztük dr. Bodolla Ferenc is, Bernády „örök” ellensége).

Ezt az „igent” már Apor báróné se tudja megvétőzni, intrikái balul ütnek ki, és végül aláírja a telekeladási „örökvásári szerződést”.

A pénz együtt van, lássuk a terveket!

Flesch Adolf városi főmérnök készíti elő a tanács 1905. május 24—25-i fontos gyűlését, ahol a Mérnök és Építész Egylet, az Építőművészek Szövetsége képviselőinek és az Állami Építészeti Hivatal főmérnökének jelenlétében „konstatálják, hogy a jeligés borítékok fölbontatlanok, majd két nap, két éjjel tüzetesen megvizsgálják mind a 14 pályamű”.

Ma is érdekes olvasmány a szigorú logikájú összefoglaló értékelés. A versenyprogram rengeteg feltételt szab, egész könyvecske. Sorra veszi az épület funkcióit, méreteit, telekviszonyait, a költségeket. A polgármesteri hivatalokon kívül, többek között, ide költöztetik a tűzoltóságot (ragaszkodnak a hagyományos toronyhoz) és a rendőrséget (ne felejtjük, a rendőrség államosítása előtt vagyunk, városi intézmény az is). Mindez sajátos igényeket támaszt a tervezésnél.

Három pályamunkát a 14-ből, a „Bemapó”, „Tornakert” és a „Hármas rajzolt kör” jeligéseket „hibáik ellenére, az egyes felhasználó részletekért” megvásárolnak. Az „Órtorony” jeligét viselő nyeri el a kitüntető második díjat. Teljesen egyhangúlag, mint kiemelkedő tehetségű munkát, a kétféle változatot is részletesen kidolgozva bemutató „Székház” jeligés pályaművet tüntetik ki az első díjjal, odaátélve alkotójának a végleges kivitelezésre szóló megbízást. Mindezt aprólékos zárójegyzéknyvbé foglalják.

Ezután Bernády fölbontja a zárt borítékokat. A három megvásárolt, dicséretes pályaművet Bobula János, Sneider Iván és Váradi Árpád, valamint Tóásó

Pál építészek küldték be. A megvásárolt második díjas terv Sebestyén Arthur műépítész munkája.

Az elsődíjas terv két budapesti műépítész közös alkotása: a Komor Marcellé és Jakab Dezsőé.

Hetekig tanácskoztak még, meghívták Komort és Jakabot, átadták nekik a megvásárolt öt pályatervet, hogy használják föl valamennyit, és készítsék el a kivitelezési rajzokat. A toronyt „ne szimmetrikusan helyezték el, hanem a főhomlokzat vonalán, valamelyik sarkon. Hason nagy távlatra, és körvonalai-ban is illeszkedjék a város képébe, melyet a teleknek amúgy sem axiális fekvése még jobban indokol”. Bernády külön is meghagyja, hogy a főoromfal és a főhomlokzat díszesebben, „képeztessék ki”!

A városi tanács előtt Bernády egyik döntő érve az volt, hogy az építkezésre és a berendezésre a megbízást a helyi vállalatok és céhek kapják. Ez így is történt. A kivitelezési versenytárgyalást 1906 júliusában tartják, ahol a legelőnyösebb ajánlatot a helyi Csiszár Lajos építész nyújtja be, akit meg is bíznak a munkával. Az épületfa- és bútorendelést a Mestitz Mihály és Fiai cég nyeri el. Hamarosan aláírják Csiszárral a 437 000 koronás szerződést, ünnepélyesen elhelyezik az alapkövet, a torony alagsori, délre fekvő tömör falazatába.

1907 végén már költöznek a hivatalok.

1908-ban közel 700 000 koronával zárul a város és Csiszár között a székház-építés végelszámolása.

Az egykori rendőrkapitányság irattárában a jegyzőkönyvek megőrizték a „városházi sztrájk”, az első nagyobb munkabeszüntetés történetét Marosvásárhelyen.

1906. október 30-án a munkások „nem veszik fel a munkát”. Előzőleg, a hideg idő beálltával, hatvan társukat elbocsátják, sokat átirányítanak a sörház építkezéséhez, ahol kisebb a kereset.

Mindezt betetőzte, hogy az egyik pallér egy Fazekas Lajos nevű munkást durván inzultált, és nyomban el is küldette. Este a szakszervezet — „a szakegy-let” — kimondja Fazekással a szolidaritást, hétfőn reggel sztrájkba lép a telep, követelik társuk visszavételét, kártalanítását, az embertelen és hajcsár pallér elcsapatását, valamint mindenki számára méltányos béremelést és a munkaidő valamelyes csökkentését.

A rendőrség a „vérszemet kapott, hazafiatlan, renitens munkásokról és lázítókról” jelentést küld Bernádyhoz. Akkor már egy hete tart a sztrájk, és áll az építkezés. A polgármesteri hivatal beleavatkozik az építővállalkozó és a szakszervezetek közti vitába. Persze, Bernády távolról sem rokonszenvezik a szakszervezetekkel, de utasítást ad, hogy az igényjogosultaknak fizessenek ki 952,13 koronát. A pallért, hogy „a felsőbbbség tekintélyét megőrizték”, megtartják.

A polgármestert egyetlen cél vezeti: ne akadjon el egyetlen percre se az építkezés, ezért vet gyorsan véget a tárgyalásoknak, és ajánl kompromisszumot.

A ballada Kőműves Kelemenje még asszonya hamvát keveri a mészbe és falazza be a kövek közé.

1906-ban a Városháza alapkövébe „a forgalomban lévő aranypénzek mind-egyikéből egy-egy darabot” helyeznek el.

Aranyra épült a városi székház.

A közművelődési ház

A Fótér délnyugati sarkán emelkedik a Kulturpalota. Tömegével, mázas cserepeivel, bronz domborműveivel, szecessziós stílusával uralja a városközpontot.

A palotát, társával, a Városházával egyetemben Lechner-tanítványok tervezték. Amikor Marosvásárhely magisztrátusa palotákat akart építtetni (erre mifelénk, Európa külvárosában a Medicieket utánozva), a legbölcsebben járt el: a legkiválóbb szakemberekhez fordult. Ami pedig az erre áldozott

anyagi erőfeszítést illeti, az egyáltalán nem volt vidéki gesztus.

Már 1908-ban, rögtön azután, hogy a vásárhelyi Vigadó- és Színházpalota építését elhatározták, a tanácsban napirendre kerül „egy hangversenypalota megépítésének szükségessége”. Telekvásárlásra és építkezésre előirányoznak 600 000 koronát, hangsúlyozva, hogy ezt az összeget nem szabad túlhaladni.

Meghirdetik a tervpályázatot, az építkezési program fősorol egy hangversenytermet, előcsarnokot, két emeletén pedig egy kisebb előadótermet és egy társalgót. Az oldalszárnyakban helyet kellett biztosítani az akkor már megalapított városi zeneiskolának és ideiglenesen (a palota másik részének elkészüléséig) a közkönyvtárnak meg a képtárnak.

A végleges kivitelezési tervre a szerződést a Vásárhelyen már ismert, jónévű két műépítésszel, Komorral és Jakabbal kötik meg. Az általuk betanított és elfogadott kétemeletes, elegáns formájú palotaterv az építésvilágban és szak-sajtóban elsőrangú fogadtatásra talált.

A többször megismételt versenytárgyalások után, 1910 decemberében a kivitelezéssel a Grünwald Testvérek és Schiffer céget bízzák meg, mert előnyösebb és olcsóbb ajánlatot nyújt be, mint a helyi váradi Árpád vagy a Városházát kivitelező Csiszár Lajos.

Amint arra számítani lehetett, az előirányzott összeg nem fedezi a költségeket. Különbféle városi jövedelmekből, pótdadókból és máshonnan kiállítanak 400 000 koronát, beolvasztják ide a dr. Gecse Dániel emberbaráti alapítvány 50 000 koronáját, gyűjtenek közadakozásból a hiányzó pénzt bankházaktól szerzik meg, kamatra. Mert az egész építkezés másfél millióba került, a berendezés (az orgonával együtt) további félmillióba. A végelszámolás 1913-ban 2 166 933 koronával zárul. Ennyit költött a város a Kultúrpalotára.

Bernády tanácsért, véleményért mindig elsőrangú szakemberekhez fordult, jó érzékkel, szerencsésen válogatta össze munkatársait. Következzék most azoknak a művészembereknek a felsorolása, akik részt vettek a Kultúrpalota megalkotásában:

1. Komor Marcell (1868—1944) műépítész, együtt dolgozik barátjával, és társával, Jakab Dezsővel. Jelentősebb műveik: a bolgár cár nyári palotája, a szabadkai zsinagóga és a városháza, a vásárhelyi városháza, a pozsonyi és a nagyváradai vigadó; terveznek többek között operaházat, 18 emeletes irodaházat, lakóházakat, stb. Szaklapot szerkeszt, beutazza a Távols-Keletet, Hongkongban kap nagyobb megrendelést. Később hazatér, 1944-ben a fasizmus áldozata lesz.

2. Jakab Dezső (1864—1932) építész, Lechner Ödön követője, 1897-től 1918-ig közösen dolgozik Komorral.

3. Körösfői-Kriesch Aladár (1863—1920) festő- és iparművész, Székely Bertalan, Lotz Károly tanítványa. Nagy Sándorral együtt művésztelepet alapítanak, ahol az angol preraffaelita mozgalom hatására a középkori kézművesség technikai eljárásait kísérelték meg fölújítani. Korának egyik legnevesebb freskőfestője. Iparművészeti alkotásai, bútoraik külföldi kiállításokon több nagydíjat nyernek. Fő munkáinak egyike a vásárhelyi Kultúrpalota belső kiképzése, különösen a főhomlokzat és az előcsarnok dekorációi.

4. Thoroczkai-Wigand Ede (1870—1945) építész és iparművész, a szecesszió jelentős képviselője. Sokáig együtt dolgozott Steindl Imrével. Bútortervei nagy sikert arattak. Marosvásárhelyen is több épületet tervezett (az Iparkamarát például a Városháza szomszédságában, ahol ma az *Igaz Szó*, a *Vatra* és az *Uj Élet* szerkesztősége rendezkedett be). A Kultúrpalota tükörtermének üvegfestménye közös munkája Nagy Sándorral. Ezek a munkák a korabeli európai modern üvegfestmény-művészet remekei voltak, San Franciscóban aranyérmeket nyertek. Wigand tervezte a kisablakokat, valamint hat nagyablakot (Hajdanában régös régen, A nagyúr kapuja, Sátoros palota stb.) és az épület legtöbb bútorcsoportját is.

5. Nagy Sándor (1868—1950), festő-szobrász- és iparművész. Feleségével közösen szobrásziskolát, valamint gobelin- és szőnyegműhelyt alapítanak. A Kultúrpalota tükörtermében a székely balladák üvegfestményei őrzik a nevét; Korond, Udvarhely és Csíkszereda környékén gyűjtött motívumok alapján tervezett.

6. Róth Miksa (1865—1944) üvegfestő és üvegmozaik készítő. Kora legnagyobb középületeit dekorálta. Szállít a kontinens különböző országaiba és Amerikába is. Munkái művészi és technikai szempontból egyaránt kimagasló alkotások, megőrizték az üveglakok anyagszerűségét és középkori hagyományait. A Kultúrpalota üvegfépeinek kivitelezője.

7. Sidló Ferenc (1882—1953) neves szobrász. A tízes években legjelentősebb alkotásai, Kőrösfővel közösen, a Kultúrpalota domborművei és architektonikus plasztikai munkái.

8. Kallos Ede (1866—1950) szobrász, számos emlékművet és épületdíszítő szobrot mintázott. A Kultúrpalota főhomlokzatán, többek között, az ő munkája a két Bolyai-dombormű.

Ha már a neveknél tartunk, megemlítnék még valamit.

Bernády minden részletre gondolt, és mint mondtuk, különösen ügyelt az emberek kiválogatásakor. Alapos és lelkiismeretes utánjárással „hozza össze” — nem kímélve sokszor a saját zsebének sem! — a Zeneiskola kiváló tanárgárdáját. Metz Albert igazgató mellé László Árpádot, Tonházi, Hajáki, Chovány, Henszelmáné Erkel Saroltát, Zsizsmant, Simort. Vagy például a város „keze alá tartozó” iskolákba: Szigyártó, Antalffy, Farczady Jolánt és Farczady Eleket, Kabdebó Emát, Sebessy Laurát, Kégl Margitot, akik közül jónéhányan, míg „sorsuk elrendeződött”, Bernády villájában laknak, vendégként.

Ezeknek a nagy műveltségű embereknek a toborzása és az itt-tartása jelentősen befolyásolta a város szellemi életét.

Az eredeti tervezési programban a város már jelzi, hogy a hangversenyerem középső, teljes falnyílásába „egy orgonát kíván elhelyezni”.

Az orgonát 38 000 koronáért a jägerndorfi világhírű orgonagyárból rendeli meg. A Rieger testvérek gyárát 1873-ban alapították, Marosvásárhelyre az 1800-ik mesterorgonát szállítják.

Az elektromosan táplált, 62 zengőregiszteres orgona még ma is remek hangszernek számít. Az egykor kizárólag hangverseny céljára tervezett kultúrpalotai teremben sokáig mozi üzemelt, az utóbbi húsz évben a színház játszott itt, színpadával beépítette az orgona testét. Az állandó rezgés, nagy hőingadozás és mindenféle más behatás következtében a szakemberek véleménye szerint az orgona sokat károsodott.

De az idén új épületbe költözik a színház. A hetvenes évek várospolitikája korszerű színházpalotát teremtett a városnak. Az egykor csak megálmodott „köszínházat”. Most tehát „fölmenthetik” végre a nagytermet a zsúfolt program alól, visszaadhatják rendeltetésének: hangversenyerem lesz újra, és előbb-utóbb sor kerül arra is, hogy megjavítsák a Rieger-orgonát.

A III. emelet históriája

Egy pillanatra ugorjunk az időben vissza.

A Kaiser Wilhelm II. tengerjáró hatodik napja halad az Atlanti-óceánon, és másnap este az utasok meglátják az amerikai partot. A 62. számú első osztályú kabin utasa, Bernády György betegen, étvágytalanul, egy kevés tea és pár szelet cvibak után, lefekvés előtt levelet ír. Megcímezi haza a borítékot, a Városházára, Hofbauernek. Az óceánjáró fejlécével díszített, halványzöld, vízjeles papírra legelőbb fölírja a megszólítást:

„Édes Auréli! . . . a hatodik napja kínlódom, holnapután New Yorkba érkezünk . . . Lehet, hogy később én is szépnek fogom mondani ezt az utat, de ma bizony nagyon kellemetlen. Különösen ma, pünkösöd első napján, amikor óriási ködünk van, s a hajó vésztülke úgyszólván állandóan szól . . .”

A nyolcoldalas levél közepén tér a mondanivaló lényegére, ami már odahaza is foglalkoztatta, de csak most, az úton döntött, és erről tudósítja helyettesét, távollétében az ügyek intézőjét:

„. . . A Kultúrpalotán gondolkodom. A zeneiskola már beköltözéskor alig fog elférni, ezért az I. emeletet meg kell ott ismételni, és a tervezett II. emeletet harmadikként az előbbiekre tenni. Ez többletköltséget fog okozni, de ez nem akkora baj, mint ha egy év múlva kellene bevallani, hogy bizony kicsiny az épület! . . . Kérlek, légy szíves Fleschnek a figyelmét fölhívni stb. . . . 1911. VI. 4. Gyuri”

Majd az aláírás alatt még ennyi olvasható: „Ui. Ez a levél még velünk jön. New Yorkba, és úgy jön azután vissza.”

(Tehát nem igaz az, hogy meglátva New York buildingjait, találta volna ki az egész harmadik emeletet és táviratozott haza!)

Aznap, amikor a levél Marosvásárhelyre érkezik, este a Transzilvániában éppen bankettet rendeznek. Deák Lajos tanfelügyelő, egy székre féllépve, népes közönség hatalmas ovációja közepette olvassa föl. Lám, a polgármester még az óceánon is szeretett városára gondolt.

Mire pár hét múlva, a levél nyomán, megkezdik felülvizsgálni a tervrajzokat, már nem Flesch Adolf a városi főmérnök, hanem az akkor harmincegy éves Radó Sándor építész mérnök veszi át a műszaki osztály vezetését, városi műszaki tanácsosi rangban (az ő tervei alapján építették ki többek között a Nyugdíjpalotát, a turbinatelepet és egy gimnáziumot).

Radó gyors kalkulációja: 120 000 koronával kerül többbe a harmadik emelet miatt a munka. Mindenki vakarja a fejét. De a hazatérő Bernády máris cselekszik: 60 000 koronát bepótolt a sajátjából, másik 50 000-et pedig „gyűjtés útján” napok alatt bevasal a leggazdagabb polgárokon. (Ismét egy kitérő: Bernády, azt kell hogy mondjam, zseniálisan tudott pénzt szerezni. Polgármesteriségének tizenegy éve alatt a város 5 292 869 koronát fizet ki útburkolásra. Fantasztikus összeg ez! Ebből egy kisebb részt a közművek jövedelméből fedeznek,

de 3 201 374 koronát pótdadóból térít meg. Nem volt az a tatár kán, aki vérfagyasztó fenyegetéseivel valaha is behajtott volna ekkora sarcot a városra!)

A pénz megvolt, csak Komor Marcellel boldogulnak nehezen. Az építész azt próbálja megmagyarázni, hogy a nagyobb épületet is kinövi egyszer a város, majd csinálnak mást, de ha erre ráhúzzák a harmadik emeletet, és a Városháza fölé növesztik ezt az oldalt, akkor teljesen eltorzítják a tér szerkezetét.

Komor Marcell a Városháza térre mindig úgy tekintett, mint küzdelmes művészetének egyetlen nagy alkotására, építész karrierjének csúcsára. Mint vérbeli, szenvedélyes művész ennek a térnek szerelmese volt. Ez a díszter kísérté két évtizeden keresztül, erről írt haza leveleket a messzi Ázsiából egy sokat csalódott és üldözött ember minden fájdalmával, ezt a díszteret álmodta mániákusan újra meg újra, hogy öregkorában tudomásul vegye: nem fejezheti be soha. Ha másfél évet késik még az első háború, akkor a tér harmadik oldalán ott áll ma a Vigadó vagy a Színház, és lenne Vásárhelynek egy olyan részlete, amely talán sehol sincs másutt. Persze, ez nem egy görög vagy barokk tércsoda lett volna, hanem csak egy szerény szecessziós terecske.

De — és ebben rejlik a lényeg — az egyetlen, egy művész kezéből, egységesen megkomponált szecessziós díszter lett volna!

A vármegye kötötte magát, hogy neki kell az a harmadik oldal, székháznak! (A megyeszékházra kiírt versenypályázaton Kós Károly és Wigand terve nyer díjat, de az építkezésre már nem kerül sor.)

Bernády a harmadik emelet dolgában hajthatatlan volt, és a művész mit tehetett egyebet — már folyt az építkezés —, fogcsikorgatva, de elrontotta a teret. De mégis, nem volt még veszve minden, még megcsinálhatta volna, ha elrontva is! Komornak annyira szívügye volt ez, hogy eltűri azt is, hogy nem fizet a város. Mikor felavatják a Kultúrpalotát, hét év munkáiért (27 objektumot tervez ezalatt a városnak, közülük sok nem épült fel) még mindig 57 575 koronával adósok neki. Mert ha a költségvetés valahol szorított, akkor a műépítész honoráriumának folyósfát, halasztották „egy későbbi időpontra”. Komor Marcell nem kérte a pénzt, nem perelt, hogy ne vesszenek össze, várt, hogy dolgozhasson. Csak a Kultúrpalota építése közben ötvenkétszer utazik Vásárhelyre, irodájának rezsiköltségét se térítik meg. Járandóságából húsz és valamennyi ezret kifizet a város a háború alatt sokszori levelezés után, de már devalválódott, hfg pénzzel. A többit sose kapta meg.

A tér egységében rejlő varázst Bernády is megértette, átérezte, és rohamot indított a vármegye ellen. De kijárni már nem volt ideje.

1914 júliusában, a kormány befagyaszt minden kifizetést, minden „civil” építkezés leáll.

(A volt városházi irattár egészében, és így Bernády polgármesterségének, továbbá az 1890—1913 közti társadalmi tevékenységének írásbeli dokumentumai ma a Maros Megyei Állami Levéltárban találhatóak).

Forgatom az Építkezési Napló köteteit.

1911. május 4.: „... derült idő . . . személyzet ű főpallér, 5 ács, 5 férfi napszámos . . . Az alapok kitűzése Komor Marcell műépítész úr jelenlétében, a terveknek megfelelően, megkezdett . . . Barakkok épülnek a felvonulási területen . . .”

Tudni kell, hogy az alapok kiásásánál derül ki: a talaj süllyed, a tervezett alapozás nem elégséges, menet közben módosítják a rajzokat, 200 munkásnál is többet kell alkalmazni a plusz alapozáshoz, júniusban újra változik a rajz, kell a harmadik emelet, és mindennek ellenére, ugyanannak a kalendáriumi eszten-dőnek, 1911-nek decemberében már tető alatt a Kultúrpalota. Becserепezve, szép, mázas cseréppel, ragyogó majolikával. A cserепet, burkolólapokat, a magas tűzű porcelánfajanszot a Zsolnay-gyár szállította. Természetesen, a benti munkák még 1912-ben is folytatódtak, és csak 1913. június 24-én fejezik be az épület jegyzőkönyv szerinti átvételét.

Bernády egy ünnepi vacsorán pohárköszöntőt tart, a Közművelődési Háztól beszél, és alig végez, hozzálép egy szerkesztő, arra kéri, írná le, amit mondott. A vásárhelyi polgármester másnap átadja a cikket, amely hamarosan meg is jelenik a Magyar Iparművészetben (1913. XVI. évfolyam, 395—398. oldal).

A Bernády-cikk vallomás a Kultúrpalotáról.

Elbeszéli előljáróban, hogy miért lépett közigazgatási pályára, mi vezette, amikor hozzálát Marosvásárhely újjáépítéséhez. Idézzük röviden: a korszerűsítés hitétől „vezérelve ültettem el Maros-Vásárhely ucáin az első fasorokat. Nehéz és küzdelmes volt a kezdet, bántó az érzéketlenség, a rosszindulat . . . de Maros-Vásárhely népe megértett!”

1907 tavaszán születik meg a Kultúrpalota fölépítésének terve, amikor lehetőség nyílik jelentős kormánytámogatásra. „Sokat tanakodtam, akadékoskodtam, laikus létemre sokat kritizáltam, és talán felesleges sokat vitatkoztam . . . Ugyanilyen nehézkes voltam a első berendezés ügyében is, de semmiképpen nem engedtem eredeti elképzelésemből!”

Bernády részletesen kitér a pénzügyi szakemberekkel, az építészekkel folytatott hosszas tárgyalásaira, és felsorol mindenkit, akinek köze volt a Kultúrpalotához. Nemcsak a minisztereknek és államtitkároknak mond ez alkalommal köszönetet, hanem ugyanúgy az iparosoknak, munkavezetőknek, építőmestereknek. Itt beszéli el, hogy milyen céllal telepít mozgóképszínházat a nagyterembe — hogy fedezhesse a költségeket —, és hogy mekkora vihart kavart ezzel a törvényhatósági tagok között.

„Ma már készen áll a közművelődés temploma. A Gondviselés különös jóvoltából beteljesedtek álmaim, a mű valóban azzá lett, aminek az első pillanatokban terveztem . . . Az építkezés befejezése után megindult a kritika. Egyesek hangosan zúgolódtak a költségek ellen . . . Hallgatok, nem védekezem a támadások ellen. Célomat elértem. Megteremtettük Maros-Vásárhelyt a legnemesebb értelemben vett népházat . . . Magam sem hálára, sem dicsőségre nem tartok igényt. Megelégszem a híven végzett munka tudatával, az utánam követ-

kezőket pedig arra kérem, hogy ugyanaz az emberszeretet, ugyanaz a lelkesedés vezesse őket, mint amellyel a Mindenható kegyes volt engem megáldani . . ."

Marosi Barna: Megbolygatott világ. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 5—17. és 7—34. oldal.

**A KÉPTÁR ÉS A
MAROSVÁSÁRHELYI
FESTŐTRIÁSZ**

A MAROSVÁSÁRHELYI KÉPTÁR

Mélyen Erdély szívében, a marosparti város hosszan nyúló, festői piacán, a városháza mellett emelkedik a szemet gyönyörködtető híres Közművelődési Ház. *Bernády* Györgynek, a város nagyérdemű polgármesterének lelkes fáradozása hívta életre huszonöt év előtt a kultúrpalotát, amely architektonikájában, ékítéseiben, műkincseivel, könyvtárával egyetemben a művelődés fáklyáját emeli magasra a messzi Marosszéken. Régi magyar kormányférfiak — *Apponyi* Albert, *Zichy* János gróf, *Jankovich* Béla — segítették és támogatták a vásárhelyi kultúrpalota eszméjét; 1911—13 között épült fel a ház, *Komor* és *Jakab* tervezték, a *Lechner*-iskola szellemében.

A magyar művészek akkori élcsapata vállvetve dolgozott díszítésén. A „gödöllői iskola” vezérei, *Körösfői-Kriesch* Aladár és *Nagy Sándor* tervezték a homlokzat gyönyörű üvegmozaikjait, *Kallós* Ede bronz-relifjei ékítik a főbejáratot. A vesztibülben *Körösfői* falképei, a „Táltosok” és a „Székely mesemondás” fogadják a belépőt+ *I. Ferenc* József koronázását az egykori monarchia legmonumentálisabb domborműve hirdette; *Körösfői-Kriesch* tervezte, *Sidló* Ferenc, szobrászatunk egyik büszkesége mintázta mesteri kézzel s drága zománccal díszítették. *Roth* Miksa műhelyéből kerültek ki az ezer színben pompázó üvegablakok is a két gödöllői mester terveivel. A ház dekoratív festése, minden bútordarabja harmónikusan egészíti ki a pompás művet, a legkiválóbbat, amelyet a város e század első negyedében életre hívott.

A palota közgyűjteményei között kétségtelenül a képtár foglalja el a legelőkelőbb helyet, amely egyben a mai Erdély egyik legszebb képgyűjteménye is. Szervezése egyidőre esett a ház felépülésével. Alapját az a h atvannyolc képvetette meg, amelyet a magyar állam helyezett letétbe 1913-ban. Természetesen a város is kivette később a részét a gyarapodásból művásárlásaival.

Az újkori magyar művészetet képviselte, e gyűjtemény. A közbejött események, a főhatalom változása a képtár állagát lényegében nem érintette. Az új városvezetőség, erejéhez mérten, már a húszas években szaporította néhány képpel a kollekción. Az időközi városi bizottság azonban csak 1931-ben határozta el, hogy a képtárat szakszerűen felállíttatja s új vezetés alá helyezi. *Ciupe* Aurélt, a kiváló román festőt, a kolozsvári szépművészeti akadémia volt tanárát hívták meg Vásárhelyre, aki a palota harmadik emeleti hat termében a gyűjteményt elrendezte, az iskolák és mesterek időrendjére való tekintettel. Időközben jelentékenyen emelkedett a műtárgyak száma, a bukaresti szépművészeti mi-

nisztérium és magánosok ajándékából. A román művészet modern alkotásai, képek és szobrok egészítik ki a törzsgyűjteményt. Az újra rendezett képtár 1934 júliusában nyílt meg: a város áldozatkészen kiadta román és francia nyelven a képtár illusztrált katalógusát, amelyet szintén Ciupe szerkesztett, ő írta az előszót is és összeszedte a mesterek legfontosabb életrajzi adatait. Ma százhuszonöt műtárggyal rendelkezik a képtár, a háború előtti magyar és a háború utáni román művészet alkotásaiból.

Ennyi volna rövidre sűrítve a kultúrpalota és a képtár története. Az új magyar művészet történetében jelentős szerepet játszanak ezek a képek s annál csodálatosabb, hogy művészeti irodalmunk még oly rövid cikk keretében sem foglalkozott mindeddig e gyűjteménnyel. A körülmények azonban ezt is megmagyarázzák. Alighogy megvetették a kollektív alapját, kitört a világháború, a történelmi események egészen elterelték a figyelmet a múzsák ihlette dolgokról s Erdély különben is messze volt. A főhatalom változásakor meg éppen mással voltak elfoglalva, intra et extra muros.

Ciupe Aurélnak nem csekély nehézséggel kellett megküzdenie, amikor a különböző iskolák alkotásait kellett a hat teremben elosztani. Nem az ő hibája, hogy a gyűjtemény kedvezőtlen elhelyezést nyert a harmadik emelet oldalvilágítású termeiben, ahol hol nyugatról, hol délről éri a nap a falmezőket, vagy akár sötétben marad két ablak között a kép s teljesen elvész a művészi hatás. A rossz világításnál azonban bonyolódottabbá teszi az elrendezést a kétféle anyag keveredése. A magyar anyag a század első éveiben lezárul, nagy pauza következik aztán s a legfrissebb román művészet jelentkezik. Topográfiailag azonban keverednek a régi magyar és az új román festmények. Mi a bifurkációt előnyösebbnek tartottuk volna, bár el kell ismernünk, hogy a képtár vezetőjét a hely megköthetősége s kényelmetlenségei befolyásolták, s így ékelődtek a méteres tablók közé a kisméretű akvarellek s így jutottak a modern szobrok az akadémikus vásznak tövébe. Bizonyos azonban, hogy a nehéz adottságok mellett *Ciupe* kielégítően oldotta meg az elrendezés kérdését, kitűnő ízlésével s művészeti tájékozottságával.

A képtár magyar anyagából kétségtelenül sok jelentős mester hiányzik, még névjegyével is. A régi mestereket, Brocky Károlyt, Borsost, Barabást, Kovács Mihályt, Molnárt, majd Telepyt, Ligetit, Markó Károlyt aligha reklamálhatjuk. De hiába keressük Zichy Mihályt, Madarászt, Székely Bertalant, Than Mórt, Mednyánszkyt, Karlovszkyt, László Fülöpöt; nem látjuk Szinyei-Mersét, Csókot, Iványi-Grünwald Bélát, Hollóssyt, Thormát, Perlmuttert, Glatz Oszkárt,

Rippl-Rónait sem. De számos oly mű is díszíti a falakat, amely a magyar művészet fejlődéstörténetében korántsem tűnt el nyomtalanul; elég, ha itt *Ferency* „Levétele a kersztről”-jére, vagy Réti „Honvédtemetés”-ére hivatkozunk.

Az első, méreteiben is legmagasabb teremben a nagy panneauk sorakoznak fel. Az I-es számot a „magyar Böcklin”, *Mendlik* Oszkár „Kísértethajó”-ja viseli; szívérványos színekben játszanak a tenger habzó hullámai. *Fényes* Adolf első időszakának nagy képe, a „Civódás” követi ezt. 1895-ben a társulati díjat nyerte el a vászon a Múcsarnok kiállításán. „Sötét, erőszakolt, iskolás kép, súlyos barnákkal” — írta róla még annakidején Lyka Károly — de a veszekedő mosónők torz, karikírozott gesztusai már sejtetik a csontig ható, élesen látó festői szemet. *Éder* Gyula finom koloritú „Salomé”-ja után *Spányi* Béla impozáns, részletgazdag vászna foglalja el a falat; „Jajca vára” vadregényes bástyái nyúlnak a magasba, finom, zöldeskék tónusain mélabú ömlik el. *Lotz* Károlyt e teremben két kép reprezentálja. Fialat nőt mutató képén az emberábrázolás gyöngéd eleganciáját lehelli szürkéskébe ágyazott tónusaival; olasz szellemet sugároz a nagy dekorátor „Múza lírával” című képe, a gyöngéd akt barna-arany-lila harmóniája. *Paál* Lászlót az „Erdő mélyén” komor romantikája ihleti+ hobbemai varázsban világítanak a fontainebleaui erdő nyárfatörzsei. Másik képe, a „Naplemente”, a falu elhagyatott szélét festi meg. Paál párizsi időszakának egyik remekete ez. „A nagy, alig felhőzött égen, rózsapiros színek és tüzek összeolvadásaként áldoz le a nap. A magas régiókban sárgáskék ég színei ragyognak, alább mind fényesebb narancsvirágok, melyeket közben skarlát és aranyos zománcok lazúrjai vonnak be . . .” — írja le áradozva a kép színpompáját *Lázár* Béla.

Paál László sejtelmességét *Wagner* Sándor szomszédsága ellensúlyozza. Akadémiánk egykori nagy mesterét hatalmas, orientalista szellemű képe mutatja be: „Arab foglyok az Alhambra udvarában”. A miniátori türelemmel festett óriási vászon méltóan igazolja *Wagner* viselettani ismereteit, nagy kolorista tudását, a jobb értelemben vett polotyzmust, de hiányzik a képből a teremtő intuíció melegsége. Az értelem számításában született, hideg, nagyított illusztráció ez. Egy ismeretlen mester, nyilván olasz későbarokk piktor „Családi gyöngédség”-e mellett *Valentiny* János, a nyolcvanas évek kedvelt cigányfestőjének „Cigányfejek” című képe függ, realista felfogásban, barna lokálszíneivel. *Koszkol* Jenő csendélete akadémikus modorban részletezi a halpikkelyeket. Annál szebb *Liezen-Mayer* Sándor „Alvó vénusz”-a, barnába ágyazott, intím lírájával, megragadó fényeffektusaival *Markó* Ferencnek, Károly fiának „eszményi” tájképe, a melegszerű, de mikroszkópikus látású „Aratás” a kétszáz évet késebb magyar poussiniáda egyetlen vásárhelyi képviselője. A maga korában nagyra tartott *Eisenhut* Ferencet egyik legutóbbi s egyben legjelentékenyebb képe mutatja be: „Hunyadi János kirohanása a nándorfehérvári várból 1456-ban” (1902). Rengeteg alak, nagy keleti kosztümismeret, gazdag kolorit; *Székel*y Bertalan részlethalmazásai jutnak eszünkbe. Jóval tömörebb megfogalma-

zásban mutatja a müncheni iskolát az azóta feledésbe merült *Kardos Gyula* főműve, a „Jób”. Sötét alaptónus, éles fény, realista formai kultúra. Hol tart már azóta a művészet!? . . . A „birkapiktor” *Pállik Bélát* a nagy szeretettel festett „Birkák az akolban” képviseli. Legjobb képei közé tartozik s motívuma az 1897-ben társulati díjat nyert képét variálja, némi eltéréssel. A régi időkhöz ragaszkodó ízlésű látogatók mindmáig ezt a képet szemlélik a legnagyobb respektussal . . . De örök *Munkácsy Mihály*, a primus inter pares. „Nagymosás”-t ábrázol a kisméretű kép, a gyűjtemény legféltettebb kincse. „*M. de Munkácsy*” szignálta a képet, a mester nyilván első párizsi időszakában, 1873 körül festette. Kedvelt témáját, a mosónőket vázolja fel, de az alakok csak ürügyül szolgálnak, staffázként a festői tájhoz. Sötét romantika lengi be a monumentális tömegű fákat; drámai erővel villannak ki a fehér ingujjak és vászonrongyok a rembrandti sötétből. Mellette bágyadt *Flesch Ludmilla von Bruningen* Kisztus imádságát ábrázoló triptichonja, harmónikus képszerkesztés, gyöngéd színek, Uhde félreismerhetetlen u tánérzése. A „magyar Corot”-t, *Mészöly Gézá*t két kisméretű, halk lírájú képe mutatja be, egy „Balatoni alkonyat” és a „Napnyugta a pusztán”, szivárványszín játékaival.

A második igen sötét és kicsiny termet *Pataky László* főműve uralja, a „Krumpliszüret”.

A kurucvilág hajdani jeles festője, Millet Angelus-ának hangulatába ringatózva rengeteg munkával festette meg ezt a nagy tablót, a mező minden fűszálának harmatcsöppjével. Kétségtelenül hatásos alkotás s az őszi mélabú bensőséges lírájával igazságtalanná teszi azt a gyors feledést, amely festőjének oeuvre-jére borult. E terem, úgy látszik, a balvégtetűek gyűjteménye; itt függ a tragikus végű, fiatalon öngyilkossá lett *Dósa Géza* két portréja, sötét, meleg lokálszínekben, erős formaérzékkel festve. A nagytehetségű festőnek alig maradt vidékeinken egynéhány képe; javarésztét olcsón kótyavetyélték el annaki-dején Münchenben. A vásárhelyi tanulmányfejek már ritkaságuk miatt is becsesek.

A Münchenben iskolázott *Veress Zoltán* hat miniatúr tanulmányfejével szerepel. *Bubics Zsigmond*, a műszerető kassai püspök elmélyedt részletezésű tájképével tűnik fel. *Magyar-Mannheimer* Gusztáv „Chioggiai csatorná”-ja szeretettel merül el a romantikus olasz partvidék szépségeibe. Hasonlóan kisméretű *Katona Nándor* „Hegyszoros”-a és *Lotz Károly* sötét tónusokban tartott „Alkonyat”-a. *Tölgyessy Artúr* színgazdag poézisével ragadja meg a szemlélőt.

A harmadik teremben is ugyancsak kedvezőtlen a világítás, pedig sok figyelemreméltó kép került ide is. A magas formakultúrájú *Hegedűs László* elmélyedt, áhítatos „Krisztus”-a vörös fényben izzik. *Mészöly*, már említett pusztai képe mellett *Kandó László* „Női arckép”-e híven tükrözteti vissza a század elejének eleganciájában pompázó dámát. *Magyar-Mannheimer* „Vihar után”-ja borongós romanticizmusában igazi művészi szenvedély lobog; a vásárhelyi *Demeter Róbert* Antalffy tanár arcképében *Székely Bertalan* nyomdokait köve-

ti. *Náray Aurél* „Ábránd”-ja az álmodozó hölgy hangulatait érzékelteti festői szélességgel; *Szenes Fülöp* bájos „Női fej”-ében mutatja formaeleganciáját. *Kacziány Ödön* sűrűn szerepel a gyűjteményben. „Égő város”-a a drámai erővel izzó vörös színárnyalatok fantasztikumát érzékelteti+ „Holdfény”-én viszont kékes tónusokba sáppad a misztikus éjszakai világítás. *Paczka Ferenc* „Vörös Fátylas nő”-jén hideg, rajzos élességgel világít a női akt; *Bosznay István* „Őszi nap”-ja a hervadás színmámorában fénylik. *Kernstok Károly* korai, naturalista korszakából való a sötét „Kemény Kálmán báró arcképe”. *Feszty Árpád* „Tájkép”-én lilás tónusokba olvadnak össze a dúslombozatú fák; *Katona Nándor* „Vihar után”-ja széles festésével, meleg zöld színeivel poétikus hangulatot áraszt. A romantikus hajlandóságú *Brodzsky Sándor* „Hegyipatak”-ja lendületes, könnyed előadásban festi a sziklák között rohanó vízuhatagot.

A negyedik terem világítása kedvezőbb, egyenletes s jobban is érvényesülnek benne a képek. *Zombory Lajos* nagy rutinnal festet ló-tanulmánya mellett *Nemes Sándorné grófné Ransonnet Elza* finom barokk palota-interieurjét látjuk. *Kosztai József* tájképvázlatából égő szenvedéllyel villannak ki a sárga foltok. A Székely-tanítvány *Bruck Miksa*, „Sváb udvar”-a letompított színekben meséli el a népies témát; *Zichy István gróf* „Szent Margit legendája” leegyszerűsített, el a népies témát; *Zichy István gróf* „Szent Margit legendája” leegyszerűsített, gótikus freskóstílusú nagyvonalúságával tűnik ki. *Kacziány Ödön* „Pallida mors”-a a népszerű képek közé tartozik: a hold tompa világításában kopogtat a kaszás éji látogató. Itt van még a „Tiszadobi hangulatok” című akvarellje is. A vásárhelyi *Hajós Károly László Fülöp* modorában, de jóval keményebben festi meg önarcképét. Itt függ *Demeter Róbert* Önarcképe is. *Tury Gyula* „Fenyves”-e, *Pállya Celesztin* színdús „Debreceni vásár”-a mellett *Deák-Ébner Lajos* „Vásár eső után”-ja tűnik fel. Megkapó *Bihari Sándor* „Érdekes olvasmány”-a a bensőséges realizmusával. *Feszty Árpád* tájképe, *Komáromi-Katz Endre* „Holdvilág”-a mellett *Kacziány*, „Cigánynő”-jét és tátrai tájképét is megtaláljuk. *Juszkó Béla* szélesen kezelt „Lovak”-ján mutatja be állatfestői készségét. A Munkácsy köréhez tartozó *Bruck Lajos* a Balaton partján szomorkodó házikót festi meg; *Olgyai Ferenc* „Holdvilág”-a nagy feltűnést keltett az 1904-i tárlaton. Itt függ *Jendrassik Ernő* népszerű „Lidérc”-e lobogó puncsláng mellett ígéretes arccal ül a kávéházban a nagykalapos félvilági hölgy.

Az új erdélyi magyar festőnemzedék tagjai közül *Dóczyiné Berde Amália* tájképét és *Zágoni Szabó Lili* „Londoni kép” című vízfestményét látjuk e teremben, amelynek legmutatósabb képe kétségtelenül *Kárpáty Rezső* „Budai reggel”-e. A pointillista technikával festett kép megkapó hangulatában mutatja be a kékes ködök alatt ébredő Pestet, a derengő napfény játékát a Rózsadomb bokrain s virágos pázsitján. Nemes előadásmodora megóvja a túlzásoktól s tiszta plein-air hatást ad.

A legkedvezőbb világítású az ötödik sarokterem. Mindjárt elsőnek *Csánky Dénes* „Kőhányó”-ját látjuk. Markáns, szélesen vázolt, friss színfoltok tükrözik vissza a kopár hegyfalat s tudatos élességgel lép elő a szekérbe fogott bivalyok

fekete sziluetje. *Tornai Gyula* „Puri főtemplom”-a keleti tanulmányútjainak terméke, az izzó napfény és az orientális tarkaság összes lehetőségeinek kiaknázásával. *Szláryi Lajos*, a téli tájképek költője, „Havas tájkép”-jét mutatja be finom, meleg naturalista előadásban. *Tull Ödön* „Ünnepnap vidéken” című képében két színes ruhájú parasztlányt fest meg. *Márk Lajos* nagyvilági eleganciával jelenít meg két előkelő hölgyet a napos „Parkban”. *Kallivoda Kata* „Hazatérés a vásárból” című képén erőteljesen ábrázolja kedvelt parasztlányait; hasonlóan kedves *Béli Vörös Ernő* „Mosónők”-je. *Poll Hugó* „Templomok és romok”-ja a kolorista naturalizmus szép pasztellképe.

E terem két legkiemelkedőbb műve *Réti* és *Vaszary*-kép. *Réti István* „Napos szobá”-ja (1908) a mester világosabb korszakából való. A nagyközönség alig ismeri, mert nem kiállításról került Erdélye. Ablakon ömlik be az elhagyott szobába a nap világa; faltjai és szétáradó reflexei meleg derűvel terülnek szét a szőnyegen, felfutnak az asztalra helyezett cserépvirágra s fény dereng a fal homályos sarkába akasztott Madonna-képen is. Optimizmus, gazdag festőiség árad el a képen a kifejező eszközök csodálatos egyszerűségével. Szintén fényproblémát fog meg *Vaszary János* sokat vitatott képe, az „Ádám és Éva”. „Ez a probléma: a színt teremtő fény játéknak visszaadása kivezette *Vaszaryt* a zöld erdő belsejébe, melybe belevillan a napsugár, hogy a zöldessárga reflexek végtelen gazdagságába megfüröszse a napsugártól végigcsókdosott első emberpárt. Az ellentétes színek, az össze nem hangolt részletek szétesnek, az Ádám és Éva nem egységes, az Éva nem egyszerű, de kolorisztikus erdőben nagy haladás mind a kettő . . . a zöld és a hús finom reflex-játékához harmadiknak hozzávetve a nő vörös haját, mely piros reflexeket dob a rózsaszín, zöldes fénybe merített hússzín tónusába . . .” A kép, elkerülve Budapestről, szintén elmosódott az új nemzedék emlékezetében.

Az utolsó, hatodik teremben *Katona Nándor* „Fenyves”-e s *Edvi Illés Aladár* „Búzaskocsi”-ja tűnik fel. *Fényes Adolf* melegtónusú s már széles előadású „Patak partján” című képének társaságában látjuk a vásárhelyi *Vida Árpád* „Szüleim” című szép vízfestményét. Elmélyedve nézik a bánatos arcú öregek a fiú képét. *Vida* kitűnő iskolát járt, nagy formakultúrájú, finom tehetségű művész volt, egyik nagy ígérete művészetünknek. Fiatalon, harmincegy éves korában ragadta el a halál.

Itt függ *Poll Hugó* egyik főműve, a „Miatyánk” is. A templom előtt csoportosuló, színpompás ruhába öltözött falusiak lehajtott fővel hallgatják a kiszűrődő imát. Ragyogó napfény borul a képre, de a formalitás éles; a lokálszínek megőrzik helyzeti energiájukat, ünnepélyes színpadiasság ömlik el a nagy képen. *Zemplényi Tivadart* szintén vallásos tárgyú, de jóval bensőségesebb képe, egyik főműve képviseli, a „Nagypéntek” (1904). Sokalakos, gondosan szerkesztett kompozíció, sötét alaptónus, meleg kolorit, széles ecsetű előadás és mély áhitat jellemzik. *Zemplényi* egyik legjobban sikerült és iskolát csinált képe ez.

A vásárhelyi képtár anyagában a nagybányai iskola fejei, *Ferenczy Károly* és *Réti István* képviselik a legfőbb értéket. *Ferenczy Károlynak* két képe került Marosvásárhelyre. A „Levétel a keresztről” (Nagybánya, 1903), az új magyar festőművészet nagyjelentőségű alkotása kivételesen nem került társai sorsára; többször reprodukált s általánosan ismert kép. *Ferenczy* művészetének fontos állomása ez; mint *Petrovics Elek* kifejti, e képben jut a mester plein-air tanulmányainak csúcspontjára az izzóan feltett színek maximumra való felfokozásában. Már a kortársak is látták *Ferenczy* képének korszakalkotó jelentőségét: „a napsütésnek ilyen izzó ábrázolásával ritkán találkozunk...” – írta annak idején *Meller Simon*. A másik *Ferenczy*-kép, „Szinyei-Merse Pál arcképe” (1813) más kevésbé ismert mű; kékes tónusai, széles előadása, tompított koloritja inkább a dekoratív, mint a portrészertő elemeket hangsúlyozza.

A marosvásárhelyi képtárnak kétségtelenül legnagyobb műbecsű képe *Ferenczy* képe mellett *Réti István* „*Öreg honvédek*” című hatalmas festménye. A kép, amelyet maga réti is főművének tart, sok viszontagságon ment keresztül s a körülmények összejátszásának következtében csaknem egészen kikopott a köztudatból.

A képet 1899 novemberében festette *Réti Nagybányán*. Aránylag későre készült el s így csak az 1900/901-i téli tárlaton került kiállításra általános feltűnést keltve. Ez a tárlat egyébként is nagy jelentőségű az új magyar művészet történetében; ekkor vonult fel teljes fegyverzetében diadalmas csatájára negyedikben a fiatal bányai kolónia, de a külön termet a Múcsarnok vezetősége megtagadta tőlük. Többek között *Ferenczy* is ekkor mutatta be „*Józsefet eladják testvérei*” című képét. Az „*Öreg honvédek*” ugyanebben az évben nyerte el a Lipótvárosi Kaszinó díját is. A tárlat körül sok kavargás keletkezett; a künt-szorult festők töredéke sértett hiúságában a „visszautasítottak szalónja” néven a Klotild-palotában külön kiállítást rendezett. A fővárosi műkritika kellő értékre szállította le a Múcsarnok és a Nemzeti Szalón ellen demonstráló gyenge műveket. A nagytekintélyű, ókonzervatív *Szegedi-Maszák Hugó* azonban méltatlankodó cikkében védte meg a visszautasítottakat (akik saját zsűrijükben is visszautasítottak jó félszáz képet...) s egyben heves kirohanást intézett „Nagybánya tudatlanságot terjesztő és a jó ízlést ölő szellős sátrai” ellen. Barabás veje az „*Öreg honvédek*”-et is lecsepülte, a kép „toprongyos” alakjait, az akadémikus lokálfestés és részletraajz védelmében. A „Múcsarnok” védelmébe vette *Rétié*-ket; szó szót követett, de a nagybányaiak körül kitört harc, mint az szokásos, csak segítette az iskola új törekvéseit. A Képzőművészeti Társulat 1900 telén külön díszes albumot adott ki a tárlatról, *Lyka* írta a méltató szöveget. Az album reprodukciói a századforduló fényképészetének és cinkografiájának fejlettségéhez mérten jól szemléltetik a műveket, de szerencsétlenségből a különben is rosszul akasztott és nehezen fényképezhető „*Öreg honvédek*”-ről borzalmas fotográfia készült, a cinkográfus merényletnek is beillő retusírozásával. A Honvédtemetésről mind a mai napig egyetlen más reprodukció sem jelent meg

sehöl s mi ebben a fényképben látjuk a kép balvégzetének főokát. A kortársak sem sokáig szemlélhették eleven valóságában, mert, bár az állam 1906-ban megvásárolta, a Szépművészeti Múzeum akkori művészetpolitikája következtében sohasem került méltó helyére. Raktárban porosodott a nagy mű s csak 1912 nyarán, a Nagybányán rendezett retrospektív kiállításon szerepelt még egyszer. Akkor újra az érdeklődés homlokterébe került a kép, *Felvinczi Takács Zoltán* méltó magasztalással írt róla a *Cicerone*-ben (magyarul a Nagybánya és Vidéke hozta a cikket), *Lyka* és *Ybl Ervin* is megemlékeztek róla, de a fővárosi sajtó elég közönyösen viselkedett s országos érdeklődést nem tudott kelteni a jubiláló kolónia tárlata.

1913-ban Vásárhelyre került letétként az „Öreg Honvédek”. Rövidesen kitört a világháború, a képpel kapcsolatos számításokat a történelmi események keresztül húzták, a festmény ott maradt, kétségtelenül kitűnő állapotban. De azóta nagyot fordult az idők kereke, a kép festése óta közel negyven esztendő telt el; egyetlen magyarországi tanúja az 1900/901-i album szerencsétlen reprodukciója s ha ennek a múzeumokban őrzött ritka példánya valakinek véletlenül kezébe kerül is, idegenkedve lapozza át az értelmetlen fényképet a még oly figyelmes szemlélő is. Így eshetett meg például, hogy *Genthon István*, az új magyar festőművészetről írott nagyjelentőségű könyvében, Réti Istvánt méltatva, a képet meg nem említi. Réti főművét a műtörténeti köztudatban a jóval korábbi korszakából való „Bohéme karácsonya” képviseli, noha a Honvédtemetés nemcsak el nem marad mögötte, hanem fejlődéstörténeti jelentőségében felül is múlja. Borús novemberi hangulat, a közelgő őszi alkony árnya ömlik el a bányai hegyek, a lombjukat veszett fák s a kis vidéki temető fölött. A tisztességtételnek vége, a hős porait magába fogadta az anyaföld s társai, az öreg veteránok, az integető halál szelétől érintve, néma magukbamélyedéssel baktatnak ki a temető kapuján; pereg a fekete posztóval bevont dob s erőlködve emeli a trikolórt az agg zászlótartó. Mint *Lyka* írja: „az életöröm lassú elhamvadását sejdíjtjük, valamit a szenttelen Nirvánából...” A mélabús hangulat, Réti István műveinek közös jellemzője, fátyolosan vonja be a képet, amelynél több alakos kompozíciót Réti azóta sem festett. Mindmegannyi mély érzéssel formált élethű arckép, mintahogy a téma maga is valóságos élmény jegyében fogant; a Honvédtemetésben benne van a szabadságharc utáni idők egész magyar lírája. S ugyanily erővel jelenik meg a képben a költő Réti mellett a festő. A tompa, szabad fény egységes, meleg tónusba fogja össze, az ég barnáját, a föld rögeit, a viharvert, barázdás arcokat, a kopott mantillák sötétjét s hatásos erővel villan ki a zászlórúd és a lecsüngő bojt fehérje. Az alkonyati fény atmoszférikus rezgése felbontja a formákat; bámulatos színgazdagságú, finoman elemzett valórjei harmónikus egészé rendeződnek össze. A történelmi levegőt az izzig-vérig festői felfogás reálisan jeleníti meg Réti tartózkodó, nemes lírájával. A mester lelkének alaphangulata, a borongó tündődés mély konzonanciába jut a történelmi élmény, a nemzeti érzés egyetemességével s a nagybányai iskola

legjobb értelemben vett festői vívmányaival. Nem csoda, hogy a mű annyira szívéhez nőtt Réti Istvánnak, művészetünk történeti jelentőségű egyéniségének. Ha van kép, amely hiányzik abból a múzeumból, amely az új magyar művészet döntő jelentőségű állomásait mutatja be, úgy az „Öreg Honvédek” az.

A román művészetet aránylag kevés alkotás képviseli s ezek mind új szerzemények: mintegy harminchárom festmény és szobormű. A franciás igazodást már a legkorábbra keltezett kép is bizonyítja: *Banulescu* Alexandru 1895-ben másolja le David önarcképét. A régebi nemzedék tagja Pop Sándor, aki a pesti iparművészeti iskola tanára volt s freskókat festett annak idején Pannonhalmán; most Kolozsvárt él. „Cigánynegyed”-e és postimpreszionista ízlésű tájképe mellett harmónikus, színgazdag kompozíciója a „Hegyek között”. A fiatalabb *Pop* Miklós is Pesten végezte iskoláit, de újbizánci stílusban dolgozik (Zernyesti táj — 56. és 69. sz., Templom belseje). *Negosanu* telített kékségű ég alá festi a nagybányai református templom műtörténeti híru piros bádogsisakját. A lugosi születésű *Ciupe* Aurél Bukarestben, Jasiban, Párisban s Rómában tanult, főleg franciás hatások érződnek képein. „Ünnepi menet”-én pointillista modorban, Renoir-i emlékekkel jelenik meg sokréttű, finoman elemző látása. Meleg, zöldes tónusokban tartott *Artachino* Konstantinnak, a bukaresti akadémia tanárának „Cernica hídján” című képe. N. *Tolea* téli tája, *Kessler* Aurél vöröskendős tanulmányfeje mellett *Costi Petrescu* tengerképe tűnik fel; a jóhíru templomfestő most a bukaresti akadémián tanít. *Pall* Augustin (Dobrudzsa), Zamfiropol-Dall (*Leányka*), I. Dan (Törökök a forrásnál) mellett I. Teodorescu-Sion markáns tájképe tűnik fel; franciaországi tanulmányútjának tájlemlékeit idézi fel *Paul Miracovici*. *Ioani* Ionel „Munkában”-ja Vaszary János expresszionista korszakát juttatja eszünkbe; Baltatu Adam is a fiatal nemzedék tagja (Tájkép). *Bunescu* Marius egyike a legjelesebb mai román tájképfestőknek; Athos-hegyi képén széles lendületű ecsetével döngeti a valóságábrázolás határait. Általában a fiatal román művésznemzedék színgazdag, laza szerkezetű képekben tükrözi vissza Párizs hatását, de élénken ihleti közvetlen emlékeivel a Kelet forró levegője. Nemzetközi értékben Ion *Grigorescu*, a legnagyobb román festő magaslík ki: kedvelt témáját, az országúton ballagó ökrösszekeret festi meg gyöngyházfényes kis akvarelljében. De *Grigorescu* már a művészettörténeté.

A szoboranyag szép és érdekes. Magyar név csak a Kallós-tanítvány *Karácsonyi* Geiza, aki klasszicistafű márvány mellszobrával szerepel. Érdekes tehetség a Trubetzko-i lendülettel mintázó, Pesten iskolázott *Medrea* Corneliu. *Delavrancea*-nak, a jeles román drámaírónak, valamint Goga Oktáviánnak mellszobra áll a vásárhelyi gyűjteményben. *Medrea* Serova modern, merész felfogásban mintázta meg „Énekes”-ét. *Paciurea* Dimitrie (1875—1931) a bukaresti akadémia egykori tanára „Szatírfeje”-ben lendületes, drámai erejű tehetségről és fölényes formakultúrájáról tesz tanubizonyosságot; méltán számítják az új román szobrászat legjelesebbjei közé. Egészen más, szelídebb húrokat penget *Onofrei* Mihai. Emile *Bourdelle* arcképében élénken visszfénylenek

újklasszicista szellemű római tanulmányai. *Han* Oscar, a bukaresti akadémia tanára „Csók”-jában bizantinizáló stilizálással, metafizikai ízben oldja meg a feladatot; másik szobrában egy erdélyi parasztot mintáz. Végül *Ladea* Romulus igen erős tehetsége „Popoviciu Banateanul” című relifjében mutatkozik meg. Ő is, mint nemzettestvérei, Párizsban járta iskoláit; jelenleg a temesvári szépművészeti főiskola tanára.

*

A marosvásárhelyi képtár termeiben a magyar művészet dicsőséges közelmúltja és a román művészet friss jelenje vonul fel. Nemzetek művészetének mély és eredendő különbözőségét bizonyítja, hogy az új román művészet fejlődéstörténeti különállása a kevert elrendezés ellenére is világosan észlelhető. Általános szempontból azonban bizonyos, hogy a nagy empóriumoktól távolos vidéki város képtára gyönyörködtető, ízlésnemesítő s tanító missziójában rendkívül nagy feladatot teljesít s végre, a modern magyar művészet annyi jelentős alkotása biztosítja előkelő szerepét az új magyar művészet történetében.

MagyarMűvészet(Budapest),1937.évfolyam,169—182.oldal

M. KISS PÁL:

DÓSA GÉZA

1846—1871

1870 tavaszán a magyar közoktatásügyi miniszter által hirdetett történelmi festmény-pályázaton egy fiatal festő, Dósa Géza nagy sikert aratott, s további munkálkodásra 500 Ft. ösztöndíjat kapott. A Nemzeti Múzeumnak abból az igyekezetéből, amellyel a „Bethlen Gábor tudósai közt” című történelmi kompozícióit már a pályázat után egy évvel megszerezni igyekezett, láthatjuk, hogy a kép általános érdeklődést keltett a műértők szerint a nemzeti közgyűjteménybe kellett jutnia. Az ismertebb és divatosabb festőknek hódoló ízlés azonban háttérbe szorította művészetét, külföldön, sőt itthon is majdnem teljesen elfeledték.

Dósa Géza rövid pályafutása alatt — mindössze 25 évet élt — sem hírnevet, sem elismerést, de még csak valamire való megélhetést sem tudott biztosítani magának. Erre művészete és életkörülményei csak bizonyos mértékig adnak magyarázatot. Igazi oka a kiegyezés utáni gazdasági és társadalmi viszonyokban rejlik.

Nagyenyed — ahol 1846-ban született — marosmenti kisforgalmú iparos és szőlőművelő város. Atyja Dósa György, az egykori forradalmi parasztvezér oldalági leszármazottja, gondolkodásmódjával mesze kivált a nemesi-földesúri környezetéből. A szabadságharcban való részvételéért bujdosnia kellett egy ideig, majd nemes ember léteire úttörő kezdeményezéssel szappangyárat létesített Kolozsvárt. A kis Dósa szorgalmát és kitartását anyjától, Gyarmathy Rozáliától örökölte. A három testvér közül ő a legidősebb. Apja talán túlságos szigorral, anyja szeretettel nevelte. Már gyermekkorában megmutatkozott hajlandósága a festészet iránt. Ifjúsága a Magyarország számára oly gyötrelmes korra, a Bach-korszakra esik, Dósa apja is alig kerüli el Kolozsvárt a vértörvény-széket.

Az értelmes fiú tehetségét először a kolozsvári Normál Rajzóda tanára, Simó Ferenc ismerte föl, s az ő irányításával 10 éves korától rendszeres művészeti oktatásban részesült. 1836-tól állanak pontos adatok rendelkezésünkre erről az iskoláról. Ebben az évben halt meg Neuhauser Gottfried s vette át a rajzoktatás irányítását Simó Ferenc 1868-ig. Az 1851—52 tanévből való névsor szerint a rajztanítás három csoportban folyt. „A hétköznapi oskolában” az iparostanoncok és műkedvelők végeztek rendszeres rajztanulmányokat, a „Vasárnapi oskolába” pedig többnyire felnőttek jártak. végül külön csoportot alkottak a

gimnázium növendékei, akik „rendkívüli tárgyként” tanulhatták a szabadkézi rajzot. Az iskolának fontos szerepe volt az iparos ifjak művészi ízlésének nevelésében és a művészetek iránti érdeklődésük felkeltésében. Az előmenetel értékelésére három osztályzat szolgált: kitűnő, kielégítő és csekély. Kitűnő osztályzatot kevesen kaptak, ezek közt mindjárt az első névsorban Dósa Géza nevére bukkanunk. A fogékony lelkű kis Dósa egész életére maradandó befolyást gyakorolt első mesterének tanítása. Az egyszerűsége való törekvést, ami stílusának megbecsülésre méltó erénye, Simó oltotta bele.

Szülei Kolozsvárról Marosvásárhelyre költöznek, ahol az egykori nagyenyedi fiskális Marossszék hivatalos állatorvosa lett. Dósa Géza az ottani kollégiumban tanul 17 éves koráig. Kollégiumi élete egyébként olyan, mint a legtöbb eleven eszű és nyugtalan diáké. A szülői házban azonban mind gyakoribb az összecsapás a kisvárosi bölcselkedésbe belekeseredő édesapa és a függetlenségre vágyó, művészi szenvedéllyel telített fiú között. Rajztanára, a bécsi akadémián is megfordult Péterffy Károly már 1862-ben „segédként” szerepelteti óráin, amint az első „bölcselemi osztály” névsorában olvassuk. Ugyanígy szerepet kap a következő, 1863—64. iskolai évben.

Édesapja 1864-ben a „politikai divatok” folytán új diploma szerzése céljából Pestre megye, s viszi magával fiát is. a pesti református kollégiumban járja a VIII. osztályt. Rajztehetségével annyira kiválik, hogy Székely Bertalan munkái alapján, gondolkodás nélkül tanítványai közé fogadja. A mester mellett mohón veti magát a rajzolásra és festésre. Szénnel, tollal, olajjal sok tanulmányt készít; tehetsége és szorgalma gyorsan vitték előre. Nagy technikai készséget szerzett, nemsokára egy pályázaton mesterével is összemérhette erejét. Az a másfél esztendő, amit Székelynél töltött, nem állott csupán másolásból, gipsz kopírozásból, hanem a szellemfejlesztő irodalom és történelmi tanulmányok mellett anatómiai ismereteket szerzett, sőt szabadon is komponált. A Székely Bertalantól nyert művészi készség később Bécsben és Münchenben is több kitüntetéshez juttatta.

Művészi ismereteinek gyarapítására 1866-ban Bécsbe megy, a képzőművészeti akadémián jelentkezik és 1868 májusáig a festészeti előkészítő osztály növendéke Wurzinger mellett. Az ugyancsak erdélyi származású Paál László is ez évben tűnt fel az akadémián — „két rendkívüli tehetség” — jegyzi meg Lyka Károly.

Az új környezetben minden gátló körülmény ellenére gyorsan és meglepően bontakozott ki Dósa tehetsége. Több fennmaradt rajza és egy vázlatkönyve bizonyítja azt az alaposágot, amivel tanulmányait végezte. Vázlatkönyve minden jel szerint bécsi időszakából való. Anatómiai tanulmányokat, kompozíciós vázlatokat, művészettörténeti megjegyzésekkel ellátott, jeles képekről készült, pár vonallal való feljegyzéseit tartalmazza. Többször találkozunk egy rözsét vivő ember alakjával és profil önarcképeivel is. szorgalmasan látogatta Bécsben a képtárakat, Rubens és van Dyck, Rembrandt és Paolo Veronese keltették fel

mélyebb érdeklődését. A régi nagy festők hatását egyéni és friss természetmegérzéssel egyesítette. bécsi mesterei nem elégtették ki művészi érdeklődését, szükségét érezte annak, hogy más, nagy meterek képeit tanulmányozza, s hogy a mindennapi élet történéseit is megfigyelje. Sokat látott, sokat tapasztalt, ezeket vetette futólagos vonásokkal papírra. Jellemző alakok, megfigyelt jelek, érdekes típusok, váratlanul támadt gondolatok szerepelnek gyűjtött adatai között, hogy adandó alkalommal felhasználhassa őket. E rajzokból arra is lehet következtetni, hogy tervszerűen készült minden alkotására.

Bécsi tartózkodásának egyik fennmaradt emléke Rubens „Szoptató tigrisé”-nek másolata. Honoráriumul 100 db. kőrmőci magyar aranyban alkudott meg Karagyorgyevics Sándor szerb herceggel. A művészkedvelő szerb fejedelmet azonban Obrenovics Mihály meggyilkolásában való részesség miatt pörbe fogták, s mire kiszabadult, Dósa már nem élt. A mű Soós Kálmán tulajdonába került.

Bécsben még két érdekes szerződést kötött, szabójával és cipészével. Vállalta, hogy megfesti arcképüket, s a kép ellenértékéért a szabó ruházattal s a cipész lábbelivel látja el őt egész életén át. Mindkét arckép el is készült s a mesterek pontosan teljesítették szerződésbeli köteleességüket. Még Münchenbe is ők küldözgették Dósa után a ruhát és a cipőt.

1869 áprilisában már Münchenben találjuk. Előzőleg Désen arcképfestéshez fog, hogy tanulmányait a bajor fővárosban folytathassa. Apró rajzok potom áron való eladásából sikerült is az úthoz szükséges összeget előteremtene. A müncheni művészet Dósa megjelenésekor a pilotyzmus jegyében állott. Piloty a századvégi hatásvadászó irányzat őre és legvirtuózabb mestere. Különös világ volt, amely a müncheni akadémia körül fejlődött ki. Tehetséges, nagy célokért lelkesedő magyar művész-generáció verődött össze akkoriban az isarparti Athénben: Szinyei-Merse Pál, Liezen-Mayer Sándor, Benczur Gyula, Wagner Sándor, aki 1867-ben segédtanár lett az akadémián, s akinek Dósa is tanítványa volt. A művészettel telített, festői problémák megvitatásától hangos bajor főváros életébe mohón merült bele Dósa is. A müncheni Glaspalast nemzetközi tárlatán 1869-ben megjelentek a barbizoni mesterek, Courbet két festménnyel külön teremben, ott volt Knaus, Böcklin és Munkácsy is két képpel. A kiállítás középpontja a Courbet-terem volt. Ekörül folytak a legszenvedélyesebb harok. A hatást Courbet személyes megjelenése csak fokozta, a „Kötörök” című képe valószínűleg forradalmi tettnek számított. A mindennapi élet verejtékes realizmusa lépett Piloty-ék előkelően deklamáló művészetének pódiumára. Courbet közvetlen és közvetett hatása alatt a kiváló mesterek egész sora talált önmagára, nyomában új élet fakadt. Ezek a napok sorsdöntőek voltak nemcsak Dósa-ra, hanem az egész magyar művészetre is. „A kiállítás annyira kihozott sodromból” — írja Szinyei szüleinek „hogy csak nézni, bámulni, tanulni, de képmen dolgozni nem voltam képes . . . Hazautazásom, bármennyire vonz szíveim, csak félbedszakítani a munkámban; azon kedv, sőt szenvedély, mely mostan serkent,

talán soha vissza nem térne ily mértékben." Ott állott a forrásnál Dósa is, s érezte a realizmus friss áramlatát.

Ebben az időben látogatta őt meg Kacziány Ödön. „Negyedik látogatásomkor — írja Kacziány — a kiállításon találkoztam vele a francia osztályban. Ő éppen Courbet Kötőrőit tanulmányozta, amelyen ott volt a réztábla (Medaille erster Klasse). Őszintén megvallottam, nem értem, miért kapott ez a közönséges kép (persze én a tárgyat értettem) kitüntetést. Ő mosolyogva annyit felelt: — Nézze meg jobban, talán magától is kitalálja. — Távollabb mentem a képtől és egy darabig nagy komolyan szemléltem. Tudom már — szóltam neki — talán azért, mert süt benne a nap, de hiszen (tettem hozzá naívnul) odakünn is süt a nap. — Az igaz — felelte ő — hogy odakünn is süt a nap, de idebenn melyik képen süt olyan sorvasztó, tikkasztó erővel, mint ezen a „Kötőrők”-ön? — „A másik francia teremben egy kis szürkés kép előtt állottunk meg. Millet-nek egy kocsmainterieurjén két pálinkázó paraszttal, ismét Medaille erster Klasse. Furcsa — töprengtem, kérdeztem — hát ezt miért jutalmazták? Talán — folytattam — hogy úszik a szobában a rossz, füstös levegő s a két paraszt mintha beszélne egymáshoz? — Eltalálta — felelte Dósa — és aztán beszélni kezdett tónusokról, közvetlenségről, a megjelenés igazságáról és sok minden egyébéről. Nagy figyelemmel hallgattam, de keveset értettem belőle” A miszticizmusra hajló Kacziány valóban keveset érthetett meg az élet reális ábrázolásából.

A kiállítás az egész müncheni iskolát kimozdította Piloty kerékvágásából. Szinyei, Dósa és még sokan mások nyíltan állást foglaltak Courbet mellett. Megpecsételték ezt azzal, hogy kiléptek az iskolából és külön műtermet nyitottak. Ez a kiállítás biztosabbá és realisabbá tette Dósa festésmódját és gazdagabbá színskáláját.

Az 1867-es kiegyezés hamis légkörében a nemzeti öntudat ébrentartásának ügyét szellemi életünk nagyjai magyar történelmi témájú alkotásokkal szolgálják. A bécsi abszolutizmus a magyar múltat meg nem törtéنتé akarta tenni, életformáit, szokásait kiirtani igyekezett. Legjobbaink pedig éppen a magyar múlt felidézésében vélték azt az acélpajzsot megtalálni, amellyel még megvédhetik sajátos nemzeti létünket. Ehhez a nemzeti törekvéshez kapcsolódik az új nemzedék festészete is. Eötvös József, akinek a szeme előtt folyt le az 50-es és 60-as évek magyar művészetének tragédiája, különösen nagyra becsülte a történelmi festészetet. „Senki sem látja át — írta Eötvös a 60-as évek elején Keletinek — a történelmi festészet fontosságát nálamnál inkább, sőt meg vagyok győződve, hogyha valaha magyar festészet lesz, az a történelmi festészethez fog tartozni. Nemzetünk génusza, mint mindenütt, úgy a művészet körében is patriotikus irányt fogja követni, ezen irányt előre kijelölni azonban nem áll hatalmunkban. A művészetet a művészekon kívül, kik remekeket alkotnak, csak úgy segíthetjük elő, ha az egyes művészeteket pártoljuk és nekik munkát szerzünk.” Később, minisztersége idején 1869-ben pályázatot hirdet

történelmi festményre. Ennek köszönhetjük Dósa Géza „Bethlen Gábor tudósai közt” című kompozícióját.

A „Vasárnapi Ujság” 1870. évi május 15-i számában a következő hír jelenik meg: „Közoktatási miniszter által hirdetett történelmi festménypályázatra nyolc vázlat érkezett be, melyek a Múzeum képtárában vannak kiállítva, ezek a következők: Madarász Viktor-tól: „Bethlen Gábor tudósai körében”, Benczur Gyulától: „István király megkeresztelése”; Székely Bertalan-tól „A halálos beteg Thököly István a Heister által ostromolt Árva várából megmenti 13 éves fiát, Imrét Vay és Bercsényi által” és „V. László király és nagybátyja Cillei Ulrik”; Thán Mór-tól: „Kun László a marchfeldi csata után az elesett Ottokárt a többi fogollyal együtt átadja Habsburgi Rudolfnak”; Orlay-tól: „Szent István megkeresztelése”; Löschinger Zsigmondtól: „Szent-István fogadalma lovaggá ütésekor”; Dósa Gézá-tól: „Bethlen Gábor tudósai közt”. Mától fogva e vázlatok negyven napig lesznek kiállítva a Múzeumban, hogy a közönség és a sajtó kifejezhesse róluk véleményét. A jury csak azután ítéli oda a legjobbnak a száz aranyat, a következő kettőnek 50—50 aranyat, egyszresmind kijelölve azokat, melyeket nagyban leendő kivitelezésre érdemesnek talál.” Az első díjat a zsüri Benczur Gyula „Vajk megkeresztelése” című pályaművének ítélte oda. Viszont Eötvös József 1870 augusztusában „Dósa Géza történelmi festőnek, Mészöly Géza tájképfestőnek, Richter Zsigmond genre festőnek, Gobby Henrik zenésznek további kiképeztetésükre ösztöndíjjal egyenként 500 forintot, tehát összesen 2000 forintot engedélyezett.” Hazai képzőművészetünk történetében kétségtelenül jelentős esemény volt a megrendeléseknek és ösztöndíjaknak ilyen arányú adományozása.

Dósa a kiegyezéssel megalkuvó és félgymati sorba juttó hazája számára az önálló Magyarország történetének egyik értékes fejezetét idézi Bethlen Gáborról alkotott képén. Bethlen Erdélye kései, kicsiny mása Mátyás király országának. Bethlen az ipar fejlesztésével a gazdasági virágzást biztosította, a műveltség terén is magasabb színvonal elérése lebegett szeme előtt. Legszerencsésebb gondolata a magyar akadémia megteremtése volt; amikor idegen tudósokat (Opitz, Alstédius, Piskator, Biesterfeld) megnyert és Erdélybe hívott, a magyar tudós gárda megteremtése volt a célja.

Dósa Bethlent nagy terveinek és eszméinek műhelyében ábrázolja. Drága szönyegekkel bevont könyvtárteremben, aranyrojtos zöld terítővel letakart asztal végén ül Bethlen Gábor. A bársonyos támlásszék karjára támaszkodó jobbjában lúdtollat, baljában pedig írást tart. Körülötte és mögötte 17. századbeli tógás tudósok búvárkodnak. A képen semmi sem mellékes. A legkisebb részlet is, legyen az gyertyatartó vagy szétszórt könyvek, egyformán fontos. Szintézist alkot, amely a valóság érzetét adja. Azt a közvetlen meghittséget, amellyel a fejedelem életét élénk állítja, hiába keresnénk akár a bécsi, akár a müncheni történelmi festményeken. Dósa képén épp az a meglepő, hogy minden kommentár nélkül oly könnyen érthető, mintha a mindennapi életből merített jelenet

lenne. Feljegyzésekből, vázlataiból tudjuk azonban, hogy a hűséges lefestésre is törekedett, s különösen Bethlen Gábor egyéniségét akarta életszerűvé tenni. Szemének komoly tekintete, hatalmas orra, erős vonalú, duzzadt ajkai, amelyek körül keserű vonás tűnik fel, sápadt arcát keretező szakálla, jellegzetes, válla közé húzott fejtartása, amely minden képén szembetűnik, sok szenvedést átélt, javakorabeli férfi benyomását kelti. Óvatos, ravasz, mint a kiábrándult öregek, józan, mint aki mögött egy élet súlyos tapasztalatai állanak, de ruganyos, csüggedést és fáradtságot nem ismer. Ezeket a kortársak leírásából olvasott tulajdonságokat mérlegelve próbálja Dósa megjeleníteni a fejedelmet. A múlt megelevenítésénél gondot fordít a környezet ábrázolására, a bútorok, gobelinek rajzában szintén a reális ábrázolásra törekszik, s arról sem feledkezik meg, hogy Bethlen drága kelmékből készült törökös ruhát viselt. Mindenesetre valószínűbb és a múlt valóságának megfelelőbb hangulat uralkodik a képen, mint például Benczur egykorú „Vajk megkeresztelése”-n, amely István korával ellenkező, barokkos légkört éreztet.

Bethlen körül csupa jól jellemzett ember, komoly léleklátással megfigyelt típusok. Fehér kihajtós, palástos tudósok, akik keresetlen közvetlenséggel alkotnak csoportokat. A részletek realizmusa mellett az egész jelenetet ugyanaz a bensőség tölti el, ami Dósa egész művészetét jellemzi. Dósa reális egyensúlyérzéke kerüli a bántó túlzásokat és minden cselekedetével ragaszkodik az igazsághoz. Az uralkodó világosság, amely a szemlélő felől esik a csoportra, jól tagolja, a teret és mély árnyékokat vet a szereplők közé. A fény nem oldja fel a formákat, hanem a színek erejét fokozza, erőt és ragyogást kölcsönöz a megvilágított foltoknak. Fogyatékosága a képnek, hogy Dósa az arányokat néha elnagyolja, anélkül azonban, hogy ez szembetűnően bántóan hatna.

Ehhez a képhez is több mint húsz kompozíciós, kilenc alakos és négy szobabútort ábrázoló vázlatot rajzolt és festett. Városszerte kereste a kifejező és érdekes fejeket. Ilyen alkalommal udvariasan megszólított egy öreg urat, előadva szándékát. „Szívesen megtenném — hangzott a válasz — de magamnak is most napközben elég sürgős festenivalóm van”. A megszólított Voltz, a neves történetfestő és képtárgyazató volt.

Az első válatozaton Bethlen Gábor a kép baloldalán áll, erkélyszerű tagozat alatt. E változathoz számtalan tanulmány készült. Vázlatainak sokaságából élénk tárul Dósa komponáló készsége és ereje. Ceruza-, majd toll- és szépiarajzon keresztül haladt a festői megoldás felé. Vázlatai fokozatosan bővültek színekkel. Határozott alkotó készségre mutat, hogy már a foltvázlat első megfogalmazása szinte hiánytalanul veti fel a végső kompozíciós megoldást. S ehhez felesleges tépelődések nélkül végig ragaszkodott. Színvázlata a felrakás frissességével, mélytűzű színeivel Munkácsy, de főleg Székely vázlataira emlékeztet. A világosszürkés színekkel szemben, amelyek eddig többnyire uralkodtak képein, mélyebb és gazdagabb színezésre tér át, gyakran alkalmazza a vöröset és a szürkészöldet. A kép egységét tónusa és elrendezése biztosítja.

Dósának ez a Münchenben készült alkotása először Soós Kálmán marosvásárhelyi polgár tulajdonába került, akitől 1871-ben a Nemzeti Múzeum a mester egyik Rubens másolatáért csere útján megszerezte.

Végül emlékezzünk meg arról, hogy Madarász Viktor is megfestette ugyanezt a témát.

Vannak művészek, akiknek egy-egy munkája nemcsak értékjelző művészetükben, hanem jóformán egész életművüket jelenti. Mintha összesűrítve kellene mindent elmondaniuk egyszerre, mintha nem volna több alkalmuk közölni festői elgondolásait. Ezek közé tartozik Dósa Géza is. Alig van valaki, aki más képet tudna elképzelni nevének említésekor, mint a „Bethlen Gábor tudósai közt” címűt. Pedig ezután még néhány komoly alkotásnak a szerzője. Festői munkálkodása két témakört ölelt fel: a kompozíciót és az arcképet. A kompozíció állandóan foglalkoztatta, de számbelileg kevesebb ilyenemű képe maradt fenn. Az arckép rövid élete második szakaszában volt uralkodó. Munkáit nem tudjuk sorbaállítani festői átalakulásának, fejlődésének szemléltetésére. Bolyai Farkassal vallotta, hogy a mű: „vagy ér valamit, vagy nem; ha van becse; nem a név adja, ha nincs, mire a név?” Alig egy-két képét jelezte.

Münchenben több erdélyi, 17—18. századbeli történeti eseményt fest s végül az „Ónodi országgyűlés” című nagyszabású alkotását, amelyet, sajnos, csak leírásból ismerünk. A kiegészítéssel elégedetlen művész utóbbi képével olyan fejezetét mutatja be a magyar történelemnek, amely a nemzet szabadságharcára emlékeztet. Ugyancsak Münchenben festette „Katonai toborzó” című művét, amelynek egyik vázlatát ismerjük. A füstös kocsmaborgó hangulatában a katonáskodástól férjüket visszatartani igyekvő asszonyokkal azt az időt idézi, mikor az osztrákok „toborzás” útján kerestek újoncokat az állandó hadseregbe. — Fényes öltözött, nyalka huszárok érkeztek a faluba, összebarátkoztak a legényekkel és egész nap csak ettek-ittak, táncoltak. „Szép élet, gyöngyélet — csapj fel öcsém katonának!” — énekelték a toborzók. — A szegény elbolondított parasztfiúk pedig hetek múlva az osztrák városok kaszárnyáiban vették észre, hogy becsapták őket. — Az elnyomott paraszti sorból való menekülés vágyát és a csábítás következményeit sejtető vívódást e vázlat is jól érzékelteti.

Dósa ezeken a képein a politikai tartalom fel fordul, s nemcsak a „hogyan”, hanem elsősorban a „mi” érdekl. Történelmi érzéke és jellemző ereje képeinek történelmi valóságosságát mélyítette el.

Dósa kompozícióinak száma kevés és így felvetődik a kérdés, hogy szórva-nyos alkotásain kívül foglalkoztatták-e közben más festői problémák. Igen, erre bizonyítok Dósa vázlatát. Nagy vesztesége a magyar képzőművészetnek, hogy ezeket a terveit csak részben tudta valóra váltani. Ezért becsüljük oly sokra nemrég napvilágra került, eddig ismeretlen vázlatait. Figyelembe kell vennünk őket, mert eleven részecskéi alkotójuk legbensőbb lényének és számottevő tehetőségének mérlegelésénél. Grafikai és komponáló értékeit jól világítják meg Budapesten és Marosvásárhelyen őrzött rajzai, szín- és foltvázlatai. Csaknem

minden tárgykört felölelnek ezek: életképet, történeti eseményt, bibliát, mitológiát, szövegképet és tanulmányokat.

Bonyolultabb feladatokon gyakorolt komponáló képessége a kevés emberi alak ábrázolásában könnyen boldogul; keresettségnek vagy erőltetésnek semmi nyoma. Legjobb ilyen alkotásaiban a vonalak ritmusával, a ruházat, a környezet alakításának változatosságával találkozunk. „A zongoránál” olajvázlatán zenétől átszellemült ifjú nőket ábrázol. A kontyos fekete haj árnyalataival hangsúlyozza a zongorázó, kissé merev tartású nő arcának csontsárga színét. Csinosabb és gondosabban fésült, zongorára támaszkodó társa a játékos felé fordul, miközben a kottát fogja. — Kis szobában édesanyát fest gyermekeivel az „Anya két gyermekével” c. képen. A csecsemő anyja ölében, a nagyobb gyermek a földön ül. Beállítottságnak nyoma sincs. Igaz és jól jellemzett alakok. A kép a sárgásbarna színek árnyalataival, fény és árnyék játékaival azt mutatja, hogy ifjú alkotója komoly technikai felkészültséggel rendelkezett.

Szeretettel figyeli a szegény nép életét is. A kor szokásos álnépieskedő, hamis ábrázolási módjával szemben a valóság hű visszaadására törekszik ilyen tárgyú képein. Ennek egyik legmegkapóbb bizonyítéka a „Tányért tartó kis parasztlány”, akinek minden figyelmét a tányér tartalma foglalja le s emiatt lépni is alig tud. A barnás-szürke és fehér színekkel emeli ki azt a bánatos kifejezést, ami akislány arcát annyira meghatóvá teszi. Az elnyomott nép iránti részvéte azonban sokkal inkább ösztönös humanizusból, mint tudatos politikai állásfoglalásból fakad.

Vallásos tárgyú képein, amelyeket megrendelésre fest, távol áll minden miszticizmustól. „Krisztus megkísértése”, a „Békétűrő Jób”, „Lázár feltámasztása” című művei, valamint vázlatkönyvének jelenetei és a nagy mesterek munkáiról készült másolatai is igazolják ezt. Két szépia- és két olajvázlatán különböző elgondolásban, profilban, szemben és lehajtott fejjel álló Krisztust festett meg. Hatalmas redőkben omlik alá bő köpenye. A háttér zöldes-barnás színe és a sziklák édeskés romantikával töltik meg a képet. A sátán alakja gyakran foglalkoztatja Dósa képzeletét. A guggoló vagy összekuporodó test motívumát kellő valóságérzéssel ábrázolja.

„A bibliai Jób állhatatosságá”-ról festett képét nem ismerjük, csak kis vázlata ad fogalmat róla. Jób látogatóinak arcán — néhány vonással odavetett karakterfejek — részvét, megvetés és fájdalom tükröződik. A főalakot oldalra helyezi Dósa, mint ez később is kedvelt szokása volt. Roman-tikájának drámai erejével ismertet meg ez a vázlat.

Tanulmányfejei művészi pályafutását végigkísérik. „Női fejtanulmány”, „Kecskeszakállas férfi”, „Szakállas férfi” a legjobb alkotásai közé tartoznak. A szakáll festői megoldást nyújtó lehetősége különösen vonzza. A „Körszakállas férfi” hatalmas homlokáról, és arcáról mély gondolat sugárzik. Vörösces színű Rubens-re emlékeztetnek. A többi hasonló alkotását is a vöröscesbarna színek jellemzik.

Képalakító tehetségét és érzékét az élet valósága iránt a legszerencsésebb összhangban arcképfestményei egyesítik. A modellt jó effektus közben igyekszik megragadni — saját szavai szerint — de másrészt tisztában van azzal, hogy az arckép értéke a szerencsés beállítástól és a jellemzés erejétől függ. Arcképei éppen a művészi jellemzőerővel tűnnek ki, amely távol van mind a fényképszerű szolgáltságtól, mind a hatást kereső külsőségektől. Mélyre hatol és azt valósítja meg, amiről maga így ír: „a kifejezést kell megragadni és nem a külsőséget”. Ha végignézzük arcképeit, változatos jellemeket találunk közöttük. Merengő, gondolkodó fejek, öregek, fiatalok és gyermekek váltakoznak az ábrázoltak közt. Mogorva, mindennel elégedetlen arcot mutat az édesapjáról még pesti akadémista korában rajzolt képe. Münchenben készült szakállas és turbános férfi-fejein szigorúan kémleli a formákat, a húst és csontot, az orr, a fül, porcogóit külön érezteti, a hatalmas szakáll odatapad a formákhoz és kiemeli őket. Néha egy-egy színnel oldja meg a feladatát, így vörössel, mint azt marosvásárhelyi „Vörös férfi fején”- látjuk.

Dósa tájképein, különösen kis szépia-rajzain világosan érződik a közvetlen szemlélet nyoma. Akvarelljein a friss levegősség ragad meg, Dósa szereti a természetet. Témái nem komplikáltak, könnyen érthetők. „Vihar a tengeren” című, világosbarna színekkel festett olajvázlatán gyorsan lepergő természeti jelenséget ragad meg széles ecsetkezeléssel. Egy másik kis vázlata jól szemlélteti világos megoldási módját: házat, vizet és halászt ábrázol nagy közvetlenséggel.

Festő számára legolcsóbb modell, ha önmagát rajzolja. Amellett, hogy a legolcsóbb, a legtöbb művészi szabadságot is nyújtja, születésénél nem szól közbe a megrendelő, vagy az aggódó családtag. Két önarcképe maradt ránk: az egyik vázlatkönyvében, ceruzarajzzal, profilban, a másik olajjal festett, a Történelmi Múzeumba került. Arcvonásai lágyak, arcát szőke haj és szakáll keretezi. Gyermekesen nagy szemével mintha mindig a lényegre fűrkészné. Fellépésében is volt valami megnyerő, alakja magas és szikár, öltözködése gondos, nem hódolt a szokásos művészi hóbortoknak. Testvéréhez, Dósa Emmához írt levelei emberi lényére vetítenek fényt. Megvilágítják, az érzékeny lelkű ember komoly munkaszeretetét. Olykor hónapokig megszakítás nélkül ebédidőben is dolgozott, s csak néhány falatot evett munkaközben, sietve, hogy a déli órák jó világitását kiaknázza.

A müncheni francia kiállítás után külön műtermet bérelt. Ebben az időben látogatta meg őt a szintén erdélyi születésű Kacziány Ödön és az elragadtatás hangján emlékezik meg Dósa elméleti és gyakorlati tudásáról. Nem győzi eléggé dicsérni kedves és rokonszenves egyéniségét, modorát és viselkedését. „Dósa Gézának szoktam minden dolgomat megmutatni, nagy jóakarattal oktatott, buzdított s a művészetről mélyreható és örökérvényű igazságokat mondott. Megnézte elhozott rajzaimat s ítéletét oly kíméletesen, annyi tapintattal tudatta velem, habár elég szigorúan ítélt, hogy nem éreztem bántódást, bár eléggé

őnérzetes ifjú voltam... Többször látogattuk együtt a képtárakat s hosszabb séták alkalmával a szabad természetben gazdag tudását, széles látókörét és alapos műveltségét bámulva tapasztaltam."

A leglázásabb munka közepette hívta haza édesapja Münchenből. A német-francia háború kitörésekor a franciák iránti rokonszenvéről akarta lebeszélni fiát. Dósa ugyanis Párizsba vágyik, hogy Courbet művészetét a helyszínen tanulmányozza. „Egy langyos májusi estén a Bevinia szobor körül sétálgatva a jövőről beszélgettünk — írja Kacziány. — Szinte félek, mondta (Dósa), attól az időtől, amit otthon kell töltenem. Vásárhelyt kicsinyes körülmények, szűklátókürű emberek (művészetet illetőleg) elsorvasztják az ember kedélyét". Majd így folytatja Kacziány: „Hosszan búcsúzkodtunk, a szomszéd utcában fel-felhangzott a Wacht am Rhein ütemes lépésektől kísért dallama . . . Többször hosszan néztem utána, mintegy sejtve, hogy az életben ez volt valóban utolsó találkozásunk".

Marosvásárhelyen kispolgári élet várta, a város történetében valóban a tespedés ideje ez, a Tolnai Lajos által oly nagyszerűen jellemzett „sötét világ". Az átlag ízlés parancsolóan követelte meg a magáét és a kisvárosban is akadtak hűséges kiszolgálói. Ezek aratták le mindazt a népszerűséget, amit a kor érdeklődése az igazi művészekről megtagadott. A nagy parlag szívós indái ölelték körül Dósát. Kedv nélkül dolgozik az anyagi és családi gondok végeláthatatlan küzdelmei közt. Kiutat nem látván él, ahogy lehet és alkot, ahogy a viszonyok megengedik. Arcképfestéshez fog, ezt még valamennyire megfizették. Sötét háttérből emelkednek ki Munkácsy színezésére emlékeztető portréi. Sorra festi, rövid idő alatt, a vidék hivatalos nagyságait, Sándor János volt miniszter szüleit, br. Bánffy Györgyöt, Apor bárókat, családjának több tagját, gyermekarcképeket stb. Sokféle emberi érzelm tükröződik ezeken a festményeken, gazdag a színek váltakozása is, világos foltok tűnnek elő mély barnákból közöttük aranybarnás átmenetekkel. Bár megrendelésre készültek, hiányzik belőlük az arcképfestés polgári tetszetős íze.

Míg megvolt a reménye, hogy visszatérhet külföldre, odaadással dolgozott. De mikor tervének kivitele egyre jobban kitolódott, lassan elveszett munkakedve is. Hiányzott az ösztönzés, hiányoztak a barátok, akiknek alkotó kedve átragadt rá; körülötte csupa művészetileg érzéketlen ember.

Egyik régi tervével kapcsolatban vázlatkönyvében egyéb témák között ezt olvassuk: „Édesanyámnak ajándékkul egy biedermeieres asztalt festeni régi vázlatok alapján." Az asztal a marosvásárhelyi kis udvaron volt, a régi vázlatok alatt tehát valószínűleg az otthon készített rajzokat kell érteni. Különnféle vázlatokban merül fel: „Kötő nő az asztalnál", „Anya leányával", „Anyám madarakkal". De a két alakkal tervezett kép kivételére sokáig nem került sor. Ekkor kapja Wittich marosvásárhelyi kerekedőtől azt a megbízást, hogy leányait fesse le. Feljegyzi megfigyeléseit. „Meleg barnás egység" — olvassuk vázlatkönyvében — „a ruha foltjai világosabbak, a „fal színe meleg" — stb.

Különös örömmel és szeretettel festette e képet. Vázlatainak alakjai rendszerint meghiúsítással hajolnak egymáshoz s ezt a beállítást a végleges megoldáson is megőrizte. Nagy fogyatékosága a képnek, hogy az arányok itt sem érdekelték, a karokkal van különösen baj, minden figyelmét a lélekkel teli arcokra fordítja. Komolyság ömlik el rajtuk. Dósa ezen a képen sem tud szabadulni önmagától s ráfesti az arcokra saját fájdalmas hangulatát, merengését. A fehérruhás leány árnyékos szeme szinte könnyes. Keskeny arcát egyszerűen fésült haj övezi. A nyak és a hát finoman ívelt vonala teszi különösen megkapóvá alakját. A térdelő rózsaszín ruhás leány tágra nyílt szemmel tekint maga elé. A nagy térség kitöltésére jól használja fel Dósa az akkori divatkrinolinját. A szélesen kezelt ruhaomlásokkal, szalagokkal, biedermeieres asztallal komponált kép kiegyensúlyozott. A karosszék izzó veres színe a ruha fehérségével merész összhangban egyesül, magára vonja a szemlélő figyelmét. Előadása telve hévvel és mégis gyengéden formálódó. A kép egyensúlyát a színek harmóniája, sötétebb és világosabb részek kedvező arányú elosztása is biztosítja.

Dósának ez a képe „a kifejezés gyöngédségével, könnyű és széles festésével, kiváló alkotása az akkori idők arckép-festészetének s szép emléke egy kettétört tehetség rövid pályájának” — írja Petrovics Elek.

E kép festése közben jelent meg váratlanul Nagyszentkirály-utcai szegényes műtermében a müncheni modell, akiről több sikerült rajzot és festményt is készített. Az egyik portrén összefoglaló formák, hamvas színek emelik ki az orr és száj érzékeny és ideges vonalát s a mélyen ülő szemeket. Egy kisméretű oválalakú rajz ugyancsak a müncheni modelltől készült, ahol a ruha redőinek gondos kidolgozása s a profilba fordult arc finom ábrázolása a holland mesterektől tanultakat juttatja eszünkbe.

A modell — botrányal fenyegetőzve — a szívbjajos és túl érzékeny művészt anyagi követeléseivel gyötri. Dósa betegsége is elhatalmasodik, gátlásokkal küzd, saját akarata szerint cselekedni nem tud. A családjával, a társadalommal meghasonlott s egyensúlyát veszített művésznek senki nem siet segítségére.

1871-ben a „Vasárnapi Ujság” néhány sorban értesít a tragikus végről: „Marosvásárhelyt Dósa Géza, jeles tehetségű fiatal festész, ismeretlen okból pisztollyal végetvetett életének”.

Halála után müncheni műtermét azonnal lefoglalta egy bajor puskaműves kánterítés fejében, sok magyar vonatkozású képét számtalan olasz és németalföldi festő remekéről készült másolatával együtt elkótyavetyéltte. Így Magyarországra e műveiből alig jutott el néhány.

Dósa Géza tragikus, rövid élettörténete magán viseli a kor társadalmi rendszerének antagonizmusát. Reményteljesen indul, de gazdag termés helyett csupán nagyigényű vázlatok, életteli tanulmányfejek kísérték végig pályafutását. Dósa Gézának Magyarország feudál-kapitalista keretei között kevés lehetősége volt tehetségéhez méltó megbízások elnyerésére.

Méltatói és bírálói egyaránt elismerték tehetségét, művészi szemléletének és kifejezési eszközeinek eredetiségét. Valóságú képeket festett, egészségesen, egyszerűen s a nagy mesterekre emlékeztető szilárdsággal követte művészi elgondolásait. Eleinte a müncheni iskola hatása alatt kemény rajzzal és hidegebb helyi színekkel dolgozott, később formakezelése puhább lett s a felületet egységes színekkel foglalta egybe. Ha hiányzott is kompozícióiból a szenvedély, képei mégis Munkácsyval rokon szemléletűek; a magyar élet, a magyar múlt átérzésével gazdagítják művészetünket.

Vívódásai, lelkiválságai csak közelebb hozzák őt rokonszenvünkhöz s derékbátort életének ellentmondásai feloldódnak példamutató mesterségbeli becsületességében, képeire való komoly előkészületében s festésmódjának alaposágában.

A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1952. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953., 166—176. oldal

VIDA ÁRPÁD

(1884—1915)

A századforduló nemzedékének volt tehetséges festője. Ma már alig ismerjük, pedig az egykori művészeti kritika nagyon elismerőleg méltatta műveit. Első, egyben utolsó gyűjteményes kiállítása a második világháború idején 1944-ben Marosvásárhelyen volt, amikor 114 képét láthattuk. *Farkas Zoltán* a Magyar Csillagban meggyőzően mutatott rá akkor Vida jelentőségére. „Vida Árpádról megfélekedezt a magyar élet — írja, — a Művészeti Lexikon csak néhány szürke sorral emlékezik meg róla. Csak annyit árul el, hogy Olgyai Viktor növendéke volt a Főiskolán, két díjat nyert, s hogy 1910-ben ösztöndíjjal Párizsba utazott. Született 1884-ben Marosvásárhelyen, meghalt 1915-ben Budapesten. Műbarátok azóta sem keresték műveit, írók nem foglalkoztak veie. S talán tovább is így maradt volna a dolog, ha pár év előtt ki nem állítják két vízfestményét Kolozsvárott, Erdélyi Művészeti Kiállításon. A két akvarell feltűnt az ott megfordulóknak, mert bensőséges felfogásuk, különösen a Vakokat ábrázoló festményé, mélyen emlékezetükbe vésődött. A kérdezősködők azután megtudták, hogy a 31 éves korában elhunyt festő művészi hagyatéka Marosvásárhelyen van testvérénél. „A kutatók, akiket Bordy András, a kitűnő marosvásárhelyi akvarellista kalauzolt, percről-perce mélyebb megdöbbenéssel vizsgálták a hagyatékot. Olyan kincsrre bukkantak benne, amiről még csak sejtelmük sem volt. Azonnal felmerült egy igazságszolgáltató kiállítás gondolata... Ez a kiállítás teljes mértékben igazolja a felfedezőik lelkesedését. De azt is, hogy addig miért hallgatott Vidáról a krónika. Legértékesebb alkotásai sohasem jutottak nyilvánosság elé. Egypár műve gyűjtemények tulajdonában nyugodott, de nem a legjobbak. Ezek Marosvásárhelyt pihentek, soha nem forgatott tékába zárían.” Majd megállapítja Farkas, hogy művei „a rajzolás és a színezés valóságos remekei.”

Ezek után természetesnek vélnénk, hogy Vida művészete végre hozzáérőkre talált, s a magyar művészetben elfoglalta megérdemelt helyét. Nem ez történt. Vida művei mind a mai napig eléggé ismeretlenek. Nem éreztelen ennek további okait is feltárni. A második világháború végén légitámadás következtében testvérénél levő képei néhány vázlat kivételével elpusztultak. Felvetődik a kérdés: miről emlékezem itt meg tulajdonképpen?

Vida első pártfogója, Gulyás Károly marosvásárhelyi rajztanár volt, aki egykori tanítványa emlékéért féltő gonddal ápolta. Tőle hallottam először — még

diák koromban — kedvenc tanítványa, Vida Árpád művészetéről, s néhány képét is megmutatta, ami a vásárhelyi Kollégiumban és Képtárban volt. Több magyar és román családnál fedeztem fel igen szép alkotásait, amelyeket rendszerint csak nehezen engedtek lefényképezni. Amikor testvére Marosvásárhelyre költözött, lakása minden falát bátyja műveivel díszítette, tenyérnyi hely is alig volt, ahol ne lett volna kép. Megtudtam azt is, hogy értékes vázlatai, levelei, feljegyzései, költeményei és a róla írt cikkek is tulajdonában vannak. Hosszas kérésre hajlandó volt átengedni a féltve őrzött kincseket, Azonnal lefényképeztettem a képanyagot, az frásokat pedig lemásoltam. Szerencsémre, mert éppen ezek pusztultak el 1944-ben. Ma már csak ezek a fényképek tanúskodnak Vida Árpád legjobb, de sajnos megsemmisült műveiről. Hozzá kell tennem, hogy a rendkívüli időkben, amikor a felvételek készültek, nem állt módomban technikailag jobb kivitel elérni. Az eredeti művek közül fennmaradt a marosvásárhelyi Képtárban 17, a budapesti Nemzeti Galériában pedig 12 olaj-, vízfestménye, pasztell- és szénrajza. Azonkívül több magánosnál is lappanganak Vida-képek.

Az élet elsikkasztotta előlünk Vida Árpád művészi termésének nagy részét, mégis megpróbáljuk a rendelkezésre álló anyag alapján bemutatni azt. Marosvásárhelyen született, s az ottani polgári iskolában és Kollégiumban végezte kiváló eredménnyel tanulmányait. Édesapja, Vida Károly csizmadia mester, a Városi Törvényhatósági Bizottság tagja, a polgármesterrel egyetértésben a fiát hivatalnoknak szánta. A jókötésű edzett ifjút kora fiatalságától kezdve a természet és a művészet érdekelte mindenekfelett. A szülői ház falán levő Leonardo Utolsó vacsorájának és Munkácsy Regélő homvédjének reprodukcióját másolgatta először. Napok hosszat kószált a kertjükhöz közel fekvő erdőben. Az iskolában meg több pályamunkát írt és illusztrált a növény- és állattannal kapcsolatban. Ebből az időből való első jelentősebb illusztrációja a Kollégium Mentovich Ferencről elnevezett önképzőkörének évkönyvében, sokban emlékeztetve a századforduló évtizedének szecessziós stílusára. Vida már ekkor rajongásig szerette a művészetet, amit rajztanára — Gulyás Károly — ugyancsak táplált benne. Nem a kis Vidát kellett biztatni, hanem szülei akarátát, meg az atyafiság egyéb terveit kellett keresztülhúzni, mert bizony még 1903-ban — amikor a főiskolára készült — nagyon hálátlan dolog volt Marosvásárhely művészetéről beszélni. A lelkes tanár szövetségesre talált Petelei István íróban, s végre is a rajztanári pályába beleegyezett az édesapa. „Anyám olyan büszke volt — a drága lélek — írja Vida — noha majd meghasadt a szíve, hogy el kell válnia tőlem. Boldog volt, hogy az ő fia művész lesz. Összehúzták magukat, takarékoskodtak, hogy elegendő pénz álljon rendelkezésemre.”

Vida jelentkezett a Mintarajziskola felvételi vizsgájára Budapesten, de nemvárt módon a bizottság visszautasította. Életének regényes fordulata, hogy Lándor Tivadar meglátva az egyik kávéházban a kétségbeesett ifjút, megkérdezte, hogy mi bántja, majd sérelmének orvoslására elvitte Székely Bertalanhoz, aki Vida képeit nagyon tehetségesnek ítélte. Így jutott be a Főiskolára. Félév

múlva már ösztöndíjat kapott, s négy év múlva rajztanári diplomát szerzett. Végigjárta az akadémikus festés iskoláját. Erről számos szorgalmas fej- és aktrajza tanúskodik. Nagy gonddal és biztos anatómiai tudással készült tanulmányok ezek szénrel, akvarellal és olajjal.

Egy esztendőig ette a császár komiszkenyerét Bécsben (1907-ben), ahol katona létére ugyancsak sokat tartózkodott a képtárakban. Huszárok című kis képe a marosvásárhelyi képtárban katona életének emlékét őrzi. Az önkéntesi év elteltével a Budapesti Festőiskola Továbbképzőjének lett növendéke, de Olgyai Viktor grafikai osztályán is sokat dolgozott. Ez időből származó rézkarcai és kőrajzai is bizonyosággal szolgálnak, hogy nagy tudásszomjjal tanulmányozta és sajátította el a grafikai technikákat is, de nem rajzosan, hanem festőien használta fel azokat. Néhány freskó tervéről is van tudomásunk, amelyeknek temperavázlatát ismerjük, s az emberábrázolás mellett sokat foglalkoztatja már ekkor is az állatábrázolás. Különösen jellegzetesek macskatanulmányai. Festőiskolai növendék korában vonult be a műtárlatokra, mégpedig a fővárosban és külföldön egyidőben. Rövid, alig 7 esztendő, de sikerekben gazdag művészpályájának első állomása az 1908-as tárlat volt, amikor vízfestésű önarcképét megvette az állam a Szépművészeti Múzeum számára. Ilyen szerencséje akad másnak is, de Vidánál egyenesen a művészi öntudat életrekelése volt ez a nem remélt siker. Világosan kitűnik ez szeretett tanárához — Paál Gusztávhoz írott leveléből: „Az eredmény, amit most elértem, nekem is nagy örömet okoz, s a bizalom, amit belémhelyeznek — köztük a tanár úr is —, arra késztet, hogy még inkább keressem önmagamat.” Lyka Károly, Lázár Béla, Gerő Ödön többször is megemlékeznek róla a budapesti lapok hasábjain, s szinte egyöntetűen emelik ki Vida művészi egyéniségét már akadémikus korában. „Vida Árpád, aki már a Múcsarnok Téli tárlatán is figyelmet keltett, tűnik ki elsősorban a Múlt és a Vakok és egyéb műveivel. Az akvarellt egyénien kezeli. Az akadémiákon tanított, s ezen a tárlaton is főlős arányban képviselt rutinfestéssel, sablonos technikázásokkal szemben, melynek az akvarell éppúgy áldozatául esett, mint az olaj piktura, az ő dolgainak van valami komoly, eredeti zamatjuk, mely műveit a tömegtermelésnek fölébe emeli.” 1910-ben elnyerte a Múcsarnok plakátpályázatának egyik díját, képei a drezdai (1909), velencei (1910), kiállításokon szerepelnek, 1910-ben Palágyi Lajos író vízfestésű arcképével az Eszterházy-díjat is megszerzi. A képet a Lyka Károly szerkesztette Művészet c. folyóirat közli, s Vida életrajzát is.

Kortársai szerint Vida szerette az embereket, jó és hálás barát volt. Barátainak fiatalos mulatságaiban azonban ritkán vett részt, s ilyenkor is hallgatag szemlélő maradt csupán. Gulyás nem győzi biztatni leveleiben arra, hogy a művész boldogulásához más művészekkel és kritikusokkal való barátkozás is hozzátartozik. Testvére szemérmes, töprengő, vívódó embernek írja le, aki nagyon lelkiismeretes az alkotó munkában. Ez egyébként kitűnik Palágyinak Vidához írott egyik leveléből is. „Ahogy Önt ismerem, bizonyára sokat dolgozik, s ez az

amiért Önt annyira becsülöm. Ez a megállást nem ismerő erő az egyedüli út nagy alkotások létesítéséhez, s nekem az imponált Önben, kezdettől fogva, hogy a saját művével örökké elégedetlenül, magát egy pillanatra sem áztatva kifogyhatatlan szorgalommal tovább kívánt haladni."

Ezt a továbbhaladást segítette számára az 1910-ben nyert ezer koronás állami ösztöndíj Párizsba. Hogy mit jelentett ez az út művészi fejlődése szempontjából, arról leghitelesebben képei számolnak be. Nem tudjuk, mennyi időt töltött Párizsban, de hogy fordulópontot jelentett művészetében, az bizonyos. Az első világháború előtti évek társadalmi és politikai feszültségtől teltett légköre a művészi élet nagy forrongásában is tükröződött. Az impresszionisták, majd a posztimpresszionisták, a Vadak s a legmodernebb irányzatok forгатagába került. Egyszerre rádöbrent arra, hogy képeinek addigi akadémikus elemeivel szakítania kell. Párizs felszabadító és bátor levegőjével és kitűnő pályatársak serkentő példájával hatott. Vida művésze itt kiszélesedett és egyéni lendületet kapott. Sokat dolgozott, tanulmányokat készített, mindenekelőtt festőien széles kontúrral s valamilyen jellegzetes mozdulatban szénnel, melyek későbbi nagy olajkompozícióihoz vázlatul szolgáltak. Modelje az a párizsi nő lehetett, aki Vida súlyos betegsége idején is nem egy levélben hívja az ő „kedves magyar festőjét” a szép francia fővárosba. „Mondhatom, hogy életem legszebb impresszióit itt szereztem Párizsban, — számol be boldogan Vida — az Ellenőr c. lap munkatársának 1911-ben — mennyi változatos benyomás minden pillanatban. A Taverne du Pantheon éjjeli kávéház legfestőibb nők helye, kiket láthat valaha életében az ember. Egyik asztalnál festők ülnek (tanulmányozzák ők is az életet) ...ez a pazar színvegyület az, mely a nagy párizsiak szemét új színirányok megteremtésére inspirálja. Ez az az élet, amely művészeknek van teremtvé egyedül."

A művészek legjava az akkori társadalom „hivatalos rendjével” mit sem törődve a felszín alatt pezsgő életet választja szemlélődése és ábrázolása tárgyául és ezt a cirkusz, a színház, a kávéház, és az utca világában vélték megtalálni: Vida is éppúgy, mint annak idején Degas, Toulouse-Lautrec, Picasso és a többiek. Az élmények, amelyek egymásra torlódva érték, felkeltik benne azt a vérbeli festőt, aki művészetével a valóságtól inspirálódva, de nem csatlósszerűen hozzátapadva, az élet változatosságának megörökítője. „Nagyon boldog vagyok — írta Gulyásnak —, oda jutottam, ahol már nem elég megállni, járni kell tudnom és én megyek a magam útján, érzek magamban erőt az önállóságra." Százszámra készítette azokat az egy-két arasznyi, de sokszor nagyobb méretű friss hatású képeket, olajban, szénben, pasztellben és főleg akvarellben, amelyek olyan szellemesek és ötletesek, akár Rippl-Rónai kisméretű pasztelljei. Sok festményt hozott magával haza Budapestre, s bőkezűen osztogatta őket barátainak, ismerőseinek. Sipos László, későbbi bucaresti üvegfestő művész mesélte, hogy Vida budapesti műtermében 4—5 sorban a földön számtalan ilyen kis kép hevert. A pillanatnyi múló mozdulatoknak, a pergő élet illanásának friss megra-

ragadásai ezek az alkotások. Mégsem impresszió feljegyzések Monet-i értelemben, hanem összefoglalóan nagyvonalúak. Képalkotó képzelete olyan változatoságban és színességben bontakozott ki, hogy mint Farkas Zoltán írta: „A rajzolás és a színezés valóságos remekei.” Néha leheletnyi könnyedséggel lebegnek színei és vonalai a papír fölött, máskor ecsetje lendületesen hangol össze néhány ellentétes színt. Néha sárga, kék, vörös, fehér foltok dominálnak a képen, közöttük mint rendező motívumok jelennek meg a szereplő nők vagy férfiak fekete ruhái. Többalakos kisebb képein rendszerint nem részletez mindent külön-külön, hanem csak a rápillantás okozta első benyomásokat rögzíti, a beszélgetés, az étkezés jellegzetes mozdulatainak megfelelően. Fényekben, színekben ragyog fel a színpad éneklő, előadó művészeivel. Páholyokban c. apró képein meg a színpad fénytől gyengéden megvilágított, az előadásra figyelő, foltszerűen érzékeltetett alakok beszédes mozdulataikban alig válnak ki a sötét kékes, bordó háttérből. Ahogy a színek finoman egymásba simulnak, ahogy belesüppednek a háttér lágy árnyalataiba, abban nemcsak mesterségbeli tudás van, hanem sok lelki mozzanat finom érzékeltetése is.

Közben Pesten is több sikert arat. Levelek és újságcikkek számolnak be arról, hogy csaknem minden kiállításon és pályázaton díjat nyert, s ha valamelyik kiállításról elmarad, a kritikusok, műbarátok sajnálkoznak felette. Pesten kívül Pozsonyban, Kassán, sőt Rómában is kiállítják műveit. Párizsból Münchenbe látogat, majd Itáliába. Velence, Firenze, Róma, Nápoly és újra Velence az út iránya. Az olasz képzőművészet remekeiről írásos feljegyzéseket készít. Különösen a reneszánsz mesterek alkotásait szemléli elragadtatással. Leonardo és Michelangelo mellett Velence festői — Giorgione és Tiziano érdeklik igazán. Különösen a velencei festők gazdag színvilága, akt- és portréművészete befolyásolta későbbi arcképművészetét. Párizsban meg Velasquez portréiről készít másolatokat.

Párizsból hazatérve ottani élményeit akarja mindenekelőtt nagyobb kompozíciókban feldolgozni, sajnos keveset ismerünk ezekből. Legérdekesebb az Öltöztetés c. nagyméretű vászna. A főalak merev beállítása mellett a háttérben levő — az öltözködésben segédkező alakok — különösen életszerűek. A nagy kompozíción sikerült megőriznie azt a friss színhatást, ami jellemző kisebb tanulmányaira. Figurális művei között külön csoportot alkotnak akt-képei. Akadémista korától, de különösen párizsi időszakától kezdve az akt egyre inkább önálló témájává lesz. Vonalban, foltban szépen megfogalmazott formák intérierben elhelyezve, sokszor tükörben mutatják arcukat a barokk kor nagy aktfestőire emlékeztetve. Az élet melegét öntötte nagyméretű akt-képeibe is, amint azt a Nemzeti Galériában levő jellegzetes kékes-zöldes tónusban tartott képén láthatjuk. Lázár Béla azt írja Vidának e műről: „Olyan egységes, nyugodt, monumentális hatású, és mégis olyan színes, olyan részletekkel, finomságokkal teli, hogy elállt szemem és szám ...Ebben van érzés és technika s ráadásul egy

nagyszerű stílus, mely a modern aktlítás sok aprólékosságát és naturalizmusát a reneszánsz felfogás erejével egyesíti."

Szülővárosában a régi ragaszkodással keresi fel egykori tanárát, Gulyást. Szünetében ott festett a marosvásárhelyi Teleki-téka szép kertjében (Gulyás a téka könyvtárosa is volt) s ezen a levegőn, az otthon melegen frissült erővel buzdult fel tehetségének gazdag forrása. A párizsi intérieur képek után most egyre inkább a plein-air festés problémája foglalkoztatja. A Teleki-téka kertje zöldlombos bokraival, tarka virágaival sokszor visszatérő témája. A szabadban festett alakos képein a napfény és a reflexek játékát tanulmányozza. A berkekben nem gráciákat látott táncolni, csak a valóságot festi, a napfénytől beragyogott tájat s benne a dolgozó, olvasó, pihenő embert. Képeinek líraiságát, poézisét, a színek gazdagságával fokozza. Különös varázsa van Vida kedvenc harmóniájának a pázsit zöldjének és a ruha vörösének összehangolásában. Testvéréről, Piriről s a napernyős Gulyásnéról készített akvarelljei a legszebb példái ennek. Nagyméretű, több alakos plein-air képein még jobban fokozza a napfény izzását. Edesanyja, testvérei a hűséges modellek továbbra is, kik nagy odaadással hallgatták párizsi élményeit. Ezt az intuiciót ragadja meg a művész a megértéssel, nagy érdeklődéssel figyelő hozzátartozóinak lefestésénél. Az alakokat rendszerint árnyékba helyezi, míg a háttérben erőteljesen süt a nap. A legtűzebb színek, a legnagyobb fény és szín ellentétek sem törnek meg a látvány egységét, pl. Társaság a szabadban című művén.

Az arcképfestés végigkíséri művészi pályáját, kezdve az egyszerű tanulmányfejtől az egész alakos nagyméretű portréig. Szinte keresztmetszetét adja Marosvásárhely egész társadalmának a városon kívül lakó egyszerű kisutcabeliéktől, parasztoktól a kisipar jellegzetes képviselőiig és a szellemi élet kiválóságaiig. Van köztük naturalista természetlátást követő részletes megoldás, van csak jellemző részekkel kiemelt. Van izgatott, kuszált sietségű, a legtöbbje azonban több ülésen készült higgadtabb alkotás. Hosszas beszélgetés közben figyelte a modell mozdulatait, kifejező tartását, állásának és ülésének eredetiségét, a fej, a nyak, a kéz vonalának sokat eláruló öntudatlan beszédét. Nem az ünnepélyes reprezentatív portré az ideálja, ha megrendelésre fest, akkor is az ábrázolt egyéniségét, lelki vonásait kutatja. Közvetlenség és finomság jellemzi, különösen női arcképeit; kiemelkedő alkotása a Metzneről festett képe s talán legbensőségesebb portréja a Merengőhöz c. alkotása. Az ábrázolás mélységével és az ecsetkezelés szenvedélyességével tűnik ki díjnyertes fejkendős falusi nénije. A mély gondolatokba merült asszony arca és keze különösen hangsúlyt nyer a sötétebb színekben tartott ruhában és háttérben. A kezek egyébként is mindig fontos szerepet játszanak alakjai jellemzésénél. E képen és máshol is a fekete szín gyakran szerepel bársonyos puhaságával, melyből gyengéden emelkedik ki a modell alakja. Frans Hals életvidám típusainak ihletében fogant Szivarozó bohócának és sárgaruhás Sörözőjének széles ecsetkezeléssel megoldott portréin is a sötét háttérből ragyognak elő a jól megfigyelt jellemarcképek. Vida

párizsi időszakában festett képeinek tipikus alakja Zita, a tágranyílt szemű, kifestett szájú, nagykalapú nő. Nagyméretű portréján kezének ernyedt tartásával életuntságot fejez ki a művész. Akármennyire elűntek is egymástól a szabadban játszó festményei és intériurben festett arcképei külső megjelenésben, valamennyit ugyanaz a meleg és őszinte érzés járja át.

Különös figyelmet érdemelnek kis akvarell portréi. A hideg, fanyar szürke harmóniák titkait kutatta ezeken, majd 2—3 színnel festi legérdekesebb akvarelljeit, amelyeken kifinomult számítással villant fel egy-egy erőteljesebb színt. Így a Kisleányt ábrázoló portréján, amelyen az ábrázolás gyöngéd bensőségével és az előadás nemes egyszerűségével tűnik ki. Leheletfinom és szinte libbenni látszik üdö leány alakjának halványszürkékkel és kékekkel árnyalt ruhája. Különös melegséget érzünk szüleiről festett portréin. Édesanyám és Piri ruhája. Különös hangjával kapja meg a szemlélőt. A kezek belső nyugalmat, egyéniséget sejtetően pihennek. Finom szürke és kék tónusok jellemzik a műveket. A marosvásárhelyi kultúrpalota féltve őrzött akvarellje a Szülővárosomnak, Szüleim, c. művel. A szűk kis szülői hajlék belsejébe vezet ez a pompás kis kép, ahol világos háttér előtt apját és anyját látjuk együtt fiúk képében gyönyörködve. Jellemzésük megragadóan igaz. Öreg édesanyja arca alig színezett, bronzá fakult sárga, egykori jegyesi ruhájában ül, mögötte édesapja magyaros öltözetben, elmélyült arccal. A kékes, barnás tónusú kép Whistler színhatásait juttatja eszünkbe.

Van valaki, aki talán leggyarabban szerepel kompozícióin, akit csak úgy ismerünk, hogy „Aranka”, a kedvenc modell, a pesti nő. Karcsú alakjának és érdekes arcának számos mell- és egész alakos képen hódolt Vida. Egyik róla készült, talán legjobb vízfestményén a halvány arc a dús fekete hajkorona alatt és a gallér tört fehérje a sötét háttérből emelkedik ki, ahol egy tükörben az arc profilja is látható. Intelligens, érdekes, vonzó egyéniség, aki éveken át lebilincselte Vidát. Gulyás a legnagyobb haraggal emlékezett meg róla, mondván, hogy „a tüdőbajt is tőle szerezte Árpád”. Annyi biztos, hogy már 1913-ban gyógykezeltetnie kell magát.

Budapesten és szülővárosában is elhalmozzák megrendelésekkel. Pesten Kun utcai műtermében dolgozik, elrejtve magát és hanyatló egészségét, a részvét elől. A lázas alkotókedv, a munka erőfeszítése csak fokozza betegségét. Hasztalan tér haza erőt gyűjteni, övéinek aggódo szeretete sem segíthet rajta. Az utolsó mérkőzés bizony hosszú volt. Davost, Arcót, Abbaziát, majd a gyalui szanatóriumot végigjárja Bernády György marosvásárhelyi polgármester és Illyés Sándor mecénásának jóvoltából, aki minden tárlatra küldött képét megbecsültette, megvette, és már mint magántulajdon szerepelt a kiállításon. A leggyakoribb témája ekkor az önarckép. Igen sok autportrét ismerünk előző időszakából is. Szinte végig kísérhetjük ezeken művészi fejlődését. A tükör amúgyis gyakran szerepel kompozícióim. Játékosan, fiatalos kedvvel, a fény-árnyék ellentétét tanulmányozza az Akadémián kórajzzal készült önarcképén.

Életerőt és magabiztonságot sugároz a párizsi időszak olaj arcképe. Utolsó éveiből valók a legmegkapóbb önarcképmegoldásai. Lesoványodott, beesett arcát mutatja egy széles ecsetvonással festett olajképén. Egy kisméretű akvarellen mereven néz a tükörbe. Mellette lámpa, melytől az oldalvilágítást kapja. Festői szempontból igen jelentős és egyben megdöbbentő az az egész alakos vízfestménye, amelyen szinte csak árnyékát látjuk az egykori erőteljes ifjúnak. Hosszabb időt töltött a budakeszi szanatóriumban. Ritkán olvashatunk festőről olyan meghatott és rajongó szeretettel írt sorokat, amelyekkel mesterei és barátai elhalmozták súlyos betegsége idején. Volt tanára, Gulyás többek között így ír: „Akit annyian szeretnek, mint téged, annak nem szabad csüggednie.”

Edvi Illés Aladár képeit reklamálja: „Kiállításunk van a Nemzeti szalonban, de én bizony nélkülözöm a kegyed szép, erőteljes akvarelljeit és kívánom, hogy kezébe vehesse az oly régóta pihentetett ecsetet és még sok szép képpel ajándékozhasssa meg a magyar pikturát.” Utolsó heteit sem tölti tétlenül. Bruckner Lajossal szanatóriumi hírlapot szerkeszt. Címe felül: Szanatóriumi Társadalmi Újság. Néhány számát sikerült megtekintennem, amelyekben sok, könnyedén odavetett karikatúrája van Vidának betegekről, orvosokról. Tragikusan szomorúak utolsónapjaiban frott költeményei:

*Letűnt egy élet, egyedül
Virraszt haldokló ágynál: a múlt.
Beteg arcán a könny barázdába fut
S fehér párnáján egyesül az ár.
Jövőknek itt nincs keresete már!*

– írja a Betegszobában c. költeményében, s valóban 1915. február 21-én a súlyos betegség végzett vele, megszakítja életét és derékba töri szépen ívelő művészi pályáját. Ekkor mindössze 31 éves volt.

Egyaránt értékeset nyújtott mint arckép- és plein-airfestő, mint borongós szobai intérieurők és mint népesebb kompozíciók készítője is. Képei érzésben fogant és tudásban szerkesztett alkotások. Minden technikával dolgozott, de talán a vízfestésben adta a legmaradandóbbat. Akvarelljeit Whistlerhez és más korabeli jelentős mester műveihez hasonlították. Párizsban színkálája sok ragyogó és mégis mély színnel gazdagodott. Vida is színfoltokra bontja a kép felületét, de távol áll a pointillisták modorosságától éppen úgy, mint Rippl-Rónai dekoratív törekvéseitől. Színfoltjai gyakran csak jeleznek, nem épülnek ki mindig tárgyakká, teret engedve a fantáziának. Nagy kár, hogy a kis képeken kikísérletezett eredményeit nagyobb méretű kompozíciókon alig volt már ideje megvalósítani. A nagy mesterektől csak elveket és nem fogásokat, az alkotás törvényeit és nem a mesterség ügyeskedéseit tanulta el, hogy ezekre építse fel a maga külön világát. Vida mindenekelött kolorista, aki színekkel jellemez és emberlátó, aki a színek fellobbanó vagy bágyadó tüzeivel maradéktalanul el

tudja mondani, mit látott egy emberarcban, milyen érzelmeket keltett benne a munkálgató, a pihenő, szórakozó emberek látványa. Nem kigondolt, nem álmodott művészet ez, hanem a valóság átélésének őszinte, egyéni megszólaltatása. Külföldön jártakor sokat tanult, gazdag élményeket szerzett, de egyéni művészete a hazai környezetben teljesedett ki igazán. „De vajon nem kevés-e mindez — kérdezi Farkas Zoltán említett cikkében —, hogy Vidát kora legjobbjai mellé állítsuk?” „Nem kevés — írja alkotásait méltatva —, mert annyira magasrendűek, hogy egy egészen sajátos, kiváló művészegyéniség zárt és befejezett képét látjuk. Nem hagynak semmi hiányérzetet maguk után, kitöltik a néző lelkét s idővel sem mosódnak el benne: egy hirtelen kigyúlt lélek ragyogó tüzeit sugározzák.”

Abban a reményben fejezem be ismertetésem, hogy bár technikailg fogyatékos fényképfelvételeket tudok csak bemutatni Vida Árpád éppen festőiségével, színeivel ható műveiből — a tragikus sorsú művészt és alkotásait érdemes volt a feledés hományából kiemelni. Meggyőződésem, hogy eredeti, egyéni művészete, vérbeli festőisége, emberábrázoló mélysége érdemessé teszik arra, hogy nevét számon tartsuk a századeleji magyar művészet történetében.

Művészettörténeti Értesítő (Budapest), 1962. évfolyam, 2—3. szám, 177—183. oldal.

BORDY ANDRÁS

„Az én szolgám nem jár az út szélén és nem kiáltozik.” Jeremiás prófétálása látszik beteljesedni képzőművészetünk igazhíttű szolgáloin. Politikusok és kereskedők útszéli kiáltozásától távol, remeteségekbe vonultan dolgoznak azok a kevesek, akik a művészetet nem foglalkozásnak, hanem hivatásnak hiszik. Amíg az elzárkózás egyedülálló (szórványosságról, magunk egészében elvetett kisebbség, legjobb, ha meg sem emlékezünk), könnyen magyarázatul szolgálhat a művészlélek érzékenysége. Nem lehet azonban oka a művész egyéni tulajdonsága, ha ugyanazt a jelenséget egyszerre több alkotóművészünkönél figyelhetjük meg és még kevésbé lehet a véletlent elérángatni okául, ha minden alkotónkat remeteségre látjuk kényszerítve. Még városokban lakó művészeink is betegül emberkerülők s nagyobbára városkerülők is. A művészek érzékenysége inkább a kiválasztódás minőségét befolyásolja: a legfogékonyabbak húzódnak el a vásár forgalmától. Művészileg értékeset — a néhány kivétel csak látszólagos — éppen és kizárólag az elvonultak alkotnak: Kós Károly, Nagy Imre, Bordy András s a többiek.

Szinte helytelenül hangsúlyoztam, hogy alkotásuk művészileg értékes. Emberileg is az, sőt (sokak számára ez talán többet mond) gazdaságilag is. A remetek összpontosított akarása gyümölcsöt terem. Nem gazdagodnak, de megélnék és nem koplalóművészek, mint megannyi városi művész. Lehetetlen észre nem vennünk életfolyásuk azonosságát. Nagy Imre — Bordy András. A két életút nem hasonlít, hanem azonos. Irhattam volna Thormát, Ziffert s bármelyiket. Budapest, külföldi elismerések, hazatérés. Itthon nem érzelmes, szabódezsői megtérés a faluba, hanem a munkának józanul boldogabbik végén ragadása. A városi és vásári magakelletés helyett a művészet szolgálata. Megéjük sorakoznak s törekedésük független voltát biztosítják a csfki vagy héderfájai föld barázdái. Huszonöt hold. A zugfestők, a szobrászat kőfaragókból sorozott sírásói és az emeletre kapaszkodott pallérok korában, tudományos és művészeti életünk anarchiájára egyetlen válasz az igazi művész önellátásra berendezkedett életformája. A remete művész művészetünk bomlásának szerves eredménye. Nem végvárszellem, hanem a kontárokkal és a kontárok vezetőivel való közöség megtagadása.

Erre bizonyítotték Bordy András is. Élete a — nem is élet, csak indulás talán: 1905 júniusában született; mint ember és mint művész egyaránt innen van még a kiteljesülésen — immár megmutatta, hogy nem kudarcok csalódását rejti

remetességbe. Csak nem cseréli el az alkotás sikerét a mesterként sikerecskék hívságos megalkotásával. A teremtő munka szolgálóinak keresztény vagy pogány alázatával teszi templomává faluja csendjét.

Mikor 1925-ben, mint frissen érett diák, elhagyja a marosvásárhelyi református kollégiumot, már festő, már kiállítása volt, anyagiakban és erkölcsiekben a szokott diákrajzoló sikerét messze fölülmúló. Tanára, Gulyás Károly, előbbi reménységei — elég csak Vidát említenem — tragikus halála után, megszárazott reménnyel bocsátja útjára. Bordy, úgy látszik, rendre beváltja a hozzá fűzött reményeket. 1925—27-ben a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Réthy növendéke. 1927-ben Párizsba megy, ahol egy éven át a Julien akadémiát látogatja. Lorrens Albertnek (a fiatalnak) növendéke. Az akadémia arcképversenynén (pedig a konkurencia nem megvetendő: Julien növendékei öt világgrészből zárandokolnak Párizsba) a harmadik lett. 1928 tavaszán a párizsi Szalon fogadja el kiállításra egyik képét. Aztán ismét Pestre jön. Rudnay tanítványa lesz. Három évet tölt keze alatt. Még 1929-ben elnyerte a Szinyei-Merse Társaság dícsérő oklevelét. 1930-ban beküldi önarcképét az akkor hivatalosan rendezett Akvarell Kiállításra és elnyeri vele az Állami Akvarell Díjat. A zsüri tagjai hírért sem hallották a 25 éves küllői legénykének; Szőnyi, Baránszky, Csók elragadtatva kerestetik. Ő pedig remélve és remegve, talán nem is várta az eredményt. Amíg közös kollégánk „Rengeteg” (az akadémia humora testi terjedelmének miatta keresztelte Rengetegnek, lévén pontosan 140 cm magas a kartárs) be nem robbant az ajtón a nagy hírrel . . . A díjjal vele jár a Királyi Képzőművészeti Társaság tagsága. Ekkor, a legnagyobb lendület derekán jön haza.

Itthon rövid idő alatt Marosszék felkapott festőjévé válik. A Kemény Zsigmond Társaság tagjává választja. Kézről-kézre adják a megrendelők. Képei Bukarestbe is eljutnak . . . „Rossz portrékat festettem . . .” mondja a kényeztetett és túldolgoztatott festők örök panaszával. Ezek a „rossz” képek még sem lehetnek olyan rosszak, mint amilyeneknek alkotójuk rágalmazza őket s az érettük kapott árból az igénytelen művész lassanként szép kis summát: 70.000 leit kerekít ki.

Régi álmát valósíthatja meg ezzel. Messze a világ iramlásától, Héderfáján, kétekeze munkájával felépítheti műtermét. Majd lakást is ragaszt hozzá. A kerítést maga faragja s apja, Bordy asztalos úr, végzi az ács munkát. A varrottasok és terítők édesanyjának és feleségének — mert 1935-ben „aratáskor” megházasodott — kézimunkái. Akácok és furfangosan zsaluzott ablakok előtt, faragott kerítés és faragott tornác: bent pedig fény, meleg varrottasok és egy boldog fiatal pár. A szekrényt asztaloskodta Bordy András, a képzőművészeti társaság tagja, a székeket s ágyakat is, tulipánnal s egyéb virágokkal beírta pedig Biró Ilonka, hites felesége, azelőtt árvaleány. Így lehet családi házat építeni 70.000 leiből. Az önellátás szelleme fertőző valami. Ma még festővásznaikat is felesége szövö. S házépítő keze nem rettennek vissza az eke

szarvától, ha asztalára "élet" kell. Egyre függetlenebbé válik a pénztől. Az apai huszonöt hold gyarapítja a képeket s képek gyarapítják majd a holdakat.

A földek és az udvar felett ballagó felhők játékosan takargatják a napsugarakat. A Küküllő-mente szelid hajlásain puha foltokban feküsznek el a felhőárnyékok s a szőlők agyagtábláin fel-felvillan egy kósza fénynyaláb. A szobákba hullott világosságot az akáclevelek zöld ernyőcskéi bontják aranyló tallérokka s smaragdszínű visszfényekre. Az arcok a lombokon keresztül szűrődő fényben zöld s lilás derengéssel tetszenek át, a bőr lélekzeni látszik. A levegő, maga is testet öltött átlátszóanyag, és a porózussá vált formák között nincsen elválasztó vonal. Egyesülnek. A testek határukat veszítik, a világítás parafrázisában. Rózsaszín, zöld, gyöngyszínű visszfények omolnak el az arc minden kis modulációján és a közvetlenül ráverődő napsugárkák meleg színei kicsi dicsfényt sugárzanak az életre támadó testen.

Gyümölcsfákat, lombokat s füvet fest. Vagy parasztgyerekek bután fitos arcát. Pöske kislányok cipőgomb szemét, csepű színűvé szívott haját s muskotály arcukat. Fonóasszonyokat, öreg, barázdált szántóvetőket s kérges tenyerű kézimunkásokat. A falu életének ezer alakját. Változatokat a faluról, a fiúi szeretet variációit, fényre és visszfényre. Egy-egy szín húszféle árnyalatban tér vissza a képeken, amint húszféle fényecskét hullajt rá. Nem ismeri a lokális színeket. Kivétel, minden tekintetben, kevésszámú olajképe. Darabos, sfokra hasogatott, harsogó színezésű, sokszor tarkán ható képek. Művészetének nem jelentős oldala egyelőre az olajkép s nem is jellemző. Nincs miért részletesen foglalkozzunk vele. A művész Bordyt vízfestményeiben ismerhetjük meg. Az eddig elmondottakból is ki kell, hogy érezzük a született vízfestőt. Technikai szükségszerűségként kell az akvarellhez fordulnia ahhoz, aki a Bordy-képe módján szemléli a világot. Az olajtechnika, még ha sikerül is visszaadnia a színek áttetszőségét, elmosottságát, a környezettel, levegővel, széllel való egymásbaolvadását, amíg mesterségbeli visszaadását kiügyeskedni, annyira a technikai kivitelre összpontosítja figyelmét, hogy a lényeg a legritkább esetben éli túl vajúadását. Bordy indulása percétől a vízfestéket választja anyagául. A technika, a rokonszenv és hajlam s a tárgy szükségelte kifejezésmód találkozása virtuóz, de sohasem virtuózkodó mesterségbeli tudássá válik nála. Erdélyben senki meg sem közelíti tudását a vízfesték lehetőségeinek ismeretében. Eljárása („...a jó vízfestő mindég mos, mindég mos, szivacsot reá”, ... mondogatta volt az öreg Gulyás 15 évvel ezelőtt) merőben ellentéte az angolos, tiszta foltokkal dolgozó Nádler, Edvi-Ilés irányynak. (Nálunk Pataki ennek az iskolának értékes képviselője.) Színt színre mosva s a békebeli Wattman-papír bőrmódra szívós texturáját a végsőkig próbára téve hoz ki gyöngyházként csillogó árnyalatokat. A papír horpadásaiba húzódo vastagabb s erősebb festékréteg és a kiálló görbnyökök lemosottan világító teteje képeinek megkapó, irizáló külsőt ad, többet mint a vízfestmény megszokott átlátszósága. Nem csak lazúr, hanem az élet sugárzása. Ez biztosít képeinek olyan monumentalitást, amivel kevés vízfestmény és

még kevesebb akvarellista dicsekedhetik. Az angol iskola színfoltjai mellett nem vagyunk képesek észre nem venni a papírt is nem egy helyt. A mélységet lelki szemünkkel kell hozzáadnunk. A Bordy képeinek mélysége van. Nincs papír mögöttük.

A szorosán vett mesterségbeli rész mellett a szokottnál többet nyújt a képek magasabbrendű, szellemi-technikai felépítésében is. Kompozícióin a középkori szellemiség, elvont értékek keresése — szokatlan jelenség vízfestőnél a legújabb időkig — érzik. Mestereit, Szőnyit, Rudnait, Réthyt már említettem. Ő azt vallja, hogy Rembrandt érdekli az utóbbi években; de felesége remek arcképe tipikus reneszánsz beállításában valahogy az újklasszikusok kezezését idézi emlékezetembe.

Oktalan szóhalmazolás volna külön is megírnom az elmondottak után, hogy Bordy impresszionista. A világ megnyilatkozásait, mint a külső megjelenési forma kérdését fogja fel. A külvilág, a külszín cseppet sem kevésbé valóságos vagy kevésbé csalóka, mint a belső, lényegnek mondott tartalom. Az okszerű elgondolás a dolgok bensejében véli felfedezni az igazságot és a láthatatlanban keresi azt, amit esze a látottakban megcáfol. Ez sem több azonban, mint az érzések igazsága. Az érzésember, az impresszionista a látottakon túl nem keresgél. Kettejük között a különbség annyi csupán, hogy az okszerű alkotó soha nem nyerhet kielégülést, mert az eszme beteljesíthetetlen s az észszerűség mindég magában hordja önmaga cáfolatát. Az érzések pedig magukban hordozzák a kielégülést és a kielégülés egyensúlya biztosítja számára a (nem lekicsinylendő értelemben vett) nyárspolgári kiegyenlítődést. Erdélyben, bármily szomorú is ez a regényes képzelgők számára, az igazi alkotóművész a legszenvedélyesebb nyárspolgár. A mi „bohémeink” bohémsége csak tehetségtelenségük elé biggyesztett toldalék, hogy megüthessék a „művészi” magasság mértékét. Annak, hogy az igazi alkotó minden erejét teremtésre összpontosíthassa, a polgári társadalomban a legbiztosabb alapja figyelmét el nem terelő nyárspolgári lét színtelensége. Nagy Imre, Ziffer, Szolnay, Szervátiusz a polgári élet és mintás házasság példaképei. Nincs szükségük a torzonborz hajak vagy átfekétezett éjszakák bizonyosságára művészvolutok mellett. Bordy is egyike ezeknek az erényesen teremtő polgároknak. Az alkotó órákon túl méhcsaládok életében válik aggódó apává s fúró-faragó ezermesterségben fészeképítővé. „Andriska, a méhek elmentek...” toppan be kipirultan az asszony s Andriska, a szorgalmas gyűjtögető, kezében a kaptárral nyargal az akácosba, hogy meghallja a méhkirálynő zümmögését ...

Vásárhelyi Z. Emil: Erdélyi művészek. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1934., 210—37. oldal.

OSVÁT KÁLMÁN

Aki irodalmi folyóiratot akar csinálni, azt a jó Isten sem tudja visszatartani elvetemült szándékától. 1919-ben Marosvásárhelyen jelenik meg irodalmi félhavi folyóirat, a Zord Idő. Szerkesztője és kiadója Osvát Kálmán orvos. A háború alatt Marosvásárhelyen végzett katonai szolgálatot és ő is itt rekedt Erdélyben, mint Zsolt Béla. Egyébként Osvát Ernőnek, a „Nyugat” szerkesztőjének unokaöccse. Ugyanaz az éles elme, pallérozott műveltség, felfedező hajlam, igényesség és meg nem közelíthetőség. Kálmánnal mindez talán kevesebb hagyománnyal, nézetszilárdsággal, türelemmel és következetességgel jelentkezett, de annál több szenvedélyességgel, harcikedvteléssel és ostentatív rajongással. A Zord Idő munkatársai között a Nagyenyedről Marosvásárhelyre költözött *Berde Mária*, *Tompa László*, *Molter Károly*, *Sipos Domokos*, *Antalfy Endre* és a svájci internáltságából éppen most hazakerült *Lakatos Imre* szerepeltek sűrűn. Ez a folyóirat is egy év múlva beadta a kulcsot. Osvát nagy nehezen átengedte ujságját a Kemény Zsigmond társaságnak, amely nem tudott mihez kezdeni vele. A folyóirat azonban rövid élettartama alatt is időt adott a szerkesztőnek, hogy új tehetségeket fedezzen fel, így *Balogh Endrét*, az új erdélyi próza nagy reménységét (meghalt 1924-ben), *Sipos Domokost* (meghalt 1927-ben), *Nagy Emma* költőnőt, aki akkortájt egy marosvásárhelyi leánygimnáziumban tanított, de csakhamar elköltözött Erdélyből.

Ezek a korán elvetélt irodalmi folyóiratok olyanok voltak, mint Maugham kazuárfái, amelyek csak arra valók, hogy a dzsungel tenyészetét, a trópusi hőség diadalát kivárvák, ők maguk pedig elpusztuljanak.

Osvát Kálmán mániátikusan kíséreltezett azután is folyóiratokkal, amelyeket jóformán egymaga írt. „Erdélyi levelek”, „Kalauz”, „Hétfői levelek”, „A felesleges ember”, „Repriz” voltak lapocskáinak és zárt borítékban küldözgetett könyvomatóságainak címei. Könyveket is jelentetett meg, amelyek jórészt kiszélesedő hozzászólások voltak egy-egy időszerű erdélyi problémához. Kitűnő szatirikus, csiszolt stilszta, tiszteletreméltóan merész és nem egyszer már enfant terrible-je az erdélyi közéletnek. *A húszas éveknek és egy kicsit az egész hőskornak is egyik legromantikusabb egyénisége. Legelső az erdélyi szélmalomlovagok között, aki nemcsak magasbrendűnek hitte az álmodat a valóságnál, de gyakorlati értékűnek is. Munkái, írói megnyilatkozásai azonban inkább gyémántsplitterek, egy ragyogó elme játékos kristálytörései, mint befejezett alkotások. Maga az ember nyilvánvalóan több volt műveinél. A közlés vágyának*

mohóságával egy új műfajt teremtett meg magának, a konferanszot, amelynek művelésében nem hasonlítható össze senkivel. Ha előadott, mindig a legmagasabb igényekkel lépett fel, Goethéről, Tolsztojról és más hasonló témákról csevegett, de folyékony és jól betanult mondatainak hajlékonysága mögött a szókimondás könyörtelenségével. Valóságos megszállottja volt az erdélyi irodalmi ügyeknek. Orvosi gyakorlatát is teljesen elhanyagolta emiatt és amikor vezető napilapoknál munkatársai állásokat kínáltak fel neki, eldobta, mert összeférhetetlen volt, nem tűrt kritikát. Valójában éhenkorász, koplalásra szánt egyéniség, akinek egy időben nem telt már állandó lakásra sem. Mesélik, hogy vasúti szabadjeggyel a birtokában esténként Vásárhelyről Tövisre, vagy más állomásra utazott, onnan a legközelebbi vonattal visszatért és így aludta át éjszakáit. A cukrászdában bevágott sütemény volt a főétke, de azt nem azért ette, hogy jóllakjon vele, hanem hogy elrontsa az étvágyát és így megóvja magát az éhinger kísértéseitől.

Utolsó munkája, amelyet itt írt meg, Erdélyben, a három és félszáz oldalas *Erdélyi Lexikon* volt. Igazi osvátkálmáni vállalkozás. Távolról sem az Erdélyre vonatkozó ismereteink foglalata. Ahogyan ő nevezte: szerény erdélyi szótár. „Ha találkoztam erdélyi szavakkal, amelyek a háború utáni idő bábeli zürzavarában színt váltottak, megfakultak, valeurt változtattak, eredeti jelentésüket kötelességem volt helyreigazítani.” Valóban ezt is tette: visszaállította szólamaiknak igazi értékét. E szótár ismerethalmozó jellegénél fogva is hasznos volt, de ami megadta értékét: a címszavak örvén elmondott ma is találó kritika kisebbségi intézményeinkről, mozgalmainkról, szellemi elkalandozásainkról. E lexikon egyik-másik oldalán tömör kis eszmékkal találkozunk és a bírálat — mai szemmel nézve is — helyes volt. Csak akkor e mű bíráló súlyát nem értékeltük, aminthogy kellőképpen nem becsültük meg az egész embert sem, amíg itt élt közöttünk. Ennek egyik oka alighanem a hőskor szellemi garnitúrájának hirtelen felvetődő új gazdagsága. Ez követtette el velünk a fényűzést, hogy Osváttal éppen úgy ne törődjünk, mint sok mással, akiknek idealizálását és koszorús felnagyolását inkább rábíztuk egy későbbi korszakra, amely gondosan kiválogatja maga számára mindazokat, akiket szoboralapzatra kíván helyezni.

A megélni akarás parancsa ragadta ki Erdélyből, de én inkább azt hiszem: az élnetlenség. Erdély neki ösztönzést, kibontakozást, hivatást ígért, Pest kételkedésre hajló kesernyés természetét még inkább eleccetesítette. Szegény Osvát Kálmán Budapesten nem tudott boldogulni sem mint orvos, sem mint író. Pár évvel ezelőtt találkoztam vele: a fővárosnál kapott valamilyen 80 pengős szükségmunkát, ezt nyütte kopottan, de szellemi eleganciájának és belső szabóságának minden királyi ismérvével. A nagy idők bizonyára ebből az állásából is kicseppentették.

De valahányszor néhányan az erdélyi szellem önösszeszedési kísérletére gondolunk, arra a csodálatos korszakra, amikor az erdélyi szellem légi gyökerei

mégis csak megtudtak kapaszkodni, Osvát Kálmán keszeg termete, szemüvege mögül elővillanó gunyoros tekintete, szájaszélének halovány mosolya, szivarcsutkájának támadó összeszorítottsága, beszédmodorának katonás pattogó volta újra és újra szemünk elé hozza őt, aki talán leginkább megérdemli, hogy kalapot emeljünk előtte.

Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. A szerző kiadása, Kolozsvár, 1942., 37—40. oldal.

TOMPA LÁSZLÓ:

MAGÁNYOS FENYŐ

Hogy görnyed, mint aki bűnt lakol,
Az ősz-cibálta, bús bokor!
Az ágakról levert levelek
A szélben föl- s le-kerengenek.
Haraszt röpül, vén fűz csikorog —
Minden csupa gyász, por, pernye, romok.
A végét várja minden e zord vidéken —
Csak én nem!

Én, amíg minden omlik, összedül,
Gyökereimmal e kopár fokon
— Bús székely fenyő megkapaszkodom,
S állok, daccal, társ nélkül, egyedül.

S míg havat dob rám, hóköpenyt,
egy szeles nap, vagy egy vad éj,
Így biztatom magam: ne félj,
te tovább tartasz, mint a tél!
A gúnyos holdnak, mely nekem
halált, s hasonlót emleget,
Így szólok: „Uram, láttam én,
már karón varjat eleget!
Görnyedtem én még máskor is
némultan, hó és jég alatt —
De törzsem, ágam akkor is,
a hó alatt is zöld maradt.
Kibírtam én már sok telet,
Míg jöttek a jégtörő szelek,
S galyaimon, mint húrokon,
Új fuvalmak zenéltek!
Így múlnak, újulnak áévek ...
Én az időkkel bátran szembenézek!”

Erdélyi hírmondók. Emlékkönyv a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság vendégszerepléséről az 1942. év tavaszán. Szerkesztete: Sényi László. Kiadta a KZSIT választmánya, Marosvásárhely, 1942., 89. oldal. Tompa Lászlót 1920. október 31-én választották a társaság tagjai közé. 1942-ben a vers Budapestén, Debrecenben, Kassán, Sátoraljaújhelyen és Sopronban hangzott el, a költő előadásában.

REMÉNYIK SÁNDOR:

BERDE MÁRIA

Sokat gondolkoztam azon, hogy miért szokás, és miért is kell egy írónál, ha véletlenül nő, hangsúlyozni, azt, hogy *nő-író*. Lehetséges-e, szabad-e, hogy ez a szempont befolyásolja, módosítsa értékelésünket, vagy akár egészen lényegtelenül is színezza, árnyalja azt, amit mondani, megállapítani akarunk? Megengedett dolog-e, hogy művészi alkotással egyáltalában bármilyen, szabadon és öntudatosan vállalt munkával szemben kétféle mértéket alkalmazzunk, a szerint, hogy alkotója milyen nemű, — hogy elnézőbbek vagy követelőbbek lehessünk a nővel szemben? Kétségtelen, hogy nem szabad, nem lehet ilyen szempontoknak döntő befolyása a megállapításokra, az értékelésre. Ezt minden komolyabb kritikus el is ismeri — elvben. Miért szokás hát mégis kivétel nélkül aláhúzni az író nőiségét?

Ennek a kérdésnek feltevésénél látok egy bizonyos férfi-mosolyt, amelyet — nem tehetek róla — én soha sem szenvedhettem. Szkeptikus, cinikus, gúnyos, néha éppen gonosz mosoly ez, az örök férfi-elfogultság mosolya. Ez a mosoly többé-kevésbé azt jelenti, hogy nem vagyunk hajlandók a nőt egyenrangú társnak elismerni még ma sem ott, ahol „komoly dolgokról” van szó. Ezzel a mosollyal készítenek — egyébként igaz statisztikákat arról, hogy a világ-irodalomnak s művészetnek milyen elenyésző százalékát teszik ki valóban kiváló nők, — a baj abban van, hogy a statisztikát *ezzel* a mosollyal kísérik. E mosoly atavisztikus ellenszenvenességén semmit sem változtat az a tény, hogy sok nő és sok nőíró egyenesen provokálja ezt a mosolyt. — Hát ezért is szokás aláhúzni, néha már nem is tudatosan az íróban a nőt.

Szokás aztán aláhúzni ezt azért is, mert a nőtől legtöbbször „női” témákat, legalábbis a női pszichének alaposabb, vagy más szempontú ismeretét, megvilágítását várják, olyan mélységeket, finomságokat, különösségeket az általánosan felül, ahová férfi-kéz el nem ér, fogni már nem képes. Ezt a hangsúlyozást tartom én igaznak és indokoltnak. De nem állok meg ennyinél. Megvallom, hogy rám a „nő-író” szónak lehangoló tapasztalatok ellenére is, nemhogy riasztó hatása, de különösen és mély varázsa van. Fokozott, felajzott várakozással állok előtte, amint fokozott érdeklődéssel állok minden női lélek előtt, akiben az örök Psiché csodálatos rezdüléseit megsejtem. A férfié lehet a tudásnak, a művészi erőnek, a kifejező készségnek nagyobb teljessége — általában. Én mégis hiszem és vallom, hogy nem véletlen: mindezeknek a forrása, a magasabb eszményiségnek kútfeje, a Lélek mitológikus szimboluma mégis csak a nő. Hiszem, mert Isten kegyelméből tapasztaltam, hogy minden igazán „lelki” nő született néma mű-

vész. Hallgató rokona az éneklő költőnek. Máson át dalol, az inspiráció nagy, önzetlen, drága ereje által. — Azt mondják, csak a szerelmi életen át. Nem igaz. És mind kevésbé igaz, ahogy minden vonalon lassan társsá, testvérré emelkedik a világ közös, nagy szenvedésein át. Engem, aki szintén aláhúzom a nő-író nő-voltát bizonyos vonatkozásban, — most már az érdekel, hogyan van az, mikor a néma művész-testvérek, a nők közül előáll valaki, akiben a sugallás rejtett teremtménye aktív alkotó erővé alakul át. Azt figyelem ilyenkor, hogy érdemes volt-e annak a nőnek kilépni a szótalán Psiché nagy és biztonságos misztériumából a rivalda éles lámpafényébe. Mit hoz néma testvérei: nők és férfiak ezreinek nevében a világba?

És még egyet várok az írónőtől, mint minden lelki nőtől: áttörést a nemiség szűk korlátain az egyetemes emberi értékek nagy szintjére. Hogyan tud nő maradni és nőnél mégis sokkal több lenni: ez az igazi nő és az igaz nő-író legnagyobb problémája az én szememben. Ezek a mértékeim velem szemben. Ezért kell hangsúlyoznom az íróban is a nőt. Én nem készíttetek statisztikákat. Csak élményeim vannak. És tudom, hogy Lagerlöf Zelmától Tormay Cecilen át Berde Máriáig: amit kerestem, sokszor megtaláltam.

Berde Mária kis portréjának megrajzolásánál szükségesnek éreztem ezt a bevezetést. Hadd lépjen ki az ő alakja a vázolt gondolatok csendes erdejéből alkonyfényben úszó erdélyi fensíkra. A nő és az írónő lengő köd-alakja kapjon éles körvonalakat ebben a szomorú transzylván világításban. Ő az *erdélyi magyar írónő*. Nem az egyetlen, — tudjuk, hogy van más is rajta kívül, aki velünk dolgozott, küzdött, vállalta a kisebbségi sorsot, s a kisebbségi sorsból hódító írásai nőttek ki. Vannak írónőink rajta kívül is, bár erősen meg lehet őket számlálni, talán az öt ujjamon is, sok hozzá. Messze vezetne, ha párhuzamokat akarnék vonni, s teljesen meddő volna érték-különbségek feszegetése. Én mégis őt mondom az erdélyi írónőnek, a tipikusnak, leginkább miénknek, leginkább az erdélyi tradícióval összeforrottnak. Nemcsak azért, mert ma is velünk van s remélhetőleg velünk is maradhat, hanem ezért is, mert Gulyácsy Irén és Szabó Mária határszéli, hogy úgy mondjam: perifériás magyarságával ellentétben belső Erdély, a sajátosan magyar sziget-városok, az erdélyi Mezőség, a Marosmente, a Székelyföld lelkét és levegőjét hordozza, tükrözi, ábrázolja. Nagye nyed küldte, Kolozsvár is szerepet játszott életében, s Marosvásárhely látta és látja emberi, tanári, írói munkásságának virágkorát és teljes győzelmét. Három város, három jellegzetes erdélyi szívdobbanás. Ezekkel vert együtt a szíve, ezeken keresztül vett lélekzetet. Itt kovácsolódott és ilyen módon fegyverzete, amelyben az életbe és az irodalomba kilépett. Tipikusan és teljesen a mi írónőnknek mondom még azért is, mert egyforma erővel műveli a lírát, novellát és regényt, tehát valamennyi itt kifejlődött műfajnak hivatott képviselője. Végül a miénk azért is, mert az ő tolla alól került ki a legkülönb „kisebbségi regény”, az erdélyi magyarság új impériuma alatti sorsának legtárgyilagosabb, legművészebb képe: a „Földindulás”.

Berde Mária nem úgy indult frói pályájának, hogy „nemzetet hordozzon szívében”. Halkszavú lírával, szubtilis, finomkodó hanggal kezdte. Ezek a szubjektív hangok, melyekbe csak itt-ott vegyült keményebb, megragadóbb szólam, lassanként egész zeneiségükkel, — már kezdetben kiváló formakész-séggel, versben-prózában egyformán egy olyan irány szolgálatába szegődtek, melyet őnála romantikus *feminizmusnak* neveznék. A nő sorsa: főképen a szerelmi életben. Ez volt gyakran variált, de szinte kizárólagos témája. Ezt a témát néha finom, leheletszerű rezignációval, néha olvadó forrósággal, máskor nehéz kétségbeeséssel, vagy vad daccal ragadta meg. Magatartása nagyon sokszor szembenállás a férfival, szembenállás a társadalmi renddel. Szerelmi költészete lassanként átmegy a női jogokért való vészharangkongatásba. Jogokért, elsősorban a szerelmi életben. „Szent szégyen” című regénye vitathatatlan művészsége mellett már szinte propagandairás. Borotvaélen jár az anyaság apotheózisa és a szabadszerelem apológiája között. Súlyos vád, keserű szemrehányás a kettős morál ellen, de a keserűség ereje majdnem túlviszi a célon. „Haláltánc” című regénye svájci szanatóriumi környezetével nem ilyen propagandisztikus ízü, de még mindig az említett, szinte férfi-ellenes fájdalmas mélységekből táplálkozik, egy tiszta leánylélek vergődő, liliomhullásos tragikumát mutatva meg. E korszak legmagasabb pontjai azok, ahol egy-egy versében, novellájában a nő tragikumát a vele egyszemélyben egyesült művész tragikumával egyszerre láttatja. Sapphói magaslatok ezek!

Romantikus feminizmus és a poeta doctus bizonyos elefántcsont toronypóza: ezek jellemzik Berdét, amikor irtózatos zúgással megérkezik a magyar összeomlás forgószele és „megindul a föld.” Berde Mária művészete sokáig, nagyon sokáig nem látszik tudomásul venni a világot, annak változásait maga körül. Mintha valami új dac ébredne most benne, irtózás minden politikumtól, még a legmagasabbrendűtől is: a nemzeti fájdalom egyetemes jajszavától. Mintha gögősen elhárítana magától minden szóbaállást az aktualitással, mint művészetrontó elemmel. Mintha nyilvánvalóan elítélné azokat, akik ösztönösen hördültek fel az első csapásokra. Tudjuk pedig most már, hogy ha a művész akkor nem nyilatkozott is még: a lélek látott, szenvedett, borzadt, háborgott, félt, megbocsátott, megértett, gyűjtött — és várt, amíg minden lehiggad benne, amíg az érzések eleven alakokká, és a benyomások szilárd formákká válnak, amíg a különböző erdélyi utak közül megtalálja a saját magáét, hogy aztán megmutassa azzal együtt a többiét is, a nagy úttalanságban. Tizenkét esztendő távolából aztán megidézte az induló földet. Megírta legszebb költeményét, az „Erdélyi Balladát.” De hol volt már akkor a transzylván történelmi realizmus kellős közepében Berde Mária romantikus feminizmusa? A női lélek és sors finom elemzésétől elfordult tágabb horizontok felé. Emberábrázolása higgadtabb lett és egyetemesebb, de emberein át a kollektív lélek: a nép lelke és sorsa sikolt felénk. Egy népé: a mienké, az erdélyi magyarságé. Erdélyi történelmi realizmusnak nevezte egy fróbarátom azt a szemléletet, ahogyan mi erdélyi frók,

gondolkozók ma sorsunkat nézzük, ahogy leszámolva a magyarság adott helyzetével, életének mai kereteivel, *alkalmazkodva, de meg nem alkudva*, akarunk békés építő munkával megmaradni örökre magyaroknak ezen a földön. Berde Mária regénye ennek a szemléletnek, ennek a józan, hűvös és mégis lelkes látásnak, ennek a leszámolt és mégis elszánt nézőpontnak lassú kialakulását mutatja be — irredentizmus és behódolás szomorú és képtelen, mindenképen leverő végletei közt a megmaradás egyetlen módját. Az erdélyi magyar lélek fejlődéstörténete a román impérium alatt! — Ezt az alcímet is lehetne adni a regénynek. Ezt a meglökött, viharban ingadozó, egyensúlyhelyzetét kereső, elhagyatott erdélyi magyar lelket egy mezőségi birtokoscsalád keretébe plántálja és koncentrálja Berde Mária. A család tagjai, más-más lelkek, más-másképpen reagálnak a lelketrázó viharra, mely a földbirtokreform folyamán lepergeti rajtuk át az egész erdélyi magyar tragédiát.

Három nőtestvér ál a cselekmény központjában, hozzájuk kapcsolódik minden egyéb, emberek és dolgok. Három nő. Ennyi maradt mégis Berde Mária régi romantikus feminizmusából. De már nem a három nő a fontos. A Psiché a fontos, mely rajtok keresztül kibontja szárnyait. Etelka, Ila, Klára. Felejthetetlen hármas vízió! Mindhárman a kollektív lélek kérdéseire adnak feleletet. Az idő kérdez, a nemzet kérdez, s ők felelni kényszerülnek.

Etelka az irredentizmus emberfeletti fanatizmusával felel, és belepusztul. Ila a könnyelmű temperamentum, az olthatatlan életszomjúság nagy dolgokat félretelől mozdulatával megalkuszik. Klára csendesen hordozza a keresztet tovább a *lehető* magyar igazságokért. Megértéssel, elmélyedéssel, ítélet és ellenszenv nélkül rajzolja az frónó mind a három alakot, mint valami élő húsból és vérből való irányjelző fákat. De természetesen nem titkolja el, hogy melyik mutatja az erdélyi igazság egyetlen, utolsó útját.

Klára a „jobbik részt” választotta.

Berde Mária is a „jobbik részt” választotta.

Személyes motívummal, személyes emlékezéssel szeretném ezt az írást befejezni, ha Berde Mária megengedi. Én őt először a kolozsvári egyetem IV. számú tantermében láttam. Ő tanárjelölt volt, én jogász voltam. Ő azonfelül már akkor költő. Én tudtam, hogy ő Berde Mária, ő nem ismerhetett engem. Nem beszélünk akkor soha. Nem gondoltam akkor, hogy egy veszített háború után, a lélek védővonalán, a szellem sáncaiban fogunk még találkozni. A sáncokban is sokszor egészen *más* úton jártunk még, más volt a véleményünk irodalompolitikai, nemzetpolitikai, művészetpszichológiai kérdésekben. Sokszor nem hallottuk jól egymás hangját, és sokszor nem ismertük meg egymás arcát a lóporfüsttől.

Most úgy érzem, hogy nagyon közel, egészen egymás mellett állunk már. A füstös, kormos, félig rombalőtt, de bevehetetlen utolsó barrikádokon.

Pásztortűz(Kolozsvár), 1943. augusztus 15., 344—347. oldal.

HOGYAN SZÜLETETT MEG ÖTVEN ÉV ALATT A KEMÉNY ZSIGMOND IRODALMI TÁRSASÁG?

Amiről emlékeznek, az nem halott.

De hétköznapi jármába fogva, kultuszra nincsen ma időnk, még pillanataink is alig jutnak az eszmélésre, hogy könnyünk kigördüljön elvesztett — és hálánk fellobbanjon megadott, megtartott javaink felett. Ezért kell az ünnep, a megállító zászlójel a robotban...

Koporsónál nem hosszabb s nem szélesebb az a festetlen heverő, amelyen ezelőtt ötvennégy esztendővel Kemény Zsigmondnak az emberi lélek titkain, mint üvegen keresztülpillantó két szemét a halál lefogta. Mezőségi szívós, göröngyös agyagföld vette át a testét, — szívósan Erdélybe tapadó lelkek tartottak számot legelőször a Kemény Zsigmond szellemi hagyatékára is, amikor néhány héttel a pusztakamarási temetés után itt e városban összegyűltek az ő nevében, hogy szellemből építsenek emlékjelet fölébe: megalapítva a róla elnevezett irodalmi társaságot.

Kilenctagú volt a kijelölt előkészítő bizottság, de csak egynek a neve ver ezek közül messzebbható irodalmi visszhangot: a *Tolnai Lajosé*. Kivert lélek: aki ifjú sikerekkel induló pesti évei után mint Tomiba jött Marosvásárhelyre. És íme, itt ráeszmél, hogy Erdély, a medveország egyben a Kemény Zsigmond országa is. Hogy tenni itt is kellene és lehet. Szerepét, amely mint a kovászé, eredményesen tölti be. Minden tény mögött, ami a Társaság alakulása érdekében történik, ő a mozgató, az izgató erő. 1876 az alapszabályok ügyeinek esztendeje, 1877 a megalakulása, 1879 január 5-én pedig felszenteli báró *Apor Károly* elnök megnyitó beszéde a Kemény Zsigmond Társaság e dobogóját, amelyen most, ötven esztendő múltán ugyanazon zászló és pajzs: Kemény Zsigmond szelleme alatt ez órán összegyűlünk.

Az elindulás

79 pártoló és 77 rendes taggal indult meg a munka, 2350 forint az útravaló alaptőke, amelyet a pártolók, — az intelligencia, a mágnesok és *Erzsébet*

királynéasszony összeadnak. A cél — „A széptudományok művelése, a régi és újabb székely-magyar nyelvészeti sajtóságoknak és népköltészeti emlékeknek felkutatása, összegyűjtése, Kemény Zsigmond munkáinak kiadása”. Kétharmadában erdélyi programm.

Lángoló ragaszkodás Erdélyhez, ez cseng ki az elnöki fogadalomból is: „Azon őszinte nyilatkozatot teszem, hogy amily szeretettel, ragaszkodással és hűséggel viseltetem a székely nemzethez, amelynek fia lenni szerencsémnek, büszkeségemnek tartom, éppoly igyekezettel, buzgalommal és kitartással fogom kötelességemet teljesíteni”.

Az első pályadíj

Erdélynek hódol az első pályadíjkitűzés is: „Irassék meg a magyar irodalom története Erdélyben, a nemzeti fejedelmek alatt.”

Az elindulás e hangzatai mutatják, hogy a társaság nem azért választotta Kemény Zsigmondot jószellemének, amért ő egy esztendeig itt élt és itt vívta első írói küzdelmeit önmagával. Nem múltó földi kapcsolatai — szellemének örök sugarai avatták őt Társaságunk géniuszává. Akik csodálták őt, mint a legnagyobb magyar regényíró és publicistát, azok egyben azt is érezték, hogy a mi hegyeink külön árnyékából szövődött lelkének tragédiás, komor életlátása, mely távol tart magától minden boldog és felületes könnyelműséget, a mi csak a gazdag nemzetek fényűzése lehet, és hogy a mi bevált hagyományaink tanították őt politikai higgadságra, mérsékletre, délibábtalan józanságra, a mi kevert népi mivoltunk a türelemre, a túlzók és rajongók feletti megértő elnézésre sőt szájalomra. Ötven év múlva, ezer változás után sem tudnánk nagyobb, neme-sebb és hasznosabb vezetőszellemet találni magunknak, sőt ma, az idők próbái után, még jobban érezzük: mit jelent nekünk Kemény Zsigmondnak ízig-vérig való erdélyi lelkisége, amelyet nyugati fényei csak tudatosabbá és így ellenállóbbá edzetek. Akik őt választották nekünk: azok jól választottak! ...Az első nyilvános ülésen, amely a városházának nagytermében hivatalnokok, polgárok, tanulóifjak és néhány előkelő úrnő jelenlétében folyt le, — a kezdet lendületes pillanatain túllátva, komoly ígék hangzottak el az elnök szájából: „Nem elég egynéhány lelkes tagnak egyesülése, nem elég az egyesült tagoknak a magok elé tűzött magasztos cél iránti dicséretes buzgalma... megkívántatik az is, hogy ... (nemzetünk) lelkes fiaink és leányaink által pártoltassunk, hogy ezek is át legyenek ha'va a... cél szükségessége felől, amelyet magunk elé tűztünk és éppen ennek elősegítésére az anyagi erő, amely nélkül a mostant időben elérni semmit sem lehet”.

Egy lap halála és kimúlása

Ennek az elnöki aggodalomnak tanulságai már az első tíz esztendőn belül kiviláglanak. Hogy egyetlen vagy egynéhány ember jóakarata, írói készsége és lelkessége nem elég széles alap egy irodalmi társaság működéséhez, az megmu-

tatkozott akkor, amikor a főtitkárnak, Tolnainak, aki lótot, futott, írt, szerkesztett, izgatott és ostorozott s porondra hozta Peteleit — távoznia kellett Marosvásárhelyről is, és amikor Apor Károly komoly munkálkodásának a halál vetett véget. — És hogy mit jelent a közönség közönye és az anyagi szűkkeblűség, azt a Társaság folyóiratának, az Erdélyi Figyelőnek másfél évi élete, 42 szám után való megszűnése jelzi. Pedig ebben a folyóiratban nem kicsiny helyi nagyságok mérköztek, Tolnai messzeévrő keze Arany Jánost, Szász Károlyt, Lévy Józsefet, Komócsy Józsefet, Rudnyánszky Gyulát, Reviczky Gyulát, Szilágyi Sándort, Deák Farkast fogja össze munkatársakul. És mégis 147 előfizető toborzódik köréje, az állam pedig megtagadja a kért pénzbeli támogatást tőle.

Az első dagály után jön az első alélt apály. Esztendőig tartó bénultság után, 1888-ban új célt tűz ki az elnökké választott Deák Farkas: „A társaság működése (ezután) kiterjed a szépirodalom művelésére, továbbá a történelmi, régészeti és bölcsészeti tudományok művelésére és ismertetésére.” A bővítés, az érdekkörtágítás helyénvaló, mert egy kisváros nem bírhatott meg akkor egy tisztán irodalmi célokat szolgáló alakulatot. De az új programnak jegyében is csak tengődik a társaság 1896-ig, amikor egyszerre csak élet ömlik a zsibbadt keretbe, bár még mindig helyben topogó a tevékenység, mert kizárólag a városi és székelyvidékbeli kiválóságok munkáját fogja össze *Petelei* elnöksége alatt. Most éppen gazdag az aera: Szabolcska, Jakab Ödön s Benedek Elek jegyében. Megkezdődik mégpedig jelentős eredményekkel a székely népköltészetnek, főképp a mesekincsnek felkutatása.

Megindulnak a „Marosvásárhelyi Füzetek”, 61 rendes tag, 600 pártoló, 5 tiszteletbeli és 34 alapító tag, hozzá 10 000 korona vagyon elég biztosíték volna a virágzó életre — és mégis: megint beáll a lassú hanyatlás, amelyet csak az 1910-beli tisztikar és tagválasztás szakít meg. Ennek az új formának, amely *Tóthfalusi József* elnökségének jegyében indul, érdeme a más irodalmi társaságokkal való kapcsolatok keresése. Ekkor jön le Marosvásárhelyre az Erdélyi Irodalmi Társaság a Nyugat és a Petőfi Társaság szerepelni. Programba kerül, az erdélyi krónikák, emlékiratok kiadása, kegyeletes ápolása kezdődik elhunyt erdélyi nagyoknak, évkönyvek születnek a munka útjelzői gyanánt...

De aztán „*Megjött a levél fekete pecséttel.*”

A háború elnémította a szívek minden másirányú érzékenységét, érdeklődését.

Szétszóródó, rohamosan leszegényedő társadalomban, apátiába torkolló elközönyösödés közepette kellett a háború után körülnézni, hogy melyek azok az életformák, amelyek túléltek a sorsfordulást. Súlyos, szinte halálosnak hangzó szentenciát olvasott a végzet minen erdélyi életkeretünkre: „*Ezentúl annyik lesztek, amennyiü önmagatokban érték*” Ekkor sejtettük meg, hogy a szellem, a lelki élet sokszor tagadott vagy lenézett klenódiuma a népek családi ékszere, amelyet legtovább, legbiztosabban lehet átmenteni az idők nagy próbáin.

A „Zord idő” és a fellendülés korszaka

A tapogatózó kísérletekben, amelyek a szellemi értékek önálló életre való képesítését célozták, most mutatkozott meg az is, hogy Marosvásárhelyt nemhiába éltek azok a magányos kevesek, akik e méhszorgalmú, gyakorlati és az anyagiakban gyarapodni tudó város életébe beleszótták az elmélyedést szolgáló lelki „munkát” is. A történelem ismétli magát: ötven évvel ezelőtt Tolnai Lajos, tíz évvel ezelőtt pedig *Osvát Kálmán* kezdi meg a jóra izgató kovászmunkát: folyóiratot alapít s Kemény Zsigmondtól kér címet és értelmet a munkájához.

Bátorít, fényrehoz, ostromoz, marakodik, csatát veszít és elbujdosik, de az Erdélyszerte kiható kezdeményezés megpezsgeti a Kemény Zsigmond Társaság életkedvét is. Négy évtized tapasztalatai állottak mostmár rendelkezésre, ennyi idő alatt négyszer próbált a társaság életerőre kapni és mindig újra összeernyed.

Az első megmozdulások, a Zord Idő támogatása, a vidéki és helyi irodalmi estélyek, az Íróolimpiáson való részvétel, mindcsak kísérletek, szórványok. Igazi öntudatra akkor ébred a társaság, amikor két dolog válik előtte világossá, egyszer, hogy az újonnan elindult neves erdélyi tollmunkásokat tagjainak sorába hívja. Tóthfalusi József elnöksége idejének kell betudni, hogy a társaság fiatal írókkal kívánt megújulni. *Kemény János* égisze alatt csak betetőződött a programbővítés, amikor seregszemle történt az irodalom, tudomány és művészet emberein kívül az egész magyarság felett, hogy rendre minden kulturális oszlopot jelentő alkotó ember belekerüljön a Társaság kebelébe. Ugyancsak azóta érvényesül a második törekvés, belevonni a helyi társadalom valamennyi rétegét a társaság iránt való érdeklődő rokonérzésbe.

— Nincs még három esztendeje, hogy ezzel a szándékkal vettük fel a munkát. Ami ezután történt, az már mindnyájunk tanuzó szeme előtt folyik. Elismerjük, hogy vannak öröklött tartozásaink, így a székely meseanyag kiadása, szerzett adósságunk az írói olimpiász megtartása volna. De köt és gátol az anyagi helyzet!

— Tudjuk, hogy vannak gáncsolóink, nem is követeljük magunk számára a feltétlen elismerést. De van mire hivatkoznunk is: minden évben nyolc ülést tartottunk, az állandó látogatók számát harminc-negyvenről százakra emeltük. Világnézeti különbség nélkül felkináltuk dobogónkat társadalmi, művészi és tudományos életünk jelességeinek, átengedtük néha még a szárnypróbálónak is, hogy lehetőséget adjunk nekik az elinduláshoz, meghallgattuk róla a múltnak járó kegyelettel az öregkor halkuló erejű szavát is. Ki nem sajátítottuk ezt a dobogót egyetlen nemzedéknek: hiszen legidősebb tagjaink, Agyagási Károly és Turnovszky Mór a nyolcvan felé közelegnek, a legfiatalabbak, Blomberg-Bánfy Carla és Dsida Jenő pedig alig lépték át a huszat.

— A Kemény Zsigmond Társaság kultusza át tudott plántálódni nemzedékekre: egyik volt elnökének Kabdebó Ferencnek leánya játsza ma ünnepi játékunk címszerepét, és annak a tagjának, aki a legtöbbet valószínűleg meg a

társaság székely programjából, — Benedek Eleknek író fia ma testvéri üdvözléssel hajol ide hozzánk.

Nem a gáncstól félünk, csak a kicsinyes közönyt tartjuk ádáz ellenségünknek, amely még mindig belepi társadalmunk egyes rétegeit a Kemény Zsigmond társaság ügyei iránt. Pedig aki kerüli a géniusz tűzhelyét, az sötétben marad s a maga árnyékában — a szellem nemcsak fénylik, hanem fényt vet azokra is, akik körülállják.

S ma, amikor nagyobb vonalaiban felvázolni próbáltam ötven év történetét, amelyből idestova tíz esztendőről már azok felelünk. — társaság és közönség együttvéve — akik itt jelenvagyunk, nem térhetek ki minden tényünkre, nem pályázatainkra sem most készülő jubileumi évkönyvünkre, nem a különös alkalmakból tartott ünnepeinkre, csak összefoglalni kívánom még, hogyan fogjuk fel mi — akik érezzük a felelősséget a reánk bízottakért.

A csoda mibennünk van

Christophoros onnan nyerte a nevét, hogy egy napon Krisztust vitte át egy megáradt folyón. Csak a tulsó parton ébredt reá, hogy kinek segített. Az emberek hívón, vagy hitetlenül csudálják a csudákat, s nem adatik meg nekik, hogy ráismerjenek azokra, amelyeket a felsőbb akarat éppen velük műveltet. Mert mindenkire bízatik valami: kicsire kisebb, nagyobbra nagyobb, reánk itt e helyben az esett, hogy a háború után járó fájdalomnak, gyűlölködésnek, közönynek és anyagiasságba süllyedt életfelfogásnak esztendőiben, lomha és mégis örvényes folyón mentsük át a feléledő új munkakedv partjaira az önzetlen, máséra soha rá nem törő, önértékében boldogan kiteljesülő szellemi munka fehérglóriás géniuszát.

Vállaltuk a felső megbízatást, és mindazok, akik itt ma egybegyűltek, legyenek élő tanui a fogadalmunknak, hogy vállaljuk továbbra is. Gazdagnak mondjuk magunkat ebben a fogadalomban, bár ez ma minden gazdagságunk, mert noha — Istennek hála — lelkeket bőven nyertünk, anyagi támogatást éppen csak annyit, hogy el ne veszítsük lábunk alól a földet. Köszönjük azoknak, akik ebben mellénk állottak! Mert mi a koporsókeskeny heverőre gondolunk, amelyen Kemény Zsigmond szötte álmódásait, és példázuk belőle magunknak, hogy a szellem lehetőségei még akkor is végtelenek, ha az anyag csak mostohája. Gondok és veszdések között, a borsószemen térdeplő és mégis szépet álmódó Platonra esküszünk. Éppen azért, amikor feltámasztottuk a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság elmúlt ötven esztendejét a varázsszóval, hogy akiről emlékeznek, az nem halott, átlépve a második ötven esztendőbe, megfordítjuk az ígét és magunkra olvassuk: *aki emlékezik, az él.*

KeletiUjság(Kolozsvár),1929.december9.,13—14.oldal.

KRISZTUS

Krisztusom,
én leveszem a képedet a falamról. Torz
hamisításnak érzem vonalait, színeit, sohase
tudlak ilyennek elképzelni, amilyen itt vagy.
Ilyen ragyogó kékszeműnek, ilyen jólakottan
derűsnek, ilyen kitelt arcúnak, ilyen
enyhe pirosnak, mint a tejbeesett rózsa.
Én sok éjszaka láttalak már, hallgattalak is
számtalanszor. Én tudom, hogy te egyszerű
voltál, szürke, fáradt és hozzánk hasonló.
Álmatlanul csavarogtad a számkivetettek
útját, a nyomor, éhség siralomvölgyeit
s gyötrő aggodalmaid horizontján már eget
nyaldostak pusztuló Jeruzsálemed lángjai.
Hangod fájó hullámokat kavart, mikor
a sok beszéd után rekedten újra
szólani kezdte. Megtépett és színehagyott
ruhádon vastagon ült a nagy út pora,
sovány, széltől-naptól cserzett arcodon
bronzvörösre gyúlt a sárgaság, s két
parázsló szemedből sisteregve hullottak
borzas szakálladra az Isten könnyei.

Erdélyi hírmondók. Emlékkönyv a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság országos vendégzerepléséről az 1942. év tavaszán. Szerkesztette: Sényi László. Kiadta a KZSIT választmányja, Marosvásárhely, 1942., 64. oldal. A vers elhangzott az említett körút során Budapesten, Debrecenben, Kassán, Sátoraljaújhelyen és Sopronban, Jancsó Adrienne előadóművész előadásában.

DSIDA JENŐ LEVELE SÉNYI LÁSZLÓHOZ, A KEMÉNY ZSIGMOND TÁRSASÁG FŐTITKÁRÁHOZ

Méltóságos Uram!

Abafája, 1929. febr. 8.

Múlt hó 29-én kelt nagybecsű sorait csak tegnap vettem, ami a helyi posta hajmeresztő pontatlanságának tulajdonítható.

A Kemény Zsigmond Társaság meghívását, melyet az engem érhető megtiszteltetések egyik legnagyobbikának tartok, szívből köszönöm, s egyúttal tisztelettel jelentem be, hogy március 3-i leutazásomnak egyelőre semmi akadálya sincs. Előreláthatólag nem is lesz.

Ezzel szemben néhány információ megadására kérném Méltóságos Uramat, ami a felolvasás helyére, idejére stb. vonatkozik.

Rendelkezésemre álló időm vasárnap délelőtti fél tizenkettőtől hétfő reggeli fél kilencig, ez alatt az idő alatt utazásomat is el kell végezni, megérdeklődöm, hogy mikor indulnak innen (Szászrégenből) vonatok vagy autóbuszok Vásárhelyre. Azok után pontos érkezésemet sürgönyileg fogom annak idején tudatni, mert Vásárhelyt eddig mindössze 2—3 napot töltöttem és ismeretlen vagyok ott.

Az est keretében kik fognak még fellépni?

A Méltóságos Főtítkár Úr bizalmát, valamint a kilátásba helyezett összes meghívásokat, szíveslátásokat stb. előre is számtalanszor köszönve, vagyok őszintén tisztelő híve:

DSIDA JENŐ

A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládja. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973., 165—166. oldal.

MÓRA FERENC LEVELE SÉNYI LÁSZLÓHOZ, A KEMÉNY ZSIGMOND TÁRSASÁG FŐTITKÁRÁHOZ

Szeged, 1931. I. 31.

Kedves Lászlóm,

nem szabad rossz néven vened, hogy kedves figyelmedet ilyen későn köszönöm meg. Megszokhattad már, hogy alulírt barátod a világ legneveletlenebb embere, nem veleszületettségéből, hanem muszájból. Száz felé van szagatva az életem s magamnak meg a magam dolgainak jut belőle legkevesebb.

Most külön oka is volt a hallgatásomnak: éppen az Ünnepi Könyv. Nem csak neked akartam megköszönni, hanem mindnyájatoknak, akiket szeretek és becsülök nálatok. Időtlen idők óta itt a könyv az asztalomon s csak tegnap este tudtam kimódolni, hogy pár sort írjak róla a M. H.-ban. A vasárnapi számban jelenik meg, mire a levelem odaér, bizonyára már olvastad is. Most én kérem a te elnézésedet: nem úgy írtam, ahogy szerettem volna, hanem ahogy lehetett.

A méltóságos asszonynak kezét csókolva, a jó embereket szívből köszöntve, téged szeretettel ölel testvéred:

FERI

Tiszatáj, (Szeged), 1969. július, 655. oldal, Bustya Endre és Péter László forrásközlése.

MAROSVÁSÁRHELYI ÜNNEPI KÖNYV

Most múlt ötven éve annak, hogy *Tolnai* Lajos marosvásárhelyi református pap, a magyar realista regény nagy úttörője, báró *Apor* Károllyal s néhány tanügyi emberrel összefogva, megalapította a marosvásárhelyi *Kemény Zsigmond Társaság*ot a „széptudományok művelésére”. Az alapítók legtöbbször nevével régen elment az idők hajója, de amit alkottak, az megállta ötven év viharát — s ami annál is veszedelmesebb, hűltvérű közönyét.

A Kemény Zsigmond Társaság, amely nagy lendülettel s külön folyóirattal indult meg — *Erdélyi Figyelő*-nek hívták, Arany János és Reviczky Gyula is írtak bele — pár esztendei lobogás után elalélt, s a többi vidéki irodalmi társaságok nem sok vizet zavaró életét élte egész az impériumváltozásig, amikor azonban tudatára ébredt önálló hivatásának. Báró *Kemény János*, a vécsi Helikon életrehívója mint elnök és *Sényi* László marosvásárhelyi szerkesztő mint főtítkár állnak az élén ennek az új kulturális munkának, amelynek vezérkarát Marosvásárhely írói teszik, elsősorban *Berde* Mária és *Molter* Károly. A helyi felolvasó-üléseken, és az egész székelységre kiterjedő vándorgyűléseken kívül alapítványokat gyűjtenek, pályázatokat tűznek ki, szellemi olimpiaszokat rendeznek, irodalmi emlékünnepeket ülnek, s megható igyekezettel mindent megtesznek a magyar lélek ébrentartására.

Ennek a minden elismerést megérdemlő buzgalomnak a terméke az a terjedelmében tekintélyes, kiállításában ízléses és értékekben gazdag *Ünnepi Könyv*, amelyet a félszázados jubileum emlékére Sényi László gondos szerkesztésében kiadott a Társaság. Sajnos, meg kell vallani, olyan példa ez, amit a magyar irodalmi társaságok nem tudnának követni, nemcsak a vidékiek, hanem a fővárosiak sem. A könyv, amelyben nyolcvan író képviseli Erdély lelkét verssel, tanulmánnyal, szépprózával, Apponyi Albert üd- vözletének fakszimiléjével, s báró Kemény János Epilóglójával végződik, amely ezt az intelmet intézi Erdély három anyanyelvet beszélő népeihez, de úgy, hogy *van arra miért felfigyelni Erdély határán túl is*:

— Órizzétek, fejlesszétek kultúrátokat. *Becsüljétek egymás szellemi kincseit*, s ne engedjétek, hogy a napi politika áldozatául essék egyetlen anyanyelv, egyetlen kultúra sem, mert a nemzeti művelődésnek csak addig van létjogosultsága a földön, amíg a nemzeti öntudat, amely táplálja, megbecsüli minden nép

nemzeti öntudatát. *Aki egy másik nemzet kultúráját megveti, magát gyalázza meg,* de aki örül és védelmére kel más nemzet szellemi kincseinek, saját nemzetének szerez vele dicsőséget!

Magyar Hírlap (Budapest) 1931. február, 23. oldal.

KUNCZ ALADÁR A KELETI ÁLLOMÁSON

Marosvásárhelyről a Helikonba írt portrémból a város előkelő vendégei közül kifelejtettem egyet, akit Kuncz Aladár, a szerkesztőm belepótolt: Csokonai Vitéz Mihály életének ez volt a legkeletibb állomása. Azt hiszem, Kuncz se járt keletebbre. Nyugatra való volt. Hogy mégis háromszor-négyszer imbolygott erre s kissé félrehajtott fejében szelid szemét meghordozta a városka ügybuzgalmán, annak is élete egyetlen tennivalója volt az oka: a magyar szellem nyugatos méltóságát személyében kellett propagálnia.

Még friss volt nálunk az imperium, amikor széket foglalt a Kemény Zsigmond Társaságban egy novellával, melyben a Franciaországból hazatérő internált a magyar kommün alatt egy állomáson tárogatószót hallucinál. „Finom ember, de reakciós hozzátok képest!” — mondta valaki mellettem a hallgatóság-ból. Máskor egy családnál, ahol tízezer lejt kért és kapott egy modern erdélyi magyar lapvállalathoz, kikelt az asztalnál egy öreg akadémikus, egy patentmagyar ellen. „Nem is látszik ezen az úron, hogy ilyen radikális!” — suttogetta valaki. Azután lapja előfizetőinek tanácsait hallgatta meg a kollégiumban. Valaki azt ajánlotta, hogy szállítsa alá a színvonalat, adjon aktuális csevegéseket a dolgainkról, szakácsrecepteket, keresztretjvényeket és szerkesztői üzeneteket, dolgozzék a tömegízlésnek. Ekkor kitört a nyugalmából, először hallottam szónokolni, s nem évődni, vagy magyarázni. Visszautasításában étosz volt.

— Erdélyben reakció nem kell, radikálizmus is fölösleges, itt nincs üzlete a világnézetnek, mert hivatása van az irodalomnak. Erdély hagyományos kötelessége a kisebbségi érzés föltárása, az európai élıhetőség próbája, a megférés fajok és osztályok váltakozó hatalma alatt, az ítélkezés minden igazságtalanság fölött. (Eszembe jutott: azt írta egyszer nekem, hogy a politika csak hóhérlegényeknek való!)

S hevesen folytatta, kiveresedve:

— Ide őszinteség kell! Nemcsak írók beszélnek Erdélynek, hanem Erdély kínálkozik gyógyszerül a kontinensnek, ahol eddig mindig fontosabb volt a térképrajzolás a népek békéjénél. Itt nem uszítás, a hazaszeretet, a tüze itt nem gyújt, hanem világít, hogy mellette egymástól tanulhassanak a versengő népek. *Versenyezni pedig színvonalemeléssel lehet, nem leszállítással.* (Jegyzője vol-

tam az értekezletnek, a noteszembe gyorsírtam) Az Erdélyi Helikon a maximumot adja, ha a kisebbségek művészi szószólója marad.

Nem tudtuk akkor, hogy a „Fekete kolostor” halálосkomolyságú agitátora beszélt. De a csendben, mely szavait követte, mintha csatát nyert volna az eljövendő Európa egyik előőrsé. Karácsonykor, néhány héttel halálos betegségének kezdete előtt házunk kapujában állt s várta a marosvécsi autót. Télikabátjában vacogva mondta:

— Úgy fázom. A könyvemtől is. Annyi sikeres, világháborús nagy téma után elkéstem az én kicsi, személyes kálváriámmal! Micsoda gyötrelem volt megírnom s most ki kell még bírni a megjelenését.

Még egy utazókabátot adtam rá:

— Olvastam egy részletet a könyvedből. A haláltáncodat Ile d’Yeu-ben. Emlékszel, hogy újjongtál magadban a betegágyon, mikor megérezted, hogy megmaradsz, hogy élni fogsz?!

De ő csak tovább fázott, vacogott. Mintha hideg szelét érezte volna a halhatatlanságnak.

Erdélyi Helikon (Kolozsvár), 1931. augusztus—szeptember, 545. oldal.

NAPLÓ

(két részlet)

Erdély

Mások errefelé a színek. Bérci és erdei színek ezek, komorabbak, sötétebbek a miéinknél, de élesebbek is. Szürke és sötétzöld, fekete és sötétkék. A levegő edző, kesernyés ízű. Vonatom ablaka előtt hollók repülnek nagy csapatban, fényes-fekete szárnyal, sebesen, mitha sürgős történelmi megbízatással igyekeznének valahova, csőrükben aranygyűrűvel, akár azon a címerpajzson látni. Az emberek nem vidékiesek. Kiszállok egy kis székely állomáson, s minthogy francia újság van kezemben, a pincér spanyolul szólított meg. Öt évig élt Dél-Amerikában, Argentínában. Sokáig társalog velem ezen a szép nyelven. Majd mosolyogva mondja, magyarul, a földre sütve szemét:

— Székely vagyok, instállom.

Sas és Sasfiók

Marosvásárhelyen elzarándokolok a hepehupás Köteles Sámuel utcába, a Bolyaiék házába, abba a sasfészekbe, ahonnan valaha a két Bolyai világgá repült. Az udvar végén a fasor még úgy áll, mint akkor, amikor a kollégium tanárja, Farkas pipázgatott ott le-föl sétálva, ifjúkori barátjára, Gaussra, a „göttingai kolosszusra” gondolva, és veszekedett örök vetélytársával, János fiával, a császári és királyi mérnöki kapitánnyal, az öreg sas azzal a visongó és vérengző sasfiókával, aki lelkialkatban s tehetségben egyívású volt vele. Hallgatom itteni barátaimat, akik úgy idézik emléküket, mintha személyesen ismerték volna őket. Farkas eleinte csak költői „borostyánra” pályázik, verseket, szomorújátékokat ír, még Schillert is fölkeresi, hogy „személyesen tisztelje”, zenél és rajzol, s csak később foglalkozik matematikával, hogy gyöngülő szemét a sok olvasástól kímélje. János fia már négyéves korában meg tudja különböztetni a mértani idomokat, a kört meg az ellipszist, s egy ízben, mikor burgonyát vacsoráznak, „a pityóka sinusát” emlegeti. Ő az, aki édesanyját, mint kisfiú, meg akarja öletni és nyársba akarja húzatni a tanítójával, aztán, hogy felnő, apját párbajra hívja, de párbajra hívva tudományos téren is, mert az apa *Tentamen*-je után megírja az *δ Appendix*-ét, mely együtt jelenik meg vele. Így telik be végzete

annak a lángelmének, aki egész életében az ellen tiltakozott, hogy apja „függe-
léke” legyen. De sorsuk egy volt. Marosvásárhelyt akkoriban háromezer lélek
lakta. Munkájukból egyetlen példányt sem adtak el. Csomagolásra használták
otthon. Borzongva és megrendülve távozom ebből a történelmi házból. Künn
az utcán nézem az álmos holdvilágot, mely „Erdély halmaira süt”, és fönn az
égen a bíborpiros, baljósan lobogó meggyesi tüzet.

1934.

Kosztolányi Dezső: Sötét bujócška. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974., 227—229.
oldal.

MAGYAROK ROMÁNIÁBAN

(részlet)

A legbizalomkeltőbb erdélyi város, s a legrokonszenvesebb talán minden valaha látott magyar város közt: Marosvásárhely, a székely főváros. Házigazdánkat nem találtuk otthon s a nyaralójába kellett érte mennünk. Egy gyümölcsös hegyoldal tágas faházában írja meg a nyári szünet alatt, hogy sodródott át a szászságból a magyarságba. Ha kerti asztala mellől lenéz városára, a tetők cserépmezőjére, nem sajnálhatja ezt az átsodródását még ma sem, amikor a magyarságnak oly rossz a konjunktúrája. Marosvásárhely szép bizonyosság rá, hogy tudtunk mi szászok nélkül is várost építeni. A török kház városok az Alföldön, úgy látszik, inkább a hódoltság, mint a magyarok otrombaságát őrzik. Hiszen itt van ez a város, melynek hatalmas, hosszú főtere körül a nyílt világos utcák époly történelem-ízűek, mintha német mesterek építették volna zezugosan. Az, ami a parasztvárosokban durva, itt nemes. Az volt a benyomásom, hogy egy hegyek közé szorult s armálishoz jutott Debrecenben járok. A városon persze itt is románok ülnek, de az élet még rokkánás nélkül hordja őket, nem csodálnám, ha egyiket-másikat be is olvasztaná. A főtérrre, a nemes Árpádkori, falkerkítéses templom alá kirakták ugyan a maguk sztereotíp ortodox imádkozó dobozát (egy néni ke siratta is a kútcस्कát, ami a helyén volt), de ezzel csak magukat csúfolták ki, nem is egészen jogos összehasonlításnak téve ki uralmuk szimbolumát. Ez a szomszédság az ő jelenüket a mi múltunkkal veti össze s nem túl kegyetlen-e rájuk s túl kedvező-e ránk az összehasonlítás? Egyelőre, szerencsére, még a jelen sem bírja az összehasonlítást, s a lovas Avram Jancu (akit az itteni magyarok különben több tisztelettel emlegetnek, mint történetkönyveink) meglehetősen idegenen tekintget szét a vasárnapi sétálók közt. Míg másutt „négy-öt magyar összehajol” hangulatban ülhattünk csak össze barátainkkal s a kisebbségi életnek határozott odúszaga volt, itt a napos, augusztus vasárnapon egy magában bízó, fesztelen magyarság szívta a kertes hegyekről befutó levegőt s a zsúfolt kerthelyiség (a fatányérokon, apró szeletekre nyezett flekken körül) egy vegetatív őszdönciben meg nem zavarható nép jókedvével volt tele. A magyarság kötőerejének jele, hogy egész Romániában itt találtam egyedül asszimiláns zsidót, aki nemcsak belőlünk élt, de modorával is a két nép régi szíves együttélésére emlékeztett.

Ha valamiképp lehetségessé válna, hogy hátralévő életem Erdélyben töltsöm, (szembefordulva az áramlással, mely szökik onnan, ahova a szorongatottak sorsát megosztani, tódulni kellene) Marosvásárhelyt választanám ki székhelyül s a Teleki-Tékából csinálnék koporsót magamnak. Ami Szentgyörgyön Csipkerózsika múzeuma, Udvarhelyen a költő facölöpös háza, az Marosvásárhelyen a télen fűtetlen, nyáron becsurgó Teleki-könyvtár, a kótyavetyélés elől nehezen megőrzött kincseivel. Egy szellemes, kicsit csípős, lelkében az idő köszvényét hordó öregúr vezetett rajt végig, lelkesen és barátságosan magyarázva, de vizsgáztatva is, hogy nem tartozunk-e abba a bárgyú látogatói hadba, mely elárult tudatlanságával a könyvtárost fel-felszisszenti s évek során nyájasságából ki-kicsapó s visszahúzódo könyv-komondorrá teszi. Szomorú és gyönyörű komondorság ez, őrizni itt és ma a Régi Magyarország ritka emlékeit, kiadatlan kéziratokat is köztük, megforgatni a tizenhétedik század latin grófjának Nyugatról hozatott s falvak úrbérét fölemészítő könyvremekeit. Ez az a könyvtár, melyben Teleki Sámuel vendége, Kazinczy, „összerázkódtaték az álmélkodástól” s a könyvlopást „szép tolvajlásnak” nevezte. Az alapító egy magyar Göttingát akart Vásárhelyből csinálni s megmaradt ez a Bibliotéka, melyben a francia klasszikusok ma már elő nem állítható szép példányokból olvashatók (egy harminc példányban kiadott Horatiusnak 300 f. volt az ára) s Piranesi drága metszetei vagy Savonarola Prédikációi mellett olyan hungaricák láthatók: mint az első Biblia, Heltai Széphistóriái, Bolyai levelezése, Sajnovics, Bonfini, az Igazságra vezető kalauz, Balassa Istenes énekei, Pósházi Görtsös botja. A „külső szem” itt igazán „felnyithatná a belső előt” ma is a dolgok értelmét, mint az öregebb Bolyai írta fiának az olvasmány hasznáról, ha volnának ebben a Göttingában még fiatalok, akiknek a belső szeme ezt a felnyílást kívánná. S talán igazuk van. Kinn még ellenáll a magyar táj, magyar konyha, magyar szó, de idebenn, e szemnyitó helyen, — melynek könyveihez egyet sem tudunk többé hozzáadni — egy bedőlt végvár tornyában érzi magát, aki körültekint.

1935.

Németh László: A minőség forradalma, VI. kötet. Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1943., 370—372. oldal.

A BOLYAI HÁZBAN

Ez a város, a „hegyen épült Debrecen” fogadott be több, mint negyedszázaddal ezelőtt és engedte meg hogy közel ezeréves életének legválságosabb korában befolyásoljam irodalmi ízlését. Az ősi „Zekulavasarhely”, hivatalos mai „Targu-Mures” neve alatt, mint székelyfőváros türi most, hogy szeressem, sőt viszont is szeret a maga módján, mert ínségben kinevelt — jobb híján — magyar íródeákjának. Könyvtárainak annyi gyönyörű iniciáléja közt én, a vargabetű, hogy fejezzem ki méltóképp a hagyományait? Történelmi emlékeit, melyek vérforralóan szépek, magyar temetőit, melyekben a Bolyaiak, Petelei István, Kántorné vagy Zágoni Aranka György sírján kívül is annyi nálam jobb elme porlad? Az ember vénül, veszt léhaságából, semmi kedvem, hogy mint Lesage „Sánta ördög”-e, fölnyissam az éjszakai házfödeleket és megszellőztessem a város titkait. De nem is leselkedem meggyötört lelke után, mely nemzedékek alatt állt össze kiscsorda és kisiparos jellegűvé, s gyanakvó, népi nehézkességében aligha tárul föl első füttyszóra akármilyen jött-ment, patkányfogó furulyásnak. Inkább kiragadom egy lakóját fajképnek . . .

Tavaly kánikulában fürödtem a Marosban és kiláttam a vízből egy külvárosi házikóra. Fürdőruhás fiatal menyecske kiáltott ki ablakán egy arramenő vénasszonyra: „Nagymama, nagymama, jöjjön keed bé A még erőteljes vénasszony éppen befordult volna lányához, amikor egy szembejövő, ráncos újságárusné rárikácsolt:

— Azt tudtam, meghaltál má,, nagymam!

— Meg biz én, de te nem jöttél el a temetésemre! — vágott vissza élesen a nagymama, akit Kathona Rozáliának hívnak. Régi, viharedzett kofája volt ő hetipiacunknak, székely származás, ami abból is kitetszett, hogy a Maros közelében lakott. A város hegyes felén inkább a hajdúk élnek, Bocskai telepítése, a Kis, a Teleki, a Belsőkutás, Külsőkutás és a Borsos Tamás ucában. Már a Régi baromvásár utcában az Árpádok és a fejedelmek idején ökröt adóztak és sütöttek a székelyek, amire élénken emlékeztet a város címerének karddal átszúrt ökörfeje. Kathona Rozáli, a robusztus nannyó meghalt azóta, ha ugyan meghalhatott, hiszen örökké él a változataiban, öntudatos, vízhordó szegénységben, a folyóparti kispógárné, akinek fegyver a szája és megtámadhatatlan itt a honi biztonságérzete. Fekete, vagy szeszű haja, ugyanazok a szegeletek csontos, kerek-komoly arcán, melyen az enyhén beferdülő szemöldökök egykori szépségének némi ázsiai árnyalatáról regélnek. Hány ilyen nagymama

beszél erre „lapas marasmentiesen”, s fiaik, unokáik még mindig olyan nehezen fizetik itt az adót, mint akiknek hajdani nemesi jogain csorba esett. Mikor háromezer regáti ébredő tüntetett nálunk a piacon, hát csoportosan jártak a városszéli harisnyás és csizmás atyafiak a céhházak előtt és fenyegetően morogtak ilyeneket: „Az adót mű fizessük!”

Különbön bajos és egyoldalú szempont ilyen várost csak irodalmi, szellemi milyenségen át nézni. Csak az éghajlatát kapjuk így meg, „e zöld, esős léget májusi napon”, nem a lényeket. A valóság mögötti, fölötti kép ez, nem a társadalmi, rendőri, napilapi vagy sétatéri igazság. S főként nem a szenvedőké, vagy a szenvedélyeké, nem a közönség metszetéé, melyen az elvágott erezet és idegzet fájdalma volna érezhető. Ki tud itt valamit Laskai Csókás Péterről, a róla szóló néhány lexikoni sorról, Bejthe Jánosról, írásának maradványairól a kollégiumi nagykönyvtárban, kit izgat még a száz év előtti Magyar Nyelvvelő Társaság szabadkőműves agitációja, Kazinczy Ferenc erdélyi fölfedező láza? Alig van már szó Teleki Sámuelről, a könyvtáralapító literary gentlemanről, Teleki Samuról, az Afrika-utazóról, Rudolf trónörökös barátjáról, aki agárra, iskolára egyformán költött. Nem beszélnek már a legvénebbek sem Kemény Zsigmondról, aki itt a nagytemplom melletti Darvas fasoron sétálva tanulta a jogot, vagy a Dósákról, a nagy jogászokról. Mentovich Ferencről, Arany János barátjáról, az Unió-dalok költőjéről, valamint Kőteles Sámuelről, a filozófusról és Gecse Dániel doktrorról, a humanista bankalapítóról, és híres mesmeristáról. Annál több a legenda Bodor Péterről, a zenélő-kút megszerkesztőjéről és pénzhamisítóról, aki a küszöb alá rejtette gépét, úgyhogy a be- és kilépő a lábával nyomta neki a bankót: „Áldás a be- és kilépőre!” — S a kurtakocsmákban mostanában is hallottam még Tolnai Lajosnak, az író református papnak a karakánságáról: revolverrel a zsebében lépett a szószékre, hogy hívei meg ne verjék, amiért közülük annyit írt ki a regényeiben . . . Imre az író, aki helytáll a világnézetéért!

Nem racionális műveltség, hanem legenda kell, — a mozin kívül — a város nem bírja a balladát, mely áttolódott most egészen a népre. Simó Gáborról, a hegedűkészítő ezermesterről most keletkezik Remeteszegen a néprege, mely elevenebb a Trianon-utáni erdélyi irodalom politikapótló hatásánál is. Most tárgyiasodik a még magyarországi tegnap: például most szépül az ideál felé a Szászokról a lelki kép. Szász Károlyról, aki szellemes verseket írt és magyar igent jelentett Szapáry miniszterelnök kormánypártjának, mert magyarigeni képviselő vala, aztán Szász Ödönről, a vidéki Cyrano de Bergeracról, aki monoklival a szemén esett el a Kárpátok keleti frontján, miután a börtönig hadakozott a kisvárosi értetlenséggel, mint egy „vásárhelyi Sarcey”. S ahogy Borsos Tamásról, az egykori várépítő konstantinápolyi követünkről és főbíránk-ról, úgy Bernády Györgyről, az újjáépítőnkről is készül már egy-egy regény: a városalapítás izgató téma ugyanis, amióta városházánk előtt Romulus és Remus szopja jelképes anyafarkas márványcsecseit. Nekünk legenda kell, ha mindjárt

„Petelei úr” — így hívják nálunk az író, — polgárháza tövében is, szemben a tömlőccel és szemben novelláinak naturalizmusával, melyet mai népvalóságíróink immár regényes beállításnak, szinte kispolgár-mítosznak éreznek, nem kordokumentumnak. Úgy látszik, ami máma naturalizmus, holnap sihederköltészet, a mai valóság meg olyan nehezen mondható el, hogy azonnal költészetnek ne higgyék...

Különben maga a város, a házak együttese tűzálóbb akármilyen irodalmi irányzatnál. Igaz, sok a boxpalotácska, a skatulyavilla, sőt még mai románstíliú újgazdagépület is akad itt már: azonban a tegnap szépsége uralkodik, sőt meghatározza Marosvásárhely jellegét. Valaha egyik könyvemben „Paloták forradalmát” írtam meg a világnézetek palotaforradalmának érzékeltetésére: most látom, századok sem elegendők, hogy kiforgassanak egy helyet régi szépségéből. Pedig nem is a nemzet lelkéből való az a sok régi barokk-ház, meg az empíre, vagy a Vártemplom hatalmas gótikája. De ahogy a Vártemplom tornya négy aprót fiadzott, hogy magyar gótika legyen belőle, úgy fogadta szívébe örök-magyarnak az őslakosság a Teleki-házak, a remek Toldalagi-ház, a „Kőlábak” és a Rhédei-ház barokkját. Mint örökzöld a falat, úgy lepi el a monda az épületet, mely régi és szép és történelmet látott. Ott lakott a Teleki-házban Péchy Simon kancellár a zsidólánnyal! (Bizonyára zsidózó, tehát szombatos szeretője volt a rajongónak!) A nép regél és mindig alappal! A Toldalagi-ház rózsája, a Takarékpénztár márványtáblája Petőfire emlékeztet, onnan szónokolt a nép nagy vatese néhány nappal segesvári eltűnése előtt. A „Kőlábak”-ról Tabéry Géza énekelt a Bolyai-regényében, a „Szarvasbiká”-ban és a félezeréves várhelyről Jókai készített vázlatokat, bizonyára, hogy fölhasználja valamelyik el nem készült könyvében...

Álmomban ma is az előre megálmodott Párizst látom, nem a később megtapasztalt valódit. És ébren is csak a tegnapi Marosvásárhelyt látom, nem a jól meg sem nézett mait. Elmagánosodtunk, én is, a városom is, pedig sok a vendég nálam is, a városban is. Minél több az idegen szó, annál meghatóbb a zsoldár, a Rákóczi imája valamelyik református templomban: „Győzhetetlen én kőszálam, Oltalmazóm és kőváram, A keresztfán drága áron, Oltalmadat tőled várom!” — De azért mégsem lesz az ember laudator temporis acti, nem hagyja a sok teendő, a kisebbségi sors. Semmi sem érdekes, ami nem szól napjainkhoz. Kezemben egy Apponyi- és egy Kossuth Ferenc-levél: de mennyivel érdekesebb egy százötvenéves Aranka György-epistola, melyben bizonyos Kebelei Dániel urat instáll az író, hogy adjon évi öt forintokat a Magyar Nyelvmívelő Társaság céljaira . . . Akár ma is elküldhetők régies irányban fogalmazott árkusát, semmi sem változott, csak a nyelv maga, mely azonban ma is művelésre szorul. És nem kis meglepetéssel értesültem, a Bolyai János „Üdvtanát” forgatva, kéziratban, hogy a zseniális matematikus majdnem olyan helyesen látta akkor a német-angol viszonyt, mint ma én az újságokból, csak hogy én aligha mernék e viszony láttára „üdvtan”-ra gondolni...

Földszintes lett a fantáziánk is, a Bolyaiaknak nem egy elnyomorodott utódával találkoztam itt és mondtam utánuk kétségbeesés nélkül: így múlik el a világ dicsősége! Bolyai Farkas föltalálta a magátóljáró kocsit, melyben fölgyűlt az akkori püspökné szoknyája az ügyetlen szerkezettől: ma ügyesebb a magajáró kocsi szerkezete, de azért nem igen látok itt magyar kézen autót, vagy legalább is nagyon keveset és egyet sem, amelyben Bolyai társadalmi osztályának fiai ülhetnének. Úgy látszik, mindenki mindent másnak talál föl. „Minden mulandó, csak egy hasonlat”, melyből a lényeg halhatatlan, nem a jelzőjárulék. Lám, a székelyfővárosból is a magyar szellem a lényeg, a verhetetlen magyar nyelv és műveltség, mely még a tincses zsidó és gács-gyereket is magyar szóra készíti és nem egy regátit tanít meg székelyül. Ellenben a székely ruha és az ötfokos népdal izgalmas-régi szépsége propagandára szorul, alig győzzük saját főhelyén „szóttas-estéken”, vidékről a Közművelődési Házba sereglő népfiakkal népszerűsíteni, a városi ízlésromlás megakadályozására. Pedig a ruha, de különösen a dal mégiscsak egy nép leglelkéhez tartozik. Lehet azonban, hogy a lényeg, a lélek magja a magyarnál is valahol egy meg nem határozható mélységben lakik: nyílt titok, mely csak járulékaiban árulja el magát.

Mostanában, mint az itteni kisebbségi népközösség, vagy nemzetiség egyik utcai tizedese, jártam a magyar házakat, összeírás végett. Nem volt hasztalan munka, mondhatom. A népi magabizásnak elemi iskolája ilyen népszámlálás. Először megcsapja az embert a magyar házikók forró összeérzése. Másodszor: nem kell hozzá gyötrelmes vizsgálódás, hogy gyarapodást vehessünk észre a kisebbségi soron. Teher alatt nőtt pálma vagyunk, s vasárnap délután a székely cseléd lányok százainak danája, tánca megdobogtatja keblünket. Míg Magyarország voltunk, észre se vettük, sőt volt, aki bosszankodott miatta: társadalmi fennhéjzásból. Ám a veszélyben gyermek lesz az ember, egy nép gyermeke, összefogódik láncba, táncban és ritmusban felejtí a fenyegető veszélyt. Azért vagyunk rajta, hogy ez a város, ez a nép ritmusát ne felejtse.

Séta a bölcsőhelyem körül. Erdélyi képekönv. Szerkesztő: Kovács László Révai Kiadó, Budapest, 1940., 87—93. oldal.

HŐSÖKHÖZ, NEHÉZ IDŐBEN

A Vásárhelyi Találkozó elnöki megnyitója

Marosvásárhely, 1937. október 2.

Testvérek, magyar férfiak!

Mint sziklára szállott hegyi madár, itt elöttetek is egy ember áll, ki az egyedülvalóság és az alkotó álmodozás felhőiből leszállott erre a vásárhelyi sziklára, hogy onnét jelenthesse mostoha idő jár az ő hegyi országában.

Igen, mostoha idő jár reánk ebben az országban.

A hatalom felé nyitott és megsebzett szívvel s a magyarság felé sorsközös-séget vállalva mondja ezt egy ember, ki népének szolgálatában ezen a helyen nem a hivatását, hanem a kötelességét teljesíti. De a magyar történelemben igen gyakran megtörtént, hogy költők és írók álltak a dobogóra s onnét követelték közösségük számára a honpolgári jogokat és embertestvéreik számára, magyar és idegen elnyomótól, egyaránt, az emberi szabadságot.

Kötelességszerűen ezt teszem én is.

S valahányszor író cselekszi ezt és nem politikus, teljes bizonyossággal tömegek szenvednek és forrongásban van valami nagy veszedelem, mely ellen népek és hatalomnak egyaránt védekeznie kell.

Testvérek! Európában ma negyvenmillió ember él kisebbségi sorsban. Nyugodtan állíthatom, a szónak igazán ősi és szenvedő értelmében, hogy ez a negyvenmillió ember ma Európa igazi kereszténysége. Azok a népek, amelyek olyan szerencsések, hogy önálló hatalmi formában élhetnek, mindenekelőtt anyagi javakért és nagyobb hatalomért küzdenek. De ez a negyvenmillió ember nem hatalomért küzd és nem bőséges anyagi javakért, hanem egyszerűen olyan elemi, nemzeti és emberi jogokért, amelyek vita nélkül megilletik ennek a világnak minden lényét, akit bármilyen nyelven embernek neveznek.

Ebből a negyvenmillióból legalább másfélmillió magyar ember román hatalom alatt él. Mi ennek a küszködő nagy tömegnek önkéntes követői vagyunk. Felelőségünk tudatában jöttünk egybe az ország minden részéből. A tisztaszándékú ember ősi hitével, a szellem bátorságával és egy szabadságát szerető nép nyíltságával meg akarjuk beszélni másfélmillió ember ügyét. Meg akarjuk

beszélni, rá akarunk mutatni a kivezető utakra, majd pedig a munka és a szolgálat példájával elől akarunk járni a megmutatott kivezető úton.

A magányos gond és a vívódás, melynek gyümölcset ez a terem öleli most körül, egy széky falon falusi ház szobájában talált először szót és betűt. Akinek hivatása álmodni és írni: ott álmodott és írt először cselekvő ifjúságáról. S aki tovább nem a hivatását, hanem a kötelességét teljesítette, az most boldogan teheti azt a kijelentést, hogy az erdélyi magyarság fiatal férfiai megértették a vívódás kiáltó szavát és megérezték, hogy cselekedni kell.

Az első cselekedet megtörtént: az erdélyi fiatal magyar szellemisség hordozói nagy számban megjelentek a Vásárhelyi Találkozón.

Megállapítom, hogy új helyzetünkben, tizennyolc esztendő alatt, mi kíséreltük meg először, hogy szabad formában, minden hatalmi vagy érdekbefolyástól függetlenül, egybegyűljön az érett ifjúság. És a háború óta mi szorgalmaztuk először, hogy ez az egybegyűlés olyan legyen, amely magyar társadalmunk minden színét tükrözze.

Mind a két kíséreltünk sikerrel járt: vagyis nyilvánvalóvá lett, hogy világnézeti, vallási és osztálykülönbség nélkül társadalmunk minden rétegének érett ifjúsága átérzi a közös sors és a nemzeti felelősség gondolatát. Átérzi és megjelenésével bizonyítja, hogy az előítéletek és a testvérgyengítő harcok mindenekelőtt mesterségesek voltak. E történelmi jelentőségű jelentkezés után rajtunk a felelősség, az összesen és az egyéneken egyaránt, hogy a lehetőségből közös munka, a közös munkából erős magyar társadalom és az erős magyar társadalomból helytálló nemzeti erő teljesebben ki.

Nincs véleményeltérés közöttünk abban, hogy társadalmunk keretén belül az egymással szemben folytatott osztályharcnak el kell tűnnie, ha nemzeti érdekekről van szó. A világnézeti harcoknak is a közös nemzeti érdekek síkján el kell némulniok. Mert ha láttuk és éreztük, mint ahogy ma is látjuk és érezzük, hogy a román pártok és uralkodó osztály világnézeti különbség nélkül egyaránt résztvesz a mi népünk sanyargatásában, akkor nekünk is egyetemlegesen s világnézeti különbség nélkül kell védekeznünk.

S ha ennek a sorsszerű összefogásnak a szükségességét még jobban hangsúlyozni lehet, akkor félreértés nélkül hangsúlyozzuk abban a munkában, amelyet társadalmunk átformálása megkíván. Amikor ennek a munkának elvégzésére közösséget sürgetünk, mindenesetre meg kell jelölnünk azt a világnézeti formát, amelyet egy kisebbségi nép magáénak vallhat. Kétségtelen, hogy a liberális demokráciának ma már nálunk sincs meg az a biztosan megjelölhető és félre nem érhető fogalma, amelyet valamikor takart. Demokráciáról szólva, ma már két ember nem érti meg egymást, hiszen egyformán demokráciát mond a fasizmus vezére, és az angol felelős államférfi. Mit tegyünk hát?

Leghelyesebbnek látszik, ha visszamegyünk a tudományhoz, mely szerint a demokrácia az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak igazságos és helyes felhasználása a társadalom javára. Fel kell tehát tennünk a kérdést, hogy

erkölcsi, szellemi és anyagi javainknak kik az őrzői az erdélyi magyarságban? Hiszen elsősorban ettől függ, milyen szemszögből tárgyaljuk jelen helyzetünket és hogy józan ésszel mit tehetünk jövődönk érdekében.

Egy bizonyos: az erdélyi magyarság nyolcvan százaléka falusi kisbirtokos és munkás. Azt is nyugodtan elmondhatjuk, hogy nemzeti javainknak és erőinknek elsősorban a nép az őrizője. Ebből a kettőből természetesen következik, hogy társadalmunkat a népünk megerősítése és megtartása céljából kell átformálnunk és jövődőt csak erre a rétegre építhetünk. Gondunk és törekvésünk, mely a nép felé irányul, teljes mértékben a munkásságé is, de viszonzásul a munkásságnak be kell látnia, hogy a néppel erőslánc fűzi össze, mely a nemzeti érdekek védelmére közösséget parancsol. Így nép és munkásság között létkérdésekben eltűnik a választófal, mely a nemzeti erőt gyöngítette azelőtt. A középosztály lassanként a nép nevelő szerepét veszi át s nevelése folytán idővel maga is népi vérrel és teljes közösségi érzéssel telítődik meg. Feljebb az előjogok eltűnnek és az arisztokrácia megszűnik, mint osztály. Így azok a választófalak is ledőlnek, amelyek urat és falusit még ma is szembeállítanak egymással: s végül egy kisebbségi nép egységes társadalmá áll előtünk, mely erkölcsi és nemzeti alapon álló népi demokrácia.

Három nap megbeszélései bizonyára megépítik és bizonyára mindenki számára megvilágítják ezt az odavetett gondolatot. Mindenki felelős a munkában: mutassatok hát emelkedett lélekkel utat! És ahogy férfiakhoz illik, adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét. Gondoljatok arra, hogy vizsgán álltok népetek előtt s hogy az erdélyi magyarság történelme rajtatok keresztül azt a generációt fogja megmérni, amely ma a legnagyobb felelősséggel tartozik népének. Legyen mindenkinek eltökélt vágya, hogy ő nem fog könnyűnek találtatni.

Hősnek kell lenni!

És miért ne lehetnétek, hiszen hősei, isteni törvény szerint, minden népnek vannak súlyos időkben.

TAMÁSI ÁRON:

HITVALLÁS

A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata

Az alább következő „Hitvallás” ennek a könyvnek [Tamási Áron: Virrasztás] egyetlen írása, mely szövegének nagyrésztében nem az én írói munkám. Úgy tartalmilag, mint szövegezés és formábaöntés szempontjából a háromnapos tanácskozásnak eszményien közös eredménye volt. Mégis úgy gondoltam, hogy ebben a számadó könyvemben közölni fogom. Erre a közlésre két indokom van: az első az, hogy mint a tanácskozások vezetője is ebben a „Hitvallás”-ban kaptam meg hosszas fáradozásaimnak és önzetlen buzgalmamnak egyetlen jutalmát: a második indokom pedig az, hogy az összefogást szorgalmazó cikkek után lássa az olvasó is miképpen gondolkozott és ítélt közel kétszáz ifjú magyar, a megújuló társadalom képviselőjében, Erdély földjén, az idegen hatalom súlya alatt.

Marosvásárhely, 1937. október 4.

Az erdélyi fiatal szellemiség első országos jelentőségű cselekedete az volt, hogy ennek a szellemiségnek hordozói nagy számban megjelentek a Vásárhelyi Találkozón. Ezzel a cselekedettel az erdélyi magyar érett ifjúság először kísérelte meg, hogy szabad formában, és minden érdekbefolyástól függetlenül magyar és emberi felelősségét vállalva jelentkezék népe előtt. Ez a jelentkezése olyan volt, hogy az egységes magyar társadalom minden színét tükrözte.

A három napig tartó tanácskozások, szellemi harcok és végül ebben a közös hitvallásban érvényrejutó egység határozottan bizonyítja, hogy az érett magyar ifjúság átérzi a közös sors és a nemzeti felelősség gondolatát.

Átérezte és bizonyítékát adta annak, hogy az erdélyi magyar társadalomban az előítéletek és testvérgyengítő harcok egy megingó társadalom tünetei voltak csupán. Éreztük: rajtunk a felelősség azért, hogy a meglevő lehetőségekből közös munka, a közös munkából újból megerősödött magyar társadalom és ebből a megerősödő társadalomból helytálló nemzeti erő teljeseadjék ki. A három nap vajúzó és felemelő ünnepe után mi mindnyájan megállapítjuk, hogy társadalmunk keretén belül az osztálybeli és egyéni szétszakadás eltűnik, ha a nemzeti érdekekről van szó. A világnézeti harcok is elnémulnak a közös nemzeti érdekek parancsoló szavára.

Az érett magyar ifjúság ezalatt a három nap alatt ünnepi felszabadulásra mutatott utat népének, visszaadva a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét. Egy tiszta, magyar és emberi élet vágya lobogott benne, egy szenvedő nép tisztult meg általa és érezte meg újra az élet teremő tartalmát. Ebben a megtisztulásban kisebbségi népének útját az erkölcsi és nemzeti alapon álló népi demokráciában találta meg.

A három nap tanácskozásaiban, szellemi harcaiban szembe találta magát népének minden bajával, sorskérdéseivel és kívánságaival, és ennek a népnek megújhódási vágya és akarata vezette arra az útra, melynek irányát mutatják és járhatóságát fiatal örömmel hirdetik az alább következő legfőbb elvi határozatok.

Az erdélyi magyar társadalomnak a kisebbségi sorskövetelményei szerint való átalakulását sorsdöntő jelentőségűnek ítéljük és ezért történelmi felelőségünk tudatában az egy test és egy lélek nagy akaratával valljuk, hogy:

az erdélyi magyar népkisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik;

népkisebbségi életünket és annak minden intézményét a nemzeti egység gondolata és célja hassa át, politikai, gazdasági, közművelődési és egyházi intézményei s azok vezetői között, amennyiben hiányzik, becsületes együttműködés jöjjön létre, az osztály-, felekezeti és nemzedéki ellentétek életünkben tűnjenek el, annál is inkább, mert minden felekezeti és származású erdélyi magyar embert s így azokat a zsidó vallású magyarokat is, akik kisebbségi sorsunk minden következményét vállalják, a magyar népkisebbség alkotó elemének tekintünk;

a Vásárhelyi Találkozón megjelent fiatal romániai magyar értelmiség a legteljesebb nemzeti, szociális és politikai egység vágyától áthatva kimondja, hogy az erdélyi magyarság minden egyes tagjára sorskérdéseink és küzdelmeink iránti érdeklődés, tevéleges szolgálat és munka hárul;

a magyarság minden egyes tagjának teljesítenie kell mind anyagi, mind szellemi tehetségéhez mérten kötelességét magára hagyott nemzetünk iránt; kizárandó az, aki az erdélyi magyarság nemzeti érdekeivel összetűző tevékenységet fejt ki.

Magyar életünk szellemi buzogásának forrásánál féltékenyen őrködünk, s a nemzetnevelést egyetemes magyar kisebbségi feladatnak tekintjük, amelytől belső megújhódásunk és fennmaradásunk függ. Megilletődéssel idézván magunk elé népközösségünk, különösképpen egyházaink vezetőinek és munkásainak az anyanyelvi oktatás érdekében folytatott hősiess küzdelmét, határozottan leszögezzük, hogy az anyanyelvi oktatás jogát népünk számára mind alsó-, közép- és felsőfokon, mind a szakoktatás terén érvényesíteni kívánjuk. Tiltakozunk iskoláinknak a törvényekben biztosított szabad működését gátló intézkedések ellen és megállapítjuk minden magát magyarnak valló szülő jogát gyermekének magyaryelvű iskoláztatásához. Követeljük a romániai magyarság

adózásából felekezeti iskoláinkat jogosan megillető állami és községi segílyt. Megállapítjuk, hogy a nemzetnevelésnek első tényezője a család, éppen ezért szükségesnek tartjuk ennek a szerepnek a magyar családokban való tudatosítását. Mivel a meglévő magyar tannyelvű iskolák csak egyrészt ölelhetik fel a magyar tanköteles ifjúságnak, egyfelől követeljük, az állami iskolák magyar tagozatainak tényleges felállítását s ott magyar tanerők alkalmazását, másfelől kívánjuk az iskolán kívüli népnevelés céltudatos intézményesítését. Szükségesnek tartjuk ifjúságunknak ipari, kereskedelmi és gazdasági pályák felé való irányítását s az ily természetű szakoktatás kiépítését s ugyanakkor hangsúlyozottan kívánatosnak tartjuk, hogy a népi rétegekből kikerülő tehetséges ifjak is minden segítséget megkapjanak arra, hogy megfelelő közép- és felsőfokú oktatásban részesüljenek.

Nemzeti életünk egyik legfőbb megtartó és hajtó ereje népi irodalmunk és művészetünk. Népünk rendkívül dús és változatos lelkiéletének művészi és irodalmi kiteljesedéséhez meggyőződésünk szerint szükséges az, hogy az alkotó szellem szabad legyen és szabadnak kell lennie megnyilvánulásaiban is. A Vásárhelyi Találkozó azonban csak azokat a tudományos, irodalmi és művészeti alkotásokat vallja magáénak, melyek a kisebbségi magyarság nemzeti és erkölcsi értékeit és érdekeit nem veszélyeztetik. Az itt élő népek között való kölcsönös megismerés és megértés szolgálatát szükségesnek tartjuk e népek szellemi alkotásainak a másik nép nyelvén való tolmácsolása útján.

Sajtónk nemcsak nemzeti önvédelmi harcunk pótolhatatlan fegyvere, de egyik leghasználhatóbb, mert mindenhová elérő eszköze a nevelésnek is. Ezért kimondjuk, hogy a kisebbségi sorsban a sajtó csak úgy teljesíti kötelességét, ha az önvédelmi egység, példa és tanítás napi megnyilvánulása. Nemzeti érdekeink megparancsolják, hogy a magyar népkisebbség létérdekeit érintő döntő kérdésekben a sajtó teljesen azonos álláspontot foglaljon el. Ne szolgáljon tehát idegen érdekeket. Legyen mértéke a tárgyilagosságnak, őrzője a nép jövőbe vetett jogos reménységének, öntudatosítója népünknek, ápolója a közösség szellemének, mert szerepe mindenekelőtt a nemzet nevelése. Történelmi hivatását a sajtó csak úgy töltheti be, ha a magyarság szent hagyományain és keresztény erkölcsi értékein felépülve, a demokratikus nemzeti gondolatot sugározza szét. A Vásárhelyi Találkozó kijelenti, hogy az alkotmányt és a törvényt védi akkor, amikor a leghatározottabban tiltakozik a cenzúra alkalmazása és fenntartása ellen.

A gazdasági lehetőségek biztosítása és a munka szabadsága minden nép legelemibb emberi joga. Ezért az alkotmány s a törvények betűire és szellemére hivatkozva, a megbántott lélek keserűségével, egy megalázott és életheletőségitől megfosztani akart nép fájdalomának elemi erejével tiltakozunk minden olyan hatalmi törekvés, intézkedés és beavatkozás ellen, mely a romániai magyarságot akár a közhivatalokban, akár a magánvállalatoknál vagy a munka bármely területén meg akarja fosztani a munkához való szabad és szent jogától,

ezáltal különbséget tesz állampolgár és állampolgár között, kenyértelessé és kitagadottá téve az ország lakosságának jelentékeny részét és mesterségesen és céltanul támasztott keserőséggel megakadályozza az országban együttélő népek békés összhangjának kialakulását.

Minden egyéni és közösségi gazdasági tevékenységnek legfőbb célja a nemzet erkölcsi, gazdasági és szellemi vagyoni állományának a megtartása, fejlesztése és védelme, a népi érdekek és szükségletek szerint. A Vásárhelyi Találkozó a magyar népi érdekeket szolgáló és a közvélemény ellenőrzése alatt álló gazdaságpolitika feltételének látja, hogy összes gazdasági intézményeink között munkamegosztáson alapuló tervszerű együttműködés jöjjön létre s ez az együttműködés egy gazdasági tanácsban, mint gazdasági életünket irányító s annak nemzeti kereteit meghatározni törekvő csúcshintézményben öltse az állandó formát.

Helyes mezőgazdasági politikánk alapját gazdatársadalmunk megszervezése kell, hogy képezze. Ennek érdekében építő szellemiségünket és erőinket azoknak a gazdatársadalmi munkáknak szolgálatába állítjuk, amelyek e célnak megvalósítását tűzték ki feladatuk. Mezőgazdasági politikánk egyik legfőbb feladatát népünk gazdasági nevelésében látjuk és ezért szükségesnek tartjuk a gazdasági nevelés egységes irányítását és értelmiségünk olyan nevelését, hogy mindazok, akiknek hivatásuk a magyar gazdatársadalom életében bármilyen természetű szerep betöltése, rendelkezzenek a szükséges gazdasági ismeretekkel.

A magyar jellegű és népi célokat szolgáló tőkeképzésnek előmozdítására, s ezzel kapcsolatban egészséges hitelpolitikának lehetővé tételére szükségesnek tartjuk minél szélesebbkörű takarékosági mozgalom megindítását.

Nemzetgazdaságunkban rejlő nagy erőket nemcsak az élettelen anyagi javakban látjuk felismerni, hanem az élő és alkotó munkáskéz roppant értékében is. Mi bajtársi jobbnak nyujtottuk a magyar munkásságnak és az elfogadta. Éreztük azonban a szorítás erejében, hogy egyebet is adnunk kell. Ezért valljuk, hogy életünkben a krisztusi elvek és tanítások alapján a szociális igazságnak érvényesülnie kell és vállaljuk a közösséget a munkássággal a kizsákmányoló tőke elleni küzdelemben. A kisebbségi magyarság önvédelmének érdekében elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk, hogy a munkásság saját soraiban teljes erejének súlyával küzdjön minden elnemzetlenítő kísérlet ellen és teljes odaadással szálljon harcba összekötéseivel együtt a magyar kisebbségvédelem egyetemes nemzeti érdekei mellett. Kimondjuk, hogy a magyar munkás és kisiparos egyenlő jogú és szükségességű alkotója a magyar kisebbségnek és éppen ezért a munkástömegek és kisiparosok erkölcsi és kulturális nevelésének és nemzeti önvédelmi szerepének betöltése érdekében vállaljuk a közvetítő szerepet a munkásság s a többi társadalmi rétegek között. Helyesnek tartjuk, hogy a magyar munkásság és iparosság másnemzetiségű munkásokkal és kisiparosokkal, kizárólag gazdasági és szakmai érdekeinek védelmére, a szakszer-

vezetekben helyet foglaljon. Ezzel szemben a munkástömegek és kisiparosok nemzeti, erkölcsi és magyar kulturális nevelése a magyarság megfelelő szervezeteiben és intézményeiben történjék.

Teljes tudatában vagyunk annak, hogy kisebbségi sorsban élünk, s érezzük a szükségét, hogy keressük a román és magyar nép építő együttélésének a feltételeit és útját. Igazságunk tudatában állapítjuk meg, hogy a romániai magyarság kisebbségi sorsba kerülése óta mindenkor tanújelét adta, hogy eleget tett állampolgári kötelességeinek. Ezzel szemben a román kormányzatok részéről súlyos támadások érték nemzeti és emberi életjogaiban és nem kapta meg magatartásáért a kellő méltánylást és elismerést. Mi annak előrebocsátásával, hogy a középeurópai magyarság egyetlen nyelvi és kultúrközösséget képez, amelynek a romániai magyarság is alkotó része, igényeljük a romániai magyarság önkormányzatát, amelyhez való jogunkat az erdélyi románságnak saját elhatározásából született gyulafehérvári határozataira, valamint a békeszerződések kiegészítő részét képező kisebbségi szerződésre alapítjuk. A Marosvásárhelyen összegyűlt fiatalság egy szabadságát szerető nép nyíltságával fordul a nemzeti álmaiban beteljesült és Gyulafehérvár magas szelleméhez felemelkedni tudott román néphez és irányítóihoz, hogy az élet és az emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság számára találja meg azt a módot, amely a lelki kibéküléshez, egymás becsületes megértéséhez vezet és a történelmi egymásrataltságra élő két nép számára a szabad testvéri együttélés lehetőségeit megteremti. Óhajtuk ezt annál is inkább, mert meggyőződésünk szerint a román és magyar népre a Dunamedencében magasabbrendű közös hivatás vár.

Ezt a hitvallást, nemkülönben a Vásárhelyi Találkozó összes határozatait magunkénak valljuk s mint becsületes és egy nép előtt felelős férfiakhoz illik: fogadjuk mindnyájan, akik a Találkozón résztvettünk, hogy azokat őrhelyeinken és munkaterületeinken szolgáljuk és megvalósításukért küzdeni fogunk.

Tamási Áron: Virrasztás. Révai Kiadó, Budapest, 1943., 304—311. oldal.

A Vásárhelyi Találkozó

Nem tartozik a *Pásztortűz* elsőrendű feladatai közé a társadalmi megmozdulások bírálata s hogy mégis szükséges vezetőhelyen foglalkozni az érett magyar ifjúság *Vásárhelyi Találkozásával*, az elsősorban abban leli magyarázatát, hogy benne az utóbbi időkben gyakran vitatott transzilván szellem igazolását látjuk.

Az sem közömbös nekünk, hogy a mozgalom élén erdélyi író áll: Tamási Áron. Bár az író elsőrendű feladata a műalkotás, a történelem bizonyága szerint válságos időkben cselekvő akarattá módosulhat a belső kényszer, mely az írókat a művészi igazság kifejezésére ösztökéli. Aki ott volt a Vásárhelyi Találkozáson, pillanatra sem szabadulhat az alól a benyomás alól, hogy az önfegyelmeknek, józan bátorságnak, szembenézésnek, férfias testvériességnek szellemét az igazi művész ízlése, igazságérzete teremtette meg.

Ha a három napi megbeszéléseket s a megbeszélésekből született határozatokat cselekedetek nem is követnék, még akkor is a tény, hogy 186 érett fiatalember — társadalmi és osztálykülönbségek fölél emelkedve — vallomást tett a kisebbségi sors-vállalás elsőrendűbb kötelezettsége mellett, ez is elegendő volna arra, hogy a Vásárhelyi Találkozásnak erkölcsi súlyát megadja. Legkisebb mértékben sem csökkentheti ezt az erkölcsi tőkét az, ha megállapítjuk, hogy a múltban is voltak ifjúsági mozgalmak Erdélyben. Sőt, ha meggondoljuk, hogy különböző irányokban működött, önmaguk belső problémáival s a környező világgal tusakodott fiatal erdélyi magyarok esztendőik lelki vívódásai után itt egymásra találtak, még nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a Vásárhelyi Találkozásnak, mert benne a férfivá érett ifjúságnak megnyilatkozását látjuk.

Akik a Vásárhelyi Találkozót összehívták s az a száznyolcvanhat ifjú magyar, akik a találkozáson egymásnak bajtársi kezet nyújtottak, bizonyára mindent el fognak követni, hogy a Vásárhelyi Találkozó emelkedett szellemét közkinccsé tegyék.

Szükséges azonban felhívni figyelmét mindazoknak, akikre tartozik, hogy ennek a szellemnek megismertetése elsőrendű *nevelői* kötelesség. Esméket odaállítani az emberek elé mint követelményt és ezeket az eszméket a társadalomban öntudatosítani, bár összefüggő feladatok, — mégis a dolgok természete szerint az öntudatosítás csakis az összes nevelő-erőknek munkábaállítása révén lehetséges. Abban a tekintetben tehát, hogy a keresztény erkölcs alapján álló, demokratikus nemzeti magatartás lényegévé válhasson kisebbségi életünknek, komoly feladatok elvégzése vár kisebbségi közületeinkre és azok vezetőire —

s hogy az ifjúsághoz megértéssel hajlik le minden kisebbségi magyar, annak éppen e munkavállalás által kell nyilvánvalóvá válnia.

Erkölcsei tőke és nevelői feladatok. E két dologban látom a Vásárhelyi Találkozó legfőbb értékét s útmutatásait. E tőkét megbecsülni és a feladatok betöltéséből részt kérni s vállalni, ez volna méltó válasza társadalmunknak a Vásárhelyi Találkozó hívó szavára. Elvárhatja és megérdemli ezt a viszonzást az a száznyolcvanhat ifjú kisebbségi magyar, kiknek hite győzedelmeskedett korunk hitetlensége felett.

Pásztortűz (Kolozsvár), 1937. október 15., 1. oldal.

HAMU ÉS LÉLEK

A SZÉKELYEK FŐVÁROSA

(részlet)

Külsőleg is látható, vagy éppen hangos jelét sohasem hordozta a város annak, hogy a székelyek fővárosa. Ott születtem, ott nőttem fel, de sohasem halottam, hogy hengegett volna ezzel. Valahogyan magától értetődőnek tartotta, amit nem kell bizonyítgatni. Beszédje a városnak, ez a sok a-val megtüzdelt beszéd, az idegen fülnek talán laposan hangzó, amint nyújtottan kiejtik a mondatokat, elhagyva belőlük a kötőszavakat, jelzők cifraságait. Így hihette Kazinczy Ferenc is ottjártában, mert amint a székely fuvaros vitte őt a gernyeszegi kastélyba látogatóba, nem állhatta meg, hogy ne javítson bele a kocsis beszédjébe.

„Na ha én nem tudok magyarul, hajtsa maga a lovakat” — mondta neki megbántottan és otthagya a nyelvújítót.

Erdély népeinek heti találkozója

Csütörtökön van ősidők óta mindig a hetivásár Marosvásárhelyen. Nemcsak gazdasági jellegű ez a nap, hanem családi találkozója a Székelyföld lakosságának. Aki más napokon látja a várost, komoly, tartózkodó színekkel találkozik. Csütörtökön azonban más. A hatalmas piactér éjjel után már benépesedik sátrakkal, szekerekkel sűrűn és hangosan, s virradáskor olyan zengő színes kép köszönti az ébredőt, amilyennel másutt nem a szabványos és unalmas üzleti portékákkal találkozik itt a szemlélődő, hanem a székely földmívelés és kisipar elképesztően dús termékeivel. Csizmadiák készítménye: a híres székely csizmák ezrei függnék itt a sátorok rúdjaiban. A mesterek, többnyire zömök, rangosan öltözködő, jómódú és tekintélyes polgárok próbálják alkotásaikat a vásárlók lábára. A mesterné beljebb ül szótlanul, mint egy bálvány, kezében pénzesztáskájával, neki csak az a dolga, hogy a pénzt kezelje. Csizmapatkoló kovácsok üllői döngenek, kalaposok kezében pántlika leng, a megvásárolt kalapot fel kell szalagozni vidék szerint másképpen, kényesen, sokszor igen díszesen.

Itt van ilyenkor a Nyárád, Küküllő és Marosvölgyének népe. Nyárádmenniek hetykén feszülő abaposztó nadrágukban, tükröző csizmájukban, kényesen öltözködők és szilaj szeműek. Bocskai lófőszékelyeknek utódai ezek. Búzáat, mézet, gyümölcsöt és vaját hordanak be cladni. Aztán a százszok külön sorban, valószínűtlenül magas, karcsú emberek, merev arcuk olyan, mint templomoskéek szemükben még ott tükröződik a messi északi tengerek színe. Híres hagyma- és gyümölcsstermelők. Mezősegi románok, hosszú zsírozott

hajjal, térdigérő kieresztett ingükben, magasra szíjjazott bocskorban, derekukon félméteres széles „tüszövel”. Nagy, lomha emberek, merev arcuk olyan mint templomaik bizánci szentjeié. Aztán szikár, sötétbarna arcú Küküllőmentiek, csontosan, fürgén, olyanok, mintha Attila lovasai volnának.

Eleven néprajzi múzeum

A színeknek és fajtáknak ez a találkozása hetenként a legtökéletesebb néprajzi múzeuma Erdélynek együttal kiállítása a folyók völgyei gazdagságának. A termelő készítő maga árul, nem szorul a közvetítő kereskedelemre. Ősi szokás ez Erdély népeinél. Tiszteli a kereskedelmet, de csak mint súlyos nehéz szakmát, ezt a fajtáját rábizza főként az örmény kereskedőkre, ezekre a több évszázados kereskedő dinasztiákra, de a maga termékét ő maga árulja a piacon. Vérében van a vásár, az eladás szeretete, öröme telik az alkuban, annak fogásaiban, a vásár színes kavargásában, a vétel és eladás apró praktikáiban. Meg is ünnepli vásár után méltó és hangos áldomással ezt a napot, örvendve a haszonnak, sikernek. A piactér képe annyira sajátos, valami furcsán keleti jellegű, hogy ha a nagy teret nem fognák körül a barokk és empire paloták, tornyos középületek, az ember azt hihetné, hogy valahol Kisásziában van mindez. Szinte várja, hogy kibukkanjon ebből az ezerszínű és hangú kavargásból egy tevekaraván kolomppal, burnuszos hajcsárokkal.

Pedig különben Európa itt minden, sőt nyugati finnyásan maradéktalanul a lelkiségében. Nem parnevü kihangsúlyozással, de kultúrájának, iskoláinak ősi hagyományaival, fényesen őrizve rangját és szellemét. Bár a város vegyesvallású, de alapszíne a kálvinista puritánság, mely néha rideg, de nem maradi. A város arca fölé a várbeli református nagytemplom emelkedik, ez a szigorú gótikus ősi zord tornyák csaták, vészek és örömnépek történelmi emlékeibe burkolja. Az egyház főiskoláján Bolyai Farkas tanított s fia, János, a világszeni. Bár tizenegyesztendős korában már megtartotta apja helyett a matematikai órát, mégsem lehetett a kollégium professzora, mert a „hóbornos kapitány” magánélete, garabonciás viselkedése nem tetszett a szigorú presbitereknek.

Egyébként szerették mindig a bő konyhát, a város szőlőhegyeinek keserűs, nehézzamatú borát, meg a nótát. Céhes szemléletű ez a polgárság, nyakas és szigorú a munkában és jogokban, de jókedvű, hajlamos a kedélyes csipkelődésre, sajátos, kissé vaskos kiszólásokra, a piacterek szellemes vitakozásaira. Takarékos, de nem fukar és főként, ha a városról van szó, annak rangjára, becsületére adtak mindig a polgárok, sőt bőven költöttek rá. A város lelkületében benne él az érzés, hogy székely főváros, elárulja ezt épületeivel és intézményeivel...

1940

Erdély és a visszatért keleti részek. Összeállította Orbók Attila és Csatár István. Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1941., 482-484. oldal.

EGY MAROSMENTI FALU

A bécsi döntés következtében hazatért Erdélynek egy marosmenti faluját mutatom be Széchenyi Istvánt követve: „Mélyebben vizsgáltam a haza lakóit, egymás közötti állását, geográfiai helyzetét, természetajándékait, s ily módon igyekeztem kikutatni azon okot, melyből áldott következésnek kellene a honra áradni...”

A vizsgálat tárgyává lett falu: Harcó, Marosvásárhelytől nyugatra 10 km távolságban fekszik hegyek közé ékelten. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint 351 lelket számláló román-magyar lakosságú község. A románok lélekszáma 200, s a magyaroké 151. Századok óta él egy faluközösségben ez a két nép. Megtanulták egymás nyelvét, felvették egymás viseletét, szokásait. Szóval ez a kicsi falu egy darab Erdély, múltjában és jelenében egyaránt, ezért tanulságos vele foglalkozni, mert adatai Erdély problémáira is világot vetnek.

E sorok írója 1937 nyarán július és augusztus hónapban, mint szórványgondozó dolgozott ebben a faluban, s akkor gyűjtötte össze adatait. Eddig azért nem közölhette, mert mint magyar állampolgár tartózkodott az akkori Nagyromániában, s ez a tény minden bővebb megokolás nélkül is megmagyaráz mindent. De jobb is volt talán így, mert immár jobban rámutathatunk a javítás lehetőségeire, aminek eredményeit a szociográfiai vizsgálatra támaszkodó kulturális és szociális segítés tudja csak biztosítani.

Az első történelmi emlék, ami megmaradt a falu homályba vesző múltjából, 1678-ból való. Egy úrasztali pohár. Ekkor tehát már önálló egyházközség kellett legyen, vagy legalábbis filia. Ez utóbbi feltevésre ad alapot az a tény, hogy a falu papjainak névsora 1788-ban kezdődik. Az úrasztali pohárnál korábbi emlék a templom, mely Árpád-korból való és a maroszentkirályi fehér barátok kápolnája volt. Azok jártak ide, hogy elvégezzék a földesúr családjának tagjai előtt az Istent dicsérelő szertartást. Az első írásos dokumentum 1753-ból való s a református egyház jegyzőkönyvében található meg. Ez arról tudósít, hogy a kis egyház kurátorságát „Gálfalvi Gergely uram vette fel Zabolai Mártontól...”

Harcó kronológiájának vázát a XVIII. század elejétől kezdve állíthatjuk össze. A lelkészek névsora és a közbevetett megjegyzések élénk világot vetnek a falu korbéli helyzetére és megmutatják a Mezőség szélén élő falu nehéz helyzetét, amely a lakosok szegénységében és a lassú, de annál hatásosabb romanizálódásban nyilvánul meg.

A falu első papja a kálvinista Kása Imre, aki 1788—1790-ig vezette a gyülekezetet. Ettől az időtől kezdve sűrűn váltogatják egymást a papok. Általában 5—6 esztendeig maradt itt egy-egy pap. Farczádi, Vészi, Szántó, Kiss, Imre, Balogh, Ferenczi tiszteletes uramék a „megélhetéssel küzdvén” rövid szolgálat után más vidékre mentek szerencsét próbálni. A templom dombján, ahová itteni szokás szerint a papokat és kurátorokat temetik el, mindössze két sírhely emlékeztet az itt elhalt egyházi szolgálókra. E kettő közül, az egyik: Imre Mihály, jegyzőkönyvi adat szerint „az oláhoktól való feltében halt meg”, 1849-ben.

A föld kevés és a beszivárgó új telepeseket egyre nehezebben tudja eltartani. Az egyház csak kegyes adományok segítségével tarthatja fenn magát. A patrónusok évről évre megújítják és kibővítik adományaikat. A már említett Gálfalvi, s mellette a Kabos, Zabolai, Keblei, Szucsáki családok a fő adományozók. Gálfalvi-adomány a temető földje, Keblei Sámuel 1867-ben egy hold 28 négyzetööl földet hagy a papnak. S végrendeletében meghagyja: ha már nem lesz Harcón lelkész, akkor a föld a magyar iskolára száll. Hogy a gyakran megismétlődő „kegyes adományok” ellenére is mennyi anyagi gonddal küzdöttek a falu órállói, arra igen jellemző Imre Mihálynak, aki 1849-ben halt meg, egy megjegyzése: „Itt töltöttem húsz keserves, nyomorúsággal és nélkülözéssel telistele esztendőket ...”

Az anyagi nehézségekkel küzdő papok természetesen nem tudtak eleget tenni a követelményeknek, s megindul a harc a falu egyetlen értelmiségi vezetője és a nép között. 1870-ben az „eklézsia ládájából” megmagyarázatlan körülmények között eltűnik 450 forint, ami végzetszerűen hat a kicsi közösségre. A patrónus családok ekkor már nem élnek, vagy elszármaztak innen, s a veszteséget sehonnan sem pótolhatják; a fómánok is erősen megszorodnak és eklézsiájuk erősebb a magyarokénál. Ezért aztán 1870-ben, a lelkész halála után, aminek következtében: „egyházunkra nézve is a világosság napja kezdett felderülni”, kéri az egyház önállóságának megszüntetését, ami a magyarság végleges elernyedésének a jele. Ez a kérvény rávilágít a harcói magyarság kulturális és gazdasági helyzetére és előre veti árnyékát a falu magyar népe teljes háttérbe szorulásának az új honfoglalók mögött: „harczói ev. ref. egyházunk talán fennállása óta mindig nélkülözötte az éltünk jóléte és boldogulásának előmozdítására oly szükséges feltételt, a korunkban oly nélkülözhetetlenné vált tanítást és nevelést. Igen, mert kevés tagot számlálván egyházunk, nem lévén képes papot is és iskolatanítót is tartani; eleitől fogva mindig csak papja volt egyházunknak; ez pedig a megélhetéssel küzdve legkisebb gondját is nagyobb-nak tartotta annál, miszerint a gyermekek tanításával foglalkozzék. E szerencsétlen helyzetnek aztán az lett a következménye, hogy egyházunk írástudatlan és míveletlen állapotban maradt. Kik 4—5-en tudunk is írni, csekély tanulá-sukat a szomszéd egyháznak iskolájában szerezhettük meg...” A kérvény további részében papjuk ellen emelnek vádat: „Húsz éven át nem a vallásos életet

munkálta, sőt inkább demoralizálta kis egyházunkat; mert köztünk mulatásával annyi a Canon és újabb egyházi törvényeinkkel homlokegyenest ellenkező tényeket követett el..." Ilyen indoklás után kéri az „1871-ik évben Nagyenyeden tartandó köz szent zsinatot”, hogy az engedélyt adjon arra, „hogy magunknak egy értelmes és buzgó tanítót, lévitát választhassunk, mert csak így remélhetjük egyházunk szellemi és anyagi haladását, s maradékaink nem fogják porainkat azzal vádolni, amivel mi most kénytelenek vagyunk eddigi, s a saját jólétünkért a szellemi haladást háttérbe szorító papjainkat...”

Nagyon tanulságos megemlíteni, hogy úgy fent a püspökségnél, mint magában a faluban is voltak, akik elhúzták a dolgot. Az egyházi tanács jó szokása szerint azzal válaszolt a falu kérésére, hogy megintette a kérelmezőket a papok bírálása miatt. A korabeli jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy Nagy Péter püspök „atyafiságosan inti” a híveket, s ezzel egy időre befejezettek és elintézettenek látta az ügyet. Lent a faluban pedig a paposabb hívek fogtak össze és ellenkérvényt írtak, amelyben viszont az előbbi kérvény íróit illették vádakkal. „Megütödvé láttuk, — írják — hogy egynéhány harczói megyetag minden törvényes gyűlés nélkül idegen falusi írók által egy kérést szerkesztetett, s abban az elődöket, mint a vallásos élet hátráltatóit tüntetik fel...” Ezért aztán azt kéri, hogy ne legyen az egyházi hatóság tekintettel az előbbi kérésre és hagyja meg önállóan az egyházat. Természetesen ennek az ellenkérvénynek eredménye a falu belső életét megbontó pártoskodás. Újabb kérvény megy a püspökhöz, amelyben az ellenkérvény igazságtalanságait mutatják ki: „A kérés aláírói közül egy pár kivétellel a nagyobb részt néhány év óta beszármazott udvari cseléd és nagyobb rész egy néhány év óta beszármazott udvari cseléd és curalias új paraszt, kik a legkevesebb eklézsiái közterhet sem hordoznak. Hogy lehetnek ezen egyének Megyénk fenntartói. Kérelmükben azt adják elő, hogy anyamegyének kívánnak megmaradni, s papot kívánnak a régi fizetés mellett választani. De az aláírók közül egyik sem nyilatkozott, hogy zsebéből, illetőleg zsebéből ki kívánják tenni az elorzott 500 forint capitalist, amelynek kamatja volt a papi fizetés emelésére rendelve.” Így szakad két pártra a falu magyarsága, s ennek a pártoskodásnak a zajában nem veszik észre a „beatus possidens” előtörését. A népi felhígulás és átszíneződés, mely már már évszázadok óta tart, csak megerősödik akkor, amikor a magyarság két pártra szakad.

Az egyház önállósága két esztendei huzavona után megszűnik, s 1872-től kezdve már pap helyett lévita-tanító vezeti az ügyeket. Nagy Mihály, Bartos Albert, Benedek József a „békebeli” Harcó levitái, akik prédikálnak és a tanítást is végzik.

Ilyen előzmények után következik be a dáko-román emlőn nagyrahízott álmok valóraválása, aminek következtében Harcóból „Hartau” lesz és a várme gyéből „judetul Mures”. Ezzel megkezdődik a falu kálváriája, mintha csak a sors büntetése lenne a korábbi nemtörődömségért és pártoskodásért. Ennek első

kézzelfogható eredménye a földreform, aminek következtében a falut éltető nagybirtokot megnyirbálják és a régebben „curialis új parasztok” meg a régiek is még szegényebbek lesznek, mint azelőtt, s megnyílik előttük az út a város felé, ahol elproletarizálódnak, vagy, ami még nagyobb baj: az amúgy is felhígult magyarok elrománosodnak, hogy életet teremtsenek maguknak. A faluban pedig a dászkal helyét rendes lelkész váltja fel, az iskolába román tanító ül, míg a lévitának nem jut más tér, mint a szigorúan körülhatárolt egyházi nevelés, amely csak annyiban nemzetnevelés, amennyiben a léviták rátermettsége és „ügyessége” azt meg tudja teremteni. Míg korábban nem is igen törődtek a tanítással, most a megszűniküült életheletőségek befelé fordítják az embereket és rákényszerítik arra, hogy forrásokat fakasszanak a kősziklából. 1862-ben még így panaszkodnak a harcói magyarok: „Szegény harcói kicsiny egyházunk a túlságos nagy adó és pótlékai által annyira kisajtoltatik minden jövedelméből, miszerint semmint sem marad az Isten szent házának roskadozó és összeomlással fenyegető templomunk, valamint iskolaházunk, s a már szinte összeomlott papiházunk felépítésére. Úgyszintén iskolaházunk sincsen, ahol itt lévő híveink gyermekei tanulhatnának, pedig elvész a nép, mely tudomány nélkül való. S itt nálunk annyival inkább, mivel az oláh ajkúak többségben vannak és gyermekeik nevelésére az idén is dászkeltek és annak lakására és a tanításra házat fogadtak. A mi híveink pedig ezt nem bírják, mivel mindnyájan erősen szegények és tehetetlenek vagyunk, s ez okból a reformátusok gyermekei is majd az oláh dászkeltekhez járván idővel mind eloláhosodnak...”

1920 után pedig megnyílik az út az elrománosodásra. A lehetőségek megnövekednek, mert most már nem lassú asszimilációról van szó, hanem egy idegen államhatalom céltudatos politikájáról. Ha pedig ez nem egészen sikerült az új államnak, az egyedül a magyarság kisebbségi helyzetben való öntudatosultságának és az ennek gyökereiből táplálkozó belső munkának köszönhető, melyről alább szólnunk majd.

Mint már említettem a bevezetésben, a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a község lélekszáma 351 amelyből magyar 151 és román 200. A románság számbeli alakulására vonatkozólag sajnos nem tudtam helyi adatokat kapni, s ezért annak, korok szerint váltakozó száma a magyarság megállapítható számának és a népszámlálási összlélekszám adatainak összevetéséből állapítható meg.

A népesség szempontjából a múltban jobbágyfalu volt Harcó. 1848 előtt a Szöcs- és Bodó-családok kivételével mindannyian jobbágyok voltak, akik munkalehetőségek szerint vándoroltak birtokról birtokra. A magyarság létszámának állandóságára jellemző, hogy egy 1866-ból való összeírás szerint 151 lélek van; éppen annyi, mint az 1930-ik összeírásakor. Általában nem is igen változott ez a szám, s nagyobb kilengést csak 1900-1920 között tapasztalhatunk, amikor a falu határában lévő nagybirtok több munkást foglalkoztatott.

A helyi jegyzőkönyvek és a lelkeszi jelentések adatai alapján a következő statisztikai képet sikerült összeállítanom a magyarság népesedési viszonyaira vonatkozólag.

Évek száma	Lélekszám	Született		Meghalt		Házasság			Költözés	
		törvénytelen	törvényes	gyermek	hét éven felüli	tiszta	vegyes	vad	ki	be
1909	181	9	2	3	1	1—	—	—	—	—
1910	184	6	—	—	3	41	—	—	—	—
1911	186	6	2	3	4	1—	—	—	—	—
1914	192	3	2	2	1	31	—	—	—	—
1915	193	7	1	3	4	2—	—	—	—	—
1916	195	3	1	1	1	—	—	—	—	—
1917	196	4	1	2	2	—	—	—	—	—
1918	207	1	—	—	5	—	—	—	—	—
1919	206	6	—	1	2	5—	—	—	15	—
1920	209	6	1	2	2	11	—	—	—	—
1921	168	6	—	4	2	11	4	—	—	—
1922	143	4	1	3	3	—	—	4	—	—
1923	146	2	—	2	2	1—	1	1	6	—
1924	133	5	—	2	3	—	1	5	10	2
1925	143	3	—	1	1	—	—	3	—	6
1926	140	4	—	—	3	—	—	1	8	4
1927	156	2	1	—	2	2—	1	—	—	—
1928	131	2	1	3	3	3—	1	6	—	—
1929	154	3	3	3	2	1—	—	—	—	—
1930	163	7	—	—	4	3—	—	—	—	—
1931	155	3	2	1	2	31	1	—	—	—
1932	151	6	2	—	2	2—	—	8	—	—
1933	152	4	1	2	1	1—	—	—	—	—
1934	159	8	1	1	1	1—	—	1	—	—
1935	161	5	2	1	4	1—	—	—	—	—
1909	181	9	2	3	1	1—	—	—	—	—
1910	184	6	—	—	3	41	—	—	—	—
1911	186	6	2	3	4	1—	—	—	—	—

A magyar lakosság népesedési állapotára élénk világot vet egy 1930-ból való összeírás, mely a következő magyar családokat sorolja fel. A nevek után lévő zárójeles szám a családtagok száma. Asztalos János (7), Borbély Zsuzsa (1), Bodó Ferenc (7), Bodó Sándor (1), Boda István (7), Borbély Dániel (4), Fülöp István (10), Gál István (5), Keresztesi Gyula (3), Keresztesi János (3), özv. Keresztes Sándorné (4), Keresztes Nándor (1), Király József (1), Kővári János (6), Kővári János (4), Magó János (5), Magyar István (5), özv. Román Sándorné (4), Nagy Mihály (2), Ötvös János (2), özv. ifj. Ötvös Jánosné (3), Ötvös Mózes (3), özv. Paizs Ferencné (2), Paizs Sándor (2), Pocza Sándor (2), Szabó János

(6). Szilágyi János (2), Szilágyi Gergely (3), özv. Szöcs Józsefné (7), Szöcs József (2), Sztojka Mihály (8), Dabóczy János (5).

1909—1937-ig terjedő időben a lakosság létszáma apadt. Ennek oka a feltűnően nagy halálozási szám. Míg 1909—1937-ig 143 gyermek született, addig elhalt 102. Az elhaltak között aránytalanul sok 1—7 éves gyermek pusztult el. Az újszülötteknek átlagos halálozása 30%, aminek oka egyfelől a szülők járatlansága, másfelől pedig az orvoshiány. Az előbbinek okozója a románsággal való erős keveredés. A nép átveszi szokásait, életmódját, ami pedig főleg abban rejlik, hogy elkerül mindent, ami nincsen összefüggésben valami babonás eljárással. Aztán míg a szüli tisztátalanul és „házi” gyógyszerekkel kezeli a gyermeket, addig a halál elszedi a maga véréjét. Igaz ugyan, hogy orvos nincsen is a közelben. Ha valaki beteg, annak Marosvásárhelyre kell menni orvosért és gyógyszerért egyaránt. A faluban csak annyi gyógyszer van, ami a helyi zsidó korcsmárosnál fellelhető. Ez pedig aszpirin, pálinka, kámfor. De ez a három helyi vélemény, s különösképpen a kereskedő véleménye szerint jó minden baj ellen. Ha a kicsi gyermeknek fáj a gyomra, éppen úgy pálinkát itatnak vele mint az öreggel. Az orvoshiány, amely Erdély falvaiban mindenfelé érezteti hatását, ezen a vidéken, a biológiailag elemeyedt mezősi szélén különösen nagy veszedelem és a gyors pótlás követelményével lép fel most a visszatérés után.

A népesedés állásának magyarázó tényezője a táplálkozás és ezért arról is kell szólanunk e helyen. Szegénységükkel együtt táplálkozásuk is nagyon szegényes. Legfontosabb eledelük a puliszka, amit tejjel, túróval, lekvárral egyaránt fogyasztanak. A bálmos például puliszkalisztból és zsendicéből készített étel. Napjában egyszer esznek meleg ételt. A gyermekek reggelije egy darab kenyér, cukor, vagy gyümölcs, ritkán szalonna. A rossz táplálkozás miatt a gyermekek sápadtak, véznák, arcuk becsett. De így az asszonyok, férfiak is fáradtak. Ezen próbált változtatni a lelkész: Kerestely József és Nagy Ödön, oly módon, hogy a két szomszéd falu, Mezőpanit és Székelykövesd módosabb híveitől tejet és gabonát gyűjtöttek össze. A helyi kántorlévita felesége aztán a téli hónapokon minden reggel egy csupor tejet és egy szelet kenyeret oszt szét a gyermekek között. Eleinte nagy örömmel jártak a gyermekek a konyhára, de később beleuntak és a tej a kántorlévita nyakára savanyodott.

A lakás, mint az ember otthona, ugyancsak nagyon fontos tényező. Sajnos e tekintetben is sok a követelnivaló. Lepadlózott ház a faluban: a tanítói lakás, a kereskedő lakása és a földbirtokos „udvara”. A házakat az emberek maguk építik egymást kiegészítve, kalákában. Természetesen ennek következtében nélkülözik azok a célszerűséget és az egészséges házberendezés feltételeit. A házak alacsonyak, ablakaik kicsinyek.

„A szegény harczói kicsiny egyház” szegénysége és elcsétsége rányomja a maga elhomályosító belyegét a művelődésbeli állapotra is. Mint fentebb már

láttuk, 1862-ben már arról panaszkodnak a hívek, hogy „gyermekck oláh dászkelhoz járván, idővel eloláhosodnak...” Azóta csaknem száz esztendő telt el és a hívek helyzete nem változott meg. A liberalizmusban vitézkötéseskedő millennizmus nem hallgatta meg az asszimilálódás for-gatagába került magyar falvak kérését. S aztán jött az impérium-változás, amikor megszűnt probléma lenni, hogy a „dászkelhoz” járjanak-e a magyar gyermekek, vagy nem. Eleinte úgy próbáltak segíteni, hogy a 3 km-re lévő Székelykövesdre járaták gyermekeiket: De ez „séreelmes” volt az állami pedagógiára nézve és attól kezdve a román állami iskolában tanulták a betűvetés tudományát a magyar gyermekek. Az állam eleinte megtartotta vállalt kötelezettségét és „magyar szekciót” létesített, de ez is megszűnt lassan, ahogy megfakultak a gyulafehérvári határozmányok és attól kezdve iskolában nem tanulhatt magyar írást és olvasást a gyermek. Ekkor összefogtak a magyarok és iskolát építettek, amit azonban betiltott a román hatóság, s így nem maradt más hátra, mint az egyház kebelén belül pótolni a hiányt. Télen át a kántorlévita használja fel a vallásórákat arra, hogy a bibliai történetek olvasása kapcsán belelopja a gyermekek fejébe a magyar olvasás titkát. Nyáron pedig (1935-től) a kolozsvári teológiai hallgatók mentek le, mint szórványgondozók az ilyen ekléziákba, s pótolták azt, amit csak lehetett. 1937 nyarán e sorok írója töltött el két hónapot Harcón, s az írásgyakoroltatás alkalmával volt alkalma tapasztalni, mint pusztul a magyar kultúra az ilyen „végeken”. Az alábbi dolgozatot egy V. osztályt elvégzett leányka írta. Úgy írom le, ahogy ő írta, tele hibával:

Ki Rándulás.

Mi gyermekek voltunk a hegymeget és ot jacotunk ugraltunk Gergely Gáspár és Keresztesi János versenyesztek fel ötcor énekeltünk meséltünk és imatkosztunk és egy fara akasztottuk egy írast it jartak Harcai gyermekek 1937-be Julius 24 és el indultunk haza fél hetkor és a hegytetőn le ültünk és eneketünk és nagyon iol tölt az délután.

Ugyanczt a kirándulást egy hasonló korú fiú, Gergely Gáspár, aki a falu esze, így írta le:

„És sorba álltunk s mentünk ott ki felé énekelve a hegyen. És énekeltünk két három éneket. És akkor aszt monta a tiszteletes ur, hogy ne énekeljünk. Mert kifelé nem lehet énekelni. És mind mentünk ameddig bi értünk az erdőbe. És azt mondta a tiszteles úr hogy fogjuk középre akicsiket. És én Gergely Gáspár és Keresztesi János hátul maradtunk és úgy mentünk befelé. És mikor oda értünk látunk egy nagy árnyékot és leültünk oda. És azt mondta nekünk, hogy ne igyék egyikse 5 percig mert betegek lesztek és énekeltünk egész fél hat óráig, s akkor etünk a tiszteletes ur is adot egy darabb kenyeret és Mago Iluska is adot egy

darabot és Keresztesi Gize-lla adot egy uborkát. És úgy én es etem. És akkor esmént énekeltünk azután neki foktunk Gergely Gáspár versenyezni és mind aketen écere értünk oda. És azután jácootunk minden félét és ott ültünk fél nyóc óráig és akkor jötünk hazafelé énekelve. S a hegy tetein meg nyugutunk oztán egész hazáig énekeltük és afaluba köszöntünk jó écakát agyon Isten!"

Az első dolgozat írója a lányok között az első tanuló, a másodiké pedig a falu esze, aki a román iskola vizsgáin is, mint első növendék koszorút kapott a homlokára. A magyar tanítók vállára óriási feladat nehezedik, mert pótolni kell az elmulasztottakat. És nemcsak az iskolában, de azon kívül is, hogy az utolsó húsz év alatt felnőtt nemzedék, melynek tagjai ma már a falu vezetői lesznek, kipótolhassák mindazt, amit húsz év alatt nem pótolhattak, illetve meg sem tanulhattak. Az iskolán kívüli népművelésnek a visszacsatolt részeken, különösen azokban a falvakban, ahol magyar iskola nem működhetett, a felnőttek rendszeresített és kötelezővé tett iskolájává kell lenni. Tanulni szeretnek: a lelkeszi jelentésekből kitűnik, hogy minden kezükbe kerülő írást elolvasnak. De ugyanakkor arról is panaszkodnak ezek a jelentések, hogy nincs könyvtár, nincs elég ujság a faluban. 1936-ban egy kis könyvtárat kaptak, amit azóta olvasnak. A könyvtárban 30 kötet van, ami most már bővítésre szorulna.

Tanulmánygyásukat jellemzi, hogy a már említett szórványgondozókat nagy szeretettel és megértéssel fogadták, s a gyermekek büszkén írták fel arra az írkára, amit II. Carol király képe díszített, a nevük alá: „magyar iskolás...” É nagy szegénységükben is gazdagon ellátták a szórványgondozót, aki, mint én is esős napon, tehénszekérrel érkezik hozzájuk, más alkalmatosság híjján.

Marosszéknek ez az idegenekkel teli Mezőségre benyúló faluja, mely sok elpusztult és régen beolvadt falu szomszédságában él, ma még megmenthető. A magyarság, melynek tagjai 2—5 holdig terjedő kis földjükön gazdálkodnak, asszimilálódása előtt várja a kulturális és gazdasági megerősítést. A régi vádaskodó irat intelem a mi számunkra is: sok sebet be kell kötözni, s „maradékink nem fogják porainkat azzal vádolni, amivel mi most kénytelenek vagyunk...”

Kis pont Harcó a nagy országban, de egész Erdély élete tükröződik benne.

Magyar Szemle, (Budapest), 142. április, 196—202. oldal.

ILLYÉS GYULA

NAPLÓJEGYZET

Marosvásárhely is egy szánkócsengés. Este a kis halomról szétekintek: a hóhullásban egy torony kivilágított óralapja fénylik, mint egy ráadásold. Dombon állok, egyvonalban a kis holddal, szinte karnyújtásnyira tőle. Most indulok le, a városból még semmit sem láttam. Olyan érzés lep meg, mintha a gyermekkor valamelyik esztendejének boldog völgyébe indulnék. Hát ennek a városnak meg mi a titka? Arcmardosó hidegben lépegetünk Áronnal, óriási kucsmánkat majdnem az orrig lehúzza. Boldog ő is, a járása mutatja. Minck örül? Tudom, hogy hasztalan kérdezném. Az utókor, remélem, nem fogja érteni ezt a mondatot, nem lesz újdonság már neki ez az érzelem, hanem megszokott lesz: megyünk és örülünk Erdélynek, mintha személyes tulajdonunk volna.

1942

Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Szépirodalmi Könyvtáradó, Budapest, 1986., 220. oldal

ERDÉLYBEN

(részlet)

A Teleki könyvtárról Kazinczy Erdélyi leveleiben olvastam először. Azóta vágytam Vásárhelyre. Később Kosztolányi mesélt róla, széttárt karokkal, mint-ha egyik versét mondaná.

A téka fehérre meszelt, emeletes csarnok, közepén a karzatról az alapító arcképe függ. Negyven ezer kötetes, megkövült gyűjtemény, mivel a gyűjtés az alapító halálával megszakadt. Ez is magános erőfeszítés volt, mint a legtöbb erdélyi hőstett. Gulyás Károly, ennek a könyvtárnak nem is őre, hanem valóságos Szent Pétere, lesiet az emeletről. Úgy beszél az alapítóról, mint a gazdájáról, az ember azt hinné, hogy éppen csak fölutazott Pestre.

Egyszer meg kellene írni egy gyűjtés regényét. Sajnálom, hogy Léo Larguier, a kedves francia kismester s aprógyűjtő sohase gondolt erre. A könyv tudja, hogy nemes vad, országokon át csalja az üldözött. Teleki Sámuel bűvészként vadász volt s a jelek szerint a szerencse tündéreiével szövetkezett. Dühöng a francia forradalom. És ugyan mit kutatnak a kopói a tűzvészben? Bajbajutott rokont, koronaékszereket, diplomáciai iratokat? A kopók egy ottomán történelem után szaglászhatnak. II. József fölloszlatja a zárdákat, Teleki emberei a helyszínre sietnek. Nem mint ellenőrzők, hanem mint vevők. Telekit a fölloszlatásból csak az érdekli, hogy teljes legyen az egyházatyák sorozata. Valahol Bazelben vagy Utrechtben veszi az első könyvet. Visszafelé már ládákkal kel át a Rajnán. A hivatal később Bécsbe szólítja. Egy rézmetszet tágas könyvtárszobában ábrázolja, a falakat könyvek bélelik. Itt születik a gondolata, hogy könyvtárt alapít Marosvásárhelyen. Járnak a szekerek Bécsből Erdélybe, a kancellár két államügy közt a magyarázatos jegyzéket szerkeszti. Egy négykötetes könyvtárkatalógus a főműve! Nem volnék erdélyi ember, ha nem irigyelném érte. Megelőzött kedvenc öregkori tervemben. Mire a kincs után mehetett volna, meglepte a tehetetlen vénség. Sohase látta a művét.

A régi emberek olyan vastag falból épültek, mint a régi házak. Többet bírtak. Teleki Sámuel erdélyi kancellár volt, tehát az akkori viszonyok közt is elfoglalt ember. Ekkora méltóság az ifjúkori tudós álmok legjobb temetője. De a kancellár a Szent István-rend nagykeresztjével is félig vándordíák marad, leveleiben

folytatja a fiatalkori tanulmányutát, Bernoullivel tovább levelez geometriáról, összehasonlítja a klasszikusok különböző kiadásait, följegyzí az eltéréseket, este szegény erdélyi diákok állítanak be hozzá, együtt olvassák a latinokat. Boldog idő, amikor az államférfiak nem érték be éjjelenként húsz-harminc oldal altató detektívregénnyel! A világ azóta romlott el, amióta minden idejüket fölálodozzák a közügynek. Több Horatius s kevesebb buzgalom jobb volna.

A könyvtáros látta a késői vetélytársat is: Apponyi Sándort, ámuldozva és irigykedve, hogy a kancellár fatengelyen olyan kincsekhez jutott, amiket ő nemzetközi távirattal és telefonnal sem ért el. És jött a többi: Gárdonyi pipázott, Móra mesélgetett, Kosztolányi parázsló ajakkal lobogott: „ezek bútorok, az enyéme csak könyvek!” Mindenki a maga erkölce szerint.

Kinyitom az egyik földszinti ablakot. A dáiák még csöpögnek. Csöpög a közeli almafa is. Az ég már tisztul, vörös fény hull a kertre. Igazi erdélyi kert, sötét és piros. Az almák közt a levelek is kipirulnak, a kert ég, rázza magáról az esőt. Eszembe jut a balatoni est, a térkép, a lámpafény, a látomás. Igen, hazatértek az almafák.

Besötétedik, mire a kollégiumba érek. Itt van a Bolyai-múzeum. A vizálykodó apa és fiú összeköltözött a temetőben s a halhatatlanságban. Egy bernakulumban megmutatják a két koponyát, a Farkasé sértetlen, a Jánoséból csak töredék maradt. Romlandóbb test volt, de nagyobb géniusz. (A kettő közt talán van is valmami összefüggés.) Farkas elégette a verseit, csak a hamu maradt meg. Bevallom, hogy nem szeretem a kiadatlan szerzőket. Az én eszményem Páriz-Pápai, aki művét a jóleső lustaságon s a pártfogók és kiadók fukarságán keresztülhajtva megtermi nehéz gyümölcsét. De kísérom, Kováts Benedek föllapoz egy kiadatlan kéziratot s kedves megszégyenítésül olvassa:

„Most fájdalom! a dolog ott áll: hogy a Magyar ellen az Oláh, Szász, Rác, Horvát, tán az összes Osztrák Hadsereg, s Birodalom minden más része ellenszenvű; kívül pedig az Orosz, Porosz a még csak képzeleti vagy imaginarium Német Birodalom, legalább némely más tetemes részei, a tetőtől talpig kalmár érzelmű, balgatagul rövidlátólag kenyérféltő, irigy s az eget is csak aljas vastag anyagi érdekből vizsgáló lelketlen kő vagy faszobor szellemű, fagyásmérő, büszke Angol, sőt minden szabadságszeretet s pártolás mellett még a részszerént vagy némileg rokonszármazású és nyelvért román érzelmű, inkább az Oláh, mint a Magyarhoz szító, s azért inkább egy Román-Dák vagy Dák-Román Ország felállítását, mint Magyarország megszilárdítását pártoló Frank is, végre az ellenük némi s bármi föltételek alatt is ígért hadisegítségért, tán még az Olasz is s az ellenszenvű Török is rendre inkább ellenségnek, mint pártfogónak nézhetendő, úgy: hogy a mintegy hét milliónyi Magyar a Európát lakó mintegy kétszáznegyven millió ember közt csaknem elhagyatva, önmagára támaszkodhatik, s Isten után jó észbe és szerényebb módba vetheti megmaradása reményét.” Hát igen. Egész jó író ez a nyugalmazott mérnök-kapitány.

A kollégium könyvtárában még megvan a zászló, amely alatt az elűzött sárospataki iskola Gyulafchérváron át Vásárhelyre bujdosott. „Bújt az üldözött, s felé kard nyúl barlangjába, szertenézett s nem lelé honját a hazában.” Ez a félelmes rímpár egy darab magyar iskolatörténet is. Itt vannak a bujdosó könyvek is, Pósházi professzor könyvtára vagy legalábbis, ami megmaradt belőle. A kollégiumi könyvtárt koldus tanárok, s koldus diákok gyűjtötték, néha a mindennapi falat árán. Megérte, Örülj Erdély, mosolyogj a pöröly alatt! Megtartott téged az Iskola s a Könyv.

Cs. Szabó László: Erdélyben. Nyugat Kiadó, Budapest, 1940., 106—110. oldal

HAMU ÉS LÉLEK

Az érkezést követő órákban városokat nemcsak földrajzi helyzetük, és építészeti vagy gazdasági jellegük szerint érzékel az utas. Minden városnak van valamilyen csalhatatlan ismertető jele és sajátága, amiről nem ad hírt az útikönyv. Egyik arról híres, hogy jókedvű, másiknak levegőjén érzik, hogy itt szeretnek politizálni, harmadiknak a könyvtárnál és templomnál híresebb jellegzetessége, hogy kitűnő füstöltoldalt lehet itt kapni. Marosvásárhelyen az utast más érdekli. Főtere után alföldies, környéke szerint felvidékies. De ami jellemzi, hogy

Vásárhelynek lelke van

s ez a lélek sugárzik. Egyszer meg kellene már írni azt a másik várostörténetet, mely nem flekkenekben, kulturpalotákban, csatornázásban és török hódolt-ságkori emlékekben gondolkozik, hanem egyszerűen elmondja, mi az, ami végzetesen és jellemzően meghatároz egy városfalak között tömörült emberi közösséget a világban? Mert a város kezdetben mindig lelki szükségesség volt: a nomádok összegyűltek egy téren, az agorán, vagy forumon, hogy megbeszéljék az emberi közösség időszerű ügyeit, s a tér körül felépült az időben a város. Városok mindig valamilyen emberi vitaanyag körül épülnek fel, itt is, mint mindenhol és mindenben, aminek köze van az emberhez: kezdetben volt az Ige.

Ez a színmagyar város közel félszázezer lakosával, szenvedélyesen szeret olvasni és gondolkozni. Nem véletlen, hogy a megszállás évtizedeiben ez a város volt a magyar irodalom fellegvára. Nem véletlen az sem, hogy a Bemády polgármester által nagy lelkesedéssel, vitatható szépségű és helyességű, de nemes széndáku magyar stílussal épült városházában van a legnagyobb magyar vidéki könyvtárak egyike. Nem véletlen, hogy ennek a városnak legfőbb nevezetessége nem más, mint egy könyvtárépület, a Teleki-téka. Nem véletlen, hogy a városnak voltak kitűnő festői, van két Paál László-képe, voltak és vannak országos értékű írói, nem véletlen, hogy Bolyai Farkas itt élt, tanított. S természetesen nem véletlen az sem, hogy az első ismerős, akit ismeretlenül is megismerünk reggeli közben Marosvásárhelyen, egy író: Molter Károly. Ebben a pillanatban természetesen már el is vesztette: az utas szabad akaratát: Molter

karonfog, s könyörtelenül terel könyvtárak, múzeum és más szellemi látnivalók felé.

A város, minden időszerű gondja közepette, eleven, jókedvű. Szászrégen ide harminc kilométer, arrafelé kezdődik a szeretfalvi autobusz-kálvária, s ez most már tart is mindaddig, míg a dédai vonal elkészül, s ezt a nagy magyar szellemi és gazdasági központot közvetlen vasuti kocsik vissza nem kapcsolják Magyarországra szellemi és gazdasági vérkeringésébe. Addig segítenek magukon, ahogy tudnak: körvastútal, autóbuszokkal, sok ügyel-bajjal, s rengeteg leleményességgel. A Maros-völgye termő és gazdag: a város piaca reggel keletiesen színes és dúsan megrakott. A vendéglőben kitűnő flekkent sütnék ma is, hozzá tűrhető környékbeli bort mérnek. Teke körül láttam az ideúton nagyon biztató külsejű szőlőskerteket. A város egyfajta autarkióban él, s ennek — mint a konfliskocsis bizalmasan mondotta — megvan a jó oldala is: nem hoznak sokat ide, de nem is vihetnek el sokat innen. Az idegenjárás e nyáron rendkívüli volt. Az embereket nem riasztotta a szászrégeni közelharc az autóbuszok körül, a szállodák a nyári hetekben mindig foglaltak, a Teleki-tékát ezrek és ezrek látogatták. A városkép széles, nyugalmas. A román időt csak a Bodor Péter ezermester híres kútjának helyére épített román székesegyház hirdeti. Molter természetesen nem kegyelmez, meg kell nézni Kőrösfői Kriesch Aladár festményeit, a városi kultúrház előcsarnokában, az üvegeképeket és az orgonát is. A csizmadia-székházat kegyesen elengedi. Úgy mozog itt, sokszázéves városi emlékek között, mint a számtartó a birtokon. A dombos utcán át, ahol lakik, felvisz a Gecse Dániel utcába, ahol minden együtt van, ami ennek a városnak lelkét jelenti: a téka, a Bolyai-múzeum, a kollégiumban, a közelben a ház, ahol II. Rákóczi Ferencet beiktatták a fejedelmi székbe. Most már szigorús és rendelkezik: először a Teleki-tékába megyünk. Egy hölgy fogad, a könyvtáros katona, az épületet már kezdik tatarozni, nem olyan hulladozó és düledező, mint híre után, riadt utazók elbeszélései nyomán vártam. Magyarország

legszebb empire terme

szunnyad ebben az épületben. Szekrénytől szekrényhez járunk, a rácsok mögött az európai műveltség egyik leggazdagabb hagyatékát őrzik. Ez a külön nagyúr, aki Bécsből küldözte kincseit a könyvtárnak, nyolcszázezer forintot költött el tudományos célokra életében, a francia forradalom közepette ritka tartalmú és becses kötésű enciklopédiákra vadászott a gyűjtő szenvedélyével Párizsban és Franciaországban, gondos és részletes levelezéssel építette, vezette ezt a szívéhez nőtt tékát — melyet, úgy hallom, személyesen soha nem tekintett meg — s épített itt a magyar végeken valamit, ami megáll az időben, mint egy végvár. Egy város, melynek legfőbb jellegzetessége és zarándokhelye ez a könyvekkel és ritkaságokkal tömött empire-terem: itt kezdi érteni az ember,

hogy Marosvásárhely nem „ipari gócpont”, hanem különös, elsőrendűen szellemi város. A hölgy egyébként, aki az autodidakta lelkes szakértelmével magyarázta a könyvtár kincseit, vigyáz ez értékekre, mikor a kijáratnál előretessékelem, nőgat, hogy menjek csak én előre, noha — mondotta megnyugtatóan — most már nem eshet meg tolvajlás, mert a könyvtár rácsos szekrényeit kulcsra csukják.

Bolyai Farkas. Molter kulcsot húz elő nadrágzsebéből és felnyitja a református kollégium kapuját. Itthon van, otthonosan megy előre a hosszú folyosón, ahol a Tentamen szerzője élt, viaskodott, háborgott, kíváncsiskodott egy életen át. Kovács professzor megmutatja mindazt, ami e különös életből és emberből megmaradt, s ami felgyült körülötte, kegytárgyban és legendában. Emlékezetből mondja fel Bolyai tréfás-komoly tanító rigmusait, mutogatja tanulmányainak kéziratát, a páncélszekrényből, könyvritkaságok közül kiemeli e meghasonlott, nyugtalan zseni egyik csodálatos politikai távlatokat, történelmi összefüggéseket feltáró emlékiratát, melynek minden szava ma is érvényes, a magyarságra is, Európára is. Ez a lélek ma is lebeg e termekben. A kollégium tanítványai, mint valamilyen titkos szekta felesküdtöttei, összetartanak és életükhosszatt idehúznak; Gagy Samu bácsi a minap dőcögött be ide háromnapos járás messzeségből, rázós szekerén, s elhozta — kilencven éves korában — a kollégiumnak könyvtárát és kéziratait. Ezt a sok hálás, lelkes embert Bolyai szelleme tartja együtt. Megtudom, hogy nemcsak lángeszme volt, hanem kitűnő fogai is voltak, melyeket tudatosan, kora higiéniaját meghaladó szándékossággal ápolt Ezen felül verseket is írt, ezt nem tudtam. De versei rosszak lehetnek, s ő tudta ezt. S ez a szellemi ezermester, a lángész önkritikájával, idejében elégette verseit, s egy magafaragta fa-pohárban gyűjtötte össze az elhamvadt szellemi zsöngék porait. A kehelyre, latinul, ezt írta:

**"Ha valami nem éri el a tökéletest:
hamuvá esik"**

s ezt szívleljük meg, költők és matematikusok.

Molter lakásában, mint mindenütt Marosvásárhelyen, földgázzal fűtenek, ezt csak úgy mondom, hadd irigyeljük őket. Este egy székely kocsis visz a vártemplomhoz, ahol új freskót fedeztek fel a napokban, s a környező dombok villanegyede felé, ahol féligkész, sebtiben félbehagyott román hivatalnok-villák hosszú sora állong. Egyik a sziguranca főnökéé volt, a kocsis székely nyugalmommal mutat az ostorvéggel az épület felé, s megjegyzi, hogy ő is adott hozzá ezer leut. A másik villa kétemeletes, félbemaradt, a szemközti gyermekmenhely gondnoka építette, alig néhányesztendő gondnoki működés után, nyilván úgy, hogy minden hónapban félretett valamit a fizetéséből, s aztán gyorsan kétemeletes villát épített, ilyen takarékos ember volt... A villák most üresek. De üres,

ami szomorúbb, a völgyben elterülő gyártelepek nagyrésze is. A románok által sebtiben leszerelt gyárak munkássága még mindig kenyértelen, most kezdik, nagy nehézséggel megindítani az elakadt gépezetet. A városi ócskapiacra apró tárgyakat kínálnak eladásra a munkátlanok. Uram, adj békét, hogy végre építeni kezdjünk!

Alkonyodik, mikor a kocsis a sovány gebével visszaindul a város felé. Bolyai Farkas szava jár az eszemben. Igen, ami nem tökéletes, hamu lesz . . . Aki itt jár, tanulja meg és vésse szívébe ezt.

Pesti Hírlap (Budapest) 1942. szeptember 13., 5. oldal

AZ ELTŰNT MAROSVÁSÁRHELYI SZOBROK

Marosvásárhely, nov. 7. A székely főváros főterének egyéni ízét és otthonos hangulatát szobrai adták meg az első világháború előtt. Minden vásárhelyi lakosnak élénk emlékezetében élnek még ezek a régi jó ismerősök. Levelezőlapokon fennmaradt képeiket sokszor elnézegetjük és sajnós, meg kell elégednünk ezzel az emlékezéssel, mert a felszabadulás óta egyetlen szobrot sem állítottak vissza Marosvásárhely főterére. Valóban a legnagyobb sajnálkozással nézzük Vásárhely főterének régi képét, mert a rajta álló szobrok és a jellegzetes Bodor-kút az egyik legszebb térré varázsolták a székely főváros közepét. Kossuth, Bem, Rákóczi és Petőfi szobrai diszitették a székely főváros főterét.

A szobrokat eltüntették a város román urai, legtöbbjüket teljesen szétrombolták, úgyhogy visszaállításukról szó sem lehet, arról kellene gondoskodnunk, hogy új művészi alkotások kerüljenek helyükbe. A felszabadulás után nyomban fel is vetődött a vásárhelyi szobrok visszaállításának kérdése, de azóta teljesen háttérbe szorult a sok halaszthatatlan tennivaló mögött. Még 1940 novemberében szoborbizottsági értekezletet hívott össze a város akkori katonai közigazgatási parancsnoksága, a város vezető értelmiségeinek bevonásával. Ez az értekezlet számbavette az egykori szobrok sorsát és elhatározta, hogy a Kossuth, Bem és Rákóczi szobrokat visszaállítja eredeti helyükre, a város főterére. Az értekezleten azt is kimondották, hogy Bernády Györgynek, a városépítő polgármesternek emlékét szoborban kívánják megörökíteni. Az eltűnt Bodor-kút sorsát is megtárgyalta az értekezlet és úgy határozott, hogy a Bodor-kútnak a budapesti Margitszigeten lévő mását a fővárostól el-
kéri Marosvásárhely számára.

Kossuth-szoborból román sasok

A közben eltelt két esztendő alatt, mint említettük, nem kerülhetett sor a régi szobrok visszaállítására, vagy új szoborral való helyettesítésére. Ellenben nem lesz érdektelen, ha számot vetünk azzal, milyen sorsra jutottak Marosvásárhely szobrai, meglevő darabjaik hol vannak jelenleg és melyiknek a visszaállításáról lehet szó.

A főtérről ledöntött Kossuth-szobor főtalapzatának darabjai hiányosan és sok helyen kicsorbulva még ma is megvannak és a vásárhelyi városmajor területén hevernek jelenleg is.

A bronz szobor alapját 1936-ban a város akkori román polgármestere a gyártelepen összezúzatta és „értékesítette”. Legnagyobb részét egy Seidler nevű helybeli vasöntőmester vette meg átöntés céljából, de a bronzanyagból ma is a gázgyár telepén van 48 kg, mint törmelék.

A Kossuth-szobor bronz anyagát úgy „értékesítette” a román polgármester, hogy egy részéből román sas-szobrokat öntöttek.

Három darab ilyen román sas-szobor is készült a Kossuth-szoborból, közülök, egy körülbelül 92—95 kg súlyú sas a gázgyár raktárában volt a felszabadulásakor. A másik ugyanilyen súlyú sasszobrot Szabéd községbe vitték, az ottani román hősi emlékmű tetejére, a harmadik sas pedig Dédára került, ugyanilyen pozícióba. Ezeket a hősi román sasokat a város akkori román polgármestere ajándékozta el teljesen jogtalanul ezeknek a községeknek és éppen ezért hivatalos úton való visszaszerzésük sem ütközne akadályba.

A Kossuth-szobrot Köllő Miklós székely szobrász készítette 1898-ban. Eredeti formájában való visszaállítása megvalósíthatatlannak látszik, mivel modellje nem maradt fenn, így csak megközelítőleg hasonló szobor felállításáról lehetne szó. Erre vonatkozólag érdekes megemlíteni két kiváló magyar képzőművész véleményét. 1931-ben ugyanis Marosvásárhely akkori magyar alpolgármestere Budapesten tárgyalt a kultuszminisztériumban a Kossuth-szobor esetleges Magyarországra való kiszállítása ügyében. A Kossuth-szobor akkor nagyjában még ép volt, habár a ledöntés folytán súlyosan megrongálódott. Az államtitkári szobában azonban úgy vélekedett Sidló Ferenc szobrászművész és Petrovich Elek képzőművészeti múzeumi igazgató, hogy a Köllő-féle szobor nem alkalmas arra, hogy bár kijavitva is újra felállítsák, mert művészi értéke nem kimagasló.

Jelenleg tehát az egykori Kossuth-szobornak 830 kg-nyi súlyú igen értékes bronzanyaga van meg és ha már az eredeti szobor semmiképpen sem állítható vissza, ennek az anyagnak és a meglévő talpköveknek felhasználásával új Kossuth-szobrot kellene készíttetni valamelyik magyar művésszel.

A Rákóczi-szobornak nyoma veszett

Nem kevésbé tragikus sors érte a Rákóczi szobrát is. A csoportozat bronz mellszobrának teljesen nyoma veszett. A kőtalapzat azonban, amelyen egy kuruc vitéz alakja is ki volt faragva, ma is megvan összetört darabokban a városmajor területén. A Rákóczi-szobrot Székely Károly készítette annakidején, de mivel ennek a felállításáról sem lehet szó, talán a még élő Székelyt kell megbízni, hogy értékes művészi alkotását újra elkészítse.

Petőfi nemcsak a harctéren, de Vásárhelyen is eltűnt

A Petőfi-szobor az előbbiekhöz hasonló sorsra jutott. A rajta levő bronz dombormű, Kallós Ede szobrászművész alkotása teljesen eltűnt. A magyaros stílusú talapzat kődarabjai hiányosan megvannak és a többi szoborroncsok között a városmajorban hevernek. Érdekes megemlíteni, hogy az emlékmű tetejére a városi tanács 1913-ban egy Turul madár elhelyezését tervezte. A szobrot ki is öntötték bronzból Budapesten és az árának egyrészét kifizették, de a közbejött világháború megakadályozta a terv kivitelét és a Turul-madár elhelyezésére sem került sor. A Petőfi-emlékműnek sem domborműve, sem talapzata nem volt olyan művészi értékű, hogy eredeti alakjában való visszaállításához feltétlenül ragaszkodni kellett volna. Ezért a szoborbizottság is lemondott arról, hogy újra való felállítását javasolja és azon az állásponton volt, hogy teljesen új Petőfi-szobor felállítása volna szükséges.

A Bem-szoborból csak a talapzat kövei maradtak meg

Nemrégén részletesen beszámoltunk arról, hogy a híres marosvásárhelyi Bem-szobor miképpen tűnt el a román ajándékozási „jóindulat” útvesztőiben. Bem apró szobra Huszár Adolf kitűnő alkotása volt és 1880-ban állították fel Vásárhely főterén. A románok a szobrot megrongált állapotban szállították el 1928-ban Marosvásárhelyről azzal az ürüggyel, hogy a varsói követséghez küldik. A bronz szobornak nyoma veszett, de talapzatának kövei, melyek az igen értékes ditroit nevű gránitkőből készültek, nagyrésztben ma is megvannak a városmajor területén és méghozzá teljesen sértetlen állapotban.

A szobrok visszahelyezése azt is megkövetelné, hogy a főteret átalakítsák némileg, a tér jelenlegi aszfaltmezőit meg kellene változtatni. És főleg alapos megfontolást igényel az esztétikai szempontból is alaposan kifogásolható görögkeleti katedrális, amely a tér beosztását és hangulatát teljesen elrontotta. Miatta a Kossuth-szobor alig volna visszaállítható a régi helyére. Ugyanígy hely nélkül maradt a híres Bodor-kút, még akkor is, ha valamiképpen újra felállítanák. Erről azonban egyelőre aligha lehet szó, mert az eredeti elpusztult és a geryeszegi Teleki Miklós gróf birtokában lévő megmaradt részei használhatatlanok. Az eredeti tervrajza után készült Margit-szigeti másolatot pedig az országos közmunkatanács költségén építették és Budapest nem válik meg tőle. Esetleg erről a másolatról készíthetne Vásárhely egy újabb másolatot...

A huszonkétéves kisebbségi sors még keményebben megviselte szobrainkat, mint az élő embereket. Bronzból és kőből voltak, mégis elmorzsolta a történelem szekere, nem bírták ki ez ellenséges nehéz időket. A vásárhelyi magyarság azonban feltámadt és hisszük, hogy nagyjaink szobrai is megelevenednek

egyszer poraikból. Hogy fennen hirdessék, amit most néma hallgatásukkal
vésnek szívünkbe.

Székely Szó (Marosvásárhely), 1942. november 8., 5. oldal

MAROSVÁSÁRHELYI VÁLTOZÁSOK

KÉTSZÁZ ÉV KÜZDELME MAROS- VÁSÁRHELYEN AZ ÁLLANDÓ SZÍNHÁZÉRT

Az Igaz Szó sorozatos irodalmi estjei a siker jegyében indultak meg. Nincs miért kételkednünk abban, hogy a siker továbbra is hű marad az okos kezdeményezéshez. Marosvásárhelyen vagyunk és e város hagyományai közé tartozik közönségének szomjas érdeklődése a művelődés új és még újabb eredményei iránt. A valóságra tapintott rá a folyóirat főszerkesztője múltkori bevezetőjében: Nemcsak a jelen lelkesedésre gyűjtő, izgalmas feladatai adnak szárnyakat az író, a költő, a bíráló és az előadó művész alkotó munkájának. Irodalmunk és színházkultúránk Marosvásárhelyhez fűződő gazdag hagyományának harcos tapasztalatai ugyancsak kötelező és ösztönző erővel hatnak előadókra és közönségükre egyaránt.

A flekkenvárosnak csúfolt Marosvásárhely a múltban is dicsekedhetett egy olyan közönségréteggel, mely minden haladó, művészi értékű megmozdulásból igyekezett kivenni a részét. Az Állami Székely Színház a megmondhatója, hogy napjaink kedvezőbb feltételei között milyen hatalmas arányokban duzzadt fel az a közönségréteg, mely annak idején egy „sötét világ szívet, lelket, teste t öltő vidéki maradiságával szemben” szárnyakat adott olyan előadások szereplőinek, amelyek az eszmei-művészi egység erejével az átlag fölé emelkedtek.

Az igényes közönségnek nem lehet, és a múltban sem lehetett művészet címén mindenféle szecskát beadni. Ha egy rövid pillantással végigtekintünk Marosvásárhelynek az állandó színházért folytatott, közel kétszázévesztendős küzdelmein, szembeötlően bebizonyul, hogy a város közönségének jobbjában periódusonként olyankor ébredt fel az állandó színház létesítése iránti vágy, mikor alkalmilag idevetődött jó színtársulatok, jó előadásokkal, értékes műsorral rászolgáltak a megelégedésre és távozásuk fájdalmas hiányérzetet hagyott maga után. Azonban —fájdalom — számra és tehetőségre a legjobbak kevesen voltak ahhoz, hogy az igazán jó színtársulatok rendszerint rá ne fizettek volna itteni működésükre.

Közel kétszáz évről beszélünk, mert sok felderítetlen pont van még e város színházi életének múltjában. Olvasunk a forrásokban 1770 előtti kollégiumi

előadásokról — évente négyről — amelyeknek műsora ismeretlen, pedig mai szemmel nagyon érdekes lehetett. Fogarasi Sámuel öreg pócshalvi esperes feljegyzi, hogy „...régén a kollégymbeli komédiákban kiszatírázták, csúfolták az udvarokat, tanácsokat, de még a királyi táblát is.” Ezért 1780 táján betiltották a komédiázást.

Vajon miért éppen 1780 „táján” eszmélt rá az osztrák önkényuralom helyi képviselője, hogy a kollégiumbeli „kiszatírázások” túrhetetlenek?

Az elnyomó hatalom úgy megérzi olykor a veszére törő „bajt”, mint macska az esőt. 1780 táján rázta le a gyarmatok közül elsőnek, Észak-Amerika az angol jármot és szervezte meg Washington György vezetésével a független szövetséges demokratikus köztársaságot. 1780 táján terjedtek el nálunk is mind jobban a francia voltaireánusok és enciklopedisták forradalmat előkészítő tanításai. Bessenyei György kezdetleges vígjátékai — ha netán azokat adták volna kortársai, a vásárhelyi diákok, — az ókori királyokat épp úgy „kiszatírázták”, mint a maradi nagy- és kisurakat és nemkevésbé a gazdag serfőzőnéket. Vásárhelyt azonban bizonyára akkor sem kellett a szomszédba menni egy kis borsért, paprikáért, vagy vitriolba mártott „tüskéért”.

Az országos jellegű kolozsvári színház elindítására, mint tudjuk, a vásárhelyi Aranka György javaslata és az 1792-es rendi országgyűlés határozata adott jogi alapot és ösztönzést. Ekkor már a francia forradalom szellői lengedeztek, s a főúri vezető-réteg elérkezettnek látta az időt, hogy az anyanyelvért folyó harcban a nemzeti színjátszás mellé álljon. Az ő kezükön volt a vagyon — Maros-Tordában még e század elején 27 családnak volt kétezer holdon felüli birtoka — és Móricz Zsigmond szerint a magyarok még köztársaságot sem tudtak gróf nélkül csinálni. Így a színházügy élén mind Kolozsvárott, mind Marosvásárhelyen egy-egy háromtagú, színügyi bizottság (Teátrális Comissio) állott, jobbra főrangúakból. Ez a két bizottság hol egymással vetélkedve önállósítani akarta magát és városa színházát, hol egymás kezére játszva és a két város adottságaival reálisan számolva, azon igyekezett, hogy egyetlen, de jól szervezett együttesel mindkét város igényeit kielégítse.

Wesselényi a kolozsvári bizottság élén kezdetben hiúsági kérdést csinált abból, hogy a kolozsvári társulat magyarországi városokat „részteltesen ezen Institutum hasznaiban.” Sok bukdácsolás és kudarc után csak az alapítást követő tizenegyedik évben ismerték fel a kézenfekvő valóságot, hogy Kolozsvár és Marosvásárhely egymást természetesen kiegészítő két művelődési központ. Kettőjüknek együtt alig volt több húszezer lakosánál. Valamirevaló társulat fenntartását egész évben át külön-külön egyikük sem bírta el és Kolozsvárott a rangra és módra jelentősebb közönségért még a német társulatokat részesítette előnyben. 1803-tól kezdve aztán 1809-ig, évente május derekától július derekáig, Marosvásárhely úgy szerepelt, mint a kolozsvári színház nyári testvérrállomása és sem az együttesnek, sem a városnak nem volt oka megbánni ezt a

beosztást. A város tanácsa ugyan szerénykedett, mikor Wesselényi átiratára „ezen Város Polgárjait közönségesen szólva gyenge tehetségűeknek” vallotta, mert huszonnégy iparos céhe és egy „szántó céhe” mellett jelentős értelmiséggel rendelkezett! (Királyi tábla ötven kancellistával, jogakadémia, a kollégium mellett teológia és tanárképző kat. gimnázium és számos közhivatal székhelye volt.) Vásáros hely lévén, kiterjedt kereskedő társadalma időnként sok vidéki vásárlót vonzott és a környékbeli birtokosság is kitett magáért olykor, hogy megmutassa Kolozsvár „központi” főrangú társaságának: őket sem a gölya költötte.

„Nevelés formálja az embert”: ez volt az első vásárhelyi évad megnyitó előadása, mely címében hordja a társulatot igazgató Kótsi-Patkó Jánosnak ama törekvését, hogy a színházat a felnőttek iskolájává tegye. Mellette Jantsó Pált, első nagy komikusunkat és a pesti együttesből Kolozsvárra szegődött Láng Ádám Jánost kell kiemelnünk. A magyar színjátszás két nagy úttörő művésznőjének, Kántorné Engelhart Annának és Déryné Széppataky Róának színpadi előkészítését neki köszönhetjük.

*

A napóleoni háborúk korában vagyunk. 1809-ben a balul sikerült nemesi felkelés miatt a kolozsvári társulat kinnrekedt Debrecenben. Katonafogdosásnak, hadi vezérparancsok sorozata szakadt országosan a lakosságra. Wesselényi halálával a kolozsvári társulat viszontagságos küzdelmeken megy keresztül, 1812-ben fel is oszlik. Hiába jönne megerősödni Marosvásárhelyre, itt a császári katonaság zabraktárt csinált a deszkaszínházból s 1814-ig megakadályozta „egy rüdeg német” őrmester, hogy eredeti rendeltetésének átadható legyen. Hat évi szünet után aztán Marosvásárhelyt az a „szerencse” éri, hogy 1815. május 10-től 1819. április 10-ig első ízben „állandó” színházhoz jut.

A kolozsvári együttes, újra köztársasággá szervezkedve, anyavárosában hajlék nélkül maradt és nyáron a kitatarozott zabraktárban, télen Teleki Sámuel főtéri szegletházában ütötte fel sátorfáját. Id. Székely József és az akkor már jónevű Pergő Celesztin vezetése alatt már a második színésznemzedék, az ifjú Székely és az ifjú Láng is jelentkezik ebben az együttesben. Köztük van az öreg Székely ifjú felesége, Ungár Anikó, ki itt fejlődött nagy színésznővé, a közönség kedvencévé. Erről az Ungár Anikóról írta Déryné, hogy olyan szép volt: Miskolcon csak ránézett egy első sorban ülő ifjúra és az ifjú elájult. Végül előkerült a nagyszerű Jantsó Pál, aki négy évre visszahúzódott a színpadtól és kasznári minőségben a kaszásokra ügyelt fel valamelyik földesúr birtokán.

Teljes évadokat ez a társaság sem tudott kihúzni Vásárhelyen. Kirándultak rövidebb-hosszabb vendéglátókra Tordára s más kisebb városokba. Szerzőt, illetve fordítót is avattak működésük második évében. Péterfi Károly lefordította Lessing Miss Sarah Sampsonját és Kotzebue Octaviáját. Lessing darabját

Wesselényi fordításában már játszott a együttes, Octaviát azonban előadták, és éveken át műsoron tartották.

Most Kolozsvár kezdte érezni a magyar társulat hiányát. Az állandó színház építkezése is erőteljesebb lendületet vett. Nagy Lázár, a Színügyi Bizottság kinevezett admisztrátora, erős társulatot szervez részben a Székely-Pergő Celesztin-féle együttes tagjaiból. Vásárhelyt 1821-ben még lejátszottak egy csonka idényt s március 13-án nyitottak Kolozsvárott. Nagy Lázár már a következő évben szintén Vásárhelyt veszi igénybe nyári állomásul és olyan „újdonságokat” is előadat, mint Calderon Az élet álom, és Grillparzer Ósanya című darabját. A korra és az egyébként nagyrédmű, de fukar Nagy Lázárra jellemző, hogy később néhány elégtelen, szerződésbontó tagját a marosvásárhelyi tanácstól — nemes ember létükre — mint *szökött cselédeket* kérte ki, hogy tartóztassák le és toloncoltassák vissza őket Kolozsvárra. Vásárhely volt az emberségesebb: nem vállalta a kérés teljesítését.

Meg kell még jegyezni, hogy a játékok 1820 óta a Teleki Sámuel-féle szegletházban, köznyelven az Apolló Szalában folytak, mert a város a deszkaszínházból még Celesztinét kikergette és 1825-ben lóistállóvá alakította át. Igaz, hogy az öreg Székely is átszállította Kolozsvárra a társulattal a deszkaszínház fölöslegessé vált felszerelését.

*

Ha ilyen apró részletekbe belebotlunk, sohasem érünk a végére. Pedig most jön még a java. Az Apollónak az 1824 és 25-ös nyári évadban nagy eseménye volt a kolozsváriak szereplése, Déryné és a szép hangú Pály Elek közreműködésével, aki Bukarestben is fellépett. Akkor hozták ki itt a Ruzitska szerzte első magyar operát, a Béla futását. Déryné prózában is rendkívüli vonzóerőnek bizonyult.

Ettől kezdve a nyári átrándulások megritkultak, a vándor társulatok elszaporodtak. 1827-tel a kolozsvári java erőnk Dérynével kimentek Magyarországra, s Pest, Miskolc, majd Kassára toldott át a magyar színjátszás súlypontja, hogy 1837-tel Budapest ragadja magához a vezetőszerpet. Vásárhely már igényes. Másod-, harmadrangú erőknem ad szívesen szállást s egy jelentkező német direktort kurtán-furcsán elutasít.

1843/44-ben Déryné sógora, Kilényi Dávid, a kolozsvári igazgató és az öregező Déryné is szerepel az Apollóban. egy újonnan feltűnő ifjú csillag, Prielle Kornélia, később hajszál híján Petőfiné, Scribe Egy pohár víz-ében jön, lát és győz. 1844-ben helyi szerzőt avatnak, Székely Ádámot. Mi clav és Banquir című érzékeny játéka sokáig tartotta magát az egykorú színházak műsorán. Hatalmas színészegyenység volt Komáromi Sámuel, aki 1846 januártól májusig játszott az Apollóban társulatával. Műsorából már 1848 forradalmának előszele csap felénk. Vachot Imre időszerű darabját adják: Éljen a honi és védegyleti

ipar. Komáromi volt egyébként a pozsonyi 1848-as diéta színésze is. Társulatának fiataljai ott tüntettek az országgyűlési ifjúsággal. Maga a szabadságharcban esett el.

Önálló vásárhelyi színházról újra az ötvenes évek elején esik szó, mikor Pósa Mihály elsődrendű vándor-társulata történelmi levegőt és hazafias darabokat hozott a Bach-féle önkényuralom által megalázott és megtiport városba. Fegyveres erővel verette szét a Bach-huszár megyei adminisztrátor az Apollóból kiszorult, piacon tapsoló és éljenző tömeget, mely a nyitott ablakokon át hallgatta és élvezte az előadásokat. Az ifjú, de már nagy kedveltségnek örvendő Molnár György ekkor rendeztet meg Kántornéval, a portásnőből alkalmilag színházi jegyárúsfőnővé előléptetett egykori nagy tragikával, búcsúját a színesztől, a Precioza című melodráma női főszerepében.

Itt tartották volna szívesen ezt a kitűnő társulatot, ha közbe nem jön a Makk-féle összeesküvés és a három Vásárhelyt kivégzett vértanú elvesztése gyászba nem borítja az egész várost. Utóbb bálakat is rendeztek az építendő „Magyar Nemzeti Színház” részére, melynek Bécsben elkészített tervrajzát kitették közszemlére „Wittich József úr könyvkereskedésébe”. 1856-ban Gyulai Pál testvérbátyja, Gyulai Ferenc, a nagy színész vezetésével ismét a kolozsvári társulat játszott itt közmegelegedésre, deficittel természetesen. A terv oda módosult, hogy a magyar színjátszás a két városban „egymást segítve állandó-sul”. Prielle Kornália ezúttal nagy tetszés mellett, hosszabb ideig vendégszerepel és ekkor emelteti Kántornénak az ismert „patakkő” sírkövet.

Egyidőre ellanyhul az állandó színházi mozgalom, majd abból az alkalomból lobban ismét lángra, hogy Follinusz János kolozsvári igazgató nagy énekes társulattal kitűnő előadásokat rendez 1862 nyarán az elbai deszkaszínkörben, mely akkor épült. Javarészen az a társulat ez, melyet Havi Dániel 1860-ban Bukarestbe vitt magával nagyszerű vendégjátékokra. A népes együttest az akkor már tizenkétezer meghaladó lakosságszámú város nem tudta eltartani. Valljuk be: nagy operákhoz kevés volt a műértő. Színházépítő Bizottmány alakult, melynek újra mágnások állottak az élére, még ingyen telekrészt is ajánlottak fel az építkezésre. Népszerűségüket azonban ellenforradalmi magatartásuk alaposan megtépázta és az átmenetileg enyhült osztrák elnyomás újrasúlyosodása elaltatta a mozgalmat. A Kolozsvári Közlöny a kiegyezés éveiben megpiszkálja az ügyet, melynek 1874-ben a Marosvásárhelyt megjele-nő Erdély — Tolnai Lajos lapja — nagy fontosságot tulajdonít. A kiegyezést követő négy-öt évben Fehérváry Antal — illetve felesége — vezetésével jó kolozsvári együttes csinál tovább étvágyat az állandó színházhoz. Tagjai sorában akkor ismerkedik meg Vásárhely Szentgyörgyi Istvánnal, Kassai Vidorral és az ifjú Jászai Marival. Műkedvelők nem egyszer rendeznek előadásokat az állandó színház javára, majd Molnár György ajánlja fel egy vendégjátékának tiszteletdíját 1877-ben ugyanerre a célra. A többi néma csend.

Ám az eszme nem halt meg, csak alszik. „Színügy Pártoló Egylet” alakul a nyolcvanas években, melynek „kiváló gondja lesz odahatni, hogy Marosvásárhelyt mentől jobb tagokból álló rendszeres magyar színtársulat működjék.” Vidéki színigazgatók vetélkedni kezdenek, nagy vendégek felvonultatásával igyekeznek a város állandó színházára érdemeket szerezni. Blaha Lujza, Jászai Mari, Küry Klára, Pálmay Ilka sűrűn megfordulnak, mint ünnevelt vendégek. Kolozsvárnak a vasút kiépülése óta Nagyvárad a nyári állomása.

Csóka Sándor, jónevű szabadkai színigazgató 1892-ben Déváról nyílt levélben bizonyos szélhámoskodókról tesz említést, kik a városon népszerűtlenné tették a színészet jó hírét. Egyes lapok 1868 óta firtaták: mi történt a színházalappal? Csóka levele után a Pártoló Egylet hirtelenében telekvásárlási szerződéssel 13.500 forintért telket vásárol a Nagyszentkirály utca 27 szám alatt. Kisebb tételekről kiderült, hogy váltóra kölcsönözték ki a „pártolók” egymás között. „Ha ezen összeg is valami úton felvehető lenne, akkor az egész állandó színház alaptőkéje 1089 frt. 62 kr. lenne.” Más váltókról is szó esik, de mai napig sem tisztázódott, hogy mi lett ezek további sorsa és miért nem épült állandó színház a színházépítésre megvásárolt telken?

Ezentúl hirtelenében már csak személyes emlékekre tudok támaszkodni. A század elején az elnyűhetetlen Szilágyi Dezső volt vissza-visszatérő színigazgatója, aki az úttörő nagy epizodista Szilágyi Pál, az első Tiborc unokája volt. Nyáron játszott rendszerint az Elbában, elég gyöngye társulatokkal.

Utána, de közben is, Nádasi József szabadkai igazgató kapta nyári mellékállomásul Marosvásárhelyt, ki friss rendezésben mozgalmas nagyoperetteket hozott ki az Elbában. Janovics Jenő dr. kolozsvári együttese is átrándult olykor néhány estére egy-egy drámai újdonsággal a Transsylvania báltermébe. Poór Lili érdemes művésznőnk itt játszotta hódító szökeségének teljében, az első világháború küszöbén Knoblauch angol szerző hírneves Faunjában a női főszerepet, míg játéktársa a faun groteszk szerepében Ihász Aladár volt. A város ekkor már 25.000 lakost számlált és úgy tudom, Janovics szintén arra törekedett, hogy állandó nyári állomásul megnyerje.

*

A két világháború között Szabó Pálnak, az újságíróból visszavedlett színésznek sikerült a vásárhelyi állandó színjátszás alapját néhány évre megvetni. A háború és a rákövetkező forradalmi események a tőkés-földesúri érdekszövetségből a földesúri osztály befolyását és tekintélyét erősen megingatták. Infláció volt és színházi konjunktúra volt. Így került előtérbe a másik érdektárs, a monopolista tőke képviselőinek személyében. Fodor Istvánt a vásárhelyi színjátszás hűséges krónikását idézzük itt, ki az „életrevaló” Szabó Slepí — így hívta az egész város — első két évi működését lebecsüli. Szabónak annyi volt a bűne, hogy szakemberként kézbevette az elárvult színházi ügyet, átalakíttatta a

Transsylvania szálló báltermét, kiváló opera-, operett- és drámai együttest szervezett, nagy kórossal, nagy zenekarral, három karmesterrel és tízhónapos színházi évadot húzott ki egyvégtében a városon, amire elődei közül senki sem volt képes. És mert amolyan „tarháló” újságíró is volt, tudta, hogy melyik zseben milyen orvosi műszerrel lehet eret vágni és a túlméretezett társulat pillanatnyi pénzzavaraira így szerzett gyakorta pillantnyi enyhülést.

Fodor Istvánt idézzük hát: „Ez újabb kor színházi krónikáját nem akarjuk ezúttal bővebben ismertetni, mert azóta a magyar színésztől annyiszor megcsömörlött generáció ... ma is él” ... noha ő nagyon sokat tudna mesélni az említett öt-hat esztendő „állandó” marosvásárhelyi színházainak emlékeiből. Lelkesen emlékezik meg egy bankigazgatóról, mint a város „legutolsó és egyben legnagyobb színpártolójáról”. Mi azonban, mindjárt a nagyfokú színpártolás záróakkordját jegyezzük ide Fodor könyvecskéjéből: „A feloszlott színtársulat felszerelése, mint az Agrár-bank kézizálaga, lomtárba került.” Szóbanforgó lelkes színpártoló, tudtunkkal az Agrár-bank vezérigazgatója volt, ki személye és bankja népszerűsítésének érdekében — szemtanúk beszélnek — főpróbák alkalmával nyílt nézőtéren át dobálta a szép pettyes médiákat és trabuccókat, szegény kuli újságíróknak. A primadonna és a pénzeszsák kapcsolatáról pedig tanultunk azóta egyet-mást.

Az egyre gyöngülő együttesektől és az egyre hangosabb családi és kulissza-botrányoktól — nem a magyar színésztől — csömörlött meg a nagyszerű marosvásárhelyi közönség, mely az említett hat esztendő alatt valóban példás áldozatkészséggel sietett az állandó színháznak, a maga színházának segítségére. A „minden idők legnagyobb színpártolója” nyugodtabb vadászmezőkre, Budapestre távozott „utánam a vízözön” jelszóval.

A közönség alaposan megrendített bizalmát azután Fehér Imre és más kisebb vidéki színgazgatók nem tudták többé megerősíteni az állandó vásárhelyi színház csalétkével. Volt ebben a korban olyan időszak is, mikor a városi tanácsnak kilenc választott tagja volt. Ők tudták, hogy a jövő színházában nem Bajadért és Hermelines nőt fognak játszani. Választóikkal egyetemben bizonyára tartogatták érdeklődésüket egy olyan színház számára, mely „Fáklyalángot” gyűjt majd, hogy a forradalmi múlt hagyományával világítson előre a küzdelmesen építő jelenből az emberiség álmát megvalósító jövőbe.

Még csak néhány adat a szemléltető összehasonlítás kedvéért.

A hivatásos színjátszás első, 1803. évi vásárhelyi jelentkezésekor a város 6000 főnyi lélekszáma 1940-ig, csaknem másfél század alatt növekedett 45.000 főre. Az utolsó tíz évben ez a szám ugyancsak jócskán megnövekedett. És a Fáklyaláng két év alatt 100 előadást ért meg, az Üri muri 3—4 év alatt — kétszáznál is többet. A Kispolgárok sikere ugyancsak meghaladja a „pénzeszsák és a primadonna” korszakának legvérmesebb, Hamburgi menyasszonyos, irre-denta mellékízű sikereit.

A város nagykorúvá lett.

Ha a hagyományosan jó és szélességében hatalmasan megnövekedett marosvásárhelyi új közönség kitart egyre növekvő igényessége mellett, állandó színházat többé nem kell féltenie. A színház is harcolni fog minden bizonnyal, hogy ezt az igényességet legjobb eredményeit továbbfejlesztő, egyre tökéletesedő eszmei és művészi egységű előadásokkal elégítse ki, állandó fegyverbarátságban a hazai magyar, román és a testvér kisebbségi színházakkal.

Igaz Szó (Marosvásárhely), 1956. július, 1049—1054. oldal

A SZÉKELY SZÍNHÁZ ÖRÖKSÉGE

„A romániai magyarság első színháza” — ezzel az alcímmel írtam cikket az egykori Székely Színházról, a mai marosvásárhelyi Állami Színház elődjéről ... 1948-ban, két esztendővel a társulat megalakulása után. Rossznéven is vették ezt tőlem sokan a múltjukkal büszkélkedő, régebbi színházak művészei közül. Pedig ez volt az igazság: ama rövid első két év során, mely alatt nem kevesebb mint 70 darabot kellett bemutatnia, hogy az állmosítását megelőző nehéz időszakban létét biztosítsa, a fiatal társulat váratlanul hazai magyar színjátszásunk élére tört, miközben más színházaink többet kérkedtek hagyományaikkal, mint amennyit ezek továbbfejlesztéséért valójában tettek, a vásárhelyi együttes élő, friss, napról napra fejlődő hagyományt teremtett — amelyre csak nosztalgiaival gondolhatunk vissza.

Az 1948 nyarán lezajlott bukaresti bemutatkozás és kolozsvári vendégjáték kirobbanó siker, valóságos diadalút volt. Elsősorban a felejthetetlen Éjjeli menedékhelynek szólt az egyöntetű elismerés, közönség és sajtó osztatlan lelkesedése, az Éjjeli menedékhelynek, ennek a nemcsak akkori három magyar színházunk viszonylatában, de országos mércével mérve is kimagasló előadásnak, amely a fiatal együttesnek országos hírnevet és rangot szerzett. De éppúgy kiérdemelte a társulat az elismerést és hírnevet szerényebb műsordarabjaival, tucatelőadásaival is. Mert a jó színház nemcsak nagyszerű csúcsteljesítményekben ismerhető fel, de legalább annyira művészi munkájának magas átlagszínvonalában is. Többi hazai magyar színházunk is megajándékozott időnként egy-egy kitűnő előadással, de csak a marosvásárhelyi tudta valóra váltani az igazán jó színház csodáját (sajnos, egyetlen magyar színtársulatunk sem tanulta el tőle — s azóta maga is elfejtette): emlékezetes művészi élménnyé tenni átlagelőadásait is, az olyan darabokat, mint a Mélyek a gyökerek és még annyi más, melyeknek különböző praktikus megfontolások elkerülhetetlenül helyet szorítanak minden színház műsorában.

Persze, amikor fennállásának negyedszázados fordulóján visszpillantunk a vásárhelyi színház hős korának ragyogó éveire, főképpen mégis azokra az ormokként kiemelkedő nagy előadásokra emlékezünk, amikkel kitörölhetetlenül beírta magát egész felszabadulás utáni hazai színjátszásunk történetébe. Az Úri murira gondolunk, a Sirályra. A revizorra, az Elveszett levélre, a Fáklya-lángra, a Tanítónőre, a Budai Nagy Antalra, egy sereg példás színészi alakításra:

Szabó Ernő Csörgheő Csulijára, Polezsajev professzorára a Viharos alkonyatban, Kovács György Tartuffe-jére, Tyetyerevjére a Kispolgároknakban, Kossuthjára Illyés Gyula drámájában, Delly Ferenc gorkiji bárójára és móríci ezrede-sére, Kőszegi Margit Vassza Zseleznovájára, Tanai Bella Komisszárnojére, Lizzie-jére Az esőhozó emberben... és oldalakon át sorolhatnám azokat a kivételes színészi teljesítményeket, amelyek külön-külön megannyi tanulmányt érdemelnének.

Bármily kivételes értékű remeklések voltak is ezek az alakítások, mégsem ezekben látom a Székely Színház (ehhez az immár levedlett névhez fűződik a marosvásárhelyi magyar együttes művészi fénykora) legnagyobb érdemét, legértékesebb példamutatását. Többi színházunknak is voltak és vannak kiváló színészei, akiktől rendkívüli alakításokat láthattunk az elmúlt esztendőök folyamán. De csak a vásárhelyi társulattól láttunk hosszú éveken keresztül mindig töretlen együttesmunkát, csak ez tudott a szó igazi értelmében vett együttesé forrni. Együttesé, melyben a legkisebb szerepekig egyforma gondal kidolgozott alakítások szövődnek megbonthatatlan lánc-cá, az egyéni művészi munka az előadás egészétől nyeri éltető erejét, sajátos értelmét és szépségét. Együttesé, amelyben nincs sztár, nincs első- és másodrendű szerep, csak közösen megoldandó művészi feladat, s a vezető színész, ha szükséges, nem restell akár egy epizódalak éltre-keltésével hozzájárulni. Együttesé, mely egyforma művészi alázatot parancsol a színház országos nevű nagyjaira és induló fiataljaira. Ez a töretlen együttes-szellem segítette hozzá a fiatalokat, hogy úgy állják meg helyüket a legnagyobbak mellett is, mint egyetlen más magyar színházunkban sem, hogy meglepően rövid idő alatt a társulat teljes értékű tagjaivá érjenek.

A színház — legalábbis a jó színház — valamelyest mindig csoda. De egészen kivételes csoda az a művészi egység, amit a Tompa Miklós—Szabó Ernő—Kovács György hármas diktált a sokfelől és oly különböző múlttal összeverődött színészgárdának. Hiszen a társulat olyan erős pillére, mint Delly Ferenc, az operettből lépett át egyenesen a legigényesebb drámai jellem szerepekbe — és még hány egykori operettszínészről csak itt, a vásárhelyi színpadon derült ki, hogy rangos drámai művész képességeivel rendelkezik! Csak szokatlanul egységes, jól megalapozott együttes indíthatta el a Fekete Péter vágású szerepekben nevelkedett Andrásí Mártont azon az úton, mely az Optimista tragédia matrózán keresztül — Kolozsvárra való visszatérése után — a milleri ügynökig vezetett.

Mi a titka a Székely Színház csodájának? Nagyon egyszerű. Az egész társulatot átható egységes és határozott művészi eszmény, amely pontosan körvonalazta az együttes stílusát és az ennek megfelelő repertoárt — vagyis azt, amit egy színház profiljának szokás nevezni. Ha hétköznapi szempontok különböző műsorpolitikai megalkuvásokra, önmagával szemben felállított igényeinek alkalmi csökkentésére szorították is a színházat olykor-olykor, darab-

választását akkor is saját, következetesen kiérlelt stílusa és reálisan felmért művészi erőtartaléka, a kifogástalan szereposztás lehetősége szabta meg — sohasem rendezői szeszély, vagy elszabadult kísérletező kedv. Műsor és játéktípus így állandóan szilárd egyensúlyban tartották egymást.

Sokszor hallottuk és olvastuk az utóbbi esztendőkből, hogy a vásárhelyi magyar társulat lecsúszott egykori dicsősége ormáról — és ebben a megállapításban sajnos igazság van. Meghalt Delly Ferenc, Szabó Ernő, Várady Rudolf, Borovszky Oszkár, elment Hamvay Lucy, Andrási Márton... Ez volna a magyarázat? De hiszen itt vannak a ma pompás derékhadává érett, egykori fiatalok: Tanai Bella, Erdős Irma, Tarr László, Lohinszky Loránd, Csorba András és a többiek, nagy feladatok megoldására képes művészekké nőttek rég a náluk is fiatalabbak: Tóth Tanás, Ferenczy István és társaik, az idősebb nemzedék nagyjai közül — szerencsére — itt van Kovács György, itt van Kőszegi Margit és — nem utolsósorban — a Székely Színház ragyogásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Tompa Miklós, akinek tudását és tapasztalatait sokkal jobban kellene gyümölcsöztetni, ha jelenleg nem is tartozik a színház kötelékébe, s ha Harag György személyében végre jó képességű állandó rendező került is a társulathoz. Tehetségekben nincs hát hiány, s az együttes időnként kiváló előadásokkal lepi meg közönségét —, de munkájának hajdani magas átlagszínvonalát régóta képtelen biztosítani. Feladta azt a művészi eszményt, amely valamikor az ország egyik legegységesebb együttesévé kovácsolta, elvesztette erős, biztos profilját, anélkül, hogy jól kirajzolt, új egyéniséget tudott (vagy akárcsak iparkodott) volna kialakítani — amint az utóbbi évek kapkodó, ötlet-szerű műsorpolitikája is mutatja.

Olyan véleményeket is hallhatunk, hogy a Székely Színház művészi stílusa ma már elavult, korszerűtlen volna. De csak a modernség sznobja mondhat ilyesmit arról a színházról, amely oly megrendítően hozta érvényre a Sirály, az Éjjeli menedékhely, a Fáklyaláng költészetét. Ma nem a társadalmilag elkötelezett realizmus felé törekednek-e színházaink, aminek eszméjét a Székely Színház maga elé tűzte? Persze azóta tágabban értelmezzük a realizmus fogalmát, változatosabb lehetőségeket kutatunk benne. De az együttes munkájában — érthető módon — amúgy is ott lappangó-bujkáló egykori „nagy stílus” szélesebb látókörű, modernebb művészi újraszervezése teremthetné meg azt a tudatosan választott szikla-alapot, mely a találomra való ide-oda csapongás erőfecsérlése nélkül biztató utakat kínál az ésszerű kísérletezés, a legértékesebb vásárhelyi hagyományok módszeres továbbépítése, a mindenfajta — naturalista és formalista — sallangtól mentes, nagyvonalú, képzelet-megmozgató és gondolatébresztő színpadi valóságábrázolás, a humánus művészi erejű szolgálata számára — ami minden jó színház elsőrendű célja.

A hajdani Székely Színház együttesébe — egy-egy remek előadás tanúsítja — ma is megvan az egységes, erős, vezető rangú együttes lehetősége. A még

betöltetlen régi funkciója, a színházé, amely mércét állít és példát mutat többi magyar színházunknak — egész hazai színjátszásunk legmagasabb színvonalán.

Igaz Szó (Marosvásárhely), 1971. november, 802—804. oldal

SZÉKELYFÖLDI TUDÓSÍTÁS

Erdélyben töltöttem, erdélyi írók és színészek, aztán gyors forgatagban tudósok és parasztok, munkások és diákok közt nyolc napot s az élményt oly értékesnek érzem a szívemben, hogy nincs lelkem nem kibocsátani. Hogy milyen a jó szellemi közösség, tehát az irodalmi és színházi közösség (s közönség) erről kaptam vigasztaló izelítőt. Egy kicsike kicsi, de nagy feladatú székvárosban jártam, Marosvásárhelyen: hivatalos szólással: a Román Népköz-társaság Magyar Autonóm Területének központjában.

Az alkalom, mely odavezetett, elsősorban a színház világát ismertette meg velem. Kis méretű persze ez is, látszatra. De!

De a szellem jó életműködésének éppúgy megvannak az egészséges határai, akár némely üzem jó működésének. Bizonyos fajta kórház, vendéglő, szabóműhely, de még óragyár vagy könyvkötészet is a terjeszkedés csak bizonyos fokáig működhet céljának megfelelően, azon túl a növekedés a minőség rovására megy, s a legjobb esetben is más célt szolgál. Ilyenféle „üzem” az igazi színház is, az, amely följebb néz annál, hogy kacajgyár vagy könnyezettető vállalat legyen. Ennek az „igazi” színháznak a kerete az értő és lelkesedő közönség, az a szorosabb kollektivitás, amely még láthatóan veszi át a hatást, tartósan nyilvánítja a visszahtást, amely tehát a színházzal szinte szervesen egységes életet él. Az ilyen közösség megléte vagy hiánya magyarázza például, hogy a néhány ezres görög városoknak volt sajátos színházi kultúrájuk, a sokmillió New Yorknak pedig — valószínűleg már sohasem is lesz, a maga több száz színházi üzeme ellenére sem.

De messzire kanyarodtan a marosvásárhelyi színészet dicséretében és — irigylésében. Mert nekik megvan ez a jó keretük.

Noha a városnak, hogy mindjárt ezen kezdjem, nincs színháza, értve rajta: nincs színházi épülete. A kitűnő társulat, amelybe a székely találékonyságú Tompa Miklós önt igényt és fegyelmet, tudást és jókedvet, sőt könnyedséget annyit, amennyi nélkül semmiféle nagy munkát lendülettel végezni nem lehet, még a szecesszió korából való „kultúrpalota” hodályszerűen rideg-hideg dísztermében játszik, ahol a léccel sorba szerkesztett kényelmetlen ülőhelyek a nézők minden sóhajára megreccsennek, s ahol a színészi munka első negyedő-

rája annak a meghittségnek elővarázslására megy, amelyet a jó színházteremben az ember a pusztá körültekintéssel megkap.

Annál szebb s hősibb hát az ő munkájuk. Mert a levegő, melyet a terembe varázsolnak, mégis a nagy színháztermeké. Igaz, közönségük eszményien jó. Az hozza ide, ami egykor Petőfiéket: a nyelv, melynek győztes fordulatait gyönyör hallgatni, s a nemzet ügye, amelyet egy menthet s emelhet most s mindenkor: a művelődés.

Sajnos, csak két előadásukat láthattam. De az egyiknek különleges helyzetű bírálója lehetek. Ez indít arra, hogy szóljak róla, legyőzve elfogultságomat is, feszélyezettségemet is. Saját munkám — a *Fáklyaláng* — századik előadására hívtak vendégségbe Marosvásárhelyre.

— Milyen volt? A pestihez viszonyítva! persze hogy ezt a kérdést szögezték nekem elsőnek, kérkedve s szorongva egy időben.

Mármost hogyan legyek tárgyilagos? Mert mégiscsak az leszek.

Az összehasonlítás nem szükségszerűen föl- vagy lebecsülés — e föladat előtt jöttem rá. Kossuth szerepét itt országszerte, a román nyelvűek előtt is méltán híres Kovács György alakította. Annaira másként, hogy akaratlanul megvilágította Bessenyei alakításának jellegzetességét. Bessenyei Kossuth-ja itt, a marosvásárhelyi nézőtéren rémlett föl előttem — a történelem kényszeréből akar kitörni, bezárt oroszládként a végzet börtönrácsait feszíti, s Görgey is csak egy vasrúd a sok között. Ezzel az egész világot kihívó daccal lesz óriás. Kovács György Kossuth-ja egy nap börtönében küzd, a történelmi föladatot egy közvetlen tennivalóban látja, számára a végzet most egy ember. Embert akar tehát legyőzni emberként, erre gyűjti össze a maga nemes, de ha kell, kevésbé nemes tulajdonságait, például a már- már fogásnak ható szónokiasságot, mindenét latba veti: föláldozza, ő ezzel lesz óriás.

Bihari zsenialitása, hogy minden alakjában. parasztjaiban is, az egyedit a feledhetetlen egyszerűen mutatja meg, azt, hogy valójában midnyáján különböcök vagyunk — már pusztán azzal, hogy élünk. Andrászi Márton, az itteni Józsa, ereje, hogy a nép tudatában (s nem a „műveltek" tudatában) élő parasztot tudja megeleveníteni. Szabó Ottó, fiatalságából következően, Görgeyben a fiatal akarnokot testesítette meg, Ungvári hideg törtetőjével szemben. A többiek ... nem tudom itt mind felsorolni. Romániában igen kevés állami díjat adnak ki. Tavaly csak két színész kapott. E darab két főszereplője. S egy rendező. Ez a darabé, Szabó Ernő.

Mit tudtam még meg? A bukaresti bemutató után ők nyerték meg az év legjobb színpadi produkciójának díját is, országra szólóan. Pedig arra a bukaresti Nemzeti a legjobb Osztrovszkijjal készült! Volt hát öröm! Főképp, amikor Bondarcsuk véleménye is hírre kelt, a szovjet sajtón át! Mi volt mégis az öröm? Hogy minderről Pesten egy hang sem esett. Mi enyhítette mégis a keservet?

Hogy nemcsak az ő, a színészek munkájáról s diadaláról nem esett (azelőtt sem) szó, hanem a költők, novellisták, festők eredményeiről sem.

Ezt akartam megtörni, ezzel az első hanggal.

1956.

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946—1960. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987., 382—384. oldal

NÉMETH LÁSZLÓ A BOLYAIK VÁROSÁBAN

Segesvárról jövet, kora reggel szaladunk be az éppen munkába igyekvő, hangyabolyként zsongó Marosvásárhelyre.

„A legbizalomkeltőbb erdélyi város...” Így szól egy 1935 augusztusában kelt jegyzet.

Mellékesen feltett apróka kérdésekből igyekszem megtudni, mi tetszett Laci bácsinak annyira Vásárhelyt. Ilyesféle válasz kerekedett ki. Egy város mint alapítás, tett, mely nemcsak egy földrajzi tájon, hanem az időben — az átvételek és továbbgazdagodások folytonosságában — is nő és bomlik ki. Ilyen város Kolozsvár, ilyen Segesvár, ilyen Vásárhely is. Rétegei vannak, tapintható múltja, állványerdők közt magasodó jövője. És egy város mindég több a köveknél, amelyekből épült.

Lerakjuk a csomagokat, s félóra múlva már az utcákon csatangolunk. Empi-re, barokk, gótika. Tegnapelőtt, tegnap és egész ma. Figyelem Laci bácsi arcát. Azt, ahogy nézdelődik. Persze, hogy ráismer, hogy az amott a Teleki-ház, ahol Péchy Simon lakott azzal a szombatos leányszeretővel ... Céltalanul sétálunk. Ezeken az ablakokon Petelei István nézett ki: ezeket a köveket még Kemény Zsigmond koptatta, ez az ikresült épület a Hallerekről — van szó róluk a Bethlen Kata tanulmányban és drámában — kapta a nevét, a mellette lévő a Borne-misszákról, amaz a Toldalágiakról ... Igen, igen, egyikük, a grófnő belecsöppent a Bolyai-drámákba is. Így hát minden csupa ismerős.

Illetlenség megszólalni. Találkozás szemtanúi vagyunk. Az egykori elválás és a jelenlegi viszontlátás közé harmincöt esztendő ékelődött. Ezt — miért nevezném „úr”-nek? — tölti ki ez a kora délelőtti séta.

A Bolyaiak szobra alatt megállunk. Majd egy színházi plakát előtt is. Azon is az ő nevük. Megtapogatom zsebemben Laci bácsi kéziratát, ezt a meghatóan szép zászlóhajtást:

„Bár Erdély határszélén születtem, Erdélyben csak egyszer jártam, harmincöt éve, tíz napra. Történeti drámáim közt mégis öt van, amely Erdélyről szól: első a Bethlen Kata volt, aztán Misztótfalusi Kis Miklósról az Eklézsia megkövetés, majd az Apáczai, s utolsó a két Bolyai-dráma: az Apai örökség és A két Bolyai. Mi volt ennek az oka? Bizonyára az erdélyi történelem drámaisága

is, amely minden lapján termi a drámahősöket, de tán még inkább az én vonzódásom az erdélyiek iránt. Őket iparkodtam drámáimmal bátorítani. Amikor egy-egy dráma könyvben is megjelent, mindig gondoltam rá: no, ez bejut tán Erdélybe, ott emberek százai szívnak belőle erőt. Arra azonban alig-alig gondoltam, hogy valamelyiket egyszer tán be is mutatják. Smost, hogy ez itt, Vásárhelyen is megtörténik, nem tudtam megállni, hogy a bemutatóra el ne jöjsek, s a hosszú téli út számomra nagy kockázatát ne vállaljam."

És lehet-e más, fontosabb program, a bemutató estéje előtti délelőtt, mint elrazándokolni a neves könyvtáralapító literary gentleman. Teleki Sámuel nevét viselő — s a Bolyai névvel párosított — tékába?

Még egy vallomás a hajdani útinaplóból:

„Ha valamiképp lehetségessé válna, hogy hátralévő életem Erdélyben töltsöm. Marosvásárhelyt választanám ki székhelyül s a Teleki-tékából csinálnék koporsót magamnak. Ami szentgyörgyön Csipkerózsika múzeuma, Udvarhelyen a költő facölöpös háza, az Marosvásárhelyen a télen fűtetlen, nyáron becsurgó Teleki-könyvtár, a kótyavetyélés elől nehezen megőrzött kincseivel."

Meleg fogadtatás, a könyvtár igazgatója kalauzol. A tető nem csurog, rejtett fűtés biztosítja az állandó meleget, példásan karbantartott szellemi üzem. A megelégedettség érzését látom Laci bácsi arcán. És áhítatot, amikor a vasszekrényből sorra előkerülnek a bibliotéka féltett kincsei, ősnymtatványok, a vizsolyi biblia.

— Erről is írtam, de még sohasem láttam.

Gondolatban egészítem ki: „Van az alkotásnak egy magasabb hitele, mint a pontosság és a szépség: az az erőfeszítés, mely a művet létrehozta... Az igazi irodalmi művet a nagy ellenállás ellen szegzett nagy hit hívja a világra, enélkül a virtuozitás széthull, s a fölény fölényeskedéssé válik."

És újabb művek, újabb csodák s mellé az értő magyarázat, s az utas, új Kazinczyként „összerázkodtaték az álmélgodástól".

Aztán a könyvtárterem, ily rövid idő alatt nehezen felfogható gazdagságával, könyvremekeivel, mely pusztá tapintásra bizsergést indít az ujjbegyben. És közben egy-egy váratlan lelet: Bethlen Kata szakácskönyve.

Elharangozták a delet, amikor a Bolyai-szobába térünk. Milyen érzés lehet két Bolyai-színház, két filmterv, három nagy Bolyai-tanulmány írójának megállani a tárolók előtt? Nézni az apa, Farkas íróasztalát, komódját, a kályhát, melyet fabrikált, a kupát, melyben verseit elégette, ötfelvonásos „érzékeny játék"-ának könyvét, sétabotját, a János által készített geometriai idomokat, s a koponyacsontot „mely ötven éven át / A tippánós rög mélységében kushadt"? S hát még az Üdvtan kéziratoldalait, melyen most ismerkedő simogatással mozog a fáradt szem, „amelynek a papírjait én Pesten nem láthattam, a beszámoló alapján pedig a hanyatló lángész káros irkájának képzeltem el." Laci bácsi revelációként említi meg újra és újra Benkő Samu könyvét. Bolyai János

vallomásait, és semmiképpen sem akarja elhinni, hogy szerzője negyven éves. — Sokkal idősebbnek gondoltam! — S ezzel is nő a dicséret, mellyel a munkát illeti. „Ha ezt a könyvet ismerem, a darabot másképp írom meg: tán meg se írom.”

Este, egy lázasan tapsoló terem bizonyította, igen nagy kár lett volna meg nem írni!

Igaz Szó (Marosvásárhely), 1970. március, 361—363. oldal

BRASSAI A BOLYAIÁK VÁROSÁBAN

Bevallom, kissé elfogódottan utaztam Marosvásárhelyre Brassai Sámuelről szóló könyvemmet dedikálni. Székelykeresztúrról jöttem, ott Brassainak szobra van az elméleti líceumban, ő helyettesíti Pallasz Athénét, mint a bölcsesség és a tudományok összességének XIX. századbeli nemtője. Egy kitűnő középiskolában lezajlott író-olvasó találkozás után, melynek hangulatát az ügybuzgó tanári kar és a diákok lelkes érdeklődése tette meleggé, kissé prózaibb környezetnek tűnt fel a vásárhelyi könyvkereskedés. Jól ismerem a könyvesboltok hangulatát: az elárúsító a napi terv teljesítésének reményében udvarias, ha az. S miközben több-kevesebb illetékeséggel az irodalomról cseveg, fél szeme mindig a szabad polcon van, nehogy eltűnjék egy könyv.

De nem is elsősorban a könyvesbolt tett elfogódottá, hanem az a tény, hogy Brassait a Bolyaiak és — tegyem hozzá — a Mentovich Ferenc városában kell népszerűsíteniem. Hiszen ez a város joggal neheztelhet a vén csökönyösre, aki 1862-ben ezt izente Kolozsvárról a materializmus védelmében síkraszálló Mentovichnak: „Ő, te Marosvásárhely! Kicsiny vagy te a városok közt, mint a kritikus Marosvásárhelyen.” Igaz, hogy Mentovich sem maradt adósa, mert érveit egy személyes jókívánsággal toldta meg: „A rosszmájú Brassait, a vén rókat, üsse meg a villám, miként az atyjával történt!”

Ez Brassai értetlenségének azonban csak az anekdotikus része. Eukleidész magyar fordítója a Bolyaiak igazi jelentőségét sem tudta megérteni. Személyes jóbarátja, Bolyai Farkas felett ő tartott emlékbeszédet, de a Tentamen újrakiadását nem javasolta. Az Appendixben kifejtett abszolút geometriáról pedig 1875-ben, Helmholtz ellen német nyelven írva úgy nyilatkozott, hogy az sem abszolút, sem nem geometria, hanem csak árnyjáték, „ein kolossaler Unsinn”. Mit kereshet ezek után Brassai Sámuel Marosvásárhelyen 1971-ben, amikor ezt a várost régi ellenfelei, a két Bolyai, Mentovich — s még másokat is sorolhatnék fel — tették a szellemi értékek világában nevezetessé?

Az első meglepetés akkor ért, amikor a könyvterjesztő vállalat vezetője elnézésemet kérte, hogy csak kétezer példányt rendelt könyvemből. A kolozsvári könyvterjesztő ötszáz példányt rendelt anélkül, hogy elnézést kért volna, vagy éppen „elnézés”-ből. (Még szerencse, hogy az Egyetemi könyvesbolt a

Brassai középiskola közbejárására utolsó percben megduplázta a már kész könyvre beadott előzetes rendelését.) A második meglepetés az volt, hogy a Rózsák terére nyíló Universal könyvesbolt a jelzett időre megtelt és Nagy Pálnak, a Brassai középiskola egykori tanárának, volt tanártársamnak a genius loci-t idéző szavai után szabályos és fegyelmezett sor alakult ki az asztal előtt, mint ... de ne idézzük a régi háború utáni nehéz időket. A négyszázhuszonharmadik dedikálás után kifogyott tollamból a paszta és váltott tollakkal írtam alá azoknak a könyveit, akik üzletzárás után még a boltban maradtak.

Hogy Brassai Sámuel marosvásárhelyi sikeréből mi illeti a könyv szerzőjét, azt döntsék el kritikussaim, akiknek a véleménye úgymegoszlik a témát és a műfajt, vagy inkább a műfajtalanságot illetően. A könyv nem is volna Brassaihoz méltó, ha nem váltana ki vitát. Szerzőnek legfeljebb az a kötelessége, hogy megköszönje az érdeklődést. Ez azonban nem mond többet, mint a meghajlás a függöny előtt. Márpedig itt minden bizonyítással többről, a szerző illetékességét meghaladó dologról van szó.

Megnövekedett az érdeklődés művelődéstörténetünk iránt. Az a munka, amelyet eddig a szakemberek szűk köre haladó hagyományok felújítása címen alig szélesebb olvasóközönség számára végzett, most mindenkit kezd érdekelni. Az ajánlaskérők között sok ismerősre találtam: az orvostanára, akinél mint beteg jártam, és a borbélymesterre, akinek aznap délelőtt vendége voltam. De legtöbben fiatalok voltak. Tőlük csak azt kellett kérdezni: az orvosi vagy a pedagógiai főiskoláról valók-e? Mert hogy diákok, az rá volt írva — a mosolyukra. — Mért érdeklí Brassai? — kíváncsiskodtam. — Én is tanárnak készülök — volt a válasz. — És magát, aki orvosnak készül? — Én sem vagyok azért szakbarbár! — hangzott az öntudatos felelet.

Természetesen a művelődéstörténet is csak úgy jut el az olvasók zöméhez, ha irodalomná válik, vagy legalábbis annak álcázza magát. S ha leveti kinőtt ruháit. Nincs hitele a szó legszélesebb értelmében vett monográfiának, hogyha hőse száz év múltán haladónak ítélt nézetei túltengenek benne, és ami „nem jó nekünk”, arra csak általánosságokban történik hivatkozás. Nincs hitele, ha a szerző okosabbnak akarja feltüntetni magát hősenél, és kioktatja, hogy mikor mit kellett volna tennie a közboldogság és saját halhatatlansága érdekében. Nincs hitele, ha más mértéket állít fel a múltra, és mást a jelenre, elítéli a múltban azt, amit a jelenben elnéz, s hőst nem önmaga és a mai ember érzésvilágán át méri le, hanem történelmi absztrakciók közé helyezi. Mintha nem ezen a földtön, hanem egy más csillagon élt volna.

A maga valóságában és környezetében, fiatalon rövidebb, öregségében hosszabb árnyékkal bemutatott Brassai Sámuelnek pedig Marosvásárhely éppen úgy a hazája, mint Kolozsvár. Hiszen a régi harcok pora hamar elszáll, akárcsak a kortársak és a múltidéző szerzők értékelése, s csak a példa marad meg azok számára, akik az életet nemcsak élni akarják, hanem érteni is megkí-

sérlik. A Bolyai és Brassai név pedig lényegében ugyanannak az életformának két arcát tükrözi: a korát megelőző és a korát túlélő tudósét, akik közül az első nem tudott szétterjedni, mert igen magasra nőtt, a második nem tudott megnőni, mert túlságosan szétterjedt.

Ők a legprovinciálisabb lángelmék — akkor „észláng”-nak nevezték —, akiket ez a táj kijellegzett magából. Provinciálisak abban az értelemben, hogy megrekedtek szülőhazájukban, pedig Európa is tanulhatott tőlük. Ami, ha nincs meg a választás lehetősége, haza és nagyvilág között — kényszerűség, ha megvan — erény. Annak az erénye, aki Marosvásárhelyt és Kolozsvárt, sőt Középajtán is tudott európai lenni, vagy Mészkon — világpolgár.

Nos, ha sok fiatal olvasómat két anekdota között ilyen gondolatok szele is megcsapta, akkor igazán érdemes volt Marosvásárhelyen találkozni.

Igaz Szó (Marosvásárhely), 1971. június, 943—945. oldal

BARTIS FERENC:

TANTÁRGY LETTEM

*A hatalmas Czine Miskának
küldöm baráti hűséggel.*

Nem a napszemüveges délután hallgatózik az ablakom alatt,
hanem a falak szorongása;
nem az este leskelődik a kulcslyukon át,
hanem a bútorrepedések szembogara;
még a szemetesvödör is odáig emancipálódott,
hogy mindent lát és hall,
agyontömve el-nem-küldött levelekkel
s későn érkezett, üres borítékkal ...

Elárverezik titkaimat a megvesztegetett tárgyak:
tantárgy lettem —
a gondolat kutatás legmagasabb fokán
a hatalom előtt
belőlem vizsgáznak ...

Marosvásárhely, 1983 tavaszán

SZŐCS KÁLMÁN:

FOHÁSZ

A mindennapi hazugságtól fölállik a szánk,
Szemünk rebeg, kezünk remeg, vállunk riadva ráng,
Költő, segíts e vad fajon, küldd el okos szavad,
Mondd meg, hogy rab, ki azt üvölti, hogy boldog és szabad.
Költő, értesd meg véliük, nincs elég arany s urán,
Hogy úr lehessen úrhajót-teremtő ész-urán,
Ki elfelejti önmagát. — Költő, ha lelked él,
Küldj milliárd palackot elveszendő lelkekért.

Szőcs Kálmán: A legszebb éneket keresem. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 226. oldal

SZÖCS GÉZA:

FOGALMAZÁS

Sz. P. hatéves kislány írja

Az én édesapám szülővárosa Marosvásárhely. Közel van hozzánk, 100 kilométerre. Ebben a városban az emberek lelkesedéssel és szorgalmasan, odaadón dolgoznak a gyárakban és üzemekben, valamint a szántóföldeken. A munka boldog éneke harsog a város fölött éjjel-nappal.

Az én édesapám szülővárosának határában áll egy rendőr. Ő is lelkesen, fáradtságot nem ismerve vigyáz arra, hogy édesapám ne léphessen be a városba. Én nagyon... Édesapámat én nagyon.

Szöcs Géza: Az uniformis látogatása. Hungarian Human Rights Foundation, New York, 1986., 27. oldal

MAROSVÁSÁRHELYI VÁLTOZÁSOK

Életem eddigi, mintegy hét évtizednyi idejéből, jó három évtizedet töltöttem Marosvásárhelyt. Ez több mint harminc esztendő. Serdülő éveimet, majd a férfikor kiteljesedésének idejét s mind olyan korszakokban, melyek huszadik századi történelmünknek legválságosabb sok-sok áldozatot követelő napjaiban zajlottak le. E város lelkeségét, nagy embereinek arcát már gyermekkoromtól ismerhettem s főként azt az ősi magyar kálvinizmust, melyet e város sugárzott sajátos és mindmáig élő és ható szellemiségével.

Mert a Bolyaiak, a Tolnai Lajos, Mentovich Ferenc, a Teleki Téka sugározta szellemiség, mely szorosan összefonódott a marosvásárhelyi református kollégium sugározta szellemmel és szerves egységként kötődött a Vártemplom zsolttáros élményeivel, diákéveimben mindennap jelen volt, szüntelenül hatott, kiegészítve a Kemény Zsigmond Társaságnak a kollégium dísztermében rendezett ünnepi pillanataival, ahol Kemény Jánostól Molter Károlyig és Möricz Zsigmondig a magyar irodalmat kaptam meg a maga élő valóságában, nemcsak könyvekben.

Egy elmúlt világot idézek meg, elmúlt emberekkel. De ez az elmúlás mamár nemcsak a törvények természetéből idéződött elő, nem amiatt, hogy egykori nagyjaink eltávoztak közülünk. Mert ha emléküket ápolhatnánk, szellemük mindig megújító erejét továbbadhatnánk úgy a maiaknak, ahogy én is annakidején felszivhattam magamba mindazt az értéket, amit e város sugárzott, gazdagabb lélekkel és tudással mehetnének előbbre további nemzedékek. A pusztulás nem nagyjaink halálkozásában van, hanem abban, hogy létezésünk alapjait, magyarságunkat megtartó értékeit rombolja, pusztítja mind lelkiekben, mind anyagi javakban könyörtelenül az az elnyomó hatalom, mely rátelepedett erre a városra is és semmisít meg, pusztít el mindent vagy mázsol be és hamisít a maga képére formálva, mintha mások értékei, kultúrája, nyelve és hite személtrevaló rongy lenne, melybe minden jött-ment belerúghat.

Tanúja és szenvedője voltam az utolsó négy évtizedben annak a küzdelemnek, melyet e város magyarsága folytatott megmaradásáért, értékei mentéséért. Tanuja és résztvevője a küzdelemnek, amikor egy rövid ideig tartó enyhe fuvallat adta lehetőség megmutatta, mire képes e város lakossága a magyar

kultúra értékeinek felvirágoztatásában, alkotó erőinek kibontakoztatásában. Aztán tanúja voltam annak is, kik és hogyan fojtották meg a teremtő kezdeményezéseket, sorvasztották el és számolták fel azokat az intézményes alapokat, melyek e kultúra bölcsői, otthonai voltak.

Ebből a küzdelemből, ennek a tragikus folyamatnak tényeiből idézek meg jónéhányat, a marosparti város életéből, melyben mintegy sűrítve megtalálható, belátható az egész erdélyi sors, századunk közepétől napjainkig.

Válságos napok

A nagy tragédiát a város életében nem a hadicselekmények okozták. Háborús károk voltak, az egykori leírások szerint a közműveket (víz, villany, gáz-telepek), a Hangya élelmiszeripari üzemait, a petróleumgyárat, vasutat és hidakat érte súlyosabb károsodás, a raktárak kirablása okozott még jelentős kárt. Sokkal nagyobb volt azonban a lakosságot ért veszteség, mintegy 15 ezer lakossal lett kevesebb. Az 1944 év végi népszámlálás felmérése szerint 29,629 lakosa volt a városnak, ebből magyar anyanyelvű 27,778 (93,5%), román 1802 (6,7%), német 46 (0,6%). Nagy vesztesége volt a városnak a több mint 5000 zsidó lakos, akiknek csak egy része tért vissza később.

Vallás szerint a lakosság nagy többsége református: 15,360 lélek (51,7%), római katolikus 9888 (33,3%), görög katolikus 1617 (5,42%), unitárius 1545 (5,20%), izraelita 291 (1%), görögkeleti 692 (2,32%), evangélikus 188 (0,63%), egyéb 111. A templomok, kulturális épületek, iskolák minden károsodás nélkül átvészelték a háborút és működőképes állapotban voltak. De hiányzott az eltávozott 14 pap, 53 orvos, 163 tanár és tanító, 601 tanuló, 5 újságíró, 45 ügyvéd, 8 festő- és iparművész, 1 költő, több mint 1000 iparos, kereskedő, 300 munkás, 16 nyomdász és 575 közalkalmazott. Közvetlenül a front elől eltávozottakból magyar volt mintegy 8000 (95%), román 161 (1,93%), német 77 (0,9%). Ez már jelezte az elkövetkező idők eseményeit.

Az történt ugyanis, hogy alig szállták meg a bevonuló szovjet és román csapatok 1944 szeptember 28-án a várost, a következő napokon már megjelent a román közigazgatás, nagyrészt a régi, 1940-i bécsi döntés előtti szinte teljes személyzete és átvette a város vezetését, mintha mi sem történt volna az elmúlt négy év alatt. Visszajött a régi román polgármester, a megyefőnök, a rendőrség és sziguranca vezetői és nagy gyorsasággal rendezkedtek be a városban. Erről szól részletesen az az emlékirat, melyet a közben megalakult demokrata pártok vezetői és a Magyar Demokrata Szövetség nyújtott át tiltakozásul Bozdog megyefőnöknek, aki teljhatalmat gyakorolt a város és megye fölött. Az emlékiratból kiderül, hogy a román hatóságok a szovjet-román fegyverszüneti szerződés, saját értelmezésű 2. pontjára hivatkozva —mely a bujkáló fasiszták és háborús bűnösök internálását írta elő —

megkezdtek a magyar lakosság, asszonyokat, gyermekeket és tanulókat is beleértve, tömeges internálását. Számukról pontos adatokat soha nem tettek közzé, de az újságokban közölt névsorokból megállapítható, hogy jóval túlhaladták az ezret.

Az emlékirat részletesen felsorolja a magyar lakosság ellen elkövetett jogtalan intézkedések egész sorát: a magyar tulajdonú vagyonok, ingó és ingatlan értékek, üzletek, műhelyek, házak, birtokok eltulajdonítását hatósági segédlettel, a magyar lakosság bántalmazását és kifosztását, a román falusi lakosság felfegyverzését és a magyar lakosság kiszolgáltatottságát a román csendőrségnek és Maniu-gárdistáknak, gyilkosságokat, magyar közalkalmazottak tömeges elbocsátását, a megnyílt magyar iskolák hatósági parancsra történő bezárását, az anyanyelv használatának betiltását és a magyar feliratok erőszakos eltüntetését, a kizárólagos román nyelvű közigazgatás bevezetését. Ez a román közigazgatás egyetlen helybeli lakost nem vont be a város vezetésébe, gátolta a város újjáépítését, a háborús károk megszüntetését, a szervezett munkások és kisiparosok igyekezetét a termelés megindításában, a közüzemek helyreállításában. A memorandumot, melyet elküldtek a kormánynak, a már megalakult bukaresti MNSz irodának és átadtak a szovjet városparancsnoknak is Soós József és Pittner Olivér a Kommunista Párt részéről és Antalfy Endre, a neves orientalista tudós, az 1918-as Magyar Nemzeti Tanács egykori elnöke és Vigh Károly a városi könyvtár vezetője írta alá, a Magyar Demokrata Szövetség részéről. Egyúttal követelve az internálások azonnali megszüntetését.

Marosvásárhelyt a bevonuló csapatok után több mint egy hónappal (1944. november 4-én) jelent meg az egyetlen napilap a Szabad Szó és a nemzetiségi jogok, a magyar kulturális értékek, a demokratikus kibontakozás harcos lapja lett. A lap munkatársai (Abafái Gusztáv, Horváth Dénes, Kiss László, Polgár István, Szász Béla) az előző napilap, a Székely Szó munkatársai közül kerültek ki, az előző főszerkesztőt, Szász Endrét, félrevezető feljelentésre a szovjet hatóságok elhurcolták.

November 12-én, a Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság rendeletére és legfelsőbb szovjet hadparancsnokság utasítására kiutasították a román közigazgatást egész Észak-Erdély területéről így Marosvásárhelyről is. A visszavonuló román csapatok azonban nem érték be a békés kivonulással, hanem sortűzvet vezényeltek véltén járókelőkre s ennek a véres terrorcselekménynek, melyet egy katonai járőr követett el, halálos áldozata is volt: egy Kelemen Lajos nevű fiatal kőműves, életét vesztette. Temetése hatalmas demonstráció volt a sovinsizta, reakciós román vezetés ellen. Ezzel egyidőben új vezetőséget kapott a város és megye, melyet a szovjet katonai parancsnokság is elfogadott. (Főispán dr. Groza Viktor, a későbbi miniszterelnök testvéröccse, alispán Antalfy Endre, polgármester Zsák Adolf József, aki esernyővel kergette el a fosztogató néme-

teket, alpolgármesterek: Soós József, régi munkásharcos és dr. Oltean János helybeli román ügyvéd.)

Rövidesen megnyitlak az iskolák: a ref. kollégium, a róm. kat. gimnázium, az állami gimnázium, a városi Zeneiskola, az állami tanítóképző és gyakorló iskolája, a református leánygimnázium, a polgári fiúiskola, román és magyar elemi és középiskolák és a tanítóképző leánynövendékek felvételét határozta el. A szakszervezeti tanács pedig megkezdte az akciót, a Tg. juban sinylődő internált gyermekek, diákok kiszabadítására. Csetri János, szintén 1918-as októbri, szociáldemokrata politikus vezette a mentési akciót. A Hangya Szövetkezeti Központ megkezdte működését (elnök igazgatója Korparich Ede, akinek köszönhető, hogy a várost nem ürtették ki), helyreállította sérült üzemeit, a vasút, a cukorgyár, a víz és gázművek a szakszervezetek irányításával és a munkások, tisztviselők odaadó munkája révén szintén helyreállította a károkat. Megkezdte újbóli működését az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) megyei kirendeltsége, a Kereskedelmi és Iparkamara, az ipartestületek. A politikai erők mozgásbe lendültek, a Magyar Demokrata Szövetség, csatlakozott az időközben a MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) baloldali magyar nemzetiségi tömkegszervezetté átalakult Magyar Népi Szövetséghez, mely az egész magyarságot kívánta tömöríteni. Sorra megkezdtek működésüket az egyházi társadalmi szervezetek, az IKE (Ifjúsági Keresztyén Egyesület), a ref. nőszövetség, a Kalot és Kolping katolikus ifjúsági egyesület, a Jézus Szíve társaság stb. jótékony egyházi intézmények, melyek felvállalták a háborús árvák, hadiözvegyek, visszatérő elhurcoltak, deportáltak, hadifoglyok segélyezését.

November 21-én több ezer főnyi tömeg részvételével nagygyűlést rendezett a város főterén a Magyar Demokrata Szövetség, mely hét pontban foglalta össze a város magyarságának törekvését. Ezek rövidítve a következők: 1. A székelység minden demokratikus erejének tömörítése jogainak megvédése érdekében. 2. A demokratikus erők összefogása a fasizmus kíméletlen megsemmisítésére ...Nem akarunk nemzeti kizárólagosságot senki részéről és ezt nem is fogjuk eltúrni senki részéről. 3. Emberi jogaink biztosítása a nagy hatalmak, Szovjetunió, Nagybritannia és az Egyesült Államok segítségével. 4. Magyar és román együttműködés a mesterségesen szított nemzetiségi ellentétek megszüntetésére. 5. Teljes közigazgatási, törvénykezési és kulturális szabadság minden itt élő népnek. 6. A magyarság minden rétegét érintő kérdésekben együttműködés a Kommunista Párttal. 7. A hitleristák által kirabolt és elhurcolt zsidóságnak tényleges jogaiba való helyezése. A gyűlés szónokai azt is hangsúlyozták, hogy a demokratikus jogokért folytatott harcban együtt kívánnak működni a Kommunista Párttal. (Ekkor még Észekerdélyi Kommunista Pártja volt, nem vette fel a „romániai” elnevezést.) Ezen a gyűlésen javasolta Simó Gyula (aki marosvásárhelyi volt, Simó Géza tanár, régi szocdem vezető, majd kommunista,

fia), a Gábor Áron hadosztály felállítását, mely a szovjet hadsereg oldalán harcolt volna. Az MDSZ egyik szónoka dr. Metz István orvos pedig leszögezte azt az alapelvet, mely a város demokrata lakosságának további életét kívánta meghatározni: „Senki ne tévessze össze a román népet azzal a fasiszta elemmel, amely egy hónapig rettegésben tartotta városaink és falvaink magyarságát. Groza Viktor főispán és Antalfy Endre alispán személye garancia arra, hogy ezen a hatvan százalékban magyar és negyven százalékban román ajkú megye lakosságának nyugalma, testvéri békéje biztosítva lesz. Nagy segítségünkre lesznek ebben az Ekések, akikkel közösen fogunk örködni a nemzetiségi béke fölött.”

Ilyen naív optimizmussal közeledett tehát a magyar polgári és baloldali értelmiség az elkövetkező időkhöz. Jelentős része csatlakozott a demokratikus építéshez s ebben élenjártak a református kollégium tanárai. Szigeti József, aki később a Bolyai Egyetem tanára lett, Molter Károly neves író, rendszeres cikkírói a Szabad Szónak és a közvélemény formálói. Megkezdte működését a Kemény Zsigmond Társaság is.

A gazdasági élet kibontakozását nehezítette, hogy háromféle pénz is forgalomban volt: a régi pengő, mely még mindig értékesnek bizonyult, a román lej, melynek azonban átváltási ára változó volt, s a szovjet hadsereg kibocsátotta a hadipengőt, mely egész Észak-Erdély területén kötelező pénz volt s lényegesen lerontotta a pengő vásárló erejét. A helyi hatóságok igyekeztek könnyíteni a város ellátását, ehhez hozzájárult az is, hogy a környező falvakban is helyreállt a rend s a lakosság bátran szállíthatta be termékeit a városba. A gazdasági élet helyreállításában nagy szerepük volt a szakszervezeteknek, melyek biztosították az üzemek, vállalatok zavartalan működését. A szélsőséges „kisajátító” törekvéseket maga a Kommunista Párt intette le, az volt a taktika: előbb helyre kell állítani a régi tulajdonosok segítségével és tőkerével. A politikai szervezetek ehhez megadtak minden segítséget és támogatást.

Jellemző a társadalmi önszerveződésre és szoros együttműködésre az a karácsonyi akció, melyet a nélkülözők és főleg gyermekek segélyezésére indítottak s melynek felhívását a következő szervezetek írták alá: Népvédelmi Egyesület (ez az egykori Vörös Segély kommunista szervezet utóda volt), Marosvásárhelyi Vöröskereszt, Református Nőszövetség, Katolikus Női Misszió, Bethlen Kata Egyesület, Unitárius Nőegylet, Pénzügyi Tisztviselők Segélyegylete, Temetkezési Nagyegylet. Ez is jelezte, hogy marosvásárhely magyar társadalmi egyemberként állt egy ilyen kezdeményezés mellé. Ilyen és ehhez hasonló jelenségnek még tanui lehetünk később is, míg a diktatúra erőszakosan szét nem veri a magyar társadalom minden szerveződését.

Az „Észak-Erdélyi Köztársaság” — ahogy egy ideig a lakosság körében ezt a helyzetet emlegették — rövid néhány hónapja alatt azonban a társadalmi és közigazgatási autonómia bámulatos eredményt mutatott fel Marosvásárhelyt is.

Önálló tankerület létesül külön a magyar iskolák irányítására, megnyílik egy Szabad Iskola a Kultúrpalotában az iskoláskor utáni ifjak és felnőttek részére, a szakszervezetek huszezer pengőt ajánlanak fel egy iskolaépítésre, hogy a román középiskola céljára lefoglalt épület helyett mást építsenek (ekkor még meg kellett nyugtatni a város közvéleményét egy iskolaépület elvétele miatt, később már iskolák megszüntetését is szó nélkül végrehajthatták). A közlekedési viszonyok nehézségei ellenére megteremtik az egyes északerdélyi megyék kapcsolatait és árucseré formájában oldják meg a gazdasági problémáikat. Megalakul az Országos Demokrata Arconal Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága Kolozsvári székhellyel, melyben Marosvásárhelyi Soós József polgármesterhelyettes képviseli. (1945. febr. 15.) Közben megkezdődnek a földosztások, egyelőre csak Észak-Erdélyben s ebben Marosvásárhely vezet, 16 bizottságot alakít, melyben az MNSz szervezet képviselői is résztvesznek. Ez, valamint a szakszervezeti igazoló bizottságok összetétele mutatja, hogy a szélső baloldaliak (kommunisták és baloldali szocdemek) vették át a közélet irányítását egész Észak-Erdélyben és így Marosvásárhelyt is.

Az 1945. március 6-i események, Groza kormányra jutása és Észak-Erdély visszacsatolása nem érte váratlanul a vásárhelyieket, de a város döntő többségében, a magyar vezetők tisztában voltak azzal is, hogy az új helyzetben ismét előállhatnak olyan visszasságok, mint a román megszállás első hónapjában és a 22 éves román uralom idején, ezért 12 pontba foglalták kívánságaikat, melyeket a kolozsvári visszacsatolási ünnep alkalmával átadtak Groza miniszterelnöknek. Követelték az elhurcoltak azonnali szabadonbocsátását. Az új köztisztviselők, akiket az ODA szervezettel történt megegyezés alapján neveztek ki, helyükön hagyását, azzal a követelménnyel, hogy ahol a lakosságnak legalább 10 százaléka magyar anyanyelvű, köztisztviselőnek csak olyan legyen kinevezhető, aki tud magyarul. A nyelvhasználati rendelet egész Erdély területére való kiterjesztését. A pengő: lej árfolyamának a kialakult 1 : 50 arányban való szinten tartását és átváltását. Az összes magyar tannyelvű iskola fenntartását, csak magyar anyanyelvű tanárok kinevezését ezen iskolákba. Követelték mindazon törvények hatályon kívüli helyezését, melyek kulturális, politikai, gazdasági téren nemzetiségi, nyelvi és vallási téren különbséget tesznek. A román törvények fokozatos kiterjesztését Észak-Erdélyre, lefordítását magyar nyelvre és közzétételét. A lakosság visszatérésének biztosítását, az elhagyott német falvak és földek betelepítését csak erdélyiekkel és a magyar igényjogosultak egyenlő elbánásban való részesítését, a közmunkák, közterhek, beszolgáltatások, rekvirálások, adózás egyenlő arányban, a szakszervezetek ellenőrzésével történjék, a további internálások — a fegyverszünetre hivatkozva — megszüntetését. Végül magyar képviselőbiztosítását a kormányban.

A marosvásárhelyi MNSz szervezet egyúttal csatlakozott a kolozsvári központ által benyújtott memorandumhoz, mely még jónéhány követelést tartalma-

zott a magyar egyetem működésére, az önálló magyar iskolarendszer biztosítására és az egyházak önkormányzati jogának elismerésére vonatkozóan. Ekkor még teljes egység volt a marosvásárhelyi és kolozsvári magyar politikai törekvésekben.

Alig egy hónap telt el Észak-Erdély visszacsatolása után, Marosvásárhelyt — ahol az egyhónapos román terror miatt érzékenyebbek voltak — már felfigyeltek olyan jelenségekre, melyek jól ismertek voltak a két világháború közötti román elnyomó politika eszköztárából. A nemzetiségek „szórványosításának” jelenségeiről volt szó: a nemzetiségekhez tartozó tisztviselők szétszórásáról, arról, hogy a többségi nemzethez tartozókból szervezik a nemzetiségi terület köztisztviselői karát, az ország többségi nyelvén tanító, főleg iskolákat állítanak fel és a tanulókat az ország távoli vidékeiről szerzik be, a közigazgatási területek terjedelmét úgy változtatják meg, hogy a terület nemzetiségi számarányát úgy csökkentse le, hogy a nemzetiségi nyelvhasználat jogát kizárja. Mindezek az aggodalmak a későbbiekben beigazolódtak és mind a mai napig ezen módszerek rendszeres alkalmazást nyernek a román államvezetésben.

De ekkor még más világ körvonalai rajzolódtak a város lakói elé. Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök látogatott el a városba, a szeretet igéjét hirdette „fajra, vallásra, társadalmi különbségre való tekintet nélkül”, meglátogatta a katolikus főgimnáziumot, 28 tanítóképzőst avatott kongreganistává. A város lakói készséggel kapcsolódtak be az MNSz által meghirdetett gyűjtő akcióba, a Petőfi Alapba, mely az egyetemi és középiskolai tanárok fizetését, a színházak anyagi támogatását, a mezőgazdasági szakoktatás megszervezését célozta, melyeknek anyagi biztosítását a román állam még nem vállalta. Az adományozásban és gyűjtésben élen jártak az egyházak vezetői és lelkészei egyaránt. Megrendezték a változás utáni első könyvnapot, mely a nem sokkal azelőtt létesült Salamon Ernő Athenaeum művelődési intézmény szervezésében rendezte meg az írói estet (Salamon Ernő munkaszolgálatban mártírhalált halt fiatal tehetséges költő volt), melyen Kacsó Sándoron kívül (aki akkor szabadult a tg. jiu-i internáló táborból), Szentimrei Jenő, Nagy István, Szabédi László, Simó Gyula és Jordáky Lajos vett részt. Ez a szervezés lényegében a Kemény Zsigmond Társaság mellőzését és későbbi felszámolását célozta.

Az év legnagyobb szenzációja, mely történelmi fordulatot jelentett a város életében, a magyar tannyelvű egyetem orvosi fakultásának Marosvásárhelyre helyezése. Ez az 1945 július közepén ismertté vált döntés osztatlan lelkesedést váltott ki a városban, arról azonban senki nem beszélt, hogy valójában ezzel kezdetét vette egy olyan folyamat, mely Kolozsvár magyar művelődési központ jellegének fokozatos elsorvasztását és így magyar jellegének is távlatos felszámolását eredményezi. Ettől kezdve figyelhető meg a román államvezetésnek az a sikeres manipulációs taktikája, mellyel a két város és annak politikai vezetői közötti állandó feszültséget teremtett. A vásárhelyiek balosabb és radikálisabb

és mondhatni szolgálatkészebb magatartását használva fel a kolozsvári vezetőknél az összmagyarság érdekeit képviselő törekvéseivel szemben.

Eleinte úgy látszott, hogy a „nemzetiségi jogok kiterjesztésének” folyamatában jutott kedvezőbb helyzetbe a Székelyföld centrumának tekintett Marosvásárhely. Habár ez jelentős terhet jelentett a város magyar lakosságának, szívesen vállalta. Megfelelő épületek hiányában középületeket adott át az egyetem céljaira, közmunkával és közadakozással járult hozzá ennek felszereléséhez, a lakosság pedig saját lakterületéből engedett át annak a mintegy 5000 főnyi személynek (egyetemi tanárok, tanszemélyzet, klinikai alkalmazott, diákság stb.) mely vállalta a kényszer átköltözést Kolozsvárról és az abból következő hátrányokat. A román tisztviselők, katonatisztek és más betelepülők által ekkor már amugyis túlsúfolt városnak ez nem volt könnyű áldozat. De magának az egyetemnek a felszerelése sem, mivel a Ferdinánd Egyetem a magyar orvosi kar minden értékét: a műszerektől, a kórházi ágyakig majd mindent eltulajdonított, még erőszakos módon is, csak azt adta a magyar egyetem rendelkezésére, amire nem volt szüksége. Marosvásárhely lakossága tehát gyűjtés formájában adta össze az új egyetemnek a lepedőktől kezdve az étkezési eszközökig, padoktól az ágyakig mindent s a magán orvosok szakkönyvektől kezdve orvosi műszerekig adakoztak az ország minden részében. Kiváló egyetemi tanárok költöztek a városba, európai hírnű szakemberek, akik nemcsak az orvosi ellátást és továbbképzést, de a város művelődési életét is jelentősen felemelték. Egy Miskolczi Dezső, Környei István, Klimkó Dezső, Ludány György, Haranghy László tevékenységére lehetett egyetemet alapítani és Csögör Lajos dr. rektor mindent megtett, hogy az országban található legkiválóbb magyar kultúrájú szakorvosokat megnyerje a vásárhelyi egyetem számára. Így alapozódott meg — a neves vásárhelyi „orvosi iskola”, mely mintegy két évtizedig — amíg hagyták és fel nem számolták — nemcsak Erdély, de az egész ország számára is figyelemreméltó tevékenységet fejtett ki. Egész sor kiváló, országosan is elismert kutatót, orvosprofesszort nevelt ki az új nemzedék soraiból (Maros Tibor, László János, Dóczy Pál, Horváth Endre, Olosz Egon, Hadnagy Csaba, Csiky Kálmán, Puskás György, Pápai Zoltán, Guzner Miklós, Kopp Elemér, Rácz Gábor, Spielmann József mind itt bontakoztatta ki tevékenységét) s egyúttal az orvostudomány jelentős feladata is itt nyert megoldást. De innen kerültek ki az ország közegészségügyének olyan jelentős szakemberei mint Bódis Sándor, Tóké Béla, Steinmetz József és mások. Reményteljes és felfelé ívelő volt tehát az indulás, de látni fogjuk, hogyan fordult minden egy idő után a visszajára és a magyar orvostudomány felszámolásához.

1945 nyarán azonban valóságos eufóriás hangulat ragadta el a várost, a nagy fejlődési perspektívák ígérete. Pedig már elhangzottak elgondolkoztató kijelentések. A városba látogató „kommunista” belügyminiszter a „zászlókérdésben” ugyan kijelentette, hogy az „üzleteket és magánházakat a lakosok olyan színek-

kel díszíthetik fel, amilyenel akarják", de azt is hozzátette: „Bizonyosak vagyunk benne, hogy később a magyarok is elérik, hogy Romániában élve úgy fognak élni, mint románok és úgy fognak majd érezni." Ennek a megfogalmazásnak igazi értelmét akkor nem fogták fel, csak azóta vált érthetővé, mióta nyílt állampolitikai programmá vált, hogy a „nemzetiségeknek románáá kell válniok." A beolvasztási koncepció tehát a legfelső pártvezetésben már akkor készen volt.

De ekkor még az MNSz által szervezett Petőfi-ünnepségek lázában, amikor marosvásárhelyiek és környékbeliek magyar nemzeti zászlók alatt vonultak fel a segesvári hősi emlékműhöz, ahol hangzatos és ígéretes beszédek hangzottak el román kormányférfiak részéről, senki sem gondolt arra, hogy a majdani „szocialista Romániában" még a magyar beszéd is életveszélyes kihívást jelent. Pedig már ekkor a magyar iskolaépületek átadása körül megoldhatatlan problémák merültek fel, annyira, hogy a nemzetiségügyi miniszter marosvásárhelyi látogatása alkalmával felfüggesztette az épü- letátadásokat a városban. Átadták ugyan az egykori (1909-ben épült) Hadapródiskola épületét az egyetem céljaira, de az olyan állapotban volt — félig romosan — hogy rendbehozatala súlyos milliókkal terhelte meg a várost.

Az MNSz országos vezetőségének a kormánnyal folytatott tárgyalásai során még egy örvendetes döntés született Marosvásárhelyt illetően: jóváhagyták a „Székely Nemzeti Színház" létesítését, „pénzügyileg támogatott magánszínházi jelleggel". Ez azt jelentette, hogy a marosvásárhelyiek által évszázada dédelgetett álmom, az állandó színház megvalósul, igaz ehhez is a város lakosságának jelentékeny anyagi áldozatot kell hoznia. Meg is hozta, rövidesen megalakult a színházpártoló egyesület, mely jelentős adományokat gyűjtött és egy év múlva a Székely Színház nyithatott.

Elmondható tehát, hogy Marosvásárhely város magyar lakossága jóformán a maga erejéből indította el és teremtette meg azokat az intézményeket, melyek később közös intézményekké válva, a román államhatalmi politika révén magyar jellegüket elvesztették vagy tervszerű elsorvasztás miatt, rövidesen elvezítik. Látni fogjuk, hogy ez a jelenkori Romániára jellemző folyamat hogyan ment végbe Marosvásárhelyt.

Ez a városra akkor jellemző eufóriás hangulat adta azt a bátorságot a MNSz országos vezetőségének, hogy itt rendezze meg a százas intézőbizottsági ülését, mely ama hirhedt „Marosvásárhelyi Kiáltványt" kiadta. A városnak persze ebben semmi szerepe nem volt, sőt tudomása sem arról, hogy valójában mi történt. Ez a „kiáltvány" ugyanis az erdélyi magyarság nevében azt jelentette ki, hogy az erdélyi magyarság számára a megoldás „nem határkérdés, hanem a román demokrácia megerősödésének kérdése." Ez a megfogalmazás aztán olyan értelmezést nyert a Groza kormány részéről, benyújtva és felhasználva a nemzetközi tárgyalásokon, hogy az erdélyi magyarság Romániában kíván élni.

Ezt a hazugságot azonban az MNSz szászabizottságának kiáltványa nem igazolta, de maga a kiáltvány elfogadása sem volt egyértelmű, mivel ellene szólaltak fel jónéhányan, köztük református tanárok (Nagy Géza, Molter Károly, Jancsó Elemér és az egyetemisták képviselője Szabó István). Majd a megjelentetés után tiltakozó memorandumot nyújtottak be, melyen Márton Áron és Vásárhelyi János püspökök, Korparich Ede a Hangya Szövetkezet elnöke, a magyar szociáldemokraták képviselői: Lakatos István, Pásztay Géza és még sokan mások aláírtak. Nagy részük nem sokkal később börtönt és internálást szenvedett a román bosszú áldozataként.

De ekkor még emelte az eufóriás hangulatot Groza miniszterelnöknek a marosvásárhelyi Kultúrpalota nagytermében elmondott beszéde, melyben a határok eltüntetését, vámuniót és útlevél nélküli, szabad uazást ígért Magyarországra felé. Ez a hamis illúziókat keltő beszéd még sokáig hivatkozási alap volt az erdélyi magyarság elkábítására a béketárgyalások előtt, nehogy olyan tömegmegmozdulásra kerüljön sor, mely megkérdőjelezi az MNSz vezetők, az erdélyi magyar kommunisták egyrészének az internacionalista demagógiára jellemző megfogalmazásainak hatását. Mert már Marosvásárhelyt is történtek olyan intézkedések, melyek közfelháborodást keltettek: a 406/1945-ös törvény végrehajtása során „a magyar nyelvű állami tanítóképző 700 beírt tanulója került az utcára.” A város magyar munkásságának ekkor még volt ereje ahhoz, hogy ezt megakadályozza.

Időközben a város vezetésében jelentős változás állt be, eltávolították Zsák Adolf Józsefet — akit a román hatóságok internáltak és később kiutasítottak, mint idegen állampolgárt, s helyébe Soós József került, a Kommunista Párt hűséges embere. De ekkor még az „osztályharc” nem volt meghirdetve, így a város polgársága is szívvel-lélekkel támogatta a munkásvezetők törekvéseit. Erre utal egy korabeli cikk: „A polgárság — írta Fuchs Simon, egykori kommunista vezető, később munkásmozgalmi kutató — tapasztalatilag jött rá arra, hogy a munkásság, amikor saját hazáját építi, egyben otthont teremt a polgárságnak is.”

Kétségtelen, hogy az orvosi egyetem sikeresen indult, csak az első évre 260 hallgatót vettek fel, míg a hallgatók összlétszáma megközelítette az ezret, akik nagyrészt magyar anyanyelvűek voltak s az oktatás nyelve teljesen magyar volt.

A város életét azonban továbbra is felbolygatták az állampolgársági, a földreform végrehajtása körüli visszaélések, a CASBI-sérelmek, melyek miatt még a visszatért zsidók vagyonára is rátette a kezét az állami intézmény. A jögtalan beköltözések, az MNSz kiáltvány közfelháborodást váltott ki, különösen a város polgársága és értelmisége körében, az MNSz szélső-baloldali vezetői az ilyen megnyilatkozásokat a fasizmus, a megbujó „fasiszták” számlájára írta s rövidesen megkezdődtek a tisztogatások ezen a címen. Így került sor később is az MNSz központi vezetésétől eltérő nézetűek kizárására. A

Székely Színház december elejére ígért megnyitása elmaradt, de Kemény János mint a háromtagú szervező bizottság egyik tagja bejelentette, hogy sikerült jónéhány kiváló magyarországi színésszel szerződést kötnie. Így kerültek aztán, az elkövetkező évben bekövetkezett megnyitóig Marosvásárhelyre Szabó Ernő, Szabó Ottó, Sarlai Imre, Hamvay Luci, Delly Ferenc és még néhányan, akik vállalták a társulathoz való csatlakozást, és így vált lehetővé a Székely Színház létrehozása. Működésük, művészi tevékenységüknek köszönhetően, rövidesen a Székely Színház a legjobb magyar színházak sorába lépett és több mint két évtizedig tartó fejlődést mutathatott fel. Leromlása és elszürkülése a bekövetkezett változások következtében a hetvenes évek első felében kezdődött el. De ez nem a város lakóin múlt, hiszen a színházhoz való ragaszkodás még jóval az indulás előtt annyira lelkes volt, hogy már 1946 januárban az első évadra meghirdetett bérleti előadások minden jegye elkelt, így már anyagilag is biztosítva volt a színház működése. A leromlás pedig a hetvenes években akkor kezdődött el, amikor a lakosság számának figyelembe vétele nélkül létrehozott román tagozat nemcsak művészi leromlást okozott, hanem a magyar tagozat hátán mintegy élőködve, a magyar közönséggel fizettette meg a románosítási programot. Ez különben az egész románosítási politika egyik módszere volt. Már 1946-ban kiderült, hogy a Groza-vezette „demokratikus” kormányzat sem akarja, de nem is tudja biztosítani a magyar intézmények anyagi fenntartását. Sőt legfőbb törekvése, hogy rátegye kezét a magyar vagyontömegre, mely ekkor még hatalmas tartalékokkal rendelkezett. Csak Marosvásárhelyt tekintve: a Székely és Réti európai hírű bútorgyár, a cukorgyár, középvállalatok százai, a Hangya Szövetkezet üzemei, a magyar Hitelszövetkezeti Központ vajgyára, több mint húsz közép és elemiiskolai épület teljes felszerelése és a megyében olyan közbirtokok, mint az Ősmarosszék és még mi minden.

Az MNSz központ törekvése az volt, hogy rátegye kezét minden közösségi vagyona, az ő irányítása alá kerüljön a szövetkezetek vezetése, az EMGE — ahová jól fizető állásokba a maga embereit rakja be, akik aztán a kormány politikájának megfelelő módon működjenek. A meghirdetett elv az volt, hogy éppen így védi meg a magyar tulajdont és ezt a törekvését a kormányzat ekkor még készséggel támogatta. Egy átgondolt taktika működött: a kormányzat fellépett valamilyen intézmény ellen, megszorításokat hozott, gátolva működését (pl. a szövetkezetek hitel és áruellátását, a tanári fizetések visszatartása, iskolaépületek elfoglalása stb. volt napirenden), majd az MNSz sikeres fellépése módosította ezen sérelmes intézkedéseket, ennek azonban az volt az ára, hogy a régi ún. konzervatív vezetőket el kellett távolítani.

A választások előtt azonban szükséges volt az erdélyi magyar közvéleménnyel elhitetni, hogy a magyarságnak egységesen kell fellépnie a Groza-kormány és az azt támogató Országos Demokrata arcvonallal mellett. Az 1946-os évben Marosvásárhely volt a színtere azoknak a kezdeményezéseknek, melyek

a magyarság tömegét az MNSz mellé kellett állítsa. Itt tartották meg a magyar szövetkezeti kongresszust, ahol megfogalmazták az erdélyi magyar szövetkezetek teljes önállóságát, tiltakoztak minden beolvasztási szándék ellen és újraválasztották a Hangya élére Korparich Ede elnököt, aki következetesen kitartott a magyar szövetkezeti önállóság mellett, de szoros együttműködést ajánlott fel a Magyar Népi Szövetséggel, mint a magyarságot képviselő politikai szervezettel. Hasonló határozatot hozott az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) marosvásárhelyi közgyűlése, ahol egyhangúlag dr. Szász Pált, az EMGE délerdélyi részlegének elnökét választották elnökké és az MNSz-szel való együttműködés szellemében Antal Dánielt, az MNSz gazdasági osztályának vezetőjét alelnökké. Akkor még senki nem gondolta, hogy ez a közgyűlés lesz az erdélyi magyar parasztság utolsó, önálló megnyilatkozása több mint 600 kiscgazda részvételével, mely az EMGE több száz szervezetét és többszázezres tagságát képviselte.

Mindkét, egész Erdélyt átfogó nemzetiségi gazdasági szervezet önállóságát nemcsak az MNSz országos vezetősége, hanem a Groza-kormány is elfogadta és ígéretet tett a működésüket gátoló sérelmek mielőbbi orvoslására.

Ekkor még úgy tűnt, hogy a romániai magyar és más nemzetiségek önálló gazdasági, kulturális és politikai intézményrendszerének, létező saját intézményeknek nemcsak működését és önállóságát biztosítja a román kormányzat, hanem újabbak létrehozására törekszik. Így alakult meg Kolozsvárt a Magyar Zene és Színművészeti Főiskola, és még alulról szervezett magyar kulturális és társadalmi szervezetek — egyháziakat is beleértve jöhettek létre.

A MNSz pedig, habár tagja volt a baloldali pártokat tömörítő szövetségnek (DPB), mégis külön listával indulhatott a választásokon, mely a „magyar egység megteremtését és a teljes jogegyenlőség gondolatát tette választási programja alapjává és sűrűn hivatkozott az 1937-ben megrendezett Vásárhelyi találkozóra, mely az erdélyi magyarság lelki-szellemi, gazdasági és politikai egységének megteremtését tűzte zászlajára a társadalmi haladás eszméi alapján. Ennek a gondolatnak a jegyében hívták össze a marosvásárhelyi ifjúsági kongresszust 1946 nyarán, melyen az MNSz ifjúsági szervezeten kívül az egyházak ifjúsági szervezetei is résztvettek, összesen több mint 120 ezer erdélyi magyar fiatal képviselőtében.

Egy széles alapokon nyugvó, minden magyar politikai, gazdasági, kulturális és egyházi tényező összefogásából születő magyar kulturális, gazdasági és politikai autonómia koncepciója bontakozott ki, melynek politikai képviselője a román parlamenti demokrácia keretében az MNSz lett volna s ez az egykori Országos Magyarpárt örökébe lépő, de sokkal szélesebb társadalmi és gazdasági alapokon álló szervezet vált volna a romániai magyarság nemzetiségi jogait, fejlődését biztosító szövetségi szervezatként, garancia arra, hogy a román állam

keretei között a magyarság teljes jogú nemzeti közösségként létezzen. S ezen koncepció egyik legfőbb bázisának éppen Marosvásárhely ígérkezett.

Voltak azonban a tapasztaltabb erdélyi magyar politikusok között jónéhányan és az önálló intézmények vezetői között is (a marosvásárhelyi Hangya Szövetkezet elnöke, a kolozsvári Hitelszövetkezetek Szövetsége elnöke, egyházi vezetők, írók, tanárok), akik súlyos veszélyeket láttak abban, hogy az erdélyi magyarság minden intézménye egyetlen szervezetnek, a már ismert kommunista túlsúlyú vezetése alá kerüljön, mely teljesen a Román Kommunista Párttól és kormányzattól függve, annak ki legyen szolgáltatva. Próbáltak kapcsolatot keresni más román politikai körökkel is, az előző évtizedekben felismert tanulságok és tapasztalatok alapján. Csak ennyi volt a törekvésük és semmi több, amennyit a többpárt rendszerű, parlamentáris demokrácia megengedett. Csakhogy ekkor már — akár a többi szomszédos országban, — Romániában is eldőlt, hogy nem a többpárti rendszerű parlamenti demokrácia marad a társadalmi létezés alapja, hanem előbb-utóbb a kommunista pártok kizárólagos hatalma dominál majd.

Az MNSz az 1946-os választásokon több mint 700.000 szavazattal 29 magyar képviselőt juttatott be a román parlamentbe, ebből 3 (dr. Nánási János bíró, Kiss József földműves és Kacsó Ferenc kisiparos) képviselte Maros-Torda megyét, ahol 63,288 szavazatot kapott a MNSz, a DPB pedig 4 képviselőt, köztük Soós József polgármestert. Az ellenzéki pártok részéről egyetlen magyar képviselő sem jutott be, az ilyenek fellépését a hatóságok megakadályozták.

Látásból tehát megvalósult a „magyar egység”, ennek következményei azonban már a következő évben láthatóvá váltak. Rövidesen kiderült ugyanis, hogy 1947-től kezdődően ez az elvtelen magyar „egység” vált az MNSz legfőbb bűnévé, s az osztályharc hivatalos meghirdetésének pillanatától megindult a hajsza az MNSz szétbomlásáért. Ennek során legelőször a szövetkezeti önállóság ellen, majd az EMGE független vezetése ellen indult harc, az MNSz évvégi kongresszusán Kurkó Gyárfás elnök eltávolítása következett, aki a szövetkezetek önállóságát, az egység gondolatot, a magyar autonómia koncepcióját képviselte. 1948-ban bekövetkezett a magyar szövetkezetek beolvasztása, az államosítás pedig megszüntette még a kisüzemi tulajdont is, az új tanév pedig már a legősibb hagyományú magyar iskolák államosításával kezdődött, így a 400 éves marosvásárhelyi református kollégium is állami tulajdonba került a nagyértékű Bolvai múzeumi hagyatékkal együtt. Egyidejűleg beszüntette működését a Kemény Zsigmond Társaság, mely addig jelentős művelődési szerepet töltött be, de felszámolódott minden más magyar társadalmi és kulturális szervezettel egyidejűleg. Állami tulajdonba mentek át a Városi Múzeum, a Képtár, a Teleki Könyvtár, melyek addig vagy városi, vagy egyházi tulajdonban voltak. Megszűnt a Diakonissza Otthon, feloszlatták a ferencesek rendjét, a szerzeteseket rendházuk elhagyására kényszerítették.

Az MNSz szervezetek, melyeket már előző évben megtisztítottak a „reakciós” elemektől, a módosabb kisiparosokat, ellenzéki értelmiségieket értve ezalatt, minden ilyen intézkedéshez áldásukat adták és egyúttal a maguk megbízható embereit helyezték be az intézmények vezetőségébe. Ez a pillanatnyi taktika jól bevált, azt a látszatot keltette, hogy az intézmények „megújulnak” ugyan, de továbbra is a magyar kultúra szolgálatában fejtik ki tevékenységüket.

Mindez azonban átmenetinek bizonyult.

A következő, 1949-i évben megkezdődtek a tömeges letartóztatások. Előbb a „reakciónak” kinevezett volt magyar politikai vezetőket tartóztatták le és internálták: a szociáldemokrata párt magyar tagozatának vezetőit, majd olyan egyházi vezetőket, mint Márton Áron és más katolikus püspökök, Szász Pál dr. EMGE elnököt, Korparich Ede, Horváth Dénes és más Hangya szövetségi vezetőket, akik ellenezték a magyar szervezetek beolvasztását az egységes, országos szövetségi rendszerbe. Majd az MNSz országos vezetőinek azt a csoportját hurcolták el, melynek tagjai a szervezet és a hozzátartozó intézmények önállóságát kívánták fenntartani. Kurkó Gyárfás volt elnököt, Balogh Edgár képviselőt, a Bolyai Egyetem rektorát, Csögör Lajos dr-t, aki a közben a Bolyai Egyetemről leválasztott marosvásárhelyi orvosi egyetem rektora volt, Méliusz József író és még másokat, számos református és katolikus lelkészt. Az MNSz lebénult, politikai cselekvésre képtelen szervezetté vált.

Illúziók évtizedei

Először a román pártiktatúra épült ki, majd rövidesen átformálódott a sztalinista személyi diktatúrába. Ennek megfelelően a pártvezetésben bekövetkezett gyökeres változások a marosvásárhelyi magyar politikai életet és a közigazgatást is érintették. Pedig a város párt és MNSz szervezete élenjárt az engedelmisségben és megalkuvásban. Itt szervezték meg pl. a katolikus egyház egységét megbontó és a letartóztatott Márton Áron gyulafehérvári püspök ellen irányuló ún. „Katolikus Akció Bizottságot”, mely hűségét fejezte ki a román állam iránt s melynek nyilatkozatát minden katolikus lelkésznek és a híveknek is alá kellett írniok. Ezt egy békefelhívás formájában is megszövegezték, melyet aztán egyházi vezetőknek és hívő értelmiségieknek egyaránt alá kellett írniok. Akik megtagadták — voltak néhányan — nemcsak gyalázkodó támadásoknak voltak kitéve, hanem állásukból is elmozdítottak. A terror még fokozódott az ún. jobboldali elhajlás leleplezése ürügyén, mely már kipróbált marosvásárhelyi magyar kommunista vezetőket is érintett és meghurcolásukhoz, leváltásukhoz és néhányuk letartóztatásához is vezetett. (Soós József polgármester, Nemes Dezső, Nemes József és mások.) Az új közigazgatási beosztással, mely megszüntette a hagyományos megyéket, megváltoztatták a megye nemzetiségi összetételét, mely távlatilag a városi népesség nemzetiségi arányainak megvál-

toztatását is előidézte. Ez a folyamat aztán a Magyar Autonom Tartomány létrejöttével rövid időre megakadt, az átmenetileg 1952-ben megszületett központosított közigazgatási egység, melyet Csík, Udvarhely, Háromszék és Maros-Torda magyar lakta vidékeinek összeboronálásával hoztak létre, a nemzeti kérdések látványos megoldását ígérte. Ez a „megoldás”, melyet a nemzeti kérdés végső szocialista megoldásaként emlegettek, valójában lefedezte a többi magyarlakta vidék rohamos elrománosítását. Volt egy belpolitikai háttere is, mely aztán a marosvásárhelyi viszonyokra is visszahatott: a Luca László elleni akció és per, mivel ő rendkívüli népszerű volt a Székelyföldön (Lemhényi születésű), elítélését és félreállítását kellett kompenzálni. Ez egyúttal székelyföldi hívei lemorzsolódását is elősegítette, mert az új közigazgatás élére új emberek kerültek.

Másik valós szándék a következő évben derült ki: a Magyar Népi Szövetség feloszlata, mely ugyancsak ravaszul ment végbe, önfelosztás formájában, hogy ne lehessen többet semmiféle nemzetiségi politikai szervezet létrehozását igényelni. A Román Munkáspárt (így nevezték akkoriban) hűséges, a szervezetbe beépített emberei hajtották végre ezt az önfelosztást, akiket aztán — átmenetileg ugyan — jó közigazgatási és gazdasági pozíciókkal honoráltak.

A Magyar Autonom Tartomány élére egyelőre magyar vezetők kerültek, akiket az RMP a maga emberei közül „delegált”, a volt MNSz vezetőket mellőzve. Az „önálló” tartománynak, melyet még az új alkotmányba is belefoglaltak (ez már a harmadik volt és lesz még jónéhány), saját működési „statutumot” ígértek, de ennek kidolgozására, hét éves időtartama alatt sem és soha nem került sor. Valójában igazi önállósága soha nem volt, csak annyi, amennyit a helyi vezetők a központi utasítások végrehajtása során maguk, főleg helyi személyi vonatkozásban ki tudtak alakítani. S ez mégis elég volt ahhoz, hogy legalább a Magyar Autonom Tartomány felvirágzásának illúzióját megteremtse. Mert arra is mód volt, hogy a tartomány saját anyagi erejéből azt, amit meghagytak, saját céljaira fordítsa. Mert egy belső utasítás szerint minden erdélyi tartománynak kötelessége volt egy Kárpátokon túli terület pénzügyi felkarolása s ezen feladat alól a Magyar Autonom Tartomány sem volt kivétel.

Marosvásárhelynek, mint az MAT központjának gazdasági, politikai közigazgatási és kulturális szerepe egyaránt jelentékenyen megnőtt. Valósággal Erdély magyar kulturális központjává kellett kinőnie. Ennek a törekvésnek háttérben főleg Kolozsvár magyar kulturális központi jellegének csökkentése állt. Ezt mutatja, hogy az elkövetkező évtizedben magyar kulturális, művelődési intézmények költöztek le, illetve szerveződtek meg Marosvásárhelyre.

Így jött létre az Igaz Szó szerkesztősége, az egyetlen magyar irodalmi havi folyóirat mind a mai napig Romániában. Ez maga után vont a számos magyar író Marosvásárhelyre költözését és Marosvásárhelynek irodalmi központtá történő előrelépését. Ugyanis addig mindössze Kovács György, Molter Károly,

Gagy László, Kiss László (inkább színészként szerepelt már ekkor) lakott a városban néhány műkedvelőnek számító író mellett. Ebben az időszakban főként az akkori fiatalabb írónemzedék tagjai telepedtek meg (Sütő András, Székely János, Hajdú Győző, Gálfalvi Zsolt, Hajdú Zoltán, Katona Szabó István, Varró Ilona, Szépréti Lilla, Izsák József, Oláh Tibor, Nagy Pál kritikuskok), idehuzódott Kemény János, aki előbb a színházalapításban töltötte be alkotó szerepet, majd meghurcolása után végül az itt induló Művészet (Új Élet) képes folyóirat szerkesztőségében került vissza az irodalmi életbe. Úgyszintén itt talált menedéket több évi ártatlanul történt bebörtönzés után Böződi György, aki az ebben az időszakban létesült a Román Tudományos Akadémia marosvásárhelyi fiókja munkatársa lett. Ebben a periódusban nőttek íróvá a marosvásárhelyiek közül Papp Ferenc, Marosi Barna, és jóval később ugyan, de a már létező intézmények és magyar sajtóélet vonzásában Szócs Kálmán, Vári Attila, Elekes Ferenc, Bartis Ferenc, Hodos László, Pethő László, Gálfalvi György, Markó Béla, Nemess László, Oltyán László, Kicsi Antal, Komzsik István, Győrffi Kálmán. Az intézmények szervezése, átköltözése révén kerültek Marosvásárhelyre Szabó Lajos drámaíró, Kocziány László irodalomtörténész, Tóth István költő, Jánosházy György műfordító, kritikus, jelentékenyen növelve a város kisugárzó hatását.

Az irodalmi, szellemi és politikai életben betöltött szerep, melyet csak az írók egyrésze vállalt ugyan, de hangadóik annál inkább, már sokkal kevésbé pozitív, mivel egyesek, az első időszakban Kovács György, majd különösen Hajdú Győző nemcsak vállalta manipulatív szerepét az államvezetés mindenkori igényei szerint, hanem nem egyszer túl is licitálta, növelve ezáltal az erdélyi magyarságot amúgyis megosztó és a román állam beolvasztó politikáját hűen támogató kétes szerepet.

Mégis, egyes írói állásfoglalások ellenére is — melyet nem egyszer a megmaradásért való megalkuvás átmeneti sikereket ígérő kompromisszumával igazoltak — Marosvásárhely magyar kulturális fellendülése vitathatatlan s nemcsak az irodalomban, hanem a művészeti élet más ágazataiban is.

A magyar színházról már volt szó, de később is, különösen a magyar színművészeti intézet leköltözése után néhány évig, míg önálló magyar intézményként működött, olyan színházi szakemberek és színészek tevékenysége folytán mint Kovács György, Tompa Miklós, Kőmíves Nagy Lajos, Szabó Lajos, Tessitori Nóra, Lantos Béla, Marosvásárhely az erdélyi magyar színjátszás élvonalába került. Egyébként ezzel indokolták a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet leköltöztetését, a kolozsvári Magyar Művészeti Intézet felbomlasztása után. Kétségtelen egy ideig az egész ország magyar színjátszásának fellendülése tapasztalható, egész színésznemzedék kirajzása révén. A régi, még a kolozsvári magyar színházról leszerződött színészek mellett (Váradi Rudolf, Kőszegi Margit, Borovszky Oszkár, András Márton, akikkel Kolozsvár

nyilván szegényebb lett), felnőtt az új nemzedék: Lohinszky Lóránt, Csorba András, Bács Ferenc, Tanai Bella, Tarr László, Ferenczy István, Gyarmati István, Ferenczy Csongor, Illyés Kinga, Visky Árpád, Zalányi Gyula és még jónéhányan, akik ma is tevékeny művészei a színháznak. Kiváló rendezők is indultak vagy működtek Marosvásárhelyt, akiknek neve összeforrott a magyar színjátszással. Harag György, Hunyadi András, Kincses Elemér, Gergely Géza, Kovács Levente, mind a marosvásárhelyi magyar színművészeti főiskolán indultak.

Hasonló kirajzás következett be a Magyar Autonóm Tartomány létesítése és a magyarság szellemi erőinek tömörülése révén a zenei életben. A filharmónia fejlődése s főként az Állami Székely Népi Együttes, majd a Pedagógiai Főiskola zenei szakának létesítése révén kerültek Marosvásárhelyre Szász Károly zene-tudós, Zoltán Aladár, Szabó Csaba, Birtalan József, Birtalan Judit, Szarvady Gyula, majd Csiky Boldizsár jelentősen kiegészítve és továbbfejlesztve Marosvásárhely zeneéletét, melynek zenei életében addig is olyan kiváló művészek, zeneszerzők, szólóművészek munkálkodtak, mint Trozner József, László Árpád, Erkel Sára, Chilf Miklós, Kozma Géza, és a fiatalabb nemzedékhez tartozó Kozma Mátyás. A magyar művészi utánpótlást ígérő Művészeti Középiskola, melynek zenei és képzőművészeti szakán egyaránt később országos nevű művészek indultak (s miután a magyar oktatást felszámolták Kolozsváron) egész Erdély legjobb tehetségei kerültek ide, jelezte és bizonyította, hogy még ebben két művészeti ágban is az anyanyelvű oktatás és a nemzeti művészeti hagyományok továbbfolytatása biztosítják egyedül a tehetségek kibontakozását.

Ennek a művészeti középiskolának köszönhető, melynek országos szinten is elismerten kiváló teljesítményei voltak, hogy a város képzőművészeti élete addig soha nem ismert mértékben lendült fel. Mintegy két évtized során egyrészt már ismert fiatalabb művészek tömörültek Marosvásárhelyt, az idősebb nemzedékhez tartozók mellett. (Bordi András, Barabás István, Incze István, Piskolti Gábor festők, Izsák Márton, Csorvássy István, id. Kulcsár Béla szobrász), mint Bandi Dezső, Székely László, ifj. Kulcsár Béla szobrász, Nagy Pál festő, majd még az akkoriban Kolozsvárt végzetek Marosvásárhelyre történt rajzása révén (Bódis Erzsébet, O. Fülöp Irma textilművészek, Zolcsák Sándor, Porzolt Borbála, Sükösd Ferenc, Simon Endre, Ambrus Imre, Péterfy László, Török Pál, Krafft László, Zsigmond Attila, Albert László, Szócs Sándor, Szécsi András, Nyilka Róbert festők, Hunyadi László szobrász, majd később Kemény Árpád díszlettervező). Marosvásárhely vonzereje később is megmaradt s éppen a művészeti középiskola végzetjei közül jónéhányan a főiskola után „visszatértek”, hogy aztán a 80-as években végleg eltávozzanak. (Tamás Anna, Katona Szabó Erzsébet, kosztüm és gobelintervezők, Elekes Károly grafikus, Kiss Miklós iparművész, Szócs László, Balázs Imre festő).

De olyan műfajok, illetve művészeti ágak is felvirágoztak, melyeknek azelőtt sem szakembereik sem művelői nem voltak, s éppen a magyar művészeti intézmények megteremtése révén példaértékű művészeti mozgalmak alapjául váltak. A Székely Népi Együttes előadóművészei, mint Tóth Erzsébet, koreográfusai mint Haáz Sándor, Lőrincz Lajos, Székely Dénes, Kelemen Ferenc az országos táncművelés és népdalkultúra hivatott terjesztőivé váltak, míg hatósági intézkedések le nem tiltották. Hasonló módon mozgalommá ígérkezett az irodalmi színpadok megjelenése mint a nemzeti és nemzetiségi tudat ébrentartásának eszköze, melynek olyan országosan és nemzetközileg ismert és elismert művelői nőttek ki, mint Illyés Kinga, Nemes Levente, Balogh Éva, Varga Vilmos és mások s ennek egyik kezdeményező fóruma az Igaz Szó, majd az Új Élet, két marosvásárhelyi folyóirat szerkesztősége.

Mindezek a törekvések és jelenségek, a marosvásárhelyi irodalmi és művészeti élet hatékony felvirágzása nemcsak mennyiségi, hanem a sajátos magyar nemzetiségi kultúra és az egész egyetemes magyar kultúra értékeivel egyenlő műveket és eredményeket hoztak létre, gazdagítva az ország kultúráját is egy aránylag rövid időszakban, de viszonylag szabad körülmények között, mintegy jelezve a két milliós magyarság teremtő képességét.

Kevésbé látványos, de mégis jelentős értéket teremtett a város magyar szakértelmisége különösen az orvostudomány, de az irodalomtudomány és történeti, társadalmi tudományok területén. Az orvosi, biológiai kutatás, melynek számos külföldön is elismert eredménye, az Orvosi Szemlében és kötetekben történt publikációk, bizonyítják ezt. A filológiai kutatás közismert eredménye a második magyar nyelvemlék Farczády Elek által történt felfedezése és feldolgozása, a Teleki Könyvtárban megőrzött Koncz kódexben. Számos figyelemre méltó tanulmány jelent meg Kocziány László, Fick László, Böződi György, Balázs Lajos, Turzai Mária, Fuchs Simon tollából és a fiatalabb nemzedékből Tonk Sándor, Sebestyén Mihály tevékenysége nyomán, továbbá a magyar nyelvészetet művelő Barta János munkája eredményeként.

A különböző szaktudományokban fellendülést hozott a hároméves Pedagógiai Főiskola létesítése, mely a sorban az utolsó megalakított, a magyarnyelvű közoktatást és tanárképzést szolgáló intézmény volt, míg az eredeti céljának megfelelő tevékenységét folytathatta. Egy ideig itt nyert működési teret, főleg az oktatásban, az időközben Kolozsvárt megszüntetett Bolyai Tudományegyetem néhány tanára, akiknek katedráját az „új” egyetem szervezés során felszámolták.

A hatvanas évek elejéig ugyanis az volt a látszat, hogy a nemzetiségi kulturális fejlődés visszaszorítása, korlátozása Marosvásárhelyt kevésbé érinti. Mintha valami lehetőség lett volna arra, hogy a magyar könyvkiadás, tankönyvkiadás is itt kap otthont, mivel létrejöttek ezek szerkesztőségei. Ekkor alakult a magyar nyelvű rádió stúdió, mely a leghosszabb adást sugározta

magyar nyelven befogva az egész Székelyföldet, ekkor vált az addig havonta megjelenő Művészet folyóirat kéthetenkénti kulturális képes lappá, megtartva művészeti profilját, de bővülve a magyar nemzetiségű általános létproblémáival. Ekkor jött létre Nagy Imre zsögödi festőművész adományából a Teleki Könyvtár épületében Erdély legeredetibb magyar festőjének Galériája. Zsögödi Nagy Imre nemes gesztusának előzménye is van: a művész tevékenysége az előző években Marosvásárhelyhez kötődött.

Mindezek azonban az önálló magyar nemzetiségi kultúra utolsó vívmányai voltak, melyek csak azt a célt szolgálták, hogy az erdélyi magyarság körében az illúziókat fenntartsák.

Nemzetiségellenes fordulat a román államvezetésben.

Egy ilyen fordulat előjelei már közvetlenül 1956 után mutatkoztak. A magyar forradalom leverése után, amikor a magyar állam elvesztette minden súlyát az ún. „szocialista” táboron belül, a román állam és pártvezetés, mely jöttányit nem engedett és ismert el még a XX. kongresszus után sem „marxista dogmatizmusából”, egy új, a nacionalista dogmatizmus útjára lépett, kidolgozva a nemzetiségek felszámolásának tervszerű politikáját. Kezdődött azzal, hogy megköszönték a Magyarországról szerződött művészek és egyetemi tanárok addigi működését és eltávolították őket Erdélyből. Egyébként az 56-os események ürügyén és azzal való rokonszenvezés vádjával megkezdték a tömeges letartóztatásokat és zaklatásokat. A Nagy Imre miniszterelnök és kíséretének deportálását vállaló román kommunista pártvezetés olyan szolgálatot tett a Kádár kormánynak, mely lehetővé tette a beolvasztási politika számára az erdélyi magyarság elleni újabb lépéseket. Ezt különben Kádár emlékezetes marosvásárhelyi látogatása is megerősítette, amikor nagyhangon kijelentette, hogy Magyarország végleg lezárta az erdélyi kérdést és a román kommunistákra bízta a romániai magyarság további sorsát. A szovjet hadsereg kivonulása után Románia elérkezettnek látta az időt ún. önálló politika, így nemzetiségi politika folytatására. Első intézkedése a kolozsvári magyar egyetem felszámolása volt. Akkor ez még csak megütöztetést keltett Marosvásárhelyen, még nem lehetett felmérni teljes következményeit (ugyanis „csak” közös, egyenrangú vezetés alá helyezésről volt szó.) Az ezzel egyidejű lépés, mely egy tollvonással olvasztotta össze az összes magyar középiskolákat (melyeket egy évtizeddel előbb államosítottak) a román iskolákkal, már a város egész magyar iskolahálózatát érintette, megszüntetve azok addigi viszonylagos önállóságát. De pillanatnyilag ennek következménye sem volt érezhető, mert a magyar igazgatók helyükön maradtak, „mindössze” annyi történt, hogy egy román anyanyelvű igazgatóhelyettest kellett elfogadniok, és az osztályokat román kollégákkal megosztani.

A döntő fordulat akkor következett be, amikor alkotmánymódosítással az addig Magyar Autonóm Tartományt Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá változtatták át. Ennek előjele az ún. monográfia ügy volt. Az történt ugyanis, hogy marosvásárhelyi írók, művészek, szociográfusok, közgazdászok stb. kolozsváriakkal együtt megbízást kaptak egy nagyterjedelmű, átfogó a Magyar Autonóm Tartomány eredményeit bemutató monográfia elkészítésére. A mű el is készült, ki is nyomtatták, de terjesztésre nem került sor, mert szerzőit, szerkesztőit és még a művet megrendelő néptanácsi és pártvezetőket is, magyar nacionalista szeparatizmus vádjával, elmozdították helyükről és megbélyegezték. Néhány főiskolai tanárt még az oktatásból is eltávolítottak. Az ügy lezárása után nemsokkal megjelent az említett alkotmánymódosítás s ezt egyúttal a Magyar Autonóm Tartomány addigi vezetőinek leváltása követte. Ez azt jelentette, hogy új tartományi első párttitkárt, új megyei tanácselnököt és városi elnököt neveztek ki — vagyis mindhárom kulcspozíciót románokkal töltötték be, akik konkrét utasításokkal fogtak hozzá feladatuk megvalósításához. Megkezdődött különböző eszközökkel a tartományi és városi tisztviselők lecserélése. Indok: a lakossági számarány megváltozása. A Magyar Autonóm Tartomány lakossága több mint 80%-ban volt magyar, ekkor a volt háromszéki részek leválasztásával, s a volt Küküllő megye segesvári része, Dicső és Ludas rajonok, a Mezőség román többségű lakosságának odacsatolásával az arány 65% magyar 35% román lett. A tartományi párt székházát a volt Hangya épületéből „központibb”, reprezentatívabb helyre, a díszes Városházára helyezték. Lebontották az előtte díszelgő Sztálin szobrot, melyet később a Román Katona szobrába olvasztottak be, mintegy jelképezve, mit jelentett a „desztalinizáció” Romániában. A magyar tisztviselők jórészt lecserélték, áthelyezték, aki ellenkezett, bezárták, az 56-os magyarországi eseményekkel kapcsolatos „rokonszenv nyilatkozata” miatt. Mindez persze még nem volt elégséges. Az akkor már közel 80 ezer lakosú város magyar lakossága meghaladta a 60 ezret, mivel a város ipara több mint 3-szorosa volt az 1960 évinek, de a beköltözött munkások nagy tömege a Székelyföldről került oda. Ez a folyamat pedig nem felelt meg a román államvezetés törekvéseinek. Egy új nagyüzem, a vegyi kombinát létesítésével egy intézkedéssel több mint 5000-rel növelték a román lakosság létszámát. A várost zárt várossá nyilvánították, ami azt jelentette, hogy meghatározták milyen nemzetiségi összetételben kerülhetnek be új lakók. Központilag voltak előírva a számarányok, melyet a város vezetőinek kötelező volt betartani. A vezetőségben még működő magyar és becsületes, helybeli román párt és néptanácsi vezetők ettől eltértek, mivel a munkateleppé degradálódott város megtelt csőcselékkel. Hamis vádakkal és rágalomokkal eltávolították őket a város éléről. (V. Rus — Kiss Zoltán ügy.)

Újabb és még gyökeresebb fordulatot hozott a város elrománosításában az 1968-ban bevezetett megye rendszer, melynek során leválasztották az eddigi

tartományról Csík, Udvarhely megyéket és létrehozták Maros megyét, úgy helyettesítve a magyar részeket, hogy az új közigazgatási egységben a román lakosság számaránya elérje a 60%-ot. Így tehát megszűnt magyar többségű lenni s ennek következményei kihatottak Marosvásárhelyre is. Nincsenek külön kimutatott adatok a város ipari fejlődéséről, de a megyei adatokból következtetni lehet mindarra, ami ott történt, hiszen az iparfejlesztés magas, az országos átlagot jóval meghaladó üteme főként Marosvásárhelyre vonatkozott. Mert a román államvezetés tisztában volt azzal, hogy pusztán adminisztrációs változással nem lehet jelentős számarány változást elérni, ehhez jelentős, gazdasági-lag is megalapozott, tömeges román betelepítés szükséges. Ez a koncepció, mely más városok esetében már bevált, alkalmas volt Marosvásárhelyre is az új helyzet megteremtéséhez.

Az iparosítás évi üteme elérte a 19—20%-ot, egész sor új, nagy létszámú, több ezres alkalmazottú üzemet és vállalatot létesítettek vagy a meglévőket kibővítették. 1950-hez viszonyítva 1985-re az alkalmazottak összlétszáma megkétszereződött, 49 ezerrel 206 ezerre emelkedett a megyében, ebből pedig közel százezer Marosvásárhelyre jutott. Ezt a létszám emelkedést nem a megyéből vagy a Székelyföldről betelepítettekkel érték el, hanem nagyrészt a Kárpátokon túli területekről hozott családokkal. A folyamatot még jobban érzékelteti a lakosság számának és nemzetiségi összetételének alakulása. Közvetlenül a megvásárlás előtt, 1966-ban Marosvásárhely összlakossága 86 500, melyből 60, 200 magyar, vagyis a románság száma még csak 26 ezer, tíz évvel később 1977-ben a 152 ezer lakosú Marosvásárhelyen már 71 ezer román lakott, míg a magyarok száma 81 ezer. Tehát évente átlag 5000 román nemzetiségű lakos költözött be a városba, az évi 2000, inkább természetes szaporodása következtében gyarapodó magyarsággal szemben. Masszív telepítésről van tehát szó, amit az is mutat, hogy a hivatalos állami statisztika szerint — igaz megyei viszonylatban — 19 év alatt összesen 71,000 lakást adtak át a lakosságnak, melyből 42,459 az állami tulajdonú. Egyébként ezt mutatja a város külső képe, számos teljesen új lakónegyed 20—30 000 főnyi lakossággal (Augusztus 23, Tudor, Ady, Cornisa stb.). Ezeket a negyedeket pedig főként a magyar tulajdonú kertes kis házak helyére építették (pl. az egykori Szántó utca stb.) szétszórva, a betelepített román lakosság közé ékelve a magyarokat, megbontva családi és szomszédi közösségeket.

Milyen következményekkel járt a város lakosságának ilyen gyors és nagyarányú „átrendezése”, nemzetiségi összetételének megváltoztatása?

A gazdasági, politikai, adminisztratív átrendezés és a tömeges román betelepítés csak az egyik oldala volt az alaposan kitervelt műveletnek. Ezzel párhuzamosan megindult elsősorban a magyar értelmiség félreállítása, felszámolása, lehetetlenné tétele, hogy még a csíráját is elfojtsák a szembenállásnak. A „kalács és korbács” módszer szabályosan működött. Kitüntetések, elisme-

rés, magasabb állás hullott azok ölébe, akik készséggel közreműködtek az új főtitkár törekvései mellett, gyanúsítás, megfélemlítés, üldözés jutott azoknak, akik útjában álltak vagy pusztán addigi szerepükkel, tehát létezésükkel és helyzetükkel gátat jelentettek az új törekvéseknek, mert ürügyet kellett keresni és teremteni az addigi magyar intézmények vezetőinek eltávolítására.

Ez azonban nem egyik napról a másikra történt, folyamatosan ment végbe, minden intézmény specifikus helyzetének megfelelően. Volt akit egyszerűen nyugdíjba küldtek, hogy helyét egy román káderrel töltsék be, volt akinek a „múltját vakarták” meg, hogy a főiskolákról eltávolítsák s végül máshová helyezték. Mindezek a „műveletek”, a sorozatos káderezések, egy-egy intézmény átalakítása vagy megszüntetése előtt folytak le és a megfélemlítés olyan atmoszféráját teremtették a magyar értelmiség soraiban, az egymással szembeni gyanakvás olyan légkörét teremtették meg, hogy semmiféle ellenálló összefogásra nem kerülhetett sor. Rövidesen Hajdú Győző vált az említett manipulációk szakértőjévé és fő motorjává. Az ő „politikai karrierje” ekkor kezdett fölfelé ívelni.

Az eredmény rövidesen megmutatkozott. A Székely Színház mint olyan megszűnt és kéttagozatú (román-magyar) színházzá alakult. Egy ideig még váltogatták egymást magyar és román igazgatók, hogy aztán végképp román igazgatás alá kerüljön. Voltak olyan törekvések is, hogy a magyar színészeket román darabokban léptessék fel, kötelezve őket, hogy román nyelvű szerepeket biflázsanak be, de ez ellen maguk a román színészek tiltakoztak, féltve saját szerep-lehetőségeiket. A sajtóban szintén megpróbálkoztak a kétnyelvűséggel, de a kétnyelvű lapot senki, sem a magyarok, sem a románok nem vették meg. Az irodalmi esteken, színpadon kötelezően bevezették a két nyelvű szereplést, de ez annyira erőszakolt és hatástalan maradt, hogy végül csak protokoll előadásokat tett lehetővé. A Székely Népi Együttes ugyancsak megszűnt, átalakulva előbb Állami Dal és Táncegyüttesé, majd Maros Együttesé, egyes műsorokkal, százalékos arányba kiszámítottan kellett fellépniök minden alkalommal. Végeredmény: az egykor európai híru gyermekegyüttes megszűnése, s magának a felnőtt együttesnek a lezülése.

A Pedagógia Főiskola tanárai ellen is hajsza indult s a magyar és román tanárképzés megszüntetését, a főiskolának technikummá való átalakítását, a magyar nyelvű oktatás minden maradványának megsemmisítését eredményezte. Hasonló sors jutott az orvosi egyetemnek, mely a románosítás folyamán majd minden szakmai értékét és tekintélyét elvesztette. A román káderekkel való feltöltése ugyanis a kontraszelekció tipikus módszerével történt. Közismert tény volt, ha valaki Kolozsvárt vagy Bukarestben az orvosi egyetemeken fiatal, kezdő tanársegédként működött, de vállalta a Marosvásárhelyre költözést, egyből előadó tanárrá léptették elő, míg az egykori már elismert kiváló magyar

orvosok, akiknek nemzetközi nevük is volt, két évtizednyi oktatói és kutatói, gyógyítói munka után is csak az adjunktusságig jutottak.

Megszüntették az orvosok magyarnyelvű publikációs lehetőségét az Orvosi Szemle román nyelvűvé alakításával.

Az akadémiai kutató bázison dolgozók is csak románul közölhettek és kizárólag a hivatalosan jóváhagyott román történelem szemlélet igazolására végezheték munkájukat. A Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtár önállóságát megszüntették, a megyei könyvtár igazgatása alá helyezték, kéziratárát át kellett adnia az állami levéltárnak, mely a Belügyminisztérium alá tartozik, így kivonták a kutatási terület alól. A Teleki Tékát turisztikai látványossággá degradálták s kiállítási anyagát úgy rendezték be, mintha főként a román kultúra értékei állnának megőrzése alatt. Az egykori városi ipartörténeti és néprajzi múzeumot történeti múzeummá alakították át, megtömve a dáko-román kontinuitást és a város és környéke román jellegét bizonyító anyagokkal, elsüllyesztve és részben megsemmisítve az egykori teljes magyar anyagot. Az egykori Városi Képtárat, mely a Kultúrpalotában nyert valamikor elhelyezést és a múlt század valamint a századelő jeles magyar mestereinek és a legjelentősebb marosvásárhelyi művészeknek munkáit mutatta be, megtölték a város kulturális múltjához semmi hagyománnyal nem kötődő román művészek munkáival s a magyar alkotásokat elsüllyesztették. A Teleki Tékában a MAT idején hivatalosan megnyitott és nemzetközi katalógusokba bejegyzett Nagy Imre Galériát lebontották, anyagát pincébe helyezték és kiírták: átrendezés miatt zárva. Majd helyére megnyitották a Ion Vlasiu szobrász, festő, író állandó kiállítását, így a külföldi látogatók a Téka anyagával együtt kizárólag csak ezt láthatják.

Az erőszakos románosítás jelei nap-mintnap szembetűnőbbek lettek. Az egész magyar középiskolai oktatás elrománosítása fokozatosan ment végbe. A szakiskolák létesítése során, melyek ma a középfokú oktatás többségét teszik ki, bevezették a csak román nyelvű szakoktatást. Először a történelem, földrajz és természetesen a román nyelv és irodalom volt kötelező, a magyar nyelv és irodalom fakultatív az ún. magyar osztályokban, majd a számtan-fizika és más szaktantárgyak oktatását is kötelezően román nyelven írták elő, kiegészítő, továbbképző vizsgára kötelezve a tanárokat. Mindez a magyar nyelvű tanári szakoktatás elsorvasztásával párhuzamosan ment végbe. Ugyanez időben az akkor még működő Pedagógiai Főiskoláról és a kolozsvári egyetemről magyar szakon végzett pályakezdő tanárokat a Kárpátokon túli színromán területekre helyezték és mellékszakuk tanítására kötelezték. Ezzel egyidejűleg megszüntették Marosvásárhelyt a tanítóképző magyar tagozatát. Így közel egy évtizede már Marosvásárhelyt sem tanítókat, sem tanárokat nem képeznek többé magyar nyelven.

Hivatalos statisztikát nem közölnek sem a főiskolák sem a középiskolák tanulóinak nemzetiségi megoszlásáról. De az általános statisztikából is kimutat-

ható a főiskolai oktatás mennyiségi és minőségi színvonalának mély lezuhanása Marosvásárhelyt. Míg 1950/51-es tanévben az akkori egyetlen főiskolán, az orvosin, 927 hallgatót 340 főnyi tanszemélyzet oktatott (ez mind magyar volt), ez a szám 1964/65-re a három főiskolán (Színműv., Pedagógiai, Orvosi) 2527 hallgató számára 438-ra emelkedett, hogy aztán 1985/86-os tanévben a három főiskolán (Színműv., Technikum és Orvosi) 1825 hallgatóra és 289 oktatóra zsugorodjon össze. Mondanom sem kell ez a nagy létszámapadás a magyar hallgatók és a magyar oktatók létszámának mesterséges lecsökkentése miatt következett be.

Ezt a folyamatot mutatják azok az adatok is, melyeket a Hét c. lap és a marosvásárhelyi Új Élet tett közzé. Eszerint az 1970/71-es tanévben a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet összesen 300 tanárból 95 volt román (31,66%), magyar nemzetiségű 205 (60,66%), míg más nemzetiségű 23 (7,66%). Ezzel szemben az 1982/83-as tanévben a 277 tanárból 128 (40,20%) volt román, 138 (55,83%) magyar és 11(3,97%) más nemzetiségű.

Mi történt tehát egy évtizednyi idő alatt?

A nyugdíjazások, elhalálozások és egyéb okokon kívül már akkor jelentkezett egy tünet, mely azóta még jobban elhatalmasodott: a kivándorlás.

Először a zsidó nemzetiségű kiváló szakorvosok hagyták el a főiskolát és az országot, aztán a német nemzetiségűek s végül még nagyobb látszamban a magyarok. Pontos statisztikát soha nem tettek közzé, de a nyolcvanas évek elejétől közismert és elismert orvosok kérték külföldre telepedésüket. S nemcsak orvosok, művészek, írók, s más értelmiségi foglalkozásúak. Az esztelen nacionalista diktatúra körülményei között sem munkájukat, sem szakmai továbbfejlődésüket nem látták biztosítva. Az állandó zaklatások, a létbizonytalanság, gyermekeik jövőjének kétes volta, mind olyan tényezők, melyek kivándorlásra kényszerítették ekkor még főként az értelmiséget. A homogén román nemzet meghirdetésének programja világossá tette mindenki számára, hogy a román államvezetés a nemzetiségi lét alapjait támadja meg s magának az egyénnek is erkölcsi és anyagi megsemmisítését készíti elő. S Marosvásárhelyt, ahol ez a folyamat egyre durvábban és erőszakosabban megy végbe s a magyar értelmiség szüntelen provokációnak van kitéve, mindez a kivándorlás irányába hat. Híres orvosprofesszorok zaklatása, házkutatások voltak napirenden, a városházára, mely a kommunista párt székháza, provokációs céllal a securitate titokban magyar zászlót tüzetett ki, hogy éberség hiánya címén magyar vezető tisztségviselőket távolítsa el. De a sajtóélettől kezdve a színházig és minden intézménynél napirenden voltak a sérelmes megszorítások. A román intézményvezetők maguk teremtettek (felsőbb utasításra) elviselhetetlen helyzetet a magyar munkatársak számára. Mindez a város magyartalanítása céljából történt. Így nem csoda, hogy ismert és addig elismert magyar alkotók kérték kitelepedésüket, akik addig a város magyar kulturális életében jelentős szerepet tölthettek

be. Részletes adatok még nincsenek, de már az eddig ismertekből megállapítható, hogy hányan távoztak több hullámban Marosvásárhelyről az ismertebb művészek közül. Közel 10 színész (Adeff Ingeborg, Anatol Constantin, Bács Ferenc, Borbáth Ottilia, Erdős Irma, Ferenczy Csongor, Kerestély László, Tanai Bella, Török András), több mint 10 író (Ágoston Vilmos, Bartis Ferenc, Culcer Dan, Fischof Andrei, Hodos László, Katona Szabó István, Komzsik István, Ligeti Herta, Molnár H. Lajos, Pethő László, Vári Attila) és különösen nagy számú képzőművész (Balázs Imre, Péterfy László, Török Pál festők, Bódis Erzsébet, Katona Szabó Erzsébet, Tamás Anna gobelinművészek, Bocskai Vince, Dienes Attila, Kocsis Előd, Székely János Jenő szobrászok, Elekes Károly, Garda Aladár, György Csaba, Krizbai Sándor, Szócs László, Szörtsey Gábor grafikusok és Sátán Ádám ipari formatervező, mind kiállító művészek.)

Sajnos tragikus író és művész sorsok is voltak, akik a változó világban a rájuk nehezedő nyomást nem tudták elviselni: Szócs Kálmán költő és Visky Árpád színész. Az egyre megalapozottabb, totális elnyomó gépezettel szemben minden önvédelemtől és az egyre terjedő román nacionalista izgatással szemben teljesen védtelen magyarság egyes vezetői, azon kívül, hogy megtagadták a hatalommal való kollaborálást, próbáltak tiltakozni az egyre jobban eluralkodó ultranacionalisták ellen. Így például a Marosvásárhelyi Írói Egyesület tagjainak többsége, Sütő Andrással az élen aláírt egy tiltakozó memorandumot a román és a magyar együttélést és békés együttműködést sértő és felkavaró Lancranjan-könyv uszítása ellen. Király Károly, aki Marosvásárhelyt él, ugyancsak több memorandumban tiltakozott a város magyar lakosságát és az egész erdélyi magyarságot sújtó intézkedések ellen. Mindez hiábavaló. Egy eszeveszett, a szocializmus mezébe bújt román diktátor és cinkosai tébolyult egységesítő, minden nemzetiségi sajátosságot felszámoló törekvésével szemben az észrvek nem hatnak. El akarja tüntetni a város még megmaradt magyar sajátosságait és tömeges rombolást rendelt el régi városrészek, az egykori, a múlt század és századelő hangulatát még őrző főleg magyar magántulajdonban lévő és magyarok által lakott részeinek eltüntetésére. Végleg eltűnik tehát a "helyen épült Debrecen" — ahogy Németh László jellemezte, mint a legmagyarabb városok egyikét.

Marosvásárhely külső képe teljesen megváltozott, a régi utcák eltűntek vagy nevet változtattak, mert az „új vezetésnek” arra is gondja volt, hogy az egykori magyar utcaneveteket, melyek a város történetéhez kapcsolódtak, végleg eltüntesse. A régi, mintegy háromszáz utcanévből, alig maradt mutatóba egy-kettő. Még Kossuthnak a neve sem volt elég jó a város új urainak.

A XX. század végén tehát ez a város olyan erőszakos átalakításnak, karaktere megváltoztatásának van alávetve, amilyenbe hat és félévszázados létezése óta soha nem volt.

Mégis reméljük, a történelem nem csak romlás és pusztulás, tartósan mégsem hathat a székely főváros ősi kulturális értékei megsemmisítésének irányába.

Szeretnénk hinni, hogy előbb-utóbb a román nép józan alkotó erői is felismerik a mindent elpusztító nacionalista kizárólagosság veszélyeit és a hamis jelszavaktól, a hazug ígéretektől elfordulva új utat választanak: a közös értékek megóvásáért és a népek, nemzetek kölcsönös megbecsüléséért munkálkodnak, az igazi demokrácia útjára lépnek.

1989 szeptember

MOLTER KÁROLY HAGYATÉKA

Fáradt, öreg testét magába fogadta a marosvásárhelyi református temető, amelynek földjében a két Bolyai is pihen. A város úgy búcsúztatta fogadott fiát, mint akivel egy korszak száll sírba. A halál nemcsak a lét és nemlét mezsgyéje, hanem — író, művész számára különösen — az első igazi megmértetés. Most már nemcsak egy új műről van szó, nemcsak egyik-másik kritikus véleményéről, nem is rokonszenvről és ellenszenvről, hanem közössé lett szellemi vagyontöről, olyan hagyatékról, amelyért nyomban jelentkeznek az örökösök. Az utókor, illetve utókorok. S noha az egyes művek, a maguk értékük és jellegük szerint külön sorsukat hordozzák tovább, immár az egész számít igazán: az életmű.

Molter Károly teljes egész, művészileg, erkölcsileg, társadalmilag-nemzetileg minden eresztékében maradandó életművet épített fel valamennyiünknek — Marosvásárhelyen. Ahogy temetői szomszédai, a Bolyaiak jelképekké emelkedtek tudatunkban, úgy keressük most, Molter Károly földi életének ellobbanása után szellemi öröklétének, lelki, művészi hagyatékának jegyeit. Az örökösök önzésével, hogy a molteri szellem gazdagítónk, oltalmazónk, serkentőnk lehessen.

Volt-e tudományos élet Vásárhelyen a két Bolyai előtt? Persze, hogy volt. De az ő szellemük sugárik vissza minden előttük jártra is, mintegy fókuszba gyűjtve századok küzdelmeit és eredményeit. Volt-e irodalom Vásárhelyen Molter előtt? Volt, hogyne, nyomban eszünkbe jut Aranka György, Petelei István, felidéződik Tolnai Lajos, de az ő alakjuk, gyötörődésük és indulatuk is újabb távolatokat kapott Molter Károllyal, mivel a vásárhelyi szellemet eddig legigazabbul Molter irodalma, embersége, haragja és bizakodása testesíti meg.

Ugy élni Vásárhelyen, a század eleji provincia kisvárosában, mintha legalábbis Párizs utcaköveit róná, a Bolyaiak egykori házától fel a dombtetőre, a kollégiumig, úgy írni a kisváros embereiről, hőseiről és szálhámosairól, mintha Stendhal világa venné körül, úgy gúnyolódni Mikszáth módján, Swift módján, Anatole France módján minden kisszerűséggel, egyéni és közös gyarlósággal, hogy az elsősorban neki fájjon, őt sebezze meg, úgy támadni kritikában az értéktelent, a talmít vagy a csalást, hogy az igény vezesse tollát, ne az elfogultság, úgy szeretni az embereket, hogy önmagát kínálja fel gúny tárgyául is, ha kell, noha az öngúnyhoz szükséges legtöbb emberi bátorság, művészi kérelhetetlenség és lelki nemesség, úgy küzdeni értelmes társadalmi célokért, hogy ez

a harc az egyetemes haladást szolgálja, úgy állni a magunk erdélyi magyar szellemi-lelki talaján, hogy az igazi nemzeti értékeket mutassuk fel, és ne bántsuk mások értékeit, lelkiségét, érzékenységét — ez az a molteri világ, amelyet örökségül hagyott ránk.

Írói és emberi hagyatéknak egyképpen nélkülözhetetlen!

Az íróság tehetség dolga, feltétlenül. De ha csak talentum kellene, több lenne az író és kevesebb az irodalom. Molter Károly művészete példa arra, hogy mivé nemesíthet egy tehetséget egy fegyelmező műveltség és az ítélkező erkölcs. Az irodalomtörténet Molter regényeiből, színdarabjaiból, novelláiból, kritikáiból és publicisztikai írásaiból mutathatja ki ezt. Nyilván megállapítja azt is, hogy egyik munkája művészileg teljesebb a másiknál, egyik műfaj jobban tolla alá simult a másiknál. Az irodalomtörténészek joga és kötelessége a válogatás. De aligha találhat bárminő vizsgáló igyekezet egyetlen Molter-műben is sanda szándékot, alakoskodást, elvtelen elnézést vagy baráti túlbecsülést. E művek kötőanyaga a tehetség, a művészi látás és az erkölcsi tartás együttesen.

Vajon nem időszerű — és mindig időszerűnek maradó — testamentum-e ez?

A másokkal és önmagával tréfálkozó, sőt gúnyolódó Molter számára az írás halálosan komoly munka volt — olvassuk csak a kritikáit. A barátság az egyén, a teljes ember igazi őszintesége — gondoljunk a Molter ház vendégeire: megfordult itt a kortárs magyar írók majdnem mindegyike, szívesen jöttek a Köteles Sámuel utcába románok, németek. A nemzetiségi elkötelezettség a legteljesebb egyetemesség, a népek, nemzetek, nemzetiségek, illetve a mindig egyenértékűnek tartott nemzeti kultúrák testvérisége — vegyük csak elő Molter Károly publicisztikai írásait: egyszerre vívott, éles tollal, az erdélyi magyar tudat torzulása és a bárminő megszorítás, háttérbe taszítás, nemzeti türelmetlenség ellen. „Én hiszek a különböző nyelvű szellemi rokonságában — írta Molter a harmincas évek elején —, azért reméltem egy Eötvös- vagy Balcescu-folytatást, vagy csak egyetlen fölemelt komoly férfiszót, egy megálljt a lélek reflexmélyéből a sovinizmus rozsdás motollájának." Mert — említjük egy másik írását — amit anyánktól szépen tanultunk, azt más anya szülötte is fölmutathatja békítő szépségnek: íme, embernek lenni más nyelven is lehet. Minden nyelven lehet!

Alighanem Molter Károly volt a romániai magyar irodalom egyik legrokonszenvesebb egyénisége. A múlt idő nem is érvényes: csak testi létére vonatkozatható.

Tiszatáj (Szeged), 1982. február, 93—94. oldal

MARKÓ BÉLA:

HOL VÉTETTÜK EL?

Ismét elmúlt egy év,
a fáról lehulló gyümölcs megrothadt,
elszáradtak a levelek,
és megdöglöttek a pillangók,
ez a kísérlet sem sikerült, Istenem,
valami hiba csúszott a számításokba,
pedig milyen jól indult minden,
sarjadt a fű,
muzsikált a rét,
szerelmesek voltunk,
megfogant bennünk a remény,
bogarak zümmögtek, gyíkok surrantak,
jólesően nyújtózkodtak a bükkök, nyírek, égerék,
kifogástalanul működött
a csillagokkal feldíszített örökkévalóság,
s ha forró meződön lehevertem,
ha szeretőmbe kapaszkodtam,
hogya el ne röptsen ez az ujjongó,
zúgó, süvítő szerkezet,
hallottam, hogy dübörögnek odabent
elpusztíthatatlan gépeid,
éjszakánként nyugalmasan foszforeszkáltak
műszereid,
s most mégis összeomlik minden,
hát hol vétetted el, Istenem?
hol vétettük el?
gyönyörű rajzaidat letörlöd,
fújja a szél a fekete törmeléket: varjakat,
ismét tabula rasa,
s már hányadjára?
Krisztus után az 1990. kísérlet
következik!

Marosvásárhely, 1989. november

Hitel (Budapest), 1990. január 10., 7. oldal

MARADOK, MÁSKÉNT NEM TEHETEK!

Sütő András levele Sinkovits Imréhez

„Kedves Imre!

A várakozás, mint a fehér templomtorony, messzire látszik, a te hangod pedig, akár a nagyharangoké, messzire hallatszik. Így figyelhettem föl ma reggel is a rádióban vallomásos szavaid kondulására. Kiderült belőlük, hogy te is betöltötted immár a hatvanadik esztendődet.

Hát akkor Isten éltesse!

Kívánságomhoz rengeteg jelzõt kellene még mellékelnem; szólnom kellene művészmivoltodról, a közösségi cselekvés emberének példás tetteiről, de látom lelki szememmel: a jelzõket elhárítod, és hallom a távolból is a kérdésed: de mi van titeket? Erre sokféleképpen lehetne válaszolni. Úgy is például, amiként a napokban egy Ábel-észjárásúszékely mondotta volt: köszönöm kérdésed, ki vagyunk hegyezve.

A metafora mintha tréfás lenne, pedig nem az. Csak ki kell egészíteni. Ezt teszem hát, kedves Imre, magamról is szólva és eltűnődve magunk felett a felleges ég alatt.

A mostanság oly gyakori búcsúzások gyászos perceiben, amikor szülõk szakadnak el végleg a gyermekeiktõl, unokáiktól, amikor testvér siratja testvérét a családomlásban, nemzetromlásban —,

amikor tatárjárást, török dúlást, kolerát és siculicidiumot, vagyis székeleygyilkolást, megannyi fõhatalomváltozást, két világháborút átvészelt erdélyi magyarok utódai lódnak meg tömegesen végleges kivándorlásra —,

amikor évezredek emberi fáradozás veszíti értelmét, s a menekülõk riadalmát nem csitítja sem élet, sem halál, sem gótikus templom, avagy az õsöknek kopjás temetõje —,

amikor nincs már szava a kinnal fölépített új háznak s az ódon boltozatnak sem, amelyre egy Bethlen Gábor vagy Petõfi Sándor valaha fölnezzet —,

amikor melegnek és békésnek álmódott otthonok ajtajára üttetik állami pecsét a diadalmas új lakók nevével, gyakorta megkérdik tõlem az elmenõk:— És ön, uram? Ön mire szánta magát?

Ilyenkor elnézem némán a kérdezőt: nem tudja vajon? S már-már a sértettség keserűségét nyelem, miközben szolid válaszra int a megértés. Hogyne kérdez-

nének engem a szándékaimról, amikor sokan úgy tudják: már régen elmentem. Azzal a félszáznyi íróval, tollforgatóval együtt, aki elhagyta Erdélyt. Mert amiként az ő nevüket nem lehet többé sajtóban kinyomtatni, ugyanúgy fantomszerűvé lesz lassan az én írói jelenlétem is e mostohává lett hazában, amelyről annyi édes, ragaszkodó szót daloltunk a forradalmias reménység korszakaiban. Új könyvem, régi sem, tíz esztendeje nem jelenhetett meg: hajdani, híres-legenda nemzetiiségi könyvkiadónk — a Kriterion — kétévenként közli velem, hogy kézirataim dolgában a helyzet változatlan, nincs rájuk felsőbb engedély. Azért teszi ezt ily sűrűn, mert öregedésem folytán a türelmem fogyogat, munkáim sorsa felől kétévenként érdeklődöm. Jól tudván persze, hogy ez ügyben a Kriterion nálamnál sokkal ártatlanabb. Sőt, szegényebb is! Sok mindennel együtt önálló döntési jogából is kifogyott. Nem tehet róla.

Arról sem, hogy színpadi munkáim nagy része anatómia alá esett — visszamenőleg is. Még csak hivatkozni sem lehet rájuk. Csillag a máglyán? A szuzai menyegző? Advent a Hargitán? Nincsenek, nem voltak, „nem történtek meg”. Régi önáltatása a szellemi önkénynek: amiről nyilvánosan nem esik szó, az nem is létezik.

Akkor tehát miért ne gondolhatná bárki, hogy munkáival együtt a szerző is eltűnt?! Utilaput kötött a talpára. De ha nem is: szótalansága folytán indokolt megkérdezni tőle, hogy e végzetes meglődülésben mire szánta magát?

Ilyenkor, hősi elszánások helyett azt kell mondanom csöndesen:

— Maradok — és magamban hozzáteszem: — Maradok, másként nem tehetek.

Az életem és írásaim értelmét próbálom védeni.

Mert elveszett emberi jogokat még vissza lehet szerezni, ha nem csupán reménykedünk, de küzdünk is értük.

Mert az iskoláinkból nagyrészt kiszorult anyanyelvünk, ha bűvópatakká lesz is valameddig, újból felszínre jut egyszer.

Mert hajdani erdélyi kollégiumaink majdaniak is egyúttal, így súgja reményem.

Mert nyolcszáz esztendővel azután, hogy erdélyi városaink létrejöttek s nevük bekerült az európai írásos kultúrába, elképzelhetetlen a fogalom-gyöngy-sor megsemmisítése az élők tudatában, lehetetlenség eltűkolása a jövőendő nemzedékek előtt.

De kinek a nevében szólhasson bárki nemzeti jogról, ha eltűnik a nemzetiesség? Kivel térjen vissza a bűvópatakká lett anyanyelv? Kinek a gyermekei előtt nyisson kaput a majdani Bethlen-kollégium?

A menekülő, kitelepülő áradatát tekintve merre vesse reményét a hátramaradt? Az egyetemes emberi együttérzés ígéretein túl mindenekelőtt hatalmas szellemi örökségébe. Talán most mutatja meg az vigasztaló, serkentő erejét. Mert igaz ugyan: ma már nem írhatom le nemzeti nyelvünkön: Kolozsvár,

Nagyvárad, Segesvár, Marosvásárhely, és azt sem, hogy Zágon, Farkaslaka, ám az én eltörött tollam helyett leírja mindezeket európai érvénnyel Erdély magyar remekíróinak múltbeli serege.

Várad nevét leírja helyettem is Ady Endre az örök intés szomorúsépgszavaival:

S akik még vagytok, őrzön, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.

Segesvár magyar nevét a fehéregyházi síkon kiontott vérével törvényesíti számunkra Petőfi Sándor, és vele kánonban mond Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt egy másik lángelme: Bolyai János. Zágonról Mikes Kelemen, Farkaslakáról Tamási Áron szól oly szépen és örökérvényűen, hogy e szívünkbe költözött falvakat semmilyen erő le nem rombolhatja, az idők homályában született nevüket cenzor el nem orozhatja.

De vajon így van ez? Nem öncsalás ez? Nem hasonlítunk-e vajon Arany János epedő, balga gyermekéhez, aki szivárványkaput hajszol hasztalan? Talán így lenne, ha ma még kollektív nemzetiségi létünk csak azon múlna, hogy minek neveznek bennünket. Ha Nagyszentmiklós nem maradna nevesfosztottan is Bartók Béla szülőfaluja, ha Temesvár nem látta volna Dózsa György tüzes koronáját, ha Marosvásárhely valaha is megtagadná Rákóczi szabadságharcos emlékét. erdélyi múltunk Európa múltjának is része, és ez már tény, nem remény, nem szivárványképrázat.

A világ könyvtárait pedig átírni nem lehet.

Ezért újból azt mondom magaman: én maradok, másként nem tehetek.

Mert sokan vallják még: mi maradunk, másként nem tehetünk! Maradunk és küzdeni fogunk a fennmaradásunkért, elmondván újból a költővel, ama hajdani kolozsvárral: ahogy lehet.

Ahogy lehet — bármi lehet, csak egyetlen utat nyilvánítsunk járhatatlannak, lehetetlenségnek, tömeges öngyilkosságnak: azt, amely kivezet a szülőföldről és vissza már soha nem vezet.

Ahogy lehet — bármi lehet, csak azt ne énekeljétek, hogy kezem fejemre kulcsoltam, szegény Csíkot úgy sirattam, jaj! Mert akik hajdan így búcsúztak, Amerikából s a világnak bármely tájáról még visszatérhettek, ha bánatuk úgy tartotta: beszőgezett ablakaikat Székelyföldön újra kinyithatták, ám, aki most kesergi el, hogy színem se volt, úgy búsultam, jaj! — aki most hagyja kihűlni tűzhelyét, erre többé soha nem számíthat. Elhagyott házának új lakói, tulajdonosai ajtót nem fognak nyitni előtte.

Ahogy lehet — bármi lehet, csak az lehetetlenség, hogy amit hosszú századok alatt Erdély népei felépítettek, és amit úgy hívtunk eddig: jóban, rosszban

közös otthonunk, most riadalmas évek értelmetlenné nyomorítsák és megtagadtassák azt velünk.

Mert ahonnan világgá szóródik egy nemzetiség: ott kinek terítheti meg majd akár isteni csoda is az áhított jognak asztalát?

Ahonnan tanáraik, művészeik, íróik, orvosai után elvándorolnak a falvak lakói is, könnyebb dolga lesz ott a buldózernek, amikor faragott székelly kapukkal együtt üres házakat, őrizetlen temetőket és Árpád-kori templomokat kever majd el a földdel, amely apáink arcának porát és emlékét őrzi. S akkor mifajta vigaszt nyújthat a búbanatos emlékezés, a hosszú útnak porát fújdogáló jó szél s a történelmi sebek mutogatása?

Kérem ezt minden sorstársamtól ítélet és elítélés nélkül, mert jól tudom: ki-ki a saját keresztjét hordozza, és e kálváriás gondot mindenekelett úgy hívják: Gyermek.

Gyermek és anyanyelv, így tehát mentésre szorult jövőendő.

Gyermek és nemzeti kultúra, gyermek és annak jogos, indokolt féltése a mindennapok kisebbségi megaláztatásaitól, sőt szaporodó tragédiáktól is a nyelvi megőrzétségben.

Személyes veszteségeim sebeivel kérem mégis a végleg távozóktól: ha teljesen kifordul sarkából az az etnikai univerzum, amelyet úgy hívunk: erdélyi-romániai magyarság, ha Szeben és Brassó alapítóinak német ajkú utódai mind egy szálig elhagyják maguk is a szülőföldet, akkor hol és kibe kapaszkodják a kisebbségi állapotok jobbulásának reménye? Kivel és miként induljon új küzdelem a nemzetiségi jogokért? — mindazért, aminek hiánya rettegést kelt most a szívekben — rettegést és kimondhatatlan fájdalmat nemzeti kultúránk, közösségi nyelvi kereteink omlásában, százszor elismert és mára megtagadott nemzetiségi identitásunk szétmorzsolásának láttán fényes nappal Európában, a huszadik század utolsó éveiben, mikor az emberi jogok új tavaszán reméli már a nagyvilág Keleten s Nyugaton egyaránt.

Jól tudom persze, hogy e némaságos vitában érvelésemnél erősebb a ragaszkodásom, amely nem csupán az enyém, de — hadd mondok újból — még sokaké Erdély-szerte, milliónyi szívnek szándéka a helybenmaradásra. Ezért mondhatom el többes számban is: mi maradunk, másként nem tehetünk! Ha pedig elhatározásomban a menekülőkhöz láttán gyöngeség fogna el, hunyt pillám alatt, akár egy néma tüntetés, elvonul előttem újból és újból a szülőföld, amely bölcsőmnnek tövises fáját temette, és az az emberi közösség, amelytől lélekcsont nélkül elszakadni lehetetlenség. És újból látom ilyenkor e földnek minden ismerős hajlatát, zegét-zugát, meleg szegletét, a gyermekkor kedves búvóhelyeit, férfikorom küzdelmeinek színhelyét, játék és munka és halál szelíden hullámzó tereit az idő végtelenségében.

De nem csupán személyes múlt: közösségi történelmünk is ez a néma tüntetés, nemzedékek végtelen láncolatának önvédelmi harca, szenvedése, ott-

honteremtő, áldozatos fáradalma a román néppel együtt megélt századaink tanulsága — örökség is tehát, amely ránk bízott s amely csak velünk, általunk létezhet a jövő számára. E feloldhatatlan és kölcsönös kötöttségben talán nem önámítás azt mondanom tehát: nem csak én tekintem magam a szülőföld sírhantjelöltjének: a szülőföld is ragaszkodik hozzám. Nem azért, hogy csekélységgel bárkinek is eldicsekedjék, hanem mert adósa vagyok. Keserves állapotában ezután is tanúskodnom kell az igaza mellett — ahogy lehet, amíg lehetséges.

Kelt Marosvásárhelyt 1988 szeptemberében.

Téged pedig ölel szeretettel

SÜTŐANDRÁS

168 óra (Budapest), 1989. május 9., 20—21. oldal

A ROMÁNIAI MAGYAR DEMOKRATA SZÖVETSÉG SZÁNDÉKNYILATKOZATA

(részletek)

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség — alig hat nappal a kolozsvári tanácskozás után — január 13-án délelőtt 10 órától Marosvásárhelyen tartott küldöttgyűlést. Ezen valamennyi megye szervezete, több városi szervezet és szórvány (így a Bukovina és a Bákó környéki csángóság) képviseltette magát és részt vettek a bukaresti intéző bizottság tagjai. A rendezvényt élénk hazai és nemzetközi sajtóérdeklődés övezte. A késő délutánig tartó tanácskozás eredményeként, amely zárt ajtó mögött folyt, a beterjesztett tervezet és a képviselői javaslatok egyeztetésének eredményeként megszületett a romániai magyarságot tömöríteni kívánó szervezet szándéknnyilatkozata.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség a romániai magyarság közképviselési és érdekvédelmi szervezete. Előmozdítja a demokrácia megteremtését, képviseli a romániai magyarság egészének érdekeit, és a közélet fórumain való részvételével elősegíti egyéni és kollektív jogainak intézményes szavatolását és tényleges gyakorlását. Nem párt, hanem a romániai magyarság nemzeti alapon létesült szervezete, amely nem valamilyen ideológia alapján áll, hanem az említett cél érdekében tömöríteni kíván minden olyan mozgalmat, szervezetet vagy csoportosulást, amely elfogadja alapelveit, támogatja programját, és kész együttműködni vele a mindannyiunkat érintő célok elérésében.

A történelmi és jelenkori adottságoknak megfelelően a szervezet Erdély-központi. Munkáját központi elnökség koordinálja. Tevékenysége az egyes területek sajátosságai szerint szerveződő központok irányításával folyik, s egyformán kiterjed a tömbtelepülésben és szórványokban élő magyarságra, beleértve a csángó-magyarokat.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség támogatja mindazokat az országos politikai, társadalmi, szellemi megújodást célzó programokat, amelyek a valódi demokrácia intézményeinek megteremtésére, az ország alkotó erőinek összefogására, az új társadalom építésére vállalkoznak. A Nemzeti Megmentési Front Tanácsának a nemzeti kisebbségek jogairól szóló Nyilatkozatát olyan

állásfoglalásnak tekintjük, amely a jogalkotásra és az államhatalom szerveire váró teendők pontos meghatározásával új feltételeket teremt további viták, platformok alapján újabb javaslatok, programok kidolgozására és ezáltal a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak intézményes szavatolása és tényleges gyakorlása számára. E jogok szavatolásának és gyakorlásának összhangban kell állnia az egyéni és kollektív emberi jogokat garantáló nemzetközi dokumentumokkal, amelyeket Románia is elfogadott: az ENSZ Alapokmányával, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával, a Helsinki Konferencia záródokumentumával a bécsi utótárlalkozó dokumentumaival s az európai kisebbségi és regionális nyelvek védelméről hozott 1988-as strasbourgji határozattal.

*

A romániai magyarság cselekvő részese volt a diktatúra rendszerét megdőntő 1989. decemberi forradalomnak, s ugyanúgy cselekvő részese kíván lenni az új alapokon szervező demokratikus, pluralista romániai társadalomnak. Nemzeti kisebbségként — a többi kisebbséggel egyetemben — tényleges jogegyenlőségben akar élni a román néppel, éppen ezért egyéni s kollektív jogainak szavatolását és érvényesítését a román demokrácia egyik sarkkövének tekinti, a valódi demokrácia ugyanis nemcsak az egyéni szabadságjogok gyakorlását feltételezi, hanem azon kollektív jogokét is, amelyek minden kisebbséget megilletnek. Ezek nem kiváltságok, nem előjogok; elfogadhatatlannak tartunk minden olyan értelmezést, amely szerint jogaink gyakorlása sértő lehet a román állam függetlenségére és szuverenitására, a román nép alapvető politikai érdekeire nézve. Az előző rendszerek igazságtalanságainak felszámolása, saját jövőnk szilárd megalapozása érdekében szükségesnek véljük olyan politikai és jogelvek elfogadását és gyakorlatba ültetését, amelyek módot adnak arra, hogy politikai, társadalmi és kulturális törekvéseinket kinyilvánítsuk és valóre váltsuk, sajátos érdekeinknek érvényt szerezzünk.

A romániai magyarság számára megadatott az esély, hogy azok a demokratikus ígéreték és remények, amelyek 1918-ban, illetőleg 1944—45-ben születtek, ám utólag nem váltak valóra, most ténylegesen megvalósuljanak az új romániai jogállamiság keretei között. Szükségesnek tartjuk emlékezetbe idézni a Gyulafehérvári Határozat azon pontját, amely kinyilvánítja: „A teljes nemzeti szabadságot az összes együttélő népeknek. Minden nép saját kebeléből való egyének által, saját nyelvén fog élni a közoktatással, közigazgatással. Minden nép a hozzátartozó egyének számarányában képviselői jogot fog kapni a törvényhozásban és az ország kormányzásában.” Épp ezért emlékeztetni kívánjuk román honfitársainkat, hogy bármely jogfosztás, a kisebbség jogainak fokozatos megnyirbálása, az erőszakos asszimiláció gyakorlata — ahogyan az elmúlt évtizedek tapasztalata igazolja —, szorosan összefügg az általános állampolgári jogok megsértésével, ami előbb-utóbb az alkotmány előírásainak

semmibe vételébe, végül a demokrácia teljes felszámolásába torkollik. Éppen ezért leszögezzük: nem követjük el azt a hibát, amelyet a megelőző korszakban kisebbségi szervezetek elkövettek, vagyis nem folytatjuk a félmegoldások, a hátrányos egyezkedések és sorozatos lemondások politikáját, hanem készek vagyunk, szervezetünkre támaszkodva, a politikai küzdelem eszközeivel is érvényt szerezni meghirdetett jogainknak.

Létérdeklünk és kötelességünk, hogy támogassuk a demokratikus kibontakozást, ami egyszerre feltételezi és megköveteli a román nép és a romániai magyar kisebbség közötti kölcsönös bizalom, egyetértés és szolidaritás szüntelen erősítését, amelynek erejét az elmúlt hetek forradalma oly fényesen igazolta. A demokráciának lételeme a párbeszéd, a kölcsönös közeledés és érdekegyeztetés: ezek jegyében cselekedjünk! A román néppel és a többi nemzeti kisebbséggel közösen teremtjük meg a demokratikus Romániát, amelyben az ország minden állampolgárával együtt szabadok, de egyben a magunk nemzeti önazonossága szerint magyarok lehetünk – itt, szülőföldünkön: Erdélyben, Romániában s a szabad nemzetek tágabb, nagy otthonában: Európában.

Az RMDSZ irányelvei az oktatás kérdéseiről

1. A romániai magyarságot talán sehol nem érte az elmúlt évtizedekben annyi sérelem, talán sehol nem tett intézményeinkben annyi kárt az erőszakos asszimiláció gyakorlata, mint az anyanyelvi oktatásban. Éppen ezért itt van a leginkább szükség alapos, átfogó újjáépítésre és előrelépésre. Ebben a munkában az alábbi elveket követeljük:

— a romániai magyarságnak létre kell hoznia önálló anyanyelvi oktatási hálózatát az óvodától a tudományegyetemig;

— az államilag támogatott anyanyelvi oktatás szabadságát az új tanügyi törvénynek kell szentesítenie;

— a Szövetség tanügyi munkabizottságot állít fel, amely szakemberek bevonásával, az Oktatási Minisztériummal együttműködve a romániai magyarság sajátosságainak, valamint a korszerű oktatás követelményeinek megfelelően kidolgozza az oktatási hálózat szerkezetét, a tankönyvkiadás feladatait, a szaktanfelügyelőségek megszervezését,

— a Kolozsvárott visszaállítandó Bolyai Tudományegyetem legyen a felsőfokú képzés anyanyelvi intézménye a humán és reál tudományok, az agrártudomány, a pedagógia és a művészeti oktatás terén: létre kell hozni a felsőfokú műszaki, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti oktatás anyanyelvi intézményeit Kolozsvárott, illetve Marosvásárhelyen, a magyar egyetemi hallgatók megfelelő számban részesüljenek egyetemi ösztöndíjban hazai, illetve külföldi főiskolákon végzett tanulmányok idején;

— létre kell hozni az önálló magyar tankönyvkiadást;

— munkabizottságunk tegyen javaslatokat a román iskolákban használatos történelemtankönyvek olyan szellemben való átdolgozására, hogy azok hitelesen tükrözzék az ország területén élő népek közös történelmét, erősítsék az ifjúságban e népek sorsközösségének gondolatát, fűzzék szorosabbra köztük a bizalom és a megértés szálait, a magyar iskolákban minden szinten oktassák a magyar nemzet történetét is;

— indítványozzuk a hitoktatás biztosítását azokban az iskolákban, ahol erre a szülők részéről igény mutatkozik;

— szükségesnek tartjuk a jövőben egyházi iskolák visszaállítását;

— támogatjuk vallásfelekezeteink azon törekvését, hogy az egyházközösségek szolgálatára megfelelő számú lelkipásztort képezzenek.

Szövetségünk szorgalmazza az alábbi tennivalók mielőbbi elvégzését:

— mindazon törvények — köztük az 1978. évi tanügyi törvény — és intézkedések hatályon kívül helyezését, illetve felfüggesztését amelyek korlátozzák az anyanyelvi oktatás szabadságát;

— a kizárólagosan román környezetbe kihelyezett (kinevezett) tanárok áthelyezését magyar iskolákba, az oktatásból önkényesen eltávolított tanítók és tanárok visszavételét.

A sajtó, az irodalom, a művészet, a közművelődés, a hagyományápolás kérdéseiről

1. Szövetségünk abból az elvből indul ki, hogy a sajtó és az irodalom, a művészet és a közművelődés meghatározó szerepet töltsön be a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás megőrzésében, az anyanyelvű műveltség ápolásában és gyarapításában. Éppen ezért azt vallja, hogy biztosítani kell a kulturális és egyházi intézmények önállóságát és szabadságát, hogy azok akadálytalanul betölthessék a rájuk váró hivatást a romániai magyarság szellemi javainak, etikai értékeinek gazdagításában, hagyományai ápolásában, a román és a magyar nép között kulturális értékek közvetítésében. Ennek érdekében a Szövetség szükségesnek véli:

— a teljes sajtószabadságra alapozott romániai magyar sajtó korszerűsítését és bővítését, beleértve az anyanyelven történő központi és területi rádió- és televízióadások sugárzását;

— saját országos sajtóorgánumának megjelentetését, valamint egy román nyelvű tájékoztató kiadását;

— tiszteletben kell tartani az írók és a művészek teljes alkotási szabadságát, az irodalom és a művészet nem lehet alárendelve sem politikai pártoknak, sem állami irányításnak;

— az irodalom és a művészet demokratikus szabadsága jegyében támogatunk minden olyan magánkezdeményezést, amely valódi művészi értékek létrehozását és terjesztését tűzi ki célul:

— az anyanyelvű közművelődés korszerű, helyi kezdeményezésre épülő hálózatának (művelődési egyesületek, szabadegyetemek stb.) kiépítését, a népi kultúra értékeinek tanulmányozását és ápolását,

— a műemlékvédelem azonnali és távlati teendőinek kidolgozását;

— fontos művészeti rendezvények (Szárhegyi Írótalálkozó, Sepsiszentgyörgyi Színházi Kollokvium) újraindítását, újabbak szervezését, beleértve a jelentős évfordulók megünneplését is;

— nagy hagyományú múzeumi intézményeink (Erdélyi Múzeum Egylet) visszaállítását, illetve a múzeumok valóban tudományos alapon álló, a történelmi igazság ismérvei szerinti átszervezését;

— levéltárak, emlékházak létesítését, illetve visszaállítását;

— az irodalom és a művészetek szerepének fokozását a nemzetközi kulturális kapcsolatok ápolásában és erősítésében.

Az RMDSZ Intézményes kapcsolatairól

1. A Szövetség szorgalmazza tagszervezetei, a hozzá csatlakozó szervezetek és társulások kapcsolatainak kiépítését a megfelelő román szervezetekkel.

2. A Szövetség kapcsolatokat teremt az országban élő más kisebbségek érdekvédelmi szervezeteivel és együttműködik velük közös platformok kidolgozásában.

3. A Szövetség kapcsolatokat létesít Magyarországon és a környező országokban, valamint szerte a világon működő olyan szervezetekkel, amelyek az információ-, és tapasztalatcsere formájában elősegítik Szövetségünk működését, bekapcsolódását a népek és kultúrák közeledésének demokratikus, össz-európai folyamatába; hangsúlyt helyez arra, hogy a romániai magyar kisebbség a kulturális egyezmények, intézményes kapcsolatok jóvoltából bekapcsolódjék az egyetemes magyar kultúra áramkörébe;

4. A Szövetség bekapcsolódik a helsinki folyamat továbbvitelébe és képviselteti magát az e folyamatban részt vevő országokban élő kisebbségek irodalmi, művészeti, tudományos stb. rendezvényein,

5. A Szövetség képviselteti magát vagy megfigyelői útján van jelen nemzetközi fórumok olyan rendezvényein, amelyek napirendjén a kisebbségi kérdés valamely jelensége szerepel.

6. A Szövetség mindent megtesz annak érdekében, hogy a Romániában élő kisebbségek aktív szerepet töltsenek be a környező országokkal való jószomszédi viszony megszilárdításában, a közép-kelet-európai népek közötti kulturális és politikai közeledésben.

Jelen Szándéknyilatkozatunkat azzal a meggyőződéssel tesszük közzé, hogy a benne foglaltak nemcsak a romániai magyar kisebbség érdekeit fejezik ki, hanem beleilleszkednek abba a történelmi folyamatba is, amelynek célja a demokratikus Románia megteremtése az ország felzárkózása az Európát átfogó földrészünk népei között a bizalom a barátság és az együttműködés új távlatait megnyitó politikához.

Marosvásárhely, 1990. január 13.

Szabadság (Kolozsvár) 1990. január 16., 1%—. oldal, 1990. január 19., 1., 3. oldal

MAROSVÁSÁRHELY ÉS VÁRTEPLOMA

(utószó)

A romániai forradalom győzelme után, a véreskezű diktátor csúfos bukását követően a magyar közvélemény kétségek és remények között, feszült figyelemmel követi a szomszédságunkban bekövetkező, olykor biztató, máskor meg nyugtalanító fejleményeket. A születőfélben lévő demokrácia vajon lesz-e olyan erős és elfogulatlan, hogy ne csak a többségi nemzetnek kedvezzen, hanem biztosítsa minden népe és nemzetisége számára az emberi jogokat? Jobbrafordul-e végre a megalázott kisebbségek sorsa, javul-e az erdélyi magyarság tarthatatlan helyzete? Szűnik-e örökös veszélyeztetettsége? Odaát élő testvéreink kivívhatják-e valahára autonómiájukat, elérhetik-e anyanyelvük szabad használatát? Megteremthetik-e iskola- rendszerüket és intézményeik hálózatát? Lesz-e Kolozsvárott magyar egyetem, Vásárhelyen orvosi kar, visszaváltozik-e magyar középiskolává az egykori marosvásárhelyi református gimnázium, a mai Bolyai Liceum? Szeretném, ha a közép-európai sors válasza ezúttal kedvező volna, de mégsem a politikai időszerűség sarkallt amikor összeválogattam a *Marosvásárhely és vártemploma* című kötet szemelvényeit.

Régmúlt idők nevezetes eseményei és művelődéstörténeti értékei kínálkoztak, hiszen Székelyvásárhely, vagy mégkorábbi latin nevén Novum forum Siculorum már hét évszázaddal ezelőtt is figyelemre méltó székely-magyar település volt, majd országos jelentőségű várossá, a Székelyföld fővárosává fejlődött. Szorgos polgárai úgy hatszáz esztendővel ezelőtt már a gótikus vártemplom építésén munkálkodtak. A későbbi híres református vártemplom — kezdetben még a ferences barátok dicsérték benne az Urat — 1400 körül már minden valószínűség szerint készen állt. A temploméptés hat évszázaddal ezelőtti eseményéről kívánunk megemlékezni, ez a történelmi múlt ködjébe mosódó évforduló jó alkalmat szolgáltatott e kötet összeállításához.

Az anyaggyűjtés, a válogatás és a szerkesztés során, még a decemberi fordulat előtt, ismét megfordultam Marosvásárhelyen. Jó ügyben jártam, de a körülmények ismeretében szinte lopva kerestem fel néhány tudós férfit. Jeles személyeket, akik igencsak járatosak a székely főváros művelődéstörténetében. Szívesen segítettek szerkeszteni munkámat, de szemelláthatóan érdekelte őket

erdélyi és marosvásárhelyi tájékozódásom indítéka és mélysége, miféle buzgalmak munkálnak bennem, cselekedeteim milyen rugóra járak?

Nekik is elmondtam, amit most leírok. Külső biztatás és belső késztetés együttes eredménye e válogatás. Munkahelyemen, a Ráday Gyűjtemény szellemi műhelyében Benda Kálmán történész, az intézmény igazgatója, a könyv sorozatszerkesztője bízott meg e kötet összeállításával. Szívesen vállaltam a feladatot, hiszen a város és vidéke régi ismerősöm, még egyetemistaként, a hetvenes évek első felében jónéhányszor megfordultam Marosvásárhelyen és a Székelyföldön. Családi szálak is kötnek az erdőn túli tájhoz, de ha egyetlen rokonom sem élne a Királyhágón túl, akkor is Szabó Dezsővel vallanám: „Minden magyar minden magyarért felelős.”

Első erdélyi utamról számos maradandó élménnyel és jóféle romániai magyar könyvekkel teletömött hátizsákkal tértem haza. A régi emlékirók memoárjai, a nemzetiségi lét újabb szépirodalmi kiadványai és a Kriterion Kiadó néprajzi monográfiái feszítették útipoggyászomat. Mostoha idők folyóiratszerkesztői között nem egy akadt, aki szerkesztőségi szoba híján aktatáskából szerkesztette örökös megjelenési nehézségekkel küszködő lapját. Jómagam néhány elvbarátom társaságában hátizsákból, ama hátizsáknyi sorsformáló könyvből szerkesztettem 1973-ban az Egyetemi Színpad Pisztrángok kara című erdélyi magyar irodalom estjét, majd újabb utazások és cipekedések árán a Forrás Kör hasonló tárgyú előadásait. Természetesen a közkönyvtárak és a körúti antikváriumok is segítségemre voltak, mégis mindig úgy éreztem, hogy az első útról hazahozott hátizsáknyi könyv szolgált forrásmunkául egyetemi évfolyamdolgozatomhoz, majd doktori disszertációmhoz, amelyet a két háború közötti erdélyi magyar irodalom szellemi áramlatairól írtam. Mostani munkámat okos tanácsaikkal sokan segítették, fáradozásaikért hálás vagyok. Néha mégis úgy rémlik, mintha abból a régi, viharvert hátizsákból bújt volna elő a Marosvásárhely kötet vázlata.

A válogatás szempontjairól és a szerkesztés során érvényesülő szemléletről illik szólni. A székely fővárost korántsem felhőtlen története során dúlta a török, pusztította a tatár, sarcolta a császári zsoldosok siserahada. Polgárait a pestis és a kolera tizedelte, hajlékai nem egyszer váltak tűzvész martalékává. A nagy romlások mégsem diadalmaskodhattak a városon, mert a megtartó hit, az újrakezdés reményteljes érzése és az örökös építő szándék éltette nyakas polgárait. Ez a kötet nem a kudarcok tárháza, hanem a tragikus magyarságszemlélettől elfordulva elsősorban az életigenlő példákat, a közösségformáló tetteket kívánja megmutatni a templom és a vár alapozásától a századforduló szecessziós városépítéséig, majd onnan is tovább, a maig.

A könyvet megjelentető Ráday Gyűjtemény a Református Egyház Dunameléki Egyházkerületének tudományos gyűjteménye, így az intézmény jellegének megfelelően a válogatás és a szerkesztés során erőteljes hangsúlyt kaptak a

kálvinista emlékek, a református értékek. A területi korlátok szorításában viszonylag kevés szó esik a többi felekezet egykori intézményeiről, templomairól, műemlékeiről, jöllehet a kizárólagosság minden formája idegen a kötet szerkesztőjétől. Mi sem példázta ezt jobban, mint hogy a székely főváros híres embereiről felekezeti különbség nélkül megemlékeznek a szemelvények. A kötet szerzői vallási és világnézeti hovatartozásukat tekintve is sokfélék: a reformátusok mellett evangélikus, katolikus, unitárius, zsidó vallású, továbbá az anyagelvű vásárhelyiek is jó szóval és igaz szívvel vallanak városukról, szülőföldjükéről.

A tolerancia régi erdélyi hagyomány, a tordai országgyűlés 1557-ben, Európában elsőként foglalta törvénybe a vallási türelem elvét, igaz, ekkor még csak az evangélikusok és katolikusok hitbéli szabadságának elismerésével. 1571-ben Marosvásárhelyen, a vártemplomban tartott országgyűlés János Zsigmond jelenlétében mondta ki a négy keresztény felekezet jogegyenlőségét és szabad vallásgyakorlását. Bethlen Gábor már a szombatosok és a zsidók hitéletének háborítását is megtiltotta. A két háború közötti korszakban munkálkodó erdélyi írók — Berde Mária, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Molter Károly, Tamási Áron és számos társuk— gyakorta hivatkoztak a tolerancia elvére, mert a kisebbségi érdekvédelem eredményességét szolgálta az eltérő világnézetű magyarok békéje, együttműködési szándéka. Etnikai, faji értelemben, Erdély népeinek egymás közötti viszonyában is kívánatosnak tartották a történelemből felidézett és újragondolt szép, humánus eszmény mielőbbi gyakorlattá tételét, megvalósítását. A kötet témái közé tartozó 1937-es Marosvásárhelyi Találkozó duna-völgyi megbékélési törekvései is a türelmi elvre vezethetők vissza.

A kiválasztott szemelvények a szerkesztői szándék szerint Marosvásárhely református vártemplomát és a székely főváros múltját és jelenét úgy mutatják be, hogy közben tükrözzék a szélesebb összefüggéseket is. A helyi színek, a lokális sajátosságok akkor is jól érvényesülhetnek, ha nem feledkezünk meg róla, hogy Marosvásárhely szellemi hagyományai, építészeti emlékei, régi és új magyar értékei az erdélyi kultúra és az egyetemes magyar műveltség szerves részei. Marosvásárhely és az összmagyarság kiterjedt kapcsolatrendszere több évszázados. A politikai tagoltság ellenére csak egy magyar nemzet él a Duna-medencében, ebbe a nemzetbe beletartoznak a térség különböző országainak kisebbségi sorsú magyarjai is. Az eltérő adottságokat, helyi hagyományokat tiszteletben tartó szellemi egységre ma is szükség van. Szomszédainkkal jó viszonyra törekszünk, a realitásokat tiszteletben tartjuk, de egyetemes igényű szellemiségünket nem nyomoríthatjuk hozzá a trianoni határokhoz.

A totális diktatúrák összeomlása után, a közép-európai demokratizálódás során talán régióinkban is megvalósulhat az információk, a szellemi termékek szabad áramlása. Jó volna, ha ezt a kötetet nem dugárként kellene becsempész-

ni Marosvásárhelyre és Erdély más tájaira, hanem az európai szokásoknak megfelelően szabadon árusítanak Románia magyarlakta vagy vegyeslakosságú vidékein, a könyvesboltokban. Megrendezhetik-e erdélyi barátaink e kötet marosvásárhelyi könyvpremierjét?

Végezetül köszönetet mondok mindazoknak, akik segítségemre voltak a kötet szerkesztésében: Benda Kálmánnak, a sorozatszerkesztőnek, K. Fogarasi Zsuzsának, az illusztrációk válogatójának, M. Kiss Pálnak, a *Marosvásárhely története* és a *Marosvásárhelyi kalauz* szerkesztőjének és nem utolsósorban a vásárhelyieknek. Az olvasók fogadják szeretettel e válogatást, mely akkor éri el célját, ha erdélyi utazásokra és további marosvásárhelyi olvasmányok tanulmányozására serkent.

Budapest, 1990. február 23-án

MEDVIGY ENDRE

KÉPJEGYZÉK

A) Imre Lajos grafikái

Címlap: A Vártemplom dél-nyugat felől a várbástyákkal (ceruzarajz) és Marosvásárhely címere (tusrajz)

10. o.: A Vártemplom tornya. Előtérben egy azóta már lebontott zsindeletős épület (linómetszet).

329. o.: A Vártemplom tornya nyugat felől (előtérben már lebontott épületek). (linómetszet).

(A grafikák az Országos Műemléki Felügyelőség fotótárának század eleji fotói alapján készültek).

B) Szövegközi tusrajzok, fotók

1. sz. 35. o.: A Vártemplom dél-kelet felől
2. sz. 98. o.: A marosvásárhelyi várfal és bástyái
3. sz. 127. o.: A Királyi Tábla épülete
(a hajdani Kendeffy Palota)
4. sz. 21. o.: A Toldalagi Palota
5. sz. 179. o.: Teleki-ház a Bernády téren
6. sz. 166. o.: A világhíres Bodor-kútja
7. sz. 268. o.: Közművelődési Ház
8. sz. 90. o.: Borsos Tamás címere 1634.
9. sz. 235. o.: A marosvásárhelyi szücs céh jelvénye
céhpoharunkon 1632-ből
10. sz. 15. o.: Zoltán Mihály címere 1660.
11. sz. 34. o.: A marosvásárhelyi Vártemplom alaprajza
12. sz. 64. o.: A marosvásárhelyi református egyházközség
klenódiumai
- 1-7. Varga Imre tollrajza
- 8, 10, 12. Markó Gábor tollrajza
9. Koczka István fotója

C) Képmellékletek jegyzéke

1) Marosvásárhely Vártemploma és vára 1736-ban (Geographisch- und Topografischen Beschreibung Gehörig anno MDCCXXXVI. Zusammen Getragen von Johan Conr. von Weiss, rajzolta Haas I. J.)

(közli: Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. (Erdélyi Múzeum 1943.-2. nyomán Markó Gábor tollrajza)

2) A marosvásárhelyi vár és az erődítésen belüli épületek 1750-ben Theumern kapitány alaprajza — (Bécs Kriegsarchiv, a közölt fotó Lux Kálmán hagyatékából származik). A térkép jelölései:

a) A Vár

- b) Kálvinista templom
 c) Templomhoz vezető kis ajtó a várfalban
 d) Vártorony
 e) Az újjáépített élelmiszerraktár
 f) Sütőde és kemence
 g) Összedőlt ház, amelyben a kelezéskor még a kupola mellett az ott állomásozó tiszteket elszállásolták.
 h) Órszobák
- 3) Marosvásárhely látképe
 (Nagy Sámuel rézmetszete Mikolai Tóth István cancellista rajza nyomán 1827-ből).
- 4) Marosvásárhely látképe a 19. sz. elején
 (Jakob Alt litográfiája Franz Neuhauser rajza nyomán)
- 5) Marosvásárhely látképe a Trébely aljáról a 19. sz. közepén
 (Közli: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása 1868—73. 1—6. köt. Greguss János rajza)
- 6) Marosvásárhely látképe a múlt század 60-as éveiben (in: Az Ország Tükre 1864. 25. szám, ismeretlen mester litográfiája)
- 7) Marosvásárhely főtere a Bodor-kúttal, a kéttornyú jezsuita, majd plébánia templommal — háttérben: a Vártemplom
 (Közli: Az Ország Tükre 1864. 24. szám, ismeretlen művész litográfiája)
- 8) A nagypiac és a Széchenyi-sétány Vásárhelyen (közli: Orbán Balázs i. m., Greguss János rajza)
- 9) Marosvásárhely: a vár és Vártemplom délnyugat felől a 19. században.
 (közli: Orbán Balázs i. m., Greguss János rajza)
- 10) Vártemplom és a vár nyugati felőli nézete, és feljárata a várba a 19. század közepén
 (közli: Magyar- és Erdélyország képekben I—IV. kiadja, szerkeszti: Kubinyi Ferenc, Vahot Imre Pest, 1853. II. 59. p., Jókai Mór rajza)
- 11) A Vártemplom dél felől.
 (A fénykép a várfallal, a várfal 1940-es helyreállítása előtt készült)
- 12) A Vártemplom 1941-es felméréseinek egyik metszésrajza (Debreczeni László felmérési rajza)
- 13) A szentély és a kápolna déli nézete
- 14) A maroszentgyörgyi pálos kolostor konzola beépítve a vásárhelyi vár délnyugati sarokbástyájába
- 15) A Vártemplom észak-kelet felől: szentély, kolostor és kápolna (Luxi Kálmán hagyaték)
- 17) A Vártemplom északi kapuja a késői földszintes épület lebontása után.
- 18) A nyugati kapuzat északi oldalának kapubéllet fejezetei

- 19) A Vártemplom déli kapuzata
 20) A Vártemplom szentélyboltozata.
 21) A Vártemplom belső képe a nyugati karzat alól (1940-es évek elejei állapot)
 22) A templom belseje a szentélyben lévő orgonakarzattal (Feltehetően 1906. előtti állapot)
 23) A marosvásárhelyi református kollégium 1777—1803-ban épített szárnya (Markó Gábor tollrajza)
 24) A református Bolyai Kollégium épülete az 1940-es években (épült 1909., tervező: Baumgarten Sándor, Csizsár Lajos)
 25) Boér Márton: Aranka György portréja (művész-név nélkül közli: Erdély története I—III., Budapest, 1986. 351. kép.)
 26) Köteles Sámuel portréja (közli: Erdély magyar egyeteme, szerk.: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos, Kolozsvár 1941. 134. p.)
 27) A Teleki Téka a 19. században (épült: 1799—1804., tervező: Schlaff Ignác) (közli: Orbán Balázs, i. m., Greguss János rajza)
 28) Teleki Téka: udvari homlokzat (közli: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok, Bukarest, 1984. 43. p., Gulyás Károly rajza.)
 29) A Teleki Téka belső képe Johann Tusch Teleki Sámuel ábrázoló portréjával,
 30) Jezsuita, majd plébánia templom a főtéren (épült: 1728—1764., tervező: Scherzer Bálint, Hammer Konrád, fotó: Bibó István)
 31) Toldalagi Palota (épült: 1759—1772., tervező: Luidor János)
 32) A Királyi Tábla, a volt Bethlen-Kendeffy Palota (a jozefinista modorú épület 1789-ben készült) (közli: Orbán Balázs i. m., Greguss János rajza)
 33) Dr. Bernády György, Marosvásárhely polgármestere 1902—1913 között
 34) Nagy Sándor Bernády Györgynek készített ex-librise (Dunamelléki Református Egyházkerületi Ráday Múzeum Szij Rezső — Kovács Rózsa Grafikai Gyűjteménye)
 35) Marosvásárhely: szecessziós Városháza (épült: 1910., tervező: Komor Marcell és Jakab Dezső)
 36) Közművelődési Ház (épült: 1911—1913., tervező: Komor Marcell és Jakab Dezső)
 37) A Közművelődési Ház üvegablakai (tervező: Nagy Sándor, kivitelező: Róth Miksa)

38) A Közművelődési Ház homlokzata Kallós Ede domborműveivel. Az ábrázoltak Marosvásárhely jelesei: Dósa Elek, Teleki Sámuel, Bolyai Farkas, Bolyai János, Mentovich Ferenc, Pech Vilmos.

39) A marosvásárhelyi Ipar és Kereskedelmi Kamara épülete (épült: 1910, tervező: Thoroczkai Wigand Ede)

40) A Gázgyár épülete Marosvásárhelyen (épült: 1910. tervező: Kós Károly és Thoroczkai Wigand Ede)

41) Dósa Géza: Bethlen Gábor tudósai körében (1869. olaj) (Magyar Nemzeti Galéria)

42) Vida Árpád: Szüleim (1912. körül, olaj) (Tudomásunk szerint a kép elpusztult.)

43) Bordi András: Szolgalegény (1936. vízfestmény) (Magyar Nemzeti Galéria)

44) Székely Károly II. Rákóczi Ferenc-szobrának modellje (1898).

45) Kallós Ede Petőfi Sándor-szobrának modellje

46) Huszár Adolf Bem József-szobrának modellje. (1880.)

47) Köllő Miklós Kossuth Lajos— szobrának modellje (1989.)

(44—47. sorszámú képeken látható szobrok elpusztultak, megmaradt modelljeikről készültek fotóink. A szobrok a Bernády-hagyaték dolgozószobájához tartoznak: Marosvásárhely református parókia, Lenin utca 6.)

Koczka István fotói: 4—9., 11, 17, 19, 22, 24—29, 31—43 amatőr felvételek: 44—47.

Tartalomjegyzék

Pomogáts Béla: A székely főváros (előszó)	5
---	---

MAROSVÁSÁRHELY MÚLTJÁBÓL

Orbán Balázs: Marosvásárhely fekvése és keletkezése (részlet)	11
Hunfalvy János: Marosvásárhely s a székelyek	15
Kelemen Lajos: Marosvásárhely múltjából	21

ERŐS VÁR

Entz Géza: A marosvásárhelyi református templom	35
Nagy Zoltán: A marosvásárhelyi vártemplom	48
Luther Márton: Erős vár (Szabédi László fordítása)	52
Farczady Elek: A marosvásárhelyi református egyház vázlatos története	54
Beszélgetés Fülöp Dénessel, a marosvásárhelyi vártemplom lelkészével (Riporter: Pálffy Balázs)	74
Koncz József: Göcsi Máté a marosvásárhelyi ev. ref. egyházközösséglegelő papja, Erdély harmadik református püspöke	77
Nagy Szabó Ferenc: Borsos Tamásról és a marosvásárhelyi vár építéséről	83
Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig	90
Tóth István: Bethlen Gábor (vers)	96
Kövári László: A marosvásárhelyi vár	98
Márki Sándor: Az utolsó fejedelmi beiktatás Erdélyben	101

MAROSVÁSÁRHELYI GONDOLATOK

Csokonai Vitéz Mihály: Marosvásárhelyi gondolatok (vers)	109
Tonk Sándor: A marosvásárhelyi református kollégium múltjából	113
Fogarasi Sámuel: Marosvásárhelyi professzor az emlékezés tükrében (Kovásznai Sándor)	123
Kovásznai Sándor: Négy vers	125

Benkő Samu: A marosvásárhelyi református kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben (részlet)	127
Koós Ferenc: A marosvásárhelyi református kollégium szervezete 1840-ben	133
Faragó József: A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtőmunkája az 1860-as években	136
Vári Attila: Hallod, Sárospatak?	143
Szabó T. Attila: A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák	145
Bajza József: Teleki Sámuel és a Teleki-ték	148
Kazinczy Ferenc: Erdélyi levél (részlet)	151
Vita Zsigmond: Aranka György, Erdély Kazinczyja	153
Jancsó Elemér: Köteles Sámuel	160
Spielmann József: Gecse Dániel	163
Gulyás Károly: A vásárhelyi zenélőkút	166

1848 FORRADALMÁTÓL A KÖZMŰVELŐDÉSI HÁZ FELÉPÍTÉSÉIG

Mentovich Ferenc: Unió-dal	171
Jékely Zoltán: Mentovich Ferenc, az Unió-dalok költője	173
Bözödi György: 1848 márciusa Marosvásárhelyen	179
Bem József kiáltványa a székelyekhez	195
Petőfi Sándor levele hitveséhez	197
A székely vértanúk emlékoszlopának felirata (Írta: Koncz József)	199
Molter Károly: Emlékezés a szabadság vértanúira	200
Báró Eötvös József levele a Marosvásárhelyi Székely Néplap szerkesztőségéhez	203
Szilágyi Domokos: Két Ovidius (vers)	205
Farkas Árpád: A tökély kiszemeltje (vers)	207
Makkai Sándor: A két Bolyai tragikuma	208
Székely János: Bolyai hagyatéka (szonettkoszorú)	214
Tolnai Lajos: A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság	222
Móricz Zsigmond: Zászlóhajtás Tolnai Lajos előtt	224
Szentimrei Jenő: Petelei	229
Petelei István: A marosvásárhelyi céhek házi szokásairól	235
Braun Róbert: Adatok a vidéki munkásság életéhez	241

Széfeddin Sefket bey: Marosvásárhely (részlet)	254
Ady Endre Bernády Györgyről és a marosvásárhelyi Közművelődési Házról	256
Móricz Zsigmond levele Bernády Györgyhez	257
Marosi Barna: "Épült Dr. Bernády György polgármestersége idejében" (részletek)	258

A KÉPTÁR ÉS A MAROSVÁSÁRHELYI FESTŐTRIÁSZ

Bíró József: A marosvásárhelyi képtár	277
M. Kiss Pál: Dósa Géza	287
M. Kiss Pál: Vida Árpád	299
Vásárhelyi Z. Emil: Bordy András	308

ZORD IDŐ

Ligeti Ernő: Osváth Kálmán	315
Tompa László: Magányos fenyő (vers)	318
Reményik Sándor: Berde Mária	320
Berde Mária: Hogyan született meg ötven év alatt a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság?	324
Dsida Jenő: Krisztus (vers)	330
Dsida Jenő levele Sényi Lászlóhoz, a Kemény Zsigmond Társaság főtitkárához	331
Móra Ferenc levele Sényi Lászlóhoz, a Kemény Zsigmond Társaság főtitkárához	332
Móra Ferenc: Marosvásárhelyi ünnepi könyv	333
Molter Károly: Kuncz Aladár a keleti állomáson	335
Kosztolányi Dezső: Napló (két részlet)	337
Németh László: Magyarok Romániában (részlet)	339
Molter Károly: A Bolyai házban	341
Tamási Áron: Hősökhöz, nehéz időben (A Vásárhelyi Találkozó elnöki megnyitója)	345
Tamási Áron: Hitvallás (A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata)	348
Kemény János: A Vásárhelyi Találkozó	353

HAMU ÉS LÉLEK

Barabás Gyula: A székelyek fővárosa (részlet)	357
Kelemen Sándor: Egy marosmenti falu	359

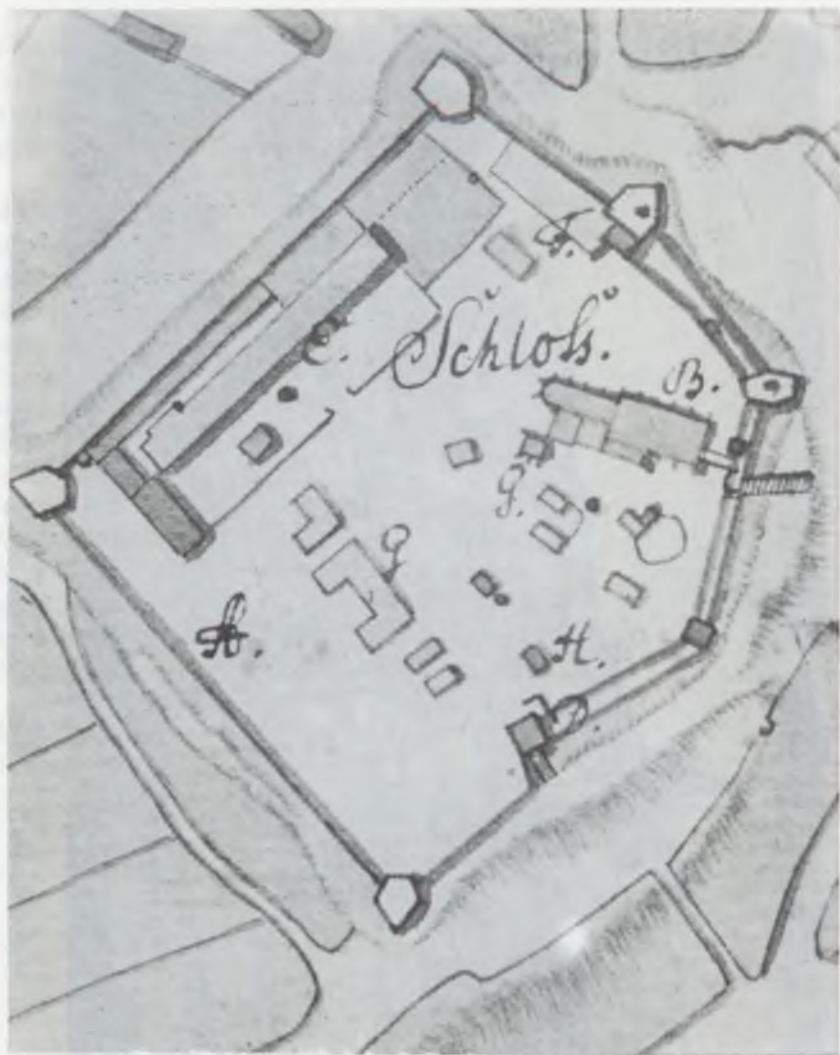
Illyés Gyula: Naplójegyzet	367
Cs. Szabó László: Erdélyben (részlet)	368
Márai Sándor: Hamu és lélek	371
Bözödi György: Az eltűnt marosvásárhelyi szobrok	375

MAROSVÁSÁRHELYI VÁLTOZÁSOK

Szentimrei Jenő: Kétszáz év küzdelme Marosvásárhelyen az állandó színházért	381
Jánosházy György: A Székely Színház öröksége	389
Illyés Gyula: Székelyföldi tudósítás	393
Veress Dániel: Németh László a Bolyaiak városában	396
Mikó Imre: Brassai a Bolyaiak városában	399
Bartis Ferenc: Tantárgy lettem (vers)	402
Szőcs Kálmán: Fohász (vers)	403
Szőcs Géza: Fogalmazás (vers)	404
Katona Szabó István: Marosvásárhelyi változások	405
Beke György: Molter Károly hagyatéka	431
Markó Béla: Hol vétettük el? (vers)	433
Sütő András: Maradok, másként nem tehetek! (levél)	434
A Romániai Magyar Demokrata Szövetség szándéknyilatkozata (részletek)	438
Medvigy Endre: Marosvásárhely és vártemploma (utószó)	445
Képjegyzék:	449

1. Marosvásárhely vára és Vártemploma egy 1736-os ábrázoláson

2. 1750-ben készült alaprajzi felmérés a marosvásárhelyi várról

3. Marosvásárhely látképe 1827-ből

4. Marosvásárhely a 19. sz. elején készült litográfián

5. Marosvásárhely látképe a Trébely aljáról a 19. sz. közepén

6. Vásárhelyi látkép a múlt század 60-as éveiben készült litográfián

7. A város főtere az 1860-as években

8. A nagy piac és a Széchenyi-sétány Vásárhelyen a múlt században

9. A vásárhelyi vár és a Vártemplom a 19. században

10. Jókai Mór rajza a Vártemplomról

11. A Vártemplom dél felől

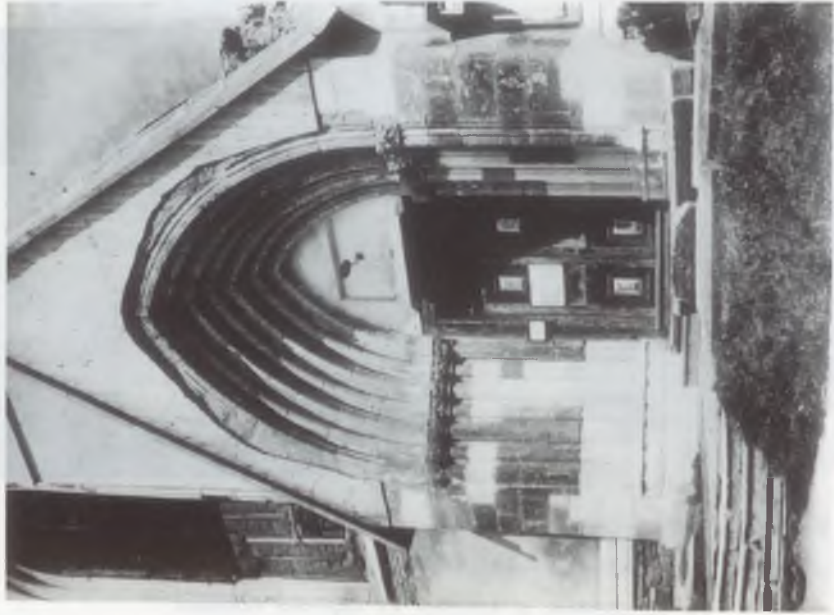
13. A szentély és a kápolna

14) A vásárhelyi vár konzola, amely a marosszentgyörgyi pálos kolostorból származik

15. A szentély, a kolostor és kápolna részletei

16. A Vártemplom főkapuja

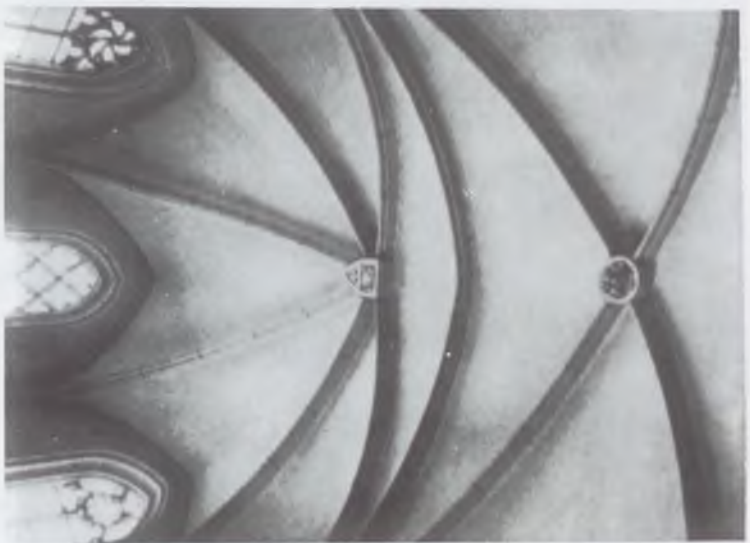
17. Az északi kapuzat

18. A főkapuzat plasztrikai díszei

19. A Vátréplom déli kapuzata

20. A szentély boltozata

21. A Vártemplom belső képe az 1940-es években

22. Templombelső az orgonakarzattal 1906 előtt

23. A Református Kollégium 1777-1803-ban épített szárnya

24. A református Bolyai Kollégium az 1940-es években

25. Aranka György képmása,
melyet Boér Márton festett

26. Köteles Sámuel

27. A Teeki-Téka épülete a 19. században

28. A Teeki-téka udvari homlokzata

29. A Téka belső képe, háttérben az alapító Teleki Sámuel arképe

30. A Jezsuita, majd plébánia templom Vásárhely főterén

31. A Toldalagi-Palota

32. A Bethlen-Kendeffy Palota

33. *Dr. Bernády György polgármester*

34. Dr. Bernády György ex-librise, melyet Nagy Sándor készített

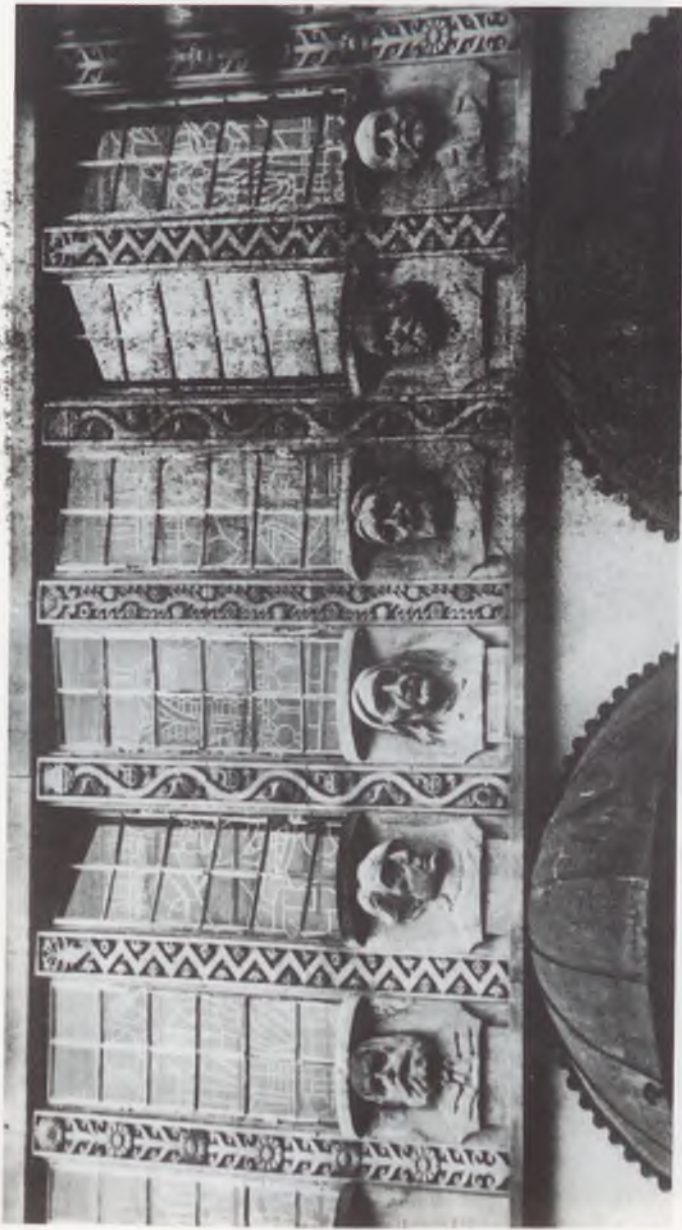
35. Az 1910-ben épült új Városháza

36. A Közművelődési Ház

37. A Közművelődési Ház Nagy Sándor tervezte üvegablakai

38. A Közművelődési Ház homlokzati domborművei Dósa Elek, Telek Sámuel, Bolyai Farkas, Bolyai János, Mentövich Ferenc, Pech Vilmos arcmasáival

39. A vásárhelyi Ipar és Kereskedelmi Kamara a maga idejében rendkívül modern épülete

40. A Vásárhelyi Gázyár épülete jelzi, hogy az építészeti igényesség nemcsak a kulturális és a középületekre terjedt ki

41. Dósa Géza díjnyertes műve: Berthlen Gábor tudósai körében

42. *Vida Árpád: Szüleim*

43. *Bordi András: Szolgalegény*

44. Székely Károly elpusztult Rákóczi-szobrának modellje

45. Kallós Ede elpusztult Petőfi-szobrának modellje

46. Huszár Adolf elpusztult Bem-szobrának modellje

47. Köllő Miklós elpusztult Kossuth-szobrának modellje

Készült
a Ráday Kollégium Nyomdájában
1990-ben, 3000 példányban
ISSN 0237-6857

